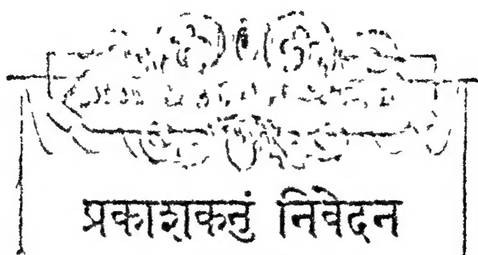
અમદાવાદ–સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલયમાં
–ભિક્ષુ અખંડાનંદના પ્રયત્નથી નહિ।

प्रकाशकनुं निवेदन

આ 'મનુસ્મૃતિ' વિવિધ ગ્રંથમાળાના [illegible] ગ્રંથનું પ્રથમ પ્રકાશન છે, અને [illegible] થી [illegible] રૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

'મનુસ્મૃતિ' આપણા આર્યજીવનનો એક અત્યંત પ્રાણવાન ગ્રંથ છે; એના સર્વ વિભાગોમાં આર્યસંસ્કૃતિનો મંગલ પ્રકાશ છે. એ માત્ર [illegible] કર્મકાંડવિધાનનું પ્રતિપાદન કરનારો ગ્રંથ પણ નથી. એ, [illegible], આ વિશ્વની અનેક લીલાઓ તપાસે છે અને વિવિધ વિભાગોમાં ધર્મના વહેણો જુએ છે. એ પાતાળગંગાની ખોળ કરે છે, અને એ જોનારી મંગલ મધુર અમૃતદર્શિની પાર્વતી કૈલાસ શિખર ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર કરાવે છે. આમ તે જીવનને કલ્યાણના પંથે ચડાવીને સમાજની સહસ્ર નાડીઓમાં પ્રાણ પ્રગટાવે છે, વિવિધતામાં એકતા લાવે છે અને એ એકતાનો સાક્ષાત્કાર પામવા હાકલ આપે છે

ધર્મ માત્ર કર્મકાંડોમાં નથી, પણ જીવનના શ્રદ્ધાયુક્ત સદાચારમાં છે. તેથીજ વેદમાં બતાવેલા આચારવિચાર, સ્મૃતિઓમાં દરેલા નિયમાદિઓ, સત્પુરુષોએ કર્તવ્યમાં ઉતારેલા વ્યવહારો અને અંતરાત્માને પ્રસન્નતા આપનારાં શુદ્ધ આચરણો, એ સર્વને મનુદેવે ધર્મની વિશાળ વ્યાખ્યામાં સમાવ્યાં છે.

આથી શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે, ભગવાન મનુએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે ઔષધરૂપ છે. ભગવાન મનુ કહે છે કે, રાગ અને દ્વેષથી નિત્યમુક્ત રહેલા સંતજનોએ જેનો હૃદયમાં સાક્ષાત્કાર કર્યો છે

તે સાચો ધર્મ છે. [illegible]
અનુભવ ઉપરથી [illegible]
જોઈએ. ત્યારે એની [illegible]
સાચા હૃદયમાં પ્રકાશ [illegible]
છે; અને ત્યારેજ તે ભક્તને શ્રીકૃષ્ણના [illegible]
નાનું અને વિરાટના [illegible]
સમજાય છે. આવો [illegible] નહિ [illegible]
પામેલો અને [illegible]
છે—ભગવાનને સર્વભાવે ભજીને તરી જાય છે.

મનુએ [illegible] વર્ણો હતા છે, અને તેમના જુદા જુદા [illegible] ણોને મનુદેવે અપરિગ્રહી, વિશ્વાસંપન્ન, તપોનિષ્ઠ, સર્વત્યાગી અને સર્વમિત્ર રહેવાની આજ્ઞા આપી છે. તેમણે [illegible] જીવવું જોઈએ છે, જેથી અન્ય વર્ણોને [illegible] કરે તેમણે આમ સંસ્કૃતિરક્ષક રહેવાનું છે, એટલે મનુદેવે એની આ જીવિકાનો ભાર સમાજ ઉપર રાખ્યો છે. પણ માત્ર સાથે પેટને ખાતર સંસ્કાર નહિ વેચવાની તેમને ચેતવણી પણ આપી છે.

એ પછી ક્ષત્રિયોને ભગવાન મનુદેવે સમાજની રક્ષાનું કામ સોંપ્યું છે. વીરતા, ઉદારતા, ધર્મપરાયણતા અને લોકરક્ષા આદિ તેમની સંપત્તિ છે. ક્ષત્રિયના શૌર્ય, પરાક્રમ અને તેજ સમાજને કલ્યાણકારી અને ઉપયોગી થવાને બદલે લોકભક્ષક થાય નહિ, તે સારુ તેમણે કડક નિયમો આપ્યા છે, વળી તેમણે વૈશ્યોને માટે પણ ધંધાઓમાં અમુક વિધિ-નિષેધો કર્યા છે. વૈશ્યોએ માત્ર પાઈ-પૈસા માટે જીવ ઘસી નાખવાનો નથી. તેમણે ધર્મપૂર્વક પશુપાલન, ખેતી, વ્યાપાર, આદિથી સંપત્તિ મેળવીને સમાજને સમૃદ્ધ રાખવાનો છે અને ધર્મરક્ષા માટે છૂટે હાથે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાનો છે, એમ ભગવાન મનુએ જણાવ્યું છે. શૂદ્રને તેમણે સેવા ધર્મ બતાવ્યો છે, પણ એને માટે ઊંચ જીવનના અવકાશો રાખ્યા છે. શુદ્ધ સેવાભક્તિથી તે ઉત્તમ જીવન સિદ્ધ કરે, એવો તેમનો આદેશ છે. માટે નેવુ વરસની ઉમરે પહોંચેલા શૂદ્રને તે

આરાધના કરવા વંદનાનો અધિકારી બન્યું છે. આ રીતે ચાર વર્ણ [illegible] સૌ કોઈને પોતપોતાના સ્વધર્મમાં રહીને પોતાની આધ્યા- [illegible] આત્મદર્શનની અભિલાષાની તૃપ્તિ [illegible], કે ભગવાન મનુની યોજનાનું રહસ્ય છે.

વર્ણની જેમ આશ્રમોની પ્રણાલી વ્યવસ્થા પણ એવા જ કલ્યાણ-કારક તત્ત્વોથી ગૂંથાયેલી છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યાસ એ ચારેના જે પણ આશ્રમો મનુષ્યોના, તે તે આશ્રમના ધર્મનું યથાર્થ અનુષ્ઠાન કરવાથી તે બ્રહ્મપદની નજીક ને નજીક પહોંચતા જાય છે, એ નિઃસંશય વાત છે. જીવનનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કરી, માનવી ભગવાનના સર્વવ્યાપી સ્વરૂપને પામી શકવાને માટે પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરે. એ ધ્યેયને લક્ષમાં રાખીને વર્ણાશ્રમની વ્યવસ્થા યોજાયેલી છે.

વર્ણ અને આશ્રમોના નાજુક બંધારણમાં સમગ્ર હિંદસમાજ એક પરિવારવિશેષ નહીં કે એવી ગોઠવણ કરી છે. એ પરિવારમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણ એકબીજાના સહાયક થઈને રહેતા હતા, અને પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો પ્રમાણે કર્મોના વિભાગ કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવા આનંદપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા ચારે વર્ણમાં અરસપરસ પ્રેમ હોવાથી શાંતિ અને આનંદ રહ્યા કરતો હતો. આજે તો પ્રેમની જગ્યાએ દ્વેષ અને કર્તવ્યને સ્થાને અધિકાર ચડી બેઠા છે. એવી વિપરીત ચેષ્ટાથી સમાજ ક્રમશઃ દુર્બળ થતો ચાલી નાશને પંથે ચાલી રહ્યો છે. એટલે ભ્રાતૃપ્રેમ અને સ્વાર્થત્યાગની ભાવના જેટલી વહેલી જાગૃત થાય તેટલી વધુ લાભદાયી નીવડશે.

ભગવાન મનુદેવે વર્ણોમાં, આશ્રમોમાં, યજ્ઞોમાં, આચારોમાં, યુદ્ધોમાં, વેપાર–વણજમાં તથા સેવા–ચાકરીમાં નિયમો અને આદેશો આપ્યા છે. તેમાં ઊંડે જોનારને આજે પણ શિક્ષણના ઉત્તમોત્તમ આદર્શો મળશે, સમાજની અર્થવ્યવસ્થાના સુંદર નમૂના સાંપડશે, સંસારના અતિ જટિલ પ્રશ્નોની ગૂંચ ઉકલશે અને નવા રહસ્યો પ્રાપ્ત થશે. જે સંસ્કૃતિએ હજારો વર્ષથી પોતાનો પ્રાણ ટકાવી રાખ્યો છે અને પરધર્મીઓના

અનેક હુમલાઓ થવા છતા જેણે પોતાનુ ગૌરવ હીણું પડવા દીધું નથી, તે આર્યસસ્કૃતિ ભગવાન મનુ આમા આપણને બતાવે છે આજના સમયમા તેમા કંઇક ગાળવું પડે, કંઇક નવું કરવું પડે, કંઈક હેરફેર કરવું પડે, છતાં પ્રાણ તો મનુદેવે પ્રકટાવ્યો છે તેજ રહેશે.

ભગવાન મનુએ સ્ત્રીઓ સબધમાં જે વ્યવસ્થા આપી છે, તે સામે ઘણી વાર વટોળ ચડાવવામા આવે છે મનુસ્મૃતિમાંના ગમે ત્યાંથી શ્લોકો ઉપાડી લઈ, તેના મનને ફાવે તેવા સબધો જોડી એ વટોળનુ સમર્થન કરવામા આવે છે પણ એ સર્વથા ભૂલભર્યું છે. કારણ કે હિંદુશાસ્ત્રોમા સ્ત્રીજાતિના સબધમા જે આદર ભાવ છે, તે બીજે ક્યાય મળવો દુર્લભ છે. ભગવાન મનુ કહે છે કે,

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

અર્થાત્ ઉપાધ્યાયથી આચાર્ય દશગણા, આચાર્યથી પિતા સોગણા **અને માતા પિતાથી હજારગણી પૂજવાયોગ્ય** છે. ભલા, સ્ત્રીજાતિનો આથી વિશેષ કયો આદર હોઈ શકે ?

આથી પણ આગળ વધીને તેઓ કહે છે કે, માત્ર વિવાહપ્રસંગેજ નહિ પણ હરહમેશ કલ્યાણ ઇચ્છતા પિતાએ, ભાઇએ, પતિએ અને દિયરે પોતાના સ્ત્રીજનને સત્કાર આપવો જોઇએ અને તેમને વિભૂષિત કરવાં જોઇએ. જ્યા સ્ત્રીઓનો સત્કાર થાય છે, ત્યા દેવતાઓ આનંદ કરે છે, જ્યા સ્ત્રીઓનો સત્કાર થતો નથી, ત્યા સઘળી ક્રિયાઓ અફળ જાય છે. જે કુળમાં કુલીન સ્ત્રીઓ શોકમા રહે છે, તે કુળ તત્કાલ વિનાશ પામે છે જેમા એ સ્ત્રીઓ શોક કરતી નથી, તે કુલ વૃદ્ધિ પામે છે. સત્કાર ન પામેલી સ્ત્રીઓ જે ઘરો ઉપર શાપ વરસાવે છે, તે ઘરો કૃત્યાએ* ભરખેલા વગેની જેમ બધી રીતે ભાગીને ભૂકો થાય છે. માટે અધિક ઐશ્વર્યની કામના કરનારા પુરુષોએ ઉત્સવો અને તહે-

* તંત્રાનુસાર કોઈ શત્રુનો નાશ કરવા માટે મંત્રદ્વારા ઉત્પન્ન કરેલી અભિચારિણી સ્ત્રી.

વાંના પ્રસંગોમાં સ્ત્રીઓને આભૂષણો, વસ્ત્રો અને ખાનપાનોથી સંતોષ આપવો જોઈએ. જે કુળમાં પતિ પત્નીથી સંતુષ્ટ છે અને પત્ની પતિથી સંતુષ્ટ છે, તે કુળમાં ચોક્કસ કલ્યાણજ છે.

સર્વ અવસ્થામાં સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાની ભગવાન મનુદેવની આજ્ઞા છે. આમ છતાં આગળ જતાં તેઓ એક મહત્ત્વની બાબત કહે છે કે, "આ સ્ત્રીરક્ષણની વાત કરું છું, છતાં ખરું રક્ષણ તો **સ્ત્રી** પોતેજ કરશે." તેને ચાકરીએ રાખો કે બારણે તાળાં લગાવી રાખો, તો પણ તમે સાચવી શકશો નહિ. એ તો **સ્ત્રીજ પોતાનું સ્ત્રીત્વ સંભાળશે;** અને એમાં તો સ્વયંસ્ફુરણાનો આનંદ હશે, બહારથી લાદેલો જુલમ નહિ હોય. આથીજ **અશોકવાટિકામાં એક અનાથ જેવાં પડેલાં સીતાજી દશમુખ રાવણને કંપાવી શકે છે અને કુરુસભામાં અપમાનવશ થયેલાં દ્રૌપદી મહાભારત** મચાવી શકે છે. આનો હજારો વર્ષો પહેલાની વાત થઈ, પરંતુ આજ પણ પોતાના સ્ત્રીત્વના રક્ષણ માટે આત્મબલિદાન દેનાર સ્ત્રીશક્તિનો પરિચય આપણને કોઈ કોઈ વાર જાણવા-જોવા મળ્યા કરે છે. સ્ત્રી એ તો સચરાચર સૃષ્ટિના પાયામાં પડેલી શક્તિનું પંચભૂતાત્મક સ્વરૂપ છે.

એ મહાપદેથી સ્ત્રી ગબડી પડે નહિ એટલા માટે લગ્નાદિ સંબંધોમાં ભગવાન મનુએ મર્યાદાઓ બાંધી છે, પરંતુ ત્યાં 'સ્વતંત્રતા'નો ખોટો વાદ લાવવાની જરૂર નથી. સ્વેચ્છાચારને સ્વચ્છંદતાનું નામ શોભતું નથી. સ્ત્રી તથા પુરુષે પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત રહી જીવનની સાધના કરવાની છે. આથી ભગવાન મનુના આદેશોમાં કોઈ સ્થળે કડકાઈ અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઉપર દાબ જેવું જણાય છે, પણ સમાજનું પ્રત્યેક અંગ એકબીજાને ટેકો આપી શકે અને પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મો કુશળતાપૂર્વક કરીને દરેક વ્યક્તિ પ્રગતિ કરી શકે, એટલા માટે તેની આવશ્યકતા તેમણે સ્વીકારી છે. વળી સંસારમાં ક્યાંયે નિરપેક્ષ સ્વતંત્રતા નથી, બધું અન્યોન્ય સહકારથી અને પરસ્પર અનુકૂળતાથી ચાલે છે. કોઈ પણ સમાજ દરેક વ્યક્તિને દરેક પ્રકારે રાજી રાખી શકે છે, એવું કદી જોવામાં આવ્યું નથી. **મનને ફાવે તેમ વર્તવા દેવું અને પછી તે તે વર્તનનો બચાવ કરવા માટે**

છે કે, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની શારીરિક રચનામાં, એમના ગર્ભધારણ આદિ શારીરિક ધર્મોમાં, તેમજ બાળબચ્ચાનાં પાલનપોષણ આદિ કર્મોમા ભેદ છે તેને લીધે તેમના કર્તવ્યકર્મોમાં અને વ્યવહાર આદિમા ભેદ હોવો અનિવાર્ય છે."

"કોઈ કોઈ લોક માને છે કે, હિન્દુશાસ્ત્રોમા સ્ત્રીઓને હલકો દરજ્જો આપવામા આવ્યો છે. આ પાયા વિનાની વાત છે; હિન્દુશાસ્ત્રે સ્ત્રીતત્ત્વને જેટલુ પિછાણ્યુ છે, તેટલુ ક્યારે કોઇએ પિછાણ્યુ નથી આથી કહ્યુ છે. '**न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते।** એટલે કે, માત્ર ઘર છે તેથી ઘર ગૃહ કહેવાતુ નથી, પણ ગૃહિણી છે તેથી તે ગૃહ કહેવાય છે વળી બીજુ કારણ એ છે કે, હિન્દુશાસ્ત્રે સ્ત્રીને પુરુષનું ડાબુ અંગ કહ્યુ છે. હવે ડાબા અંગમા હૃદયનુ સ્થાન છે અને હૃદય ઉપરજ સમસ્ત જીવનનો આધાર છે. આમ સ્ત્રી એ ગૃહસ્થજીવનનું હૃદય છે અને એના ઉપરજ ગૃહસ્થજીવનનું સમસ્ત અસ્તિત્વ નિર્ભર રહે છે. હૃદય પ્રેમનુ કેન્દ્ર છે અને સ્ત્રીઓમા પણ પુરુષોની સરખામણીમાં અધિક પ્રેમ છે."

"અહી એટલું ધ્યાનમા રાખવું જોઇએ કે, શાસ્ત્રોના વિધાનો અનુમાને ઉપજાવી કાઢેલા નથી, તેમ તેઓ મનફાવતાં કે પક્ષપાતભર્યા પણ નથી. બલકે, દરેક વસ્તુનો મર્મ પકડીને અને તેનો ધર્મ સમજીને શાસ્ત્રકારોએ તે અનુસાર કર્મ અથવા અધિકારની વ્યવસ્થા કરી છે મનુભગવાને સ્ત્રીપુરુષના તત્ત્વના વિષયમાં કહ્યુ છે કે,

द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत्।
अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत्प्रभुः॥ (१–३२)

"અર્થાત્ પરમાત્માએ પોતાના વ્યક્ત સ્વરૂપના બે ભાગ કર્યા; એમાં એક ભાગ પુરુષ થયો અને બીજો ભાગ સ્ત્રી થઈ. એ નારીભાગમાં તે પ્રભુએ (પુરુષભાગથી) વિરાટ જગત ઉત્પન્ન કર્યું", આ શ્લોકમા સૂક્ષ્મરૂપમા સ્ત્રી અને પુરુષના અધિકારોનો સંકેત છે. આ વાતને કર્મમીમાંસાકાર વધુ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે **यागपरः पुरुषधर्मः। तपःप्रधाना नार्यः।** અર્થાત્ ગૃહસ્થરૂપી વિશ્વમા પુરુષનો ધર્મ છે કે, તે 'યાગરૂપ' થઇ રહે અને નારીનુ કર્તવ્ય છે કે, તે

'તપ'રૂપ થઇ રહે. ભાવાર્થ એ છે કે, પુરુષે એવા કર્મ કરવાં જોઇએ કે, જેથી તેને ઐહિક અને પારમાર્થિક ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય. પુરુષના એ કાર્યોમા સહાયતા કરવા સારુ સ્ત્રી શારીરિક કષ્ટો સહન કરે છે. 'તપ' ધર્મ કાંઇ સહેલુસુતરું કર્મ નથી એ માટે પણ ઘણી ચતુરાઈ, બુદ્ધિ, જ્ઞાન અને શીલ આદિ ગુણોની આવશ્યકતા છે. આથી માતપિતાનો ધર્મ છે કે, તેઓ પોતાની કન્યાઓને વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોથી સુશોભિત કરી કન્યાદાન કરે."

"જે પુરુષ સ્ત્રીજાતિ પાસે આવી કઠણ તપસ્યાની આશા કરે છે, તે પુરુષે પણ સત્પુરુષના જેવી કઠણ તપશ્ચર્યા આચરવી જોઇએ. પુરુષ જો એકપત્નીવ્રતથી ભ્રષ્ટ થાય, તો તેણે સ્ત્રીજાતિ પાસેથી પાતિવ્રત્યના ધર્મના પાલનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. સ્ત્રીજાતિ ઉપર પતિના આચરણનો પ્રભાવ પડવો સ્વાભાવિકજ છે. ઘણાય ભલાભોળા ભાઇઓ સમજી બેઠા છે કે, પુરુષનું બહારનું આચરણ રૂડુરૂપાળું હોવુ જોઇએ, ઘરનું અંદરનું આચરણ ફાવે તેવુ હોય તેથી કઇ હાનિ થતી નથી! એમનો આ વિચાર ભ્રમપૂર્ણ છે. આપણાં બાલબચ્ચાં, સ્ત્રીઓ અને કુટુબના અન્ય લોકો ઉપર ઘરના આચાર અને વ્યવહારનોજ પ્રભાવ વિશેષ પડે છે."

"ભલા, સ્ત્રીજાતિને આથી અધિક કયુ માન અને કયો સત્કાર હોઈ શકે એમ છે? અંગ્રેજી ભણતરને કારણે પાશ્ચાત્ય સભ્યતાના ચકરાવામા ભૂલા પડેલાં યુવકયુવતીઓ માની બેઠા છે કે, હિન્દુસંસ્કૃતિએ સ્ત્રીજાતિને ભારે અપમાન કર્યું છે. અમે તેમને વિનંતિ કરીએ છીએ કે, એ ભાઇઓ અને બહેનો પાશ્ચાત્ય સભ્યતાના ચશ્મા ઉતારી નાખીને પોતાના પૂર્વજોના ગ્રથો તથા ઇતિહાસોને વાચે, તો તેમને જાણ થઈ જશે કે, હિદુ સભ્યતામા સ્ત્રીજાતિને જે ગૌરવ મળ્યુ છે, તે બીજે ક્યાય નથી. જ્યા છૂટાછેડા દ્વારા સ્ત્રીને સહજને માટે ત્યજી દેવામાં આવે છે, ત્યા સ્ત્રીજાતિને કેવુક ગૌરવ મળ્યુ હોય છે? ત્યા તો સ્ત્રીઓનું અસ્તિત્વ ગોર્ટાળકના જેવા પશુઓ જેવુ છે. ડુગર દૂરથી રળિયામણા લાગે છે, પાસે જઈએ છીએ ત્યારે તે વગડના અસલીપણાનો પત્તો મળી આવે છે"

શાસ્ત્રોમાં [illegible]

[illegible]

આ સેવકથી [illegible] બિલકુલ [illegible] વિષયોની ચર્ચામાં [illegible] છે વળી આ સેવક વિદ્વાન કે [illegible] સાગર [illegible]

આ ગ્રંથનું ભાષાન્તર શાસ્ત્રી [illegible] વેલું છે. તે બને તેટલું સરળ અને ભાવવાહી [illegible] પ્રયત્ન થયો છે

આ પછીના પૃષ્ઠોમાં (૧) 'વિવિધ ગ્રંથમાળા'નું [illegible] અને તે પછી સુખદાત્રી ત્રણ દેવીઓ (૨) ત્રણ [illegible] અને (૩) શૌચ–પવિત્રતા એટલે શું? એ લેખો આપ્યા છે, તે તરફ વાચકબંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

તે પછી શુદ્ધિપત્ર પૃષ્ઠ ૩૧–૩૨ ઉપર છપાયું છે, તે પ્રમાણે ગ્રંથ સુધારીને વાચવો ઘટે

વાચકબંધુઓ આ ગ્રંથમાંથી પોતપોતાના સનાતન ધર્મ પાળવા શક્તિમાન થાય, અને પરમ શ્રેય–પ્રેયને પ્રાપ્ત કરે એવી ભાવનાપૂર્વક **હરિસ્મરણ** ।

સંવત ૧૯૯૭,
આષાઢ સુદિ ૬

—ખરાબ ભિક્ષુ અખંડાનંદ

"વિવિધ ગ્રંથમાળા"નું હાલનું ધોરણ

૧—વાર્ષિક મૂલ્ય પાકા પૂઠા સાથે રૂપિયા ૫) હોઇ ટપાલખર્ચ ચાલુ વર્ષનુ માફ હોય છે. આફ્રિકા ઇત્યાદિ દેશાવર માટે વાર્ષિક-મૂલ્ય રૂપિયા ૮) અથવા શિલિંગ ૧૨) છે. ૨—પ્રત્યેક વર્ષ કારતકથી આસો સુધીનું ગણાય છે. વચ્ચે ગમે ત્યારે ગ્રાહક થવા છતાં કારતકથી પુસ્તકો અપાય છે. ૩—૫"x૭ા"ના કદના પૃષ્ઠ ૧૯૦૦ થી ૨૧૦૦ સુધી ત્રણથી ચાર પુસ્તકો દ્વારા અપાય છે તેમાના નીકળ્યા હોય તે તે પુસ્તક ગ્રાહક થતી વખતે અપાઇ, બાકીના નીકળે તેમ મોકલાય છે. ૪—કોઇ વાર પુસ્તકોની સખ્યા ચારથી વધે તો તે વધારાનું પુસ્તક સાદાં પૂંઠાવાળુ જ બધાશે; અથવા બીજા બોર્ડ પટ્ટીના પૂઠાવાળા પુસ્તકના ભેગું બધાવાશે. ૫—પ્રત્યેક વર્ષનુ છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલીને તે પછીના વર્ષનું વાર્ષિક મૂલ્ય મગાવી લેવાશે, પણ બનતા સુધી તે વિષે અગાઉથી ચેતવણી અપાઈ જેઓ નવા વર્ષમા ગ્રાહક રહેવાની ના લખશે તેમને એ છેલ્લું પુસ્તક વી પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે મોકલાશે ૬—જેઓ પ્રથમથી ના નહિ લખતા વી. પી. આવ્યે તે પાછું વાળશે, તો તે છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો સર્વ હક્ક ગુમાવશે. પરંતુ જેમનુ વી. પી ભૂલથી કે એવા કોઇ કારણથી પાછુ વળ્યું હશે તેઓ પોતાનું વાર્ષિક મૂલ્ય મોકલી આપીને પોતાનુ નામ પાછુ ચાલુ કરાવી શકે છે તથા વી પી. પાછું વળવાથી ટપાલ આદિ ખર્ચ રદ ગયુ હોય તે મોકલીને પાછુ વળેલું પુસ્તક પણ તેઓ મેળવી શકે છે. ૭—"વિવિધ ગ્રથમાળા"ના પુસ્તકો પૂરતી ચોકસી કરીને ટપાલમા નંખાય છે, છતા તે ગ્રાહકને મળે નહિ તો તેને માટે આ સંસ્થા જવાબદાર નથી. ટપાલખાતા પર અરજી કરવા છતા જેઓ તે પુસ્તક ન મેળવી શકે, તેઓ તે બાબતનો ટપાલખાતા સાથેનો પત્રવહેવાર જોવા મોકલી આપશે તો બનતો વિચાર થશે. ૮—ગેરવલ્લે જાય નહિ તેટલા માટે દરેક પુસ્તક રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મેળવવું હોય તેમણે તે ખર્ચના બાર આના વધુ મોકલવા ૯—વાર્ષિક મૂલ્ય રૂબરૂમા ભરનારને તેજ વખતે છાપેલી પાવતી અપાય છે તથા વી પી. દ્વારા વાર્ષિક મૂલ્ય ભરનારે વી. પી. ઉપર જે સરનામુ, ટપાલની છાપ વગેરે હોય છે તેનેજ પાવતી તરીકે જાળવી રાખવાનુ છે. ૧૦—મુંબઇના કાર્યાલયમા "વિવિધ ગ્રથમાળા"નુ વાર્ષિક મૂલ્ય ભરનારે તે ભર્યા પછીનો સત્ર સંબંધ અમદાવાદનાજ કાર્યાલય સાથે સમજવાનો છે.

सुखदात्री त्रण देवीओ

इळा सरस्वती मही तिस्रोदेवीर्मयोभुवः बर्हिः सीदन्त्वस्रिधः ॥

(ऋग्वेद. १-१३-२९.)

ભાવાર્થ:-માતૃભાષા, વિદ્યા અને માતૃભૂમિ આ ત્રણ દિવ્ય ગુણોને ધારણ કરતી હોવાથી દેવીઓ કહેવાય છે. એની સેવા કરવાથી માણસ કેવળ પોતાની ઉન્નતિ સાધે છે; એટલુંજ નહિ પણ સમગ્ર દેશને પણ ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે. જેણે માતૃભાષાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેણે પોતાના આત્માને અને પોતાના કુટુંબને અધઃપાતમાં ધકેલી દીધાં છે. જેણે માતૃભૂમિની સેવા નથી કરી, તેનું સ્થાન સ્વર્ગમાં નથી તો મુક્તિમા તો ક્યાંથીજ હોય? વિદ્યારૂપી દીપક હાથમાં લીધા વગર જે સંસારયાત્રા કરે છે તે કોઈ પણ દિવસ અંધકારમાંથી નીકળી શકતો નથી. સદૈવ સુખદાયક આ ત્રણ દેવીઓની સેવા અને પૂજા આપણા અંતઃકરણમાંથી કદી પણ દૂર ન થાઓ. એ ત્રણ દેવીઓની ભાવનામય મૂર્તિ સર્વ કોઇના અંતઃકરણમા સદૈવ પ્રકાશિત હો!

त्रण गृहदेवताओ

(લેખક.-આચાર્ય વિનોબા ભાવે)

કોઇની સ્વતંત્રતામા બાધ આવે નહિ, મર્યાદાનો ભંગ ન થાય અને સમાજની ગાડી ધોરી માર્ગે ચાલે, સર્વે કામો શાંતિ અને ન્યાયથી થાય અને ક્રાંતિ કરવાનો પ્રસંગ ન આવે, એ મુદ્દો નજર આગળ રાખીનેજ હિંદુ સમાજની રચના થઈ છે. માટે હિંદુ સમાજે આ નિયમ બનાવી મૂક્યો છે કે, રોજની જરૂરિયાતોની વસ્તુઓ પર કોઇએ પણ કોઇના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. આ નિયમનું સર-

ળતાથી પાલન થાય તે માટે હિંદુ સમાજે કેટલીક સંસ્થાઓ નિર્માણ કરી છે અને આવી સસ્થાઓ ટકી રહે, તેઓનુ રક્ષણ થાય, માટે તેઓનો ધર્મમાં સમાવેશ કરી ધર્મનુ રૂપાતર કરવામાં આવ્યુ. આ સંસ્થાઓમાથી ત્રણ સંસ્થાઓ પ્રથમ કોટિની છે.

પહેલી સંસ્થા છે ચૂલો—આજકાલ આપણે આ સંસ્થાનું મહત્ત્વ ભૂલી ગયા છીએ કારણ હજુ સુધી સદ્‌ભાગ્યે આપણાં ઘરમાના ચૂલાઓ બધેજ ટાઢા પડી નથી ગયા. અતિપરિચય વડે કેટલીક ચીજોની મહત્તા અને કિંમત આપણે ઓળખી શક્તા નથી. નિશાળમાં "મહા હેતવાળી દયાળુજ મા તુ" આવી કડીઓ ગોખી કાઢી હોય. છતા પણ જ્યાં સુધી પોતાની મા જીવતી હોય ત્યા સુધી એની મહત્તા અને એના અમોલ ઉપકારની કલ્પના ઉન્મત્ત બાળકને આવી શકતી નથી. પણ માતાના મરણ બાદ અનાથ થયા પછીજ એનો ખ્યાલ આવે છે કે મા એટલે શુ? યુરોપમા તો ઘેર ઘેર ચૂલાઓ ટાઢા પડતા જાય છે–બુઝાતા જાય છે; એથી કરીનેજ ત્યાંના મહાન કવિઓએ ચૂલાનો ગરમાવો, ઉબ, મીઠાશ એ વિષયો પર રસભર્યાં કાવ્યો રચ્યા છે. સદ્‌ભાગ્યે હજુ સુધી આવા શુષ્ક કાવ્યોની જરૂર આપણને ભાસતી નથી. છતાં પણ આપણે આ વાત ભૂલી શકતાં નથી કે. મુંબઇ નગરીમા મિલો, કારખાનાઓ અને કોલેજો જેવા સ્થળોએ ગધ્ધાવૈતરા કરનારા કેટલાંક પ્રાણીઓ હવે ચૂલાની ઉબથી વંચિત થવા લાગ્યા છે હવે તો આપણી આંખ ઊઘડવી જોઇએ અને સાવચેતી ગણી આ નવાં ખેતરોમા થતાં બીજના ઝેરી પાકનો નાશ કરવો જોઇએ. આપણા રાષ્ટ્રનો ચૂલો બુઝાય એવી મહાન ભયંકર ભૂલ બીજી કોઈ હોઈ શકેજ નહિ!

બીજી મહત્ત્વની સંસ્થા છે 'ચક્કી'–ઘંટી—આ ચક્કીમા ફક્ત આટોજ નથી પિસાતો, પણ ઘરમા દર કરીને પેઠેલું આળસ અને રોગો પણ પિસાય છે. આ સંસ્થાનો શહેરોમાથી લોપ થતો જાય છે. એ નાશ પામી છે. જનાબાઇની સાથે બેસી ભગવાન પાંડુરંગે દળ્યુ હતુ, આ ઘટનાની સત્યતા શહેરોમાં રહેતી દેવીઓ નથી અનુભવી શકતી, પણ હવે તો ઊલટુંજ થયું છે. માબાપ પોતાની કન્યા માટે

એવું ઘર શોધી કાઢે છે કે, જ્યાં સાએલું કે ચક્કી છોકરીની નજરે પડેજ નહિ, તો પછી દળવાની કે ખાંડવાની વાત જ ક્યાં? છોકરીના નસીબમાં દળવાનું કે ખાંડવાનું તો હોય જ નહિ, એવો મત માબા-પનો થઇ ગયો છે. ઘંટીના મધુરા સૂર સાથે ગાવા માટે કેટલાંક ગીતો સંત તુકારામ મહારાજે રચ્યાં છે અને બીજા રસભર્યાં શ્લોકો પણ તૈયાર કર્યા છે. રુકિમણી–ગીત, સીતા–ગીત સાવિત્રી–ગીત અને આ ત્રણે ગીતોની રચના કવિ મોરોપંતે કરી છે; પણ ફેશનમાં પડેલા લોકોને આની સાથે શો સબંધ કે મતલબ? શ્રમ–મહેનતની બચત કરીને શું કરવાના? જાત ટો નથી બચવાની. શ્રમ કરવાનો એટલો બધો કંટાળો આવ્યો છે કે, જાત ન બચે તો ચાલે, પણ મહેનતની બચત થાય એ વધારે સારું. મિલમાંનો લોટ બળીને ભસ્મ થાય છે, તેથી રોગો વધારે પ્રમાણમાં ફૂલ્યાફાલ્યા છે. છાત્રાલયો, વીશીઓ, મેળા વગેરે ઠેકાણે તો મહિનાઓ સુધી પડી રહેલો લોટ વપરાય છે. સોના જેવા ઘઉં મિલમાં દળાવી લાવવા એટલે ઘઉંનેજ નહિ પણ પોતાના અમોલ શરીરને પણ માટી ભેગું કરવા જેવું છે. આ વિષય પર તો નિષ્ણાત વૈદ્યો અને ડોક્ટરો પણ સહમત થયા છે. ચક્કીનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ બહુજ અગત્યનું છે, પરંતુ આ મૂળ મુદ્દાની વાત દરેકને ગળે ઉતરવી જોઇએને?

ત્રીજી સંસ્થા રેંટિયાની તરાક છે—રેંટિયા વિષે તો આગળ જતાં ઘણાં ગીતો ગાવાના છે; છતાં પણ આજે મંગળાચરણનો શ્લોક બોલ્યેજ છૂટકો. જૂના જમાનામાં દરેક કુટુંબમાં રેંટિયો ફરતો હતો. એથી '**એક રોટી**'ની સાથે '**બે લંગોટી**'નો સવાલ પણ આપ-મેળેજ ઉકેલાતો હતો. ગામડાંઓના કારીગરોમાંથી વણકર પણ ખેડૂત કારીગર ગણાતો. ઘરમાં કાંતેલ સૂતર વણકરને આપી જરૂર પૂરતાં કપડાં વણાવી લઇ વણકરને તેના બદલામાં અનાજ મળી રહેતું. આ રિવાજ હવે તદ્દન મરી ગયો છે. રેંટિયાનો ઘરમાં પ્રવેશ થવાથી ચક્કી અને ચૂલાનો સવાલ આપમેળેજ ઉકલે એવો છે. ગામડાંઓમાં લોકોને પેટપૂરતું મળી રહેતું નથી, એટલે શહેરોમાં આવવું પડે છે. ફરજિયાત શહેરોમાં આવવાનું જો બંધ કરી શકાય, તો આપમેળેજ ચોવીસ

કલાક ચૂલો સળગતો રહે અને ચક્કીના મધુરા સૂરો પ્રભાતે સંભળાય. ગામડાઓના લોકોનો શહેર તરફ વહેતો અખંડ પ્રવાહ રોકવાની શક્તિ ફક્ત રેંટિયામા જ છે. રેંટિયાની ઘરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા-સ્થાપના થાય તો ચૂલો અને ચક્કી માટે બીજી હિલચાલ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

ચૂલો, ચક્કી અને ચરખો (રેંટિયો) આ અમારા ત્રણ ગૃહ-દેવતાઓ છે. આ દેવતાઓની ઉપાસના-સેવા કરનારાં નરનારીઓ સદાને માટે ચિર આનંદ અનુભવશે અને એમનું કલ્યાણ થશે. એમને શાંતિ, સંતોષ અને પોષણ પ્રાપ્ત થાઓ! (મરાઠી " મધુકર "માંથી)

शौच-पवित्रता एटले शुं?

હિંદુ, મુસલમાન, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તી વગેરે સર્વ જૂના ધર્મો અને તેને ચુસ્ત પાળનારાઓ શુદ્ધિ અથવા પવિત્રતાનો મોટો મહિમા માને છે. એ સર્વ ધર્મોનાં ધર્મ સંબંધી ફરમાનોમાં પવિત્રતાના બહુ ઊંચા નિયમો બાંધેલા છે. હિંદુ લોકોનો પ્રાચીન આર્યધર્મ પવિત્રતાના બહુ સૂક્ષ્મ નિયમોથી ભરેલો છે અને એ ધર્મની સર્વ ક્રિયાઓ પવિત્રતાના પાયા ઉપર રચાયેલી છે પવિત્રતાના આ બધા સૂક્ષ્મ નિયમો શરીરસંરક્ષણ સાથે બહુજ નિકટ સંબંધ રાખે છે, અથવા ખરુ કહીએ તો એ નિયમો શરીરસંરક્ષણના પાયારૂપ છે. જે લોકો આ વાતના રહસ્યને સમજી શકતા નથી તેઓ આવી પવિત્રતા અથવા આચારોને અત્યાચાર ગણીને મશ્કરી કરે છે. પણ શારીરિક નિયમો તરફ દૃષ્ટિ કરતાં પવિત્રતાના એ આચારોમા કાંઇ પણ અત્યાચાર જેવુ જણાતુ નથી.

પવિત્રતાનો આટલો મોટો મહિમા છતા અને પ્રાચીન વડીલોની ધર્મ સંબધી પવિત્રતાનો આપણે ઘણો ગર્વ ધરાવીએ છીએ છતાં, હાલના કાળમાં આપણે આપણી શારીરિક શુદ્ધિ સંબધી સ્થિતિમા અધમ થયા છીએ અને અપવિત્રતાના પરિણામે આપણે આપણી શારીરિક અને માનસિક ઉત્તમતાને ખોઈ બેઠા છીએ. આપણી આસપાસ નાના પ્રકારનાં દર્દો ઊભરાઇ રહ્યા છે. એ સર્વ આપણી

શારીરિક અપવિત્રતાનુ પરિણામ છે. જે વિષે આ માસિકમાં પ્રસંગોપાત્ત લખાઈ ગયા છતા, આ લેખથી જરા વધારે વિસ્તાર સાથે વાચનારાઓના મન ઉપર અજવાળુ પાડવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

શુદ્ધિને ધર્મશાસ્ત્રની ભાષામાં 'શૌચ' કહેવામાં આવે છે. આ શૌચના બે પ્રકાર છે. ૧ બાહ્ય શૌચ અને ૨. આભ્યતર શૌચ. શરીરના તમામ અવયવોને શુદ્ધ રાખવા એ બાહ્ય શૌચ છે. સૂક્ષ્મ શરીર એટલે મનને પવિત્ર અથવા વિકાર વગરનુ રાખવુ, એ આભ્યંતર અથવા અંતરનું શૌચ છે. બાહ્ય શૌચ એટલે સ્થૂલ શરીરની પવિત્રતા, સ્નાન વગેરેથી મલિનતાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને અત:કરણની શુદ્ધિ સદ્‌વિદ્યા, તપ તથા જ્ઞાનથી થાય છે, એવું શાસ્ત્ર કહે છે અને તે ખરુ છે, પણ શરીરની શુદ્ધિ વિના મનની શુદ્ધિ થતી નથી અથવા બીજી રીતે બોલીએ તો મનની શુદ્ધિ માટે તનની શુદ્ધિની અવશ્ય જરૂર છે. શરીરની અંદર દેખાતા હાડકાં, ચામડી, લોહી, માંસ વગેરે પદાર્થોને સ્થૂલ શરીર કહેવામા આવે છે અને તેની અંદર જે અંત:કરણ અથવા મન છે તે સૂક્ષ્મ શરીર છે. આ સૂક્ષ્મ શરીર અથવા મન એક રીતે સ્થૂલ શરીરને અથવા તનને આધીન છે, કેમકે તે સ્થૂલ શરીરમાંથીજ ઘડાય છે. આ વિષય ઘણો સૂક્ષ્મ હોવાથી તે વિષે કોઇ બીજા પ્રસંગે વિસ્તારથી લખવામાં આવશે. ટૂંકામાં સમજવાનું એ છે કે, મન એ શરીરનોજ પરિણામી અશ હોવાથી, તે શરીર પ્રમાણે ઘડાય છે અને પવિત્ર શરીરમાજ પવિત્ર મન હોઈ શકે છે. બહારની અપવિત્રતા મનને અપવિત્ર અથવા અપ્રસન્ન કરે છે. તાવ વગેરે રોગો એ શરીર સંબધી પવિત્રતા નહિ પાળવાની પાપરૂપ શિક્ષા છે, અને કામ, ક્રોધ, કુસંપ, ક્લેશ, ઇત્યાદિ વિકારો અથવા દુર્ગુણો માનસિક અપવિત્રતાની પરિણામી શિક્ષા છે તથા તે સર્વ પરસ્પર સબધ ધરાવે છે. શારીરિક શુદ્ધિ પાળવાના નિયમો જાણવા પહેલા, એ શુદ્ધિ આપણા કયા કયા કાર્યો સાથે સંબંધ રાખે છે તે જાણવાની જરૂર છે. ખાવુ, પીવું, પહેરવુ, બેસવું, ઊઠવું, સૂવુ, કામ કરવુ ઇત્યાદિ દરેક ક્રિયા સાથે શરીરની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી ડાહ્યા

પગ્યોએ એ બધાના નિયમો બાંધ્યા છે તથા બતાવ્યા છે. હાલમાં કેળવણીના પ્રચારની સાથે કેળવાયેલો વર્ગ ચોખ્ખાઇના સામાન્ય નિયમોને જાણુતો થયો છે અને તેથી તે વર્ગ એમ પણ માનતો જણાય છે કે, ચોખ્ખાઇની બાબતમા તો તે પરિપૂર્ણ છે. સાબુથી શરીર ધોવું અને ધોબીના ધોયેલા ધોળા કપડાં પહેરવાં, એ તેમનો ચોખ્ખાઇ સંબંધી ઊંચામાં ઊંચો ખ્યાલ છે. એક બીજા જૂના-પુરાણા વર્ગની પવિત્રતા સબંધી તપાસ કરીએ તો, સ્નાન કરીને કોઇને અડવાથી શરીર ઓવાઇ જાય અને ફરીથી નાહવુ પડે. તિલક તાણ્યા વિના બહાર ન નીકળાય ઇત્યાદિ ખ્યાલો તેમની ઊંચામા ઊંચી પવિત્રતાના નમૂના છે. અસ્તુ. એ બન્ને વર્ગોમા પોતપોતાની ચોખ્ખાઈ અથવા પવિત્રતા સંબંધી સમજણમા કાંઇ પણ ભૂલ છે એમ અમારુ કહેવુ નથી. સાબુ ચોળીને નાહવું તથા ધોયેલા વસ્ત્ર પહેરવાં તેમજ સ્નાન કરીને કોઇનો સ્પર્શ નહિ કરવો એ બધા આચારમાં કાઇક પણ અર્થ છે, પણ એ ઉભય વર્ગો બીજી ઘણી અગત્યની વાતોમા શારીરિક શુદ્ધિનો આરોગ્ય સબધી હેતુ ભૂલી ગયા છે. શુદ્ધાશુદ્ધિનુ પુરાણ ઘણું મોટું છે અને તેથી માત્ર એકજ દૃષ્ટાંત આપીને અમે એ ઉભય વર્ગના મન ઉપર પવિત્રતાનો વાસ્તવ હેતુ ઠસાવવા માગીએ છીએ. ઘરમાં છૂછી કરવાવાળા અને ટીલાંટપકાં તાણીને કે ભસ્મ લગાવીને સિદ્ધ બની બેઠેલા બ્રાહ્મણો પવિત્ર પોળોમાં અને સરિયામ રસ્તાઓમા કે ખરાબ જગાઓ ઉપર જ્યારે મિષ્ટાન્ન ઉડાવવા મંડી જાય છે, તે વખતે તેઓ પોતાની પવિત્રતાનુ બધુ ભાન ભૂલી જતા હોય એમ જણાય છે; અથવા પવિત્રતા એટલે શું તેનો તેઓ અર્થજ સમજતા હોતા નથી બીજી બાજુએ કેળવાયેલા—સુધરેલાઓ બબરચીખાનાંઓમા બનેલા પાઉ, બિસ્કિટો, ચા-પાણી તથા ભ્રષ્ટતાથી ભરેલી વીશીઓ અને હોટેલોમાં નાસ્તો લેવામા કાંઇ અપવિત્રતા જોતા નથી ! અમે અત્રે નાતજાત કે ધર્મ સબધી મતભિન્નત્વના સવાલને બાજુ પર મૂકીને માત્ર શારીરિક પવિત્રતાના વૈદક સિદ્ધાંત ઉપર બોલવા માગીએ છીએ, તે ભૂલી જવાનુ નથી. હોટેલોમા નાસ્તો લેવાથી કે બબરચી

રીતે શરીરમાં પણ મળમૂત્રનાં મલિન સ્થાનો છે. એ અપવિત્રતા તેની અંદરના મલિન પદાર્થો (ઝાડો તથા પેશાબ) ને લીધે છે. ઘરની એક આખી ઇમારતમા રસોઈ કરવાની, બેસવાના, વાંચવા-લખવાના અને ઝાડાપેશાબ કરવાના એમ ઘણા ખંડો હોય છે. જાજરૂ પણ એ ઇમારતનો એક ભાગ હોય છે, પણ તેને મકાનના એક અલગ, છેડામા કે ખૂણામાં રાખવામાં આવે છે, અને મકાનના બીજા ખંડો-મા જાજરૂની ગંદકી રખેને પેસી જાય, એવા ભયથી જાજરૂને બે વખત વાળીચોળીને કે ધોઇને સાફ રાખવામા આવે છે. જો એ ઘરનું જાજરૂ મલિન રહે તથા તેમાં ગંદકી ભરાઇ રહે, તો તેની ગંદકી આખા મકાનના બધા ખંડોની હવાને બગાડી, તેની અંદરના વસ-નારાઓની પ્રકૃતિને ખરાબ કરે છે. શરીરની અંદરના જાજરૂને માટે પણ એજ નિયમ લાગુ પાડવો શરીરની અંદર જેટલો કચરો તથા નઠારો નિરુપયોગી ભાગ હોય છે, તે ઝાડાપેશાબ વાટે બહાર નીકળે છે. આ મલિન ઝાડાપેશાબમા અસંખ્ય ગંદા પરમાણુઓ હોય છે. જો તે રોગી પરમાણુઓ શરીરની અંદર રહે તો જેમ જાજ-રૂની ગંદકી ઘરના બીજા ખંડોને બગાડે છે તેમ, શરીરના બીજા સારા ભાગોને બગાડી રોગી બનાવે છે. માટે સવારમા ઊઠીને શૌચ કરવું એટલે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો, એટલુંજ નહિ પણ શૌચક્રિયા કરી આવીને અમુક વિધિથી ગુહ્ય અવયવોને ધોઇ સાફ કરવા તથા સ્નાનથી શુદ્ધ થવા પવિત્ર આચાર આપણને ફરમાવે છે. સુઘડતાના આ ઉત્તમ આચારનો ખરો હેતુ નહિ સમજવાને લીધે સુધરેલાઓ તથા કેટલાક પવિત્ર કહેવાતા બ્રાહ્મણો પણ જાજરૂમાં જઈ આવીને પરિપૂર્ણ રીતે ગુદા, હાથ તથા પગની શુદ્ધિ કરતા નથી. પરિણામ એ થાય કે, ઝાડા તથા પેશાબના મલિન અને રોગી પરમાણુઓ હાથ પર તેમજ શરીર તથા વસ્ત્રો ઉપર વિસ્તાર પામે છે. માટે જાજરૂમાં જઈ આવનાર માણસે પુષ્કળ માટી કે સાબુ વડે ગુદા, હાથ તથા પગ વારંવાર ધોવા જોઇએ. પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાન તબીબોના સૂક્ષ્મ જંતુઓ સંબધી વિચારો અને શોધો એવું અજવાળુ પાડે છે કે, ઘણાક રોગો એવા રોગી જંતુમૂલક છે અને તેથી તેવાં જંતુઓ

અથવા પિશાચોને બનતા પ્રયાસથી દૂર રાખવા જોઇએ. આવા વ્યાધિજન્ય જંતુઓ ઉત્પન્ન થવા ન પામે, વધવા ન પામે અને આપણાં શરીરોને વ્યાધિનુ કારણ થવા ન પામે તેનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે શૌચ એટલે પવિત્રતા છે. પવિત્રતા માત્ર શરીર અને વસ્ત્ર સબધીજ નહિ પણ હરેક પ્રકારની પવિત્રતા પાળવાની જરૂર છે. રહેવાના ઘર સાફસૂફ રાખવા એ વાત સાધારણ માણસો પણ અગત્યની સમજે છે, પણ એજ સાફસૂફ ઘરમા જમવા બેસવાની જગા રોજ રોજ અને ક્ષણે ક્ષણે શુદ્ધ કરવી જોઈએ. એ વાતનો અર્થ થોડાજ સમજી શકે છે. જેઓ આવી પવિત્રતા સબધી વધારે કાળજી રાખે છે, તેઓને વહેમી ગણીને મશ્કરી કરવામાં આવે છે, પણ શૌચાશૌચનુ રહસ્ય સમજનારાઓને તેમા અત્યાચાર જેવું કશુ લાગશે નહિ આ પૃથ્વી જંતુઓથી ભરપૂર છે. વાતાવરણ પણ જતુઓનુ ભરેલું છે. ચોખ્ખી હવા એમના દુષ્ટ જતુઓનો નાશ કરે છે જંતુનાશક સુગધી પદાર્થો, પાણી, માટી વગેરે પણ એવા જતુઓનો નાશ કરે છે. માટે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરીને મળમૂત્રથી બગડેલા અવયવો તથા હાથને પુષ્કળ પાણી તથા માટી કે સાબુ વડે સાફ કરવા જોઇએ હાથનુ કામ નિરતર કામ કરવાનું હોવાથી અનેક વસ્તુઓનો હાથને સ્પર્શ થાય છે, અને તે વસ્તુઓના પરમાણુઓ હાથને વળગી રહેવાનો સભવ છે એજ હાથનો જમતી વખતે, કાંઇ ખાવાની વસ્તુ પકડતી વખતે તથા પાણી પીતાં પણ ઉપયોગ કરીએ છીએ અને તે વખતે હાથને સારી રીતે સાફ ન કરવામા આવે, તો હાથને ચોટેલા બહારનાં અનેક રજકણો ખાવાપીવાના પદાર્થો ભેગા શરીરમા અને લોહીમા ભળવા પામે છે આ વાતો દેખીતી ઘણી નજીવી લાગે છે, પણ આપણા પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓ તથા હાલના શાસ્ત્રીય તપાસોના આધારભૂત અભિપ્રાયોના આધારે ભાર દઇને કહી શકાય છે કે, એ વાતો નજીવી નથી પણ ઘણીજ અગત્યની છે. અને તેથી આપણા જૂના આચારો એ શરીરશુદ્ધિ સબંધી પવિત્રતા તથા આરોગ્યના સબળ ધોરણ ઉપર ઘડાયેલા છે, એટલેજ તે આચારોને પૂર્ણ આદર સાથે માનવા તથા પાળવા એ આપણી ફરજ છે.

('વૈદ્યકલ્પતરુ'ના એક અંકમાથી)

અધ્યાય ૪ થો

બ્રાહ્મણની આજીવિકા તથા ગૃહસ્થને યોગ્ય સદાચાર

અધ્યાય ૫ મો

ભક્ષ્યાભક્ષ્ય પદાર્થો, આશૌચનિર્ણય, પદાર્થશુદ્ધિ તથા સ્ત્રીધર્મ

અધ્યાય ૧૨ મો

શુભાશુભ કર્મથી થતી ગતિ તથા આત્મજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૦	૧૭	તફર	તરફ
૬૪	૨૩	विद्योपे	विशेपे
૭૧	૨૧	संभापे	संभापे
૭૨	૪	कुर्यादमि	कुर्यादभि
૭૮	૧૫	અનુળકૃતાએ	અનુકૃળતાએ
૭૯	૨૩	गुरुगह्वनीय	गुरुराहवनीय
૮૮	૧૧	ખએ	ખૂએ
૮૮	૧૭	वृपली	वृपली
૯૨	૨	*सुतां	सुतां
૯૯	૯	બ્રાહ્મણોએ	બ્રાહ્મણોએ જલદાનપૂર્વક
૧૦૨	૨	व्याक्षामिणो	व्याथमिणो
૧૧૨	૧૪	નામ કર્મનુ	કર્મનું નામ
૧૨૩	૨૧	भ्रातुर्मुतस्य	भ्रातुर्मृतस्य
૧૪૧	૧૫	ખાવાયું	ખવાયુ
૧૬૦	૧૫	ङ्कया	त्तया
૧૬૧	૯	मूंत्र	मूत्रं
૧૬૮	૨૨	कदानच	कदाचन
૧૭૦	૮	ध्ववज	ध्वज
૧૭૪	૧૦	प्रादुरकृता	प्रादुष्कृता
૧૮૧	૨૦	एत यत्रं	एतत् त्रयं
૧૮૧	૨૧	एतवयं	एतत् त्रयं
૧૯૧	૧૨	૧૭૮	૧૭૯
૧૯૨	૧૮	શામાઇ	શમાઇ
૧૯૨	૨૨	બ્રહ્માણે	બ્રાહ્મણે
૧૯૪	૩	दातुर्भनवत्य	दातुर्भवत्यन

૩૧

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૯૬	૧૬	આપ	નહિ કે
૨૧૧	૧૩	ફેરૂ	ફેરવૂ
૨૩૯	૧૮	ब्रह्मचरि	ब्रह्मचारि
૨૪૬	૧૯	फलः	फलैः
૨૬૯	૪	નિગ્ય	નિત્ય
૨૭૬	૬	તે તે	તે
૨૮૦	૨૩	અનુચિત્ત	અનુચિત
૨૮૯	૨	राष्ट्र	राष्ट्रा
૨૯૩	૭	અપણુ	અર્પણુ
૩૨૭	૨	समञ्ञसम्	समञ्जसम्
૩૨૭	૧૨	धर्भ	धर्म
૩૩૨	૧૪	पयद्येन्	पश्येन्
૩૨૬	૨૧	મને	તેમને
૩૪૨	૨૧	विशपेण	विशेपेण
૩૪૩	૧૨	तु	तु
૩૮૪	૬	બ્રાહ્માણો	બ્રાહ્મણો
૩૮૮	૨૩	આદિ મંત્રોથી	આદિ
૩૫૬	૨૭	वर्णक्म्रान्	वर्णक्रमात्
[illegible]	૩	स्ञ्ज्ञायते	सञ्ज्ञायते
૪૪૪	૭	ઉપત્ન	ઉત્પન્ન
૪૪૪	૧૯	પ્રશંમા	પ્રશંસા જોવુ
૪૪૬	[illegible]	स्ककर्मसु	स्वकर्मसु
[illegible]	[illegible]	લટ	લટ્
[illegible]	[illegible]	गृह्यादय	गृह्यादेय
[illegible]	[illegible]	द्रयतो	प्रयतो
[illegible]	[illegible]	नाभिम्न	नामिम्न
[illegible]	[illegible]	याज्ञकापान्	याज्ञकानापान्
[illegible]	૧	કર્યુ	મને કર્યું

श्री मनुस्मृति

(मानवधर्मशास्त्रम्)

સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

અધ્યાય ૧ લો

ઋષિઓ મનુને ધર્મ પૂછે છે—

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः ।
प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ १ ॥

એકાગ્ર ચિત્તે વિરાજેલા ભગવાન મનુ પાસે જઇને, તેમને વળતુ પૂજન અર્પી, મહર્ષિઓએ ન્યાયપૂર્વક આ વચન કહ્યું.

भगवन्सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वशः ।
अन्तरप्रभवाणां च धर्मान्नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

હે ભગવન્! સૌ વર્ણોના તેમજ સકલ સંકીર્ણ જાતિઓના ધર્મોને તમે યથાવત્ અને યથાક્રમ કહેવાને યોગ્ય છો. ૨

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૯૬	૧૬	આપ	નહિ કે
૨૧૧	૧૩	કૃછૂ	કૃચ્છ્ર
૨૩૯	૧૮	ब्रह्मचरि	ब्रह्मचारि
૨૪૬	૧૯	फलः	फलैः
૨૬૯	૪	નિગ્ય	નિત્ય
૨૭૬	૬	તે તે	તે
૨૮૦	૨૩	અનુચિત્ત	અનુચિત
૨૮૯	૨	રાષ્ટૂ	રાષ્ટ્રા
૨૯૩	૭	અપણું	અર્પણુ
૩૨૭	૨	समञ्चसम्	समञ्जसम्
૩૨૭	૧૨	धर्भ	धर्म
૩૩૨	૧૪	पयश्येन्	पश्येन्
૩૨૬	૨૧	મને	તેમને
૩૪૨	૨૧	विशपेण	विशेषेण
૩૪૩	૧૨	તુ	તું
૩૮૪	૬	બ્રાહ્માણો	બ્રાહ્મણો
૩૪૮	૨૩	આદિ મંત્રોથી	આદિ
૩૫૬	૨૨	वर्णक्म्रात्	वर्णक्रमात्
૩[illegible]૮	૩	सञ्जायते	सञ्ज्ञायते
૪૮૮	૭	ઉપત્ન	ઉત્પન્ન
[illegible]૮૮	૧૯	પ્રશંસા	પ્રશંસા જોવું
[illegible]૮૫	૨૩	स्कक्र्मसु	स्वकर्मसु
૫૨૯	૬	લટ્	લટ્ટુ
૫૫૫	૮	गृहादव	गृहादेव
૫[illegible]૬	૧૬	द्रयतो	प्रयतो
૫૯૧	૨૦	नामिस्त्र	तामिस्त्र
૫૯૬	૩	वाल्लुकापान्	वालुकातापान्
૬૦૫	૧૬	કનુ	અને કનુ

श्री मनुस्मृति

(मानवधर्मशास्त्रम्)

સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

अध्याय १ लो

ઋષિઓ મનુને ધર્મ પૂછે છે—

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः ।
प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ १ ॥

એકાગ્ર ચિત્તે વિરાજેલા ભગવાન મનુ પાસે જઇને, તેમને વળતું પૂજન અર્પી, મહર્ષિઓએ ન્યાયપૂર્વક આ વચન કહ્યું.

भगवन्सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वशः ।
अन्तरप्रभवाणां च धर्मान्नो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

હે ભગવન્! સૌ વર્ણોના તેમજ સકલ સંકીર્ણ જાતિઓના ધર્મોને તમે યથાવત્ અને યથાક્રમ કહેવાને યોગ્ય છો. ૨

*[जरायुजाण्डजानां च तथा संस्वेदजोद्भिदाम्।
भूतग्रामस्य सर्वस्य प्रभवं प्रलयं तथा॥
आचारांश्चैव सर्वेषां कार्याकार्यविनिर्णयम्।
यथाकामं यथायोगं वक्तुमर्हस्यशेषतः॥

જરાયુજ (કોથળીમાંથી થતાં), અંડજ (ઈંડાંમાંથી થતાં), સ્વેદજ (પરસેવામાંથી થતાં), ઉદ્ભિદ (જમીન ફોડી ઉપર આવતાં), એ સર્વ પ્રાણીસમુદાયોનાં જન્મ તથા મરણ વિશે, સૌના આચાર તેમજ તેમનાં કાર્ય ને અકાર્યના નિર્ણય વિશે તમે યથાર્થ રીતે, યથેચ્છાએ, અશેષે કહેવાને યોગ્ય છો.]*

त्वमेको ह्यस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयंभुवः।
अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्त्वार्थवित्प्रभो॥ ३॥

કેમકે, હે પ્રભુ! સ્વયંભૂ, અપ્રમેય અને અચિંત્ય એ વેદનાં સર્વ વિધાન (અગ્નિહોત્રાદિ કર્મકાંડ તથા જ્ઞાનકાંડ)ના કાર્યને તેમજ તત્ત્વાર્થને તમેજ એક જાણવાવાળા છો. ૩

स तैः पृष्टस्तथा सम्यगमितौजा महात्मभिः।
प्रत्युवाचार्च्य तान्सर्वान्महर्षीञ्छ्रूयतामिति॥ ४॥

તે મહર્ષિઓએ આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક પૂછ્યું, ત્યારે અમાપ ઓજસવાળા તે ભગવાન મનુદેવે તેમને સૌને સત્કારીને ઉત્તર આપ્યો: સાંભળો. ૪

પ્રલય સમયે જગતની સ્થિતિ—

आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम्।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः॥ ५॥

* જે શ્લોકો [ ] આ પ્રમાણે કૌંસમાં આપ્યા છે તે ક્ષેપક સમજવા.

પૂર્વે આ જગત અંધકારમય (માયાલીન), અપ્રજ્ઞાત (જાણી જાય નહિ એવું), અલક્ષણ (જેનું લક્ષણ ન બાંધી શકાય એવું), અતર્ક્ય (તર્કમાં આવી શકે નહિ એવું), અવિજ્ઞેય (પ્રમાણથી પામી શકાય નહિ એવું) અને સર્વ બાજુએ જાણે સુષુપ્તિમાં પડ્યું હોય એવું હતું. ૫

સ્વયંભૂનો પ્રાદુર્ભાવ—

ततः स्वयंभूर्भगवानव्यक्तो व्यञ्जयन्निदम्।
महाभूतादि वृत्तौजाः प्रादुरासीत्तमोनुदः ॥ ६ ॥

પછી અવ્યક્ત અને સ્વયંભૂ ભગવાને આ મહાભૂતાદિને પ્રકટ કર્યાં અને અંધકારનો નાશ કરનારા તે પૂર્ણ શક્તિમાન પ્રાકટ્ય પામ્યા. ૬

योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः।
सर्वभूतमयोऽचिन्त्यः स एव स्वयमुद्बभौ ॥ ७ ॥

જે બાહ્યેન્દ્રિયોથી અગોચર છે, જે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે, જે અવયવઆકારથી રહિત છે, જે સનાતન છે, જે પ્રાણીમાત્રના આત્મારૂપ છે અને જે પ્રમાણોથી પર અને અચિંત્ય છે, તે પરમાત્મા પોતેજ (હિરણ્યગર્ભરૂપે) પ્રકટ થયા. ૭

જળની સૃષ્ટિ—

सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः।
अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् ॥ ८ ॥

વિવિધ પ્રજાઓને સર્જવાની ઇચ્છાવાળા તેમણે સંકલ્પથી પોતાના શરીરમાંથી પ્રથમ જલનેજ સર્જ્યું અને તેમાં પોતાની શક્તિરૂપી બીજ રોપ્યું. ૮

तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ ९ ॥

તે બીજ સૂર્યના જેવી પ્રભાવાળું સુવર્ણમય ઈંડું થયું: અને તે ઈંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ એવા બ્રહ્મા પોતે (વિરાટરૂપે) પ્રકટ થયા. ૯

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ १० ॥

જલને 'નાર' કહ્યું છે અને તે 'નર' (પરમાત્મા)થી જન્મ્યું છે. તે જલ પૂર્વે પરમાત્માનું અયન (નિવાસસ્થાન) હતું, તેથી પરમાત્માને નારાયણ કહેવામાં આવ્યા છે. ૧૦

[सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मबाहुस्त्वतीन्द्रियः ।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥

હજાર શિરવાળા, સોનલવર્ણા હાથવાળા અને ઇંદ્રિયોથી અગોચર એવા નારાયણ નામે બ્રહ્મા ત્યારે જલમાં સૂતા હતા.]

यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ।
तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ ११ ॥

સૃષ્ટિના કારણરૂપ, અવ્યક્ત, નિત્ય, સત્ તથા અસત્‌ના આત્મારૂપ એવા પરમાત્માએ પ્રકટ કરેલા તે પુરુષ લોકમાં 'બ્રહ્મા' નામે કહેવાય છે. ૧૧

तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद् द्विधा ॥ १२ ॥

તે ભગવાન તે ઈંડામાં એક વર્ષ સુધી રહ્યા અને પછી પોતાના આત્મધ્યાનથી તેને બે ભાગમાં કર્યું. ૧૨

ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे ।
मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावपां स्थानं च शाश्वतम् ॥ १३ ॥

તે બે ભાગોમાંથી તેમણે સ્વર્ગલોક અને પૃથ્વીલોક તેમજ તે બેની વચ્ચે આકાશ, આઠ દિશાઓ તથા સનાતન જલ-સ્થાનો નિર્માણ કર્યા. ૧૩

[वैकारिकं तैजसं च तथा भूतादिमेव च ।
एकमेव त्रिधाभूतं महानित्येव संस्थितम् ॥
इन्द्रियाणां समस्तानां प्रभवं प्रलयं तथा ।

અહંકાર આ ત્રણ રૂપે પ્રકટ્યું વૈકારિક, તૈજસ અને તામસ. એ જ સમસ્ત ઇંદ્રિયોના જન્મમરણનું કારણ છે.]

उद्बबर्हात्मनश्चैव मनः सदसदात्मकम् ।
मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥ १४ ॥

તે પરમાત્માએ પોતાને વિષે રહેલા સત અને અસતરૂપ મહત્તત્ત્વને પ્રકટ કર્યું અને તેમાંથી 'હું ઈશ્વર છું' એવું અભિમાન કરનારો અહંકાર ઉત્પન્ન કર્યો. ૧૪

महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च ।
विपयाणां ग्रहीतॄणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ १५ ॥

તે અહંકારમાંથી મનને, સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણોને અને શબ્દાદિ વિષયોને ગ્રહણ કરનારી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયોને ક્રમે ક્રમે ઉત્પન્ન કરી. ૧૫

[अविशेषान् विशेषांश्च विषयांश्च पृथक् पृथक् ।

વળી શબ્દાદિ પાંચ વિષયોને, આકાશાદિ પાંચ મહાભૂતોને તેમજ તેમની તન્માત્રાઓને પૃથક્ પૃથક્ બનાવ્યાં.]

तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ ९ ॥

તે બીજ સૂર્યના જેવી પ્રભાવાળું સુવર્ણમય ઈંડું થયું; અને તે ઈંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ એવા બ્રહ્મા પોતે (વિરાટરૂપે) પ્રકટ થયા. ૯

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ।
ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ १० ॥

જલને 'नार' કહ્યું છે અને તે 'नर' (પરમાત્મા)થી જન્મ્યું છે. તે જલ પૂર્વે પરમાત્માનુ अयन (નિવાસસ્થાન) હતું, તેથી પરમાત્માને नारायण કહેવામાં આવ્યા છે. ૧૦

[सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मबाहुस्त्वतीन्द्रियः ।
ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥

હજાર શિરવાળા, સોનલવર્ણા હાથવાળા અને ઇંદ્રિયોથી અગોચર એવા નારાયણ નામે બ્રહ્મા ત્યારે જલમાં સૂતા હતા.

यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ।
तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ ११ ॥

સૃષ્ટિના કારણરૂપ, અવ્યક્ત, નિત્ય, સત્ તથા અસત્ના આત્મારૂપ એવા પરમાત્માએ પ્રકટ કરેલા તે પુરુ લોકમાં 'બ્રહ્મા' નામે કહેવાય છે. ૧૧

तस्मिन्नण्डे स भगवानुषित्वा परिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मनो ध्यानात्तदण्डमकरोद् द्विधा ॥ १२ ॥

તે ભગવાન તે ઈંડામાં એક વર્ષ સુધી રહ્યા અને પ પોતાના આત્મધ્યાનથી તેને બે ભાગમાં કર્યું. ૧૨

ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे ।
मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावपां स्थानं च शाश्वतम् ॥ १३ ॥

તે બે ભાગોમાંથી તેમણે સ્વર્ગલોક અને પૃથ્વીલોક તેમજ તે બેની વચ્ચે આકાશ, આઠ દિશાઓ તથા સનાતન જલ-સ્થાનો નિર્માણ કર્યાં. ૧૩

[वैकारिकं तैजसं च तथा भूतादिमेव च ।
एकमेव त्रिधाभूतं महानित्येव संस्थितम् ॥
इंद्रियाणां समस्तानां प्रभवं प्रलयं तथा ।

મહત્તત્ત્વ આ ત્રણ રૂપે પ્રકટ્યું-વૈકારિક, તૈજસ અને તામસ. એજ સમસ્ત ઇંદ્રિયોના જન્મમરણનું કારણ છે.]

उद्बबर्हात्मनश्चैव मनः सदसदात्मकम् ।
मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥ १४ ॥

તે પરમાત્માએ પોતાને વિષે રહેલા સત અને અસતરૂપ મહત્તત્ત્વને પ્રકટ કર્યું અને તેમાંથી 'હુ ઈશ્વર છુ' એવું અભિમાન કરનારો અહંકાર ઉત્પન્ન કર્યો. ૧૪

महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च ।
विषयाणां ग्रहीतॄणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ १५ ॥

તે અહંકારમાંથી મનને, સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણોને અને શબ્દાદિ વિષયોને ગ્રહણ કરનારી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયોને ક્રમે ક્રમે ઉત્પન્ન કરી. ૧૫

[अविशेषान् विशेषांश्च विषयांश्च पृथक् पृथक् ।

વળી શબ્દાદિ પાંચ વિષયોને, આકાશાદિ પાંચ મહાભૂતોને તેમજ તેમની તન્માત્રાઓને પૃથક્ પૃથક્ બનાવ્યાં.

तेषां त्ववयवान्सूक्ष्मान्षण्णामप्यमितौजसाम् ।
सन्निवेश्यात्ममात्रासु सर्वभूतानि निर्ममे ॥ १६ ॥

પછી અમાપ ઓજસ્વી એવા તે છ પદાર્થો (અહંકાર અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ)ના સૂક્ષ્મ અવયવોને તેમના વિકારો (ઇંદ્રિયો તથા મહાભૂતો)માં મેળવી પરમાત્માએ સર્વ ભૂતોને નિર્માણ કર્યાં. ૧૬

यन्मूर्त्यवयवाः सूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयन्ति षट् ।
तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्य मूर्तिं मनीषिणः ॥ १७ ॥

શરીરરૂપી મૂર્તિના છ સૂક્ષ્મ અવયવો (અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ) તે પંચ મહાભૂતો અને ઇંદ્રિયોનો આશ્રય કરે છે, તેથી પંડિતો તે બ્રહ્મની મૂર્તિને શરીર કહે છે. (षडाश्रयणाच्छरीरम्) ૧૭

तदाविशन्ति भूतानि महान्ति सह कर्मभिः ।
मनश्चावयवैः सूक्ष्मैः सर्वभूतकृदव्ययम् ॥ १८ ॥

પછી પોતપોતાનાં કર્મો સાથે આકાશાદિ મહાભૂતો તથા સૂક્ષ્મ અવયવો સાથે મન, એ અવ્યય અને સર્વ ભૂતોના કર્તા એવા વિરાટપુરુષમાં પ્રવેશે છે. ૧૮

જગતની ઉત્પત્તિ—

तेषामिदं तु सप्तानां पुरुषाणां महौजसाम् ।
सूक्ष्माभ्यो मूर्तिमात्राभ्यः संभवत्यव्ययाद् व्ययम् ॥१९॥

મહાઓજસ્વી તે સાત પુરુષતત્ત્વો (મહત્તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રા)ના સૂક્ષ્મ શરીરઅવયવો (પંચ મહાભૂતો, દશેન્દ્રિયો અને મન એ સોળ)માંથી આ શરીર બને છે—અવિનાશી પ્રકૃતિમાંથી વિનાશી જગત ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૯

आद्याद्यस्य गुणं त्वेषामवाप्नोति परः परः ।
यो यो यावतिथश्चैषां स स तावद्गुणः स्मृतः ॥ २० ॥

આકાશાદિ આદ્ય તત્ત્વોના શબ્દાદિ ગુણો તે તે પછીનાં તત્ત્વોમાં મળે છે અને તેમાં જે જે જેટલામું તત્ત્વ છે તે તે તેટલા ગુણોથી યુક્ત છે. ૨૦

सर्वेषां तु स नामानि कर्माणि च पृथक् पृथक् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ पृथक्संस्थाश्च निर्ममे ॥ २१ ॥

તે હિરણ્યગર્ભે આરંભમાં જ વેદના શબ્દોથી તે સર્વનાં જુદાંજુદાં નામો અને કર્મો તથા અલગઅલગ લૌકિક વ્યવસ્થાઓ નિર્માણ કરી. ૨૧

कर्मात्मनां च देवानां सोऽसृजत्प्राणिनां प्रभुः ।
साध्यानां च गणं सूक्ष्मं यज्ञं चैव सनातनम् ॥ २२ ॥

તે પછી પ્રભુએ દેવોના, પ્રાણીઓના, કર્મસ્વભાવવાળા અચેતનોના તેમજ સૂક્ષ્મ સાધ્યોના ગણોને અને સનાતન યજ્ઞને સર્જ્યા. ૨૨

अग्निवायुरविभ्यस्तु त्रयं ब्रह्म सनातनम् ।
दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥ २३ ॥

પછી. યજ્ઞની સિદ્ધિ માટે બ્રહ્માએ ઋક્, યજુષ્, અને સામ નામના ત્રણ સનાતન વેદોનું અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યમાંથી દોહન કર્યું. ૨૩

कालं कालविभक्तीश्च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा ।
सरितः सागराञ्छैलान्समानि विषमाणि च ॥ २४ ॥

तपो वाचं रतिं चैव कामं च क्रोधमेव च।
सृष्टिं ससर्ज चैवेमां स्रष्टुमिच्छन्निमाः प्रजाः ॥ २५ ॥

પછી, આ પ્રજાઓને સર્જવાની ઇચ્છાવાળા તેમણે કાળ, કાળવિભાગ, નક્ષત્રો, ગ્રહો, સરિતાઓ, સાગરો, પર્વતો, સમ અને વિષમ ભૂમિભાગો, તપ, વાચા, રતિ, કામ અને ક્રોધ, એ સૃષ્ટિ સર્જી. ૨૪, ૨૫

कर्मणां च विवेकार्थं धर्माधर्मौ व्यवेचयत्।
द्वन्द्वैरयोजयच्चेमाः सुखदुःखादिभिः प्रजाः ॥ २६ ॥

કર્મોના વિવેક માટે પ્રજાપતિએ ધર્મ અને અધર્મની વિવેચના કરી અને આ પ્રજાઓને સુખદુ ખાદિ દ્વંદ્વો સાથે જોડી દીધી.

अण्व्यो मात्रा विनाशिन्यो दशार्धानां तु याः स्मृताः।
ताभिः सार्धमिदं सर्वं संभवत्यनुपूर्वशः ॥ २७ ॥

આ સર્વ જગત, અણુ સરખી જે પાંચ નશ્વર તન્માત્રાઓ કહી છે, તેમની સાથે અનુક્રમે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭

यं तु कर्मणि यस्मिन्स न्ययुङ्क्त प्रथमं प्रभुः ।
स तदेव स्वयं भेजे सृज्यमानः पुनः पुनः ॥ २८ ॥

તે પ્રભુએ જેને જે કર્મમાં પ્રથમ જોડ્યો હતો, તે પોતે ફરી ફરીને જન્મતાં તેજ કામને ભજતો રહે છે. ૨૮

हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते।
यद्यस्य सोऽदधात्सर्गे तत्तस्य स्वयमाविशेत् ॥ २९ ॥

તે બ્રહ્માએ સર્જનના પ્રારંભમાં તે જીવને જે કોઇ હિંસ્ર, કે અહિંસ્ર, કોમળ કે ક્રૂર, ધર્મ કે અધર્મ, સત્ય કે અસત્ય,

એવા કર્મમાં નિયત કર્યો હતો, તે તેનું કર્મ તેને આપોઆપ મળી રહે છે. ૨૯

यथर्तुलिङ्गान्यृतवः स्वयमेवर्तुपर्यये ।
स्वानि स्वान्यभिपद्यन्ते तथा कर्माणि देहिनः ॥३०॥

જેમ ઋતુ પલટાતાં ઋતુઓ પોતે જ ઋતુચિહ્નો ધારણ કરે છે, તેમ દેહધારીઓ પણ પોતપોતાનાં કર્મોને સ્વયં પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૦

लोकानां तु विवृद्ध्यर्थं मुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं च निरवर्तयत् ॥३१॥

પછી લોકની વૃદ્ધિ માટે તેમણે મોં, બાહુ, સાથળ અને પગમાંથી અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ઉત્પન્ન કર્યા.

द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत्प्रभुः ॥३२॥

બ્રહ્માએ પોતાના દેહના બે ભાગ કર્યા એક અડધિયાનો પુરુષ થયો અને બીજાની સ્ત્રી થઇ. તે સ્ત્રીમાં તે પ્રભુએ વિરાટ-પુરુષ સર્જ્યો. ૩૨

तपस्तप्त्वासृजद्यं तु स स्वयं पुरुषो विराट् ।
तं मां वित्तास्य सर्वस्य स्रष्टारं द्विजसत्तमाः ॥३३॥

હે દ્વિજવરો ! તે વિરાટપુરુષે પોતે તપ તપીને જેને ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તે હું આ સર્વ જગતનો સ્રષ્ટા છું એમ તમે જાણો. ૩૩

अहं प्रजाः सिसृक्षुस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।
पतीन्प्रजानामसृजं महर्षीनादितो दश ॥३४॥

मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ ३५ ॥

પ્રજા સર્જવાની ઇચ્છાવાળા મેં અત્યંત દુષ્કર તપ કરીને પ્રથમ આ દશ પ્રજાપતિ મહર્ષિઓને સર્જ્યા—મરીચિ, અત્રિ, અંગિરસ, પુલસ્ત્ય, પુલહ, ક્રતુ, પ્રચેતસ, વસિષ્ઠ, ભૃગુ અને નારદ ૩૪.૩૫

एते मनूंस्तु सप्तान्यानसृजन्भूरितेजसः ।
देवान्देवनिकायांश्च महर्षींश्चामितौजसः ॥ ३६ ॥
यक्षरक्षःपिशाचांश्च गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
नागान्सर्पान्सुपर्णांश्च पितॄणां च पृथग्गणान् ॥ ३७ ॥
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।
उल्कानिर्घातकेतूंश्च ज्योतींष्युच्चावचानि च ॥ ३८ ॥
किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्च विहङ्गमान् ।
पशून्मृगान्मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतोदतः ॥ ३९ ॥
कृमिकीटपतङ्गांश्च यूकामक्षिकमत्कुणम् ।
सर्वं च दंशमशकं स्थावरं च पृथग्विधम् ॥ ४० ॥

[illegible] મનુઓ, દેવો દેવનિકાયો, અપાર ઓજ[illegible] [illegible] પિશાચો, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, [illegible] પિતૃઓના વિવિધ સમૂહો, વીજ[illegible] [illegible] ઇંદ્રધનુષ્યો, ઉલ્કાઓ, [illegible] કિન્નરો, વાનરો, [illegible] મનુષ્યો, વ્યાલ[illegible]

(પેટે ચાલનારાં). બેઉ બાજુ દંતાળાં પ્રાણીઓ, કૃમીઓ, કીટો, પતંગિયાં, જૂ, માખી, માંકડ, સૌ જાતના ડાંસ, મચ્છરો, વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષાદિ સ્થાવરો—એ બધાં તે મહાતેજસ્વી પ્રજાપતિએ સર્જ્યાં. ૩૯–૪૦

[यथाकर्म यथाकालं यथाप्रज्ञं यथाक्रमम् ।
यथायुगं यथादेशं यथावृत्ति यथाक्रमम् ॥

આ સર્જનકાર્ય કાલ, બુદ્ધિ, શાસ્ત્રશ્રવણ, યુગ, દેશ, વર્તન અને ક્રમ અનુસાર હતું.]

एवमेतैरिदं सर्वं मन्नियोगान्महात्मभिः ।
यथाकर्म तपोयोगात्सृष्टं स्थावरजङ्गमम् ॥ ४१ ॥

આમ મારી આજ્ઞાથી તે મહાત્માઓએ પોતાના તપના યોગથી આ સ્થાવરજંગમ સકલ સૃષ્ટિને કર્માનુસાર સર્જી.

येषां तु यादृशं कर्म भूतानामिह कीर्तितम् ।
तत्तथा वोऽभिधास्यामि क्रमयोगं च जन्मनि ॥ ४२ ॥

એ પ્રાણીઓનું અહીં જેવું કર્મ કહેવાયું છે, તે વિશે તેમજ તેમના જન્મોના અનુક્રમ વિશે હું તમને કહીશ. ૪૨

पशवश्च मृगाश्चैव व्यालाश्चोभयतोदतः ।
रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्याश्च जरायुजाः ॥ ४३ ॥

પશુઓ, મૃગો, નાગો, બેઉ બાજૂ દાંતવાળાઓ, રાક્ષસો, પિશાચો અને મનુષ્યો—એ જરાયુજ છે. ૪૩

अण्डजाः पक्षिणः सर्पा नक्रा मत्स्याश्च कच्छपाः ।
यानि चैवंप्रकाराणि स्थलजान्यौदकानि च ॥ ४४ ॥

પક્ષીઓ, સર્પો, મગરો, માછલીઓ, કાચબાઓ અને એ જાતના સ્થલના તથા જલના જીવો—એ અંડજ છે. ૪૪

स्वेदजं दंशमशकं यूकामाक्षिकमत्कुणम् ।
ऊष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत्किंचिदीदृशम् ॥ ४५ ॥

ડાંસ, મચ્છર, જૂ, માખી, માંકડ, તેમજ કંઈક એમના જેવા બીજા બાફથી થનારાઓ—એ સ્વેદજ છે. ૪૫

उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिणः ।
ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः ॥ ४६ ॥
अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः ।
पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥ ४७ ॥

બી વાવ્યાથી તથા કલમ રોપ્યેથી ઊગવાવાળાં સર્વ સ્થાવરો ઉદ્ભિજ્જ છે, અર્થાત્ જમીન ફોડીને ઉપર આવનારાં છે. તેમાં જેમને ખૂબ ફૂલ અને ફળ આવે છે તથા જે ફળ પાક્યે વિલાઈ જાય છે તેમને ઔષધિઓ કહે છે. ફૂલ વિનાનાં કોઈ જેઓ ફળવાળાં થાય છે, તેમને વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. જેમને ફૂલ તથા ફળ બન્ને આવે છે, તેમને વૃક્ષ કહેવાય છે.

गुच्छगुल्मं तु विविधं तथैव तृणजातयः ।
बीजकाण्डरुहाण्येव प्रताना वल्ल्य एव च ॥ ४८ ॥

વિવિધ ગુચ્છો (જેના મૂળમાંથી અનેક વેલીઓ નીકળે છે અને ઉપર ગુચ્છાઓ થાય છે) તથા ગુલ્મો (જેના મૂળમાંથી એક નાડો ઊગે છે અને ઉપર જાળ બાઝે છે), અનેક જાતનાં ઘાસ, તેમજ પથરાતા ચાલતા વેલાઓ—એ બી વાવ્યે કે કલમ રોપ્યે થનારાં છે. ૪૮

तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना ।
अन्तःसंज्ञा भवन्त्येते सुखदुःखसमन्विताः ॥ ४९ ॥

[illegible] નીચેથી [illegible]
[illegible] જાણવાં છે.

एतदन्तास्तु गतयो ब्राह्माद्याः समुदाहृताः ।
घोरेऽस्मिन्भूतसंसारे नित्यं सततयायिनि ॥५०॥

[illegible] પ્રાણીઓમાં [illegible]
[illegible] ૫૦

एवं सर्वं स सृष्ट्वेदं मां चाचिन्त्यपराक्रमः ।
आत्मन्यन्तर्दधे भूयः कालं कालेन पीडयन् ॥५१॥

અચિંત્ય પરાક્રમી તે પ્રજાપતિ આ રીતે આ સર્વ સૃષ્ટિને તેમજ મને ઉત્પન્ન કરી, પાછા સૃષ્ટિકાળને પ્રલયકાળથી નાશ કરતા થકા પોતાને વિષે અંતર્ધાન પામે છે. ૫૧

यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् ।
यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥५२॥

તે પ્રજાપતિદેવ જ્યારે જાગૃત હોય છે, ત્યારે આ જગત ચેષ્ટાયુક્ત હોય છે, ને શાંતાત્મા જ્યારે સૂતા હોય છે, ત્યારે સર્વ સૃષ્ટિ લય પામે છે. ૫૨

तस्मिन्स्वपति स्वस्थे तु कर्मात्मानः शरीरिणः ।
स्वकर्मभ्यो निवर्त्तन्ते मनश्च ग्लानिमृच्छति ॥५३॥

તે પ્રજાપતિ સ્વસ્થતાપૂર્વક સૂતા હોય છે, ત્યારે કર્માત્મા દેહધારીઓ પોતાનાં કર્મોમાંથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને મન તથા ઇંદ્રિયો પણ વૃત્તિઓથી છૂટાં પડે છે. ૫૩

युगपत्तु प्रलीयन्ते यदा तस्मिन्महात्मनि ।
तदायं सर्वभूतात्मा सुखं स्वपिति निर्वृतः ॥५४॥

જ્યારે સર્વ ભૂતો તે મહાત્મા પ્રજાપતિને વિશે એકીસમયેજ પ્રલય પામે છે, ત્યારે એ પ્રાણીમાત્રના આત્મા નિવૃત્ત થઇને સુખપૂર્વક સૂએ છે. ૫૪

तमोऽयं तु समाश्रित्य चिरं तिष्ठति सेन्द्रियः ।
न च स्वं कुरुते कर्म तदोत्क्रामति मूर्तितः ॥५५॥

આ જીવ તમોગુણને આશ્રયે રહીને લાંબા કાળ સુધી ઇંદ્રિય યુક્ત રહે છે, અને પછી જ્યારે પોતાનાં કર્મ કરી શકતો નથી ત્યારે તે શરીરમાંથી નીકળી જાય છે ૫૫

यदाणुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थास्नु चरिष्णु च ।
समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुञ्चति ॥५६॥

જીવ પૂર્વદેહને છોડે છે, ત્યારે પરમાણુ જેવડો થઇને (એટલે કે, દેહ, ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, વાસના, કર્મ, વાયુ અને અવિદ્યા સાથે જોડાઇને) સ્થાવરમાં અને જંગમમાં બીજરૂપે પ્રવેશે છે અને તે તે સ્થાવર અને જંગમનું શરીર ધારણ કરે છે. ૫૬

एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् ।
संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाव्ययः ॥५७॥

આમ, તે અવિનાશી બ્રહ્મા જાગૃતિ અને સ્વપ્નથી આ સર્વ ચર અને અચર જગતને વારંવાર સર્જે છે અને સંહારે છે. ૫૭

इदं शास्त्रं तु कृत्वासौ मामेव स्वयमादितः ।
विधिवद्ग्राहयामास मरीच्यादींस्त्वहं मुनीन् ॥५८॥

તે બ્રહ્માએ પોતે જ આ શાસ્ત્ર રચ્યું અને પ્રથમ મને ભણાવ્યું. મરીચિ આદિ મુનિઓને તો તે મેં વિધિપૂર્વક શીખવ્યું. ૫૮

एतद्वोऽयं भृगुः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः ।
एतद्धि मत्तोऽधिजगे सर्वमेषोऽखिलं मुनिः ॥५९॥

[illegible]

ततस्तथा स तेनोक्तो महर्षिर्मनुना भृगुः ।
तानब्रवीदृषीन्सर्वान्प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥६०॥

[illegible] ... તે સાંભળો.

[illegible] ૬૦

स्वायंभुवस्यास्य मनोः षड्वंश्या मनवोऽपरे ।
सृष्टवन्तः प्रजाः स्वाः स्वा महात्मानो महौजसः ॥६१॥
स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा ।
चाक्षुषश्च महातेजा विवस्वत्सुत एव च ॥६२॥

આ સ્વાયંભુવ મનુના વંશમાં બીજા છ મનુઓ થયા [illegible] સ્વારોચિષ, ઉત્તમ, તામસ, રૈવત, મહાતેજસ્વી ચાક્ષુષ [illegible] તે મહાત્મા તેજસ્વી મહાત્માઓએ પોતપોતાની પ્રજા સરજી. ૬૧. ૬૨

स्वायंभुवाद्याः सप्तैते मनवो भूरितेजसः ।
स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् ॥६३॥

સ્વાયંભુવ આદિ આ સાત અત્યંત તેજસ્વી મનુઓએ પોતપોતાના મન્વંતરમાં આ સર્વ ચરાચરને ઉત્પન્ન કર્યાં અને તેમનું પાલન કર્યું. ૬૩

[कालप्रमाणं वक्ष्यामि यथावत्तन्निबोधत ।
હવે હું કાળનું પ્રમાણ યથાવત કહું છું. તે તમે સાંભળો]

જ્યારે સર્વ ભૂતો તે મહાત્મા પ્રજાપતિને વિશે એકીસમયે જ પ્રલય પામે છે, ત્યારે એ પ્રાણીમાત્રના આત્મા નિવૃત્ત થઇને સુખપૂર્વક સૂએ છે. ૫૪

तमोऽयं तु समाश्रित्य चिरं तिष्ठति सेन्द्रियः ।
न च स्वं कुरुते कर्म तदोत्क्रामति मूर्तितः ॥५५॥

આ જીવ તમોગુણને આશ્રયે રહીને લાંબા કાળ સુધી ઇંદ્રિય યુક્ત રહે છે, અને પછી જ્યારે પોતાનાં કર્મ કરી શકતો નથી ત્યારે તે શરીરમાંથી નીકળી જાય છે. ૫૫

यदाणुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थास्नु चरिष्णु च ।
समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुञ्चति ॥५६॥

જીવ પૂર્વદેહને છોડે છે, ત્યારે પરમાણુ જેવડો થઇને (એટલે કે, દેહ, ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, વાસના, કર્મ, વાયુ અને અવિદ્યા સાથે જોડાઇને) સ્થાવરમાં અને જંગમમાં બીજરૂપે પ્રવેશે છે અને તે તે સ્થાવર અને જંગમનું શરીર ધારણ કરે છે. ૫૬

एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् ।
संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाव्ययः ॥५७॥

આમ, તે અવિનાશી બ્રહ્મા જાગ્રતિ અને સ્વપ્નથી આ સર્વ ચર અને અચર જગતને વાર વાર સર્જે છે અને સંહારે છે. ૫૭

इदं शास्त्रं तु कृत्वासौ मामेव स्वयमादितः ।
विधिवद्ग्राहयामास मरीच्यादींस्त्वहं मुनीन् ॥५८॥

તે બ્રહ્માએ પોતે જ આ શાસ્ત્ર રચ્યું અને પ્રથમ મને ભણાવ્યું. મરીચિ આદિ મુનિઓને તો તે મેં વિધિપૂર્વક શીખવ્યું. ૫૮

[illegible]

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥६९॥

[illegible] વર્ષોને [illegible] કહે છે. તેની [illegible] (આશરે) [illegible] વર્ષોની [illegible] અને તેની [illegible] તેટલાં જ (આશરે) દેવવર્ષોના [illegible] ૪,૮૦૦ દેવવર્ષો.] ૬૯

इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु ।
एकापायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥७०॥

[illegible] તેમજ તેમની સંધ્યાઓ તથા તેમના સંધ્યાંશોમાં અનુક્રમે એક એક હજાર તથા એક એક સો વર્ષ ઓછાં [illegible] છે. [આમ. ત્રેતાયુગ=૩,૦૦૦+૩૦૦+૩૦૦=૩,૬૦૦ દેવવર્ષો. દ્વાપરયુગ=૨,૦૦૦+૨૦૦+૨૦૦=૨,૪૦૦ દેવવર્ષો અને કલિયુગ=૧,૦૦૦+૧૦૦+૧૦૦=૧,૨૦૦ દેવવર્ષો.] ૭૦

यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् ।
एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥७१॥

ચાર યુગોનું આ જે આરંભમાં પરિમાણ કહ્યું, તે કુલ ૧૨,૦૦૦ દેવવર્ષોનો એક દેવયુગ થાય છે. ૭૧

दैविकानां युगानां तु सहस्रं परिसंख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं तावतीं रात्रिमेव च ॥७२॥

એક હજારની સંખ્યાના દેવયુગોનો બ્રહ્માનો એક દિવસ જાણવો અને તેટલા જ પ્રમાણની તેની એક રાત્રિ જાણવી. ૭૨

निमेपो दश चाष्टौ च काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला।
त्रिंशत्कला मुहूर्तः स्यादहोरात्रं तु तावतः ॥ ६४ ॥

અઢાર નિમેષની એક કાષ્ઠા, ત્રીસ કાષ્ઠાની એક કલા, ત્રીસ કલાનું એક મુહૂર્ત અને ત્રીસ મુહૂર્તનો એક રાત્રિદિવસ થાય.

अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुपदैविके।
रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥ ६५ ॥

માનવી અને દૈવી રાત્રિદિવસને સૂર્ય વિભાગે છે. રાત્રિ પ્રાણીઓની નિદ્રા માટે છે અને દિવસ તેમની કર્મચેષ્ટા માટે છે.

पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तु पक्षयोः।
कर्मचेष्टास्वहः कृष्णः शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी ॥ ६६ ॥

મનુષ્યોનો એક માસ તે પિતૃઓનો એક રાત્રિદિવસ છે. તેમાં બે પક્ષભાગો છે—કૃષ્ણપક્ષ તે તેમનો કામકાજનો દિવસ છે અને શુક્લપક્ષ તે તેમની નિદ્રા માટેની રાત્રિ છે. ૬૬

दैवे रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः।
अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ६७ ॥

મનુષ્યોનું એક વર્ષ તે દેવતાઓનો એક રાત્રિદિવસ છે. [illegible] ભાગો છે—ઉત્તરાયણ એ તેમનામાં દિવસ છે [illegible] રાત્રિ છે. ૬૭

ब्राह्मस्य तु क्षपाहस्य यत्प्रमाणं समासतः।
एकैकशो युगानां तु क्रमशस्तन्निबोधत ॥ ६८ ॥

[illegible] એક એક યુગની [illegible]

યુગોનાં વર્ષો —

चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः ॥६९॥

દેવોનાં ચાર હજાર વર્ષોને તેઓ કૃતયુગ કહે છે. તેની આગળના તેટલા જ સેંકડો (ચારસો) દેવવર્ષોની સંધ્યા હોય છે અને તેની પાછળના તેટલાં જ (ચારસો) દેવવર્ષોનો સંધ્યાંશ હોય છે. [આમ કૃતયુગ=૪,૮૦૦ દેવવર્ષો] ૬૯

इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु ।
एकापायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥७०॥

બાકીના ત્રણ યુગોમાં તેમજ તેમની સંધ્યાઓ તથા તેમ-ના સંધ્યાંશોના માનમાંથી એક એક હજાર તથા એક એક સો વર્ષો ઓછાં થતાં રહે છે. [આમ, ત્રેતાયુગ=૩,૦૦૦+૩૦૦+૩૦૦=૩,૬૦૦ દેવવર્ષો; દ્વાપરયુગ=૨,૦૦૦+૨૦૦+૨૦૦=૨,૪૦૦ દેવવર્ષો અને કલિયુગ=૧,૦૦૦+૧૦૦+૧૦૦=૧,૨૦૦ દેવવર્ષો.] ૭૦

यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् ।
एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥७१॥

ચાર યુગોનું આ જે આરંભમાં પરિમાણ કહ્યું, તે કુલ ૧૨,૦૦૦ દેવવર્ષોનો એક દેવયુગ થાય છે. ૭૧

दैविकानां युगानां तु सहस्रं परिसंख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं तावतीं रात्रिमेव च ॥७२॥

એક હજારની સંખ્યાના દેવયુગોનો બ્રહ્માનો એક દિવસ જાણવો અને તેટલાજ પ્રમાણની તેની એક રાત્રિ જાણવી.

तद्वै युगसहस्रान्तं ब्राह्मं पुण्यमहर्विदुः ।
रात्रिं च तावतीमेव तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥७३॥

રાત્રિદિવસને જાણનારાઓ તે હજાર દેવયુગોને અંતે બ્રહ્માનો એક પુણ્ય દિવસ થતો જાણે છે તેની રાત્રિ પણ તેટલા જ પ્રમાણની તેઓ સમજે છે ૭૩

तस्य सोऽहर्निशस्यान्ते प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ।
प्रतिबुद्धश्च सृजति मनः सदसदात्मकम् ॥७४॥

સૂતેલા તે બ્રહ્મા તેમના આ રાત્રિદિવસને અંતે ફરી જાગે છે અને જાગીને તે સત્ અને અસત્ એ બન્ને રૂપી મનને સર્જે છે ૭૪

मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ।
आकाशं जायते तस्मात्तस्य शब्दं गुणं विदुः ॥७५॥

સર્જવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાતું મન સૃષ્ટિ કરે છે. તેમાં પ્રથમ આકાશ ઉપજે છે, અને તેનો ગુણ શબ્દ છે, એમ વિદ્વાનો જાણે છે ૭૫

आकाशात्तु विकुर्वाणात्सर्वगन्धवहः शुचिः ।
बलवाञ्जायते वायुः स वै स्पर्शगुणो मतः ॥७६॥

વિકાર પામતા આકાશમાંથી સર્વ ગંધને વહેનારો, પવિત્ર અને બળવાન એવો વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો ગુણ સ્પર્શ મનાય છે ૭૬

वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णु तमोनुदम् ।
ज्योतिरुत्पद्यते भास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥७७॥

વિકાર પામતા વાયુમાંથી પ્રકાશમાન અને અંધકારનાશક તેજસ્વી તેજ પ્રકટે છે અને તેનો ગુણ રૂપ કહેવાય છે. ૭

ज्योतिषश्च विकुर्वाणादापो रसगुणाः स्मृताः ।
अद्भ्यो गन्धगुणा भूमिरित्येषा सृष्टिरादितः ॥७८॥

વિકાર પામતા તેજમાંથી જલ થાય છે અને તેનો ગુણ રસ કહેવાય છે. જલમાંથી ગન્ધરૂપી ગુણવાળી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ આરંભથી સૃષ્ટિ કહી. ૭૮

[परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परम् ।
गुणं पूर्वस्य पूर्वस्य धारयन्त्युत्तरोत्तरम् ॥

ભૂતો એકબીજામાં પ્રવેશીને એકબીજાના ગુણોને ધારણ કરે છે. પછીપછીનાં ભૂતો આગળઆગળનાં ભૂતોના ગુણોને ધારણ કરે છે]

यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितं दैविकं युगम् ।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥७९॥

બાર હજાર વર્ષોનો જે આગળ દેવયુગ કહ્યો છે, તેવા એકોતેર દેવયુગોને અહીં એક મન્વંતર કહેવાય છે. ૭૯

मन्वन्तराण्यसंख्यानि सर्गः संहार एव च।
क्रीडन्निवैतत्कुरुते परमेष्ठी पुनः पुनः ॥८०॥

પરમેષ્ટી બ્રહ્મા આમ અસંખ્ય મન્વન્તરોને, ઉત્પત્તિને તથા સંહારને જાણે ખેલ કરતા હોય તેમ વારવાર રચે છે. ૮૦

યુગોના ધર્મ—

चतुष्पात्सकलो धर्मः सत्यं चैव कृते युगे।
नाधर्मेणागमः कश्चिन्मनुष्यान्प्रति वर्तते ॥८१॥

સત્યયુગમાં સત્ય તથા ચાર પાયે પૂરો એવો ધર્મ હોય છે. તેમાં મનુષ્યો ધન,વિદ્યા આદિ કશું પણ અધર્મથી મેળવતા નથી

इतरेष्वागमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः ।
चौरिकानृतमायाभिर्धर्मश्चापैति पादशः ॥ ८२ ॥

त्रेतादि બીજા દરેક યુગમાં અધર્મપ્રાપ્તિને લીધે ધર્મનો એક એક પાયો અનુક્રમે ઓછો થાય છે; અને ચોરી, જૂઠ, માયા આદિને લીધે ધર્મ પણ દરેક યુગે ચોથા ભાગે ઘટે છે. ૮૨

अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।
कृतत्रेतादिषु ह्येषामायुर्ह्रसति पादशः ॥ ८३ ॥

સત્યયુગમાં સૌ મનુષ્યો રોગરહિત, સિદ્ધ અર્થવાળા અને ચારસો વર્ષની આવરદાવાળા હોય છે. ત્રેતાદિ યુગોમાં તેમનું આયુષ્ય ક્રમપૂર્વક ચોથા ભાગે ઓછું થાય છે. ૮૩

वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैव कर्मणाम् ।
फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥ ८४ ॥

મનુષ્યોની વેદોક્ત આવરદા, કર્મોની ઇષ્ટ સિદ્ધિ અને દેહધારીઓનો પ્રભાવ એ આ લોકમાં યુગાનુસાર ફળે છે. ૮૪

अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे ।
अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुरूपतः ॥ ८५ ॥

યુગના હ્રાસ પ્રમાણે, માણસોના ધર્મો સત્યયુગમાં જુદા છે, દ્વાપરમાં બીજા છે અને કલિયુગમાં વળી ત્રીજા છે. ૮૫

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ ८६ ॥

કૃતયુગમાં તપ શ્રેષ્ઠ છે તો ત્રેતામાં જ્ઞાન ઉત્તમ છે. દ્વાપરમાં તેઓ યજ્ઞને શ્રેષ્ઠ કહે છે, તો કલિયુગમાં એક દાન જ ઉત્તમ કહેવાય છે. ૮૬

[ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तं त्रेता तु क्षत्रियं युगम् ।
वैश्यो द्वापरमित्याहुः शूद्रः कलियुगः स्मृतः ॥

કૃતયુગ બ્રાહ્મણરૂપી, ત્રેતાયુગ ક્ષત્રિયરૂપી, દ્વાપરયુગ વૈશ્ય-રૂપી અને કલિયુગ શૂદ્રરૂપી કહેવાયા છે.]

ચારે વર્ણની ઉત્પત્તિ અને તેના કર્મ—

सर्वस्यास्य तु सर्गस्य गुप्त्यर्थं स महाद्युतिः ।
मुखबाहूरुपज्जानां पृथक्कर्माण्यकल्पयत् ॥८७॥

તે મહાતેજસ્વી બ્રહ્માએ આ સર્વ સૃષ્ટિના સંરક્ષણ સારુ મુખ, બાહુ, ઊરુ અને પાદમાંથી જન્મેલા (બ્રાહ્મણાદિ) માટે અલગઅલગ કર્મો નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૭

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहं चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥८८॥

અધ્યાપન, અધ્યયન, યજન, યાજન, દાન લેવું અને દાન આપવું—એ છ બ્રાહ્મણોનાં કર્મો તેમણે નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૮

प्रजानां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।
विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः ॥८९॥

પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, દાન આપવું, યજ્ઞ કરવો, અધ્યયન કરવું અને વિષયોમાં આસક્તિ ન રાખવી—એ કર્મો ક્ષત્રિયો માટે સંક્ષેપમાં નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૯

पशूनां रक्षणं दानमिज्याध्ययनमेव च ।
वणिक्पथं कुसीदं च वैश्यस्य कृषिमेव च ॥९०॥

પશુઓનું રક્ષણ કરવું, દાન કરવું, યજ્ઞ કરવો, અધ્યયન કરવું, વેપારવણજ કરવો, વ્યાજવટું કરવું અને ખેતી કરવી—એ વૈશ્યનાં કર્મો છે. ૯૦

एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत्।
एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥ ९१ ॥

તે ભગવાને શૂદ્રને માટે આ એક જ કર્મનો આદેશ આપ્યો છે-ઉપલા ત્રણે વર્ણોની ઈર્ષ્યા વિના સેવા કરવી. ૯૧

ऊर्ध्वं नाभेर्मेध्यतरः पुरुषः परिकीर्तितः।
तस्मान्मेध्यतमं त्वस्य मुखमुक्तं स्वयंभुवा ॥ ९२ ॥

પુરુષને નાભિ ઉપરના ભાગે વિશેષ પવિત્ર કહ્યો છે. તેમાંય સ્વયંભૂ ભગવાને તેના મોંને સૌથી પવિત્ર કહ્યું છે. ૯૨

उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैव धारणात्।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ९३ ॥

અંગોમાં ઉત્તમ એવા મુખમાંથી જન્મ્યો હોવાથી, ક્ષત્રિયાદિથી પ્રથમ હોવાથી, તેમજ વેદને ધારણ કરતો હોવાથી બ્રાહ્મણ, ધર્મે કરીને આ સર્વ સૃષ્ટિનો પ્રભુ છે. ૯૩

तं हि स्वयंभूः स्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽसृजत्।
हव्यकव्याभिवाह्याय सर्वस्यास्य च गुप्तये ॥ ९४ ॥

દેવોને હવ્ય તથા પિતૃઓને કવ્ય પહોંચાડવા માટે તેમજ આ સર્વ જગતની રક્ષા સારુ સ્વયંભૂ ભગવાને તપ તપીને આદિમાં તે બ્રાહ્મણને પોતાના મુખમાંથી સર્જ્યો છે. ૯૪

यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः।
कव्यानि चैव पितरः किं भूतमधिकं ततः ॥ ९५ ॥

જેના મોંએથી દેવો હવ્યોને અને પિતૃઓ કવ્યોને જમે છે, તેના કરતાં બીજું કયું પ્રાણી અધિક હોઈ શકે? ૯૫

भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ।
बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ ९६ ॥

ભૂતોમાં પ્રાણવાળાઓ શ્રેષ્ઠ છે, પ્રાણવાળાઓમાં બુદ્ધિથી આજીવિકા કરનારાં પ્રાણીઓ શ્રેષ્ઠ છે, બુદ્ધિજીવીઓમાં મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે, અને મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. ૯૬

ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥ ९७ ॥

બ્રાહ્મણોમાં વિદ્વાનો શ્રેષ્ઠ છે, વિદ્વાનોમાં સિદ્ધ બુદ્ધિવાળા શ્રેષ્ઠ છે, સિદ્ધ બુદ્ધિવાળાઓમાં આચારનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે, અને આચારનિષ્ઠોમાં બ્રહ્મવેત્તા શ્રેષ્ઠ છે. ૯૭

[तेषां न पूजनीयोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
तपोविद्याविशेषेण पूजयन्ति परस्परम्
ब्रह्मविद्भ्यः परं भूतं न किंचिदिह विद्यते ॥

ત્રણે લોકમાં તેમને માટે કોઈ બીજો પૂજ્ય નથી, પણ જે તપ અને વિદ્યામાં વિશેષ હોય તેની પરસ્પર પૂજા કરવી. બ્રહ્મવેત્તાથી ચડિયાતું એવું કોઈ પણ પ્રાણી આ જગતમાં નથી]

उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ९८ ॥

બ્રાહ્મણની ઉત્પત્તિ જ ધર્મની સનાતન મૂર્તિરૂપ છે. તે ધર્માચારણ કરવા માટે જ ઉત્પન્ન થયો છે અને તે મોક્ષ મેળવવા માટે સમર્થ થઈ શકે છે. ૯૮

ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधिजायते ।
ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ॥ ९९ ॥

[illegible] જન્મથી જ પૃથ્વીનો અધિપતિ થઈને જન્મે છે, [illegible] ના રક્ષા માટે સમર્થ છે. ૯૯

सर्वं स्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किंचिज्जगतीगतम्।
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥ १०० ॥

[illegible] ધનાદિ છે. તે સર્વ બ્રાહ્મણનું છે. [illegible] તથા કુલીન જન્મને કારણે બ્રાહ્મણ [illegible] ૧૦૦

स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च।
आनृशंस्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जनाः ॥ १०१ ॥

[illegible] પોતાનું જ પહેરે છે અને [illegible] બીજા માણસો તો બ્રાહ્મણની કૃપાથી જ [illegible]

तस्य कर्मविवेकार्थं शेषाणामनुपूर्वशः।
स्वायंभुवो मनुर्धीमानिदं शास्त्रमकल्पयत् ॥१०२॥

[illegible] ના ક્રમવાર કર્મવિવેક માટે [illegible] આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે. ૧૦૨

विदुषा ब्राह्मणेनेदमध्येतव्यं प्रयत्नतः।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सम्यङ्नान्येन केनचित् ॥१०३॥

[illegible] પ્રયત્નપૂર્વક અધ્યયન કરવું અને [illegible] બ્રાહ્મણ સિવાય કોઈ [illegible]

इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः शंसितव्रतः ॥
मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥१०४॥

આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરનારા ઉત્તમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણને મન, વાણી અને કાયાથી થતા દોષોનો લેપ લાગતો નથી. ૧૦૪

पुनाति पंक्तिं वंश्यांश्च सप्त सप्त परावरान् ।
पृथिवीमपि चैवेमां कृत्स्नामेकोऽपि सोऽर्हति ॥ १०५ ॥

આવો તે બ્રાહ્મણ પોતાની પંક્તિને અને સાત પૂર્વજોને તથા સાત વંશજોને પવિત્ર કરે છે; તેમજ તે એક જ સમગ્ર પૃથ્વીને સ્વીકારવા યોગ્ય થાય છે. ૧૦૫

[यथा त्रिवेदाध्ययनं धर्मशास्त्रमिदं तथा
अध्येतव्यं ब्राह्मणेन नियतं स्वर्गमिच्छता ॥

સ્વર્ગને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણે જેમ ત્રણ વેદોનું તેમ આ ધર્મશાસ્ત્રનું અવશ્ય અધ્યયન કરવું જોઇએ.]

इदं स्वस्त्ययनं श्रेष्ठमिदं बुद्धिविवर्धनम् ।
इदं यशस्यमायुष्यमिदं निःश्रेयसं परम् ॥ १०६ ॥

આ ધર્મશાસ્ત્ર શ્રેષ્ઠ મંગલકારી છે, બુદ્ધિને વિશેષ વધારનારું છે અને યશ તથા આયુષને દેનારું તેમજ પરમમોક્ષને આપનારું છે. ૧૦૬

આચારની પ્રશંસા—

अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तो गुणदोषौ च कर्मणाम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामाचारश्चैव शाश्वतः ॥ १०७ ॥

આ ધર્મશાસ્ત્રમાં ધર્મ સમગ્રને, કર્મોના ગુણદોષોને અને ચારે વર્ણોના સનાતન આચારને વર્ણવવામાં આવ્યા છે. ૧૦૭

आचारः परमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त एव च ।
तस्मादस्मिन्सदा युक्तो नित्यं स्यादात्मवान्द्विजः ॥ १०

વેદમાં તથા સ્મૃતિમાં કહેલો આચાર એ જ પરમ ધર્મ છે, તેથી નિત્ય આત્મવાન એવા દ્વિજે સદા એ આચારમાં યુક્ત રહેવું. ૧૦૮

आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते।
आचारेण तु संयुक्तः संपूर्णफलभाग्भवेत् ॥ १०९ ॥

આચારથી ભ્રષ્ટ થયેલો બ્રાહ્મણ વેદના ફળને પામતો નથી; પણ આચારથી સંયુક્ત રહેલો તે સંપૂર્ણ ફળભાગી થાય છે.

एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम्।
सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जगृहुः परम् ॥ ११० ॥

આમ, મુનિઓએ આચારમાં ધર્મની ગતિ જોઈને, પરમ આચારને સર્વ તપના મૂળરૂપે સ્વીકાર્યો છે. ૧૧૦

આ ધર્મશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયોનુ વર્ણન—

जगतश्च समुत्पत्तिं संस्कारविधिमेव च।
व्रतचर्योपचारं च स्नानस्य च परं विधिम् ॥ १११ ॥
दाराधिगमनं चैव विवाहानां च लक्षणम्।
महायज्ञविधानं च श्राद्धकल्पश्च शाश्वतः ॥ ११२ ॥

જગતની ઉત્પત્તિ (એ પહેલા અધ્યાયમાં), ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોનો વિધિ તેમજ બ્રહ્મચારીનાં વ્રત, સેવા અને ઉપચારો (એ બીજામાં), સમાવર્તન સમયના સ્નાનનો ઉત્તમ વિધિ, કન્યા પરણવી તે, વિવાહોનાં લક્ષણો, મહાયજ્ઞનું વિધાન અને સનાતન શ્રાદ્ધવિધિ એ (ત્રીજા અધ્યાયમાં) કહ્યાં છે. ૧૧૧, ૧૧૨

वृत्तीनां लक्षणं चैव स्नातकस्य व्रतानि च।
भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिमेव च ॥११३॥

स्त्रीधर्मयोगं तापस्यं मोक्षं संन्यासमेव च ।
राज्ञश्च धर्ममखिलं कार्याणां च विनिर्णयम् ॥ ११४ ॥
साक्षिप्रश्नविधानं च धर्मं स्त्रीपुंसयोरपि ।
विभागधर्मं द्यूतं च कण्टकानां च शोधनम् ॥ ११५ ॥

આજીવિકાઓનાં લક્ષણો અને સ્નાતકનાં વ્રતો (એ ચોથા અધ્યાયમાં) છે. તેમજ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિચાર, શૌચનો વિધિ, દ્રવ્યોની શુદ્ધિ અને સ્ત્રીઓના ધર્મનું વર્ણન (પાંચમામાં છે.) (છઠ્ઠા અધ્યાયમાં) વાનપ્રસ્થના ધર્મ, મોક્ષધર્મ તથા સંન્યાસીના ધર્મ કહ્યા છે. રાજાનો અખિલ ધર્મ (સાતમામાં) કહ્યો છે. દાવાઓનો નિકાલ અને સાક્ષીઓને પૂછવાના પ્રશ્નનું વિધાન, એ (આઠમામાં) છે. સ્ત્રીપુરુષના ધર્મો, દાયભાગોનો વિચાર, જૂગટાનો નિષેધ અને ચોરડાકુઓરૂપી કંટકોની ખોળ એ (નવમામાં) કહ્યાં છે. ૧૧૩–૧૧૫

वैश्यशूद्रोपचारं च संकीर्णानां च संभवम् ।
आपद्धर्मं च वर्णानां प्रायश्चित्तविधिं तथा ॥ ११६ ॥

(દશમા અધ્યાયમાં) વૈશ્ય તથા શૂદ્રોનાં કર્તવ્યો, સંકરજાતિઓની ઉત્પત્તિ, તેમજ વર્ણોના આપદ્ધર્મો વર્ણવ્યા છે. પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ (અગિયારમામાં) છે. ૧૧૬

संसारगमनं चैव त्रिविधं कर्मसंभवम् ।
निःश्रेयसं कर्मणां च गुणदोषपरीक्षणम् ॥ ११७ ॥

ત્રિવિધ કર્મને કારણે સંસારમાં થતાં આગમન વિશે, મોક્ષ વિશે, તેમજ કર્મના ગુણદોષની પરીક્ષા વિશે (બારમા અધ્યાયમાં) કહ્યું છે. ૧૧૭

देशधर्माञ्जातिधर्मान्कुलधर्मांश्च शाश्वतान् ।
पाषण्डगणधर्मांश्च शास्त्रेऽस्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥ ११८॥

વળી મનુએ આ ધર્મશાસ્ત્રમાં દેશધર્મો, જાતિધર્મો તેમજ સનાતન કુલધર્મો કહ્યા છે અને પાખંડીઓના તથા વેપારી-મંડળોના ધર્મો પણ વર્ણવ્યા છે ૧૧૮

यथेदमुक्तवाञ्छास्त्रं पुरा पृष्टो मनुर्मया ।
तथेदं यूयमप्यद्य मत्सकाशान्निबोधत ॥ ११९॥

પૂર્વે, મેં પૂછ્યું ત્યારે મનુએ જે પ્રમાણે મને આ શાસ્ત્ર કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે તમે પણ આજ મારી પાસેથી તે સાંભળો.

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥
[illegible] ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૧લો સમાપ્ત

अध्याय २ जो

[illegible] २१३५—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥ १॥

[illegible] મુક્ત સંત-વિદ્વાનોએ જેને સેવ્યો [illegible] મળ્યો છે, એવો જે ધર્મ તે [illegible]

कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता ।
काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ २॥

[illegible] નથી; તેમ આ [illegible] કરવામાં આવે એ પણ સંભવિત

નથી. કેમકે, વેદની જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને વૈદિક કર્મયોગ એ બન્ને કામનાને યોગ્ય છે. ૨

संकल्पमूलः कामो वै यज्ञाः सङ्कल्पसंभवाः ।
व्रतानि यमधर्माश्च सर्वे सङ्कल्पजाः स्मृताः ॥३॥

કામનાઓ સંકલ્પરૂપી મૂળવાળી છે. યજ્ઞો સંકલ્પોમાંથી સંભવે છે. વ્રતો, યમો અને ધર્મો એ સૌ સંકલ્પમૂલક કહેવાયા છે. ૩

अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेह कर्हिचित् ।
यद्यद्धि कुरुते किंचित्तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥४॥

આ લોકમાં કામનારહિત પુરુષની ક્યારેય કોઈ ક્રિયા જણાતી નથી. માણસ જે કંઈ કરે છે, તે કામનાની જ ચેષ્ટા છે. ૪

तेषु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् ।
यथा संकल्पितांश्चेह सर्वान्कामान्समश्नुते ॥५॥

તે કામોમાં સમ્યક્ રીતે રહેનારો અમરલોકને પામે છે અને પોતે સંકલ્પ કર્યો હોય તે પ્રમાણે તે સર્વ કામોને મેળવે છે.

[असद्वृत्तस्तु कामेषु कामोपहतचेतनः ।
नरकं समवाप्नोति तत्फलं न समश्नुते ॥

પણ અસત્ય આચરણવાળો અને કામનાઓને વિશે મૂઢચિત્ત થયેલો મનુષ્ય તે ફળને પામતો નથી—તે તો નરકને પામે છે]

[तस्माच्छ्रुतिस्मृतिप्रोक्तं यथाविध्युपपादितम् ।
काम्यं कर्मेह भवति श्रेयसे न विपर्ययः ॥

તેથી શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલાં તેમજ યથાવિધિ સ્વીકારાયેલાં કામ્ય કર્મો આ લોકમાં શ્રેયસ્કર થાય છે. વિપરીત ફળ આપતાં નથી]

ધર્મનાં પ્રમાણોઃ—

वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम्।
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥६॥

અખિલ વેદ, વેદ જાણનારાઓએ રચેલાં ધર્મશાસ્ત્રો તથા તેમનું શીલ, સત્પુરુષોના આચાર તેમજ તેમની આત્મપ્રસન્નતા, એ સૌ ધર્મોના પ્રમાણરૂપ છે. ૬

यः कश्चित्कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तितः।
स सर्वोऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हि सः ॥७॥

મનુએ જે કોઈનો જે કંઈ ધર્મ કહ્યો છે, તે સર્વ વેદમાં કહ્યો છે; કેમકે, તે વેદ સર્વ જ્ઞાનના કોશરૂપ છે. ૭

सर्वं तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा।
श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान्स्वधर्मे निविशेत वै ॥८॥

આ બધું જ્ઞાનરૂપી દૃષ્ટિએ સમગ્ર રીતે જોઈવિચારીને વિદ્વાન પુરુષ વેદનાં પ્રમાણો પ્રમાણે સ્વધર્મનું સેવન કરે. ૮

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन्हि मानवः।
इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥९॥

જે માણસ શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરે છે, તે આ લોકમાં કીર્તિને અને પરલોકમાં સર્વોત્તમ સુખને મેળવે છે. ૯

श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः।
ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥१०॥

શ્રુતિ એટલે વેદ અને સ્મૃતિ એટલે ધર્મશાસ્ત્ર એમ જાણવું. સર્વ અર્થોને વિશે તે વિચારથી પર છે; કેમકે બંનેથી જ ધર્મ પ્રકાશે છે. ૧૦.

योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद्द्विजः ।
स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ ११ ॥

જે દ્વિજ હેતુશાસ્ત્રનો (મિથ્યા તર્કવાદનો) આશ્રય લઈને આ બે ધર્મમૂલરૂપ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિને અવગણે છે, તે નાસ્તિક અને વેદનિન્દકને સત્પુરુષોએ બહિષ્કૃત કરવો જોઈએ. ૧૧

वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ १२ ॥

વેદ, સ્મૃતિ, સદાચાર અને આત્મપ્રસન્નતા એ ધર્મનાં ચાર પ્રકારનાં સાક્ષાત લક્ષણો કહ્યાં છે. ૧૨

अर्थकामेष्वसक्तानां धर्मज्ञानं विधीयते ।
धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ १३ ॥

અર્થ અને કામમાં અનાસક્ત હોય તેમને ધર્મજ્ઞાન આપવું. ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળાઓ માટે શ્રુતિ એ પરમપ્રમાણ છે. ૧૩

श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ ।
उभावपि हि तौ धर्मौ सम्यगुक्तौ मनीषिभिः ॥ १४ ॥

જ્યાં શ્રુતિઓ બે મતની હોય, ત્યાં બેઉ મતોને ધર્મરૂપ કહ્યા છે. પંડિતોએ તે બન્નેને સમ્યક્ ધર્મો જણાવ્યા છે. ૧૪

उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा ।
सर्वथा वर्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ १५ ॥

વેદની આ શ્રુતિ છે—સૂર્ય ઊગ્યો હોય, તે પછી (उदिते जुहुयात्) અથવા સૂર્યોદય પહેલાં અરુણોદય હોય ત્યારે (अनुदित जुहुयात्) અથવા સૂર્ય કે તારા કશું દેખાતું ન હોય તે વખતે (समायाध्युपिते जुहुयात्) એમ હરકોઈ સમયે યજ્ઞ થઈ શકે છે.

[विरुद्धा च विगीता च दृष्टार्थादिष्टकारणे।
स्मृतिर्न श्रुतिमूला स्याद्या चैषा संभवश्रुतिः ॥

જે સ્મૃતિ વેદવિરુદ્ધ ને નિંદિત હોય, જે લૌકિક અર્થને આદેશ આપનારી હોય, જેનુ મૂળ શ્રુતિમાં ન હોય અને જેનું મૂળ શ્રુતિમાં હોવાની માત્ર અટકળજ હોય, તે સ્મૃતિ તરીકે પ્રમાણ રૂપ નથી]

कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पञ्चालाः शूरसेनकाः ।
एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्तादनन्तरः ॥१९॥

કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્ય, પંચાલ અને શૂરસેન એ બ્રહ્મર્ષિ દેશો છે અને તેઓ માત્ર બ્રહ્માવર્ત પછીને સ્થાને છે. ૧૯

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन्पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥२०॥

તે તે દેશોમાં જન્મેલા બ્રાહ્મણ પાસેથી પૃથ્વીમાંના સર્વ માનવોએ પોતપોતાનો સદાચાર શીખવો જોઇએ. ૨૦

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥२१॥

હિમાલય અને વિન્ધ્યાચલની વચ્ચે વિનશન નામના સરસ્વતીના લોપસ્થાનથી પૂર્વ તરફના તથા પ્રયાગથી પશ્ચિમ બાજુના પ્રદેશને મધ્યદેશ કહ્યો છે. ૨૧

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।
तयोरेवान्तरं गिर्योरार्यावर्तं विदुर्बुधाः ॥२२॥

આ બે પર્વતોની વચ્ચે, પૂર્વ સમુદ્રથી તે પશ્ચિમ સમુદ્ર

સુધીનો જે પ્રદેશ છે, તેને પંડિતો આર્યાવર્ત કહે છે. ૨૨

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ।
स ज्ञेयो याज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्त्वतः परः ॥२३॥

જેમાં કાળિયાર હરણ સહેજે ફરે છે, તેને યજ્ઞને યોગ્ય દેશ જાણવો; એ સિવાયના બીજાને *મ્લેચ્છ દેશ જાણવો. ૨૩

एतान्द्विजातयो देशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः ।
शूद्रस्तु यस्मिन्कस्मिन्वा निवसेद्वृत्तिकर्शितः ॥ २४ ॥

દ્વિજવર્ણોએ આ દેશોમાં પ્રયત્નપૂર્વક વસવું. આજીવિકાના સંકટવાળા શૂદ્રે તો ગમે તે દેશમાં વાસ કરવો. ૨૪

एषा धर्मस्य वो योनिः समासेन प्रकीर्तिता ।
संभवश्चास्य सर्वस्य वर्णधर्मान्निबोधत ॥ २५ ॥

આમ, ધર્મનું કારણ અને આ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ એ મેં તમને સંક્ષેપમાં કહ્યાં. હવે, તમે વર્ણધર્મો સાંભળો. ૨૫

દ્વિજવર્ણના સંસ્કારો—

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।
कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥२६॥

આ લોક અને પરલોકમાં પાવનકારી ગર્ભાધાન આદિ શરીરસંસ્કારો દ્વિજવર્ણોને પુણ્યકારી વૈદિક કર્મોથી કરવા જોઈએ.

---

* સરખાવો—

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते ।
स म्लेच्छदेशो विज्ञेयः आर्यावर्तस्ततःपरः ॥ विष्णुपुराण॥

અર્થાત્ જે દેશમાં ચાતુર્વર્ણ્ય વ્યવસ્થા નથી, તે દેશને મ્લેચ્છ દેશ [illegible] આર્યાવર્ત છે. (વિષ્ણુ પુરાણ)

गार्भैर्होमैर्जातकर्मचौडमौञ्जीनिबन्धनैः ।
बैजिकं गार्भिकं चैनो द्विजानामपमृज्यते ॥ २७ ॥

ગર્ભાધાન [illegible] જાતકર્મ, ચૂડાકર્મ અને મૌંજીબંધન [illegible] એ [illegible] દ્વિજોનાં [illegible] તથા ગાર્ભિક (માતાના ગર્ભ [illegible]) પાપોનો [illegible] થાય છે. ૨૭

स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः ।
महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥ २८ ॥

વેદના સ્વાધ્યાયથી, વ્રતોથી, હોમોથી, ત્રણ વેદોના અધ્યયનથી, [illegible], પુત્રોત્પત્તિ, પંચ મહાયજ્ઞો અને જ્યોતિષ્ટોમાદિ યજ્ઞો એ વડે શરીર બ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય કરાય છે. ૨૮

જાતકર્મસંસ્કાર—

प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसो जातकर्म विधीयते ।
मन्त्रवत्प्राशनं चास्य हिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥ २९ ॥

નાળછેદનની પહેલાં દ્વિજપુત્રને જાતકર્મ સંસ્કાર કરવામાં આવે અને તેને (મૂલમન્ત્રો)મંત્રપૂર્વક સોનું, મધ અને ઘી ચાટવા અપાય. ૨૯

નામકરણસંસ્કાર—

नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वास्य कारयेत् ।
पुण्ये तिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥ ३० ॥

એના જન્મને દશમે કે બારમે વાસે અથવા એ પછી પવિત્ર તિથિએ, શુભ મુહૂર્તમાં કે ગુણવાન નક્ષત્રમાં એનું નામકરણ પાડવું. ૩૦

[illegible] દ્વિજોનાં બાળકોને પહેલે [illegible]

[illegible]—

गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ॥ ३६ ॥

બ્રાહ્મણને ગર્ભથી આઠમે વર્ષે, ક્ષત્રિયને ગર્ભથી અગિયારમે વર્ષે અને વૈશ્યને ગર્ભથી બારમે વર્ષે ઉપનયનસંસ્કાર કરવો.

ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पञ्चमे ।
राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥ ३७ ॥

બ્રહ્મતેજની કામનાવાળા વિપ્રે પોતાના પુત્રને પાંચમે વર્ષે, બળ ઇચ્છનાર ક્ષત્રિયે તેને છઠ્ઠે વરસે અને બહુ ધનની ઇચ્છાવાળા વૈશ્યે તેને આઠમે વરસે ઉપનયન કરવું. ૩૭

आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ।
आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥ ३८ ॥

બ્રાહ્મણને સોળ વરસ સુધી. ક્ષત્રિયને બાવીસ વરસ સુધી અને વૈશ્યને ચોવીસ વરસ સુધી ઉપનયનસંસ્કારનો સમય વહી જતો નથી ૩૮

अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥ ३९ ॥

એ અવધિ પછી પણ ત્રિવર્ણના જે પુરુષો યથાસમયે સંસ્કારવિહીન રહે છે, તેઓ તે સાવિત્રીથી ભ્રષ્ટ થયેલા વ્રાત્યો આર્યોથી નિન્દિત થાય છે. ૩૯

मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य स्यात्क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।
वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३१ ॥

બ્રાહ્મણનું નામ મંગલકારી હોય, ક્ષત્રિયનું બલભર્યું હોય, વૈશ્યનું ધનયુક્ત હોય અને શૂદ્રનું તુચ્છતાદર્શક હોય. ૩૧

शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राज्ञो रक्षासमन्वितम् ।
वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतम् ॥ ३२ ॥

બ્રાહ્મણનું નામ 'શર્મ' વાળું હોય, ક્ષત્રિયનું નામ રક્ષા-સંપન્ન (વર્માદિવાળું) હોય, વૈશ્યનું નામ પુષ્ટિયુક્ત (ગુપ્તાદિ) હોય અને શૂદ્રનું નામ દાસયુક્ત હોય. ૩૨

स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थं मनोहरम् ॥
मङ्गल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥ ३३ ॥

સ્ત્રીઓનાં નામ સુખે બોલાય એવાં, કઠોરતા વિનાનાં, સ્પષ્ટ અર્થવાળાં, મનોહર, મંગલસૂચક, છેડે દીર્ઘવર્ણવાળાં અને આશીર્વાદવાચક હોય. ૩૩

નિષ્ક્રમણ તથા અન્નપ્રાશનસંસ્કાર—

चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ।
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि यद्वेष्टं मङ्गलं कुले ॥ ३४ ॥

બાળકને ચોથે મહિને (ઘરબહાર લઈ જવાનો) 'નિષ્ક્રમણ' સંસ્કાર કરવો અને છઠ્ઠે મહિને તેને 'અન્નપ્રાશન' સંસ્કાર કરાવવો અથવા કુલમાં જે ઇષ્ટ અને મંગલ કર્મવિધિ હોય કરાવવો. ૩૪

ચૌલસંસ્કાર—

चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ।
प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥ ३५ ॥

શણની ક્ષત્રિયની અને વૈશ્યની ત્રેવડ ઊનની જનોઈ હોય ૪૪

ब्राह्मणो बैल्वपालाशौ क्षत्रियो वाटखादिरौ ।
पैलवौदुम्बरौ वैश्यो दण्डानर्हन्ति धर्मतः ॥ ४५ ॥

ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે બ્રાહ્મણને બીલી અથવા ખાખરાનો, ક્ષત્રિયને વડ અથવા ખેરનો અને વૈશ્યને પીલુડી અથવા ઉંબ-રાનો દંડ ધારણ કરવા જોઈએ.

केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः ॥ ४६ ॥

બ્રાહ્મણનો દંડ શિખા સુધી પહોંચે એટલા પ્રમાણનો, ક્ષત્રિયનો કપાળ સુધી આવે એવડો અને વૈશ્યનો નાકની અણી સુધી આવે એવા પ્રમાણનો કરવો. ૪૬

ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचो नाग्निदूषिताः ॥ ४७ ॥

તે સર્વ દંડો સીધા, છિદ્ર વિનાના, સુંદર દેખાવવાળા, માણસોને ઉદ્વેગ ન કરનારા, છાલવાળા અને અગ્નિથી આંચ ન પામેલા હોય. ૪૭

प्रतिगृह्येप्सितं दण्डमुपस्थाय च भास्करम् ।
प्रदक्षिणं परीत्याग्निं चरेद्भैक्षं यथाविधि ॥ ४८ ॥

બ્રહ્મચારીએ ઇષ્ટ દંડ ધારણ કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું અને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કર્યા પછી, યથાવિધિ ભિક્ષા માટે વિચરવું ૪૮

नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् ।
ब्राह्मान्यौनांश्च संबन्धान्नाचरेद्ब्राह्मणः सह ॥४०॥

બ્રાહ્મણે કયારેય, આપત્તિકાળમાં પણ એ અશુદ્ધ લોકો સાથે વિધિપૂર્વક વૈદિક અને વૈવાહિક સંબંધો ન આચરવા. ૪૦

कार्ष्णरौरववास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः ।
वसीरन्नानुपूर्वेण शाणक्षौमाविकानि च ॥ ४१ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિના બ્રહ્મચારીઓએ અનુક્રમે કાળિયાર મૃગનાં, રુરુ મૃગનાં અને બકરાંનાં ચર્મો ઓઢવાં, તેમજ પ્રેમપૂર્વક શણ, અળસી અને ઊનનાં વસ્ત્ર પહેરવાં. ૪૧

मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ ४२ ॥

વિપ્રની મેખલા મુંજની, ત્રેવડી સરખી વણેલી અને લીસી રાખવી, ક્ષત્રિયની મેખલા મોરવેલના રેસાની કે ધનુષની પણછની રાખવી, અને વૈશ્યની મેખલા શણના તાંતણાની રાખવી.

मुञ्जालाभे तु कर्तव्या कुशाश्मन्तकबल्वजैः ।
त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥४३॥

મુંજ આદિ ન મળે, તો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે અનુક્રમે દર્ભ, આવળ અને બળબીજના રેસામાંથી ત્રણ સેરનો એક કંદોરો કરવો અને તેને એક, ત્રણ કે પાંચ ગાંઠો વાળી પહેરવો.

कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् ।
शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥ ४४ ॥

બ્રાહ્મણની જનોઇ ત્રણ સેરની, જમણી બાજુથી વળ દઇ વણાયેલી અને સૂતરની હોય; ક્ષત્રિયની જનોઈ તેવીજ પણ

શણની જોઈએ અને વૈશ્યની તેવી જ ઊનની જનોઈ હોય ૪૪

ब्राह्मणो वैल्वपालाशौ क्षत्रियो वाटखादिरौ ।
पैलवौदुम्बरौ वैश्यो दण्डानर्हन्ति धर्मतः ॥ ४५ ॥

ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે બ્રાહ્મણને બીલી અથવા ખાખરાનો, ક્ષત્રિયને વડ અથવા ખેરનો અને વૈશ્યને પીલુડી અથવા ઉંબરાનો દંડ ધારણ કરવો જોઈએ.

केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः ॥ ४६ ॥

બ્રાહ્મણનો દંડ શિખા સુધી પહોંચે એટલા પ્રમાણનો, ક્ષત્રિયનો કપાળ સુધી આવે એવડો અને વૈશ્યનો નાકની અણી સુધી અડકે એવા પ્રમાણનો કરવો. ૪૬

ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचो नाग्निदूषिताः ॥ ४७ ॥

તે સર્વ દંડો સીધા, છિદ્ર વિનાના, સુંદર દેખાવવાળા, માણસોને ઉદ્વેગ ન કરનારા, છાલવાળા અને અગ્નિથી આંચ ન પામેલા હોય. ૪૭

प्रतिगृह्येप्सितं दण्डमुपस्थाय च भास्करम् ।
प्रदक्षिणं परीत्याग्निं चरेद्भैक्षं यथाविधि ॥ ४८ ॥

બ્રહ્મચારીએ ઇષ્ટ દંડ ધારણ કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું અને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કર્યા પછી, યથાવિધિ ભિક્ષા માટે વિચરવું. ૪૮

भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः।
भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ४९ ॥

ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચારીએ ભિક્ષા માગતાં '**भवत्**' શબ્દને આદિમાં કહેવો, ક્ષત્રિયે તે મધ્યમાં કહેવો અને વૈશ્યે તેને અંતે કહેવો. (દાખલા તરીકે બ્રાહ્મણ કહે: **भवति भिक्षां देहि**; ક્ષત્રિય કહે '**भिक्षां भवति देहि**' વૈશ્ય કહે **भिक्षां देहि भवति**) ૪૯

मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम्।
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं नावमानयेत् ॥ ५० ॥

બ્રહ્મચારીએ પ્રથમ ભિક્ષા પોતાની માતા, બહેન, સગી માસી અથવા પોતાનું જે અપમાન નહિ કરે તેની પાસે માગવી.

समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थममायया।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयादाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ५१ ॥

પોતાની જરૂરજોગી ભિક્ષા માગી લાવી, તેણે નિષ્કપટ રીતે ગુરુને તે નિવેદિત કરવી અને પોતે પવિત્ર થઇ, પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી, આચમન કરી તે જમવી. ૫૧

ભોજનવિધિ—

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुंक्ते यशस्यं दक्षिणामुखः।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुंक्ते ऋतं भुंक्ते ह्युदङ्मुखः ॥ ५२ ॥

આમ ઉગમણે મુખ રાખનારો આયુષ્યવર્ધક જમે છે, દક્ષિણ તરફ મોં રાખનારો યશોવર્ધક જમે છે, પશ્ચિમ તરફ મોં રાખનારો લક્ષ્મી ભોગવે છે, અને ઉત્તર તરફ મોં રાખનારો સત્ય પામે છે. ૫૨

[सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं स्मृतिनोदितम् ।
नान्तरे भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥

દ્વિજોને માટે સ્મૃતિએ સાંજે ને સવારે બે વેળા ભોજન કહ્યું છે. વચ્ચે ભોજન કરવું નહિ આ અગ્નિહોત્રના જેવો વિધિ છે.]

उपस्पृश्य द्विजो नित्यमन्नमद्यात्समाहितः ।
भुक्त्वा चोपस्पृशेत्सम्यगद्भिः खानि च संस्पृशेत् ॥५३॥

દ્વિજે નિત્ય આચમન કરીને સ્વસ્થ ચિત્તે જમવું. જમ્યા પછી રૂડી રીતે આચમન કરવું અને પાણીથી નેત્ર આદિ ઇંદ્રિયોનો સ્પર્શ કરવો. ૫૩

पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।
दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥ ५४ ॥

નિત્ય ભોજનની પૂજા કરવી, તેની કૂથલી ન કરવી, તે જોઇને આનંદ પામવો, પ્રસન્ન થવું અને સર્વ રીતે તેનું અભિનંદન કરવું.

पूजितं ह्यशनं नित्यं बलमूर्जं च यच्छति ।
अपूजितं तु तद्भुक्तमुभयं नाशयेदिदम् ॥ ५५ ॥

સત્કારેલુ ભોજન નિત્ય બલ અને ઓજ આપે છે, પણ ન સત્કારેલું તે ખાવામાં આવે તો એ બન્ને નાશ પામે છે. ૫૫

नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैव तथान्तरा ।
न चैवाध्यशनं कुर्यान्न चोच्छिष्टः क्वचिद्व्रजेत् ॥ ५६ ॥

કોઇને ય એઠું જૂઠું આપવું નહિ, તેમજ વચગાળેના વખતે જમવું નહિ, વધારે પડતું ખાવું નહિ, તેમ એઠા હાથમોંએ ક્યારેય ઊઠી જવું નહિ. ૫૬

अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ॥
अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ५७ ॥

અતિભોજન એ આરોગ્યને બગાડનારું, આયુષ્ય ક્ષીણ કરનારું અને સ્વર્ગનાશક છે. વળી તે પાપરૂપ અને લોકનિન્દિત છે. એકરાંતિયાપણું ન રાખવું. ૫૭

આચમનવિધિ—

ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत् ।
कायत्रैदशिकाभ्यां वा न पित्र्येण कदाचन ॥ ५८ ॥

બ્રાહ્મણે સર્વ કાળે બ્રાહ્મતીર્થથી, પ્રજાપત્યતીર્થથી કે દૈવતીર્થથી આચમન કરવું પણ—ક્યારે ય પિતૃતીર્થથી તે કરવું નહિ.

अङ्गुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मं तीर्थं प्रचक्षते ।
कायमङ्गुलिमूलेऽग्रे दैवं पित्र्यं तयोरधः ॥ ५९ ॥

અંગુઠાના મૂળતલે બ્રાહ્મતીર્થ, આંગળીઓના મૂળે પ્રાજાપત્યતીર્થ. આંગળીઓના ટેરવે દૈવતીર્થ અને અંગુઠો તથા તર્જની એ બેની વચાળને પિતૃતીર્થ કહે છે. ૫૯

त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ।
खानि चैव स्पृशेदद्भिरात्मानं शिर एव च ॥ ६० ॥

પહેલાં ત્રણ વાર પાણીનું આચમન કરવું, તે પછી બે વાર મોં સાફ કરવું અને તે પછી જળ વડે નેત્રાદિ ઇંદ્રિયોને, હૃદયને તથા મસ્તકને સ્પર્શવાં. ૬૦

अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिस्तीर्थेन धर्मवित् ।
शौचेप्सुः सर्वदाचामेदेकान्ते प्रागुदङ्मुखः ॥ ६१ ॥

પવિત્રતાની ઇચ્છાવાળા ધર્મજ્ઞ પુરુષે સદા એકાંતમાં પૂર્વ કે ઉત્તર દિશામાં મોં રાખી, ગરમ નહિ એવા ફીણ વિનાના જલથી બ્રાહ્મ વગેરે તીર્થ વડે આચમન કરવું. ૬૧

हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः।
वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ६२ ॥

બ્રાહ્મણ હૃદય સુધી પહોંચે તેટલા અને ક્ષત્રિય કંઠ સુધી પહોંચે તેટલા જળથી પવિત્ર થાય છે વૈશ્ય પાણીના પ્રાશન માત્રથી તેમજ શૂદ્ર સ્પર્શમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે. ૬૨

उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः।
सव्ये प्राचीन आवीती निवीती कण्ठसज्जने ॥ ६३ ॥

જેનો જમણો હાથ જનોઇની બહાર હોય, તેને 'ઉપવીતી' દ્વિજ કહે છે, જેનો ડાબો હાથ જનોઇની બહાર હોય, તેને 'પ્રાચીનાવીતી' કહે છે અને જેણે જનોઈ કંઠમાંજ રાખ્યુ હોય, તેને 'નિવીતી' કહે છે. ૬૩

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम्।
अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥ ६४ ॥

મેખલા, મૃગચર્મ, દંડ, જનોઇ અને કમંડલ એ ફાટેતૂટે ત્યારે પાણીમાં નાખી દેવાં અને ગૃહ્યસૂત્રના મંત્રપૂર્વક બીજાં નવાં ધારણ કરવાં ૬૪

કેશાન્તસંસ્કાર—

केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते।
राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः ॥ ६५ ॥

કેશાંત સંસ્કાર બ્રાહ્મણોને સોળમા વર્ષે, ક્ષત્રિયને વીસમ વર્ષે અને વૈશ્યને ચોવીસમા વર્ષે કરવો ૬૫

अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६ ॥

સ્ત્રીઓને પણ જાતકર્માદિ ક્રમની આ સર્વ ક્રિયાઓ યથાકાલે ને યથાક્રમે વૈદિક મંત્ર વિના કરવી. ૬૬

કન્યાનો વિવાહસંસ્કાર—

वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ।
पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ६७ ॥

પર તુ, સ્ત્રીઓના વિવાહનો વિધિ વૈદિક સંસ્કાર કહેવાયો છે, પતિસેવા એ ગુરુકુલવાસ છે અને ગૃહકાર્ય એ અગ્નિ-ઉપાસના છે. ૬૭

[अग्निहोत्रस्य शुश्रूषा सायमुद्वासमेव च ।
कार्यं पत्न्या प्रतिदिनमिति कर्म च वैदिकम् ॥

પત્નીએ રોજ અગ્નિહોત્રની સેવા કરવી અને સાંજે ભારેલા અગ્નિને કુંડબહાર કાઢવો, એ વૈદિક કર્મ છે.]

બ્રહ્મચારીનાં કર્મો—

एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ।
उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ६८ ॥

દ્વિજત્વની ઉત્પત્તિને સૂચવનારો પવિત્ર એવો આ દ્વિજોનો ઉપનયનવિધિ કહ્યો. હવે તે ઉપનયન પામેલાઓનો કર્મયોગ સાંભળો. ૬૮

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ।
आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ६९ ॥

ગુરુએ શિષ્યને યજ્ઞોપવીત આપી પ્રથમ શૌચ, આચાર, હોમવિષયક અગ્નિકાર્ય અને સંધ્યોપાસના શીખવવાં. ૬૯

વેદાધ્યયનનો વિધિ—

अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
ब्रह्माञ्जलिकृतोऽध्याप्यो लघुवासा जितेन्द्रियः ॥ ७० ॥

અધ્યયન કરવાની ઇચ્છાવાળા શિષ્યે શાસ્ત્રાનુસાર આચમન કરી, ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી, બ્રહ્માંજલિ જોડી, હળવાં વસ્ત્ર પહેરી અને જિતેન્દ્રિય થઈ અધ્યયનને યોગ્ય થવું. ૭૦

ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा ।
संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृतः ॥ ७१ ॥

વેદના અધ્યયનના આરંભમાં તથા અંતમાં સદા ગુરુના ચરણોનો સ્પર્શ કરવો અને બે હાથ જોડીને અધ્યયન કરવું, આ બ્રહ્માંજલિ કહેવાય છે. ૭૧

व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिणः ॥ ७२ ॥

ગુરુનો પાદસ્પર્શ ઊલટા હાથથી કરવો—એટલે કે ડાબે હાથે ડાબા પગને અને જમણે હાથે જમણા પગને સ્પર્શવા. ૭૨

अध्येष्यमाणं तु गुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ।
अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चारमेत् ॥ ७३ ॥

અધ્યયન કરવા ઇચ્છતા શિષ્યને ગુરુએ સદૈવ આળસરહિત થઈને अधीष्व भो (ચાલો ભણો) એમ કહી આરંભ કરવો અને विरामोऽस्तु (વિરામ હો) એમ કહી અટકવું. ૭૩

ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
स्रवत्यनोंकृतं पूर्वं पुरस्ताच्च विशीर्यति ॥ ७४ ॥

વેદાધ્યયનના આરંભમાં અને અંતમાં સદા ૐકારનો

अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६ ॥

સ્ત્રીઓને પણ જાતકર્માદિ ક્રમની આ સર્વ ક્રિયાઓ યથાકાલે ને યથાક્રમે વૈદિક મંત્ર વિના કરવી ૬૬

કન્યાનો વિવાહસંસ્કાર—

वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ।
पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ६७ ॥

પરંતુ, સ્ત્રીઓના વિવાહનો વિધિ વૈદિક સંસ્કાર કહેવાયો છે. પતિસેવા એ ગુરુકુલવાસ છે અને ગૃહકાર્ય એ અગ્નિ-ઉપાસના છે. ૬૭

[अग्निहोत्रस्य शुश्रूषा सायमुद्वासमेव च ।
कार्यं पत्न्या प्रतिदिनमिति कर्म च वैदिकम् ॥

પત્નીએ રોજ અગ્નિહોત્રની સેવા કરવી અને સાંજે [illegible] અગ્નિને [illegible] કાઢવા, એ વૈદિક કર્મ છે.]

બ્રહ્મચારીના કર્મો—

एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ।
उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ६८ ॥

દ્વિજત્વની ઉત્પત્તિને બતાવનારો પવિત્ર એવો આ દ્વિજોના [illegible] કહ્યો. હવે તે ઉપનયન પામેલાઓનો કર્મયોગ [illegible] ૬૮

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ।
आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ६९ ॥

[illegible] ઉપનીત કરીને પ્રથમ શૌચ, આચાર, [illegible] અગ્નિકાર્ય અને સંધ્યોપાસનના શીખવવાં ૬૯

વેદાધ્યયનનો વિધિ—

अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
ब्रह्माञ्जलिकृतोऽध्याप्यो लघुवासा जितेन्द्रियः ॥ ७० ॥

અધ્યયન કરવાની ઇચ્છાવાળા શિષ્યે શાસ્ત્રાનુસાર આચમન કરી, ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી, બ્રહ્માંજલિ જોડી, હળવાં વસ્ત્ર પહેરી અને જિતેંદ્રિય થઈ અધ્યયનને યોગ્ય થવું. ૭૦

ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा ।
संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृतः ॥ ७१ ॥

વેદના અધ્યયનના આરંભમાં તથા અંતમાં સદા ગુરુના ચરણોનો સ્પર્શ કરવો અને બે હાથ જોડીને અધ્યયન કરવું, આ બ્રહ્માંજલિ કહેવાય છે ૭૧

व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन च दक्षिणः ॥ ७२ ॥

ગુરુનો પાદસ્પર્શ ઊલટા હાથથી કરવો—એટલે કે ડાબે હાથે ડાબા પગને અને જમણે હાથે જમણા પગને સ્પર્શવા ૭૨

अध्येष्यमाणं तु गुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ।
अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति चारमेत् ॥ ७३ ॥

અધ્યયન કરવા ઇચ્છતા શિષ્યને ગુરુએ સદૈવ આળસરહિત રહીને अधीष्व भो (ચાલો ભણો) એમ કહી આરંભ કરવો અને विरामोऽस्तु (વિરામ હો) એમ કહી અટકવું. ૭૩

ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।
स्रवत्यनोंकृतं पूर्वं पुरस्ताच्च विशीर्यति ॥ ७४ ॥

વેદાધ્યયનના આરંભમાં અને અંતમાં સદા ૐકારનો

अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ६६ ॥

સ્ત્રીઓને પણ જાતકર્માદિ ક્રમની આ સર્વ ક્રિયાઓ યથાકાળે ને યથાક્રમે વૈદિક મંત્ર વિના કરવી. ૬૬

કન્યાનો વિવાહસંસ્કાર—

वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ।
पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ६७ ॥

પરંતુ, સ્ત્રીઓના વિવાહનો વિધિ વૈદિક સંસ્કાર કહેવાય છે, પતિસેવા એ ગુરુકુલવાસ છે અને ગૃહકાર્ય એ અગ્નિ-ઉપાસના છે. ૬૭

[अग्निहोत्रस्य शुश्रूषा सायमुद्वासमेव च ।
कार्यं पत्न्या प्रतिदिनमिति कर्म च वैदिकम् ॥

પત્નીએ રોજ અગ્નિહોત્રની સેવા કરવી અને સાંજે ભારેલા અગ્નિને કુંડબહાર કાઢવો, એ વૈદિક કર્મ છે.]

બ્રહ્મચારીનાં કર્મો—

एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ।
उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ६८ ॥

દ્વિજત્વની ઉત્પત્તિને સૂચવનારો પવિત્ર એવો આ દ્વિજોનો ઉપનયનવિધિ કહ્યો. હવે તે ઉપનયન પામેલાઓનો કર્મયોગ સાંભળો. ૬૮

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ।
आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ६९ ॥

ગુરુએ શિષ્યને યજ્ઞોપવીત આપી પ્રથમ શૌચ, આચાર, [illegible] અગ્નિકાર્ય અને સંધ્યોપાસના શીખવવાં. ૬૯

જે દ્વિજ ગામબહાર એ ત્રણ (ૐકાર, વ્યાહૃતિ તથા ત્રિપદા ગાયત્રી)નો એક માસ સુધી રોજ એક હજાર જપ કરે છે, તે જેમ સાપ કાંચળીથી મુક્ત થાય છે, તેમ મહાપાપથી છૂટો થાય છે. ૭૯

एतयर्चा विसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया ।
ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ ८० ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યજાતિનો જે કોઈ આ ગાયત્રી ઋચાથી વિહીન હોય, તેમજ જે યોગ્ય કાળે પોતાની ક્રિયાથી રહિત રહે, તે સાધુઓમાં નિંદા પામે છે. ૮૦

ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ८१ ॥

ૐકાર પૂર્વક એની ત્રણ અવ્યય મહાવ્યાહૃતિઓને તેમજ ત્રણ પદવાળી ગાયત્રીને વેદના મુખરૂપ જાણવી. ૮૧

योऽधीतेऽहन्यहन्येतांस्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ ८२ ॥

જે પુરુષ અતંદ્રિત રહીને ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રણવ અને વ્યાહૃતિ સાથે આ ગાયત્રીનું રોજરોજ અધ્યયન કરે છે, તે વાયુરૂપ થઈને અને આકાશ જેવો મૂર્તિમાન થઈને પરબ્રહ્મને પામે છે. ૮૨

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामाः परं तपः ।
सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ८३ ॥

ૐકાર એ એકાક્ષર પરબ્રહ્મ છે, પ્રાણાયામ એ પરમ તપ છે. ગાયત્રીથી પર કોઈ મંત્ર નથી અને સત્ય મૌન કરતાં વિશેષ છે. ૮૩

क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोति यजति क्रियाः ।
अक्षरं दुष्करं ज्ञेयं ब्रह्म चैव प्रजापतिः ॥ ८४ ॥

હોમ તથા યજ્ઞની સર્વ વૈદિક ક્રિયાઓ નાશવંત છે. એકાક્ષર ૐકારનેજ અવિનાશી જાણવો- તે બ્રહ્મ અને પ્રજાપતિરૂપ છે.

જપનું માહાત્મ્ય—

विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥८५॥

વિધિયજ્ઞ (દર્શ પૌર્ણમાસ આદિ) કરતાં જપયજ્ઞ દશગણો અધિક છે, તે ઉપાંશુ જપયજ્ઞ (પાસે બેઠેલો માણસ પણ જપ સાંભળી ન શકે એવો) હોય, તો તે સોગણો અધિક છે; અને તે માનસ (મનમાંજ ચાલતો) જપયજ્ઞ હોય, તો તે હજારગણો અધિક છે. ૮૫

ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥८६॥

વિધિયજ્ઞો સાથે જોડાયેલા જે ચાર પાકયજ્ઞો (અગ્નિહોત્ર, વૈશ્વદેવ, નિત્યશ્રાદ્ધ અને અતિથિપૂજન) છે, તે જપયજ્ઞની સોળમા ભાગની કલાને પણ યોગ્ય નથી. ૮૬

जप्येनैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ ८७ ॥

જપથી જ બ્રાહ્મણ સંસિદ્ધિને પામે છે, એમાં સંશય નથી. પછી બીજું કરે કે ન કરે, તોપણ તેને 'મૈત્ર' (સૂર્યોપાસક) કહેવામાં આવે છે.૮૭

ઇન્દ્રિયનિગ્રહનું માહાત્મ્ય—

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।
संयमे यत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेव वाजिनाम् ॥ ८८ ॥

સારથિ જેમ ઘોડાઓને યત્નપૂર્વક સંયમમાં રાખે છે, તેમ વિદ્વાને મનને ખેંચી જનારા વિષયોમાં વિચરતી ઇન્દ્રિયોને યત્નપૂર્વક સંયમમાં રાખવી જોઇએ. ૮૮

एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानि पूर्वे मनीषिणः ।
तानि सम्यक्प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ८९ ॥

પૂર્વે પંડિતોએ જે અગિયાર ઇન્દ્રિયો કહી છે, તે હું તમને સારી રીતે, યથાવત ને અનુક્રમે કહીશ. ૮૯

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चैव दशमी स्मृता ॥ ९० ॥

કાન, ચામડી, આંખ, જીભ, નાક એ પાંચ; ગુદા, ઉપસ્થ, હાથ, પગ અને વાણી એ પાંચ; એમ દશ ઇંદ્રિયો કહી છે. ૯૦

बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैषां श्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः ।
कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैषां पाय्वादीनि प्रचक्षते ॥ ९१ ॥

આમાં કાન વગેરે પહેલી પાંચને જ્ઞાનેન્દ્રિયો કહે છે અને ગુદા વગેરે પછીની પાંચને કર્મેન્દ્રિયો કહે છે ૯૧

एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् ।
यस्मिञ्जिते जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ॥ ९२ ॥

પોતાના ગુણે કરીને જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય એમ જે ઉભયરૂપી છે, તે મનને અગિયારમું જાણવું. એ જીતવામાં આવતાં, બેઉ પંચેન્દ્રિયો જિતાઇ રહે છે. ૯૨

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।
संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ९३ ॥

ઇન્દ્રિયોના વિશેષ સંગથી નિ:સંશય દોષ લાગે છે. તેમનો સંયમ કરવાથી જ સિદ્ધિ મળે છે. ૯૩

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ९४ ॥

કામ કદી કામનાઓના ઉપભોગથી શમતો નથી, તે તો જેમ આહુતિથી અગ્નિ વધે તેમ ફરી વધ્યે જ જાય છે. ૯૪

यश्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैतान्केवलांस्त्यजेत् ।
प्रापणात्सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥ ९५ ॥

જે આ સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરે છે અને જે એ સર્વને કેવળ તજી જ દે છે, તે બેમાં સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ એ સર્વ કામનાઓની પ્રાપ્તિ કરતાં વિશેષ ચઢિયાતો છે. ૯૫

न तथैतानि शक्यन्ते संनियन्तुमसेवया ।
विषयेषु प्रजुष्टानि यथा ज्ञानेन नित्यशः ॥ ९६ ॥

[illegible] વિષયસેવથી એ ઇંદ્રિયોને માત્ર વિષયસેવનના [illegible] નિયમન કરી શકાતી નથી, જેટલી નિત્ય [illegible] નિયમન કરી શકાય છે. ૯૬

वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।
न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ९७ ॥

[illegible] સિદ્ધિ આપનારાં નથી. ૯૭

श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः।
न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥९८॥

સાંભળ્યા, સ્પર્શ્યા, જોયા, ખાધા અને સૂંઘ્યા છતાં જે માણસને હર્ષ કે ગ્લાનિ થતાં નથી, તેને જિતેન્દ્રિય જાણવો ૯૮

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम्।
तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पात्रादिवोदकम् ॥९९॥

જેમ જલપાત્રમાં એક છિદ્ર હોતાં તેમાંથી બધું પાણી ટપકી જાય છે, તેમ સૌ ઇન્દ્રિયોમાંથી એક પણ સ્ખલિત હોતાં માણસની પ્રજ્ઞા વહી જાય છે. ૯૯

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा।
सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥१००॥

ઇન્દ્રિયસમૂહને વશ કરીને અને મનને સંયમમાં રાખીને, શરીરને ક્ષીણ થવા દીધા સિવાય, સૌ અર્થો યોગપૂર્વક સાધવા

पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात्।
पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनात् ॥१०१॥

પ્રાતઃસંધ્યા વખતે સૂર્યોદય સુધી ગાયત્રીજપ કરતાં ઊભા રહેવું અને સાયંસંધ્યા વખતે નક્ષત્રોદય સુધી ગાયત્રીજપ કરતાં રૂડી રીતે બેસી રહેવું ૧૦૧

સંધ્યાવંદન—

पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठन्नैशमेनो व्यपोहति।
पश्चिमां तु समासीनो मलं हन्ति दिवाकृतम् ॥१०२॥

પ્રાતઃસંધ્યામાં જે ઊભો રહી ગાયત્રી જપે છે, તેનાં કરેલાં પાપ નાશ પામે છે, સાયંસંધ્યામાં બેસીને જે છે, તે પોતાનાં દિવસે કરેલાં પાપને દૂર કરે છે. ૧૦૨

न तिष्ठति तु यः पूर्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमाम् ।
स शूद्रवद्बहिष्कार्यः सर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ १०३ ॥

જે દ્વિજ પ્રાતઃસંધ્યાનું અનુષ્ઠાન કરતો નથી, તેમજ જે સાયંસંધ્યાની ઉપાસના કરતો નથી, તેને સર્વ દ્વિજકર્મોમાંથી શૂદ્રની જેમ બાકાત કરવો. ૧૦૩

સ્વાધ્યાય—

अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थितः ।
सावित्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ॥१०४॥

જલાશયની સમીપમાં કે અરણ્યમાં જઈને નિયમયુક્ત થઈ, સાવધાન ચિત્તે નિત્યવિધિમાં રહેવું અને સાવિત્રીનું ય અધ્યયન કરવું. ૧૦૪

वेदोपकरणे चैव स्वाध्याये चैव नैत्यके ।
नानुरोधोऽस्त्यनध्याये होममन्त्रेषु चैव हि ॥१०५॥

વેદાંગો ભણવાથી, નિત્યના સ્વાધ્યાયથી તેમજ હોમમંત્રોથી અનધ્યાયને બાધ આવતો નથી. ૧૦૫

नैत्यके नास्त्यनध्यायो ब्रह्मसत्रं हि तत्स्मृतम् ।
ब्रह्माहुतिहुतं पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥ १०६ ॥

નિત્યકર્મમાં અનધ્યાય હોતો નથી, કેમકે તે બ્રહ્મયજ્ઞરૂપ કહેવાય છે. તેમાં વેદની આહુતિરૂપે જે હોમ તે અનધ્યાયમાં કરવામાં આવતા સમાપ્તિસૂચક વષટ્ જેવો પવિત્ર છે. ૧૦૬

यः स्वाध्यायमधीतेऽब्दं विधिना नियतः शुचिः ।
तस्य नित्यं क्षरत्येष पयो दधि घृतं मधु ॥ १०७॥

પવિત્ર અને નિયમપરાયણ રહી, જે એક વર્ષ સુધી સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરે છે. તેને તે સ્વાધ્યાય દૂધ. દહીં, ઘી અને મધ વરસાવે છે. ૧૦૭

अग्नीन्धनं भैक्षचर्यामधःशय्यां गुरोर्हितम् ।
आसमावर्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥ १०८ ॥

ઉપનયન પામેલા દ્વિજે સમાવર્તન સુધી હોમકાષ્ઠો એકઠાં કરવાં, ભિક્ષા માગી લાવવી, નીચે પથારી રાખવી અને ગુરુની હિતસેવા કરવી. ૧૦૮

ભણાવવા યોગ્ય શિષ્યો—

आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ।
आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः स्वोऽध्याप्या दश धर्मतः ॥१०९॥

આચાર્યનો પુત્ર, સેવક. જાણકારી આપનાર, ધાર્મિક, પવિત્ર, આપ્તજન, શક્તિસમર્થ, ધન દેનાર, સદાચારી અને પોતીકો માણસ—એ દશને ધર્મપૂર્વક અધ્યાપન કરવું. ૧૦૯

नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ।
जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥ ११० ॥

કોઈના પૂછ્યા વિના ક્યારેય ન ઉપદેશવું, તેમ અન્યાયથી પૂછનારને ઉત્તર ન વાળવો. જાણતાં છતાં, બુદ્ધિમાને સંસારમાં જડની જેમ આચરવું. ૧૧૦

अधर्मेण च यः प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाऽधिगच्छति ॥ १११ ॥

જે અધર્મથી બોલે છે અને અધર્મથી પૂછે છે, તે એક મરી જાય છે અથવા પરસ્પર દ્વેષી બની રહે છે. ૧૧

તેમની પાસેથી લૌકિક, વૈદિક અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવ્યું હોય. તેમને પ્રથમ પ્રણામ કરવા. ૧૧૭

[जन्मप्रभृति यत्किंचिच्चेतसा धर्ममाचरेत्।
तत्सर्वं विफलं ज्ञेयमेकहस्ताभिवादनात् ॥

જન્મથી માંડીને ચિત્તથી જે કાંઈ ધર્માચરણ કર્યું હોય, તે એક હાથે નમન કરવાથી વિફળ થાય છે. એમ જાણવું.]

सावित्रीमात्रसारोऽपि वरं विप्रः सुयन्त्रितः।
नायन्त्रितस्त्रिवेदोऽपि सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ११८ ॥

સુસંયમી વિપ્ર ભલે માત્ર ગાયત્રીનું જ જ્ઞાન ધરાવતો હોય તોય શ્રેષ્ઠ છે. પણ ત્રણ વેદ ભણ્યા છતાં ગમે તે બીજું ખાનારો, બધી જાતનો વિક્રય કરનારો અને અસંયમી એવો બ્રાહ્મણ માન્યજ નથી. ૧૧૮

शय्यासनेऽध्याचरिते श्रेयसा न समाविशेत्।
शय्यासनस्थश्चैवैनं प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥ ११९ ॥

વિદ્યા આદિમાં આપણાથી અધિક હોય તેઓ જે શય્યા કે આસન ઉપર બિરાજ્યા હોય, તે ઉપર ક્યારેય સાથે ન બેસવું. એવા કોઇ આવી પડે, તો આપણે શય્યા કે આસન ઉપર બેઠા હોઈ ત્યાંથી ઊઠી તેમને વંદન કરવાં. ૧૧૯

ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ १२० ॥

વૃદ્ધ વડીલ આવતાં યુવાનોના પ્રાણ ઊંચે જાય છે-તે ઊઠીને અભિવંદન કર્યાથી પાછા સ્થાને આવે છે. ૧૨૦

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ १२१ ॥

વૃદ્ધોને નિત્ય પ્રણામ કરનારનાં અને તેમની સદૈવ સેવા કર-નારનાં આયુષ, વિદ્યા, યશ અને બલ એ ચાર વૃદ્ધિ પામે છે.

પ્રણામની રીત—

अभिवादात्परं विप्रो ज्यायांसमभिवादयन् ।
असौ नामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्तयेत् ॥१२२॥

વડીલને નમન કરતી વખતે વિપ્રે અભિવાદન પછી 'હું તે નામનો છું' એમ કહી પોતાનું નામ કહેવું. ૧૨૨

नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते ।
तान्प्राज्ञोऽहमिति ब्रूयात्स्त्रियः सर्वास्तथैव च ॥१२३॥

જેઓ નામોચ્ચારણના નમસ્કારને ન સમજતા હોય, તો બુદ્ધિમાને તેમને 'હું છું' એટલું જ કહેવું ને સ્ત્રીઓને પણ એમજ કહેવું. ૧૨૩

भोःशब्दं कीर्तयेदन्ते स्वस्य नाम्नोऽभिवादने ।
नाम्नां स्वरूपभावो हि भोभाव ऋषिभिः स्मृतः ॥१२४॥

અભિવાદનમાં પોતાના નામને અંતે 'भोः' શબ્દ કહેવો. જેમ કે अभिवादये शुभशर्माहमस्मि भोः । કેમકે, ઋષિઓએ 'भोः' શબ્દને પોતાના નામના સ્વરૂપ કહ્યો છે. ૧૨૪

आयुष्मान्भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने ।
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः ॥१२५॥

નમસ્કારમાં બ્રાહ્મણે 'आयुष्मान् भव, सौम्य' (હે સૌમ્ય, તું આયુષ્યમાન થા), એમ કહેવું અને એ નમસ્કાર કરનારના નામના અન્તમાં રહેલા અકારને અથવા તેના પૂર્વાક્ષરને પ્લુત ઉચ્ચારવો. ૧૨૫

यो न वेत्त्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥१२६॥

જે બ્રાહ્મણ નમનના બદલામાં સામુ નમન જાણતો નથી, તેને વિદ્વાને નમન ન કરવુ–તે તો શૂદ્રના જેવો છે. ૧૨૬

ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् ।
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥१२७॥

બ્રાહ્મણ મળતાં 'કુશળ' પૂછવું, ક્ષત્રિય મળતાં 'સુખ' પૂછવું, વૈશ્ય મળતાં 'ક્ષેમ' પૂછવું અને શૂદ્ર મળતાં 'આરોગ્ય' પૂછવું. ૧૨૭

अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।
भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मवित् ॥ १२८ ॥

જેણે યજ્ઞદીક્ષા લીધી હોય, તે ઉંમરમાં નાનો હોય તોય તેને નામ લઇને બોલાવવો નહિ. પણ ધર્મજ્ઞે 'भोः' અને 'भवत्' શબ્દો સાથે તેની સાથે બોલવું ૧૨૮

परपत्नी तु या स्त्री स्यादसंबन्धा च योनितः ।
तां ब्रूयाद्भवतीत्येवं सुभगे भगिनीति च ॥ १२९ ॥

જે સ્ત્રી પરપત્ની હોય તથા જન્મને અંગે સંબંધવાળી ન હોય, તેને ભવતી, સુભગા, બહેન એમ કહેવું. ૧૨૯

मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजो गुरून् ।
असावहमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥१३०॥

મામા, કાકા, સસરા, ઋત્વિજો અને વિદ્યાગુરુઓ પો નાના હોય, તોય તેમને મળતાં ઊઠીને 'તે હું છું' એમ

मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा ।
संपूज्या गुरुपत्नीवत्समास्ता गुरुभार्यया ॥१३१॥

માસી, મામી, સાસુ અને ફોઈ આ બધાં ગુરુપત્નીની જેમ પૂજ્ય છે–તેથી ગુરુપત્નીની જેમ તેમને આદરસત્કાર આપવો.

भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि ।
विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसंबन्धियोषितः ॥१३२॥

મોટા ભાઇની પત્ની પોતાના વર્ણની હોય, તો રોજ તેને પાયે લાગવું. પણ સગાંસબંધીની સ્ત્રીઓને તો પરદેશથી આવીને પગે લાગવું. ૧૩૨

पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्यपि ।
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥१३३॥

ફોઇ, માસી અને મોટી બહેન એમના તરફ માતાની જેમ આદરભાવ રાખવો–પણ માતા તે સર્વથી અધિક છે. ૧૩૩

दशाब्दाख्यं पौरसख्यं पञ्चाब्दाख्यं कलाभृताम् ।
त्र्यब्दपूर्वं श्रोत्रियाणां स्वल्पेनापि स्वयोनिषु ॥१३४॥

એક જ નગરમાં રહેવાવાળો ઉંમરે દશ વર્ષ મોટો હોય, કલાકારીગરીવાળો પાંચ વર્ષે મોટો હોય, વેદ ભણવાવાળો ત્રણ વર્ષે મોટો હોય અને સગાસંબંધી થોડો જ મોટો હોય, તોપણ તે સૌ વચ્ચે મૈત્રીવ્યવહાર છે. ૧૩૪

ब्राह्मणं दशवर्षं तु शतवर्षं तु भूमिपम् ।
पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥१३५॥

બ્રાહ્મણ દશ વર્ષનો હોય અને રાજા સો વરસનો હોય, તોપણ તેમને પિતાપુત્ર જાણવા ને તેમાં બ્રાહ્મણ પિતારૂપ છે. ૧૩૫

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ १३६ ॥

[illegible]

[illegible] भूयांसि गुणवन्ति च ।
[illegible] शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥१३७॥

[illegible]

चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः ।
स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च ॥१३८॥

[illegible]

तेषां तु समवेतानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ ।
राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभाक् ॥ १३९ ॥

[illegible] સ્નાતક અને રાજાને [illegible] અને સ્નાતક એ બેમાં સ્નાતક રાજા [illegible] માન પામે [illegible]

—આચાર્ય વગેરેના લક્ષણ—

उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः ।
सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १४० ॥

मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा ।
संपूज्या गुरुपत्नीवत्समास्ता गुरुभार्यया ॥१३१॥

માસી, મામી, સાસુ અને ફોઈ આ બધાં ગુરુપત્નીની જેમ પૂજ્ય છે–તેથી ગુરુપત્નીની જેમ તેમને આદરસત્કાર આપવો.

भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि ।
विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसंबन्धियोषितः ॥१३२॥

મોટા ભાઇની પત્ની પોતાના વર્ણની હોય, તો રોજ તેને પાયે લાગવું. પણ સગાંસબંધીની સ્ત્રીઓને તો પરદેશથી આવીને પગે લાગવું. ૧૩૨

पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्यपि ।
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥१३३॥

ફોઇ, માસી અને મોટી બહેન એમના તરફ માતાની જેમ આદરભાવ રાખવો–પણ માતા તે સર્વથી અધિક છે. ૧૩૩

दशाब्दाख्यं पौरसख्यं पञ्चाब्दाख्यं कलाभृताम् ।
त्र्यब्दपूर्वं श्रोत्रियाणां स्वल्पेनापि स्वयोनिषु ॥१३४॥

એક જ નગરમાં રહેવાવાળો ઉમરે દશ વર્ષ મોટો હોય, કલાકારીગરીવાળો પાંચ વર્ષે મોટો હોય, વેદ ભણવાવાળો ત્રણ વર્ષે મોટો હોય અને સગોસંબંધી થોડો જ મોટો હોય, તોપણ તે સૌ વચ્ચે મૈત્રીવ્યવહાર છે. ૧૩૪

ब्राह्मणं दशवर्षं तु शतवर्षं तु भूमिपम् ।
पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥१३५॥

બ્રાહ્મણ દશ વર્ષનો હોય અને રાજા સો વરસનો હોય, તોય તેમને પિતાપુત્ર જાણવા–તે બેમાં બ્રાહ્મણ પિતારૂપ છે. ૧૩૫

માનના કારણ—

वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी।
एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ १३६ ॥

ધન, બંધુ, વય, કર્મ અને પાંચમી વિદ્યા એ માનનાં સ્થાનો છે–તેમાં પછી પછીનું તે આગળ આગળના કરતાં ચડિયાતું છે. ૧૩૬

पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च।
यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥१३७॥

ત્રણે વર્ણોમાં જે આ પાંચમાંથી જેટલા વિશેષ ગુણવાળા હોય, તેટલા તેઓ અહીં માનપાત્ર છે નેવું વર્ષે પહોંચેલો શૂદ્ર પણ માનને યોગ્ય છે. ૧૩૭

चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः।
स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च ॥१३८॥

ચક્રવાળા વાહનમાં બેઠેલાને, નેવું વર્ષ થયેલાને, રોગીને, ભારવાળાને, સ્ત્રીઓને, સ્નાતકને, રાજાને તેમજ વરરાજાને માર્ગ આપવો. ૧૩૮

तेषां तु समवेतानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ।
राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभाक् ॥ १३९॥

તે બધાં એકસાથે થઇ ગયાં હોય, તો સ્નાતક અને રાજાને માનયોગ્ય ગણવા. રાજા અને સ્નાતક એ બેમાં સ્નાતક રાજા તરફથી માન પામે ૧૩૯

આચાર્ય વગેરેના લક્ષણ—

उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः।
सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १४० ॥

मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा।
संपूज्या गुरुपत्नीवत्समास्ता गुरुभार्यया ॥१३१॥

માસી, મામી, સાસુ અને ફોઈ આ બધાં ગુરુપત્નીની જેમ પૂજ્ય છે–તેથી ગુરુપત્નીની જેમ તેમને આદરસત્કાર આપવો.

भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि।
विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसंबन्धियोषितः ॥१३२॥

મોટા ભાઈની પત્ની પોતાના વર્ણની હોય, તો રોજ તેને પાયે લાગવું. પણ સગાંસબંધીની સ્ત્રીઓને તો પરદેશથી આવીને પગે લાગવું. ૧૩૨

पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्यपि।
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥१३३॥

ફોઈ, માસી અને મોટી બહેન એમના તરફ માતાની જેમ આદરભાવ રાખવો–પણ માતા તે સર્વથી અધિક છે. ૧૩૩

दशाब्दाख्यं पौरसख्यं पञ्चाब्दाख्यं कलाभृताम्।
त्र्यब्दपूर्वं श्रोत्रियाणां स्वल्पेनापि स्वयोनिषु ॥१३४॥

એક જ નગરમાં રહેવાવાળો ઉંમરે દશ વર્ષ મોટો હોય. કળાકારીગરીવાળો પાંચ વર્ષ મોટો હોય, વેદ ભણવાવાળો [illegible] વર્ષ મોટો હોય અને સગોત્રસંબંધી થોડો જ મોટો હોય, [illegible] તે સૌ વચ્ચે મૈત્રીવ્યવહાર છે. ૧૩૪

ब्राह्मणं दशवर्षं तु शतवर्षं तु भूमिपम्।
पितापुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥१३५॥

[illegible] દશ વર્ષનો હોય અને રાજા સો વરસનો હોય, તોય [illegible] તે બેમાં બ્રાહ્મણ પિતારૂપ છે. ૧૩૫

[illegible]

वित्तं बन्धुर्वयः कर्म विद्या भवति पञ्चमी ।
एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ १३६ ॥

[illegible] ... ની [illegible] ... આનાં [illegible] ... માનવાનાં સ્થાનાં [illegible] ... ૧૩૬

पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि गुणवन्ति च ।
यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥१३७॥

[illegible] ... ગુણવાળા [illegible] ... આ [illegible] ... પણ [illegible] ... ૧૩૭

चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः ।
स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च ॥१३८॥

[illegible] ... વરસના ઘરડાને, [illegible] ... રોગીને, ભાર [illegible] ... સ્ત્રીને, સ્નાતકને, રાજાને તેમજ વરરાજાને માર્ગ આપવો. ૧૩૮

तेषां तु समवेतानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ ।
राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभाक् ॥ १३९ ॥

જે [illegible] ... થયાં હોય, તો સ્નાતક અને રાજાને માન [illegible] ... રાજા અને સ્નાતક એ બેમાં સ્નાતક રાજા [illegible] ... માન પામે. ૧૩૯

આચાર્ય વગેરેનાં લક્ષણ—

उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः ।
सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १४० ॥

જે દ્વિજ શિષ્યને ઉપનયન આપીને તેને કલ્પ અને રહ-
સ્ય સહિત વેદાધ્યયન કરાવે છે, તેને આચાર્ય કહે છે. ૧૪૦

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ १४१ ॥

જે આજીવિકા માટે વેદના એક ભાગનું અને વળી વેદાં-
ગોનું અધ્યાપન કરે છે, તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. ૧૪૧

निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ १४२ ॥

જે વિપ્ર યથાવિધિ ગર્ભાધાન આદિ સંસ્કારો કરે છે અને
અન્નથી પોષે છે, તે ગુરુ કહેવાય છે. ૧૪૨

अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् ।
यः करोति वृतो यस्य स तस्यर्त्विगिहोच्यते ॥ १४३ ॥

વરણમાં વરાયેલો જે બ્રાહ્મણ જેને માટે અગ્ન્યાધે
(આહવનીય આદિ અગ્નિ પ્રગટાવવાનું કાર્ય), પાકયજ્
અને અગ્નિષ્ટોમાદિ યજ્ઞો કરે છે, તે તેનો અહીં ઋત્વિજ કહે
વાય છે. ૧૪૩

य आवृणोत्यवितथं ब्रह्मणा श्रवणावुभौ ।
स माता स पिता ज्ञेयस्तं न द्रुह्येत्कदाचन ॥ १४४ ॥

જે બ્રાહ્મણ બેઉ કાનોમાં વેદથી સત્ય ભરી દે છે, તેને મા
અને પિતારૂપ જાણવા- ક્યારેય તેનો દ્રોહ ન કરવો. ૧૪

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १४५ ॥

ब्राह्मस्य जन्मनः कर्ता स्वधर्मस्य च शासिता ।
बालोऽपि विप्रो वृद्धस्य पिता भवति धर्मतः ॥१५०॥

अध्यापयामास पितॄञ्छिशुराङ्गिरसः कविः ।
पुत्रका इति होवाच ज्ञानेन परिगृह्य तान् ॥ १५१ ॥

ते तमर्थमपृच्छन्त देवानागतमन्यवः ।
देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यं वः शिशुरुक्तवान् ॥ १५२ ॥

अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मन्त्रदः ।
अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मन्त्रदम् ॥ १५३ ॥

न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥ १५४ ॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ।
वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥ १५५ ॥

બ્રાહ્મણોની મોટાઈ જ્ઞાનથી, ક્ષત્રિયોની પરાક્રમથી, વૈશ્યોની ધનધાન્યથી અને શૂદ્રોની ઉમરથી હોય છે. ૧૫૫

न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ १५६ ॥

માથે ધોળા આવ્યા હોય તેથી કંઈ તે વૃદ્ધ થતો નથી, પણ જુવાન હોઈને ય જે વેદ ભણે છે. તેને જ દેવો વૃદ્ધ જાણે છે.

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम बिभ्रति ॥ १५७ ॥

જેમ લાકડાનો હાથી અને ચામડાનું હરણ, તેમ વેદાધ્યયનરહિત વિપ્ર—એ ત્રણ માત્ર નામે જ શોભે છે. ૧૫૭

यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ।
यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ १५८ ॥

જેમ નપુંસક સ્ત્રીઓને વિશે અફળ છે, જેમ ગાય બીજી ગાયના સંબંધે વિફળ છે અને જેમ અજ્ઞાનીને આપેલું દાન નિષ્ફળ છે, તેમ વેદાધ્યયનરહિત વિપ્ર પણ ફળરહિત છે ૧૫૮

अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ।
वाक्चैव मधुरा श्लक्ष्णा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ १५९ ॥

ધર્મ ઇચ્છતા ગુરુએ શિષ્યાદિને અહિંસાથી જ કલ્યાણશિક્ષણ આપવું અને વાણી પણ મધુર અને કોમળ વાપરવી.

यस्य वाङ्मनसी शुद्धे सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।
स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ १६० ॥

જેનાં મન અને વાણી શુદ્ધ છે તથા સારી રીતે સંરક્ષિત છે, તે વેદાન્તમાં કહેલું સર્વ ફળ પામે છે. ૧૬૦

नारुन्तुदः स्यादार्तोऽपि न परद्रोहकर्मधीः ।
ययाऽस्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदीरयेत् ॥१६१॥

પોતે દુઃખી થયા છતાં સામાને દુઃખદાયી ન થવું, બીજાના દ્રોહના કર્મમાં બુદ્ધિ ન કરવી અને જે વાણીથી અન્યને ઉદ્વેગ થાય તેવી સ્વર્ગને ખાળનારી વાણી ન બોલવી. ૧૬૧

संमानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत विषादिव ।
अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा ॥ १६२ ॥

બ્રાહ્મણે નિત્ય ઝેરની જેમ સંમાનથી ડરતા રહેવું અને સદા અપમાનની અમૃતની જેમ આકાંક્ષા રાખવી. ૧૬૨

सुखं ह्यवमतः शेते सुखं च प्रतिबुद्ध्यते ।
सुखं चरति लोकेऽस्मिन्नवमन्ता विनश्यति ॥ १६३ ॥

આ સંસારમાં અપમાનિત થયેલો સુખથી સૂએ છે, સુખથી જાગે છે અને સુખથી વિચરે છે—તેનું અપમાન કરનારો વિનાશ પામે છે. ૧૬૩

વેદ ભણવાની આવશ્યકતા—

अनेन क्रमयोगेन संस्कृतात्मा द्विजः शनैः ।
गुरौ वसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकं तपः ॥ १६४ ॥

આ ક્રમયોગે સંસ્કાર પામેલા આત્માવાળા દ્વિજ ગુરુને [illegible] બ્રહ્મજ્ઞાનાદિના તપનો ધીરે ધીરે સંચય કરવો.

तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्च विधिचोदितैः ।
वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥ १६५ ॥

દ્વિજે વિશિષ્ટ તપોથી અને વિધિપૂર્વક બનાવેલાં વિવિધ મંત્રોથી સમગ્ર વેદનું રહસ્ય સહિત અધ્યયન કરવું. ૧૬૫

वेदमेव सदाऽभ्यस्येत्तपस्तप्स्यन्द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥ १६६ ॥

તપ તપવાની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણે સદૈવ વેદનું જ અધ્યયન કરવું. કેમકે વેદાભ્યાસ એ જ બ્રાહ્મણ માટે આ સંસારમાં પરમ તપ કહેવાય છે. ૧૬૬

आहैव स नखाग्रेभ्यः परमं तप्यते तपः ।
यः स्रग्व्यपि द्विजोऽधीते स्वाध्यायं शक्तितोऽन्वहम् ॥१६७॥

જે બ્રાહ્મણ રોજ શક્તિ અનુસાર વેદનો સ્વાધ્યાય કરે છે. તેણે પુષ્પની માળા ધારણ કરી હોય તોપણ નખશિખપર્યંત તે પરમ તપ તપે છે, એમ કહેવાયું છે. ૧૬૭

योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ।
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ १६८ ॥

જે દ્વિજ વેદનું અધ્યયન નહિ કરતાં બીજે શ્રમ કરે છે. તે સકુટુંબ જીવતાં જ શૂદ્રત્વને પામે છે. ૧૬૮

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने ।
तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात् ॥ १६९ ॥

વેદવિધાન પ્રમાણે દ્વિજનો પ્રથમ જન્મ માતાની કૂખમાં છે, બીજો જન્મ યજ્ઞોપવીતમાં છે અને ત્રીજો જન્મ યજ્ઞદીક્ષામાં છે. ૧૬૯

तत्र यद्ब्रह्मजन्मास्य मौञ्जिबन्धनचिह्नितम् ।
तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते॥ १७० ॥

તેમાં મૌંજિબંધનરૂપી ચિહ્નવાળો એનો જે બ્રહ્મજન્મ છે, તેમાં ગાયત્રી માતા અને આચાર્ય પિતા કહેવાય છે. ૧૭૦

वेदप्रदानादाचार्यं पितरं परिचक्षते ।
न ह्यस्मिन्युज्यते कर्म किंचिदामौञ्जिबन्धनात् ॥ १७१ ॥

વેદાધ્યયન આપવાથી આચાર્ય પિતારૂપ કહેવાય છે. કારણ કે મૌંજિબંધન સુધી એ બાળકને વિશે બીજું કશુય કર્મ યોજાતું નથી. ૧૭૧

नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते ।
शूद्रेण हि समस्तावद्यावद्वेदे न जायते ॥ १७२ ॥

ઉપનયન વિનાના બાળકને સ્વધાયુક્ત શ્રાદ્ધકર્મના મંત્ર સિવાય વેદનો ઉચ્ચાર ન કરાવવો, કેમકે, જ્યાં સુધી વેદના અધ્યયન માટે તે યોગ્ય થયો નથી ત્યાં સુધી શૂદ્ર સમાન છે.

कृतोपनयनस्यास्य व्रतादेशनमिष्यते ।
ब्रह्मणो ग्रहणं चैव क्रमेण विधिपूर्वकम् ॥ १७३ ॥

એ ઉપનયનસંસ્કાર પામેલાને વ્રતોના આદેશો બતાવવા અને એને ક્રમપૂર્વક યથાવિધિ વેદ ભણાવવો. ૧૭૩.

यद्यस्य विहितं चर्म यत्सूत्रं या च मेखला ।
यो दण्डो यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेष्वपि ॥ १७४ ॥

જેને માટે જે ચર્મ, જે જનોઇ, જે મેખલા, જે દંડ અને જે વસ્ત્રનાં વિધાન હોય, તે તેણે વ્રતોમાં પણ ધારણ કરવાં. ૧૭૪

બ્રહ્મચારીના નિયમો—

सेवेतेमांस्तु नियमान्ब्रह्मचारी गुरौ वसन् ।
संनियम्येन्द्रियग्रामं तपोवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥ १७५ ॥

ગુરુકુલમાં રહીને, બ્રહ્મચારીએ પોતાના તપની વૃદ્ધિ માટે ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને વશ કરવા અને નીચેના નિયમોનું સેવન કરવું. ૧૭૫

नित्यं स्नात्वा शुचिः कुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् ।
देवताभ्यर्चनं चैव समिदाधानमेव च ॥ १७६ ॥

નિત્ય સ્નાન કરીને તથા શુદ્ધ થઇને દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરવું, દેવોનું પૂજન કરવું અને અગ્નિમાં સમિધો મૂકવી. ૧૭૬

वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्स्त्रियः ।
शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ १७७ ॥

મધ, માંસ, ચન્દનાદિ સુગંધી દ્રવ્યો, માલા, રસો, સ્ત્રીઓ, સઘળાં આસવ આદિ આથાઓ અને પ્રાણીઓની હિંસા-એ બધાંને તેણે વર્જવાં. ૧૭૭

अभ्यङ्गमञ्जनं चाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम् ।
कामं क्रोधं च लोभं च नर्तनं गीतवादनम् ॥ १७८ ॥

તેણે અંગે તેલ ન ચોળવું, આંખમાં આંજણ ન આંજવું, જોડા ન પહેરવા અને છત્રી ન ઓઢવી. વળી તેણે કામ, ક્રોધ, લોભ, નૃત્ય અને ગીતવાદનનો ત્યાગ કરવો. ૧૭૮

द्यूतं च जनवादं च परिवादं तथाऽनृतम् ।
स्त्रीणां च प्रेक्षणालम्भमुपघातं परस्य च ॥ १७९ ॥

જૂગટું, ફોગટ પંચાત, કૂથલી અને અસત્યને વર્જવાં; તેમજ તેણે સ્ત્રીઓને જોયા કરવી, તેમનો સ્પર્શ કરવો અને પારકાનું ભૂંડું કરવું—એ સર્વનો ત્યાગ કરવો. ૧૭૯

एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत्क्वचित् ।
कामाद्धि स्कन्दयन्रेतो हिनस्ति व्रतमात्मनः ॥१८०॥

હરકોઈ સ્થાનમાં તેણે એકલા સૂવું. ક્યારે ય વીર્ય સ્ખલન ન કરવું. કામનાથી જે વીર્ય સ્ખલન કરે છે, તે પોતાના બ્રહ્મચર્યવ્રતનો લોપ કરે છે. ૧૮૦

स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।
स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्मामित्यृचं जपेत् ॥१८१॥

દ્વિજ બ્રહ્મચારીને સ્વપ્નમાં અનિચ્છાએ જો વીર્ય સ્ખલન થઈ જાય તો તેણે સ્નાન કરી. સૂર્યનુ પૂજન કરવુ અને 'पुनर्मामेत्विन्द्रियम्' (ફરી મને વીર્ય આવો) એ ઋચા ત્રણ વાર જપવી. ૧૮૧

उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।
आहरेद्यावदर्थानि भैक्षं चाहरहश्चरेत् ॥१८२॥

બ્રહ્મચારીએ ગુરુ માટે પાણીનો ઘડો, ફૂલ, ગાયનું છાણ, માટી અને કુશ એ પૂરતા પ્રમાણમાં આણવાં અને પ્રતિદિન ભિક્ષા માગી લાવવી. ૧૮૨

वेदयज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।
ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥१८३॥

બ્રહ્મચારીએ વેદયજ્ઞથી યુક્ત અને સ્વકર્મમાં પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને ઘેરથી રોજ નિયમપૂર્વક ભિક્ષા લાવવી. ૧૮૩

गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अलाभे त्वन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥१८४॥

ગુરુના કુળમાં તેમજ સગાંવહાલાં અને કુટુંબીઓમાં ભિક્ષા માગવી નહિ. પણ જો બીજાં ગૃહેથી ભિક્ષા ન મળી હોય, તો નજીકનાં સંબંધીઓને છોડી દૂરનાં સગાંને ત્યાંથી લાવવી ૧૮૪

सर्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसंभवे ।
नियम्य प्रयतो वाचमभिशस्तांस्तु वर्जयेत् ॥१८५॥

આગળ કહેલાઓને ત્યાંથી ભિક્ષા મળે નહિ, તો આખા ગામમાં ફરવું. વાણીને પ્રયત્નપૂર્વક નિયમમાં રાખવી અને અભિશાપ પામેલાઓને વર્જવા ૧૮૫

दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्याद्विहायसि ।
सायं प्रातश्च जुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥ १८६ ॥

સમિધને દૂરથી લાવીને અધ્ધર રાખી મૂકવી, તંદ્રારહિત રહીને તે સમિધોથી સવારસાંજ અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૮૬

अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम् ।
अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ १८७ ॥

સાજેતાજે હોવા છતાં, જો બ્રહ્મચારી સાત રાત સુધી ભિક્ષા ન માગી લાવે, તેમજ અગ્નિમાં સમિધથી હોમ ન કરે, તો તેણે *અવકીર્ણિવ્રત (વ્રતનો ભંગ થયાનું પ્રાયશ્ચિત્ત)કરવું. ૧૮૭

भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद्व्रती ।
भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥ १८८ ॥

વ્રતીએ નિત્ય ભિક્ષાથી રહેવું, પણ કોઇ એક ઘરનું અન્ન ખાવું નહિ. ભિક્ષાવ્રતીની આજીવિકા એ ઉપવાસસમી કહેવાઇ છે. ૧૮૮

* જુઓ અધ્યાય ૭ મો.

[न भैक्ष्यं परपाकः स्यान्न च भैक्ष्यं प्रतिग्रहः ।
सोमपानसमं भैक्ष्यं तस्माद्भैक्षेण वर्तयेत् ॥

ભિક્ષાન્ન કંઈ પરાન્ન નથી, તેમ તે દાનરૂપ પણ નથીઃ ભિક્ષાન્ન તો સોમરસના પાન સમાન છે. તેથી, બ્રહ્મચારીએ ભિક્ષાથીજ આજીવિકા ચલાવવી.]

[भैक्ष्यस्यागमशुद्धस्य प्रोक्षितस्य हुतस्य च ।
यांस्तस्य ग्रसते ग्रासांस्ते तस्य क्रतुभिः समाः ॥

જે ભિક્ષા શુદ્ધ ઘેરથી મળી હોય, જેને વેદના મંત્રોથી પ્રોક્ષણ કર્યું હોય અને જે હોમ કરતાં શેષ રહેલું હોય, તે ભિક્ષાના જેટલા કોળિયા બ્રહ્મચારી લે છે, તેટલા કોળિયા તેને યજ્ઞ સમાન થાય છે.]

व्रतवद्देवदैवत्ये पित्र्ये कर्मण्यथर्षिवत् ।
काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्य न लुप्यते ॥ १८९ ॥

આમંત્રણ થયું હોય તો બ્રહ્મચારીએ દેવો માટેનાં યજ્ઞકાર્યોમાં વ્રતધારીની જેમ અને પિતૃઓ અર્થેનાં શ્રાદ્ધકર્મોમાં ઋષિની જેમ ભોજન લેવું. આમ કર્યે એના વ્રતનો લોપ થતો નથી. ૧૮૯

ब्राह्मणस्यैव कर्मैतदुपदिष्टं मनीषिभिः ।
राजन्यवैश्ययोस्त्वेवं नैतत्कर्म विधीयते ॥ १९० ॥

પંડિતોએ આ ભોજનકર્મ બ્રાહ્મણ વર્ણના બ્રહ્મચારી માટે જ ઉપદેશ્યું છે. ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિના બ્રહ્મચારી માટે આ કર્મનું એ વિધાન નથી. ૧૯૦

चोदितो गुरुणा नित्यमप्रचोदित एव वा।
कुर्यादध्ययने यत्नमाचार्यस्य हितेषु च ॥ १९१ ॥

ગુરુએ આજ્ઞા કરી હોય કે ન કરી હોય, તોપણ બ્રહ્મચારીએ નિત્ય અધ્યયનમાં તેમજ આચાર્યનાં હિતકાર્યોમાં યત્નવાન રહેવું. ૧૯૧

शरीरं चैव वाचं च बुद्धीन्द्रियमनांसि च।
नियम्य प्राञ्जलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥१९२॥

તેણે શરીર, વાણી, જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો અને મન એ સર્વને નિયમમાં રાખવાં અને હાથ જોડી ગુરુના મુખ સામે જોતા ઊભા રહેવું. ૧૯૨

नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्साध्वाचारः सुसंयतः।
आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥१९३॥

બ્રહ્મચારીએ જમણો હાથ નિત્ય ઉપરણા બહાર ઊંચે રાખવો, સદાચારી રહેવું, સુસંયમ પાળવો અને ગુરુ 'બેસ' એમ કહે ત્યારે તેમની સંમુખ બેસવું. ૧૯૩

हीनान्नवस्त्रवेषः स्यात्सर्वदा गुरुसन्निधौ।
उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य चरमं चैव संविशेत् ॥ १९४ ॥

ગુરુની સમીપમાં પોતે સદાય હળવાં અન્નવસ્ત્ર રાખવાં, તેમની પહેલાં ઊઠવું અને તેમની પછી સૂવું. ૧૯૪

प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत्।
नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ॥१९५॥

સૂતાં સૂતાં, બેઠાં બેઠાં, ખાતાં ખાતાં, ઊભાં ઊભાં અને

[न भैक्ष्यं परपाकः स्यान्न च भैक्ष्यं प्रतिग्रहः ।
सोमपानसमं भैक्ष्यं तस्माद्भैक्षेण वर्तयेत् ॥

ભિક્ષાન્ન કંઈ પરાન્ન નથી, તેમ તે દાનરૂપ પણ નથીઃ ભિક્ષાન્ન તો સોમરસના પાન સમાન છે તેથી, બ્રહ્મચારીએ ભિક્ષાથીજ આજીવિકા ચલાવવી]

[भैक्ष्यस्यागमशुद्धस्य प्रोक्षितस्य हुतस्य च ।
यांस्तस्य ग्रसते ग्रासांस्ते तस्य क्रतुभिः समाः ॥

જે ભિક્ષા શુદ્ધ ઘેરથી મળી હોય, જેને વેદના મંત્રોથી પ્રોક્ષણ કર્યું હોય અને જે હોમ કરતાં શેષ રહેલું હોય, તે ભિક્ષાના જેટલા કોળિયા બ્રહ્મચારી લે છે, તેટલા કોળિયા તેને યજ્ઞ સમાન થાય છે]

व्रतवद्देवदैवत्ये पित्र्ये कर्मण्यथर्षिवत् ।
काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्य न लुप्यते ॥ १८९ ॥

આમંત્રણ થયું હોય તો બ્રહ્મચારીએ દેવો માટેનાં યજ્ઞકાર્યોમાં વ્રતધારીની જેમ અને પિતૃઓ અર્થેનાં શ્રાદ્ધકર્મોમાં ઋષિની જેમ ભોજન લેવું. આમ કર્યે એના વ્રતનો લોપ થતો નથી. ૧૮૯

ब्राह्मणस्यैव कर्मैतदुपदिष्टं मनीषिभिः ।
राजन्यवैश्ययोस्त्वेवं नैतत्कर्म विधीयते ॥ १९० ॥

પંડિતોએ આ ભોજનકર્મ બ્રાહ્મણ વર્ણના બ્રહ્મચારી માટેજ ઉપદેશ્યું છે. ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિના બ્રહ્મચારી માટે આ કર્મનું એ વિધાન નથી. ૧૯૦

चोदितो गुरुणा नित्यमप्रचोदित एव वा।
कुर्यादध्ययने यत्नमाचार्यस्य हितेषु च ॥ १९१ ॥

ગુરુએ આજ્ઞા કરી હોય કે ન કરી હોય, તોપણ બ્રહ્મચારીએ નિત્ય અધ્યયનમાં તેમજ આચાર્યનાં હિતકાર્યોમાં યત્નવાન રહેવું. ૧૯૧

शरीरं चैव वाचं च बुद्धीन्द्रियमनांसि च।
नियम्य प्राञ्जलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥१९२॥

તેણે શરીર, વાણી, જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો અને મન એ સર્વને નિયમમાં રાખવાં અને હાથ જોડી ગુરુના મુખ સામે જોતા ઊભા રહેવું. ૧૯૨

नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्साध्वाचारः सुसंयतः।
आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥१९३॥

બ્રહ્મચારીએ જમણો હાથ નિત્ય ઉપરણા બહાર ઊંચે રાખવો, સદાચારી રહેવું, સુસંયમ પાળવો અને ગુરુ 'બેસ' એમ કહે ત્યારે તેમની સંમુખ બેસવું. ૧૯૩

हीनान्नवस्त्रवेषः स्यात्सर्वदा गुरुसन्निधौ।
उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य चरमं चैव संविशेत् ॥ १९४ ॥

ગુરુની સમીપમાં પોતે સદાય હળવાં અન્નવસ્ત્ર રાખવાં, તેમની પહેલાં ઊઠવું અને તેમની પછી સૂવું. ૧૯૪

प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत्।
नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ॥१९५॥

સૂતાં સૂતાં, બેઠાં બેઠાં, ખાતાં ખાતાં, ઊભાં ઊભાં અ

અવળુ મોં રાખીને ગુરુની આજ્ઞાનો ઉત્તર આપવો નહિ તેમ
રા ભાષણ કરવું નહિ. ૧૯૫

आसीनस्य स्थितः कुर्यादभिगच्छंस्तु तिष्ठतः ।
प्रत्युद्गम्य त्वाव्रजतः पश्चाद्धावंस्तु धावतः ॥१९६॥

ગુરુ બેઠા હોય તો ઊભા રહીને, તે ઊભા હોય તો તેમની પાસે જઇને, તે આવતા હોય તો તેમની સામે જઇને અને તે ઉતાવળે જતા હોય તો તેમની પાછળ દોડીને શિષ્યે તેમની આજ્ઞા લેવી તથા તેમની સાથે વાતચીત કરવી. ૧૯૬

पराङ्मुखस्याभिमुखो दूरस्थस्यैत्य चान्तिकम् ।
प्रणम्य तु शयानस्य निदेशे चैव तिष्ठतः ॥१९७॥

ગુરુનું મોં ઊલટી બાજુએ હોય તો શિષ્યે તેમની સંમુખ જવું, ગુરુ દૂર ઊભા હોય તો તેણે તેમની નિકટ જવું, તેમજ તે સુતા હોય તો તેણે તેમને પ્રણામ કરવા અને તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. ૧૯૭

नीचं शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ।
गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥१९८॥

ગુરુની સમીપમાં તેણે ગુરુ કરતાં પોતાનાં શય્યા અને આસન સર્વદા નીચાં રાખવાં, તેમજ ગુરુની નજર પડે ત્યાં ફાવે તેમ બેસવું નહિ. ૧૯૮

नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।
न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥

પરોક્ષમાં પણ ગુરુ વિશે એકલે નામે ન બોલવું, તેમ તેમની [illegible] અને ચેષ્ટાના ચાળા પાડવા નહિ. ૧૯૯

गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्तते।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥२००॥

જ્યાં ગુરુની નિંદા કે કુથલી થતી હોય, ત્યાં પોતાના બન્ને કાન ઢાંકી દેવા અને ત્યાંથી બીજે સ્થળે ચાલ્યા જવું.૨૦૦

परिवादात्खरो भवति श्वा वै भवति निन्दकः।
परिभोक्ता कृमिर्भवति कीटो भवति मत्सरी ॥२०१॥

ગુરુની કુથલી સાંભળવાથી શિષ્ય બીજે જન્મે ગધેડો જન્મે છે અને ગુરુની નિન્દા કરનારો કુતરાનો અવતાર પામે છે. ગુરુની વસ્તુઓને ભોગવનારો કીડો થાય છે અને ગુરુની અદેખાઇ કરનારો જીવડો થઇને જન્મે છે ૨૦૧

दूरस्थो नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः।
यानासनस्थश्चैवैनमवरुह्याभिवादयेत् ॥ २०२ ॥

દૂર રહ્યે રહ્યે, ક્રોધમાં આવીને અથવા ગુરુ સ્ત્રીઓ સાથે હોય ત્યારે શિષ્યે ગુરુને સત્કારાદિ કરવાં નહિ. પોતે કોઈ વાહનમાં કે આસન ઉપર બેઠો હોય, તો ત્યાંથી ઊઠીને કે ઊતરીને ગુરુને અભિવંદન કરવું. ૨૦૨

प्रतिवातेऽनुवाते च नासीत गुरुणा सह।
असंश्रवे चैव गुरोर्न किंचिदपि कीर्तयेत् ॥२०३॥

ગુરુ તરફથી શિષ્ય તરફ અને શિષ્ય તરફથી ગુરુ તરફ પવન આવતોજતો હોય એવી રીતે શિષ્યે ગુરુની સા॑ બેસવુ નહિ. વળી ગુરુ સાંભળે નહિ એવી રીતે પણ કશું કહેવું-કરવું નહિ. ૨૦૩

गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलकनौषु च ॥२०४॥

બળદ, ઘોડા અને ઊંટનાં વાહનોમાં, અટારીઓમાં, ચટાઇઓ ઉપર, શિલાઓ તથા પાટો ઉપર તેમજ હોડીઓમાં ગુરુની સાથે બેસી શકાય છે. ૨૦૪

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
न चानिसृष्टो गुरुणा स्वान्गुरूनभिवादयेत् ॥२०५॥

ગુરુના ગુરુ હાજર હોય, તો શિષ્યે તેમની સાથે ગુરુની જેમ આચરવું. ગુરુની આજ્ઞા વિના તેણે પોતાનાં વડીલોને પણ વંદન કરવાં નહિ. ૨૦૫

विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सु चाधर्मान्हितं चोपदिशत्स्वपि ॥२०६॥

વિદ્યાગુરુઓ, પોતાનાં સગાં ગૃહજનો, અધર્મથી રોકનારાઓ અને હિતકારી ઉપદેશ આપનારાઓ એ સૌ સાથે નિત્ય ઉપર પ્રમાણે વર્તવું. ૨૦૬

श्रेयस्सु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ।
गुरुपुत्रेषु चार्येषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥ २०७ ॥

શ્રેષ્ઠ એવા વડીલો, સદાચારી ગુરુપુત્રો, તેમજ ગુરુનાં પોતાનાં સંબંધીઓ સાથે નિત્ય ગુરુની પેઠે વર્તવું. ૨૦૭

बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मणि ।
अध्यापयन्गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २०८ ॥

ગુરુનો પુત્ર બાળક હોય, સરખી વયનો હોય અને યજ્ઞકાર્યોમાં પોતાનો શિષ્ય હોય, છતાં જો તે અધ્યાપનકાર્ય કરતો હોય, તો તેને ગુરુના જેવું માન ઘટે છે. ૨૦૮

उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने।
न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम् ॥२०९॥

પણ તે ગુરુપુત્રનાં ગાત્રોની ચંપી કરવી નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ. તેનુ એઠું ખાવુ નહિ અને તેના પગ પખાળવા નહિ. ૨૦૯

गुरुवत्प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुयोषितः।
असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥

ગુરુપત્ની ગુરુના વર્ણની હોય, તો તેનું ગુરુની જેમ પૂજન કરવું. તે જો બીજા વર્ણની હોય, તો તેને માત્ર સામે ઊભા થઇને વંદનથી સત્કાર આપવો. ૨૧૦

अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च।
गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥२११॥

ગુરુપત્નીને તેલ વગેરે ચોળવાં નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ તેનાં અંગોને ચંપી કરવી નહિ, તેમજ તેના કેશને શણુગાર સજવા નહિ. ૨૧૧

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः।
पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता ॥ २१२ ॥

ગુણદોષ જાણનારા પૂરા વીસ વરસના શિષ્યે તરુણ ગુરુપત્નીને પાદસ્પર્શપૂર્વક અભિવંદન કરવુ નહિ ૨૧૨

स्वभाव एष नारीणां नराणामिह दूषणम्।
अतोऽर्थान्न प्रमाद्यन्ति प्रमदासु विपश्चितः ॥ २१३ ॥

નારીઓનો આ સ્વભાવ નરોને દૂષણકારી છે આથી, વિદ્વાનોએ પ્રમદાઓના સંબંધમાં પ્રમાદ ન સેવવો જોઇએ.

गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलकनौषु च ॥२०४॥

બળદ, ઘોડા અને ઊંટનાં વાહનોમાં, અટારીઓમાં, ચટાઈઓ ઉપર, શિલાઓ તથા પાટો ઉપર તેમજ હોડીઓમાં ગુરુની સાથે બેસી શકાય છે. ૨૦૪

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
न चानिसृष्टो गुरुणा स्वान्गुरूनभिवादयेत् ॥२०५॥

ગુરુના ગુરુ હાજર હોય, તો શિષ્યે તેમની સાથે ગુરુની જેમ આચરવું. ગુરુની આજ્ઞા વિના તેણે પોતાનાં વડીલોને પણ વંદન કરવાં નહિ. ૨૦૫

विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सु चाधर्मान्हितं चोपदिशत्स्वपि ॥२०६॥

વિદ્યાગુરુઓ, પોતાનાં સગાં ગુરુજનો, અધર્મથી રોકનારાઓ અને હિતકારી ઉપદેશ આપનારાઓ એ સૌ સાથે નિત્ય ઉપર પ્રમાણે વર્તવું. ૨૦૬

श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ।
गुरुपुत्रेषु चार्येषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥ २०७ ॥

શ્રેષ્ઠ એવા વડીલો, સદાચારી ગુરુપુત્રો, તેમજ ગુરુનાં પોતાનાં સંબંધીઓ સાથે નિત્ય ગુરુની પેઠે વર્તવું. ૨૦૭

बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मणि ।
अध्यापयन्गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २०८ ॥

ગુરુનો પુત્ર બાળક હોય, સરખી વયનો હોય અને યજ્ઞકર્મમાં પોતાનો શિષ્ય હોય, છતાં જો તે અધ્યાપનકાર્ય કરતો હોય, તો તેને ગુરુના જેવું માન ઘટે છે. ૨૦૮

उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने ।
न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम् ॥२०९॥

પણ તે ગુરુપુત્રનાં ગાત્રોની ચંપી કરવી નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ, તેનું એઠું ખાવું નહિ અને તેના પગ પખાળવા નહિ ૨૦૯

गुरुवत्प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुयोषितः ।
असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥

ગુરુપત્ની ગુરુના વર્ણની હોય, તો તેનું ગુરુની જેમ પૂજન કરવું. તે જો બીજા વર્ણની હોય, તો તેને માત્ર સામે ઊભા થઇને વંદનથી સત્કાર આપવો. ૨૧૦

अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च ।
गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥२११॥

ગુરુપત્નીને તેલ વગેરે ચોળવાં નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ તેનાં અંગોને ચંપી કરવી નહિ, તેમજ તેના કેશને શણગાર સજવા-નહિ. ૨૧૧

गुरुपत्नी तु युवतिर्नाभिवाद्येह पादयोः ।
पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता ॥ २१२ ॥

ગુણદોષ જાણનારા પૂરા વીસ વરસના શિષ્યે તરુણ ગુરુપત્નીને પાદસ્પર્શપૂર્વક અભિવંદન કરવું નહિ ૨૧૨

स्वभाव एष नारीणां नराणामिह दूषणम् ।
अतोऽर्थान्न प्रमाद्यन्ति प्रमदासु विपश्चितः ॥ २१३ ॥

નારીઓનો આ સ્વભાવ નરોને દૂષણકારી છે આથી, વિદ્વાનોએ પ્રમદાઓના સબંધમાં પ્રમાદ ન સેવવો જોઇએ.

अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः ।
प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ २१४ ॥

કામ અને ક્રોધને વશ વર્તનારાને પ્રમદા આડે માર્ગે ચડાવી દે છે. પછી ભલે તે પુરુષો આ લોકમાં વિદ્વાન હોય કે અવિદ્વાન હોય. ૨૧૪

मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ २१५ ॥

માતા, બહેન કે દીકરી એમની સાથે ય એકાંતમાં બેસવું નહિ. કેમકે ઇન્દ્રિયોનો બલવાન સમૂહ વિદ્વાનને પણ તાણી જાય છે. ૨૧૫

कामं तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ।
विधिवद्वन्दनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन् ॥२१६॥

પણ તરુણ શિષ્યે તરુણ ગુરુપત્નીને 'હું અમુક છું' એમ કહી, જમીન ઉપર લાંબા થઈ, વિધિપૂર્વક પ્રણામ કરવા. ૨૧૬

विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् ।
गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ २१७ ॥

પરદેશથી આવીને, શિષ્યે ગુરુપત્નીનો ચરણસ્પર્શ કરવો અને સત્પુરુષોના ધર્મનું સ્મરણ રાખી દરરોજ જમીન ઉપર શિર ઢાળી તેને પ્રણામ કરવા. ૨૧૭

यथा खनन्खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति ।
तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ २१८ ॥

[illegible] પ્રાચીને પ્રાપ્ત [illegible] ૨૧૮

मुण्डो वा जटिलो वा स्यादथवा स्याच्छिखाजटः ।
नैनं ग्रामेऽभिनिम्लोचेत्सूर्यो नाभ्युदियात्क्वचित् ॥२१९॥

[illegible] ગામમાં [illegible] જાય.

तं चेदभ्युदियात्सूर्यः शयानं कामचारतः ।
निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥ २२० ॥

જો તે બ્રહ્મચારી ઇચ્છાપૂર્વક સૂતો હોય તેવામાં સૂર્ય ઉગી જાય અથવા ગામમાં [illegible] તે ન જાણતાં સૂર્ય અસ્ત પામી જાય, તો તેણે એક દિવસનો ઉપવાસ કરવો અને ગાયત્રીનો જપ કરવો. ૨૨૦

सूर्येण ह्यभिनिर्मुक्तः शयानोऽभ्युदितश्च यः ।
प्रायश्चित्तमकुर्वाणो युक्तः स्यान्महतैनसा ॥ २२१ ॥

જે એ બ્રહ્મચારી ગામમાં રહેતો હોય અને તેવામાં સૂર્યાસ્ત થાય તથા એ સૂતો હોય અને તે વખતે સૂર્યોદય થાય, તો એ બન્ને [illegible] પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરનારને મહાપાપ લાગે છે. ૨૨૧

आचम्य प्रयतो नित्यमुभे संध्ये समाहितः ।
शुचौ देशे जपञ्जप्यमुपासीत यथाविधि ॥ २२२ ॥

તેણે પ્રયત્નપૂર્વક બેઉ સંધ્યા સમયે, નિત્ય આચમન કરી

સ્થિરચિત્ત રહી અને પવિત્ર સ્થાનમાં બેસી, ગાયત્રીજપ જપતાં વિધિપૂર્વક ઉપાસના કરવી. ૨૨૨

यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः किंचित्समाचरेत् ।
तत्सर्वमाचरेद्युक्तो यत्र वास्य रमेन्मनः ॥ २२३ ॥

જો કોઇ સ્ત્રી અથવા કોઇ નાનો નોકર કંઇ પણ કલ્યાણકારી સદાચાર પાળતાં હોય, તો શિષ્યે તે સર્વ આચારોમાં તત્પર રહેવું અથવા એને જેમાં ગોઠતું હોય તેવા સદાચારો પાળવા. ૨૨૩

धर्मार्थावुच्यते श्रेयः कामार्थौ धर्म एव च ।
अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ २२४ ॥

કોઇક કહે છે કે, ધર્મ અને અર્થ કલ્યાણરૂપ છે, કોઇક કહે છે કે, કામ અને અર્થ જ ધર્મ છે, કોઇક કહે, છે કે અર્થ એ જ અહીં કલ્યાણકારી છે. પણ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગ પરસ્પર અનુકૂળતાએ ભેગા હોય તો તે કલ્યાણકારી છે. એવો ધર્મનિર્ણય છે. ૨૨૪

आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः ।
नार्तेनाप्यवमन्तव्या ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ २२५ ॥

પોતે પીડા પામ્યા હોય, તોય આચાર્ય, પિતા, માતા અને મોટા ભાઇનું અપમાન કરવું નહિ. બ્રાહ્મણે તો ખાસ કરીને તેઓનું અપમાન કરવું નહિ. ૨૨૫

માતા, પિતા અને ગુરુની ભક્તિ।—

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।
माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता स्वो मूर्तिरात्मनः ॥२२६॥

આચાર્ય બ્રહ્મની મૂર્તિ છે. પિતા પ્રજાપતિની મૂર્તિ છે, માતા પૃથ્વીની મૂર્તિ છે અને પોતાનો ભાઇ પોતાના પંડની મૂર્તિ છે. ૨૨૬

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २२७ ॥

માતાપિતા બાળકોના જન્મ ઉછેર માટે જે ક્લેશ સહે છે, તેનો સો વર્ષે પણ બદલો વાળી શકાતો નથી. ૨૨૭

तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।
तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २२८ ॥

તે માતપિતા તથા આચાર્યનું સદાસર્વદા પ્રિય કરવું. તે ત્રણેય સંતુષ્ટ થાય તેમાંજ સર્વ તપ સમાઈ જાય છે. ૨૨૮

तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमं तप उच्यते ।
न तैरभ्यननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ २२९ ॥

એ ત્રણેની સેવા કરવી એ પરમ તપ કહેવાય છે. તેમની સંમતિ વિના અન્ય ધર્મ આચરવો નહિ. ૨૨૯

त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ।
त एव हि त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥ २३० ॥

કારણકે, તેઓ જ ત્રણ લોકરૂપ છે, તેઓજ ત્રણ આશ્રમો રૂપ છે અને તેઓજ ત્રણ વેદોરૂપ છે. તેમને જ ત્રણ અગ્નિરૂપ કહ્યા છે. ૨૩૦

पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताग्निर्दक्षिणः स्मृतः ।
गुरुराहवनीयस्तु साग्नित्रेता गरीयसी ॥ २३१ ॥

પિતા ગાર્હપત્ય અગ્નિ છે, માતા દક્ષિણ અગ્નિ છે અ

ગુરુ આહવનીય અગ્નિ છે એમ કહ્યું છે. આમ તે ત્રણેય અગ્નિઓની શ્રેષ્ઠતર મૂર્તિઓ છે. ૨૩૧

त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषु त्रींल्लोकान्विजयेद्गृही।
दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्दिवि मोदते ॥ २३२ ॥

જે ગૃહસ્થાશ્રમી આ ત્રણેની સાવધાનતાપૂર્વક ઉપાસના કરે છે, તે ત્રણેય લોક ઉપર વિજય મેળવે છે અને પોતાના દેહથી પ્રકાશમાન રહી, દેવની જેમ સ્વર્ગમાં આનંદ ભોગવે છે.

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम्।
गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ २३३ ॥

તે માતાની ભક્તિથી આ લોકને, પિતાની ભક્તિથી મધ્યમ લોકને અને ગુરુની ભક્તિથી બ્રહ્મલોકને ભોગવે છે. ૨૩૩

सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः।
अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याऽफलाः क्रियाः ॥ २३४ ॥

જે આ ત્રણેને સત્કાર આપે છે, તે સર્વ ધર્મોનો સત્કાર કરે છે. જે એ ત્રણેનો અનાદર કરે છે, તેની તે સર્વ ક્રિયાઓ અફલ જાય છે. ૨૩૪

यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं समाचरेत्।
तेष्वेव नित्यं शुश्रूषां कुर्यात्प्रियहिते रतः ॥ २३५ ॥

તે ત્રણે જીવતા હોય ત્યાંસુધી કંઈજ અન્યથા આચરણ ન કરવું, તેમને પ્રિય હોય એવુ હિત કરવામાં તત્પર રહીને નિત્ય તેમની જ સેવા કરવી. ૨૩૫

तेषामनुपरोधेन पारत्र्यं यद्यदाचरेत्।
तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥ २३६ ॥

[illegible] અને [illegible]
[illegible] તેમને સેવવા ૨૩૬

त्रिष्वेतेष्वितिकृत्यं हि पुरुषस्य समाप्यते ।
एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते ॥ २३७ ॥

[illegible] પૂર્ણ થાય છે, [illegible] સાક્ષાત્ પરમ ધર્મ છે. અને બીજા તો ઉપધર્મ કહેવાય છે. ૨૩૭

[illegible]

श्रद्दधानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि ।
अन्त्यादपि परं धर्मं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ २३८ ॥

શ્રદ્ધાવાન પુરુષે નીચ પાસેથીય શુભવિદ્યા મેળવવી. શૂદ્ર-અંત્યજ પાસેથીય પરમધર્મ ગ્રહણ કરવો અને હીન કુળમાંથી પણ સ્ત્રીરત્ન લેવું ૨૩૮

विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ।
अमित्रादपि सद्वृत्तममेध्यादपि काञ्चनम् ॥ २३९ ॥

વિષમાંથીય અમૃત લેવું અને બાળક પાસેથી સુભાષિત લેવું શત્રુ પાસેથી પણ સદ્વર્તન લેવું અને કથીરમાંથીય કાંચન લેવું ૨૩૯

स्त्रियो रत्नान्यथो विद्या धर्मः शौचं सुभाषितम् ।
विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥ २४० ॥

સ્ત્રીઓ. રત્નો. વિદ્યા. ધર્મ, પવિત્રતા, સુભાષિત અને વિવિધ શિલ્પો આટલાં સર્વની પાસેથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય

अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधियते।
अनुव्रज्या च शुश्रूषा यावदध्ययनं गुरोः ॥२४१॥

આપત્કાલે અબ્રાહ્મણ પાસેથી અધ્યયન કરવું. તે ગુરુ પાસે જ્યાં સુધી અધ્યયન ચાલતું હોય, ત્યાં સુધી તેને અનુસરવું અને તેની સેવા કરવી. ૨૪૧

नाब्राह्मणे गुरौ शिष्यो वासमात्यन्तिकं वसेत्।
ब्राह्मणे चाननूचाने काङ्क्षन्गतिमनुत्तमाम् ॥२४२॥

શિષ્યે અબ્રાહ્મણ ગુરુને ત્યાં જીવનભરનો ગુરુકુલવાસ કરવો નહિ, તેમજ શ્રેષ્ઠતમ ગતિ ઇચ્છનારે વેદવેદાંગ નહિ ભણેલા બ્રાહ્મણને ત્યાં પણ વસવું નહિ. ૨૪૨

यदि त्वात्यन्तिकं वासं रोचयते गुरोः कुले।
युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥२४३॥

જો ગુરુકુલમાં જીવનભર વાસ કરવાની ઇચ્છા થાય તો શરીર છૂટે ત્યાંસુધી નિયમપરાયણ રહી તેણે એ ગુરુની સેવા કરવી. ૨૪૩

आसमाप्तेः शरीरस्य यस्तु शुश्रूषते गुरुम्।
स गच्छत्यञ्जसा विप्रो ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥२४४॥

જે વિપ્ર દેહ પડતાં સુધી ગુરુની સેવા કરે છે, તે સરલતાપૂર્વક બ્રહ્મના સનાતન ધામને પામે છે. ૨૪૪

न पूर्वं गुरवे किञ्चिदुपकुर्वीत धर्मवित्।
स्नास्यंस्तु गुरुणाऽऽज्ञप्तः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥२४५॥

ધર્મવેત્તા બ્રહ્મચારીએ અધ્યયન પહેલાં ગુરુનો કોઈ પ્રકા-ર ઉપકાર કરવો નહિ. સમાવર્તન સંસ્કાર કર્યા પછી, ગુરુની આજ્ઞાથી યથાશક્તિ ગુરુ માટે દક્ષિણા લાવવી. ૨૪૫

क्षेत्रं हिरण्यं गामश्वं छत्रोपानहमासनम् ।
धान्यं शाकं च वासांसि गुरवे प्रीतिमावहेत ॥ २४६ ॥

[illegible] ૨૪૬

आचार्ये तु खलु प्रेते गुरुपुत्रे गुणान्विते ।
गुरुदारे सपिण्डे वा गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥ २४७ ॥

આચાર્ય [illegible] પામેલા હોય, તો ગુણવાન ગુરુપુત્ર, ગુરુપત્ની [illegible] ગુરુના જેવું જ વર્તન રાખવું. ૨૪૭

एतेष्वविद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् ।
प्रयुञ्जानोऽग्निशुश्रूषां साधयेद्देहमात्मनः ॥ २४८ ॥

આમાંનું કોઈ પણ હોય નહિ, તો પોતે ગુરુનાં સ્થાન તથા આસનમાં રહેવું અને ગુરુના અગ્નિની સેવામાં રહી પોતાના આત્માની સિદ્ધિ કરવી. ૨૪૮

एवं चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमविप्लुतः ।
स गच्छत्युत्तमस्थानं न चेहाजायते पुनः ॥ २४९ ॥

જે વિપ્ર આ પ્રમાણે અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે ઉત્તમ સ્થાનને પામે છે અને આ લોકમાં તેને ફરી જન્મવાનું રહેતું નથી. ૨૪૯

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૨ જો સમાપ્ત

अध्याय ३ जो

षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् ।
तदर्धिकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वा ॥ १ ॥

ત્રણે વેદના અધ્યયન માટે બ્રહ્મચારીએ છત્રીસ વરસ સુધી અથવા અઢાર વરસ સુધી, અથવા નવ વરસ સુધી, અથવા વેદાધ્યયન પૂરું થાય ત્યાં સુધી ગુરુકુલમાં રહી વેદવ્રત પાળવું. ૧

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ॥ २ ॥

અખંડ બ્રહ્મચર્ય રાખીને બ્રહ્મચારીએ અનુક્રમે ત્રણ, બે અથવા એક વેદનું અધ્યયન કરવું અને પછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો. ૨

ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાનો સમય—

तं प्रतीतं स्वधर्मेण ब्रह्मदायहरं पितुः ।
स्रग्विणं तल्प आसीनमर्हयेत्प्रथमं गवा ॥ ३ ॥

સ્વધર્મપાલનથી પ્રસિદ્ધ થયેલા અને પિતા અથવા પિતારૂપ આચાર્ય પાસેથી વેદરૂપી વારસો લાવનાર તે બ્રહ્મચારીને આસન ઉપર બેસાડવો અને તેને પુષ્પની માળા પહેરાવી તેનું મધુપર્ક વિધિથી પૂજન કરવું. ૩

गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
उद्वहेत द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ ४ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ ५ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ ६ ॥

[illegible] ॥ ७ ॥

[illegible] ૬, ૭

[illegible]

[illegible]पिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् ।
ना[illegible]मिकां नाति[illegible]मां न वाचाटां न पिङ्गलाम् ॥ ८ ॥

[illegible] वाणी, [illegible] वाणी, [illegible]वाणी, [illegible]

ડાંરહિત, તેમજ અતિશય રૂવાડાંવાળી, બડબડિયણ અને માંજરી આંખવાળી કન્યાને પરણવું નહિ. ૮

नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्त्यपर्वतनामिकाम्।
न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम्॥९॥

નક્ષત્ર, વૃક્ષ, નદી, મ્લેચ્છ, પર્વત, પક્ષી, સર્પ અને દાસ, એમનાં નામે નામની તેમજ ભયંકર નામવાળી કન્યાને પરણવું નહિ. ૯

[नातिस्थूलां नातिकृशां न दीर्घां नातिवामनाम्।
वयोधिकां नांगहीनां न सेवेत्कलहप्रियाम्॥
અતિ સ્થૂલ, ખૂબ દુબળી, લાંબી, ઠીંગણી, મોટી ઉંમરની, અંગહીણી અને કજિયાળી કન્યાને સેવી નહિ]

अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम्।
तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत्स्त्रियम्॥१०॥

[illegible] અંગવાળી, સૌમ્ય નામવાળી, હંસ અને હાથીના જેવી ગતિવાળી, [illegible] [illegible]

यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता।
नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशङ्कया॥११॥

[illegible]

शूद्रावेदि पतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्य च ।
शौनकस्य सुतोत्पत्त्या तदपत्यतया भृगोः १६॥

અત્રિ અને ઉતથ્યપુત્ર ગૌતમ માને છે કે, શૂદ્રને પરણવાથી દ્વિજ પતિત થાય છે, શૌનકનો મત છે કે, શૂદ્ર સ્ત્રીમાં પુત્રોત્પત્તિ કરવાથી તે પતિત થાય છે અને ભૃગુ માને છે કે, તેનાં સંતાનને સંતાનોત્પત્તિ થવાથી તે દ્વિજ પતિત થાય છે. ૧૬

शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ।
जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हियते ॥१७॥

શૂદ્ર સ્ત્રીને પથારીમાં તેડવાથી બ્રાહ્મણ અધોગતિને પામે છે અને તેનામાં પુત્ર પેદા કરીને તે બ્રાહ્મણત્વ સુદ્ધાં ખુએ છે. ૧૭

दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।
नाश्नन्ति पितृदेवास्तन्न च स्वर्गं स गच्छति ॥१८॥

જેને ત્યાં દેવ, પિતૃ અને અતિથિ સંબંધીનાં કાર્યો તે શૂદ્ર સ્ત્રીના વડપણ હેઠળ થાય છે, તેના અન્નને પિતૃઓ અને દેવો જમતા નથી અને તે સ્વર્ગે જતો નથી. ૧૮

वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च ।
[illegible]ां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥१९॥

[illegible]ણે શૂદ્ર સ્ત્રીના અધરરસનું પાન કર્યું છે, જેણે તેના [illegible]ાસને ઝીલ્યા છે અને જે તેને વિશે પ્રજા ઉત્પન્ન કરે [illegible]ને માટે શુદ્ધિનું કોઈ વિધાન નથી. ૧૯

चतुर्णामपि वर्णानां प्रेत्य चेह हिताहितान् ।
अष्टाविमान्समासेन स्त्रीविवाहान्निबोधत ॥२०॥

ચાતુર્વર્ણ્ય માટે આ લોક અને પરલોકમાં હિતાહિત કરનારા આઠ પ્રકારના આ સ્ત્રી-વિવાહોને સંક્ષેપમાં સાંભળો.

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथाऽसुरः ।
गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २१ ॥

બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ષ, પ્રાજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને આઠમો અધમ પૈશાચવિવાહ છે. ૨૧

यो यस्य धर्म्यो वर्णस्य गुणदोषौ च यस्य यौ ।
तद्वः सर्वं प्रवक्ष्यामि प्रसवे च गुणागुणान् ॥ २२ ॥

જે વર્ણને માટે જે વિવાહ ધર્મયુક્ત છે તે, જે વિવાહના જે ગુણદોષો છે તે, તેમજ જે વિવાહની સંતતિના જે ગુણ-અવગુણો છે તે બધું હું તમને કહીશ. ૨૨

षडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् ।
विट्शूद्रयोस्तु तानेव विद्याद्धर्म्यानराक्षसान् ॥ २३ ॥

બ્રાહ્મણો માટે અનુક્રમે પહેલા છ વિવાહો ધર્મયુક્ત છે, ક્ષત્રિયો માટે એ છમાંના પાછલા ચાર ધર્મ્ય છે અને વૈશ્યો તથા શૂદ્રો માટે રાક્ષસવિવાહ સિવાયના બાકીના આસુર, ગાંધર્વ અને પૈશાચવિવાહો ધર્માનુકૂળ છે. ૨૩

चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयो विदुः ।
राक्षसं क्षत्रियस्यैकमासुरं वैश्यशूद्रयोः ॥ २४ ॥

પંડિતો બ્રાહ્મણો માટે પહેલા ચાર વિવાહોને, તો ક્ષત્રિયો માટે એક રાક્ષસવિવાહને અને વૈશ્ય તથા શૂદ્રો માટે આસુર-વિવાહને શ્રેષ્ઠ જાણે છે ૨૪

જે વિધિપૂર્વક કન્યાદાન કરાય છે, તેને આર્ષવિવાહ કહેવામાં આવે છે. ૨૯

सहोभौ चरतां धर्ममिति वाचाऽनुभाष्य च ।
कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥३०॥

'सहोभौ चरतां धर्मम्' (તમે બેઉ સાથે રહી ધર્માચરણ કરો) એવું વચન કહીને, વરકન્યાને સત્કારીને જે કન્યાદાન અપાય છે, તે પ્રાજાપત્યવિવાહ કહેવાય છે. ૩૦

ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यायै चैव शक्तितः
कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यादासुरो धर्म उच्यते ॥ ३१ ॥

કન્યાને તેમજ તેનાં સગાંવહાલાંને શક્તિ અનુસાર દ્રવ્ય આપી, જે મનસ્વી રીતે કન્યાદાન લેવામાં આવે છે, તેને આસુરવિવાહ કહે છે ૩૧

इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ।
गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभवः ॥ ३२ ॥

વર અને કન્યાની એકમેકની ઇચ્છાથી તેમનો જે પરસ્પર સંયોગ થાય છે, તેને કામરૂપી મૂળવાળો મૈથુનવિષયક ગાંધર્વવિવાહ જાણવો. ૩૨

हत्वा छित्त्वा च भित्त्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् ।
प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ ३३ ॥

કન્યાપક્ષના માણસોને મારીને, છેદીને તથા ભાંગીને રડતીકકળતી કન્યાને ઘરમાંથી બળાત્કારપૂર્વક હરી જવામાં આ તેને રાક્ષસવિવાહ કહે છે. ૩૩

*सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति ।
स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ ३४ ॥

ઊંઘમાં પડેલી, કેફમાં ઘેરાયેલી અને બેભાન રહેલી કન્યાને એકાંતમાં જે સેવવામાં આવે છે, તે વિવાહોમાં અત્યંત પાપી એવો આઠમો અધમ પૈશાચવિવાહ છે. ૩૪

अद्भिरेव द्विजाग्र्याणां कन्यादानं विशिष्यते ।
इतरेषां तु वर्णानामितरेतरकाम्यया ॥ ३५ ॥

બ્રાહ્મણોએ કન્યાદાન આપવું એ ઉત્તમ છે. બીજા વર્ણવાળાઓ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બીજી રીતે પણ કન્યાદાન કરે. ૩૫

यो यस्यैषां विवाहानां मनुना कीर्तितो गुणः ।
सर्वं शृणुत तं विप्राः सर्वं कीर्तयतो मम ॥ ३६ ॥

હવે મનુએ આ વિવાહોમાં જેના જે ગુણ કહ્યા છે, તે સર્વ હું તમને કહું છું. હે વિપ્રો ! તમે તે બધું સાંભળો. ૩૬

વિવાહનાં ફળ—

दश पूर्वान्परान्वंश्यानात्मानं चैकविंशकम् ।
ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयेदेनसः पितॄन् ॥ ३७ ॥

બ્રાહ્મવિવાહથી થયેલો પુણ્યકારી પુત્ર દશ પૂર્વના પિતૃઓને અને દશ પછીના વંશજોને તેમજ એકવીસમા પોતાને પાપથી છોડાવે છે. ૩૭

दैवोढाजः सुतश्चैव सप्त सप्त परावरान् ।
आर्षोढाजः सुतस्त्रींस्त्रीन्षट्षट् कायोढजः सुतः ॥ ३८ ॥

એ રાત્રિઓમાં પહેલી ચાર રાતો તેમજ અગિયારમી તથા તેરમી રાતો એ (સ્ત્રીસમાગમ માટે) નિન્દિત છે. બાકીની દસ રાતો અનુમત છે. ૪૭

युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्तवे स्त्रियम् ॥ ४८ ॥

બેકી રાતે ([illegible] ઇત્યાદિ) પુત્રો જન્મે છે અને એકી રાતે પુત્રીઓ જન્મે છે. તેથી પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ ઋતુકાળે બેકી રાતે જ સ્ત્રીસંગ કરવો. ૪૮

पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥ ४९ ॥

પુરુષનું શુક્ર અધિક હોય તો પુરુષ પ્રજા થાય છે. સ્ત્રીનું રજ વિશેષ હોય તો સ્ત્રીપ્રજા થાય છે અને બન્નેનાં વીર્ય તથા રજ સરખાં હોય તો નપુંસક પ્રજા થાય છે અથવા સ્ત્રીપુરુષનું જોડકું જન્મે છે. વળી. બન્નેનાં વીર્ય તથા રજ ક્ષીણ હોય અથવા અલ્પ હોય. તો ઊલટું થાય છે—ગર્ભ રહેતો નથી. ૪૯

निन्द्यास्वष्टासु चान्यासु स्त्रियो रात्रिषु वर्जयन् ।
ब्रह्मचार्येव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥ ५० ॥

નિન્દિત રાત્રિઓમાં તેમજ બીજી આઠ રાતોમાં જે સ્ત્રી-સંગને વર્જે છે, તે તે આશ્રમમાં વસતા છતાં બ્રહ્મચારી જ છે

કન્યાવિક્રય કરવો નહિ—

न कन्यायाः पिता विद्वान्गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि ।
गृह्णंश्छुल्कं हि लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥ ५१

यदि हि स्त्री न रोचेत पुमांसं न प्रमोदयेत्।
अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्तते ॥ ६१ ॥

સ્ત્રી જો શોભાયુક્ત ન રહેતી હોય અને પુરુષને પ્રસન્ન કરી શકતી ન હોય, તો અપ્રસન્નતાને કારણે પુરુષથી સંતાન થતાં નથી. ૬૧

[यदा भर्ता च भार्या च परस्परवशानुगौ।
तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि संगतम् ॥

જ્યારે પતિ અને પત્ની બન્ને એકમેકને વશ વર્તતાં હોય, ત્યારે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેયનો સંગમ થાય છે.]

કુળ ઊતરી જવાના કારણો—

स्त्रियां तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलम्।
तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते ॥ ६२ ॥

સ્ત્રીઓ ઝગઝગિત હોય, તો તેનું આખું કુળ ઝગઝગ થઈ રહે છે. ને ઝળહળાટહીન હોય તો તેનું સમસ્ત કુટુંબ ઝાંખું પડે છે. ૬૨

कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च।
कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ६३ ॥

કુવિવાહ કરવાથી, ક્રિયાનો લોપ કરવાથી, વેદનું અધ્યયન ન કરવાથી અને બ્રાહ્મણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી સારાં કુળો પણ અધમતાને પામે છે. ૬૩

शिल्पेन व्यवहारेण शूद्रापत्यैश्च केवलैः।
गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्या राजोपसेवया ॥ ६४ ॥
अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्मणाम्।
कुलान्याशु विनश्यन्ति यानि हीनानि मन्त्रतः ॥ ६५ ॥

ચિત્રાદિ શિલ્પનો ધંધો કરવાથી, વ્યાજવટાવ આદિ વ્યવહાર કરવાથી. કેવળ શૂદ્ર સ્ત્રીમાં સંતાનોત્પત્તિ કરવાથી, ગાય. ઘોડા અને વાહનોનાં વેચાણ કરવાથી, ખેતી કરવાથી, રાજની ચાકરી કરવાથી. અનધિકારીને યજ્ઞો કરાવવાથી, શ્રોત અને સ્માર્ત કર્મોમાં નાસ્તિકતા રાખવાથી. તેમજ વેદમંત્રોથી વિહીન રહેવાથી કુળો તત્કાળ વિનાશ પામે છે. ૬૪, ૬૫

मन्त्रतस्तु समृद्धानि कुलान्यल्पधनान्यपि ।
कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः ॥ ६६ ॥

જે કુળો વેદમંત્રોથી સમૃદ્ધ છે, તેઓ અલ્પ ધનવાળાં હોય તો પણ કુલ ગણનામાં આવે છે અને તે યશને પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૬

वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गृह्यं कर्म यथाविधि ।
पञ्चयज्ञविधानं च पक्तिं चान्वाहिकीं गृही ॥ ६७ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીએ વિવાહસમયના અગ્નિમાં ગૃહ્યમાં કહેલાં કર્મો (સવારસાંજનો હોમ, અષ્ટકાદિ હોમ અને શાંતિપૌષ્ટિક કર્મો) કરવાં; તેમજ તેમાં વૈશ્વદેવાદિ પંચ યજ્ઞોનું વિધાન કરવું અને પોતાનું નિત્યનું ભોજન રાંધવું. ૬૭

પાંચ હિંસાનાં સ્થાનો—

पञ्च सूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युपस्करः ।
कण्डनी चोदकुम्भश्च बध्यते यास्तु वाहयन् ॥ ६८ ॥

ચૂલો, ઘંટી, ખાંડણી અને સાંબેલું, સાવરણી અને પાણિયારું, એ પાંચ ગૃહસ્થના ઘરમાં હિંસાસ્થાનો છે, જેઓ એમનો ઉપયોગ કરે છે તેઓ દોષમાં બંધાય છે. ૬૮

तासां क्रमेण सर्वासां निष्कृत्यर्थं महर्षिभिः ।
पञ्च कॢप्ता महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमेधिनाम् ॥ ६९ ॥

તે સર્વના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે મહર્ષિઓએ ક્રમપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમીઓ સારુ નિત્યના પંચ મહાયજ્ઞો નિર્મ્યા છે. ૬૯

પાચ મહાયજ્ઞો—

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ७० ॥

વેદનું અધ્યાપન એ બ્રહ્મયજ્ઞ છે, પિતૃઓનું તર્પણ તે પિતૃયજ્ઞ છે, હોમ કરવો તે દેવયજ્ઞ છે, બલિવિશ્વદેવ કરવો તે ભૂતયજ્ઞ છે અને અતિથિનું પૂજન કરવું તે મનુષ્યયજ્ઞ છે. ૭૦

पञ्चैतान्यो महायज्ञान्न हापयति शक्तितः ।
स गृहेऽपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ ७१ ॥

જે માણસ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ પંચ મહાયજ્ઞો કરે છે, તે નિત્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ હિંસાદોષથી લેપાતો નથી. ૭૧

देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च यः ।
न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥ ७२ ॥

દેવ, અતિથિ, ભરણપોષણના અધિકારીઓ, તેમજ પિતૃઓ અને પોતાનો પંડ એમ પાંચને જે તૃપ્ત કરતો નથી, તે શ્વાસે જીવતો છતાં મરેલો છે. ૭૨

अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च ।
ब्राह्मं हुतं प्राशितं च पञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ ७३ ॥

કેટલાક અહુત, હુત, પ્રહુત, બ્રાહ્મહુત અને પ્રાશિતને પણ કહે છે. ૭૩

जपोऽहुतो हुतो होमः प्रहुतो भौतिको बलिः ।
ब्राह्म्यं हुतं द्विजाग्र्यार्चा प्राशितं पितृतर्पणम् ॥ ७४ ॥

[illegible] હોમ એ હુત છે. ભૂત- [illegible] આહુત છે અને પિતૃ- [illegible] ૭૪

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद्दैवे चैवेह कर्मणि ।
दैवकर्मणि युक्तो हि बिभर्तीदं चराचरम् ॥ ७५ ॥

[illegible] સ્વાધ્યાયમાં અને દેવકર્મમાં નિત્ય પરાયણ રહેવું. દેવકર્મમાં તત્પર [illegible] આ ચરાચર જગતને પોષે છે.

अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ७६ ॥

અગ્નિમાં વિધિપૂર્વક હોમેલી આહુતિ સૂર્યને પહોંચે છે. સૂર્યમાંથી જલવૃષ્ટિ થાય છે. વૃષ્ટિમાંથી અન્ન થાય છે અને અન્નથી પ્રજા થાય છે. ૭૬

यथा वायुं समाश्रित्य वर्तन्ते सर्वजन्तवः ।
तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्व आश्रमाः ॥ ७७ ॥

જેમ સર્વ જીવો પ્રાણવાયુને આધારે જીવે છે, તેમ સર્વ આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમને આશ્રયે વર્તે છે. ૭૭

[यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यांति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यांति संस्थितिम् ॥

જેમ સર્વ નદો ને નદીઓ સમુદ્રમાં આશ્રય કરે છે, તેમ સર્વ આશ્રમીઓ ગૃહસ્થાશ્રમીમાં આશ્રય પામે છે.]

यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहम् ।
गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठाश्रमो गृही ॥ ७८ ॥

ત્રણે આશ્રમીઓને ગૃહસ્થાશ્રમી નિત્ય જ્ઞાન અને અન્નથી ટકાવે છે, તેથી ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

स संधार्यः प्रयत्नेन स्वर्गमक्षयमिच्छता ।
सुखं चेहेच्छता नित्यं योऽधार्यो दुर्बलेन्द्रियैः ॥ ७९ ॥

અક્ષય સ્વર્ગને તેમજ આ લોકમાં નિત્ય સુખને ઇચ્છનારાએ એ ગૃહસ્થાશ્રમને ધારણ કરવો જોઇએ–દુર્બળ ઇન્દ્રિયોવાળાઓથી તે ધારણ કરી જ શકતો નથી. ૭૯

ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।
आशासते कुटुम्बिभ्यस्तेभ्यः कार्यं विजानता ॥८०॥

ઋષિઓ, પિતૃઓ, દેવો, પ્રાણીઓ અને અતિથિઓ જો કુટુંબીઓ પાસેથી તૃપ્તિની આશા રાખે છે, તો વિદ્વાન ગૃહસ્થે તેમને સારુ પંચ મહાયજ્ઞો કરવા જોઇએ. ૮૦

स्वाध्यायेनार्चयेतर्षीन्होमैर्देवान्यथाविधि ।
पितॄन् श्राद्धैश्च नॄनन्नैर्भूतानि बलिकर्मणा ॥ ८१ ॥

ઋષિઓને સ્વાધ્યાયથી, દેવોને હોમોથી, પિતૃઓને શ્રાદ્ધોથી, મનુષ્યોને અન્નોથી અને ભૂતોને બલિકર્મથી યથાવિધિ પૂજવા. ૮૧

कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ।
पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥ ८२ ॥

कृत्वैतद्बलिकर्मैवमतिथिं पूर्वमाशयेत् ।
भिक्षां च भिक्षवे दद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥ ९४ ॥

આમ બલિકર્મ કર્યા પછી, પ્રથમ અતિથિઓને જમાડવા અને સંન્યાસીને તેમજ બ્રહ્મચારીને વિધિપૂર્વક ભિક્ષા આપવી.

यत्पुण्यफलमाप्नोति गां दत्त्वा विधिवद्गुरोः ।
तत्पुण्यफलमाप्नोति भिक्षां दत्त्वा द्विजो गृही ॥ ९५ ॥

ગુરુને વિધિપૂર્વક ગોદાન આપવાથી જે પુણ્યફલ સાંપડે છે. તે પુણ્યફલ ગૃહસ્થી દ્વિજને ભિક્ષા આપીને મેળવે છે. ૯૫

भिक्षामप्युदपात्रं वा सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ।
वेदतत्त्वार्थविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ९६ ॥

વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનાર બ્રાહ્મણનો વિધિપૂર્વક સત્કાર કરીને ભિક્ષા આપવી અથવા પાણીનું ભરેલું એક પાત્ર તો આપવું જ. ૯૬

नश्यन्ति हव्यकव्यानि नराणामविजानताम् ।
भस्मीभूतेषु विप्रेषु मोहाद्दत्तानि दातृभिः ॥ ९७ ॥

[illegible] જે મૂર્ખ જેવા બ્રાહ્મણોને મોહથી હવ્ય ને કવ્ય [illegible] છે. તે તે અજ્ઞાની માણસોએ આપેલાં હવ્ય તથા કવ્ય [illegible] છે. ૯૭

विद्यातपःसमृद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु ।
निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् ॥ ९८ ॥

[illegible] ૯૮

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible] ॥ ९९ ॥

[illegible] આપવું. ૯૯

[illegible] नित्यं [illegible] ।
[illegible] ॥ १०० ॥

[illegible] નિત્ય [illegible]

જે ગૃહસ્થાશ્રમી નિત્ય પરાન્નથી જાડોમાતો થાય છે, તેનાં દાન, યજ્ઞ, તપ અને અધ્યયન જેનુ તે અન્ન હોય તેને પૂગે છે.]

अप्रणोद्योऽतिथिः सायं सूर्योढो गृहमेधिना।
काले प्राप्तस्त्वकाले वा नास्यानश्नन्गृहे वसेत् ॥ १०५ ॥

ગૃહસ્થીએ સંધ્યાકાલે સૂર્યાસ્ત વખતે આવી ચડેલા અતિથિને ના કહેવી નહિ. બરાબર ટાણે કે કટાણે તે આવી ચડ્યો હોય. તોય તેને ઘરમાં ભૂખ્યો વાસ ન આપવો. ૧૦૫

न वै स्वयं तदश्नीयादतिथिं यन्न भोजयेत्।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं वातिथिपूजनम् ॥ १०६ ॥

અતિથિને જે જમાડયું ન હોય તે પોતે પણ જમવું નહિ. અતિથિપૂજન એ ધન, યશ, આયુષ્ય અને સ્વર્ગને આપનાર છે. ૧૦૬

आसनावसथौ शय्यामनुव्रज्यामुपासनाम्।
उत्तमेषूत्तमं कुर्याद्धीने हीनं समे समम् ॥ १०७ ॥

બેસવા માટે આસન, આશ્રય માટે ઘર, સૂવા માટે શય્યા અને આવતાં-જતાં આદરમાન તથા સેવા એ ઉત્તમને ઉત્તમ, હીનને હીન અને મધ્યમને મધ્યમ એ રીતે આપવાં. ૧૦૭

वैश्वदेवे तु निर्वृत्ते यद्यन्योऽतिथिराव्रजेत्।
तस्याप्यन्नं यथाशक्ति प्रदद्यान्न बलिं हरेत् ॥ १०८ ॥

વૈશ્વદેવ થઇ ગયા પછી જો બીજો અતિથિ આવી પહોંચે તો તેને પણ યથાશક્તિ ભોજન આપવું, પણ તે પાકમાંથી બલિ મૂકવા નહિ. ૧૦૮

प्रथिता प्रेतकृत्यैषा पित्र्यं नाम विधुक्षये ।
तस्मिन्युक्तस्यैति नित्यं प्रेतकृत्यैव लौकिकी ॥ १२७ ॥

મરી ગયેલાઓને ઉદ્દેશીને આ જે કર્મ અમાસે કરવામાં આવે છે તે પિત્ર્યકર્મને નામે પ્રસિદ્ધ છે તેમાં નિત્યયુક્ત રહેનારને આ લૌકિક પ્રેતક્રિયા મદદ કરે છે ૧૨૭

श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि दातृभिः ।
अर्हत्तमाय विप्राय तस्मै दत्तं महाफलम् ॥ १२८ ॥

યોગ્યતાવાળા અને વેદજ્ઞ એવા વિપ્રનેજ દાતાએ હવ્યો અને કવ્યો આપવાં. તેમને આપેલું દાન મહાફળ દેનાર છે ૧૨૮

एकैकमपि विद्वांसं दैवे पित्र्ये च भोजयेत् ।
पुष्कलं फलमाप्नोति नामन्त्रज्ञान्बहूनपि ॥ १२९ ॥

દેવકાર્ય અને પિતૃકાર્યમાં એક એક વિદ્વાનનેજ જમાડવો, તેથી પુષ્કળ ફળ મળે છે પણ મંત્ર ન જાણનારા અનેકોને જમાડવાથી કશું ફળ સાંપડતું નથી. ૧૨૯

दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः स्मृतः ॥ १३० ॥

વેદમાં પારગત બ્રાહ્મણની પણ દૂરથી પરીક્ષા કરવી. તેવા બ્રાહ્મણ તે હવ્ય અને કવ્યોનો તીર્થરૂપ છે તેમજ દાનમાં તેને અતિથિ સમાન કહ્યો છે ૧૩૦

सहस्रं हि सहस्राणामनृचां यत्र भुञ्जते ।
एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति धर्मतः ॥ १३१ ॥

જે શ્રાદ્ધમાં એક બાજુ વેદરહિત એવા દશ હજાર બ્રાહ્મણો જમતા હોય અને બીજી બાજુ એક વેદજ્ઞ વિપ્ર પ્રીતિપૂર્વ

જમેલા હોય, તો મૂર્ખ પંક્તિ આગળ જમેલા ઉત્તમના ભોજનનું સર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય એવા ભોજનથી આપે છે. ૧૩૧

ज्ञानोत्कृष्टाय देयानि कव्यानि च हवींषि च ।
न हि हस्तावसृग्दिग्धौ रुधिरेणैव शुद्ध्यतः ॥ १३२ ॥

જ્ઞાનમાં ઉત્કૃષ્ટ હોય તેવા બ્રાહ્મણને જ હવ્યો અને કવ્યો આપવાં. કેમકે લોહીથી ખરડેલા હાથ લોહીથી શુદ્ધ થતા નથી.

यावतो ग्रसते ग्रासान्हव्यकव्येष्वमन्त्रवित् ।
तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तशूलर्ष्टययोगुडान् ॥ १३३ ॥

વેદ નહિ જાણનારો બ્રાહ્મણ હવ્ય અને કવ્યના જેટલા કોળિયા લે છે, તેટલાં ધગધગતાં શૂળો, ઋષ્ટિઓ અને ગોળાઓ યજમાનને મૃત્યુ પછી ગળવાં પડે છે. ૧૩૩

ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे ।
तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरे ॥ १३४ ॥

કેટલાક બ્રાહ્મણો જ્ઞાનનિષ્ઠ હોય છે, કેટલાક તપોનિષ્ઠ હોય છે, કેટલાક તપોનિષ્ઠ તથા સ્વાધ્યાયનિષ્ઠ હોય છે, તો કેટલાક કર્મનિષ્ઠ હોય છે. ૧૩૪

ज्ञाननिष्ठेषु कव्यानि प्रतिष्ठाप्यानि यत्नतः ।
हव्यानि तु यथान्यायं सर्वेष्वेव चतुर्ष्वपि ॥ १३५ ॥

પિતૃઓને આપવાનાં કવ્યો પ્રયત્નપૂર્વક જ્ઞાનનિષ્ઠોને આપવાં; પરંતુ દેવોને આપવા યોગ્ય હવ્યો ઉપરના ચારેને યથાવિધિ આપવાં. ૧૩૫

अश्रोत्रिय पिता यस्य पुत्रः स्याद्वेदपारगः ।
अश्रोत्रियो वा पुत्रः स्यात्पिता स्याद्वेदपारगः ॥ १३६ ॥

ગત, અથવા સંપૂર્ણ સામવેદના પારંગત બ્રાહ્મણને યત્નપૂર્વક શ્રાદ્ધમાં જમાડવો. ૧૪૫

एषामन्यतमो यस्य भुञ्जीत श्राद्धमर्चितः।
पितॄणां तस्य तृप्तिः स्याच्छाश्वती साप्तपौरुषी ॥१४६॥

આમાંનો કોઈ પણ બ્રાહ્મણ જેના શ્રાદ્ધમાં સત્કારપૂર્વક ભોજન કરે છે, તેની સાત પેઢીના પિતૃઓ શાશ્વત તૃપ્તિ પામે છે.

एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः।
अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥१४७॥

હવ્ય અને કવ્યના પ્રદાનનો આ મુખ્ય વિધિ કહ્યો. હવે સત્પુરુષોએ સેવેલો આ નીચેનો ગૌણ વિધિ જાણવાયોગ્ય છે.

मातामहं मातुलं च स्वस्रीयं श्वशुरं गुरुम्।
दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥१४८॥

માતામહ, મામા, ભાણેજ, ગુરુ, દૌહિત્ર, જમાઈ, બંધુ (મામા, માસી, તથા ફોઈ વગેરેના પુત્રો), ઋત્વિજ અને યજમાન એમને શ્રાદ્ધમાં જમાડી શકાય. ૧૪૮

न ब्राह्मणं परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित्।
पित्र्ये कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः ॥ १४९ ॥

દૈવકાર્યમાં ધર્મજ્ઞ માણસે બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરવી નહિ, [illegible] પિતૃકાર્યમાં તો તેની પ્રયત્નપૂર્વક પરીક્ષા કરવી

[illegible] पंक्तिपावनाः।
[illegible] ॥

[illegible]

કેટલાક પંગતને પવિત્ર કરનારા હોય છે. આમાં જે દ્વિજાધમો કવ્યને માટે અયોગ્ય છે અને પંક્તિને માટે અનધિકારી છે, તેમને વિશે હું કહીશ.]

યજ્ઞમાં તથા શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરવાને અયોગ્ય બ્રાહ્મણો—

ये स्तेनपतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः ।
तान्हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्मनुरब्रवीत् ॥१५०॥

જેઓ ચોર છે. પતિત છે. નપુંસક છે અને નાસ્તિકવૃત્તિવાળા છે. તે વિપ્રોને મનુએ હવ્ય અને કવ્યના કાર્યમાં અયોગ્ય કહ્યા છે. ૧૫૦

जटिलं चानधीयानं दुर्बलं कितवं तथा ।
याजयन्ति च ये पूगांस्तांश्च श्राद्धे न भोजयेत् ॥१५१॥

જટાયુક્ત (બ્રહ્મચારી) છતાં જે વેદાધ્યયનથી રહિત છે, જે ધુતારો તપસ્વી છે, જે જુગારી છે અને જે સમૂહબાંધ્યા યજ્ઞકર્મો કરાવે છે. તેને શ્રાદ્ધમાં જમાડવો નહિ. ૧૫૧

चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा ।
विपणेन च जीवन्तो वर्ज्याः स्युर्हव्यकव्ययोः ॥१५२॥

વૈદા ઉપર આજીવિકા ચલાવનારો, દેવદ્રવ્ય ઉપર જીવનારો, માંસ વેચનારો અને દુકાનદારીથી ગુજારો કરનારો, એમને હવ્ય તથા કવ્યના કાર્યમાં વર્જ્ય રાખવા ૧૫૨

प्रेष्यो ग्रामस्य राज्ञश्च कुनखी श्यावदन्तकः ।
प्रतिरोद्धा गुरोश्चैव त्यक्ताग्निर्वार्द्धुषिस्तथा ॥ १५३ ॥
यक्ष्मी च पशुपालश्च परिवेत्ता निराकृतिः ।
ब्रह्मद्विड् परिवित्तिश्च गणाभ्यन्तर एव च ॥ १५४ ॥

औरभ्रिको माहिषिकः परपूर्वापतिस्तथा ।
प्रेतनिर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १६६ ॥

હાથી, બળદ, ઘોડા અને ઊંટને કેળવનારો, નક્ષત્રોથી જોઇ જોઇને ગુજારો કરનારો, પક્ષીઓ પાળીને પેટ ભરનારો, યુદ્ધ શીખવનારો, જલપ્રવાહોને ભાંગનારો, જલપ્રવાહોને રોકનારો ઘરના બાંધકામના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવનારો, કાસદ, મજૂરીથી ઝાડ વાવનારો, કૂતરાના ખેલ કરનારો, બાજ ઉપર પેટ ભરનારો, કન્યાને ભ્રષ્ટ કરનારો, હિંસા કરનારો, શૂદ્રની વૃત્તિ કરનારો, ગણોના યાગો કરાવનારો, આચાર વગરનો, નપુંસક, નિત્ય માગણ, ખેતી ઉપર જીવનારો, હાથીપગના રોગવાળો, સત્પુરુષોથી નિંદાયેલો, રબારીનો ધંધો કરનારો, ભેંસ પાળનારો, ફરી પરણેલી સ્રીને પરણનારો, તેમજ પૈસા લઇ મુડદું લઇ જનારો, એવા સર્વ બ્રાહ્મણોને પ્રયત્નપૂર્વક શ્રાદ્ધમાં જમાડવા નહિ. ૧૬૨–૧૬૬

एतान्विगर्हिताचारानपांक्तेयान्द्विजाधमान् ।
द्विजातिप्रवरो विद्वानुभयत्र विवर्जयेत् ॥ १६७ ॥

વિદ્વાન દ્વિજવરે ઉપરના નિંદિત આચારવાળા, પંક્તિ-બાહ્ય અને અધમ બ્રાહ્મણોને દેવ તથા પિતૃનાં એમ બન્ને કર્મોમાં વર્જ્ય રાખવા. ૧૬૭

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥ १६८ ॥

અધ્યયનહીન બ્રાહ્મણ તણખલાના દેવતાની જેમ ટાઢો પડી જાય છે. તેને હવ્ય કે કવ્ય આપવું નહિ, કેમકે રાખમાં હોમ ન કરાય. ૧૬૮

अपांक्तदाने यो दातुर्भवत्यूर्ध्वं फलोदयः ।
दैवे हविषि पित्र्ये वा तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १६९ ॥

દેવકાર્યમાં તેમજ પિતૃકાર્યમાં પંક્તિબાહ્યોને હવ્ય અને કવ્ય આપ્યાથી આગળ શું ફળ મળે છે, તે હવે અશેષે કહું છું. ૧૬૯

अव्रतैर्यद्द्विजैर्भुक्तं परिवेत्रादिभिस्तथा ।
अपांक्तेयैर्यदन्यैश्च तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ १७० ॥

વ્રત વિનાના, પંક્તિબાહ્ય તથા પરિવેત્તા આદિ બીજા બ્રાહ્મણો જે શ્રાદ્ધભોજન જમે છે તે રાક્ષસો જ જમે છે. ૧૭૦

दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते ।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ १७१ ॥

મોટો ભાઈ કુવારો હોય છતાં, નાનો ભાઈ વિવાહ કરે અને અગ્નિહોત્રનો સંયોગ કરે, તો તે નાના ભાઇને તથા તે મોટા ભાઇને અનુક્રમે પરિવેત્તા અને પરિવિત્તિ જાણવા. ૧૭૧

परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते ।
सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ १७२ ॥

તે પરિવિત્તિ, પરિવેત્તા, તથા તે જેની સાથે પરણે તે પરિવિત્તા કન્યા, કન્યાનો દેનાર અને તે વિવાહયજ્ઞ કરાવનાર આ પાંચેય નરકને પામે છે. ૧૭૨

भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः ।
धर्मेणापि नियुक्तायां स ज्ञेयो दिधिषूपतिः ॥ १७३ ॥

મરણ પામેલા ભાઇની પત્ની ધર્મપૂર્વક નિયોગમાં આવી

औरभ्रिको माहिषिकः परपूर्वापतिस्तथा ।
प्रेतनिर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १६६ ॥

હાથી, બળદ, ઘોડા અને ઊંટને કેળવનારો, નક્ષત્રોથી જોષ જોઇને ગુજારો કરનારો, પક્ષીઓ પાળીને પેટ ભરનારો, યુદ્ધ શીખવનારો, જલપ્રવાહોને ભાંગનારો, જલપ્રવાહોને રોકનારો ધરના બાંધકામના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવનારો, કાસદ, મજૂરીથી ઝાડ વાવનારો, કૂતરાના ખેલ કરનારો, બાજ ઉપર પેટ ભરનારો, કન્યાને ભ્રષ્ટ કરનારો, હિંસા કરનારો, શૂદ્રની વૃત્તિ કરનારો, ગણોના યાગો કરાવનારો, આચાર વગરનો, નપુંસક, નિત્ય માગણ, ખેતી ઉપર જીવનારો, હાથીપગના રોગવાળો, સત્પુરુષોથી નિંદાયેલો, રબારીનો ધંધો કરનારો, ભેંસ પાળનારો, ફરી પરણેલી સ્ત્રીને પરણનારો, તેમજ પૈસા લઇ મુડદું લઇ જનારો, એવા સર્વ બ્રાહ્મણોને પ્રયત્નપૂર્વક શ્રાદ્ધમાં જમાડવા નહિ. ૧૬૨–૧૬૬

एतान्विगर्हिताचारानपांक्तेयान्द्विजाधमान् ।
द्विजातिप्रवरो विद्वानुभयत्र विवर्जयेत् ॥ १६७ ॥

વિદ્વાન દ્વિજવરે ઉપરના નિંદિત આચારવાળા, પંક્તિબાહ્ય અને અધમ બ્રાહ્મણોને દેવ તથા પિતૃનાં એમ બન્ને કર્મોમાં વર્જ્ય રાખવા. ૧૬૭

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।
तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥ १६८ ॥

અધ્યયનહીન બ્રાહ્મણ તણખલાના દેવતાની જેમ ટાઢો પડી જાય છે. તેને હવ્ય કે કવ્ય આપવું નહિ; કેમકે રાખમાં હોમ ન કરાય. ૧૬૮

अपांक्तदाने यो दातुर्भवत्यूर्ध्वं फलोदयः ।
दैवे हविषि पित्र्ये वा तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१६९॥

દેવકાર્યમાં તેમજ પિતૃકાર્યમાં પંક્તિબાહ્યોને હવ્ય અને કવ્ય આપ્યાથી આગળ શું ફળ મળે છે, તે હવે અશેષે કહું છું. ૧૬૯

अव्रतैर्यद्द्विजैर्भुक्तं परिवेत्रादिभिस्तथा ।
अपांक्तेयैर्यदन्यैश्च तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ १७० ॥

વ્રત વિનાના, પંક્તિબાહ્ય તથા પરિવેત્તા આદિ બીજા બ્રાહ્મણો જે શ્રાદ્ધભોજન જમે છે તે રાક્ષસો જ જમે છે. ૧૭૦

दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते ।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥१७१॥

મોટો ભાઈ કુંવારો હોય છતાં, નાનો ભાઈ વિવાહ કરે અને અગ્નિહોત્રનો સંયોગ કરે, તો તે નાના ભાઇને તથા તે મોટા ભાઇને અનુક્રમે પરિવેત્તા અને પરિવિત્તિ જાણવા. ૧૭૧

परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते ।
सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ १७२ ॥

તે પરિવિત્તિ, પરિવેત્તા, તથા તે જેની સાથે પરણે તે પરિવિત્તા કન્યા, કન્યાનો દેનાર અને તે વિવાહયજ્ઞ કરાવનાર આ પાંચેય નરકને પામે છે. ૧૭૨

भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः ।
धर्मेणापि नियुक्तायां स ज्ञेयो दिधिषूपतिः ॥ १७३॥

મરણ પામેલા ભાઇની પત્ની ધર્મપૂર્વક નિયોગમાં આવી

વણજ કરનારા તથા પુનર્લગ્નથી જન્મેલા બ્રાહ્મણોને જે ભોજનદાન આપ્યું હોય, તો તે રાખમાં હોમેલા હવ્યની જેમ આ લોકમાં અને પરલોકમાં વ્યર્થ જાય છે. ૧૮૧

इतरेषु त्वपांक्त्येषु यथोद्दिष्टेष्वसाधुषु ।
मेदोसृङ्मांसमज्जास्थि वदन्त्यन्नं मनीषिणः ॥ १८२ ॥

કહ્યા એવા બીજા પંક્તિબાહ્યો અને અસાધુઓને આપેલું ભોજન ચરબી, લોહી, માંસ, મજ્જા અને હાડકાં સમાન થાય છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૧૮૨

अपांक्त्योपहता पंक्तिः पाव्यते यैर्द्विजोत्तमैः ।
तान्निबोधत कार्त्स्न्येन द्विजाग्र्यान्पंक्तिपावनान् ॥ १८३ ॥

પંક્તિબાહ્યોથી અભડાયેલી પંગત જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોથી પાવન થાય છે, તે પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો વિશે તમે સંપૂર્ણતઃ સાંભળો. ૧૮૩

પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો—

अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।
श्रोत्रियान्वयजाश्चैव विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥ १८४ ॥

સર્વ વેદોમાં તથા સૌ પ્રવચનોમાં જેઓ અગ્રપદે છે અને જેઓ શ્રોત્રિયના વંશમાં જન્મેલા છે, તેમને પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો જાણવા. ૧૮૪

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ।
ब्रह्मदेयात्मसंतानो ज्येष्ठसामग एव च ॥ १८५ ॥
वेदार्थवित्प्रवक्ता च ब्रह्मचारी सहस्रदः ।
शतायुश्चैव विज्ञेया ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः ॥ १८६ ॥

ત્રિણાચિકેત (યજુર્વેદમાં કઠવલ્લીનો નચિકેતા સંબધી ભાગ ભણનારો), પંચાગ્નિ (સવારે તથા સાંજે પાંચ અગ્નિ) પ્રદીપ્ત રાખનાર (અથવા છાંદોગ્યમાં કહેલી પંચાગ્નિવિદ્યા જાણનાર), ત્રિસુપર્ણ (ઋગ્વેદનો એક ભાગ ભણનાર અથવા તૈતરીય શાખાના **ब्रह्ममेतु माम्** એ ભાગ જાણનાર), વેદનાં ૭ અંગ જાણનાર, બ્રાહ્મવિવાહથી પરણેલી માતામાં જન્મનાર, જ્યેષ્ઠ સામ ગાનાર, વેદાર્થ જાણનાર, વેદનો વ્યાખ્યાતા, બ્રહ્મચારી, હજારો ગાયોનુ દાન કરનાર અને સો વર્ષના આવરદાવાળો, એટલા બ્રાહ્મણોને પંક્તિપાવન જાણવા. ૧૮૫, ૧૮૬

पूर्वेद्युरपरेद्युर्वा श्राद्धकर्मण्युपस्थिते ।
निमन्त्रयेत त्र्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान् ॥ १८७ ॥

શ્રાદ્ધકર્મ હોય તેને આગલે દહાડે અથવા તે જ દિવસે ઉપર કહ્યા એવા ત્રણ સુપાત્ર વિપ્રોને વિધિપૂર્વક નિમંત્રણ આપવું.

निमन्त्रितो द्विजः पित्र्ये नियतात्मा भवेत्सदा ।
न च छन्दांस्यधीयीत यस्य श्राद्धं च तद्भवेत् ॥ १८८ ॥

પિતૃશ્રાદ્ધ માટે નિમંત્રાયેલા બ્રાહ્મણે સદા વશમન રહેવું અને વેદોનું અધ્યયન કરવુ નહિ. જેને ત્યાં શ્રાદ્ધ હોય, તે યજમાને પણ તેમજ કરવું. ૧૮૮

निमन्त्रितान्हि पितर उपतिष्ठन्ति तान्द्विजान् ।
वायुवच्चानुगच्छन्ति तथासीनानुपासते ॥ १८९ ॥

કેમકે શ્રાદ્ધમાં તે નિમંત્રિત દ્વિજોની પાસે પિતૃઓ ઊભા રહે છે; બ્રાહ્મણ ચાલે છે, ત્યારે તેઓ વાયુની જેમ તેમની પાછળ ચાલે છે, બ્રાહ્મણ બેસે છે, ત્યારે તેઓ તેની પાસે બેસે છે. ૧૮૯

केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्ये द्विजोत्तमः ।
कथंचिदप्यतिक्रामन्पापः सूकरतां व्रजेत् ॥ १९० ॥

હવ્ય અને કવ્ય માટે યથાશાસ્ત્ર આમંત્રિત થયેલો બ્રાહ્મણ જો કંઇ પણ ઉલ્લંઘન કરે, તો તે પાપી ભૂંડનો અવતાર પામે છે.

आमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे वृषल्या सह मोदते ।
दातुर्यद्दुष्कृतं किंचित्तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ १९१ ॥

શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ પામેલો બ્રાહ્મણ જો વૃષલી સાથે ભોગ કરે છે, તો દાતાનું જે કંઈ દુષ્કૃત હોય તે બધું તે બ્રાહ્મણને ચોંટે છે. ૧૯૧

अक्रोधनाः शौचपराः सततं ब्रह्मचारिणः ।
न्यस्तशस्त्रा महाभागाः पितरः पूर्वदेवताः ॥ १९२ ॥

દેવોના પણ પૂર્વજરૂપ એવા પિતૃઓ ક્રોધરહિત, શૌચપરાયણ, સતત બ્રહ્મચારી, ત્યક્તશસ્ત્ર અને દયાદિ આઠ ઐશ્વર્યથી સંપન્ન છે. ૧૯૨

પિતૃઓ દેવતા છે—

यस्मादुत्पत्तिरेतेषां सर्वेषामप्यशेषतः ।
ये च यैरुपचर्याः स्युर्नियमैस्तान्निबोधत ॥ १९३ ॥

ને સર્વની શામાંથી ઉત્પત્તિ થઇ અને તેમની શા શા નિયમોથી સેવા કરવી, તે બધું તમે સંપૂર્ણ રીતે સાંભળો. ૧૯૩

मनोर्हैरण्यगर्भस्य ये मरीच्यादयः सुताः ।
तेषामृषीणां सर्वेषां पुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥ १९४ ॥

હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્માના પુત્ર મનુને મરીચિ આદિ જે પુત્રો હતા, તે સર્વ ઋષિઓના પુત્રોને પિતૃગણો કહ્યા છે. ૧૯૪

विराट्सुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः ।
अग्निष्वात्ताश्च देवानां मारीचा लोकविश्रुताः ॥ १९५ ॥

વિરાટના પુત્રો સોમસદોને સાધ્યોના પિતૃઓ કહ્યા છે અને લોકપ્રસિદ્ધ મરીચિના પુત્રો અગ્નિષ્વાત્તો દેવોના પિતૃઓ છે. ૧૯૫

दैत्यदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
सुपर्णकिन्नराणां च स्मृता बर्हिषदोऽत्रिजाः ॥ १९६ ॥

અત્રિના પુત્રો જે બર્હિષદ તેમને દૈત્યો, દાનવો, યક્ષો, ગંધર્વો, ઉરગો, રાક્ષસો, સુપર્ણો અને કિન્નરોના પિતૃઓ કહ્યા છે. ૧૯૬

सोमपा नाम विप्राणां क्षत्रियाणां हविर्भुजः ।
वैश्यानामाज्यपा नाम शूद्राणां तु सुकालिनः ॥ १९७ ॥

બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોના પિતૃઓ અનુક્રમે સોમપા, હવિર્ભુજ, આજ્યપા અને સુકાલિન નામના છે. ૧૯૭

सोमपास्तु कवेः पुत्रा हविष्मन्तोऽङ्गिरःसुताः ।
पुलस्त्यस्याज्यपाः पुत्रा वसिष्ठस्य सुकालिनः ॥ १९८ ॥

સોમપા પિતૃઓ ભૃગુના પુત્રો છે, હવિષ્મંત અથવા હવિર્ભુજ અંગિરાના પુત્રો છે, આજ્યપા પુલસ્ત્યના પુત્રો છે અને સુકાલિન વસિષ્ઠના પુત્રો છે. ૧૯૮

अग्निदग्धानग्निदग्धान्काव्यान्बर्हिषदस्तथा ।
अग्निष्वात्तांश्च सौम्यांश्च विप्राणामेव निर्दिशेत् ॥ १९९ ॥

અગ્નિદગ્ધ, અનગ્નિદગ્ધ, કાવ્ય, બર્હિષદ, અગ્નિષ્વાત્તા અને સૌમ્ય એ સર્વને વિપ્રોના પિતૃઓ જાણવા. ૧૯૯

[अग्निष्वात्ता हुतैस्तृप्ताः सोमपाः स्तुतिभिस्तथा।
पिंडैर्बर्हिषदः प्रीताः प्रेतास्तु द्विजभोजनैः॥

અગ્નિષ્વાત્તાઓ હોમથી, સોમપાઓ સ્તુતિથી, બર્હિષદો પિંડોથી અને પ્રેતો બ્રાહ્મણભોજનોથી પ્રસન્ન થાય છે.]

य एते तु गणा मुख्याः पितॄणां परिकीर्तिताः।
तेषामपीह विज्ञेयं पुत्रपौत्रमनन्तकम्॥ २००॥

આ જે મુખ્ય પિતૃગણો કહ્યા, તેમના જે અનંત પુત્રપૌત્રો છે તેમને પણ પિતૃઓ જાણવા. ૨૦૦

ऋषिभ्यः पितरो जाताः पितृभ्यो देवमानवाः।
देवेभ्यस्तु जगत्सर्वं चरं स्थाण्वनुपूर्वशः॥ २०१॥

ઋષિઓથી પિતૃઓ થયા છે, પિતૃઓથી દેવો અને માનવો થયા છે અને દેવોથી સ્થાવરજંગમ આ સર્વ જગત અનુક્રમે થયું છે. ૨૦૧

राजतैर्भाजनैरेषामथो वा राजतान्वितैः।
वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते॥ २०२॥

રૂપાનાં વાસણોથી અથવા ચાંદીએ મઢેલાં પાત્રોથી જે શ્રદ્ધાપૂર્વક પિતૃઓને જલ પણ અર્પવામાં આવે તો તે તેમને અક્ષય તૃપ્તિ આપનારું થાય છે. ૨૦૨

दैवकार्याद्विजातीनां पितृकार्यं विशिष्यते ।
दैवं हि पितृकार्यस्य पूर्वमाप्यायनं श्रुतम् ॥२०३॥

દ્વિજોને માટે પિતૃકાર્ય દેવકાર્યથી વિશેષ છે, અને દેવકાર્ય તો પિતૃકાર્યનું પૂર્વાંગ મનાય છે. ૨૦૩

तेषामारक्षभूतं तु पूर्वं दैवं नियोजयेत् ।
रक्षांसि हि विलुम्पन्ति श्राद्धमारक्षवर्जितम् ॥२०४॥

તે પિતૃકાર્યોનું રક્ષણ કરનાર દેવકાર્ય પ્રથમ કરવું. કેમકે આરક્ષાથી વર્જિત એવા શ્રાદ્ધને રાક્ષસો લૂંટી નાખે છે.

दैवाद्यन्तं तदीहेत पित्र्याद्यन्तं न तद्भवेत् ।
पित्र्याद्यन्तं त्वीहमानः क्षिप्रं नश्यति सान्वयः ॥२०५॥

શ્રાદ્ધકર્મના આરંભ તથા અંત દેવકાર્યથી જ કરવા; પિતૃકાર્યથી કરવા નહિ. પિતૃકાર્યથી આરંભ અને અંત કરવાથી શ્રાદ્ધ કરનાર સકુટુંબ નાશ પામે છે. ૨૦૫

શ્રાદ્ધનો વિધિ—

शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् ।
दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥ २०६ ॥

એકાંત, પવિત્ર તથા દક્ષિણ દિશા તરફ ઢળતી ભૂમિને પ્રયત્નપૂર્વક મેળવવી અને તેને ગાયના છાણે લીંપવી. ૨૦૬

अवकाशेषु चोक्षेषु नदीतीरेषु चैव हि ॥
विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरः सदा ॥२०७॥

સ્વાભાવિક શુદ્ધ એવાં ખુલ્લાં અને એકાંત વનસ્થાનોમાં, તેમજ નદીનાં તીરો ઉપર શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃઓ સદૈવ તૃપ્ત થાય છે. ૨૦૭

आसनेषूपक्लृप्तेषु बर्हिष्मत्सु पृथक्पृथक् ।
उपस्पृष्टोदकान्सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ २०८ ॥

આચમન કરેલા તે આમંત્રિત વિપ્રોને માંડવામાં આવેલાં જુદાં જુદાં દર્ભાસનો ઉપર રૂડી રીતે બેસાડવા. ૨૦૮

उपवेश्य तु तान्विप्रानासनेष्वजुगुप्सितान् ।
गन्धमाल्यैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपूर्वकम् ॥ २०९ ॥

તે વિપ્રોને અનિન્દિત આસનો ઉપર બેસાડ્યા પછી, ચંદન, માલા અને બીજી સુગંધીઓથી દેવપૂજન કરવું અને પછી તેમનું પૂજન કરવું. ૨૦૯

तेषामुदकमानीय सपवित्रांस्तिलानपि ।
अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो ब्राह्मणो ब्राह्मणैः सह ॥ २१० ॥

બ્રાહ્મણે એ બ્રાહ્મણો માટે જલ, દર્ભપવિત્રીઓ તથા તલ આણવાં અને આજ્ઞા મળતાં તેમની સાથે અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૨૧૦

अग्नेः सोमयमाभ्यां च कृत्वाप्यायनमादितः ।
हविर्दानेन विधिवत्पश्चात्तर्पयेत्पितॄन् ॥ २११ ॥

પ્રથમ અગ્નિ, સોમ તથા યમને વિધિપૂર્વક હવિદાનથી પ્રસન્ન કરવા અને પછી પિતૃઓનું સંતર્પણ કરવું. ૨૧૧

अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥ २१२ ॥

અગ્નિનો અભાવ હોય, તો તેણે બ્રાહ્મણના હાથમાંજ એ

આહુતિઓ આપવી. કેમકે, જે અગ્નિ છે તે જ બ્રાહ્મણ છે એમ મંત્રદ્રષ્ટા વિપ્રોએ કહ્યું છે. ૨૧૨

अक्रोधनान्सुप्रसादान्वदन्त्येतान्पुरातनान् ।
लोकस्याप्यायने युक्ताञ्छ्राद्धदेवान्द्विजोत्तमान् ॥ २१३ ॥

અક્રોધી, સુપ્રસન્ન, પુરાતન અને લોકવૃદ્ધિમાં પરાયણ એવા દ્વિજોત્તમોને મનુ વગેરેએ શ્રાદ્ધદેવો કહ્યા છે. ૨૧૩

अपसव्यमग्नौ कृत्वा सर्वमावृत्य विक्रमम् ।
अपसव्येन हस्तेन निर्वपेदुदकं भुवि ॥ २१४ ॥

અપસવ્ય રાખીને અગ્નિમાં આહુતિ આપવી તથા યથાક્રમે સર્વ વસ્તુઓ ગોઠવવી અને જમણે હાથે પિંડભૂમિ ઉપર જલધારા પાડવી. ૨૧૪

त्रींस्तु तस्माद्धविःशेषात्पिण्डान्कृत्वा समाहितः ।
औदकेनैव विधिना निर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥ २१५ ॥

આહુતિ આપતાં જે શેષ રહ્યો હોય તેમાંથી ત્રણ પિંડો કરવા અને સાવધાન ચિત્તે દક્ષિણ તરફ મોં રાખી, તે જ જલવિધિએ તે તે પિંડો (દર્ભ ઉપર) મૂકવા ૨૧૫

न्युप्य पिण्डांस्ततस्तांस्तु प्रयतो विधिपूर्वकम् ।
तेषु दर्भेषु तं हस्तं निमृज्याल्लेपभागिनाम् ॥ २१६ ॥

વિધિપૂર્વક એ પિંડોને સ્થાપ્યા પછી પ્રપિતામહ આદિ લેપભાગીઓ અર્થેના તે તે દર્ભો ઉપર પોતાનો તે હાથ સાવધાનતાથી ધોવો. ૨૧૬

आचम्योदक्परावृत्य त्रिरायम्य शनैरसून् ।
षड्ऋतूंश्च नमस्कुर्यात्पितॄनेव च मन्त्रवित् ॥ २१७ ॥

પછી, મંત્રજ્ઞે આચમન કરી, ઉત્તર તરફ મોં રાખી, ધ
ધીરે ત્રણવાર પ્રાણાયામ કરવા અને ૭ ઋતુઓને તેમજ પિ
ઓને નમસ્કાર કરવા. ૨૧૭

उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
अवजिघ्रेच्च तान्पिण्डान्यथान्युप्तान्समाहितः ॥ २१८ ।

હવે પાત્રમાં બાકી રહેલા પાણીને ફરીથી પિંડાની પા
ધીરે ધીરે પાડવું અને તે પિંડા જે ક્રમે સ્થાપ્યા હોય,
ક્રમે તેમને એકએક લઇને સૂંઘવા. ૨૧૮

पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकां मात्रां समादायानुपूर्वशः ।
तेनैव विप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥ २१९ ॥

પછી તે પિંડામાંથી ક્રમપૂર્વક થોડા થોડા ભાગ લે
અને જમવા બેઠેલા બ્રાહ્મણોને પ્રથમ તે વડે જ વિધિપૂર્વ
જમાડવા. ૨૧૯

ध्रियमाणे तु पितरि पूर्वेषामेव निर्वपेत् ।
विप्रवद्वापि तं श्राद्धे स्वकं पितरमाशयेत् ॥ २२० ॥

જો પિતા જીવત હોય, તો તેના પૂર્વજોનું શ્રાદ્ધ કરવ
અને પોતાના તે પિતાને પણ શ્રાદ્ધમાં વિપ્રની જેમ જમાડવે

पिता यस्य निवृत्तः स्याज्जीवेच्चापि पितामहः ।
पितुः स नाम संकीर्त्य कीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥ २२१ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ २२२ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ २२३ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ २२४ ॥

[illegible] ૨૨૪

हंसयोर्हस्तयोर्मुक्तं पद्मखण्डपनीयते ।

[illegible] ॥ २२५ ॥

[illegible] જાય છે. ૨૨૫

गुणांश्च सूपशाकाद्यान्पयो दधि घृतं मधु ।
विन्यसेत्प्रयतः पूर्वं भूमावेव समाहितः ॥ २२६ ॥

અથાણાં, ચટણી, સૂપ, શાક, દૂધ, દહીં, ઘી અને મધ, વગેરે પદાર્થોને શ્રાદ્ધકર્તાએ સ્વસ્થચિત્તે અને પ્રયત્નપૂર્વક જમીન ઉપર આગળથી મૂકવા. ૨૨૬

भक्ष्यं च भोज्यं विविधं मूलानि च फलानि च ।
हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७ ॥
उपनीय तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।
परिवेषयेत प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८ ॥

વિવિધ ભક્ષ્યો અને જુદાં જુદાં ભોજ્યો, મૂળો, ફળો, મજેદાર માંસો તેમજ સુગંધીદાર પીણાંઓ—એ સર્વ એક ચિત્તથી ધીરેથી આણવાં અને તે સર્વની ખૂબીઓ કહેતા જઈ તેમને જુક્તિસર પીરસવાં. ૨૨૭–૨૮

नास्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत् ॥ २२९ ॥

શ્રાદ્ધના દિવસે કદી આંસુ પાડવાં નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ અને જૂઠું બોલવું નહિ. ત્યારે અન્નને પગ લગાડવો નહિ, તેમ તેને ફગાવવું નહિ. ૨૨૯

अस्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः ।
पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् ॥ २३० ॥

આંસુ પાડવાથી શ્રાદ્ધનું અન્ન પ્રેતોને જાય છે, ક્રોધ કરવાથ

તે શત્રુને જાય છે, જૂઠું બોલવાથી તે કૂતરાને જાય છે, અન્નને પગ લગાડવાથી તે રાક્ષસોને જાય છે અને તેને ફગાવવાથી તે પાપીઓને પહોંચે છે. ૨૩૦

यद्यद्रोचेत विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः।
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम्॥ २३१॥

વિપ્રોને જે જે વસ્તુ રુચે, તે તે મત્સરરહિત રહી તેમને પીરસવી અને બ્રહ્મવિષયક કથાઓ કહેવી, કેમકે, પિતૃઓને એ પ્રિય હોય છે. ૨૩૧

स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि।
आख्यानानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि च॥ २३२॥

પિતૃઓને અર્થે પોતાનો સ્વાધ્યાય, ધર્મશાસ્ત્રો, આખ્યાનો, ઇતિહાસો, પુરાણો. તેમજ શ્રીસૂક્ત તથા શિવસૂક્ત આદિ ખિલો સંભળાવવાં. ૨૩૨

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टो भोजयेच्च शनैः शनैः।
अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्च परिचोदयेत्॥ २३३॥

પોતે સંતુષ્ટ રહીને બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા, તેમને ધીરે-ધીરે જમાડવા અને વારંવાર ભોજનના પદાર્થોના ગુણો કહીને તેમને જમવામાં ઉત્સાહિત કરવા. ૨૩૩

व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धे यत्नेन भोजयेत्।
कुतपं चासने दद्यात्तिलैश्च विकिरेन्महीम्॥ २३४॥

દૌહિત્ર બ્રહ્મચર્યનો વ્રતી હોય, તોપણ તેને યત્નપૂર્વક

गुणांश्च सूपशाकाद्यान्पयो दधि घृतं मधु।
विन्यसेत्प्रयतः पूर्वं भूमावेव समाहितः॥ २२६॥

અથાણાં, ચટણી, સૂપ, શાક, દૂધ, દહીં, ઘી અને મધ, વગેરે પદાર્થોને શ્રાદ્ધકર્તાએ સ્વસ્થચિત્તે અને પ્રયત્નપૂર્વક જમીન ઉપર આગળથી મૂકવા. ૨૨૬

भक्ष्यं च भोज्यं विविधं मूलानि च फलानि च।
हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च॥ २२७॥
उपनीय तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः।
परिवेषयेत प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन्॥ २२८॥

વિવિધ ભક્ષ્યો અને જુદાં જુદાં ભોજ્યો, મૂળો, ફળો, મજેદાર માંસો તેમજ સુગંધીદાર પીણાંઓ—એ સર્વ એકચિત્તથી ધીરેથી આણવાં અને તે સર્વની ખૂબીઓ કહેતા જઈ તેમને જુક્તિસર પીરસવાં. ૨૨૭–૨૮

नास्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत्।
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत्॥ २२९॥

શ્રાદ્ધના દિવસે કદી આંસુ પાડવાં નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ અને જૂઠું બોલવું નહિ તથા અન્નને પગ લગાડવો નહિ, તેમ તેને હલાવવું નહિ. ૨૨૯

अस्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः।
पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम्॥ २३०॥

આંસુ પાડવાથી શ્રાદ્ધનું અન્ન પ્રેતોને જાય છે, ક્રોધ કરવાથી

તે શત્રુઓને જાય છે. જુઠું બોલવાથી તે કૂતરાને જાય છે, અન્નને પગ લગાડવાથી તે રાક્ષસોને જાય છે અને તેને ધુણાવવાથી તે પાપીઓને પહોંચે છે. ૨૩૦

यद्यद्रोचेत विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः ।
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥ २३१ ॥

વિપ્રોને જે જે રૂચતું હોય, તે તે મત્સરરહિત રહી તેમને પીરસવી અને બ્રહ્મવિષયક કથાઓ કહેવી. કેમકે, પિતૃઓને એ પ્રિય હોય છે. ૨૩૧

स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि।
आख्यानानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि च ॥ २३२ ॥

પિતૃઓને અર્થે પોતાનો સ્વાધ્યાય, ધર્મશાસ્ત્રો, આખ્યાનો, ઇતિહાસો, પુરાણો, તેમજ શ્રીસૂક્ત તથા શિવસૂક્ત આદિ ખિલો સંભળાવવાં. ૨૩૨

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टो भोजयेच्च शनैः शनैः ।
अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्च परिचोदयेत् ॥ २३३ ॥

પોતે સંતુષ્ટ રહીને બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા, તેમને ધીરે-ધીરે જમાડવા અને વારંવાર ભોજનના પદાર્થોના ગુણો કહીને તેમને જમવામાં ઉત્સાહિત કરવા ૨૩૩

व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धे यत्नेन भोजयेत् ।
कुतपं चासने दद्यात्तिलैश्च विकिरेन्महीम् ॥ २३४ ॥

દૌહિત્ર બ્રહ્મચર્યનો વ્રતી હોય, તોપણ તેને યત્નપૂર્વક

गुणांश्च सूपशाकाद्यान्पयो दधि घृतं मधु ।
विन्यसेत्प्रयतः पूर्वं भूमावेव समाहितः ॥ २२६ ॥

અથાણાં, ચટણી, સૂપ, શાક, દૂધ, દહીં, ઘી અને મધ વગેરે પદાર્થોને શ્રાદ્ધકર્તાએ સ્વસ્થચિત્તે અને પ્રયત્નપૂર્વક જમીન ઉપર આગળથી મૂકવા. ૨૨૬

भक्ष्यं च भोज्यं विविधं मूलानि च फलानि च ।
हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७ ॥
उपनीय तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।
परिवेषयेत प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८ ॥

વિવિધ ભક્ષ્યો અને જુદાં જુદાં ભોજ્યો, મૂળો, ફળો, મનોહર માંસો તેમજ સુગંધીદાર પીણાંઓ—એ સર્વ ઉત્તમ રીતથી લાવવાં અને તે સર્વની ખૂબીઓ કહેતા થકા [illegible] પીરસવાં. ૨૨૭-૨૮

नास्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत् ॥ २२९ ॥

[illegible]

अस्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः ।
पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् ॥ २३० ॥

[illegible]

गुणांश्च सूपशाकाद्यान्पयो दधि घृतं मधु ।
विन्यसेत्प्रयतः पूर्वं भूमावेव समाहितः ॥ २२६ ॥

અથાણાં, ચટણી, સૂપ, શાક, દૂધ, દહીં, ઘી અને મધ, વગેરે પદાર્થોને શ્રાદ્ધકર્તાએ સ્વસ્થચિત્તે અને પ્રયત્નપૂર્વક જમીન ઉપર આગળથી મૂકવા. ૨૨૬

भक्ष्यं च भोज्यं विविधं मूलानि च फलानि च ।
हृद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७ ॥
उपनीय तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।
परिवेषयेत प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८ ॥

વિવિધ ભક્ષ્યો અને જુદાં જુદાં ભોજ્યો, મૂળો, ફળો, મજેદાર માંસો તેમજ સુગંધીદાર પીણાંઓ—એ સર્વ એકચિત્તથી ધીરેથી આણવાં અને તે સર્વની ખૂબીઓ કહેતા રહી તેમને જુક્તિસર પીરસવાં. ૨૨૭–૨૮

नास्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत् ॥ २२९ ॥

શ્રાદ્ધના દિવસે કદી આંસુ પાડવાં નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ અને જૂઠું બોલવું નહિ ત્યારે અન્નને પગ લગાડવો નહિ, તેમ તેને ફગાવવું નહિ ૨૨૯

अस्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः ।
पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् ॥ २३० ॥

આંસુ પાડવાથી શ્રાદ્ધનું ફળ પ્રેતોને જાય છે, કોપ કરવાથી

તે શત્રુને જાય છે, જૂઠું બોલવાથી તે કૂતરાને જાય છે, અન્નને પગ લગાડવાથી તે રાક્ષસોને જાય છે અને તેને ધ્રુગાવવાથી તે પાપીઓને પહોંચે છે. ૨૩૦

यद्यद्रोचेत विप्रेभ्यस्तत्तद्द्यादमत्सरः।
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥ २३१ ॥

વિપ્રોને જે જે વસ્તુ રુચે, તે તે મત્સરરહિત રહી તેમને પીરસવી અને બ્રહ્મવિષયક કથાઓ કહેવી. કેમકે, પિતૃઓને એ પ્રિય હોય છે. ૨૩૧

स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि।
आख्यानानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि च ॥ २३२ ॥

પિતૃઓને અર્થે પોતાનો સ્વાધ્યાય, ધર્મશાસ્ત્રો, આખ્યાનો, ઇતિહાસો, પુરાણો, તેમજ શ્રીસૂક્ત તથા શિવસૂક્ત આદિ ખિલો સંભળાવવાં. ૨૩૨

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टो भोजयेच्च शनैः शनैः।
अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्च परिचोदयेत् ॥ २३३ ॥

પોતે સંતુષ્ટ રહીને બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા, તેમને ધીરે-ધીરે જમાડવા અને વારંવાર ભોજનના પદાર્થોના ગુણો કહીને તેમને જમવામાં ઉત્સાહિત કરવા. ૨૩૩

व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धे यत्नेन भोजयेत्।
कुतपं चासने दद्यात्तिलैश्च विकिरेन्महीम् ॥ २३४ ॥

દોહિત્ર બ્રહ્મચર્યનો વ્રતી હોય, તોપણ તેને યત્નપૂર્વક

શ્રાદ્ધમાં જમાડેલા તેને આસનમાં નેપાળી કામળો આપવો અને શ્રાદ્ધભૂમિ ઉપર તલ વેરવા. ૨૩૪

त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः ।
त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम् ॥ २३५ ॥

દૌહિત્ર, નેપાળી કામળી અને તલ એ ત્રણે શ્રાદ્ધમાં પવિત્ર છે. તથી પંડિતો શ્રાદ્ધમાં પવિત્રતા, ક્રોધમુક્તતા અને ત્વરારહિતતાને વખાણે છે. ૨૩૫

अत्युष्णं सर्वमन्नं स्याद्भुञ्जीरंस्ते च वाग्यताः ।
न च द्विजातयो ब्रूयुर्दात्रा पृष्टा हविर्गुणान् ॥ २३६ ॥

બધું ભોજન ઘણું ઊનું હોય, બ્રાહ્મણોએ વાણીના સંયમમાં રહી જમવું, અને જમાડનાર પૂછે તોપણ તેમણે ભોજનના ગુણો કહેવા નહીં. ૨૩૬

यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः ।
पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ २३७ ॥

અન્ન જ્યાં સુધી ઊનું રહે, જ્યાં સુધી બ્રાહ્મણો વાણીનો સંયમ રાખીને જમે છે, અને જ્યાં સુધી તેઓ ભોજનના ગુણોને વખાણતા નથી, ત્યાં સુધી પિતૃઓ ભોજન કરે છે.

यद्वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यद्भुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
सोपानत्कश्च यद्भुङ्क्ते तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ २३८ ॥

માથે વેષ્ટન બાંધીને, દક્ષિણ તરફ મોઢું રાખીને અને જોડા સહિત જે ભોજન કરવામાં આવે છે, તેને રાક્ષસો જમે છે.

चाण्डालश्च वराहश्च कुक्कुटः श्वा तथैव च ।
रजस्वला च षण्ढश्च नेक्षेरन्नश्नतो द्विजान् ॥ २३९ ॥

ચાંડાળ, ભૂંડ, કૂકડો, કૂતરો, રજસ્વલા સ્ત્રી અને પંઢ એ કોઈની પણ નજર જમતા બ્રાહ્મણો ઉપર ન પડવી જોઈએ. ૨૩૯

होमे प्रदाने भोज्ये च यदेभिरभिवीक्ष्यते ।
दैवे कर्मणि पित्र्ये वा तद्गच्छत्ययथातथम् ॥ २४० ॥

હોમમાં, દાનમાં, દેવકર્મમાં અથવા પિતૃકાર્યમાં જો એમની દૃષ્ટિ પડે, તો તે કર્મ વિફલ જાય છે. ૨૪૦

घ्राणेन सूकरो हन्ति पक्षवातेन कुक्कुटः ।
श्वा तु दृष्टिनिपातेन स्पर्शेनावरवर्णजः ॥ २४१ ॥

ભૂંડ સૂંઘવાથી, કૂકડો પાંખના ફફડાટથી, કૂતરો નજરથી અને શૂદ્ર સ્પર્શથી તે શ્રાદ્ધના અન્નને દૂષિત કરે છે. ૨૪૧

खञ्जो वा यदि वा काणो दातुः प्रेष्योऽपि वा भवेत् ।
हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्पुनः ॥ २४२ ॥

યજમાનનો સેવક પણ જો ખોડો, કાણો, અધિક અંગવાળો અથવા ન્યૂન અંગવાળો હોય તો તેને શ્રાદ્ધસ્થાનમાંથી દૂર ખસેડવો. ૨૪૨

ब्राह्मणं भिक्षुकं वापि भोजनार्थमुपस्थितम् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः शक्तितः प्रतिपूजयेत् ॥ २४३ ॥

ભોજન સમયે કોઈ બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુક ભોજન માટે આવી ચડે, તો આમંત્રિત બ્રાહ્મણોની સંમતિ લઈ તેને પણ શક્તિ અનુસાર સત્કાર આપવો. ૨૪૩

सार्ववर्णिकमन्नाद्यं सन्नीयाप्लाव्य वारिणा।
समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरन्भुवि ॥ २४४ ॥

બધી વાનીઓનાં ખાદ્યઅન્નોને એકઠાં કરવાં, તેમને પાણીથી પ્રોક્ષણ કરવું અને તેમને જમી રહેલા બ્રાહ્મણોની આગળ જમીન ઉપર વેરાતાં મૂકવાં. ૨૪૪

असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषिताम्।
उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्दर्भेषु विकिरश्च यः ॥ २४५ ॥

પાત્રમાં શેષ રહેલું જે અન્ન દર્ભ ઉપર વેરવામાં આવે છે, તે સંસ્કાર પામ્યા વિના મરી ગયેલાઓના તેમજ કુલ-વધૂઓનો ત્યાગ કરનારાઓના ભાગનું થાય છે. ૨૪૫

उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य च।
दासवर्गस्य तत्पित्र्ये भागधेयं प्रचक्षते ॥ २४६ ॥

તે પિતૃશ્રાદ્ધમાં ભોંય ઉપર પડેલું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન અકુટિલ અને અશઠ એવા દાસવર્ગના ભાગનું કહેવાય છે. ૨૪૬

आसपिण्डक्रियाकर्म द्विजातेः संस्थितस्य तु।
अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥ २४७ ॥

મરણ પામેલા દ્વિજનું સપિંડીકરણ કર્મ થાય ત્યાં સુધી તેને નિમિત્તે વૈશ્વદેવકર્મ કર્યા વિના જ શ્રાદ્ધભોજન કરાવવું અને તેમાં એક પિંડ આપવો. ૨૪૭

सहपिण्डक्रियायां तु कृतायामस्य धर्मतः।
अनयैवावृता कार्यं पिण्डनिर्वपणं सुतैः ॥ २४८ ॥

ધર્મપૂર્વક એ અપિંડીકરણ કર્યા પછી, પુત્રોએ જ (અમાસના શ્રાદ્ધના) વિધિ પ્રમાણે પિંડદાન કરવું. ૨૪૮

श्राद्धं भुक्त्वा य उच्छिष्टं वृषलाय प्रयच्छति ।
स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः ॥ २४९ ॥

શ્રાદ્ધ જમીને જે બ્રાહ્મણ ઉચ્છિષ્ટ અન્ન શૂદ્રને આપે છે, તે મરણ ઊંધે માથે કાલસૂત્ર નામના નરકમાં જાય છે. ૨૪૯

श्राद्धभुग्वृषलीतल्पं तदहर्योऽधिगच्छति ।
तस्याः पुरीषे तन्मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ २५० ॥

શ્રાદ્ધ જમનારો બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધને દિવસે જો સ્ત્રીનું શયન સેવે છે. તો તે નાલાયકના પિતૃઓ એક માસ સુધી તે સ્ત્રીની વિષ્ટામાં સૂઈ રહે છે. ૨૫૦

पृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ।
आचान्तांश्चानुजानीयादभितो रम्यतामिति ॥ २५१ ॥

'स्वदितम्–બરાબર ખાવાયું ને?' એમ બ્રાહ્મણોને પૂછ્યા પછી યજમાને તે તૃપ્ત થયેલાઓને આચમન કરાવવું અને ત્યારપછી આચમન કરેલા તેમને 'अभितो रम्यताम्–પૂરો આરામ કરો' એમ અનુજ્ઞા આપવી. ૨૫૧

स्वधास्त्वित्येव तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।
स्वधाकारः परा ह्याशीः सर्वेषु पितृकर्मसु ॥ २५२ ॥

પછી, બ્રાહ્મણોએ તેને 'स्वधाऽस्तु' કહેવું. કેમકે સ્વધાકાર એ સર્વ પિતૃકર્મોમાં મહાન આશીર્વાદ છે. ૨૫૨

ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् ।
यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्ततो द्विजैः ॥ २५३ ॥

આ પછી, જમી રહેલા તે બ્રાહ્મણોને અવશેષ રહેલું અન્ન બતાવવું અને તેઓ જેમ આજ્ઞા કરે તેમ તે અન્નની વ્યવસ્થા કરવી. ૨૫૩

पित्र्ये स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठे तु सुश्रुतम् ।
संपन्नमित्यभ्युदये दैवे रुचितमित्यपि ॥ २५४ ॥

પિતૃશ્રાદ્ધમાં '**स्वदितम्**' (બરાબર જમાયું ને ?) ગોષ્ઠી-શ્રાદ્ધમાં '**सुश्रुतम्**' (બરાબર સંભળાયું ને ?) વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમાં '**संपन्नम्**' (બરાબર મળ્યું ને ?) અને દેવશ્રાદ્ધમાં '**रुचितम्**' (ગમ્યું ને ?) એ પ્રમાણે પૂછવું. ૨૫૪

अपराह्णस्तथा दर्भा वास्तुसंपादनं तिलाः ।
सृष्टिर्मृष्टिर्द्विजाश्चाग्र्याः श्राद्धकर्मसु संपदः ॥ २५५ ॥

બપોરની વેળા, દર્ભ, ભૂમિશુદ્ધિ, તલ, અનેકવિધ વાનીઓ, ચોખ્ખી રસોઇ અને પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો—એ શ્રાદ્ધકર્મમાં ઉત્તમ સંપત છે. ૨૫૫

दर्भाः पवित्रं पूर्वाह्णो हविष्याणि च सर्वशः ।
पवित्रं यच्च पूर्वोक्तं विज्ञेया हव्यसंपदः ॥ २५६ ॥

દર્ભો, પવિત્ર વેદમંત્રો, દિવસનો આગલો વખત, હવિષ્યાન્ન (ઋષિધાન્ય) તેમજ આગળ કહેલી પવિત્રતાઓ—એ દેવકર્મની સંપત્તિ જાણવી. ૨૫૬

मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् ।
अक्षारलवणं चैव प्रकृत्या हविरुच्यते ॥ २५७ ॥

મુનિઓનાં અન્ન, દૂધ, સોમરસ, વગરરાંધ્યું શુદ્ધ માંસ અને સિંધવ–એ સ્વાભાવિક રીતેજ હવિ કહેવાય છે. ૨૫૭

विसृज्य ब्राह्मणांस्तांस्तु नियतो वाग्यतः शुचिः ।
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन्याचेतेमान्वरान्पितॄन् ॥ २५८ ॥

શ્રાદ્ધમાં નિમંત્રેલા તે બ્રાહ્મણોને વિસર્જન આપ્યા પછી, યજમાને એકચિત્ત થઈ, વાણીને નિયમમાં રાખી, તેમજ પવિત્ર રહી દક્ષિણદિશા તરફ દૃષ્ટિ રાખવી અને પિતૃઓ પાસે નીચેના શ્રેષ્ઠ વરો માગવા. ૨૫૮

दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ।
श्रद्धा च नो माव्यगमद्बहुदेयं च नोऽस्त्विति ॥ २५९ ॥

અમારામાં દાતાઓ વધો, વેદાધ્યયન વૃદ્ધિ પામો અને સંતતિ વિસ્તરો. અમારામાંથી શ્રદ્ધા ન જ જાઓ, અમને સુપાત્રને આપવા માટે પુષ્કળ ધનાદિ હો. ૨૫૯

[अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ॥

અમારે ત્યાં પુષ્કળ અન્ન હો, અમને અતિથિઓ મળો, અમને યાચનારાઓ હો–અમે કોઇનેય ન યાચીએ.]

[श्राद्धभुक् पुनरश्नाति तदहर्यो द्विजाधमः ।
प्रयाति सूकरीं योनिं कृमिर्वा नात्र संशयः ॥

એક વાર શ્રાદ્ધભોજન કર્યા પછી જે બ્રાહ્મણ તે દિવસે બીજી વાર જમે છે, તે અધમ ભૂંડનો અવતાર પામે છે, અથવા કીડો થઈને જન્મે છે, આમાં સંશય નથી.]

एवं निर्वपणं कृत्वा पिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् ।
गां विप्रमजमग्निं वा प्राशयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ २६० ॥

આ પ્રમાણે પિંડો મૂકયા પછી, તે પિંડો તે ગાય, બ્રાહ્મણ, બકરી કે અગ્નિને ખવડાવવા અથવા તેમને પાણીમાં પધરાવવા.

पिण्डानिर्वपणं केचित्पुरस्तादेव कुर्वते ।
वयोभिः खादयन्त्यन्ये प्रक्षिपन्त्यनलेऽप्सु वा ॥ २६१ ॥

કેટલાક ભોજન પહેલાંજ પિંડદાન કરે છે, તો કેટલાક તે પિંડો પક્ષીઓને ખવડાવે છે અથવા પાણી કે અગ્નિમાં નાંખે છે. ૨૬૧

पतिव्रता धर्मपत्नी पितृपूजनतत्परा ।
मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥ २६२ ॥

પિતૃના પૂજનમાં તત્પર અને પતિવ્રતા ધર્મપત્નીએ (आधत्त पितरो गर्भम्) એ મંત્રપૂર્વક વચલો (પિતામહનો) પિંડ જમવો. ૨૬૨

आयुष्मन्तं सुतं सूते यशोमेधासमन्वितम् ।
धनवन्तं प्रजावन्तं सात्त्विकं धार्मिकं तथा ॥ २६३ ॥

એથી તેને આયુષ, યશ, મેધા, ધન અને પ્રજાવાળો તેમજ સાત્ત્વિક અને ધાર્મિક પુત્ર થાય છે. ૨૬૩

प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत् ।
ज्ञातिभ्यः सत्कृतं दत्त्वा बान्धवानपि भोजयेत् ॥ २६४ ॥

ને પછી, એઠ હાથ ધોઈ, આચમન કરી, જ્ઞાતિ સંબંધીઓને જમાડવા. જ્ઞાતિજનોને સત્કારપૂર્વક જમાડ્યા પછી બાંધવોને પણ જમાડવા. ૨૬૪

उच्छेषणं तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ।
ततो गृहबलिं कुर्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ २६५ ॥

વિપ્રો ગયા ન હોય ત્યાં સુધી, તેમનું ઉચ્છિષ્ટ રાખી મૂકવું. પછી ગૃહબલિ કરવો—આમ ધર્મની વ્યવસ્થા છે. ૨૬૫

हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्त्याय कल्प्यते ।
पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २६६ ॥

પિતૃઓને વિધિપૂર્વક જે બલિ આપવાથી તેમને ચિરકાલની અને અનંતકાલની તૃપ્તિ થાય છે, તે હું સંપૂર્ણરીતે કહું છું. ૨૬૬

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं तृप्यन्ति विधिवत्पितरो नृणाम् ॥ २६७ ॥

તલ, ચોખા, જવ, અડદ, જલ, મૂલ, અથવા ફલ એ વિધિપૂર્વક આપવાથી માણસોના પિતૃઓને એક માસ સુધી તૃપ્તિ રહે છે. ૨૬૭

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनाथ पञ्च वै ॥ २६८ ॥

षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेन च सप्त वै ।
अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ २६९ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोस्तु मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ २७० ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
वार्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ २७१ ॥

માછલીના *માંસથી બે માસ સુધી, હરણના માંસથી ત્રણ માસ સુધી, મેંઢાના માંસથી ચાર માસ સુધી, પક્ષીના માંસથી પાંચ માસ સુધી, બકરાના માંસથી છ માસ સુધી ચિત્ર મૃગના માંસથી સાત માસ સુધી, અને મૃગના માંસથી આઠ માસ સુધી, રુરુમૃગના માંસથી નવ માસ સુધી, ભૂંડ અને પાડાના માંસથી દશ માસ સુધી, સસલા અને કાચબાના માંસથી અગિયાર માસ સુધી, ગાયના દૂધથી તથા તેની ખીરથી એક વર્ષ સુધી અને વાર્ધ્રીણસ (એક બકરો)ના માંસથી બાર વર્ષ સુધી પિતૃઓ તૃપ્ત રહે છે. ૨૬૮–૨૭૧

* આ ગ્રંથમાં એકથી અનેક વાર માંસના ભક્ષણના તથા તેના ઉપચારોના ઉલ્લેખો આવે છે. આ ઉપરથી વાચકે એવી કલ્પના કરવી જોઇએ નહિ કે, માસભક્ષણ કે માસનો ઉપચાર એ શાસ્ત્રાજ્ઞાજ છે. આ સ્મૃતિની વિશેષતાજ એ છે કે, તે તે કાળમાં સમાજમાં જે જે વસ્તુઓ અને રૂઢિઓ પ્રવર્તતા હતાં; તે તે વસ્તુઓ અને રૂઢિઓની તેણે નોંધ લીધી છે અને તેમાંથી ઉદાત્ત તત્ત્વ કાઢી બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે ખરી રીતે, મનુ ભગવાનને 'માસભક્ષણ' માન્ય જ નથી. આ જ ગ્રંથમાં એ સામે એમણે સ્પષ્ટ રીતે લખ્યું છે. વળી, ધર્મની તત્ત્વમીમાંસા કરતા પણ એમણે અહિંસાને અગ્રસ્થાન આપ્યું છે.

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्जयित्वा चतुर्दशीम् ।
श्राद्धे प्रशस्तास्तिथयो यथैता न तथेतराः ॥ २७६ ॥

વદમાં ચૌદશ સિવાયની દશમ આદિ તિથિઓ શ્રાદ્ધમાં જેવી પવિત્ર ગણાય છે, તેવી બીજી તિથિઓ નથી. ૨૭૬

युक्षु कुर्वन्दिनर्क्षेषु सर्वान्कामान्समश्नुते ।
अयुक्षु तु पितॄन्सर्वान्प्रजां प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ २७७ ॥

(બીજ, ચોથ આદિ) બેકી તિથિઓ અને (ભરણી, રોહિણી આદિ) બેકી નક્ષત્રોમાં પિતૃશ્રાદ્ધ કરનારની સર્વ કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે એકી તિથિઓમાં ને એકી નક્ષત્રોમાં શ્રાદ્ધ કરનારને પુષ્કળ સંતતિ મળે છે. ૨૭૭

यथा चैवापरः पक्षः पूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
तथा श्राद्धस्य पूर्वाह्णादपराह्णो विशिष्यते ॥ २७८ ॥

શ્રાદ્ધકર્મમાં જેમ કૃષ્ણપક્ષ શુક્લપક્ષ કરતાં ચડિયાતો ગણાય છે, તેમ તેમાં અપરાહ્ણ (બપોરની વેળા) એ પૂર્વાહ્ણ (મધ્યાહ્ન પહેલાંના વખત) કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. ૨૭૮

प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा ।
पित्र्यमानिधनात्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना ॥ २७९ ॥

હાથમાં દર્ભ રાખીને, સાવધાનતાયુક્ત રહીને, અપસવ્ય કરીને, જનોઈ જમણે ખભે રાખીને, સમ્યક્ વિધિએ આમરણ પિતૃકર્મ કરવું. ૨૭૯

તેઓ પિતાને वसु પિતામહને रुद्र અને પ્રપિતામહને आदित्य કહે છે. આ સનાતન શ્રુતિ છે. ૨૮૪

विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वामृतभोजनः ।
विघसो भुक्तशेषं तु यज्ञशेषं तथामृतम् ॥ २८५ ॥

નિત્ય 'વિઘસ' જમવું અથવા તો અમૃતભોજન લેવું. બ્રાહ્મણોના જમ્યા પછી શેષ રહેલું અન્ન 'વિઘસ' છે અને યજ્ઞમાં શેષ રહેલું તે અમૃત છે. ૨૮૫

एतद्वोऽभिहितं सर्वं विधानं पाञ्चयज्ञिकम् ।
द्विजातिमुख्यवृत्तीनां विधानं श्रूयतामिति ॥ २८६ ॥

પંચ મહાયજ્ઞ સંબંધી આ સર્વ વિધાન કહ્યું. હવે દ્વિજવર્ણમાં મુખ્ય એવા બ્રાહ્મણ વર્ણની આજીવિકાનું વિધાન સાંભળો. ૨૮૬

इतिश्रीमानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૩ જો સમાપ્ત

अध्याय ४ थो

चतुर्थमायुषो भागमुषित्वाद्यं गुरौ द्विजः ।
द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ १ ॥

દ્વિજે આયુષ્યના પહેલા ચોથિયામાં ગુરુકુલવાસ કરી બીજા ચોથિયામાં સ્ત્રી કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું. ૧

જાણવું; માગ્યે મળે તે ભિક્ષાને 'મૃત' જાણવી; ખેતીને 'પ્રમૃત' જાણવી અને વાણિજ્યને 'સત્યાનૃત' જાણવું. તેથી ય આજીવિકા ચલાવાય, પણ ચાકરીને શ્વાનવૃત્તિ કહી છે, એટલે તેનો ત્યાગ જ કરવો. ૫–૬

कुशुलधान्यको वा स्यात्कुम्भीधान्यक एव वा ।
त्र्यहैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वा ॥ ७ ॥

તેણે કાં તો કોઠાર ભરાય (ત્રણ વર્ષ ચાલે) એટલું અનાજ સંઘરનાર થવું, કાં તો કોઠી ભરાય (એક વર્ષ ચાલે) એટલું અનાજ સંગ્રહનાર થવું, કાં તો ત્રણ દિવસ ચાલે એટલું અન્ન સંચય કરનાર થવું, અથવા આવતી કાલે ય ન પહોંચે તેટલું રાખનાર થવું. ૭

[सद्यः प्रक्षालिको वा स्यान्माससञ्चयिकोऽपि वा ।
षण्मासनिचयो वापि समानिचय एव वा ॥

બ્રાહ્મણે એક દિવસ જોગું અથવા એક માસ જોગું અથવા છ માસ પૂરતું કે વરસ પૂરતું અન્ન સંઘરી રાખવું.]

चतुर्णामपि चैतेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
ज्यायान्परः परो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥ ८ ॥

ઉપર કહેલા ચાર પ્રકારના (કોઠાર પૂરતું ભરનાર વગેરે) ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણોમાં પછીનાને આગળના કરતાં ચડિયાતા જાણવા. ધર્મપૂર્વક તેઓ શ્રેષ્ઠ લોકજિતાઓ છે. ૮

षट्कर्मैको भवत्येषां त्रिभिरन्यः प्रवर्तते ।
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥ ९ ॥

એ ચારમાંનો કોઈ ચલાવનારો ઋત આદિ પાંચ અને વ્યા-
[illegible] એ છ કર્મોથી નિર્વાહ ચલાવે એવો ગૃહસ્થ વરતાવી
યાજન, પ્રતિગ્રહ અને અધ્યાપન એ ત્રણ કર્મોથી જીવનનિર્વાહ
કરે. ત્રીજો ચલાવનારો યાજન અને અધ્યાપન એ બેથી જીવિકા
નિભાવે અને ચોથો બ્રાહ્મણ વેદાધ્યયનથી જ જીવનનિર્વાહ કરે. ૯

वर्तयंश्च शिलोञ्छाभ्यामग्निहोत्रपरायणः ।
इष्टीः पार्वायनान्तीयाः केवला निर्वपेत्सदा ॥ १० ॥

શિલોંછવૃત્તિથી રહેનારો અગ્નિહોત્રમાં પરાયણ રહે અને માત્ર પર્વના અને અયનના અંતની ઇષ્ટિઓજ સદા કરે. ૧૦

न लोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन ।
अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥ ११ ॥

ક્યારેય પણ પેટ ભરવા ખાતર પ્રાકૃતવેડા કરવા નહિ. પરંતુ કપટ અને શઠતાથી મુક્ત એવી શુદ્ધ બ્રાહ્મણવૃત્તિથી જ નિર્વાહ કરવો. ૧૧

संतोषं परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् ।
संतोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥ १२ ॥

સુખની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણે પરમ સંતોષ રાખી સંયમી રહેવું. સંતોષ એજ સુખનું મૂળ છે, એથી ઊલટો અસંતોષ દુઃખકારી છે. ૧૨

ગૃહસ્થના ધર્મો—

अतोऽन्यतमया वृत्त्या जीवंस्तु स्नातको द्विजः ।
स्वर्गायुष्ययशस्यानि व्रतानीमानि धारयेत् ॥ १

આમાંની ગમે તે કોઈ એક વૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનારા સ્નાતક બ્રાહ્મણે, સ્વર્ગ, આયુષ્ય અને યશ આપનારાં નીચેનાં વ્રતોને ધારણ કરવાં. ૧૩

वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
तद्धि कुर्वन्यथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १४ ॥

બ્રાહ્મણે આળસરહિત રહીને નિત્ય પોતાનાં વેદોક્ત કર્મો કરવાં. એનું યથાશક્તિ આચરણ કરનાર પરમ ગતિને પામે છે.

नेहेतार्थान्प्रसङ्गेन न विरुद्धेन कर्मणा ।
न विद्यमानेष्वर्थेषु नार्त्यामपि यतस्ततः ॥ १५ ॥

તે ન ગાવાબજાવવાના પ્રસંગથી ધન મેળવે કે ન તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કર્મથી મેળવે. પૈસો હોય ત્યારે કે તેની ભીડ હોય ત્યારે પણ જ્યાંત્યાંથી દ્રવ્ય ન તાકે. ૧૫

इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः ।
अतिप्रसक्तिं चैतेषां मनसा संनिवर्त्तयेत् ॥ १६ ॥

ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોમાં કામનાપૂર્વક ન ખૂંપવું; મનથી એમની અતિઆસક્તિ ટાળવી. ૧૬

सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्य विरोधिनः ।
यथातथाध्यापयंस्तु सा ह्यस्य कृतकृत्यता ॥ १७ ॥

પોતાના સ્વાધ્યાયને વિરોધી હોય એવા સર્વ વિષયો જવા. કેમકે, સ્વાધ્યાયમાં પરાયણ રહેવું એ જ બ્રાહ્મણની કૃત્યતા છે. ૧૭

वेदविद्याव्रतस्नाताञ्श्रोत्रियान्गृहमेधिनः ।
पूजयेद्धव्यकव्येन विपरीतांश्च वर्जयेत् ॥ ३१ ॥

વિદ્યાસ્નાતક, વ્રતસ્નાતક અને વિદ્યાવ્રતસ્નાતક એ ત્રણે વેદજ્ઞોને ગૃહસ્થોએ હવ્યકવ્યથી સત્કારવા—એથી વિપરીતોને વર્જવા. 31

शक्तितोऽपचमानेभ्यो दातव्यं गृहमेधिना ।
संविभागश्च भूतेभ्यः कर्तव्योऽनुपरोधतः ॥ ३२ ॥

હાથે ન રાંધનારા બ્રહ્મચારી વગેરેને ગૃહસ્થીઓએ યથાશક્તિ ભોજન આપવું, તેમજ અડચણ આવે નહિ એવી રીતે વૃક્ષાદિ ભૂતો માટે પણ ભાગ કાઢવો. 32

राजतो धनमन्विच्छेत्संसीदन्स्नातकः क्षुधा ।
याज्यान्तेवासिनोर्वापि न त्वन्यत इति स्थितिः ॥ ३३ ॥

ભૂખથી ગભરાતા સ્નાતક દ્વિજે રાજા પાસેથી, યજમાન પાસેથી કે પોતાના અંતેવાસી પાસેથી ધન મેળવવા ઇચ્છવું, પણ બીજા પાસેથી ધન લેવા ઇચ્છવું નહિ એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે.

न सीदेत्स्नातको विप्रः क्षुधा शक्तः कथंचन ।
न जीर्णमलवद्वासा भवेच्च विभवे सति ॥ ३४ ॥

શક્તિમાન સ્નાતક વિપ્રે કદી પણ ભૂખથી પીડાવું નહિ તેમજ સાધન હોવા છતાં જીર્ણ અને મેલાં વસ્ત્ર પહેરવાં નહિ. 34

क्लृप्तकेशनखश्मश्रुर्दान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः ।
स्वाध्याये चैव युक्तः स्यान्नित्यमात्महितेषु च ॥ ३५ ॥

नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपि स्त्रियमार्तवदर्शने।
समानशयने चैव न शयीत तया सह ॥ ४० ॥

કામની ઘેલછા આવી હોય તોય પુરુષે ઋતુદર્શનમાં આવેલી સ્ત્રીનો સંગ ન કરવો, તેમ તેની સાથે એક પથારીએ પણ ન સૂવું. ૪૦

रजसाभिप्लुतां नारीं नरस्य ह्युपगच्छतः ।
प्रज्ञा तेजोबलं चक्षुरायुश्चैव प्रहीयते ॥ ४१ ॥

જે માણસ રજસ્વલા સ્ત્રીનો સંગ કરે છે, તેનાં પ્રજ્ઞા, તેજ, બલ, નેત્ર અને આવરદા હણાય જ છે. ૪૧

तां विवर्जयतस्तस्य रजसा समभिप्लुताम्।
प्रज्ञा तेजोबलं चक्षुरायुश्चैव प्रवर्धते ॥ ४२ ॥

જે માણસ રજસ્વલા સ્ત્રીના સંગનો ત્યાગ કરે છે, તેનાં પ્રજ્ઞા, તેજ, બલ, નેત્ર અને આયુષ્ય વધે જ છે ૪૨

नाश्नीयाद्भार्यया सार्धं नैनामीक्षेत चाश्नतीम्।
क्षुवतीं जृम्भमाणां वा न चासीनां यथासुखम् ॥ ४३ ॥

પત્ની સાથે એક થાળીએ જમવું નહિ, તેમ તે ખાતી હોય, છીંકતી હોય, બગાસું લેતી હોય કે આરામથી બેઠી હોય ત્યારે તેને ન જોવી. ૪૪

नाञ्जयन्तीं स्वके नेत्रे न चाभ्यक्तामनावृताम्।
न पश्येत्प्रसवन्तीं च तेजस्कामो द्विजोत्तमः ॥ ४४ ॥

સ્ત્રી પોતાની આંખ આંજતી હોય, તેલાદિ મર્દન કરતી

અગ્નિને મોંથી ફૂંક મારવી નહિ. સ્ત્રીને નગ્ન જોવી નહિ, અગ્નિમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ નાખવી નહિ અને પગોને તપાવવા નહિ. ૫૩

अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमभिलङ्घयेत् ।
न चैनं पादतः कुर्यान्न प्राणाबाधमाचरेत् ॥ ५४ ॥

દેવતાને ખાટલા નીચે ન રાખવો. તેને ઓળંગવો નહિ અને તેને પગ તળે ન કરવો, તેમજ પ્રાણને સંકટ થાય એવું આચરણ કરવું નહિ. ૫૪

नाश्नीयात्संधिवेलायां न गच्छेन्नापि संविशेत् ।
न चैव प्रलिखेद्भूमिं नात्मनोपहरेत्स्रजम् ॥ ५५ ॥

સવારસાંજના સંધિકાલે જમવું નહિ અને પરગામ જવું નહિ ત્યારે સૂવું નહિ, જમીન ખોતરવી નહિ અને પોતાની માળા કાઢવી નહિ. ૫૫

नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा ष्ठीवनं वा समुत्सृजेत् ।
अमेध्यलिप्तमन्यद्वा लोहितं वा विषाणि वा ॥ ५६ ॥

મૂત્ર, વિષ્ઠા, થૂંક, એઠું ચોંટેલી વસ્તુ, લોહી કે વિષ એમાંનું કશું પણ પાણીમાં નાખવું નહિ. ૫૬

नैकः स्वपेच्छून्यगेहे श्रेयांसं न प्रबोधयेत् ।
नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः ॥ ५७ ॥

સૂના ઘરમાં એકલા ન સૂવું, (વય કે વિદ્યામાં) વડીલને ઉપદેશ ન આપવો, રજસ્વલા સાથે સંભાષણ ન કરવું અને વિનાનિમંત્રણે યજ્ઞમાં જવું નહિ. ૫૭

तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्ठपत्रतृणादिना ।
नियम्य प्रयतो वाचं संवीताङ्गोऽवगुण्ठितः ॥ ४९ ॥

પોતાનાં અંગોને બરાબર આવરીને, મરજાદ રાખીને અને લાકડાં, ઢેફાં તેમજ ખડ આદિથી જમીનને ઢાંકીને તેણે વાણીને પ્રયત્નપૂર્વક નિયમમાં રાખીને મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો.

मूत्रोच्चारसमुत्सर्गं दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।
दक्षिणाभिमुखो रात्रौ संध्ययोश्च यथा दिवा ॥ ५० ॥

દિવસે ઉત્તર દિશા તરફ, રાત્રે દક્ષિણ દિશા તરફ અને બેઉ સંધ્યાકાળે દિવસની જેમ ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો. ૫૦

छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।
यथासुखमुखः कुर्यात्प्राणबाधाभयेषु च ॥ ५१ ॥

રાત્રે, દિવસે, અંધારામાં કે છાયામાં તેમજ પ્રાણને સંકટ આવવાનો ભય હોય ત્યારે દ્વિજે યથેચ્છ મુખ રાખી મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

प्रत्यग्निं प्रतिसूर्यं च प्रतिसोमोदकद्विजान् ।
प्रति गां प्रति वातं च प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥ ५२ ॥

અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, જલ, બ્રાહ્મણ, ગાય અને પવન ઇત્યાદિની સામે જે મળમૂત્રનું વિસર્જન કરે છે, તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. ૫૨

नाग्निं मुखेनोपधमेन्नग्नां नेक्षेत च स्त्रियम् ।
नामेध्यं प्रक्षिपेदग्नौ न च पादौ प्रतापयेत् ॥ ५३ ॥

અગ્નિને મોંથી ફૂંક મારવી નહિ. સ્ત્રીને નગ્ન જોવી નહિ, અગ્નિમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ નાખવી નહિ અને પગોને તપાવવા નહિ. ૫૩

अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमभिलङ्घयेत् ।
न चैनं पादतः कुर्यान्न प्राणाबाधमाचरेत् ॥ ५४ ॥

દેવતાને ખાટલા નીચે ન રાખવો, તેને ઓળંગવો નહિ અને તેને પગ તળે ન કરવો, તેમજ પ્રાણને સંકટ થાય એવું આચરણ કરવું નહિ. ૫૪

नाश्नीयात्संधिवेलायां न गच्छेन्नापि संविशेत् ।
न चैव प्रलिखेद्भूमिं नात्मनोपहरेत्स्रजम् ॥ ५५ ॥

સવારસાંજના સંધિકાલે જમવું નહિ અને પરગામ જવું નહિ, ત્યારે સૂવુ નહિ, જમીન ખોતરવી નહિ અને પોતાની માળા કાઢવી નહિ. ૫૫

नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा ष्ठीवनं वा समुत्सृजेत् ।
अमेध्यलिप्तमन्यद्वा लोहितं वा विषाणि वा ॥ ५६ ॥

મૂત્ર, વિષ્ટા, થૂંક, એઠું ચોંટેલી વસ્તુ, લોહી કે વિષ એમાંનું કશુ પણ પાણીમાં નાખવું નહિ. ૫૬

नैकः स्वपेच्छून्यगेहे श्रेयांसं न प्रबोधयेत् ।
नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः ॥ ५७ ॥

સૂના ઘરમાં એકલા ન સૂવું, (વય કે વિદ્યામાં) વડીલને ઉપદેશ ન આપવો, રજસ્વલા સાથે સંભાષણ ન કરવું અને વિનાનિમંત્રણે યજ્ઞમાં જવુ નહિ. ૫૭

[एकः स्वादु न भुंजीत स्वार्थमेको न चिंतयेत् ।
एको न गच्छेदध्वानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥

[illegible] ભોજન એકલાએ ન ખાવું, એકલાએ [illegible] એકલા ન જવું અને [illegible] નહિ]

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ ।
स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥५८॥

[illegible]

न वारयेद्गां धयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ।
न दिवीन्द्रायुधं दृष्ट्वा कस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥५९॥

[illegible]

[illegible] ॥६०॥

[illegible]

न भुञ्जीतोद्धृतस्नेहं नातिसौहित्यमाचरेत् ।
नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥ ६२ ॥

[illegible] ૬૨

न कुर्वीत वृथा चेष्टां न वार्यञ्जलिना पिबेत् ।
नोत्सङ्गे भक्षयेद्भक्ष्यान्न जातु स्यात्कुतूहली ॥ ६३ ॥

ફોગટ ચેષ્ટા ન કરવી. ખોબે પાણી પીવું નહિ. ખાવાનું ખોળામાં રાખી ન ખાવું. તેમ કદી કુતૂહલી પણ ન થવું. ૬૩

न नृत्येन्नैव गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ।
नास्फोटयेन्न च क्ष्वेडेन्न च रक्तो विरावयेत् ॥ ६४ ॥

ન નૃત્ય કરવું. ન ગાયન કરવું. ન વાજિંત્ર વગાડવાં, ન તાળી પાડવી. ન કડકડાટથી બોલાવવી અને ન આનંદમાં આવી-ને [illegible] ૬૪

न पादौ धावयेत्कांस्ये कदाचिदपि भाजने ।
न भिन्नभाण्डे भुञ्जीत न भावप्रतिदूषिते ॥ ६५ ॥

કાંસાના પાત્રમાં ક્યારેય પગ ન ધોવા તેમ ભાંગેલા વાસણમાં અને વહેમપડતા વાસણમાં ન જમવું. ૬૫

उपानहौ च वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत् ।
उपवीतमलंकारं स्रजं करकमेव च ॥ ६६ ॥

બીજાઓએ ધારણ કરેલાં જોડા, વસ્ત્ર, જનોઈ, અલંકાર, માળા અને કમંડલ પોતે ધારણ કરવાં નહિ. ૬૬

नाविनीतैर्व्रजेद्धुर्यैर्न च क्षुद्व्याधिपीडितैः ।
न भिन्नशृङ्गाक्षिखुरैर्न वालधिविरूपितैः ॥ ६७ ॥

[illegible] ભૂખ અને રોગથી પીડાએલાં, [illegible] તેમજ [illegible] ન જવું. ૬૭

विनीतैस्तु व्रजेन्नित्यमाशुगैर्लक्षणान्वितैः ।
वर्णरूपोपसंपन्नैः प्रतोदेनातुदन्भृशम् ॥ ६८ ॥

[illegible] ૬૮

[illegible] वर्ज्यं भिन्नं तथासनम् ।
[illegible] ॥ ६९ ॥

[illegible]

लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो नरः ।
स विनाशं व्रजत्याशु सूचकोऽशुचिरेव च ॥ ७१ ॥

જે માણસ ઢેફાં ભાંગે છે, તરણાં તોડે છે, નખ ચાવે છે, ચાડી ખાય છે અને અપવિત્ર રહે છે, તે ઝટ વિનાશને પામે છે. ૭૧

न विगर्ह्य कथां कुर्याद्बहिर्माल्यं न धारयेत् ।
गवां च यानं पृष्ठेन सर्वथैव विगर्हितम् ॥ ७२ ॥

નિંદા કરીને વાત કરવી નહિ અને બહાર દેખાય તેમ માળા રાખવી નહિ તેમજ બળદની પીઠ પર સવારી કરવી એ સર્વથા નિંદિત છે. ૭૨

अद्वारेण च नातीयाद् ग्रामं वा वेश्म वावृतम् ।
रात्रौ च वृक्षमूलानि दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ७३ ॥

વાસેલા ગામમાં કે ઘરમાં છીંડેથી જવું નહિ અને રાત્રે ઝાડોનાં મૂળોને દૂરથી વર્જવાં. ૭૩

नाक्षैः क्रीडेत्कदाचित्तु स्वयं नोपानहौ हरेत् ।
शयनस्थो न भुञ्जीत न पाणिस्थं न चासने ॥ ७४ ॥

ક્યારેય પાસાથી ન રમવું અને જાતે જોડા ન ઉપાડવા, પથારીમાં રહ્યે રહ્યે જમવું નહિ, હાથમાં ભોજન ગણીને ખાવું નહિ અને બેસવાના આસન ઉપર અન્ન મૂકી આરોગવું નહિ. ૭૪

सर्वं च तिलसंबद्धं नाद्यादस्तमिते रवौ ।
न च नग्नः शयीतेह न चोच्छिष्टः क्वचिद्व्रजेत् ॥ ७५ ॥

સૂર્ય આથમ્યા પછી તલના સંબંધવાળું કંઇ પણ ભોજન ખાવું નહિ. નાગા સૂવું નહિ, તેમજ ક્યાંય એઠા મોઢે જવું નહિ.

आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् ।
आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥

ભીના પગે જમાય, પણ ભીના પગે સુવાય નહિ; ભીને પગે જમનારો મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય પામે છે. ૭૬

अचक्षुर्विषयं दुर्गं न प्रपद्येत कर्हिचित् ।
न विण्मूत्रमुदीक्षेत न बाहुभ्यां नदीं तरेत् ॥ ७७ ॥

આંખે ન દીઠેલા દુર્ગમ સ્થાનમાં કદાપિ ભૂલેચૂકે પણ જવું નહિ. મળમૂત્ર જોવાં નહિ, હાથ વડે નદી તરવી નહિ. ૭૭

अधितिष्ठेन्न केशांस्तु न भस्मास्थिकपालिकाः ।
न कार्पासास्थि न तुषान्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ ७८ ॥

દીર્ઘ આવરદાની ઇચ્છાવાળાએ વાળ, ભસ્મ, હાડકાં, ભાંગેલાં ઠીકરાં, કપાસનાં છોડાં અને સાળનાં ફોતરાં એ ઉપર બેસવું નહિ. ૭૮

न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुल्कसैः ।
न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ ७९ ॥

પતિત, ચાંડાળ, પુલ્કસ (નિષાદથી શૂદ્ર સ્ત્રીમાં થયેલા), મૂર્ખ, અહંકારી, અંત્યજ અને અંત્યાવસાયીઓ (નિષાદની સ્ત્રીમાં ચાંડાળથી જન્મેલા) સાથે વસવું નહિ. ૭૯

[न कृतघ्नैरनुद्युक्तैर्न महापातकान्वितैः ।
न दस्युभिर्नाशुचिभिर्नामित्रैश्च कदाचन ॥

કૃતઘ્ની, નિરુદ્યમી, મહાપાપવાળા, ચોર, અપવિત્ર અને શત્રુઓ સાથે કદી રહેવું નહિ.]

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।
न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८० ॥

શૂદ્રને શાસ્ત્રમતિ આપવી નહિ, ઉચ્છિષ્ટ આપવું નહિ, હવિનો શેષ આપવો નહિ, ધર્મોપદેશ આપવો નહિ, તેમ તેને વ્રતનો ઉપદેશ આપવો નહિ. ૮૦

[अंतरा ब्राह्मणं कृत्वा प्रायश्चित्तं समादिशेत् ।
કોઈને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું હોય તો બ્રાહ્મણને મધ્યસ્થ રાખીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું.]

यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे यश्चैवादिशति व्रतम् ।
सोऽसंवृतं नाम तमः सह तेनैव मज्जति ॥ ८१ ॥

જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ધર્મોપદેશ કરે છે અને જે તેને વ્રતાદેશ આપે છે, તે તે શૂદ્રની સાથે અસંવૃત નામના નરકમાં ડૂબે છે.

न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ।
न स्पृशेच्चैतदुच्छिष्टो न च स्नायाद्विना ततः ॥ ८२ ॥

બેઉ હાથ સાથે રાખી પોતાનું માથું ખંજવાળવું નહિ, એંઠે હાથે માથાને અડવું નહિ અને માથું ભીંજવ્યા વિના નાહવું નહિ ૮૨

केशग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान्विवर्जयेत् ।
शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किंचिदपि स्पृशेत् ॥ ८३ ॥

કોઈના વાળ ખેંચવા નહિ, તેમજ માથે પ્રહાર કરવા નહિ, માથે તેલ ચોપડયા પછી તે હાથ વડે કોઈ પણ અંગને અડવું નહિ. ૮૩

न राज्ञः प्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः ।
सूनाचक्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम् ॥ ८४ ॥

અક્ષત્રિયથી જન્મેલા રાજા, કસાઇ, ઘાણી આદિ ચક્ર રાખી આજીવિકા કરનારાઓ, કલાલ, તેમજ રૂપવેશથી જીવનારાઓ પાસેથી દાન લેવું નહિ. ૮૪

दशसूनासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः ।
दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥ ८५ ॥

દસ ખાટકી બરાબર એક ઘાણીવાળો (તેલી) છે, દસ ઘાણીવાળા બરાબર એક કલાલ છે, દશ કલાલ બરાબર એક રૂપવેશી છે અને દશ રૂપવેશી બરાબર એક (અક્ષત્રિય) રાજા છે. ૮૫

दश सूनासहस्राणि यो वाहयति सौनिकः ।
तेन तुल्यः स्मृतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥८६॥

રાજાને તે ખાટકી જેવો જાણવો કે જે દશ હજાર કસાઈખાનાં ચલાવતો હોય આથી તો તે રાજાનું દાન ભય કર છે.૮૬

यो राज्ञः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः ।
स पर्यायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥८७॥
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च ॥८८॥
संजीवनं महावीचिं तपनं संप्रतापनम् ।
संहातं च सकाकोलं कुड्मलं प्रतिमूर्त्तिकम् ॥८९॥
लोहशङ्कुमृजीषं च पन्थानं शाल्मलीं नदीम् ।
असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च ॥९०॥

શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વર્તનારા લોભિયા રાજા પાસેથી જે દાન સ્વીકારે છે, તે ક્રમે કરીને આ નીચેનાં એકવીસ નરકોમાં પડે છે. તામિસ્ર. અંધતામિસ્ર. મહારૌરવ. રૌરવ. કાલસૂત્ર. મહાનરક. સંજીવન. મહાવીચિ. તપન. સંપ્રતાપન. સંઘાત. સકાકોલ. કુડ્મલ. પ્રતિમૂર્તિક. (પૂતિમૂત્તિક) લોહશંકુ. ઋજીષ, પંથા. શાલ્મલી. વૈતરણી નદી આસિપત્રવન. અને લોહદારક. ૮૭-૯૦

एतद्विदन्तो विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ।
न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥ ९१ ॥

પરલોકમાં પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા બ્રહ્મવાદી વિદ્વાન બ્રાહ્મણો એ જાણે છે; તેથી તેઓ રાજા પાસેથી દાન લેતા નથી.

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
कायक्लेशांश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥९२॥

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું અને ધર્મ તથા અર્થનું ચિંતવન કરવું. એ ધર્મ અને અર્થ અંગે થનારા કાયાના ક્લેશોનો વિચાર કરવો નહિ અને વેદના રહસ્યાર્થનું ચિંતન કરવું. ૯૨

उत्थायावश्यकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः ।
पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां चिरम् ॥ ९३ ॥

ઊઠીને આવશ્યક મળશુદ્ધિ કરવી, સ્નાનાદિ શૌચ કરવું અને સ્વસ્થચિત્તે પ્રભાતની સંધ્યામાં લાંબા સમય સુધી ગ જપતાં રહેવું. તે જ રીતે બરાબર એટલો સમય સંધ્યાએ પણ ગાયત્રીજપ કરવો. ૯૩

न राज्ञः प्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः ।
सूनाचक्रध्वजवतां वेशेनैव च जीवताम् ॥ ८४ ॥

અક્ષત્રિયથી જન્મેલા રાજા, કસાઇ, ઘાણી આદિ રાખનારાથી આજીવિકા કરનારાઓ, કલાલ, તેમજ રૂપેશથી જીવનારાંઓ પાસેથી દાન લેવું નહિ. ૮૪

दशसूनासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः ।
दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥ ८५ ॥

દશ ખાટકી બરાબર એક ઘાણીવાળો (તેલી) છે, દશ ઘાણી વાળા બરાબર એક કલાલ છે, દશ કલાલ બરાબર એક રૂપેશી છે અને દશ રૂપેશી બરાબર એક (અક્ષત્રિય) રાજા છે. ૮૫

दश सूनासहस्राणि यो वाहयति सौनिकः ।
तेन तुल्यः स्मृतो राजा घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥ ८६ ॥

રાજાને તે ખાટકી જેવો બતાવ્યો છે કે જે દશ હજાર કસાઈ [illegible] આવા તે રાજાનું દાન ભયંકર છે. [illegible]

यो राज्ञः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः ।
स पर्यायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥ ८७ ॥
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ।
नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च ॥ ८८ ॥
संजीवनं महावीचिं तपनं संप्रतापनम् ।
संहातं च सकाकोलं कुड्मलं प्रतिमूर्तिकम् ॥ ८९ ॥
लोहशङ्कुमृजीषं च पन्थानं शाल्मलीं नदीम् ।
असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च ॥ ९० ॥

શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વર્તનારા લોભિયા રાજા પાસેથી જે દાન સ્વીકારે છે, તે ક્રમે કરીને આ નીચેનાં એકવીસ નરકોમાં પડે છે. તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર, મહારૌરવ, રૌરવ, કાલસૂત્ર, મહાનરક, સંજીવન, મહાવીચિ, તપન, સંપ્રતાપન, સંહાત, સકાકોલ, કુડ્મલ, પ્રતિમૂર્ત્તિક, (પૂત્તિમૃત્તિક) લોહશંકુ, ઋજીષ, પંથા, શાલ્મલી, વૈતરણી નદી આસિપત્રવન, અને લોહદારક. ૮૭-૯૦

एतद्विदन्तो विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ।
न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥ ९१ ॥

પરલોકમાં પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા બ્રહ્મવાદી વિદ્વાન બ્રાહ્મણો એ જાણે છે, તેથી તેઓ રાજા પાસેથી દાન લેતા નથી.

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
कायक्लेशांश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥९२॥

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું અને ધર્મ તથા અર્થનું ચિંતવન કરવું. એ ધર્મ અને અર્થ અંગે થનારા કાયાના કલેશોનો વિચાર કરવો નહિ અને વેદના રહસ્યાર્થનું ચિંતન કરવું. ૯૨

उत्थायावश्यकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः ।
पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां चिरम् ॥ ९३ ॥

ઊઠીને આવશ્યક મળશુદ્ધિ કરવી, સ્નાનાદિ શૌચ કરવું અને સ્વસ્થચિત્તે પ્રભાતની સંધ્યામાં લાંબા સમય સુધી ગાયત્રી જપતાં રહેવું. તે જ રીતે બરાબર એટલો સમય સાંજની સંધ્યાએ પણ ગાયત્રીજપ કરવો. ૯૩

ऋषयो दीर्घसंध्यात्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ।
प्रज्ञां यशश्च कीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥९४॥

લાંબી સંધ્યાઓ કરીને ઋષિઓ દીર્ઘ આયુષ, પ્રજ્ઞા, યશ (દાનથી થયેલી ખ્યાતિ) કીર્તિ (ત્યાગથી થયેલી ખ્યાતિ) તેમજ બ્રહ્મતેજને પામ્યા હતા. ૯૪

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।
युक्तश्छन्दांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् ॥९५॥

શ્રાવણ કે ભાદરવા માસની પૂનમે યથાવિધિ ઉપાકર્મ કરી બ્રાહ્મણે સાડાચાર માસ સુધી નિયમપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવું. ૯૫

पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ।
माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ॥९६॥

તે પછી, પુષ્ય નક્ષત્રમાં (પોષ માસની) પૂનમે અથવા માઘ મહિનાના શુક્લ પક્ષના પડવાને દિવસે, પહેલા પહોરમાં દ્વિજ ગામબહાર જઈને વેદનો ઉત્સર્ગવિધિ કરવો. ૯૬

यथाशास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गं छन्दसां बहिः ।
विरमेत्पक्षिणीं रात्रिं तदेवैकमहर्निशम् ॥९७॥

આ પ્રમાણે ગામબહાર જઈ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે વેદનો ઉત્સર્ગ કર્યા પછી, બે પક્ષિણી (આગલો ને પાછલો દિવસ વચ્ચેની રાત્રિ) સુધી અથવા એક દિવસ ને એક રાત્રિ સુધી [illegible] ૯૭

अत ऊर्ध्वं तु छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।
वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् ॥९८॥

[illegible]

नाविस्पष्टमधीयीत न शूद्रजनसन्निधौ ।
न निशान्ते परिश्रान्तो ब्रह्माधीत्य पुनः स्वपेत् ॥ ९९ ॥

[illegible]

यथोदितेन विधिना नित्यं छन्दस्कृतं पठेत् ।
ब्रह्म छन्दस्कृतं चैव द्विजो युक्तो ह्यनापदि ॥ १०० ॥

[illegible] ગાયત્રી આદિ [illegible] ભાગનો નિત્ય [illegible] આપત્તિ ન હોય તો વેદ- [illegible] સ્વાધ્યાય કરવો.

અનધ્યાય—

इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ।
अध्यापनं च कुर्वाणः शिष्याणां विधिपूर्वकम् ॥ १०१ ॥

વિધિપૂર્વક શિષ્યોને અધ્યાપન કરનારાઓએ તેમજ અધ્યયન કરનારાઓએ, આ નીચેના અનધ્યાયોમાં અભ્યાસ કરવો નહિ. ૧૦૧

कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांसुसमूहने ।
एतौ वर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाः प्रचक्षते ॥ १०२ ॥

રાત્રે કાનમાં સસવાટા મારતો પવન વાતો હોય અને

ऋषयो दीर्घसंध्यात्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ।
प्रज्ञां यशश्च कीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥ ९४ ॥

લાંબી સંધ્યાઓ કરીને ઋષિઓ દીર્ઘ આયુષ, પ્રજ્ઞા, યશ, (દાનથી થયેલી ખ્યાતિ) કીર્તિ (ત્યાગથી થયેલી ખ્યાતિ) તેમજ બ્રહ્મતેજને પામ્યા હતા. ૯૪

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।
युक्तश्छन्दांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् ॥ ९५ ॥

શ્રાવણ કે ભાદરવા માસની પૂનમે યથાવિધિ ઉપાકર્મ કરીને બ્રાહ્મણે સાડાચાર માસ સુધી નિયમપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવું. ૯૫

पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ।
माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ॥ ९६ ॥

ને પછી, પુષ્ય નક્ષત્રમાં (પોષ માસની) પૂનમે અથવા માઘ મહિનાના શુક્લ પક્ષના પડવાને દિવસે, પહેલા પહોરમાં દ્વિજે ગામબહાર જઇને વેદનો ઉત્સર્ગવિધિ કરવો. ૯૬

यथाशास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गं छन्दसां बहिः ।
विरमेत्पक्षिणीं रात्रिं तदेवैकमहर्निशम् ॥ ९७ ॥

આ પ્રમાણે ગામબહાર જઈ શાસ્ત્રવિધિએ વેદનો ઉત્સર્ગ કર્યા પછી, એક પક્ષિણી (આગલો ને પાછલો દિવસ તથા વચ્ચેની રાત્રિ) સુધી અથવા એક દિવસ ને એક રાત્રિ સુધી, વેદ [illegible] નહિ ભણવું. ૯૭

अत ऊर्ध्वं तु छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।
वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् ॥ ९८ ॥

[illegible] ૯૮

नाविस्पष्टमधीयीत न शूद्रजनसन्निधौ ।
न निशान्ते परिश्रान्तो ब्रह्माधीत्य पुनः स्वपेत् ॥९९॥

[illegible] નહિ, શૂદ્રજનોની સમીપમાં [illegible] નહિ, અને [illegible] ૯૯

यथोदितेन विधिना नित्यं छन्दस्कृतं पठेत् ।
ब्रह्म छन्दस्कृतं चैव द्विजो युक्तो ह्यनापदि ॥१००॥

યથોક્ત વિધિથી દ્વિજે ગાયત્રી આદિ છંદોથી યુક્ત મંત્ર-ભાગનો નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવો અને જ્યાં આપત્તિ ન હોય ત્યાં વેદ-ભાગ તથા છંદોયુક્ત બ્રાહ્મણભાગનો આલસ્યરહિત સ્વાધ્યાય કરવો.

અનધ્યાય—

इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ।
अध्यापनं च कुर्वाणः शिष्याणां विधिपूर्वकम् ॥१०१॥

વિધિપૂર્વક શિષ્યોને અધ્યાપન કરાવનારાઓએ તેમજ અધ્યયન કરનારાઓએ, આ નીચેના અનધ્યાયોમાં અભ્યાસ કરવો નહિ ૧૦૧

कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांसुसमूहने ।
एतौ वर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाः प्रचक्षते ॥१०२॥

રાત્રે કાનમાં સુસવાટા મારતો પવન વાતો હોય અને

ऋषयो दीर्घसंध्यात्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ।
प्रज्ञां यशश्च कीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥ ९४ ॥

લાંબી સંધ્યાઓ કરીને ઋષિઓ દીર્ઘ આયુષ, પ્રજ્ઞા, યશ (દાનથી થયેલી ખ્યાતિ) કીર્તિ (ત્યાગથી થયેલી ખ્યાતિ) તેમજ બ્રહ્મતેજને પામ્યા હતા. ૯૪

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।
युक्तश्छन्दांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् ॥ ९५ ॥

શ્રાવણ કે ભાદરવા માસની પૂનમે યથાવિધિ ઉપાકર્મ કરીને બ્રાહ્મણે સાડાચાર માસ સુધી નિયમપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવું. ૯૫

पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ।
माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ॥ ९६ ॥

તે પછી, પુષ્ય નક્ષત્રમાં (પોષ માસની) પૂનમે અથવા માઘ મહિનાના શુક્લ પક્ષના પડવાને દિવસે, પહેલા પહોરમાં દ્વિજે ગામબહાર જઇને વેદનો ઉત્સર્ગવિધિ કરવો. ૯૬

यथाशास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गं छन्दसां बहिः ।
विरमेत्पक्षिणीं रात्रिं तदेवैकमहर्निशम् ॥ ९७ ॥

આ પ્રમાણે ગામબહાર જઈ શાસ્ત્રવિધિએ વેદનો ઉત્સર્ગ કર્યા પછી, એક પક્ષિણી (આગલો ને પાછલો દિવસ તથા વચ્ચેની રાત્રિ) સુધી અથવા એક દિવસ ને એક રાત્રિ સુધી અધ્યયનથી વિરમવું. ૯૭

अत ऊर्ध्वं तु छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।
वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् ॥ ९८ ॥

[illegible]

नाविस्पष्टमधीयीत न शूद्रजनसंनिधौ ।
न निशान्ते परिश्रान्तो ब्रह्माधीत्य पुनः स्वपेत् ॥ ९९ ॥

[illegible]

यथोदितेन विधिना नित्यं छन्दस्कृतं पठेत् ।
ब्रह्म छन्दस्कृतं चैव द्विजो युक्तो ह्यनापदि ॥ १०० ॥

[illegible] ગાયત્રી આદિ છંદોવાળી [illegible] આપત્તિ ન હોય તો [illegible] અભ્યાસ કરવો.

અનધ્યાય—

इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् ।
अध्यापनं च कुर्वाणः शिष्याणां विधिपूर्वकम् ॥ १०१ ॥

વિધિપૂર્વક શિષ્યોને અધ્યાપન કરાવનારાઓએ તેમજ અધ્યયન કરનારાઓએ પણ આ નીચેના અનધ્યાયોમાં અભ્યાસ કરવો નહિ. ૧૦૧

कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांसुसमूहने ।
एतौ वर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाः प्रचक्षते ॥ १०२ ॥

રાત્રે કાનમાં સુસવાટા મારતો પવન વાતો હોય અને

દિવસે ધૂળના ગોટા ઊડતા હોય એ બે અનધ્યાયો વર્ષાકાળમાં પાળવા, એમ સ્વાધ્યાયને જાણનારાઓ કહે છે. ૧૦૨

विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानां च संप्लवे ।
आकालिकमनध्यायमेतेषु मनुरब्रवीत् ॥१०३॥

વીજળી, ગર્જના અને વૃષ્ટિ થતી હોય, તેમજ મોટો ઉલ્કાપાત થતો હોય, તે પ્રસંગે આકાલિક (બનાવના સમયથી માંડીને બીજા દિવસના તે સમય સુધી) અનધ્યાય પાળવો; એમ મનુ કહે છે. ૧૦૩

एतांस्त्वभ्युदितान्विद्याद्यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।
तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥१०४॥

હોમાગ્નિ પ્રકટયાના સમયે વર્ષાકાળે જો આ વીજળી વગેરે થયેલાં જણાય, તો તે વખતે અનધ્યાય પાળવો, તેમજ પ્રભાતનો તેમજ સાયંકાળનો હોમાગ્નિ પ્રગટ થયો હોય તે વખતે વર્ષાકાળ વિના પણ વાદળાં દેખાય તો અનધ્યાય પાળવો. ૧૦૪

निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने ।
एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि ॥१०५॥

કડાકા, ભડાકા, ધરતીકંપ અને સૂર્યાદિ જ્યોતિઓના ઉપદ્રવ એ વર્ષાઋતુમાં થાય તોપણ તે વખતે આકાલિક અનધ્યાય જાણવો. ૧૦૫

प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिःस्वने ।
सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा ॥१०६॥

અગ્નિહોત્રનો અગ્નિ પ્રગટયા પછી, જો પ્રભાતે વીજળી

અને મેઘગર્જના થાય તો સૂર્યજ્યોતિ હોય ત્યાં સુધી અને સંધ્યાકાળે તે જો થાય તો તારાજ્યોતિ હોય ત્યાં સુધી અનધ્યાય રહે. પણ તે બે વૃષ્ટિ સાથે થાય તો એક દિવસ ને એક રાત્રિ અનધ્યાય રહે. ૧૦૬

नित्यानध्याय एवं स्याद् ग्रामेषु नगरेषु च ।
धर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च सर्वदा ॥१०७॥

ધર્મમાં નિપુણતા ઇચ્છનારા પુરુષોએ ગામોમાં અને નગરોમાં નિત્ય ઉપરના અનધ્યાયો પાળવા, વળી દુર્ગંધ છૂટે ત્યાં પણ સર્વદા અનધ્યાય પાળવો. ૧૦૭

अन्तर्गतशवे ग्रामे वृषलस्य च संनिधौ ।
अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च ॥ १०८ ॥

ગામમાં શબ પડ્યુ હોય, શૂદ્ર નજીક હોય, રુદન ચાલતું હોય, તેમજ માણસો ટોળે મળ્યાં હોય, ત્યારે પણ અનધ્યાય રાખવો. ૧૦૮

उदके मध्यरात्रे च विण्मूत्रस्य विसर्जने ।
उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥ १०९॥

પાણીમાં, મધરાતે, મળમૂત્રના ત્યાગ વખતે, એઠે મોંએ અને શ્રાદ્ધનું ભોજન કરીને મનથી પણ વેદચિંતન કરવું નહિ. ૧૦૯

प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।
त्र्यहं न कीर्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥ ११० ॥

એકોદ્દિષ્ટ શ્રાદ્ધનુ નિમંત્રણ સ્વીકાર્યો પછી તથા રાજાને ત્યાં

पांसुवर्षे दिशां दाहे गोमायुविरुते तथा ।
श्वखरोष्ट्रे च रुवति पङ्क्तौ च न पठेद्द्विजः ॥११५॥

ધૂળનો વરસાદ થતો હોય, દિશાઓમાં દાહ થતો હોય, શિયાળવાં રડતાં હોય, [illegible] હોય, ગધેડા ભૂંકતાં હોય, ઊંટ ગાંગરતા હોય તેમજ મનુષ્યો ટોળે વળીને બેઠા હોય, ત્યારે બ્રાહ્મણે પાઠ કરવો નહિ. ૧૧૫

नाधीयीत श्मशानान्ते ग्रामान्ते गोव्रजेऽपि वा ।
वसित्वा मैथुनं वासः श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च ॥११६॥

ગામને છેડે અને સ્મશાન પાસે, ગૌશાળામાં, મૈથુન સમયનું વસ્ત્ર પહેરીને, તેમજ શ્રાદ્ધનું અન્ન સ્વીકારીને વેદનું અધ્યયન કરવું નહિ. ૧૧૬

प्राणि वा यदि वाऽप्राणि यत्किंचिच्छ्राद्धिकं भवेत् ।
तदालभ्याप्यनध्यायः पाण्यास्यो हि द्विजः स्मृतः ॥११७॥

શ્રાદ્ધ નિમિત્તે (ગાય, ઘોડા આદિ) પ્રાણી કે (વસ્ત્ર આદિ) અપ્રાણીનું દાન લીધા પછી અનધ્યાય ગણવો. કેમકે, બ્રાહ્મણને **पाण्यास्य** (હાથ જ જેનું મુખ છે એવો) કહ્યો છે. ૧૧૭

चौरैरुपप्लुते ग्रामे संभ्रमे चाग्निकारिते ।
आकालिकमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्भुतेषु च ॥११८॥

ગામમાં ચોરોએ રંજાડ કર્યો હોય, આગ લાગવાથી ગભરાટ ફેલાયો હોય અને આશ્ચર્યકારક ઉત્પાતો હોય, ત્યારે આકાલિક અનધ્યાય પાળવો. ૧૧૮

उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ ११९ ॥

ઉપાકર્મમાં અને વેદના ઉત્સર્ગમાં ત્રણ રાત્રિ સુધી અનધ્યાય કહ્યો છે. અષ્ટકા શ્રાદ્ધમાં તેમજ દરેક ઋતુને અંતે એક દિવસ ને એક રાત્રિનું અનધ્યયન રાખવું. ૧૧૯

नाधीयीताश्वमारूढो न वृक्षं न च हस्तिनम् ।
न नावं न खरं नोष्ट्रं नरिणस्थो न यानगः ॥ १२० ॥

ઘોડા, ઝાડ, હાથી, હોડી, ગધેડા, ઊંટ, ખારપાટ અને ગાડાં વગેરે વાહન ઉપર બેસીને વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૦

न विवादे न कलहे न सेनायां न संगरे ।
न भुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न शुक्तके ॥ १२१ ॥

વિવાદમાં, કલહમાં, સેનામાં, યુદ્ધમાં, જમીને તરત, અપચામાં, ઊલટી થયા પછી અને ખાટા ઓડકાર વખતે વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૧

अतिथिं चाननुज्ञाप्य मारुते वाति वा भृशम् ।
रुधिरे च स्रुते गात्राच्छस्त्रेण च परिक्षते ॥ १२२ ॥

અતિથિની આજ્ઞા વિના, પવન સખત ફૂંકાતો હોય ત્યારે, અંગમાંથી લોહી ઝરી ગયું હોય ત્યારે અને હથિયારથી જખમ થયો હોય તે વખતે અધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૨

सामध्वनावृग्यजुषी नाधीयीत कदाचन ।
वेदस्याधीत्य वाप्यन्तमारण्यकमधीत्य च ॥ १२३ ॥

સામવેદના ધ્વનિ થતા હોય ત્યારે કદી પણ ઋગ્વેદ કે

યજુર્વેદ ભણવો નહિ; તેમજ વેદનુ અધ્યયન કર્યા પછી આરણ્યક ભણીને અંતે પાછુ વેદાધ્યયન કરવુ નહિ. ૧૨૩

ऋग्वेदो देवदैवत्यो यजुर्वेदस्तु मानुषः ।
सामवेदः स्मृतः पित्र्यस्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥ १२४ ॥

ઋગ્વેદના દેવ દેવતા છે, યજુર્વેદના દેવ મનુષ્ય છે અને સામવેદના દેવ પિતૃ છે. તેથી સામવેદનો ધ્વનિ અપવિત્ર ગણ્યો છે. ૧૨૪

एतद्विदन्तो विद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् ।
क्रमतः पूर्वमभ्यस्य पश्चाद्वेदमधीयते ॥ १२५ ॥

આ જાણનારા વિદ્વાનો નિત્ય વેદના સારરૂપ પ્રણવ, વ્યાહૃતિ અને ગાયત્રી એ ત્રણને ક્રમવાર પ્રથમ ભણીને પછી વેદનું અધ્યયન કરે છે. ૧૨૫

पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः ।
अन्तरागमने विद्यादनध्यायमहर्निशम् ॥ १२६ ॥

પશુ, દેડકો, બિલાડું, કૂતરુ, સાપ, નોળિયો અને ઊંદર એ અધ્યયન વખતે ગુરુ અને શિષ્યની વચ્ચે થઇને જાય, તો એક દિવસ ને એક રાત્રિ અનધ્યયન જાણવું. ૧૨૬

द्वावेव वर्जयेन्नित्यमनध्यायौ प्रयत्नतः ।
स्वाध्यायभूमिं चाशुद्धामात्मानं चाशुचिं द्विजः ॥ १२७ ॥

સ્વાધ્યાયની ભૂમિ અશુદ્ધ હોય ત્યારે અને પોતે અપવિત્ર હોય ત્યારે આ બે અનધ્યાયોને દ્વિજ નિત્ય પ્રયત્નપૂર્વક વર્જવા.

સદાચાર—

अमावास्यामष्टमीं च पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ स्नातको द्विजः ॥ १२८ ॥

અમાસ, આઠમ, પૂનમ અને ચૌદશ એ દિવસોએ સ્રીને ઋતુ હોય તો પણ સ્નાતક બ્રાહ્મણે બ્રહ્મચારી રહેવું. ૧૨૮

[षष्ठ्यष्टम्यौत्वमावास्यामुभयत्र चतुर्दशीम् ।
वर्जयेत्पार्णमासीं च तैले मांसे भगे क्षुरे ॥

તૈલસ્નાન, માંસભક્ષણ, સ્રીસંગ અને હજામત એ ચાર વાનાં અનુક્રમે કે બધાં છઠ, આઠમ, વદ ને સુદની ચૌદશ અને પૂનમે વર્જવાં]

न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नातुरो न महानिशि ।
न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये ॥ १२९ ॥

જમ્યા પછી, માંદગીમાં, મધ્યરાત્રે, ઘણાં કપડાં સહિત, તેમજ અજાણ્યા જલાશયમાં સ્નાન કરવું નહિ. ૧૨૯

देवतानां गुरोराज्ञः स्नातकाचार्ययोस्तथा ।
नाक्रामेत्कामतश्छायां बभ्रुणो दीक्षितस्य च ॥ १३० ॥

દેવ, ગુરુ, રાજા, સ્નાતક, આચાર્ય, કાળી ગાય, યજ્ઞમાં દીક્ષા લીધેલ પુરુષ અને બાંધવ એમની છાયાને જાણીજોઈને ઓળંગવી નહિ. ૧૩૦

मध्यंदिनेऽर्धरात्रे च श्राद्धं भुक्त्वा च सामिषम् ।
सन्ध्ययोरुभयोश्चैव न सेवेत चतुष्पथम् ॥ १३१ ॥

મધ્યાહ્ને, મધરાતે, શ્રાદ્ધ જમીને, માંસયુક્ત આહાર

[illegible]

उद्वर्तनमपस्नानं विण्मूत्रे रक्तमेव च ।
श्लेष्मनिष्ठ्यूतवान्तानि नाधितिष्ठेत्तु कामतः ॥ १३२ ॥

ચોળેલ પાણી નાહેલ પાણી, મળમૂત્ર, લોહી, બળખા, થૂંક, ને, ઉલટી એ ઉપર ઇચ્છાપૂર્વક ઉભા રહેવું નહિ.

वैरिणं नोपसेवेत सहायं चैव वैरिणः ।
अधार्मिकं तस्करं च परस्यैव च योषितम् ॥ १३३ ॥

વેરીને, વેરીના સહાયકને, અધાર્મિકને, ચોરને, તેમજ પરસ્ત્રીને સેવવાં નહિ. ૧૩૩

न हीदृशमनायुष्यं लोके किंचन विद्यते ।
यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥ १३४ ॥

આ જગતમાં પરસ્ત્રીના સેવન જેવું બીજું કશું જ પુરુષના આયુષ્યનો નાશ કરનાર નથી ૧૩૪

क्षत्रियं चैव सर्पं च ब्राह्मणं च बहुश्रुतम् ।
नावमन्येत वै भूष्णुः कृशानपि कदाचन ॥ १३५ ॥

ક્ષત્રિય, સર્પ અને બહુશ્રુત બ્રાહ્મણ એ દુર્બળ હોય તો પણ તેમનું ઉદયની ઇચ્છાવાળાએ અપમાન કરવું નહિ. ૧૩૫

एतत्त्रयं हि पुरुषं निर्दहेदवमानितम् ।
तस्मादेतत्त्रयं नित्यं नावमन्येत बुद्धिमान् ॥ १३६ ॥

આ ત્રણેય અપમાન પામતાં પુરુષને બાળી નાખે છે તેથી બુદ્ધિમાને એ ત્રણનું ક્યારે પણ અપમાન કરવું

नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।
आमृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनां मन्येत दुर्लभाम् ॥ १३७ ॥

ઉદ્યમ છતાં સંપત્તિ ન મળે તો પણ પોતાની જાતને ધિક્કારવી નહિ; મરણ સુધી ધનસંપાદન કરવા માટે યત્ન કરવો. ધનને દુર્લભ માનવું નહિ. ૧૩૭

सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ १३८ ॥

સત્ય બોલવું અને તે પણ પ્રિય બોલવું, પણ સત્ય અપ્રિય રીતે બોલવું નહિ, તેમ પ્રિય રીતે અસત્ય કહેવું નહિ, આ સનાતન ધર્મ છે. ૧૩૮

भद्रं भद्रमिति ब्रूयाद्भद्रमित्येव वा वदेत् ।
शुष्कवैरं विवादं च न कुर्यात्केनचित्सह ॥ १३९ ॥

અભદ્ર હોય ત્યાં ભદ્ર શબ્દથીજ બોલવું અને ભદ્ર હોય ત્યાં પણ ભદ્રજ બોલવું. કોઈની સાથે પણ ખાલી વેર કે વિવાદ કરવા નહિ. ૧૩૯

नातिकल्यं नातिसायं नातिमध्यंदिने स्थिते ।
नाज्ञातेन समं गच्छेन्नैको न वृषलैः सह ॥ १४० ॥

ખૂબ વહેલી સવારે, ખૂબ મોડી સાંજે અને ખરે બપોરે અજાણ્યા સાથે તેમજ શૂદ્રોની સાથે પંથ કરવો નહિ. ૧૪૦

हीनाङ्गानतिरिक्ताङ्गान्विद्याहीनान्वयोधिकान् ।
रूपद्रव्यविहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ॥ १४१ ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥१८२॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] न तु ॥१८३॥

[illegible] આપવું અને [illegible] કરવો. ૧૮૩

[illegible] निषण्णः ।
[illegible] विवर्जयेत् ॥१८४॥

[illegible] ઇંદ્રિયોના અને [illegible] કરવો નહિ. ૧૮૪

[illegible] स्यात्प्रयतात्मा जितेन्द्रियः ।
जपेच्च जुहुयाच्चैव नित्यमग्निमतन्द्रितः ॥१८५॥

નિત્ય [illegible] નિયમમાં [illegible]. ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી, આળસ વગર ગાયત્રી [illegible] અને અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૮૫

मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यं च प्रयतात्मनाम् ।
जपतां जुह्वतां चैव विनिपातो न विद्यते ॥ १४६ ॥

નિત્ય મંગલ આચાર કરનારા, મનને નિયમમાં રાખનારા, ગાયત્રી જપનારા અને હોમ કરનારા—એમનો કદી પણ વિનિપાત થતો નથી. ૧૪૬

वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं यथाकालमतन्द्रितः ।
तं ह्यस्याहुः परं धर्ममुपधर्मोऽन्य उच्यते ॥ १४७ ॥

પ્રમાદરહિત રહીને, નિત્ય યથાકાલે વેદનો અભ્યાસ કરવો તેને જ પંડિતો પરમ ધર્મ કહે છે. તે વિનાના બીજા ઉપધર્મ કહેવાય છે. ૧૪૭

वेदाभ्यासेन सततं शौचेन तपसैव च ।
अद्रोहेण च भूतानां जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥ १४८ ॥

સતત વેદાભ્યાસથી, બાહ્યાભ્યંતર શુદ્ધિથી, તપથી, ને પ્રાણીઓના અદ્રોહથી મનુષ્યને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થાય છે.

पौर्विकीं संस्मरञ्जातिं ब्रह्मैवाभ्यसते पुनः ।
ब्रह्माभ्यासेन चाजस्रमनन्तं सुखमश्नुते ॥ १४९ ॥

પૂર્વજન્મને સંભારનારો પુરુષ ફરી ફરીને વેદાભ્યાસ જ કરે છે અને અખંડ વેદાભ્યાસથી તે અનંત સુખને ભોગવે છે.

सावित्राञ्छान्तिहोमांश्च कुर्यात्पर्वसु नित्यशः ।
पितॄंश्चैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकासु च ॥ १५० ॥

પર્વોના દિવસોમાં સવિતા જેના દેવતા છે એવા શાંતિ-હોમ કરવા અને અષ્ટકાઓ (હેમંત ને શિશિરની વદ આઠમ)-

તેમજ અન્વષ્ટકાઓ (અષ્ટકા પાસેની નોમ)માં નિત્ય પિતૃઓનુ પૂજન કરવું અર્થાત શ્રાદ્ધ કરવું. ૧૫૦

दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टान्ननिषेकं च दूरादेव समाचरेत् ॥ १५१ ॥

મૂત્ર, પગ ધોયેલું પાણી, એંઠવાડ અને એઠું પાણી એ બધું ઘરથી દૂર નાખવું. ૧૫૧

मैत्रं प्रसाधनं स्नानं दन्तधावनमञ्जनम् ।
पूर्वाह्ण एव कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥ १५२ ॥

મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો. વાળ ઓળીને સાફ રાખવા. સ્નાન, દંતધાવન, અંજન અને દેવોનું પૂજન એ બધાં કાર્ય પહેલા પહોરમાં જ કરવાં. ૧૫૨

दैवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमान् ।
ईश्वरं चैव रक्षार्थं गुरूनेव च पर्वसु ॥ १५३ ॥

પોતાની રક્ષા સારુ પર્વોના દિવસોમાં દેવોના, ...
એવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોના, રાજાના, તેમજ ગુરુજનોના ...

अभिवादयेद्वृद्धांश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् ।
कृताञ्जलिरुपासीत गच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात्

પોતાને ત્યાં આવેલા વૃદ્ધોને ...
આસન આપવું, બે હાથ જોડીને તેની ...
તેઓ જાય ત્યારે તેમને પાછા વળાવવા ...

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यङ्निबद्धं स्वेषु ...
धर्ममूलं निषेवेत सदाचारमतन्द्रितः

શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં રૂડી રીતે કહેલા, સ્વકર્મમાં નિયમરૂપ થયેલા અને ધર્મના મૂળરૂપ એવા સદાચારને વગર-આળસે સેવવા. ૧૫૫

आचाराल्लभते ह्यायुराचारादीप्सिताः प्रजाः ।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥ १५६ ॥

સદાચારથી આવરદા મળે છે; આચારથી ઇષ્ટ પ્રજાલાભ થાય છે; આચારથી અખૂટ ધન સાંપડે છે અને આચારથી અપલક્ષણોનો નાશ થાય છે. ૧૫૬

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।
दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥ १५७ ॥

દુરાચારી પુરુષ લોકમાં નિંદા પામે છે, સતત દુઃખ ભોગવે છે, રોગી રહે છે અને અલ્પાયુ થાય છે. ૧૫૭

सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥ १५८ ॥

શુભ સૂચવનારાં સર્વ લક્ષણો વિનાનો હોવા છતાં, જે સદાચારી હોય છે, શ્રદ્ધાયુક્ત હોય છે અને ઇર્ષ્યાહીન હોય છે, તે સો વર્ષ સુધી જીવે છે. ૧૫૮

यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् ।
यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः ॥ १५९ ॥

પરવશ રહેલાં કર્મનો યત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો. જે જે સ્વાધીન કર્મ હોય તે તે પ્રયત્નપૂર્વક કરવાં. ૧૫૯

सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ १६० ॥

પારકાને અધીન તે બધું દુઃખ, પોતાને અધીન તે બધું સુખ આ સુખદુઃખનું ટુંકું લક્ષણ જાણવું. ૧૬૦

यत्कर्म कुर्वतोस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।
तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत् ॥ १६१ ॥

જે કર્મ કરતાં પોતાના અંતરાત્માને પૂરો સંતોષ થાય, તે પ્રયત્નપૂર્વક કરવું. તેથી વિપરીત કર્મોનો ત્યાગ કરવો.૧૬૧

आचार्यं च प्रवक्तारं पितरं मातरं गुरुम् ।
न हिंस्याद्ब्राह्मणान्गाश्च सर्वांश्चैव तपस्विनः ॥ १६२ ॥

આચાર્ય, વેદવ્યાખ્યાતા, પિતા, માતા, ગુરુ, બ્રાહ્મણ, ગાય અને તપસ્વી એમાંના કોઇનું ય અપમાન કરવુ નહિ.૧૬૨

नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् ।
द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत् ॥ १६३ ॥

નાસ્તિકતા, વેદની નિંદા, દેવોની નિંદા, દ્વેષ, દંભ, અભિમાન, ક્રોધ અને ક્રૂરતા—એટલાંનો ત્યાગ કરવો. ૧૬૩

परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्क्रुद्धो नैव निपातयेत् ।
अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्ट्यर्थं ताडयेत्तु तौ ॥ १६४ ॥

ક્રોધમાં પણ અન્યની સામે દંડ ઉગામવો નહિ, તથા પુત્ર અથવા શિષ્ય સિવાય બીજાને લાકડી વગેરે મારવી નહિ. જો પુત્ર તથા શિષ્ય અપરાધ કરે તો તેમને શિખામણ દેવા સારુ મારી શકાય. ૧૬૪

ब्राह्मणायावगुर्यैव द्विजातिर्वधकाम्यया ।
शतं वर्षाणि तामिस्रे नरके परिवर्तते ॥ १६५ ॥

જે કોઈ ગ્રહસ્થ બ્રાહ્મણને મારવાની ઇચ્છાથી માત્ર લાકડી ઉગામે, તો તે સો વર્ષ સુધી તામિસ્ર નરકમાં ભટકે છે. ૧૬૫

ताडयित्वा तृणेनापि संरम्भान्मतिपूर्वकम् ।
एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते ॥ १६६ ॥

ક્રોધમાં આવીને જે ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણને ઇરાદાપૂર્વક એક તણખલાથી પણ મારે છે, તે એકવીસ જન્મ સુધી પાપયોનિમાં જન્મ્યા કરે છે. ૧૬૬

अयुध्यमानस्योत्पाद्य ब्राह्मणस्यासृगङ्गतः ।
दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्याप्राज्ञतया नरः ॥ १६७ ॥

યુદ્ધ ન કરતા બ્રાહ્મણના અંગમાંથી જે માણસ લોહી કાઢે છે, તે મરણ પછી મૂર્ખતાને લીધે મહાદુખને પામે છે.

शोणितं यावतः पांसून्संगृह्णाति महीतलात् ।
तावतोऽब्दानमुत्रान्यैः शोणितोत्पादकोऽद्यते ॥ १६८ ॥

એ બ્રાહ્મણનું લોહી પૃથ્વીતલના જેટલા રજકણોને ભીંજવે છે, તેટલાં વરસ સુધી તે લોહી કાઢનાર મનુષ્યને શિયાળ આદિ પ્રાણીઓ પરલોકમાં ખાયા કરે છે. ૧૬૮

न कदाचिद्द्विजे तस्माद्विद्वानवगुरेदपि ।
न ताडयेत्तृणेनापि न गात्रात्स्रावयेदसृक् ॥ १६९ ॥

તેથી વિદ્વાને કદી પણ બ્રાહ્મણની સામે લાકડી ઉગામવી નહિ. તરણાથી પણ તેને મારવો નહિ, તેમ તેના અંગમાંથી લોહી પણ કાઢવું નહિ. ૧૬૯

अधार्मिको नरो यो हि यस्य चाप्यनृतं धनम् ।
हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते ॥ १७० ॥

જે માણસ અધાર્મિક છે, જેનું ધન જૂઠાણાનુ છે અને જે નિત્ય હિંસામાં ખૂપેલો રહે છે, તે આ લોકમાં સુખ પામતો નથી. ૧૭૦

न सीदन्नपि धर्मेण मनोऽधर्मे निवेशयेत् ।
अधार्मिकाणां पापानामाशु पश्यन्विपर्ययम् ॥ १७१ ॥

પાપી અધર્મીઓની જોતજોતાંમાં અવળી દશા થાય છે. એમ વિચારીને ધર્મથી દુઃખ આવતુ હોય તો પણ અધર્મમાં મન પરોવવું નહિ. ૧૭૧

नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव ।
शनैरावर्तमानस्तु कर्तुर्मूलानि कृन्तति ॥ १७२ ॥

પૃથ્વીમાં રોપેલુ બીજ જેમ તુરતજ ફળ આપતુ નથી, તેમ જગતમાં અધર્માચરણ પણ તે જ વખતે ફળ આપતુ નથી. પરંતુ બીજ જેમ ધીરે ધીરે વધીને ફાલે છે અને પછી ફળ આપે છે, તેમ અધર્મ પણ ધીરે ધીરે વૃદ્ધિ પામીને અધર્મ કરનારનાં મૂળિયાંને કાપી નાખે છે. ૧૭૨

यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पुत्रेषु नप्तृषु ।
न त्वेव तु कृतोऽधर्मः कर्तुर्भवति निष्फलः ॥ १७३ ॥

કરેલો અધર્મ જો કર્તાને ફળ ન આપે, તો તેના પુત્રોને આપે છે અને પુત્રોને ન આપે તો તેના પુત્રોને આપે; પરંતુ તે નિષ્ફળ જતો જ નથી. ૧૭૩

સંતોને જે સન્માર્ગે પોતાના પિતા ગયા હોય અને પિતામહ ગયા હોય, તેજ માર્ગે તેણે જવું. તેવા માર્ગે જતાં તેને હાનિ નહિ આવે. ૧૭૮

ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः।
बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसंबन्धिबान्धवैः ॥१७९॥
मातापितृभ्यां यामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्यया।
दुहित्रा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ॥१८०॥

ઋત્વિજ, પુરોહિત, આચાર્ય, મામા, અતિથિ, આશ્રિત, બાળક, વૃદ્ધ, રોગી, વૈદ્ય, જ્ઞાતિજન, સંબંધી, બાંધવ, માતા-પિતા, બહેન, કુળવધૂ, ભાઈ, પુત્ર, પત્ની, દીકરી અને દાસવર્ગ એમની સાથે વિવાદ ન કરવો. ૧૭૮, ૧૮૦

एतैर्विवादान्संत्यज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते।
एभिर्जितैश्च जयति सर्वाल्लोकानिमान्गृही ॥१८१॥

જે ગૃહસ્થ ઉપલાઓ સાથે વિવાદ ત્યજે છે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે અને એમને વશ રહીને તે સર્વલોકને વશ કરે છે. ૧૮૧

आचार्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजापत्ये पिता प्रभुः।
अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशो देवलोकस्य चर्त्विजः ॥१८२॥
यामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवस्य बान्धवाः।
संबन्धिनो ह्यपां लोके पृथिव्यां मातृमातुलौ ॥१८३॥
आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः।
भ्राता ज्येष्ठः समः पित्रा भार्या पुत्रः स्वका तनुः ॥१८४

त्रिष्वप्येतेषु दत्तं हि विधिनाप्यर्जितं धनम् ।
दातुर्भवत्यनर्थाय परत्रादातुरेव च ॥१९३॥

ન્યાયવિધિએ મેળવેલું ધન જો એ ત્રણ પ્રકારના બ્રાહ્મણને આપ્યું હોય, તો તે પરલોકમાં દાતાને તેમ જ લેનારને અનર્થકારી થાય છે. ૧૯૩

यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् ।
तथा निमज्जतोऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ ॥१९४॥

પથ્થરની હોડીથી તરનારો જેમ પાણીમાં ડૂબે છે, તેમ મૂર્ખ દેનાર અને મૂર્ખ લેનાર બન્ને નીચે નરકે પડે છે. ૧૯૪

धर्मध्वजी सदा लुब्धश्छाद्मिको लोकदम्भकः ।
बैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसंधकः ॥१९५॥

જે ધરમની ધજા રાખનારો, સદાય લોભિયો, ઢોંગધતુરો, લોકને છેતરનારો, હિંસાખોર અને બધાનો દ્રોહ કરનારો હોય તેને બિલાડાની વૃત્તિવાળો જાણવો. ૧૯૫

[यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुरध्वज इवोच्छ्रितः ।
प्रच्छन्नानि च पापानि बैडालं नाम तद्व्रतम् ॥

ઇંદ્રધ્વજના ઝંડાની જેમ જેનો ધરમનો વાવટો નિત્ય ઊંચે ફરકે છે અને જેમાં પાપ ઢાંક્યાં છે, તેનું નામ બિલાડાની વૃત્તિ છે]

अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।
शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतचरो द्विजः ॥१९६॥

[illegible] ૧૯૬

ये बकव्रतिनो विप्रा ये च मार्जारलिङ्गिनः ।
ते पतन्त्यन्धतामिस्रे तेन पापेन कर्मणा ॥ १९७ ॥

જે બ્રાહ્મણો બગલાની તથા બિલાડાની વૃત્તિવાળા છે, તેઓ તે પાપકર્મ કરીને અંધતામિસ નરકમાં પડે છે. ૧૯૭

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन्स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥ १९८ ॥

સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોને છેતરામણ કરવાને માટે વ્રતવડે પાપને ઢાંકી. પાપ કર્યાં પછી ધર્મના બહાના તળે વ્રત આચરવું નહિ.

प्रेत्येह चेदृशा विप्रा गर्ह्यन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
छद्मनाचरितं यच्च व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥ १९९ ॥

બ્રહ્મવાદીઓ આવા વિપ્રોને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં નિંદે છે અને તેમણે કપટથી જે કાંઇ વ્રત આચર્યું હોય છે તે રાક્ષસોને પહોંચે છે ૧૯૯

अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति ।
स लिङ्गिनां हरत्येनस्तिर्यग्योनौ च जायते ॥ २०० ॥

જે અમુક એક આશ્રમનો ન હોવા છતાં, તે આશ્રમના વેષથી આજીવિકા કાઢે છે, તે તે વેષના આશ્રમવાળાઓનાં પાપોને ઓઢે છે અને પક્ષીની યોનિમાં જન્મ પામે છે. ૨૦૦

परकीयनिपानेषु न स्नायाच्च कदाचन ।
निपानकर्तुः स्नात्वा तु दुष्कृतांशेन लिप्यते ॥ २०१ ॥

પારકાના જળાશયમાં ક્યારેય નાહવું નહિ. એમ નહાવાથી તે (જળાશય) બંધાવનારનું પાપ તેને ચોંટે છે. ૨૦૧

[सप्तोद्धृत्य ततः पिंडान् कामं स्नायाच्च पंचधा ।
उदपानात्स्वयंग्राहात् बहिःस्नात्वा न दुष्यति ॥

જો નાહવું જ પડે, તો તેમાંથી પાંચ કે સાત કચરાના પિંડા કાઢવા અને જાતે જ પાણી બહાર કાઢીને નાહવું. આ રીતે નહાવાથી દોષ લાગતો નથી.]

यानशय्यासनान्यस्य कूपोद्यानगृहाणि च ।
अदत्तान्युपभुञ्जान एनसः स्यात्तुरीयभाक् ॥ २०२ ॥

વાહન, શય્યા, આસન, કૂપ, બગીચો અને ઘર—એ તેમના ધણીના આપ્યા વિના ભોગવનારને મૂળ ધણીના પાપનો ચોથો ભાગ ભોગવવો પડે છે. ૨૦૨

नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःसु च ।
स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च ॥ २०३ ॥

નદીઓ, દેવનિમિત્તનાં જળાશયો, તળાવો, સરોવરો, ધરાઓ અને ઝરણાંમાં નિત્ય સ્નાન કરવું. ૨૦૩

यमान्सेवेत सततं न नित्यं नियमान्बुधः ।
यमान्पतत्यकुर्वाणो नियमान्केवलान्भजन् ॥ २०४ ॥

વિદ્વાને સતત યમોને સેવવા; આમ નિયમોને નિત્ય સેવવા. કેવળ નિયમોને જ ભજનારો જો યમોને પાળે નહિ, તો તે પતન પામે છે. ૨૦૪

[आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दममस्पृहा ।
ध्यानं प्रसादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥

દયા, ક્ષમા, સત્ય, અહિંસા, ઇંદ્રિયદમન, અસ્પૃહા, ધ્યાન, પ્રસન્નતા, મધુરતા અને સરળતા એ દશ યમો છે.]

[अहिंसा सत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्पता ।
अस्तेयमिति पंचते यमाश्चोपव्रतानि च ॥

[illegible] નિષ્કપટતા અને
[illegible] ॥ ૨૦૪ ॥]

[શૌચમિજ્યાતપો દાનં સ્વાધ્યાયોપસ્થનિગ્રહઃ ।
व्रतोपवासौ मौनं च स्नानं च नियमा दश ॥

[શૌચ, યજ્ઞ, તપ, દાન, સ્વાધ્યાય, ઉપસ્થેન્દ્રિયનો નિગ્રહ, વ્રત, ઉપવાસ, મૌન અને સ્નાન આ દશ નિયમો છે.]

[अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् ।
अप्रमादश्च नियमाः पञ्चैवोपव्रतानि च ॥

અક્રોધ, ગુરુસેવા, શૌચ, અલ્પાહાર અને અપ્રમાદ એ પાંચ નિયમો અને ઉપવ્રતો છે.]

नाश्रोत्रियतते यज्ञे ग्रामयाजिकृते तथा ।
स्त्रिया क्लीबेन च हुते भुञ्जीत ब्राह्मणः क्वचित् ॥ २०५ ॥

અશ્રોત્રિય, ગામોટ, સ્ત્રી તથા નપુંસક માંડેલા યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણે ક્યાંય પણ જમવું નહિ. ૨૦૫

अश्लीकमेतत्साधूनां यत्र जुह्वत्यमी हविः ।
प्रतीपमेतद्देवानां तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ २०६ ॥

આવા યજ્ઞોમાં ચાલ્ડેલા જે હવિઓ હોમે છે. તે સત્પુરુષોની લક્ષ્મીને હણનાર છે. તેમજ દેવોને પ્રતિકૂળ છે. આથી તેવા યજ્ઞોનો ત્યાગ કરવો. ૨૦૬

मत्तक्रुद्धातुराणां च न भुञ्जीत कदाचन ।
केशकीटावपन्नं च पदा स्पृष्टं च कामतः ॥ २०७ ॥

ઘેલો, ક્રોધી અને રોગી એમનું ક્યાંય ન જમવું. તેમ વાળ અને કીટવાળુ તેમજ પગની અડકેલું ભોજન બુધ્ધિપૂર્વક ન ખાવું. ૨૦૭

भ्रूणघ्नावेक्षितं चैव संस्पृष्टं चाप्युदक्यया।
पतत्रिणावलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥२०८॥
गवा चान्नमुपाघ्रातं घुष्टान्नं च विशेषतः।
गणान्नं गणिकान्नं च विदुषां च जुगुप्सितम् ॥२०९॥
स्तेनगायनयोश्चान्नं तक्ष्णोवार्धुषिकस्य च।
दीक्षितस्य कदर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च ॥२१०॥
अभिशस्तस्य षण्ढस्य पुंश्चल्या दाम्भिकस्य च।
शुक्तं पर्युषितं चैव शूद्रस्योच्छिष्टमेव च ॥२११॥
चिकित्सकस्य मृगयोः क्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः।
उग्रान्नं सूतिकान्नं च पर्याचान्तमनिर्दशम् ॥२१२॥
अनर्चितं वृथामांसमवीरायाश्च योषितः।
द्विषदन्नं नगर्यन्नं पतितान्नमवक्षुतम् ॥२१३॥
पिशुनानृतिनोश्चान्नं क्रतुविक्रयिणस्तथा।
शैलूषतुन्नवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ॥२१४॥
कर्मारस्य निषादस्य रंगावतारकस्य च।
सुवर्णकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥२१५॥
श्ववतां शौण्डिकानां च चैलनिर्णेजकस्य च।
रञ्जकस्य नृशंसस्य यस्य चोपपतिर्गृहे ॥२१६॥
मृष्यन्ति ये चोपपतिं स्त्रीजितानां च सर्वशः।
अनिर्दशं च प्रेतान्नमतुष्टिकरमेव च ॥२१७॥

ગર્ભહત્યારાએ જોયેલું, રજસ્વલાએ અભડાવેલું, પક્ષીએ ખોટેલું, કૂતરાએ અડકેલું, ગાયે સૂંઘેલું; 'છે કોઇ જમનારો'

[illegible] સર્વથા [illegible] અને તૃપ્તિ ન થાય એવું [illegible] ભોજનો [illegible]

राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
आयुः सुवर्णकारान्नं यशश्चर्मावकर्तिनः ॥ २१८ ॥

રાજાનું અન્ન તેજને, શૂદ્રનું બ્રહ્મવર્ચસને, સોનીનું આવરદાને અને ચામડિયાનું યશને હણે છે. ૨૧૮

कारुकान्नं प्रजां हन्ति बलं निर्णेजकस्य च ।
गणान्नं गणिकान्नं च लोकेभ्यः परिकृन्तति ॥ २१९ ॥

[વિદ્વાન બ્રાહ્મણે 'શ્રાદ્ધ' ન કરનાર શૂદ્રનું રાંધેલું અન્ન ન જમવું. પણ ખાવાનું ન હોય તો તેની પાસેથી માત્ર એક રાત જોગું કાચું સીધું લેવું. ૨૨૩

[चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यादद्यात्स्नात्वा तु मुक्तयोः ।
अमुक्तयोरस्तगतयोरद्यादेव परेऽहनि ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યના ગ્રહણકાળે ન જમવું. પણ ગ્રહણ છૂટ્યા પછી સ્નાન કરીને જમવું. પરંતુ ગ્રહણ છૂટ્યું ન હોય અને સૂર્ય કે ચંદ્ર અસ્ત પામી ગયા હોય, તો બીજે દિવસે જમવું.]

श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्धुषेः ।
मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥ २२४ ॥

વેદ ભણેલા છતાં કૃપણ અને દાતા છતાં વ્યાજખાઉ, એ બન્નેનાં અન્નને દેવોએ વિચાર કરીને સમાન ગણ્યાં છે. ૨૨૪

तान्प्रजापतिराहैत्य मा कृध्वं विषमं समम् ।
श्रद्धापूतं वदान्यस्य हतमश्रद्धयेतरत् ॥ २२५ ॥

પ્રજાપતિ તે દેવો પાસે આવી બોલ્યા કે, તમે વિષમ (અસરખા)ને સમ (સરખા) ન કરો—દાતા છતાં વ્યાજખાઉનું અન્ન શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થાય છે, તો બીજું શ્રોત્રિય છતાં કૃપણનું અન્ન અશ્રદ્ધાથી અધમ બને છે. ૨૨૫

श्रद्धयेष्टं च पूर्तं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
श्रद्धाकृते ह्यक्षये ते भवतः स्वागतैर्धनैः ॥ २२६ ॥

દ્વિજે નિત્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક અને આળસ વિના યજ્ઞાદિ ક્રિયા અને જલાશયાદિ વ્રતો કરવાં જો સન્માર્ગે આવેલ દ્રવ્યથી શ્રદ્ધાપૂર્વક ને કરવામાં આવે છે, તો તે અક્ષય ફળને આપે છે.

दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्तिकम् ।
परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य शक्तितः ॥ २२७ ॥

ગૃહસ્થે પ્રસન્ન ભાવથી અને સત્પાત્ર મેળવીને, (યજ્ઞાદિ) અને પૂર્ત જળાશયાદિકવ્રતનાં કાર્યોમાં નિત્ય યથાશક્તિ દાનધર્મ સેવવો. ૨૨૭

[पात्रभूतो हि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ।
असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न किञ्चन ॥

સુપાત્રરૂપ જે બ્રાહ્મણ દાન લઇને તે કુપાત્રને આપતો હોય, તેને કશુ આપવુ નહિ.]

[सञ्चयं कुरुते यस्तु प्रतिगृह्य समंततः ।
धर्मार्थं नोपयुंक्ते च न तं तस्करमर्चयेत् ॥

ચારે કોરથી દાન લઇને જે સંઘરો કરતો હોય છે ને ધર્મને માટે તેનો જે ઉપયોગ કરતો નથી, તે ચોરને સત્કારવો નહિ.]

यत्किञ्चिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया ।
उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥ २२८ ॥

કોઇ યાચના કરે, તો ઈર્ષ્યા વિના તેને કંઇક તો આપવું જ, કેમકે એમાંથી કોઇ એવો સુપાત્ર નીકળી આવે છે કે, જે દાતાને સર્વ રીતે તારે છે. ૨૨૮

वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥ २२९ ॥

भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोऽग्र्याणि वेश्मानि रूप्यदो रूपमुत्तमम् ॥ २३० ॥

ભૂમિદાન કરનારો ભૂમિને મેળવે છે, સુવર્ણદાન કરનારો દીર્ઘાયુષ્ય મેળવે છે. ગૃહદાન કરનારો શ્રેષ્ઠ ઘરો મેળવે છે અને રૂપાદાન કરનારો ઉત્તમ રૂપ મેળવે છે. ૨૨૯,૨૩૦

वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुहः श्रियं पुष्टां गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम् ॥ २३१ ॥

વસ્ત્રનું દાન દેનારો ચંદ્રલોકને પામે છે, અશ્વ આપનારો અશ્વિનીકુમારના લોકમાં જાય છે, બળદનું દાન કરનારો લક્ષ્મીની સમૃદ્ધિ મેળવે છે અને ગોદાન આપનારો સૂર્યલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૩૧

यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसार्ष्टिताम् ॥ २३२ ॥

વાહન અને શય્યાનુ દાન આપનારો પત્ની પામે છે, અભય દેનારો ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, ધાન્ય આપનારો શાશ્વત સુખ મેળવે છે અને વેદાધ્યયનરૂપી દાન કરનારો બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. ૨૩૨

सर्वेषामेव दानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
वार्यन्नगोमहीवासस्तिलकाञ्चनसर्पिषाम् ॥ २३३ ॥

જલ, અન્ન, ગાય, પૃથ્વી, વસ્ત્ર, તલ, સુવર્ણ અને ઘી એ સર્વ દાનો કરતાં વેદાધ્યયનરૂપી દાન વિશેષ છે ૨૩૩

येन येन तु भावेन यद्यद्दानं प्रयच्छति ।
तत्तत्तेनैव भावेन प्राप्नोति प्रतिपूजितः ॥ २३४ ॥

ગૃહસ્થ જે જે ભાવથી જે જે દાન આપે છે, તે તે ભાવથી તેને તે તે દાનનું સત્કારફળ મળે છે. ૨૩૪

योऽर्चितं प्रतिगृह्णाति ददात्यर्चितमेव च।
तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये॥ २३५॥

જે સત્કારપૂર્વક દાન લે છે અને જે સત્કારપૂર્વક દાન આપે છે, તે બન્ને સ્વર્ગમાં જાય છે—એથી ઉલટું કરનારાઓ નરકને પામે છે. ૨૩૫

न विस्मयेत तपसा वदेदिष्ट्वा च नानृतम्।
नार्तोऽप्यपवदेद्विप्रान्न दत्वा परिकीर्तयेत्॥ २३६॥

તપ કરીને અહો! અહો! ન કરવું, યજ્ઞ કરીને જૂઠું ન બોલવું, પીડા પામ્યા છતાં બ્રાહ્મણનિંદા ન કરવી અને દાન આપીને બડાઈ ન મારવી. ૨૩૬

यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात्।
आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्तनात्॥ २३७॥

અસત્ય વચનથી યજ્ઞ અફળ જાય છે, અહો! અહો! કરવાથી તપ ખરી જાય છે, વિપ્રની નિંદા કરવાથી આવરદા હણાય છે અને બડાઈથી દાન નિષ્ફળ થાય છે. ૨૦૭

धर्मं शनैः संचिनुयाद्वल्मीकमिव पुत्तिकाः।
परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन्॥ २३८॥

કીડીઓ જેમ કણકણ કરીને પૂડો કરે છે, તેમ પરલોકમાં સહાયતા મેળવવાને સારુ, કોઈ પણ પ્રાણીને પીડ્યા વિના, ધીરે ધીરે ધર્મસંગ્રહ કરવો. ૨૩૮

नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः।
न पुत्रदारा न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलः॥ २३९॥

પિતા, માતા, પુત્ર, પત્ની, જ્ઞાતિજન એમાંનું કોઈ પણ પરલોકમાં સાથમાં ઊભું રહેતું નથી. એક ધર્મ જ કુમકે ઊભે છે.

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।
एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २४० ॥

પ્રાણી એકલોજ જન્મે છે અને એકલોજ મરે છે. એકલોજ તે પુણ્ય ભોગવે છે અને એકલોજ તે પાપ ભોગવે છે.

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्ठसमं क्षितौ ।
विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ २४१ ॥

લાકડા અને માટીના ઢેફા જેવા મૃત શરીરને ભોંયે નાખી દઈને સંબંધીઓ મોં ફેરવી ઘેર વળે છે. એક ધર્મજ તે જીવને અનુસરે છે. ૨૪૧

तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः ।
धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥ २४२ ॥

તેથી સહાયને સારુ નિત્ય ધીરે ધીરે ધર્મનો સંચય કરવો; કારણ કે, ધર્મની સહાયથીજ માણસ દુસ્તર નરકને તરી જાય છે ૨૪૨

धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् ।
परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् ॥ २४३ ॥

ધર્મપરાયણ, તપથી ક્ષીણપાપ થએલા અને તેજસ્વી એવા બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષને ધર્મ તત્કાળ પરલોકમાં લઈ જાય છે. ૨૪૩

उत्तमैरुत्तमैर्नित्यं संबन्धानाचरेत्सह ।
निनीषुः कुलमुत्कर्षमधमानधमांस्त्यजेत् ॥ २४४ ॥

કુલનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છતા માણસે નિત્ય ઉત્તમ ઉત્તમ સાથે સંબંધો રાખવા અને અધમ અધમો સાથે સંબંધો ત્યાર

उत्तमानुत्तमान्गच्छन्हीनान्हीनांश्च वर्जयन् ।
ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ २४५ ॥

ઉત્તમ ઉત્તમ પુરુષો સાથે સંગ કરવાથી અને હીન હીનોની સાથે સંગત વર્જવાથી બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે. આથી ઊલટું વર્ત્યાથી તે શૂદ્રતા પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૪૫

दृढकारी मृदुर्दान्तः क्रूराचारैरसंवसन् ।
अहिंस्रो दमदानाभ्यां जयेत्स्वर्गं तथाव्रतः ॥ २४६ ॥

દૃઢનિશ્ચયી, કોમળ, ઈન્દ્રિયદમી, ક્રૂર આચારવાળાઓની સાથે અસંગી અને અહિંસાવાન એવો વ્રતસ્થ પુરુષ પોતાના દમ અને દાનથી સ્વર્ગને જીતે છે. ૨૪૬

एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत् ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥

ઈંધણાં, પાણી, મૂળ, ફળ, અન્ન, મધ અને અભય દક્ષિણા એ એમ ને એમ આવી મળે તો સૌ કોઈ પાસેથી સ્વીકારવાં.

आहृताभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।
मेने प्रजापतिर्ग्राह्यामपि दुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥

એની મેળેજ અને આગળથી કહ્યા વિનાજ આવી પડેલી ભિક્ષા પાપકર્મીની હોય તો પણ લેવી એમ પ્રજાપતિ માને છે.

नाश्नन्ति पितरस्तस्य दश वर्षाणि पञ्च च ।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९ ॥

જે આ ભિક્ષાનો અનાદર કરે છે, તેમના પિતૃઓ પંદર વર્ષ સુધી શ્રાદ્ધ જમતા નથી અને અગ્નિ તેમના હવ્ય વહેતો નથી. ૨૪૯

[चिकित्सककृतघ्नानां शिल्पकर्त्तुश्च वार्धुषेः ।
पण्ढस्य कुलटायाश्च उद्यतामपि वर्जयेत् ॥
વૈદ્ય, કૃતઘ્ની, શિલ્પ કરનાર, વ્યાજખાઉ, પંઢ તેમજ કુલટા તરફથી તૈયાર ભિક્ષા આવે તોપણ તે વર્જવી.]

[न विद्यमानमेवं वै प्रतिग्राह्यं विजानता ।
विकल्प्याविद्यमाने तु धर्महीनः प्रकीर्तितः ॥
આ અન્ન ઉપર કહેલાઓનું નથી એમ ખાતરી કરી તેનો સ્વીકાર કરવો. પણ, એ વૈદ્ય વગેરેના અન્નને જે વિકલ્પ રાખી સ્વીકારે છે, તેને ધર્મહીન કહ્યો છે]

शय्यां गृहान्कुशान्गन्धानपः पुष्पं मणीन्दधि ।
धाना मत्स्यान्पयो मांसं शाकं चैव न निर्नुदेत् ॥२५०॥
શય્યા, ઘર, કુશ, સુગંધી પદાર્થો, જળ, પુષ્પ, મણિ, દહીં, ભૂંજેલું અનાજ, માછલી, દૂધ, માંસ અને શાક આટલાંને પાછાં ન કાઢવાં. ૨૫૦

गुरून्भृत्यांश्चोज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन्देवतातिथीन् ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत्स्वयं ततः ॥ २५१ ॥
ગુરુજનો અને સેવકોને પોષવાની તેમ જ દેવ અતિથિઓને સત્કારવાની ઇચ્છાવાળાએ સૌ કોઈ પાસેથી દાન સ્વીકારવું. પણ પોતે તેનાથી તૃપ્તિ ન કરવી ૨૫૧

गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
आत्मनो वृत्तिमन्विच्छन्गृह्णीयात्साधुतः सदा ॥ २५२ ॥
ગુરુજનો અવસાન પામ્યાં હોય, અથવા પોતે તેમના વિના ઘરમાં રહેતો હોય, તો પોતાની આજીવિકા ઇચ્છતા બ્રાહ્મણે સત્પુરુષો પાસેથી સદા પ્રતિગ્રહ કરવો. ૨૫૨

उत्तमानुत्तमान्गच्छन्हीनान्हीनांश्च वर्जयन् ।
ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ २४५ ॥

ઉત્તમ ઉત્તમ પુરુષો સાથે સંગ કરવાથી અને હીન હીનોની સાથે સંગત વર્જવાથી બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે. આથી ઊલટું વર્ત્યાથી તે શૂદ્રતા પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૪૫

दृढकारी मृदुर्दान्तः क्रूराचारैरसंवसन् ।
अहिंस्रो दमदानाभ્યાં जयेत्स्वर्गं तथाव्रतः ॥ २४६ ॥

દૃઢનિશ્ચયી, કોમળ, ઇન્દ્રિયદમી, ક્રૂર આચારવાળાઓની સાથે અસંગી અને અહિંસાવાન એવો વ્રતસ્થ પુરુષ પોતાના દમ અને દાનથી સ્વર્ગને જીતે છે. ૨૪૬

एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत् ।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥

ઇંધણાં, પાણી, મૂળ, ફળ, અન્ન, મધ અને અભય દક્ષિણા એ એમ ને એમ આવી મળે તો ગમે કોઈ પાસેથી સ્વીકારવાં.

आहृताभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।
मेने प्रजापतिर्ग्राह्यामपि दुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥

એની મેળેજ અને આગળથી કહ્યા વિનાજ આવી પડેલી ભિક્ષા પાપકર્મીની હોય તો પણ લેવી એમ પ્રજાપતિ માને છે.

नाश्नन्ति पितरस्तस्य दश वर्षाणि पञ्च च ।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९ ॥

જેઓ આ ભિક્ષાનો અનાદર કરે છે, તેમના પિતૃઓ પંદર વર્ષ સુધી શ્રાદ્ધ જમતા નથી અને અગ્નિ તેમના હવ્ય સ્વીકારતો નથી. ૨૪૯

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।
एकाकी चिन्तयानो हि परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ २५८ ॥

એકાંતમાં નિત્ય એકલા રહી પોતાનું આત્મહિત વિચારવું. કેમકે, એકલા રહી ચિન્તન કરનારો પરમશ્રેયને પામે છે. ૨૫૮

एषोदिता गृहस्थस्य वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती ।
स्नातकव्रतकल्पश्च सत्त्ववृद्धिकरः शुभः ॥ २५९ ॥

ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણની આ નિત્યની આજીવિકા કહી, તેમજ સત્ત્વગુણ વધારનારો સ્નાતકનો એ શુભ વ્રતવિધિ પણ કહ્યો.

अनेन विप्रो वृत्तेन वर्तयन्वेदशास्त्रवित् ।
व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६० ॥

વેદશાસ્ત્રને જાણનારો જે બ્રાહ્મણ આ આચારથી વર્તે છે, તે પાપમુક્ત થઈને નિત્ય બ્રહ્મલોકમાં મહિમા પામે છે ૨૬૦

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां चतुर्थोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

अध्याय ५ मो

श्रुत्वैतानृषयो धर्मान्स्नातकस्य यथोदितान् ।
इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवं भृगुम् ॥ १ ॥

કહેવામાં આવેલા સ્નાતકના આ ધર્મોને સાંભળીને ઋષિઓએ અગ્નિવંશજ મહાત્મા ભૃગુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૧

एवं यथोक्तं विप्राणां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
कथं मृत्युः प्रभवति वेदशास्त्रविदां प्रभो ॥ २ ॥

आर्धिकः कुलमित्रं च गोपालो दासनापितौ ।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २५३ ॥

શાથી. કુલમિત્ર, ગોવાળ, દાસ, નાયી અને જે પોતાની જાતને અર્પણ કરે એ શૂદ્રોનુ અન્ન ભોજ્ય છે. ૨૫૩

यादृशोऽस्य भवेदात्मा यादृशं च चिकीर्षितम् ।
यथा चोपचरेदेनं तथात्मानं निवेदयेत् ॥ २५४ ॥

આત્મનિવેદન કરનારે પોતે જેવા કુલશીલવાળો હોય, પોતાની જેવી ઇચ્છા હોય. અને પોતે જે સેવા કરવી હોય તે યથાવત્ જણાવવું. ૨૫૪

योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते ।
स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारकः ॥ २५५ ॥

જે પોતે [illegible] આગળ પોતાને [illegible] તે આ લોકમાં નીચાતિનીચ પાપી, ચોર અને [illegible]

वाच्यर्था नियताः सर्वे वाङ्मूला वाग्विनिःसृताः ।
तां तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्तेयकृन्नरः ॥ २५६ ॥

[illegible] તેઓનુ [illegible]

महर्षिपितृदेवानां गत्वानृण्यं यथाविधि ।
[illegible] ॥ २५७ ॥

[illegible]

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।
एकाकी चिन्तयानो हि परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ २५८ ॥

એકાંતમાં નિત્ય એકલા રહી પોતાનું આત્મહિત વિચારવું. કેમકે, એકલા રહી ચિન્તન કરનારો પરમશ્રેયને પામે છે. ૨૫૮

एषोदिता गृहस्थस्य वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती ।
स्नातकव्रतकल्पश्च सत्त्ववृद्धिकरः शुभः ॥ २५९ ॥

ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણની આ નિત્યની આજીવિકા કહી; તેમજ સત્વગુણ વધારનારો સ્નાતકનો એ શુભ વ્રતવિધિ પણ કહ્યો.

अनेन विप्रो वृत्तेन वर्तयन्वेदशास्त्रवित् ।
व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोके महीयते ॥ २६० ॥

વેદશાસ્ત્રને જાણનારો જે બ્રાહ્મણ આ આચારથી વર્તે છે, તે પાપમુક્ત થઈને નિત્ય બ્રહ્મલોકમાં મહિમા પામે છે. ૨૬૦

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां चतुर्थोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૪ થો. સમાપ્ત

अध्याय ५ मो

श्रुत्वैतानृषयो धर्मान्स्नातकस्य यथोदितान् ।
इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवं भृगुम् ॥ १ ॥

કહેવામાં આવેલા સ્નાતકના આ ધર્મોને સાંભળીને ઋષિ લોકોએ અગ્નિવંશજ મહાત્મા ભૃગુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું.

एवं यथोक्तं विप्राणां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
कथं मृत्युः प्रभवति वेदशास्त्रविदां प्रभो ॥ २

હે પ્રભુ! સ્વધર્મનું યથોક્ત અનુષ્ઠાન કરનારા અને વેદશાસ્ત્રને જાણનારા વિપ્રોનું શીદને મૃત્યુ થાય છે? ૨

स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन्मानवो भृगुः ।
श्रूयतां येन दोषेण मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति ॥ ३ ॥

એટલે મનુપુત્ર ધર્માત્મા એવા ભૃગુએ તે મહર્ષિઓને ઉત્તર આપ્યો કે, કયા દોષે કરીને મૃત્યુ વિપ્રોને હણે છે, તે સાંભળો.

ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો નિર્ણય—

अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।
आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति ॥ ४ ॥

વેદોના અનભ્યાસથી, આચારના વર્જનથી, આળસથી અને અન્નના દોષથી મૃત્યુ વિપ્રોને મારે છે. ૪

लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च ।
अभक्ष्याणि द्विजातीनाममेध्यप्रभवाणि च ॥ ५ ॥

લસણ, ગાજર, ડુંગળી, બિલાડાના ટોપ, તેમજ અપવિત્ર રીતે પાકતી વસ્તુઓ, એ દ્વિજવર્ણો માટે અભક્ષ્ય છે. ૫

लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथा ।
शेलुं गव्यं च पेयूषं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ६ ॥

ઝાડમાંથી ઝરતા રાતા ગુંદર, વૃક્ષને છેદવાથી નીકળતો રસ, વડગૂંદા અને ગાયના દૂધની બળી, એટલાં તો યત્નપૂર્વક ત્યજવાં. ૬

वृथा कृसरसंयावं पायसापूपमेव च ।
अनुपाकृतमांसानि देवान्नानि हवींषि च ॥ ७ ॥

કેવળ પોતાનેજ માટે રાંધેલાં તલમિશ્રિત ચોખાની ખીચડી, ઘી-દૂધ આદિની રાબડી, દૂધપાક, માલપૂડા, બલિદાન

માટેનું નહિ એવું માંસ, દેવો માટેનું અન્ન અને યજ્ઞના હવિઓ એટલાં ખાવાં નહિ. ૭

अनिर्दशाया गोः क्षीरमौष्ट्रमेकशफं तथा।
आविकं संधिनीक्षीरं विवत्सायाश्च गोः पयः ॥ ८ ॥

દસ વાસાની સુવાવડી ગાય, ઊંટડી, ઘોડી વગેરે એક ખરીવાળી માદા, ઘેટી, ગાભણી ગાય, તેમજ વાછરડું મરી ગયું હોય એવી ગાય–એમનું દૂધ વર્જવું. ૮

[क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः।
सप्तरात्रं व्रतं कुर्यात् प्रयत्नेन समाहितः ॥

જે દૂધ પીવાને અયોગ્ય છે તે તથા તેની બનાવટો જો ખાવામાં આવે તો ડાહ્યા માણસે સ્વસ્થચિત્ત થઈને સાત રાત્રિ સુધી કૃચ્છ્રવ્રત કરવું]

आरण्यानां च सर्वेषां मृगाणां माहिषं विना।
स्त्रीक्षीरं चैव वर्ज्यानि सर्वशुक्तानि चैव हि ॥ ९ ॥

ભેંસ સિવાયનાં સર્વ અરણ્ય પશુઓનું દૂધ, સ્ત્રીનું દૂધ, તેમજ ખાટા થયેલા સર્વ પદાર્થો એટલાંને ત્યજવાં. ૯

दधि भक्ष्यं च शुक्तेषु सर्वं च दधिसंभवम्।
यानि चैवाभिपूयन्ते पुष्पमूलफलैः शुभैः ॥ १० ॥

ખાટા પદાર્થોમાં દહીં અને દહીંમાંથી થતી સૌ વાનગીઓ તેમજ પવિત્ર ફૂલ. મૂળ અને ફળમાંથી કાઢેલા રસો એ ભોજન માટે યોગ્ય છે. ૧૦

क्रव्यादाञ्छकुनान्सर्वांस्तथा ग्रामनिवासिनः।
अनिर्दिष्टांश्चैकशफांष्टिट्टिभं च विवर्जयेत् ॥ ११ ॥

કાચું માંસ ખાનારાં સર્વ પક્ષીઓ, ગામમાં રહેનાં પક્ષીઓ, નિષિદ્ધ પક્ષીઓ, એક ખરીવાળાં પશુઓ અને ટિટોડો આટલાંને વર્જવાં. ૧૧

कलविङ्कं प्लवं हंसं चक्राह्वं ग्रामकुक्कुटम् ।
सारसं रज्जुवालं च दात्यूहं शुकसारिके ॥ १२ ॥
प्रतुदाञ्जालपादांश्च कोयष्टिनखविष्किरान् ।
निमज्जतश्च मत्स्याञ्शौनं वल्लूरमेव च ॥ १३ ॥

ચકલો, કબૂતર, હંસ, ચકવો, ગામનો કૂકડો, સારસ, જળકાગડો, બપૈયો, પોપટ, મેના, ચાંચ મારી ખાનારાં, પગે જાળીવાળાં, નખથી ખોતરી ખાનારાં અને પાણીમાં ડૂબીને માછલાં ખાનારાં એ પક્ષીઓ તેમ જ કસાઈખાનાનું અને સૂકું માંસ એ અભક્ષ્ય છે. ૧૨,૧૩

बकं चैव बलाकां च काकोलं खञ्जरीटकम् ।
मत्स्यादान्विड्वराहांश्च मत्स्यानेव च सर्वशः ॥ १४ ॥

બગલો, બગલી, કોયલ, ખંજન, માછલાં ખાનાર પક્ષીઓ, ભૂંડ અને સર્વ જાતનાં માછલાં—એ અભક્ષ્ય છે. ૧૪

यो यस्य मांसमश्नाति स तन्मांसाद उच्यते ।
मत्स्यादः सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ १५ ॥

જે પુરુષ જેનું માંસ ખાય છે તે પુરુષ તેનું માંસ ખાનારો કહેવાય છે. પણ જે માછલાં ખાય છે, તે તો સર્વનું માંસ ખાનારો કહેવાય છે, તેથી માછલાં નજ ખાવાં. ૧૫

पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः ।
राजीवान्सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्वशः ॥ १६ ॥

પાઠીન અને રોહિત એ માછલીઓ હવ્ય અને કવ્યમાં લેવાયેલી હોયતો ભક્ષ્ય છે તેમજ રાજીવ, સિંહતુંડ અને [illegible] ફરતી ચામડીવાળાં માછલાં પણ ભક્ષણીય છે ૧૬

न भक्षयेदेकचरानज्ञातांश्च मृगद्विजान् ।
भक्ष्येष्वपि समुद्दिष्टान्सर्वान्पञ्चनखांस्तथा ॥ १७ ॥

એકલાં ફરનારાં સર્પાદિને તથા ભક્ષ્ય [illegible] અજાણ્યાં એવાં પશુ પક્ષીને અને પાંચ નખવાળાં [illegible] પ્રાણીઓને તજવાં ૧૭

श्वाविधं शल्यकं गोधां खड्गकूर्मशशांस्तथा ।
भक्ष्यान्पञ्चनखेष्वाहुरनुष्ट्रांश्चैकतोदतः ॥ १८ ॥

પાંચ નખવાળાંમાં નાનીમોટી [illegible] કાચબો તથા સસલો, તેમજ [illegible] વાળાં પશુઓ ભક્ષ્ય છે [illegible]

छत्राकं विड्वराहं च [illegible] ग्राम[illegible] ।
पलाण्डुं गृञ्जनं चैव मत्या जग्ध्वा[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible]

अमत्यैतानि षड् जग्ध्वा [illegible]
यतिचान्द्रायणं वापि [illegible]

[illegible]

કાચું માંસ ખાનારાં સર્વ પક્ષીઓ, ગામમાં રહેતાં પક્ષીઓ, નિષિદ્ધ પક્ષીઓ, એક ખરીવાળાં પશુઓ અને ટિટોડો આટલાંને વર્જવાં. ૧૧

कलविङ्कं प्लवं हंसं चक्राह्वं ग्रामकुक्कुटम् ।
सारसं रज्जुवालं च दात्यूहं शुकसारिके ॥ १२ ॥
प्रतुदाञ्जालपादांश्च कोयष्टिनखविष्किरान् ।
निमज्जतश्च मत्स्यान्शौनं वल्लूरमेव च ॥ १३ ॥

ચકલો, કબૂતર, હંસ, ચકવો, ગામનો કુકડો, સારસ, જળકાગડો, બપૈયો, પોપટ, મેના, ચાંચ મારી ખાનારાં, પગે જાળીવાળાં, નખથી ખોતરી ખાનારાં અને પાણીમાં ડૂબીને માછલાં ખાનારાં એ પક્ષીઓ તેમ જ કસાઈખાનાનું અને સૂકું માંસ એ અભક્ષ્ય છે. ૧૨,૧૩

बकं चैव बलाकां च काकोलं खञ्जरीटकम् ।
मत्स्यादान्विड्वराहांश्च मत्स्यानेव च सर्वशः ॥ १४ ॥

બગલો, બગલી, કોયલ, ખંજન, માછલાં ખાનાર પક્ષીઓ, ભૂંડ અને સર્વ જાતનાં માછલાં એ અભક્ષ્ય છે. ૧૪

यो यस्य मांसमश्नाति स तन्मांसाद उच्यते ।
मत्स्यादः सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ १५ ॥

જે પુરુષ જેનું માંસ ખાય છે તે પુરુષ તેનું માંસ ખાનારો કહેવાય છે. પણ જે માછલાં ખાય છે, તે તો સર્વનું માંસ ખાનારો કહેવાય છે. તેથી માછલાં ન જ ખાવાં. ૧૫

पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः ।
राजीवान्सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्चैव सर्वशः ॥ १६ ॥

एतदुक्तं द्विजातीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।
मांसस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ २६ ॥

દ્વિજાતિઓ માટે ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય વિષે આ અશેષ કહ્યું; હવે માંસભક્ષણ તથા ભક્ષવર્જનનો વિધિ કહીશ ૨૬

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानां च काम्यया ।
यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ २७ ॥

ખાવાનું સંસ્કારયુક્ત માંસ ખાવું. બ્રાહ્મણોની ઇચ્છાથી તે ખાવું. વિધિઅનુસાર નિયમમાં હોઇએ તે ખાવું અને પ્રાણસંકટમાં હોય ત્યારે તે ખાવું ૨૭

प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ २८ ॥

પ્રજાપતિએ આ સર્વ સ્થાવરજંગમને પ્રાણના અન્ન તરીકે બનાવ્યાં છે એટલે એ સર્વ પ્રાણનું ભોજન છે. ૨૮

चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥ २९ ॥

જંગમ જીવોનું અન્ન સ્થાવરો છે, દાઢવાળાઓનું અન્ન દાઢ વિનાના છે, હાથવાળાઓનું અન્ન હાથ વિનાના છે અને શૂરોનું અન્ન બીકણો છે ૨૯

नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार एव च ॥ ३० ॥

ખાવાજોગ પ્રાણીઓને રોજ રોજ ખાવાથી ખાનારને દોષ લાગતો નથી. કેમકે વિધાતાએ જ ભક્ષ્ય પ્રાણીઓને અને ભક્ષકોને સરજ્યાં છે. ૩૦

एतदुक्तं द्विजातीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।
मांसस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ २६ ॥

દ્વિજવર્ણો માટે ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય વિશે આ અશેષે કહ્યું; હવે માંસભક્ષણ તથા માંસવર્જન એને વિધિ કહીશ. ૨૬

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानां च काम्यया ।
यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ २७ ॥

બ્રાહ્મણે સંસ્કારશુદ્ધ માંસ ખાવું, બ્રાહ્મણોની ઇચ્છાથી તે ખાવું, વિધિઅનુસાર નિગમમાં હોઇ તે ખાવું અને પ્રાણ સંકટમાં હોય ત્યારે તે ખાવું. ૨૭

प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥ २८ ॥

પ્રજાપતિએ આ સર્વ સ્થાવરજંગમને પ્રાણના અન્ન તરીકે બનાવ્યાં છે. એટલે એ સર્વ પ્રાણનું ભોજન છે. ૨૮

चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥ २९ ॥

જંગમ જીવોનું અન્ન સ્થાવરો છે, દાઢવાળાઓનુ અન્ન દાઢ વિનાના છે, હાથવાળાઓનું અન્ન હાથ વિનાના છે અને શૂરોનું અન્ન ભીરુઓ છે. ૨૯

नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
धात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार एव च ॥ ३० ॥

ખાવાજોગ પ્રાણીઓને રોજ રોજ ખાવાથી ખાનારને દોષ લાગતો નથી; કેમકે વિધાતાએ જ ભક્ષ્ય પ્રાણીઓને અને ભક્ષકોને સર્જ્યાં છે. ૩૦

यज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष दैवो विधिः स्मृतः।
अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तु राक्षसो विधिरुच्यते ॥ ३१ ॥

યજ્ઞને અંગે માંસ ખાવું એ દેવ વિધિ કહ્યો છે—એથી અન્યથી પ્રવૃત્તિને રાક્ષસવિધિ કહેવાય છે. ૩૧

क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दुष्यति ॥ ३२ ॥

પોતે વેચાતું લીધેલુ અથવા પોતે મેળવેલુ અથવા બીજાએ લાવી આપેલું માંસ દેવ અને પિતૃઓને અર્પણ કરીને ખાય છે, તે દોષભાગી થતો નથી ૩૨

नाद्यादविधिना मांसं विधिज्ञोऽनापदि द्विजः।
जग्ध्वा ह्यविधिना मांसं प्रेत्य तैरद्यतेऽवशः ॥ ३३ ॥

વિધિ જાણનાર દ્વિજે અનાપત્તિમાં અવિધિએ માંસ ન [illegible] જે વિધિ વિના માંસ ખાય છે તેને મરણ પછી તે [illegible] કરીને ખાય છે ૩૩

न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्धनार्थिनः।
यादृशं भवति प्रेत्य वृथा मांसानि खादतः ॥ ३४ ॥

[illegible] વિના વૃથા માંસ ખાનારને [illegible] ૩૪

नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः।
[illegible] संभवानेकविंशतिम् ॥ ३५ ॥

[illegible]

असंस्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कदाचन ।
मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ ३६ ॥

મંત્રોવડે સંસ્કારિત ન કરવામાં આવેલાં પશુઓનું બ્રાહ્મણે કદી ભોજન ન કરવું. પણ, સનાતન વિધિમાં રહીને મંત્રથી સંસ્કારિત કરેલાં પશુઓ જ ખાવાં. ૩૬

कुर्याद् घृतपशुं सङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुं तथा ।
न त्वेव तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन ॥ ३७ ॥

જો માંસની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય, તો ઘી કે લોટનું પશુ બનાવવું, પણ ક્યારે ય પશુને વૃથા મારવા ન ઇચ્છવું. ૩૭

यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वेह मारणम् ।
वृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्मनि जन्मनि ॥ ३८ ॥

જે વૃથા પશુઘાતક છે, તે તે પશુનાં રૂવાડાં જેટલાં મરણ મેળવી જન્મે જન્મે તેને હાથે મોત પામે છે ૩૮

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ।
यज्ञस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥ ३९ ॥

સ્વયંભૂએ પોતે જ પશુઓને યજ્ઞને માટે સર્જ્યાં છે. સર્વ યજ્ઞો સમૃદ્ધિ સારુ છે, તેથી યજ્ઞમાં કરેલો વધ એ અવધ છે. ૩૯

ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥ ४० ॥

યજ્ઞાર્થે મૃત્યુ પામેલાં ઓષધિઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો અને પક્ષીઓ મૃત્યુ પછી ઉત્તમ ગતિને મેળવે છે ૪૦

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ४१ ॥

મધુપર્ક, યજ્ઞ અને દેવ તથા પિતૃ સંબંધી કર્મોમાં જ પશુઓની હિંસા થઈ શકે, બીજે પ્રસંગે તે નહિ જ થાય, એમ મનુ બોલ્યા છે. ૪૧

एष्वर्थेषु पशून्हिंसन्वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानं च पशुं चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ४२ ॥

વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો દ્વિજ જો તે યજ્ઞાદિ માટે પશુહિંસા કરે, તો તે પોતાને અને તે પશુને ઉત્તમ ગતિએ લઈ જાય છે. ૪૨

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान्द्विजः ।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ४३ ॥

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમોમાં રહેનારા જિતેન્દ્રિય દ્વિજે આપત્તિમાં પણ વેદમાં વિહિત ન હોય એવી હિંસા કરવી નહિ. ૪૩

या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे ।
अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥ ४४ ॥

આ ચરાચર જગતમાં જે વેદવિહિત હિંસા નિયત કરાઈ છે, તેને અહિંસા જ જાણવી. કેમકે, વેદથી જ ધર્મ પ્રકાશ્યો છે.

योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित्सुखमेधते ॥ ४५ ॥

જે પોતાના સુખને માટે અહિંસક પ્રાણીઓને મારે છે, જીવતા છતાં મૂએલો જ છે અને તેને ક્યાંય પણ સુખ મળતું નથી. ૪૫

यो बन्धनवधक्लेशान्प्राणिनां न चिकीर्षति ।
स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ ४६ ॥

જે માણસ પ્રાણીઓને બંધન, વધ, ને ક્લેશ કરવા ઇચ્છતો નથી તે સર્વનો હિતેચ્છુ ગણાય છે. અને તે સુખ ભોગવે છે ૪૬

यद्ध्यायति यत्कुरुते धृतिं बध्नाति यत्र च ।
तदवाप्नोत्ययत्नेन यो हिनस्ति न किंचन ॥ ४७ ॥

જે કોઈ પણ હિંસા કરતો નથી. તે જેનું ધ્યાન કરે છે, તે જે કર્મ કરે છે અને જેમાં તે ધારણા બાંધે છે તે બધું તે અનાયાસે પામે છે ૪૭

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ ४८ ॥

પ્રાણીની હિંસા કર્યા વિના કદીય માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી, તેમ પ્રાણીવધ સ્વર્ગ આપનારો નથી. એટલે માંસનો ત્યાગ જ કરવો ૪૮

समुत्पत्तिं च मांसस्य वधबन्धौ च देहिनाम् ।
प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥ ४९ ॥

માંસની ઉત્પત્તિ તથા દેહધારીઓનાં વધ અને બંધન એ બરાબર વિચારીને તમામ જાતના માંસભક્ષણથી વેગળા રહેવું.

न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ॥ ५० ॥

જે વિધિ છોડીને, પિશાચની જેમ, માંસ ખાતો નથી, તે આ લોકમાં પ્રિયતા પામે છે અને વ્યાધિઓથી પીડાતો નથ

મધુપર્ક, યજ્ઞ અને દેવ તથા પિતૃ સંબંધી કર્મોમાં જ પશુઓની હિંસા થઈ શકે, બીજે પ્રસંગે તે નહિ જ થાય, એમ મનુ બોલ્યા છે. ૪૧

एष्वर्थेषु पशून्हिंसन्वेदतत्त्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानं च पशुं चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ४२ ॥

વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો દ્વિજ જો તે યજ્ઞાદિ માટે પશુહિંસા કરે, તો તે પોતાને અને તે પશુને ઉત્તમ ગતિએ લઈ જાય છે. ૪૨

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान्द्विजः ।
नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ४३ ॥

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમોમાં રહેનારો જિતેન્દ્રિય દ્વિજે આપત્તિમાં પણ વેદમાં વિહિત ન હોય એવી હિંસા કરવી નહિ. ૪૩

या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे ।
अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥ ४४ ॥

આ ચરાચર જગતમાં જે વેદવિહિત હિંસા નિયત કરાઈ છે, તેને અહિંસા જ જાણવી. કેમકે, વેદથી જ ધર્મ પ્રકાશ્યો છે.

योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित्सुखमेधते ॥ ४५ ॥

જે પોતાના સુખને માટે અહિંસક પ્રાણીઓને મારે છે, તે જીવતા છતાં મુએલા જ છે અને તેને ક્યારેય સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૪૫

[illegible] ।
[illegible] ॥५५॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥५६॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥५७॥

[illegible]

[illegible] —

दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ।
अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते ॥५८॥

જેને દાંત ઉગ્યા હોય, જેને દાંત ન ઉગ્યા હોય, ચૂડાકર્મ થયું હોય અને જેને ઉપનયન અપાયું હોય, એવાઓનાં મરણ, અને સૂતકમાં સર્વે બાંધવો અશુદ્ધ થાય છે, તેમ તેઓ સૂતકી કહેવાય છે ૫૮

दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।
अर्वाक्संचयनादस्थ्नां त्र्यहमेकाहमेव च ॥ ५९ ॥

સપિંડીઓના મરણ સૂતક દશ દિવસનું લાગે છે, બીજા-

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ ५१ ॥

માંસ વિષયમાં અનુમતિ આપનાર, તે કાપનાર, મારનાર, વેચનાર, ખરીદનાર, રાંધનાર, પીરસનાર અને માંસ ખાનાર એ સૌ ઘાતકો છે. ૫૧

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
अनभ्यर्च्य पितॄन्देवांस्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥ ५२ ॥

દેવો અને પિતૃઓને સત્કાર્યા વિના જે પારકાનાં માંસથી પોતાનું માંસ વધારવા ઇચ્છે છે, તેનાથી બીજો કોઈ પાપકારી નથી. ૫૨

वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
मांसानि च न खादेद्यस्तयोः पुण्यफलं समम् ॥ ५३ ॥

વર્ષે વર્ષે સો વર્ષ સુધી એક જે અશ્વમેધ કરે છે અને બીજો જે માંસ જ ખાતો નથી—તે બન્નેનુ પુણ્યફળ સરખું છે.

[सदा यजति यज्ञेन सदा दानानि यच्छति ।
स तपस्वी सदा विप्रो यश्च मांसं विवर्जयेत् ॥

જે સદા યજ્ઞથી યજન કરે છે, સદા દાન આપે છે અને જે માંસભક્ષણ કરતો નથી, તે વિપ્ર સદાય તપસ્વી છે.]

फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानां च भोजनैः ।
न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ५४ ॥

માંસવર્જ નથી જે ફળ સાંપડે છે, તે પવિત્ર ફલમૂળના આહારોથી કે મુનિઅન્નોનાં ભોજનોથીય મળતું નથી. ૫૪

मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम्।
एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः॥५५॥

મને (માં) તે (સઃ) પરલોકમાં ખાશે કે જેનું માંસ હું અહીં ખાઉં છું—આમ વિદ્વાનો માંસનું માંસપણું કહે છે. ૫૫

न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने।
प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला॥५६॥

માંસભક્ષણમાં, મદ્યમાં ને મૈથુનમાં દોષ નથી. પ્રાણીઓની એ પ્રવૃત્તિ છે, પણ એની નિવૃત્તિ જ મહાફળ આપનારી છે. ૫૬

प्रेतशुद्धिं प्रवक्ष्यामि द्रव्यशुद्धिं तथैव च।
चतुर्णामपि वर्णानां यथावदनुपूर्वशः॥५७॥

હવે હું ચારે વર્ણોની પ્રેતશુદ્ધિ તથા દ્રવ્યશુદ્ધિને વિષે અનુપૂર્વક યથાવત્ કહીશ. ૫૭

આશૌચનો નિર્ણય—

दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते।
अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते॥५८॥

જેને દાંત ફૂટ્યા હોય, જેને દાંત ન ફૂટ્યા હોય, ચૂડાકર્મ થયું હોય અને જેને ઉપનયન અપાયું હોય, એવાઓનાં જન્મ અને મરણમાં સર્વ બાંધવો અશુદ્ધ થાય છે, તેમ તેઓ સૂતકી કહેવાય છે. ૫૮

दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते।
अर्वाक्संचयनादस्थ्नां त्र्यहमेकाहमेव च॥५९॥

સપિંડીઓમાં મરણ સૂતક દશ દિવસનું લાગે છે, બી

ઓમાં કેટલાકને અસ્થિસંચયન (ચાર દિવસ) સુધી, કેટલા
કને ત્રણ દિવસ સુધી તો કેટલાકને એક દિવસ સુધી સૂત
પહોંચે છે. ૫૯

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ६० ॥

સાતમી પેઢીએ સપિંડીપણું સમાપ્ત થાય છે. પણ સમા
નોદકભાવ (મરનારને દાબાંજલિ આપવાપણું) તો તે કુલમ
અમુક નામનો માણસ હતો અને તેનો અમુક રીતનો જન્મ
હતો એ વાતના વિસ્મરણથીય પૂરો થાય છે. ૬૦

यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते।
जननेऽप्येवमेव स्यान्निपुणं शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६१ ॥

સપિંડો માટે જેમ મરણસૂતકનું વિધાન છે, તેમ સુ-
શુદ્ધિ ઇચ્છનાર તેમને જન્મસૂતક પણ લાગે છે. ૬૧

[उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते।
दानं प्रतिग्रहो यज्ञः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥

એ બેઉ પ્રસંગે સૂતકી કુટુંબનું દસ દિવસ સુધી અન્ન
ખાવું નહિ; તેમ સૂતકીએ દાન લેવું નહિ, દાન આપવું નહિ,
યજ્ઞ કરવો નહિ અને વેદનો સ્વાધ્યાય કરવો નહિ.]

सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोस्तु सूतकम्।
सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६२ ॥

મરણસૂતક સર્વ કુટુંબીઓને લાગે છે. વૃદ્ધિસૂતક માત-
તાને હોય છે. તેમાંય એ ખરું સૂતક માતાને હોય છે, પિતા
તો સ્નાન કર્યે શુદ્ધ થાય છે. ૬૨

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]

[[illegible] ।
[illegible] ॥

[illegible]]

[illegible] ।
[illegible] ॥ ६४ ॥

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] दशाहेन शुद्ध्यति ॥ ६५ ॥

[illegible] शुद्ध थाय छे. ६५

ઓમાં કેટલાકને અસ્થિસંચયન (ચાર દિવસ) સુધી, કેટલા-
કને ત્રણ દિવસ સુધી તો કેટલાકને એક દિવસ સુધી સૂ
પહોંચે છે. ૫૯

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ ६० ॥

સાતમી પેઢીએ સપિંડીપણું સમાપ્ત થાય છે. પણ સમા
નોદકભાવ (મરનારને દાધાંજલિ આપવાપણું) તો તે કુલમ
અમુક નામનો માણસ હતો અને તેનો અમુક રીતનો જન્મ
હતો એ વાતના વિસ્મરણથીય પૂરો થાય છે. ૬૦

यथेदं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।
जननेऽप्येवमेव स्यान्निपुणं शुद्धिमिच्छताम् ॥ ६१ ॥

સપિંડો માટે જેમ મરણસૂતકનું વિધાન છે, તેમ સુ-
શુદ્ધિ ઇચ્છનાર તેમને જન્મસૂતક પણ લાગે છે ૬૧

[उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ।
दानं प्रतिग्रहो यज्ञः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥

એ બેઉ પ્રસંગે સૂતકી કુટુંબનું દસ દિવસ સુધી અન્ન
ખાવું નહિ; તેમ સૂતકીએ દાન લેવુ નહિ, દાન આપવું નહિ,
યજ્ઞ કરવો નહિ અને વેદનો સ્વાધ્યાય કરવો નહિ.]

सर्वेषां शावमाशौचं मातापित्रोस्तु सूतकम् ।
सूतकं मातुरेव स्यादुपस्पृश्य पिता शुचिः ॥ ६२ ॥

મરણસૂતક સર્વ કુટુંબીઓને લાગે છે. વૃદ્ધિસૂતક માત-
પિતાને હોય છે. તેમાંય એ ખરું સૂતક માતાને હોય છે, પિતા
તો સ્નાન કર્યે શુદ્ધ થાય છે. ૬૨

रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुद्ध्यति ।
रजस्युपरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्वला ॥ ६६ ॥

ગર્ભસ્રાવ થયો હોય, તો ગર્ભ જેટલા મહિનાનો હોય તેટલી રાત વીત્યે સ્ત્રી શુદ્ધ થાય છે. રજસ્વલા સ્ત્રી રજ અટકે તે દિવસે સ્નાન કર્યે શુદ્ધ થાય છે. ૬૬

नृणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता ।
निर्वृत्तचूडकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ ६७ ॥

ચૂડાકર્મ થયું ન હોય તેવાં બાળકોના મરણમાં એક રાત-દિવસે શુદ્ધિ થાય છે. અને ચૂડાકર્મ થયું હોય તેવાંનાં મરણમાં ત્રણ રાત્રે શુદ્ધિ થાય છે. ૬૭

[प्राक्संस्कारप्रमीतानां वर्णानामविशेषतः ।
त्रिरात्रात्तु भवेच्छुद्धिः कन्यास्वह्नो विधीयते ॥

કોઈ પણ વર્ણનાં બાળક સંસ્કાર પામ્યા પહેલાં મરી જાય, તો ત્રણ રાતે શુદ્ધિ થાય છે. આમાં કન્યા મરી જાય તો એક રાતે શુદ્ધિ થવાનું વિધાન છે.

[अदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥

દાંત ફૂટ્યા પહેલાં બાળક મરી જાય, તો તત્કાળ શુદ્ધિ થાય છે. ચૂડાકર્મ પહેલાંના સંસ્કાર પામેલ મરી જાય તો એક રાતનું સૂતક કહ્યું છે. ચૂડાકર્મ થયા પછી [illegible] [illegible] નહિ છે અને [illegible] [illegible] જાય, તો દશ રાતનું સૂતક [illegible]

[[illegible] ।
[illegible] ॥

स्त्रीणामसंस्कृतानां तु त्र्यहाच्छुद्ध्यन्ति बान्धवाः।
यथोक्तेनैव कल्पेन शुद्ध्यन्ति तु सनाभयः॥७२॥

વિવાહસંસ્કાર ન પામેલી સ્ત્રી ગુજરી જાય, તો તેના પતિ આદિ સંબંધીઓ ત્રણ દિવસ પછી શુદ્ધ થાય છે. તેમજ કહી વિધિએ તેના પિતૃપક્ષના પિતાઆદિ સંબંધીઓ શુદ્ધ થાય છે. ૭૨

अक्षारलवणान्नाः स्युर्निमज्जेयुश्च ते त्र्यहम्।
मांसाशनं च नाश्नीयुः शयीरंश्च पृथक् क्षितौ॥ ७३॥

આ સૂતકમાં મીઠાવાળું ખારું અન્ન ન ખાવું, ત્રણ દિવસ નદી આદિમાં સ્નાન કરવું, માંસભોજન ન કરવું અને જમીન ઉપર અલગ સૂવું. ૭૩

सन्निधावेष वै कल्पः शावाशौचस्य कीर्तितः।
असन्निधावयं ज्ञेयो विधिः संवन्धिवान्धवैः॥ ७४॥

મરણસમયે પાસે હોય એવાઓ માટેનો મરણસૂતકનો આ વિધિ કહ્યો. હવે, પાસે ન હોય તેવા સપિંડીઓ તેમજ સંબંધીઓ માટે નીચેનો વિધિ જાણવો ૭૪

विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम्।
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत्॥ ७५॥

પરદેશમાં રહેલા કોઇ મરી ગયાનું તેના દસ દિવસની અંદર સંભળાય, તો તે દસ દિવસમાં જેટલા બાકી રહ્યા હોય તેટલા દિવસ જ સૂતક રાખવું. ૭૫

[मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् पण्मासे पक्षिणी तथा।
अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यति॥

એ મર્યાની ખબર ત્રણ મહિને પડે તો ત્રણ રાતનું, ૭ મહિને પડે તો દોઢ દિવસનું અને નવ મહિને પડે તો એક દિવસનું સૂતક પાળવું એ પછી ખબર પડે, તો માત્ર સ્નાનથી શુદ્ધ થવાય.]

अतिक्रान्ते दशाहे च त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुद्ध्यति ॥ ७६ ॥

દસ દહાડા થયા પછી ખબર પડે. તો ત્રણ રાતનુ સૂતક પડે વરસ વીત્યે ખબર પડે. તો માત્ર પાણીથી સ્નાન કર્યે શુદ્ધિ થાય. ૭૬

निर्दशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥ ७७ ॥

સંબંધીના મરણ અથવા પુત્રજન્મની ખબર દશ દિવસ વીત્યે પડે, તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવાથી માણસ શુદ્ધ થાય છે ૭૭

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते ।
सवासा जलमाप्लुत्य सद्य एव विशुद्ध्यति ॥ ७८ ॥

દેશાંતરમાં રહેનાર સપિંડી બાળકનુ તથા અસપિંડી સંબંધીનુ મરણ થાય. તો વસ્ત્ર સાથે જળસ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે ૭૮

अन्तर्दशाहे स्यातां चेत्पुनर्मरणजन्मनी ।
तावत्स्यादशुचिर्विप्रो यावत्तत्स्यादनिर्दशम् ॥ ७९ ॥

એક સપિંડીના મરણના દશ દહાડામાં બીજો મરી જાય અથવા એકના જન્મ્યાના દશ વાસામાં બીજો જન્મ પામે, તો બ્રાહ્મણે પહેલા સૂતકના દશ દિવસ જ સૂતક રાખવું ૭૯

[illegible] [illegible] [illegible]ः।
यथोक्तेना[illegible] [illegible] [illegible]ना[illegible] ॥७२॥

[illegible] तेना [illegible] [illegible] [illegible] शुद्ध [illegible]

अक्षारलवणान्ना[illegible] [illegible]
मांसाशनं च नाश्नीयुः शयीरंश्च पृथक् क्षितौ ॥ ७३ ॥

[illegible] दिवस [illegible] जमीन [illegible]

सन्निधावेष वै कल्पः शावाशौचस्य कीर्तित[illegible]।
असन्निधावयं ज्ञेयो विधिः सम्बन्धिबान्धवैः ॥ ७४ ॥

[illegible] नजीकनो आ विधि कह्यो [illegible] तेमज संबंधीओ माटे नीचेनो [illegible]

विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम्।
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥

परदेशमां रहेला कोई मरी गयानुं तेना दश दिवसनी अंदर संभळाय, तो ते दश दिवसमां जेटला बाकी रह्या होय तेटला दिवस ज सूतक राखवुं. ७५

[मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासे पक्षिणी तथा।
अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यति ॥

એ મર્યાની ખબર ત્રણ મહિને પડે તો ત્રણ રાતનું, ૭ મહિને પડે તો દોઢ દિવસનું અને નવ મહિને પડે તો એક દિવસનું સૂતક પાળવું એ પછી ખબર પડે, તો માત્ર સ્નાનથી શુદ્ધ થવાય.]

अतिक्रान्ते दशाहे च त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुद्धयति ॥ ७६ ॥

દસ દહાડા થયા પછી ખબર પડે, તો ત્રણ રાતનું સૂતક પડે. વરસ વીત્યે ખબર પડે, તો માત્ર પાણીથી સ્નાન કર્યે શુદ્ધિ થાય. ૭૬

निर्दशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥ ७७ ॥

સંબંધીના મરણ અથવા પુત્રજન્મની ખબર દશ દિવસ વીત્યે પડે, તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવાથી માણસ શુદ્ધ થાય છે. ૭૭

बाले देशान्तरस्थे च पृथक्पिण्डे च संस्थिते ।
सवासा जलमाप्लुत्य सद्य एव विशुद्ध्यति ॥ ७८ ॥

દેશાંતરમાં રહેનાર સપિંડી બાળકનું તથા અસપિંડી સંબંધીનું મરણ થાય, તો વસ્ત્ર સાથે જળસ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. ૭૮

अन्तर्दशाहे स्यातां चेत्पुनर्मरणजन्मनी ।
तावत्स्यादशुचिर्विप्रो यावत्तत्स्यादनिर्दशम् ॥ ७९ ॥

એક સપિંડીના મરણના દશ દહાડામાં બીજો મરી જાય અથવા એકના જન્મ્યાના દશ વાસામાં બીજો જન્મ પામે, તે બ્રાહ્મણે પહેલા મૃતકના દશ દિવસ જ સૂતક રાખવું ૭૯

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति ।
तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिः ॥ ८० ॥

આચાર્ય અવસાન પામે તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક કહે છે; તે આચાર્યનાં પુત્ર અને પત્ની મરણ પામે ત્યારે એક રાત્રિ-દિવસ સૂતક પાળવું એવો ધર્મશાસ્ત્રનો નિશ્ચય છે ૮૦

श्रोत्रिये तूपसंपन्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च ॥ ८१ ॥

પાડોશમાં રહેનારો શ્રોત્રિય મરણ પામે, તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે. મામા, શિષ્ય, ઋત્વિજ અને બાંધવ મરતાં દોઢ દિવસનું સૂતક આવે ૮૧

प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः ।
अश्रोत्रिये त्वहः कृत्स्नमनूचाने तथा गुरौ ॥ ८२ ॥

બ્રાહ્મણાદિ જે દેશમાં રહેતા હોય, તેના રાજા ગુજરી જતાં, દિવસે સૂર્યાસ્ત સુધી અને રાત્રે સૂર્યોદય સુધી સૂતક પાળવું. અશ્રોત્રિય પાડોશીનું તેમજ વેદ સિવાય બીજો ઉપદેશ આપનાર ગુરુનું એક આખા દિવસ સૂતક રહે ૮૨

शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ८३ ॥

વિપ્ર દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પંદર દિવસે અને શૂદ્ર એક માસે (જન્મ મરણના) સૂતકથી શુદ્ધ થાય છે. ૮૩

[क्षत्रविट्शूद्रदायादाः स्युश्चेद्विप्रस्य बान्धवाः ।
तेषामाशौचं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥

ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો જે બ્રાહ્મણના અપિંડી બાંધ-

વો હોય, તો તે બ્રાહ્મણને તેમનું દશ દિવસનું સૂતક લાગે છે અને દશ દિવસ પછી તે શુદ્ધ થાય છે]

[राजन्यवैश्ययोश्चैवं हीनयोनिषु बन्धुषु ।
स्वमेव शौचं कुर्वीत विशुद्ध्यर्थमिति स्थितिः ॥

ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને હીન જાતિનાં જે બંધુઓ હોય, તેમનાં મરણ વખતે તેમણે શુદ્ધિ સારુ પોતપોતાની જાતિ અનુસાર સૂતક પાળવું—એવી ધર્મમર્યાદા છે]

[विप्रः शुद्ध्येद्दशाहेन जन्महानौ स्वयोनिषु ।
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥

પોતાની જાતના સપિંડીઓનાં જન્મ-મરણ વખતે બ્રાહ્મણ દશ દિવસે શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર જાતના બાંધવોના સંબંધમાં તે અનુક્રમે છ, ત્રણ અને એક દિવસે શુદ્ધ થાય છે.]

[सर्वे चोत्तमवर्णास्तु शौचं कुर्युरतन्द्रिताः ।
तद्वर्णं विधिदृष्टेन स्वं तु शौचं स्वयोनिषु ॥

ઉત્તમ વર્ણવાળા સૌએ આળસરહિત રહીને પોતાનાથી ઊતરતી તે તે જાતિનું વિધિયુક્ત સૂતક પાળવું અને પોતાની જાતિવાળાનું સૂતક પોતાની જાતિ પ્રમાણે પાળવું. ક્ષત્રિયે વૈશ્યનું ૭ દિવસ અને શૂદ્રનું ત્રણ દિવસ તથા વૈશ્યે શૂદ્રનું ૭ દિવસ રાખવું.]

न वर्धयेदघाहानि प्रत्यूहेन्नाग्निषु क्रियाः ।
न च तत्कर्म कुर्वाणः सनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ ८४ ॥

મરણસૂતક વધારવું નહિ. તેમજ [illegible] ક્રિયાઓ

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति।
तस्य पुत्रे च पत्न्यां च दिवारात्रमिति स्थितिः॥ ८०॥

આચાર્ય અવસાન પામે તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક કહે છે. તે આચાર્યના પુત્ર અને પત્ની મરણ પામે ત્યારે એક રાત્રિ દિવસ સૂતક રાખવું એવો શાસ્ત્રનો નિશ્ચય છે ૮૦

श्रोत्रिये तूपसंपन्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्।
मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च॥ ८१॥

પાડોશમાં રહેનારો શ્રોત્રિય મરણ પામે, તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે. મામા, શિષ્ય, ઋત્વિજ અને બાંધવ મરણ દોઢ દિવસનું સૂતક આવે ૮૧

प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः।
अश्रोत्रिये त्वहः कृत्स्नमनूचाने तथा गुरौ॥ ८२॥

બ્રાહ્મણાદિ જે દેશમાં રહેતા હોય, તેનો રાજા ગુજરી જતાં, દિવસે સૂર્યાસ્ત સુધી અને રાત્રે સૂર્યોદય સુધી સૂતક પાળવું. અશ્રોત્રિય પાડોશીનું તેમજ વેદ સિવાય બીજો ઉપદેશ આપનાર ગુરુનું એક આખો દિવસ સૂતક રહે ૮૨

शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति॥ ८३॥

વિપ્ર દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પંદર દિવસે અને શૂદ્ર એક માસે (જન્મ મરણના) સૂતકથી શુદ્ધ થાય છે. ૮૩

[क्षत्रविट्शूद्रदायादाः स्युश्चेद्विप्रस्य बान्धवाः।
तेषामाशौचं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते॥

ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો જો બ્રાહ્મણના સપિંડી બાંધ-

वृथा सङ्करजातानां प्रव्रज्यासु च तिष्ठताम्।
आत्मनस्त्यागिनां चैव निवर्तेतोदकक्रिया ॥ ८९ ॥

સ્વધર્મ પાળનારા, વર્ણસંકરો, સન્યાસમાં રહેનારાઓ અને આપઘાત કરનારાઓ—એમને જલદાન આપવુ નહિ. ૮૯

पाषण्डमाश्रितानां च चरन्तीनां च कामतः।
गर्भभर्तृद्रुहां चैव सुरापीनां च योषिताम् ॥ ९० ॥

પાખંડનો આશ્રય કરનારા પુરુષોની, તેમજ સ્વચ્છંદે ચાલનારી, ગર્ભનો અને પતિનો દ્રોહ કરનારી તથા દારૂ પીનારી સ્ત્રીઓની ઉદકક્રિયા કરવી નહિ ૯૦

आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम्।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥ ९१ ॥

પોતાના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પિતા, માતા અને ગુરુ એટલાને જો બ્રહ્મચારી અગ્નિદાહ કરે, તો તેથી તે વ્રતભંગ થતો નથી. ૯૧

दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरद्वारेण निर्हरेत्।
पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तु यथायोगं द्विजन्मनः ॥ ९२ ॥

મરેલા શૂદ્રને નગરના દક્ષિણ દરવાજેથી બહાર કાઢવો અને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય, તેમજ બ્રાહ્મણ એ દ્વિજાતિઓનાં શબને અનુક્રમે પશ્ચિમ, ઉત્તર તથા પૂર્વ દરવાજેથી બહાર કાઢવાં ૯૨

न राज्ञामघदोषोऽस्ति व्रतिनां न च सत्रिणाम्।
ऐन्द्रं स्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदा ॥ ९३ ॥

રાજાને, બ્રહ્મચર્યવ્રતીને અને યજ્ઞ કરનારાઓને સૂતક લાગતું નથી. કેમકે. રાજા ઇન્દ્રસ્થાને છે અને બીજા બે બ્રહ્મરૂપ છે. ૯૩

અટકાવવી નહિ; કેમકે તે અગ્નિહોત્રનું કર્મ કરનારો સપિંડી હોવા છતાં પણ સૂતકી થતો નથી. ૮૪

दिवाकीर्तिमुदक्यां च पतितं सूतिकां तथा ।
शवं तत्स्पृष्टिनं चैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुद्ध्यति ॥ ८५ ॥

ચાંડાળ, રજસ્વલા સ્ત્રી, પતિત, સુવાવડી અને શબને સ્પર્શનાર તેમજ એ સૌને અડનાર—એટલાંનો સ્પર્શ થતાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે ૮૫

आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ।
सौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानीश्च शक्तितः ॥ ८६ ॥

ચાંડાળ વગેરે અપશુદ્ધોનું દર્શન થતાં, માણસે નિત્ય પ્રયત્નપૂર્વક આચમન કરી, યથાશક્તિ અને યથાઉત્સાહ **उदुत्यं जातवेदसं** આદિ સૂર્યમંત્રો તથા **स्वादिष्टया** આદિ પવમાન મંત્રો જપવા ૮૬

नारं स्पृष्ट्वास्थि सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशुद्ध्यति ।
आचम्यैव तु निःस्नेहं गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा ॥ ८७ ॥

સ્નેહવાળા અને પાણીભીના હાડકાને અડી જવાય, તો વિપ્રે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થવું. પણ સ્નેહ વગરના સુકા હાડકાને અડકી જવાય તો તેણે આચમન કરીને અથવા ગાયનો સ્પર્શ કરીને અથવા સૂર્યનાં દર્શન કરીને શુદ્ધ થવું. ૮૭

आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।
समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ८८ ॥

બ્રહ્મચર્યવ્રતની સમાપના સુધી બ્રહ્મચારીએ ઉદકક્રિયા (પિંડશ્રાદ્ધ આદિ પ્રેતક્રિયા) કરવી નહિ. પણ વ્રતસમાપ્તિ પછી ઉદકક્રિયા કરીને ત્રણ રાત્રિનું સૂતક પાળીને શુદ્ધ થવું.

(જ્યોતિષ્ટોમ) યજ્ઞનું ફળ મળે છે તથા તેનું સૂતક પણ તરતજ સમાપ્ત થાય છે એવી ધર્મમર્યાદા છે ૯૮

विप्रः शुद्ध्यत्यपः स्पृष्ट्वा क्षत्रियो वाहनायुधम् ।
वैश्यः प्रतोदं रश्मीन्वा यष्टिं शूद्रः कृतक्रियः ॥ ९९ ॥

પ્રેતક્રિયા કરી હોય એવો બ્રાહ્મણ જલસ્પર્શથી, તેવો ક્ષત્રિય વાહન અને આયુધના સ્પર્શથી, તેવો વૈશ્ય ચાબુક કે રાશના સ્પર્શથી અને તેવો શૂદ્ર લાકડીના સ્પર્શથી શુદ્ધ થાય છે ૯૯

एतद्वोऽभिहितं शौचं सपिण्डेषु द्विजोत्तमाः ।
असपिण्डेषु सर्वेषु प्रेतशुद्धिं निबोधत ॥ १०० ॥

હે દ્વિજવર્યો ! સપિંડીઓ વિશેનો આ [illegible] શુદ્ધિનો વિધિ કહ્યો. હવે સર્વે અસપિંડીઓ વિશેના [illegible] સૂતકની શુદ્ધિ વિશે સાંભળો ૧૦૦

असपिण्डं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् ।
विशुद्ध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बान्धवान् ॥ १०१ ॥

જે બ્રાહ્મણ અસપિંડી બ્રાહ્મણની પોતાના [illegible] પ્રેતક્રિયા કરે છે, તેમજ જે બ્રાહ્મણ માતાના [illegible] ક્રિયા કરે છે, તે ત્રણ રાત્રિ પછી વિશુદ્ધ થાય છે ૧૦૧

यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति ।
अनदन्नन्नमह्नैव न चेत्तस्मिन्गृहे वसेत् ॥ १०२ ॥

જે તેમનું અન્ન ખાય છે તે [illegible] થાય છે, જે તેના ઘરમાં રહે નહિ અને તેનું [illegible] એકજ દિવસે શુદ્ધ થાય છે ૧૦૨

राज्ञो माहात्मिके स्थाने सद्यःशौचं विधीयते ।
प्रजानां परिरक्षार्थमासनं चात्रकारणम् ॥ ९४ ॥

મહારાજ્યાસન ઉપર રહેલા રાજાને તરતજ સૂતકશુદ્ધિનું વિધાન છે. કેમકે, આ સંબંધમાં રાજ્યાસન એ પ્રજાના રક્ષણ માટે કારણરૂપ છે. ૯૪

डिंबाहवहतानां च विद्युता पार्थिवेन च ।
गोब्राह्मणस्य चैवार्थे यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥ ९५ ॥

રાજા વિનાના હંગામાં માર્યા ગયેલા, વીજળી પડવાથી મરી ગયેલા, રાજાએ મારી નાખેલા. તેમજ ગાય અને બ્રાહ્મણ માટે મરેલા—એમનું સૂતક લાગતું નથી, વળી, રાજા જેને વિશે ઇચ્છે તે પણ સૂતકથી મુક્ત થાય છે. ૯૫

सोमाग्न्यर्कानिलेन्द्राणां वित्ताप्पत्योर्यमस्य च ।
अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृपः ॥ ९६ ॥

ચંદ્ર, અગ્નિ, સૂર્ય, પવન, ઇંદ્ર, કુબેર, વરુણ અને યમ એ આઠ લોકપાલોનાં શરીર રાજા ધારણ કરે છે. ૯૬

लोकेशाधिष्ठितो राजा नास्याशौचं विधीयते ।
शौचाशौचं हि मर्त्यानां लोकेशप्रभवाप्ययम् ॥ ९७ ॥

આ લોકપાલો રાજાના શરીરમાં વસેલા હોવાથી એમને માટે ' વિધાન નથી. કારણ કે શૌચ અને અશૌચ એ માણસો ૭, ત્યારે આ રાજા તો લોકપાલોના અંશરૂપ છે. ૯૭

उद्यतैराहवे शस्त्रैः क्षत्रधर्महतस्य च ।
सद्यः संतिष्ठते यज्ञस्तथाशौचमिति स्थितिः ॥ ९८ ॥

યુદ્ધમાં ઉગામેલાં શસ્ત્રોથી જે ક્ષત્રિય ધર્મથી મરે છે, તેને

अनुगम्येच्छया प्रेते ज्ञातिमज्ञातिमेव च।
स्नात्वा सचैलः स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति॥ १०३॥

જ્ઞાતિનાં કે પરજ્ઞાતિના કોઈના શબ પાછળ ઇચ્છાથી જનારો માણસ વસ્ત્રસહિત સ્નાન કર્યા પછી અગ્નિને સ્પર્શ કરીને તથા ઘીનું પ્રાશન કરીને વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૦૩

न विप्रं स्वेषु तिष्ठत्सु मृतं शूद्रेण नाययेत्।
अस्वर्ग्या ह्याहुतिः सा स्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता॥ १०४॥

પોતાની જ્ઞાતિના માણસો હોય, ત્યાંસુધી બ્રાહ્મણના શબને શૂદ્રની પાસે ઉપડાવવું નહિ કેમકે શૂદ્રના સ્પર્શથી દૂષિત થયેલી તે શબની આહુતિ સ્વર્ગને અટકાવનારી થાય છે. ૧૦૪

ज्ञानं तपोऽग्निराहारो मृन्मनो वार्युपांजनम्।
वायुः कर्मार्ककालौ च शुद्धेः कर्तॄणि देहिनाम्॥ १०५॥

જ્ઞાન, તપ, અગ્નિ, આહાર, મૃત્તિકા, જલ, લીંપણ, વાયુ, યજ્ઞકર્મ, સૂર્ય અને કાળ એટલાં દેહધારીને શુદ્ધ કરનારાં છે.

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम्।
योऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः॥ १०६॥

સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિઓમાં ધનશુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ કહી છે. જે ધન સંબંધમાં શુદ્ધ છે, તેજ શુદ્ધ છે. માટી અને પાણીથી શુદ્ધ થયેલો એ શુદ્ધ નથી. ૧૦૬

क्षान्त्या शुद्ध्यन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः।
प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः॥ १०७॥

વિદ્વાનો ક્ષમાથી, અકાર્ય કરનારા દાનથી, ઢાંક્યાં પાપ કરનારા જપથી અને વેદજ્ઞો તપથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૭

मृत्तोयैः शुद्ध्यते शोध्यं नदी वेगेन शुद्ध्यति ।
रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमः ॥ १०८ ॥

અશુદ્ધ વસ્તુ માટી અને પાણીથી શુદ્ધ થાય છે, નદી પ્રવાહના વેગથી શુદ્ધ થાય છે, મનવડે દૂષિત થયેલી સ્ત્રી રજો-દર્શનથી અને બ્રાહ્મણ સંન્યાસથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૮

अद्भिर्गात्राणि शुद्ध्यन्ति मनः सत्येन शुद्ध्यति ।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥ १०९ ॥

શરીરના અવયવો પાણીથી શુદ્ધ થાય છે, મન સત્યથી શુદ્ધ થાય છે, તથા જીવાત્મા વિદ્યા ને તપથી અને બુદ્ધિ જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે ૧૦૯

एष शौचस्य वः प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।
नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणुत निर्णयम् ॥ ११० ॥

શરીરવિષયક શુદ્ધિનો આ નિર્ણય કહ્યો. હવે વિવિધ દ્રવ્યોની શુદ્ધિ વિશે નિર્ણય સાંભળો ૧૧૦

तैजसानां मणीनां च सर्वस्याश्ममयस्य च ।
भस्मनाद्भिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ॥ १११ ॥

સુવર્ણ આદિ તેજવાન પદાર્થોની, મણિઓની અને સર્વ જાતના પથ્થરોની શુદ્ધિ વિદ્વાનોએ રાખ, પાણી અને માટીથી કહી છે ૧૧૧

निर्लेपं काञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुद्ध्यति ।
अब्जमश्ममयं चैव राजतं चानुपस्कृतम् ॥ ११२ ॥

લેપ લાગ્યા વિનાનાં અને કોતરામણ વિનાનાં સોનાનાં, શંખ આદિનાં, પાષાણનાં, તેમજ રૂપાનાં વાસણો પાણીથીજ ચોખ્ખાં થાય છે ૧૧૨

अपामग्नेश्च संयोगाद्धैमं रौप्यं च निर्बभौ।
तस्मात्तयोः स्वयोन्यैव निर्णेको गुणवत्तरः॥ ११३॥

સોનુ અને રૂપુ પાણી ને અગ્નિના સંયોગથી થયુ છે તેથી તેની શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિ તે બન્ને, અગ્નિ અને પાણીથીજ થાય

ताम्रायःकांस्यरैत्यानां त्रपुणः सीसकस्य च।
शौचं यथार्हं कर्तव्यं क्षाराम्लोदकवारिभिः॥ ११४॥

તાંબાનાં, લોઢાનાં, કાંસાનાં, પિત્તળનાં, જસતનાં અને સીસાનાં વાસણોને ખારો, ખટાશ અને પાણીથી ઘટતી રીતે શુદ્ધ કરવાં ૧૧૪

द्रवाणां चैव सर्वेषां शुद्धिरुत्पवनं स्मृतम्।
प्रोक्षणं संहतानां च दारवाणां च तक्षणम्॥ ११५॥

ઘી, તેલ વગેરે સર્વ જાતના પ્રવાહીની અને દર્ભની બે સળીઓ નાખી ઉછાળવાથી શુદ્ધ થાય છે. પથારી વગેરે જથાને જળના પ્રોક્ષણથી શુદ્ધ થાય છે અને લાકડાની ચીજને છોલવાથી ચોખ્ખી કરાય છે ૧૧૫

मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि।
चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु॥ ११६॥

યજ્ઞકાર્યનાં યજ્ઞપાત્રો હાથે માર્જવાથી તથા ચમસો અને ગ્રહો એ પાત્રો પાણીથી ધોવાથી શુદ્ધ થાય છે ૧૧૬

चरूणां स्रुक्स्रुवाणां च शुद्धिरुष्णेन वारिणा।
स्फ्यशूर्पशकटानां च मुसलोलूखलस्य च॥ ११७॥

ચરુ, સ્રુક, સ્રુવ, સ્ફ્ય, શૂર્પ, શકટ, મુસળ અને ઉખળ એ ઉના પાણીથી શુદ્ધ થાય છે ૧૧૭

संहतेषु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ।
प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते ॥ ११८ ॥

ધાન્ય અને વસ્ત્રોના મોટા જથાને પાણીવડે પોક્ષણ કર-વાથી શુદ્ધ થાય છે અને થોડાં હોય તો તે પાણીથી પખાળી-ને શુદ્ધ કરવાનું વિધાન છે. ૧૧૮

चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथैव च ।
शाकमूलफलानां च धान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११९ ॥

ચામડાની તથા વાંસની ચીજોની શુદ્ધિ વસ્ત્રોની વિધિએ થાય અને શાક, મૂળ, તેમજ ફળ ધાન્યની વિધિએ શુદ્ધ કરાય. ૧૧૯

कौशेयाविकयोरूषैः कुतपानामरिष्टकैः ।
श्रीफलैरंशुपट्टानां क्षौमाणां गौरसर्षपैः ॥ १२० ॥

રેશમનાં અને ઊનનાં વસ્ત્રોને ઊસથી, નેપાળ દેશની શાલ-ને અરીઠાંથી, ઝીણાં વસ્ત્રોને બીલાંથી અને શણિયાંને સફેદ સરસવના લોટથી શુદ્ધ કરાય છે ૧૨૦

क्षौमवच्छङ्खशृङ्गाणामस्थिदन्तमयस्य च ।
शुद्धिर्विजानता कार्या गोमूत्रेणोदकेन वा ॥ १२१ ॥

વિદ્વાન પુરુષે શંખ, શિંગડાં, હાડકાં અને હાથીદાંતની બનાવટોને શણિયાંની પેઠે શુદ્ધ કરવી, અથવા તેમની ગોમૂત્ર કે પાણીથી શુદ્ધિ કરવી. ૧૨૧

प्रोक्षणात्तृणकाष्ठं च पलालं चैव शुद्ध्यति ।
मार्जनोपाञ्जनैर्वेश्म पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥ १२२ ॥

अपामग्नेश्च संयोगाद्धैमं रौप्यं च निर्बभौ ।
तस्मात्तयोः स्वयोन्यैव निर्णेको गुणवत्तरः ॥ ११३ ॥

સોનું અને રૂપું પાણી અને અગ્નિના સંયોગથી થયું છે; તેથી તેની શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિ એ મૂળરૂપ અગ્નિ અને પાણીથીજ થાય.

ताम्रायःकांस्यरैत्यानां त्रपुणः सीसकस्य च ।
शौचं यथार्हं कर्तव्यं क्षाराम्लोदकवारिभिः ॥ ११४ ॥

તાંબાનાં, લોઢાનાં, કાંસાનાં, પિત્તળનાં, જસતનાં અને શીસાનાં વાસણોને ખાર, ખટાશ અને પાણીથી ઘટતી રીતે શુદ્ધ કરવાં. ૧૧૪

द्रवाणां चैव सर्वेषां शुद्धिरुत्पवनं स्मृतम् ।
प्रोक्षणं संहतानां च दारवाणां च तक्षणम् ॥ ११५ ॥

ઘી, તેલ વગેરે સર્વ જાતનાં પ્રવાહીઓ અંદર દર્ભની બે સળીઓ નાખી ઉછાળવાથી શુદ્ધ થાય છે, પથારી વગેરે જથાને જળના પ્રોક્ષણથી શુદ્ધ કરાય છે અને લાકડાની ચીજને છોલવાથી ચોખ્ખી કરાય છે ૧૧૫

मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ११६ ॥

યજ્ઞકાર્યમાં યજ્ઞપાત્રો હાથે માંજવાથી તથા ચમસા અને ગ્રહ નામે પાત્રો પાણીથી ધોવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૧૬

चरूणां स्रुक्स्रुवाणां च शुद्धिरुष्णेन वारिणा ।
स्फ्यशूर्पशकटानां च मुसलोलूखलस्य च ॥ ११७ ॥

ચરુ, સ્રુક્, સ્રુવ વગેરે સૂર્પ, ગાડું, મુશળ અને [illegible] [illegible] પાણીથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૧૭

[illegible]

मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा ष्ठीवनैः पूयशोणितैः ।
संस्पृष्टं नैव शुद्ध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम् ॥ १२३ ॥

[illegible]

संमार्जनोपाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च ।
गवां च परिवासेन भूमिः शुद्ध्यति पञ्चभिः ॥ १२४ ॥

वाळवुं, छाण लीपवुं, पाणीनो छंटकाव, खिडकोरी अने गायनो एक रात्रि वासो- ए पांच प्रकारे जमीन शुद्ध थाय छे. १२४

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दूषितं केशकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण शुद्ध्यति ॥ १२५ ॥

जे वस्तुने पक्षीए एंठी होय, गाये सुंघी होय, केसे चडी होय, जेना उपर छींक आवी होय अने जे वाळ अने कीडा वगेरेथी दूषित थई होय, ते माटी नाख्ये शुद्ध थाय छे.

यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।
तावन्मृद्वारि चादेयं सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ १२६ ॥

अपवित्र लेपवाळी वस्तुमांथी ज्यां सुधी तेने लागेलां गन्ध अने लेप जाय नहि, त्यांसुधी ते सर्व वस्तुओने पाणी अने माटी वडे शुद्ध करवी. १२६

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ १२७ ॥

દેવોએ બ્રાહ્મણો માટે આ ત્રણ વસ્તુઓ પવિત્ર કલ્પી છે: જે વસ્તુને અપવિત્ર થયેલી નજરે દીઠી હોય નહિ, અપવિત્ર થવાની શંકાથી જે વસ્તુને પાણીથી ધોઈ હોય અને જે વસ્તુની પવિત્રતા વિશે બ્રાહ્મણે વાણીથી પ્રશંસા કરી હોય. ૧૨૭

आपः शुद्धा भूमिगता वैतृष्ण्यं यासु गोर्भवेत् ।
अव्याप्ताश्चेदमेध्येन गन्धवर्णरसान्विताः ॥ १२८ ॥

જે જમીનમાં રહેલું હોય, જેમાં એક ગાય તરસ છિપાવી શકતી હોય. જે અપવિત્ર વસ્તુથી વ્યાપેલું ન હોય અને જે ગંધ, વર્ણ તથા રસથી યુક્ત હોય તે પાણી પવિત્ર છે. ૧૨૮

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्ये यच्च प्रसारितम् ।
ब्रह्मचारिगतं भैक्ष्यं नित्यं मेध्यमिति स्थितिः ॥ १२९ ॥

કારીગરનો હાથ, બજારમાં જે કાંઈ મૂક્યું હોય તે, અને બ્રહ્મચારીને મળેલી ભિક્ષા, એ નિત્ય પવિત્ર છે, એમ ધર્મ-મર્યાદા છે. ૧૨૯

नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ १३० ॥

સ્ત્રીઓનું મુખ, ફળ પાડતી વખતે પક્ષી, દોહતી વખતે વાછરડું અને મૃગ પકડતી વેળાએ કૂતરો એ નિત્ય શુદ્ધ છે.

श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तन्मनुरब्रवीत् ।
क्रव्याद्भिश्च हतस्यान्यैश्चण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ १३१ ॥

કૂતરાએ મારેલાં મૃગ આદિનું માંસ, તેમજ માંસાહારી

[illegible] ધાતુ અને પથ્થર જલપ્રોક્ષણથી શુદ્ધ થાય છે. [illegible] અને દીપવાથી શુદ્ધ થાય છે, અને માટીનાં [illegible] ફરી અગ્નિમાં પકવવાથી પવિત્ર થાય છે ૧૨૨

मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा ष्ठीवनैः पूयशोणितैः ।
संस्पृष्टं नैव शुद्ध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम् ॥ १२३ ॥

[illegible] ગ્લાની, નરક, ઘૂંક, પર [illegible] તો અગ્નિમાં ફરી પકા- [illegible]

संमार्जनोपाञ्जनेन सेकेनोल्लेखनेन च ।
गवां च परिवासेन भूमिः शुद्ध्यति पञ्चभिः ॥ १२४ ॥

[illegible] છાણ, ખોદવાથી અને [illegible] પાંચ પ્રકારે જમીન શુદ્ધ [illegible]

पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दूषितं केशकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण शुद्ध्यति ॥ १२५ ॥

[illegible] નાખી હોય, કે [illegible] અને જે પાણ [illegible] નાખે [illegible]

यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धो लेपश्च तत्कृतः ।
तावन्मृद्वारि चादेयं सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥ १२६ ॥

[illegible] તેને [illegible]

ચરબી, વીર્ય, લોહી, મજ્જા, મૂત્ર, વિષ્ઠા, નાકનો મેલ, કાનનો મેલ, કફ, આંસુ, ચીપડા અને પરસેવો એ બાર મનુષ્યના શરીરના મળો છે. ૧૩૫

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।
उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ १३६ ॥

શુદ્ધિ ઇચ્છનારે પેશાબની જગાએ એક વાર, ગુદાએ ત્રણ વાર, ડાબા હાથે દશ વાર અને બેઉ હાથે સાત વાર એમ માટી લગાવવી ૧૩૬

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ १३७ ॥

આ શુદ્ધિ ગૃહસ્થો માટે કહી છે. બ્રહ્મચારીએ એથી બમણી વાર, વાનપ્રસ્થીએ એથી ત્રણ ગણી વાર અને યતિઓએ એથી ચારગણી શુદ્ધિ કરવી. ૧૩૭

कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत् ।
वेदमध्येष्यमाणश्च अन्नमश्नंश्च सर्वदा ॥ १३८ ॥

પેશાબ કરીને કે ઝાડે જઈ આવીને આચમન કર્યા પછી નાભિ ઉપરની ઇંદ્રિયોને સ્પર્શ કરવો વેદ ભણવો હોય કે અન્ન જમવું હોય, ત્યારે પણ સદા એમજ કરવું. ૧૩૮

त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ।
शारीरं शौचमिच्छन्हि स्त्री शूद्रस्तु सकृत्सकृत् ॥ १३९ ॥

શરીરને શુદ્ધ કરવા ઇચ્છનારે પહેલાં ત્રણ વાર પાણીનું આચમન કરવું અને પછી બે વાર મોં લૂછવું સ્ત્રી અને શૂદ્રે તો તે એક એક વારજ કરવું ૧૩૯

પશુઓએ અને ચંડાળ તથા ડાકુ વગેરેએ મારેલાંનું માંસ શુદ્ધ છે—એમ મનુએ કહ્યું છે. ૧૩૧

[शुचिरग्निः शुचिर्वायुः प्रवृत्तो हि वहिश्चरः ।
जलं शुचि विविक्तस्थं पन्थाः संचरणे शुचिः ॥
અગ્નિ, બહાર ફરતો વાયુ, એકાંતમાં રહેલું જલ અને સરિયામ રસ્તો—એટલાં પવિત્ર છે.]

ऊर्ध्वं नाभेर्यानि खानि तानि मेध्यानि सर्वशः ।
यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्च्युताः ॥ १३२ ॥
નાભિ ઉપરની જે ઇન્દ્રિયો છે, તે સર્વ પવિત્ર છે. જે ઇન્દ્રિયો નાભિ નીચેની છે તે અને દેહમાંથી પડેલા મળો તે અપવિત્ર છે ૧૩૨

मक्षिका विप्रुषश्छाया गौरश्वः सूर्यरश्मयः ।
रजो भूर्वायुरग्निश्च स्पर्शे मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ १३३ ॥
માંખી, ચૂકના ઝીણા છાંટા, પતિતાદિનો ઓછાયો, ગાય, ઘોડા, સૂર્યનાં કિરણ, ધૂળ, ભૂમિ, વાયુ અને અગ્નિ એટલાંને ચંડાલના સ્પર્શ છતાં શુદ્ધ જાણવાં ૧૩૩

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् ।
दैहिकानां मलानां च शुद्धिषु द्वादशस्वपि ॥ १३४ ॥
વિષ્ઠા અને મૂત્રના ત્યાગ પછી શુદ્ધિને માટે માટી અને પાણી પૂરાં ખપનાં લેવાં. તેમજ શરીરના બાર મળોની શુદ્ધિ સાફ કરવા જોઈએ તેટલું પાણી તથા માટી વાપરવાં. ૧૩૪

वसा शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविड्घ्राणकर्णविट् ।
श्लेष्माश्रु दूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ १३५ ॥

ચરબી, વીર્ય, લોહી, મજ્જા, મૂત્ર. વિષ્ટા, નાકનો મેલ. કાનનો મેલ, કફ, આંસુ, ચીપડા અને પરસેવો એ બાર મનુષ્યના શરીરના મળો છે ૧૩૫

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश।
उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ १३६ ॥

શુદ્ધિ ઇચ્છનારે પેશાબ ની જગાએ એક વાર, ગુદાએ ત્રણ વાર, ડાબા હાથે દશ વાર અને બેઉ હાથે સાત વાર એમ માટી લગાવવી. ૧૩૬

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ १३७ ॥

આ શુદ્ધિ ગૃહસ્થો માટે કહી છે. બ્રહ્મચારીઓએ એથી બમણી વાર, વાનપ્રસ્થીઓએ એથી ત્રણ ગણી વાર અને યતિઓએ એથી ચારગણી શુદ્ધિ કરવી. ૧૩૭

कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत्।
वेदमध्येष्यमाणश्च अन्नमश्नंश्च सर्वदा ॥ १३८ ॥

પેશાબ કરીને કે ઝાડે જઈ આવીને આચમન [illegible] નાભિ ઉપરની ઇંદ્રિઓને સ્પર્શ કરવો [illegible] કે અન્ન જમવું હોય, ત્યારે [illegible]

त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम्।
शारीरं शौचमिच्छन्हि स्त्री शूद्रस्तु सकृत्सकृत् ॥ १३९ ॥

શરીરને શુદ્ધ કરવા ઇચ્છનારે [illegible] આચમન કરવું અને પાણી બે વાર [illegible] તો ને [illegible] વાર [illegible]

शूद्राणां मासिकं कार्यं वपनं न्यायवर्तिनाम् ।
वैश्यवच्छौचकल्पश्च द्विजोच्छिष्टं च भोजनम् ॥ १४० ॥

ન્યાયી રીતે વર્તતા શૂદ્રે મહિને મહિને હજામત કરાવવી, વૈશ્યની જેમ સૂતકવિધિ પાળવો અને બ્રાહ્મણ જમી રહ્યા પછીનું શેષાન્ન જમવું. ૧૪૦

नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गे पतन्ति याः ।
न श्मश्रूणि गतान्यास्ये न दन्तान्तरधिष्ठितम् ॥ १४१ ॥

મોંમાંથી થૂંકના જે ઝીણા છાંટા પડે છે તેથી, તેમ જ મોંમાં ગયેલી મૂછથી અને દાંતની ફાટમાં રહી ગયેલા અન્નથી એઠ આવતી નથી ૧૪૧

[अजाश्वं मुखतो मेध्यं गावो मेध्याश्च पृष्ठतः ।
ब्राह्मणाः पादतो मेध्याः स्त्रियो मेध्याश्च सर्वतः ॥

બકરું અને ઘોડો મુખથી, ગાય પૂંઠથી, બ્રાહ્મણો પગથી અને સ્ત્રીઓ સર્વ અંગોથી પવિત્ર છે.]

[गौरमेध्या मुखे प्रोक्ता अजा मेध्या ततः स्मृता ।
गोः पुरीषं च मूत्रं च मेध्यमित्यब्रवीन्मनुः ॥

ગાય મોઢેથી અપવિત્ર છે, ને બકરી મુખથી પવિત્ર કહેવાઈ છે. ગાયનાં છાણ અને મૂત્ર પવિત્ર છે, એમ મનુએ કહ્યું છે.]

स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् ।
भौमिकैस्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥ १४२ ॥

બીજાઓને આચમન કરાવનારના પગોને જે છાંટા પડે તેમને ભૂમિ ઉપરના જલબિન્દુ સમાન જાણવા. આચમન કરાવનાર તે છાંટાથી અશુદ્ધ થતો નથી. ૧૪૨

सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया ।
सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥ १५० ॥

તેણે સદાય આનંદથી રહેવું, ઘરકામોમાં કુશળ રહેવું, રાચરચીલાંને સાફસૂફ રાખવાં અને ખર્ચમાં છૂટો હાથ રાખવો નહિ ૧૫૦

यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां भ्राता वानुमते पितुः ।
तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत् ॥ १५१ ॥

પિતા જેને તેનું દાન કરે અથવા પિતાની અનુમતિથી ભાઈ તેનુ જેને દાન આપે તેની તેણે તેના જીવતાં સુધી સેવા કરવી અને તેના મરણ પછી પણ ઉલ્લંઘન કરવુ નહિ

मङ्गलार्थं स्वस्त्ययनं यज्ञश्चासां प्रजापतेः ।
प्रयुज्यते विवाहेषु प्रदानं स्वाम्यकारणम् ॥ १५२ ॥

વિવાહોમાં શાંતિમંત્રનો જે પાઠ અને પ્રજાપતિનો જે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે, તે એ સ્ત્રીના મંગલ અર્થે છે અને એનું જે પ્રદાન કરાય છે, તે પતિના સ્વામીપણાના કારણરૂપે છે.

अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत्पतिः ।
सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः ॥ १५३ ॥

મંત્રપૂર્વક વિવાહસંસ્કાર કરનારો પતિ સ્ત્રીઓને ઋતુકાલમાં અને ઋતુકાલ સિવાયના સમયમાં આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિત્ય સુખદાતા છે. ૧૫૩

विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः ।
उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः ॥ १५४ ॥

પતિ શીલવિહીન હોય, કામાચારી હોય અને ગુણવર્જિત હોય તોપણ સાધ્વી સ્ત્રીઓએ તેની દેવની જેમ સેવા કરવી ઘટે

[दानप्रभृति या तु स्याद्यावदायुः पतिव्रता ।
मर्तृलोकं न त्यजति यथैवारुन्धती तथा ॥

સ્ત્રી દાનવા માંડીને તે આવરદાના અંત સુધી જે પતિ-
વ્રતા રહે છે તે અરુન્ધતીની જેમ પતિલોકને ત્યજતી નથી.]

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोपितम् ।
पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ १५५ ॥

સ્ત્રીઓ માટે જુદો યજ્ઞ નથી, જુદું વ્રત નથી, કે જુદો
ઉપવાસ નથી. તેમણે તો પતિની સેવા કરવી. એ સેવાથીજ
સ્વર્ગમાં તે મહિમાવતી થાય છે ૧૫૫

[पत्यौ जीवति या तु स्त्री उपवासं व्रतं चरेत् ।
आयुष्यं हरते भर्तुर्नरकं चैव गच्छति ॥

પતિના જીવતાં જે સ્ત્રી ઉપવાસ કે વ્રત આચરે છે, તે
પતિનું આવરદા હરે છે અને પોતે નરકમાં જાય છે.]

पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा ।
पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥ १५६ ॥

પતિલોક મેળવવા ઇચ્છતી સાધ્વી સ્ત્રીએ જીવતા કે
મરેલા પતિનું કાંઇયે અપ્રિય આચરવું નહિ. ૧૫૬

कामं तु क्षपयेद्देहं पुष्पमूलफलैः शुभैः ।
न तु नामापि गृह्णीयात्पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ १५७ ॥

જોઇએ તો પતિ પરલોકવાસી થતાં, પત્નીએ શુભ ફૂલ,
મૂળ અને ફળોથી દેહ ગાળવી, પણ પરપુરુષનું નામ સુધ્ધાં
લેવું નહિ ૧૫૭

आसीतामरणात्क्षान्ता नियता ब्रह्मचारिणी ।
यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् ॥ १५८ ॥

પતિવ્રતાના ઉત્તમોત્તમ ધર્મને ઇચ્છતી તે પત્નીએ મરણપર્યંત ક્ષમાયુક્ત, નિયમપરાયણ અને બ્રહ્મચારિણી રહેવું.

अनेकानि सहस्राणि कुमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसंततिम् ॥ १५९ ॥

અનેક હજાર બ્રાહ્મણ બાલબ્રહ્મચારીઓ કુલસંતતિ ઉત્પન્ન કર્યા વિના સ્વર્ગમાં ગયા છે. ૧૫૯

मृते भर्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ।
स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ १६० ॥

પતિ ગુજરી જતાં જે સાધ્વી સ્ત્રી બ્રહ્મચર્યમાં પરાયણ રહે છે, તે પુત્રવતી ન હોવા છતાં, ઉપલા બ્રહ્મચારીઓની જેમ સ્વર્ગે જાય છે ૧૬૦

अपत्यलोभाद्या तु स्त्री भर्तारमतिवर्तते ।
सेह निन्दामवाप्नोति पतिलोकाच्च हीयते ॥ १६१ ॥

પણ જે સ્ત્રી સંતતિના લોભે સ્વામીનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તે આ લોકમાં નિંદા પામે છે અને પતિલોકથી વંચિત થાય છે. ૧૬૧

नान्योत्पन्ना प्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिग्रहे ।
न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद्भर्तोपदिश्यते ॥ १६२ ॥

પતિ સિવાયના બીજા પુરુષે ઉત્પન્ન કરેલી પ્રજા તે સ્ત્રીની પ્રજા નથી; તેમ તે ઉત્પન્ન કરનાર પુરુષની પણ પ્રજા નથી; સાધ્વી સ્ત્રીઓ માટે ક્યાંય બીજા પતિનો ઉપદેશ નથી ૧૬૨

થી પહેલી ગુજરી જાય, તો ધર્મ જાણનારા તે બ્રાહ્મણે તેને અગ્નિહોત્રના અગ્નિથી યજ્ઞનાં પાત્રો સાથે દાહ આપવો ૧૬૭

भार्यायै पूर्वमारिण्यै दत्वाग्नीनन्त्यकर्मणि ।
पुनर्दारक्रियां कुर्यात्पुनराधानमेव च ॥ १६८ ॥

પહેલી મરી ગયેલી પત્નીને અંત્યક્રિયામાં અગ્નિદાહ આપ્યા પછી ફરીથી લગ્ન કરવુ અને ફરી અગ્નિહોત્ર સ્થાપવો.

अनेन विधिना नित्यं पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ।
द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ १६९ ॥

આ વિધિએ નિત્ય પંચ મહાયજ્ઞો અખંડ રાખવા અને આમ આયુષના બીજા ભાગમાં વિવાહ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું. ૧૬૯

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां पञ्चमोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૫ મો સમાપ્ત

अध्याय ६ ठो

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नातको द्विजः ।
वने वसेत्तु नियतो यथावद्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

આમ સ્નાતક બ્રાહ્મણે વિધિપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું. પછી નિયમપરાયણ તથા જિતેન્દ્રિય રહી તેણે યથાવિધિએ વનમાં વાસ કરવો ૧

[अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मं वैखानसाश्रमम् ।
वन्यमूलफलानां च विधिं ग्रहणमोक्षणे ॥

वसीत चर्म चीरं वा सायं स्नायात्प्रगे तथा ।
जटाश्च बिभृयान्नित्यं श्मश्रुलोमनखानि च ॥ ६ ॥

તેણે ચર્મ કે વલ્કલ પહેરવાં. સવારે ને સાંજે સ્નાન કરવું અને જટા, દાઢી, રોમ તથા નખ વધવા દેવાં.

यद्भक्ष्यं स्यात्ततो दद्याद्बलिं भिक्षां च शक्तितः ।
अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥ ७ ॥

પોતાને જે ખાવાનું હોય, તેમાંથી શક્તિઅનુસાર બલિ અને ભિક્ષા આપવાં અને આશ્રમે આવ્યા હોય તેમને પાણી, મૂળ અને ફળની ભિક્ષાથી સત્કારવા. ૭

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद्दान्तो मैत्रः समाहितः ।
दाता नित्यमनादाता सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८ ॥

તેણે નિત્ય સ્વાધ્યાયપરાયણ રહેવું, ઇંદ્રિયદમન કરવું, મૈત્રીમય રહેવું અને સ્વસ્થચિત્ત રહેવું. તેણે નિત્ય દાન આપવું પણ કોઈનું દાન ન લેવું; તેણે પ્રાણીમાત્રને વિશે અનુકંપા રાખવી. ૮

वैतानिकं च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
दर्शमस्कन्दयन्पर्व पौर्णमासं च योगतः ॥ ९ ॥

વિધિપૂર્વક તે વૈતાનિક (ગાર્હપત્યના કુંડમાંના અગ્નિને આહવનીય તેમજ દક્ષિણાગ્નિના કુંડમાં લાવવો તે વિતાગ્નિ છે.) અગ્નિહોત્ર કરે અને પૂનમ તથા અમાસનાં પર્વોએ તે યથાયોગ ઇષ્ટિઓ કરવી પણ ન ચૂકે. ૯

ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ।
तुरायणं च क्रमशो दाक्षस्यायनमेव च ॥ १० ॥

आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः।
भिक्षाबलिपरिश्रान्तः प्रव्रजन्प्रेत्य वर्धते ॥ ३४ ॥

એકથી બીજા આશ્રમમાં ગયેલો, હોમહવન કરી ચૂકેલો, જિતેન્દ્રિય રહેલો અને ભિક્ષા તથા બલિથી થાક પામેલો તે વાનપ્રસ્થી સંન્યાસ ધારણ કરીને પરલોકમાં મોક્ષવૃદ્ધિ પામે છે.

ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत्।
अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः ॥ ३५ ॥

દેવ. ઋષિ અને પિતૃ એ ત્રણ ઋણ ભરપાઈ કરીને મનને મોક્ષપરાયણ કરવું. પણ એ ઋણ ચૂકવ્યા વિના જે મોક્ષને (સંન્યાસને) સેવે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૫

अधीत्य विधिवद्वेदान्पुत्रांश्चोत्पाद्य धर्मतः।
इष्ट्वा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥ ३६ ॥

વિધિપૂર્વક વેદાધ્યયન કરીને, ધર્મપૂર્વક પુત્રોત્પાદન કરીને, અને શક્તિપૂર્વક યજ્ઞાદિ કરીને મનને મોક્ષમાં પરોવવું. ૩૬

अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पाद्य तथा सुतान्।
अनिष्ट्वा चैव यज्ञैश्च मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥ ३७ ॥

જે બ્રાહ્મણો વેદાધ્યયન કર્યા વિના, પુત્રોત્પાદન કર્યા વિના અને યજ્ઞાદિ યજ્યા વિના મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૭

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम्।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ॥ ३८ ॥

સર્વ ધનદક્ષિણાથી યુક્ત એવી પ્રાજાપત્ય ઇષ્ટિ કરીને અને અગ્નિઓને પોતાનામાં આરોપિત કરીને. બ્રાહ્મણે ઘરમાંથી નીકળીને સંન્યાસ લેવો. ૩૮

एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने वसन्।
विविधाश्चौपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः ॥ २९ ॥

વનમાં વસતા વિપ્રે આ અને બીજા દીક્ષાનિયમોને સેવવા અને આત્મસિદ્ધિ સારુ વિવિધ ઉપનિષદોની શ્રુતિઓનો અભ્યાસ કરવો. ૨૯

ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः।
विद्यातपोविवृद्ध्यर्थं शरीरस्य च शुद्धये ॥ ३० ॥

વિદ્યા અને તપની વૃદ્ધિ માટે તેમજ શરીરની વિશુદ્ધિ સારુ ઋષિઓએ અને ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોએ એ શ્રુતિઓની ઉપાસના કરી છે. ૩૦

अपराजितां वास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः।
आनिपाताच्छरीरस्य युक्तो वार्यनिलाशनः ॥ ३१ ॥

અથવા તેણે જલ અને વાયુનો આહાર ગણી, નિયમ પરાયણ થઈ, સરલ ગતિએ શરીર પડે ત્યાં સુધી ઈશાન ખુણામાં ચાલ્યા જવું. ૩૧

आसां महर्षिचर्याणां त्यक्त्वान्यतमया तनुम्।
वीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३२ ॥

મહર્ષિઓની આ ચર્યાઓમાંથી ગમે તે એકથી [illegible] શોક અને ભયથી મુક્ત થઈને બ્રહ્મ[illegible] ૩૨

वनेषु च विहृत्यैवं तृतीयं भागमायुषः।
चतुर्थमायुषो भागं त्यक्त्वा सङ्गान्परिव्रजेत् ॥ ३३ ॥

[illegible]

आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः।
भिक्षाबलिपरिश्रान्तः प्रव्रजन्प्रेत्य वर्धते ॥ ३४ ॥

એકથી બીજા આશ્રમનાં ગયેલો, હોમહવન કરી ચૂકેલો, જિતેન્દ્રિય રહેલો અને ભિક્ષા તથા બલિથી થાક પામેલો તે વાનપ્રસ્થી સંન્યાસ ધારણ કરીને પરલોકમાં મોક્ષવૃદ્ધિ પામે છે.

ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत्।
अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः ॥ ३५ ॥

દેવ, ઋષિ અને પિતૃ એ ત્રણ ઋણ ભરપાઈ કરીને મનને મોક્ષપરાયણ કરવું. પણ એ ઋણ ચૂકવ્યા વિના જે મોક્ષને (સંન્યાસને) સેવે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૫

अधीत्य विधिवद्वेदान्पुत्रांश्चोत्पाद्य धर्मतः।
इष्ट्वा च शक्तितो यज्ञैर्मनो मोक्षे निवेशयेत् ॥ ३६ ॥

વિધિપૂર્વક વેદાધ્યયન કરીને, ધર્મપૂર્વક પુત્રોત્પાદન કરીને, અને શક્તિપૂર્વક યજ્ઞાદિ કરીને મનને મોક્ષમાં પરોવવું. ૩૬

अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पाद्य तथा सुतान्।
अनिष्ट्वा चैव यज्ञैश्च मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥ ३७ ॥

જે બ્રાહ્મણ વેદાધ્યયન કર્યા વિના, પુત્રોત્પાદન કર્યા વિના અને યજ્ઞાદિ યજ્યા વિના મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૭

प्राजापत्यां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम्।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात् ॥ ३८ ॥

સર્વ ધનદક્ષિણાથી યુક્ત એવી પ્રાજાપત્ય ઇષ્ટિ કરીને અને અગ્નિઓને પોતાનામાં આરોપિત કરીને, બ્રાહ્મણે ઘરમાંથી નીકળીને સંન્યાસ લેવો. ૩૮

यो दत्वा सर्वभूतेभ्यः प्रव्रजत्यभयं गृहात् ।
तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ ३९ ॥

જે બ્રહ્મવાદી પુરુષ આ રીતે પ્રાણીમાત્રને અભય આપીને ઘરથી નીકળી સંન્યાસદીક્ષા લે છે, તે તેજોમય એવા બ્રહ્મલોકને પામે છે ૩૯

यस्मादण्वपि भूतानां द्विजान्नोत्पद्यते भयम् ।
तस्य देहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ ४० ॥

જે બ્રાહ્મણથી પ્રાણીઓને એક અણુ જેટલો પણ ભય થતો નથી, તે દેહથી વિમુક્ત થયેલા બ્રાહ્મણને ક્યાંયથી પણ ભય હોતો નથી ૪૦

आगारादभिनिष्क्रान्तः पवित्रोपचितो मुनिः ।
समुपोढेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ४१ ॥

ઘરમાંથી નીકળેલા, દંડ આદિ પવિત્ર વસ્તુઓથી યુક્ત રહેલા અને મૌનવ્રતવાળા તેણે વૈભવભરી કામનાઓ વિશે નિસ્પૃહ રહીને સંન્યાસ સ્વીકારવો ૪૧

एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् ।
सिद्धिमेकस्य संपश्यन्न जहाति न हीयते ॥ ४२ ॥

એકલા એકાકીનેજ મોક્ષસિદ્ધિ સાંપડે છે, એમ વિચારી સિદ્ધિને અર્થે તેણે એકાકી અને અસહાય વિચરવું. એ નથી કંઈ છોડતો કે નથી એ કોઈથી છોડાતો ૪૨

अनग्निरनिकेतः स्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ।
उपेक्षकोऽशङ्कुसुको मुनिर्भावसमाहितः ॥ ४३ ॥

તે અગ્નિરહિત રહે, નિવાસરહિત રહે અને માત્ર ભોજન

અર્થેજ ગામનો આશરો લે. તે સુખદુઃખાદિની ઉપેક્ષા કરે, સ્થિરબુદ્ધિ રહે. મૌનવ્રતી રહે અને સાવધાન ચિત્તે બ્રહ્મભાવમાં રહે. ૪૩

कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता ।
समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४४ ॥

ભિક્ષાપાત્રો, વૃક્ષનાં મૂળો, ધાબળી જેવાં મોટાં જીરણ વસ્ત્રો, અસહાયતા, તેમજ સર્વને વિશે સમબુદ્ધિ—એટલાં મુક્તનાં લક્ષણ છે. ૪૪

नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
कालमेव प्रतीक्षेत निर्देशं भृतको यथा ॥ ४५ ॥

તે ન મરણને અભિનંદે, ન જીવિતને અભિનંદે, પણ સેવક જેમ આજ્ઞાની રાહ જુએ તેમ તે કાલનીજ પ્રતીક્ષા કરે. ૪૫

[ग्रैष्मान्हैमंतिकान्मासानष्टौ भिक्षुर्विचक्रमेत् ।
दयार्थं सर्वभूतानां वर्षास्वेकत्र संवसेत् ॥

ભિક્ષુએ ગ્રીષ્મ અને હેમંત ઋતુઓના આઠ માસ બહાર ફરવું અને પ્રાણીમાત્રની દયા સારુ તેણે ચોમાસામાં એક સ્થાને રહેવું.]

[नासूर्ये हि व्रजेन्मार्गं नादृष्टां भूमिमाक्रमेत् ।
परिपूताभिरद्भिस्तु कार्यं कुर्वीत नित्यशः ॥

સૂર્ય વિનાના અંધારિયા રસ્તા ઉપર ન ચાલવું, અજાણી જમીન ઉપર ડગ ન મૂકવાં અને નિત્ય પવિત્ર જલથી સ્નાનાદિ કાર્ય કરવાં.]

[सत्यां वाचमहिंस्रां च वदेदनपकारिणीम् ।
कल्कापेतामपरुषामनृशंसामपैशुनाम् ॥

સત્ય અને અહિંસાથી યુક્ત તેમજ અપકાર, કપટ, કઠો-રતા, ક્રૂરતા અને નિંદાથી રહિત એવી વાણી બોલવી.]

दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ४६ ॥

દૃષ્ટિથી પવિત્ર એવું ડગલું મૂકવું, વસ્ત્રથી ગાળેલું એવું જલ પીવું, સત્યથી પુનિત એવી વાણી બોલવી અને મનથી વિશુદ્ધ એવું આચરણ કરવું. ૪૬

अतिवादांस्तितिक्षेत नावमन्येत कञ्चन ।
न चैमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ४७ ॥

બકબકાટ સાંખી લેવો, પણ ક્યારેય અપમાન ન કરવું. આ દેહને વળગીને કોઇની પણ સાથે વેર ન કરવું. ૪૭

क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ।
सप्तद्वारावकीर्णां च न वाचमनृतां वदेत् ॥ ४८ ॥

ક્રોધ કરનારની સામે વળતો ક્રોધ ન કરવો, ભૂરું બોલ-નારને રૂડું કહેવું અને પાંચ ઇંદ્રિયો, મન તથા બુદ્ધિ એ સાત વિષયોમાં વીખરાયેલી અસત્ય વાણી ન બોલવી. ૪૮

अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः ।
आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ ४९ ॥

બ્રહ્મધ્યાનમાં પ્રીતિયુક્ત રહેવું, યોગાસનમાં રહેવું, અપે-ક્ષારહિત રહેવું, અભિલાષામુક્ત રહેવું અને સ્વસહાયથીજ મોક્ષસુખ મેળવવા અર્થે આ સંસારમાં વિચરવું. ૪૯

न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
नानुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥ ५० ॥

ઉત્પાતોને નિમિત્તે. નક્ષત્રવિષયક વિદ્યાથી કે શાસ્ત્રના વિવાદથી કદી પણ ભિક્ષા મેળવવાની લિપ્સા ન રાખવી. ૫૦

न तापसैर्ब्राह्मणैर्वा वयोभिरपि वा श्वभिः ।
आकीर्णं भिक्षुकैर्वान्यैरागारमुपसंव्रजेत् ॥ ५१ ॥

સન્યાસીએ બ્રાહ્મણો, પંખીઓ, કૂતરાંઓ અને બીજા ભિક્ષુકોથી ઘેરાયેલા ઘેર ભિક્ષા માટે જવું નહિ. ૫૧

क्लृप्तकेशनखश्मश्रुः पात्री दण्डी कुसुम्भवान् ।
विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥ ५२ ॥

તેના માથાના, દાઢીના અને મૂછના વાળ મૂંડેલા હોય અને હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર, દંડ તથા કમંડલુ હોય, એમ નિયમયુક્ત રહી. પ્રાણીમાત્રને કશીય પીડા કર્યા વિના તેણે નિત્ય વિચરવું ૫૨

अतैजसानि पात्राणि तस्य स्युर्निर्व्रणानि च ।
तेषामद्भिः स्मृतं शौचं चमसानामिवाध्वरे ॥ ५३ ॥
अलाबुं दारुपात्रं च मृन्मयं वैदलं तथा ।
एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥

સન્યાસીનાં વાસણો સુવર્ણ આદિ ચકચકિત ધાતુઓનાં ન હોય, તેમ તેમાં કાણાંકણીય ન હોય યજ્ઞનાં ચમસ આદિ પાત્રોની જેમ તેનાં પાત્રોની પણ પાણીથી શુદ્ધિ થાય છે, એમ કહ્યુ છે. યતિનાં પાત્રો તૂમડાનાં, લાકડાનાં, માટીનાં તેમજ વાંસનાં હોય, એમ સ્વાયંભુવ મનુએ કહ્યું છે ૫૩,૫૪

एककालं चरेद्भैक्षं न प्रसज्जेत विस्तरे ।
भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥ ५५ ॥

યતિએ એક ટંકજ ભિક્ષા કરવી, એનો વિસ્તાર કરવો નહિ; કેમકે ભિક્ષામાં આસક્ત થનારો સંન્યાસી વિષયોમાંજ ફસાય છે ૫૫

विधूमे सन्नमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने।
वृत्ते शरावसंपाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत्॥ ५६॥

રાંધણિયાનો ધુમાડો બંધ થયો હોય, સાંબેલાનુ ખાંડવું વિરમી ગયુ હોય, ચૂલાનો અંગાર ઠરી ગયો હોય, સૌ માણસો જમી રહ્યાં હોય અને ભોજનનાં વાસણો મંજાઈ કરીને ઠામે મુકાયાં હોય, ત્યારે યતિએ નિત્ય ભિક્ષા માટે વિચરવુ. ૫૬

अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत्।
प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः॥ ५७॥

ભિક્ષા ન મળે ત્યારે તેણે ખેદ ન કરવો, ભિક્ષા મળે ત્યારે તેણે હર્ષ ન કરવો. વિષયમાત્રના સંગથી મુક્ત રહેવુ-માત્ર પ્રાણયાત્રા પૂરતોજ ભિક્ષાનો સંગ રાખવો. ૫૭

अभिपूजितलाभांस्तु जुगुप्सेतैव सर्वशः।
अभिपूजितलाभैश्च यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते॥ ५८॥

આદરસત્કારથી મળેલી ભિક્ષાઓ તરફ સદૈવ જુગુપ્સા રાખવી; કેમકે આદરસત્કાર સાથે મળેલા એ લાભોને કારણે યતિ મુક્ત હોય તો પણ પાછો ફાંસામાં પડે છે. ૫૮

अल्पान्नाभ्यवहारेण रहःस्थानासनेन च।
ह्रियमाणानि विषयैरिन्द्रियाणि निवर्तयेत्॥ ५९॥

અલ્પ અન્નનો આહાર કરીને, તેમજ એકાંત સ્થાનમાં આસન રાખીને, તેણે વિષયોથી તણાતી ઇન્દ્રિયોને પોતાની અધીનતામાં લેવી. ૫૯

इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च।
अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ६० ॥

ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી, રાગદ્વેષનો ક્ષય કરી અને પ્રાણીમાત્રને વિશે અહિંસા રાખી, તેણે મોક્ષને માટે યોગ્ય થવું. ૬૦

अवेक्षेत गतीर्नृणां कर्मदोषसमुद्भवाः।
निरये चैव पतनं यातनाश्च यमक्षये ॥ ६१ ॥
विप्रयोगं प्रियैश्चैव संयोगं च तथाऽप्रियैः।
जरया चाभिभवनं व्याधिभिश्चोपपीडनम् ॥ ६२ ॥

કર્મના દોષે કરીને માણસોની જે ગતિ થાય, નરકમાં જે તેમનું પતન થાય, યમલોકમાં જે તેમને યાતનાઓ મળે, પ્રિયજનોનો તેમને જે વિજોગ થાય, અપ્રિયજનોનો તેમને જે સંયોગ થાય. ઘડપણનું તેમને જે આક્રમણ થાય અને વ્યાધિઓથી તેમને જે પીડા થાય, તે સર્વનો તેણે વિચાર કરવો.

देहादुत्क्रमणं चास्मात्पुनर्गर्भे च संभवम्।
योनिकोटिसहस्रेषु सृतीश्चास्यान्तरात्मनः ॥ ६३ ॥

અંતરાત્મા આ દેહમાંથી નીકળે છે, ફરી ગર્ભમાં આવે છે અને હજારો અને કરોડો યોનિઓમાં તે આવ-જા કરે છે એમ વિચાર કરવો. ૬૩

अधर्मप्रभवं चैव दुःखयोगं शरीरिणाम्।
धर्मार्थप्रभवं चैव सुखसंयोगमक्षयम् ॥ ६४ ॥

દેહધારીઓને દુઃખનો જે યોગ છે, તે અધર્મને કારણે અને તેમને સુખનો જે અક્ષય સંયોગ છે તે ધર્મના રૂપ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને કારણે છે—એમ ચિંતવન કરવું. ૬૪

सूक्ष्मतां चान्ववेक्षेत योगेन परमात्मनः ।
देहेषु च समुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषु च ॥ ६५ ॥

યોગવડે પરમાત્માની સૂક્ષ્મતાનું અવલોકન કરવું: તેમજ ઉત્તમ અને અધમ દેહોમાં થતા જન્મનો વિચાર કરવો. ૬૫

दूषितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।
समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ ६६ ॥

જે જે આશ્રમમાં રહેતા હોઇએ તે તે આશ્રમના આચારથી દૂષિત થયા હોઇએ તો પણ પ્રાણીમાત્રને વિશે સમદષ્ટિ રાખી ધર્માચરણ કરવું કેમકે. બાહ્યચિહ્‌ન કંઈ ધર્મનું કારણ નથી ૬૬

फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् ।
न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ६७ ॥

નિર્મળીના વૃક્ષનુ ફળ પાણીને નિર્મળ કરનારું છે, પરંતુ તેનું માત્ર નામ લીધાથી પાણી નિર્મળ થઇ જતું નથી.

संरक्षणार्थं जन्तूनां रात्रावहनि वा सदा ।
शरीरस्यात्यये चैव समीक्ष्य वसुधां चरेत् ॥ ६८ ॥

શરીરને પીડા થતી હોય તો પણ તેણે જીવોની રક્ષા સારૂ રાત્રે અને દિવસે, સર્વદા જોઈ જોઈને પૃથ્વી ઉપર ચાલવું. ૬૮

अह्ना रात्र्या च याञ्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतो यतिः ।
तेषां स्नात्वा विशुद्ध्यर्थं प्राणायामान्षडाचरेत् ॥ ६९ ॥

યતિ રાતે અને દિવસે અજાણતાં જીવોની જે હિંસા કરે છે, તેની વિશુદ્ધિ માટે તેણે સ્નાન કરી ને ૭ પ્રાણાયામ કરવા.

प्राणायामा ब्राह्मणस्य त्रयोऽपि विधिवत्कृताः ।
व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमं तपः ॥ ७० ॥

(સાત) વ્યાહૃતિ અને (દશ) પ્રણવ સાથે વિધિપૂર્વક કરેલા ત્રણ પ્રાણાયામને પણ બ્રાહ્મણનું પરમ તપ જાણવું. ૭૦

दह्यन्ते ध्मायमानानां धातूनां हि यथा मलाः ।
तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् ॥ ७१ ॥

ધાતુઓના મળ જેમ અગ્નિના તાપથી બળી જાય છે, તેમ ઇંદ્રિયોના દોષો પ્રાણના નિગ્રહથી બળી જાય છે. ૭૧

प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् ।
प्रत्याहारेण संसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥ ७२ ॥

દોષોને પ્રાણાયામોથી બાળવા, પાપને ધારણાથી બાળવાં, વિષયસંસર્ગોને પ્રત્યાહારથી બાળવા અને ક્રોધાદિ અનીશ્વર ગુણોને ધ્યાનથી બાળવા. ૭૨

उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
ध्यानयोगेन संपश्येद्गतिमस्यान्तरात्मनः ॥ ७३ ॥

આ જીવાત્મા ઉચ્ચનીચ પ્રાણીઓની યોનિમાં અવતાર પામે છે, એ વાતને અસંસ્કારી જીવો જાણતા નથી. તેથી, ધ્યાનયોગથી તે ગતિને સુરીને જાણવી. ૭૩

सम्यग्दर्शनसंपन्नः कर्मभिर्न निबद्ध्यते ।
दर्शनेन विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते ॥ ७४ ॥

સત્યનો સાક્ષાત્કાર પામેલો માણસ કર્મથી બંધાતો નથી. પણ જે એ સાક્ષાત્કારથી રહિત છે, તેને સંસારના ફેરાઆંટા રહે છે. ૭૪

अहिंसयेन्द्रियासङ्गैर्वैदिकैश्चैव कर्मभिः ।
तपसश्चरणैश्चोग्रैः साधयन्तीह तत्पदम् ॥ ७५ ॥

અહિંસા, ઇન્દ્રિયોમાં અનાસક્તિ, વૈદિક કર્મો અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા વડે મનુષ્ય આ લોકમાં તે બ્રહ્મપદને સિદ્ધ કરે છે. ૭૫

अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् ।
चर्मावनद्धं दुर्गन्धि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ ७६ ॥
जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् ।
रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् ॥ ७७ ॥

હાડકાના થંભાવાળું, સ્નાયુની દોરડીવાળું, માંસ ને લોહીના લીંપણવાળું, ચામડાએ મઢેલું, મળમૂત્રની ગંદકીથી ભરેલું, જરા ને શોકથી ઘેરાયેલું, રોગનું ધામ, ભૂખ વગેરેની વેદનાવાળું, રજોગુણી, અનિત્ય અને પંચ મહાભૂતોના નિવાસરૂપ એવા આ શરીરનો ત્યાગ કરવો. ૭૬,૭૭

नदीकूलं यथा वृक्षो वृक्षं वा शकुनिर्यथा ।
तथा त्यजन्निमं देहं कृच्छ्राद् ग्राहाद्विमुच्यते ॥ ७८ ॥

વૃક્ષ જેમ નદીના કિનારાને છોડે છે અને પંખી જેમ વૃક્ષને છોડે છે, તેમ આ દેહનો જે ત્યાગ કરે છે, તે સંસારરૂપી મહાગ્રાહથી મુક્ત થાય છે. ૭૮

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।
विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येति सनातनम् ॥ ७९ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષ પોતાનાં પ્રિયોમાં પુણ્યને અને અપ્રિયોમાં પાપને જાણીને તેના રાગદ્વેષને છોડે છે અને ધ્યાનયોગથી સનાતન બ્રહ્મને પામે છે ૭૯

यदा भावेन भवति सर्वभावेषु निःस्पृहः ।
तदा सुखमवाप्नोति प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ८० ॥

[illegible] ૮૦

अनेन विधिना सर्वांस्त्यक्त्वा सङ्गाञ्छनैः शनैः ।
सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ ८१ ॥

[illegible] ૮૧

ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् ।
न ह्यनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाश्नुते ॥ ८२ ॥

આ જે [illegible] તે ધ્યાનથીજ સાધ્ય છે. કેમકે જે [illegible] આત્મજ્ઞાની નથી તે કોઈ ક્રિયાનું ફળ પામતો નથી. ૮૨

अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च ।
आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ ८३ ॥

યજ્ઞના બ્રહ્મવિષયક ભાગનો, દેવતાવિષયક ભાગનો તથા વેદાંતમાં કહેલા આધ્યાત્મિક ભાગનો નિરંતર જપ કરવો. ૮૩

इदं शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् ।
इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ ८४ ॥

અજ્ઞાનીઓ માટે, વિજ્ઞાનીઓ માટે, સ્વર્ગેચ્છુઓ માટે અને મોક્ષાભિલાષીઓ માટે આ વેદજ શરણરૂપ છે. ૮૪

अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः ।
स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ८५ ॥

જે દ્વિજ આ ક્રમયોગે કરીને સંન્યાસ સ્વીકારે છે, તે આ લોકમાં પાપનો નાશ કરીને પરબ્રહ્મને પામે છે. ૮૫

[illegible]

[illegible] ॥ ८१ ॥

[illegible] અને [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ८२ ॥

[illegible] પામતો નથી. ૮૨

[illegible] ब्रह्म [illegible] च ।

[illegible] च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ ८३ ॥

[illegible]

[illegible]

इदं शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् ।

इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ ८[illegible]

[illegible]

[illegible]

अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो [illegible]

स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्मा[illegible]

[illegible]

[illegible] પાપનો નાશ [illegible]

चतुर्भिरपि चैवतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।
दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ ९१ ॥

એ ચારે આશ્રમના દ્વિજવર્ણોએ નિત્ય દશ લક્ષણવાળો આ ધર્મ પ્રયત્નપૂર્વક સેવવો. ૯૧

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ ९२ ॥

ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, ઇંદ્રિયનિગ્રહ, શાસ્ત્ર-બુદ્ધિ, વિદ્યા. સત્ય અને અક્રોધ એ દશ ધર્મનાં લક્ષણ છે. ૯૨

दश लक्षणानि धर्मस्य ये विप्राः समधीयते ।
अधीत्य चानुवर्तन्ते ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ९३ ॥
दशलक्षणकं धर्ममनुतिष्ठन्समाहितः ।
वेदान्तं विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेदनृणो द्विजः ॥ ९४ ॥

દ્વિજવર્ણે આ દશ લક્ષણવાળા ધર્મનું સાવધાન ચિત્તે અનુષ્ઠાન કરવું; અને વેદાંતનું વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરી ઋણ-મુક્ત થઈ સંન્યાસ ધારણ કરવો ૯૩, ૯૪

संन्यस्य सर्वकर्माणि कर्मदोषानपानुदन् ।
नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रैश्वर्ये सुखं वसेत् ॥ ९५ ॥

સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરીને, કર્મદોષોનો નાશ કરી, નિયમ-પરાયણ રહી અને વેદાભ્યાસ કરી તેણે પુત્રે આપેલા ઐશ્વર્યમાં સુખપૂર્વક રહેવું ૯૫

[संन्यसेत्सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।
वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत् ॥

अध्याय ७ मो

राजधर्मान्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः ।
संभवश्च यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥

हवे हुं राजना धर्मो कहुं छुं. तेमज तेना [illegible] आचरण
* विशे. तेनी योग्य उत्पत्ति विशे अने तेनी योग्य परम सिद्धि
विशे हुं कहीश ।

ब्राह्मं प्राप्तेन संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि ।
सर्वस्यास्य यथान्यायं कर्तव्यं परिरक्षणम् ॥ २ ॥

યથાવિધિ ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા ક્ષત્રિયે ન્યાયપૂર્વક આ સર્વ લોકનું સંરક્ષણ કરવું. ૨

अराजके हि लोकेऽस्मिन्सर्वतो विद्रुते भयात् ।
रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्रभुः ॥ ३ ॥

કેમકે રાજા વિનાના આ લોકમાં ચોમેર ભયથી નાસભાગ ચાલે છે. પ્રભુએ એ સર્વની રક્ષા માટે રાજા સર્જ્યો છે. ૩

રાજા દેવરૂપ છે—

इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्च वरुणस्य च ।
चन्द्रवित्तेशयोश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः ॥ ४ ॥

ઇન્દ્ર, વાયુ, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને કુબેરના સનાતન અંશોને લઇને રાજા સર્જ્યો છે. ૪

यस्मादेषां सुरेन्द्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः ।
तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ ५ ॥

રાજાનું નિર્માણ આ ઇન્દ્રાદિ દેવોના અંશોથી થયું છે. તેથી તે પોતાના તેજથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રભાવ ભોગવે છે.

तपत्यादित्यवच्चैष चक्षूंषि च मनांसि च ।
न चैनं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥ ६ ॥

તે મન ને આંખને સૂર્યની જેમ તપાવે છે. પૃથ્વીમાં કોઇ પણ તેની સામે જોવાને શક્તિમાન નથી. ૬

सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट् ।
स कुबेरः स वरुणः स महेन्द्रः प्रभावतः ॥ ७ ॥

સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરવો પણ એક વેદનો ત્યાગ ન કરવો. વેદનો ત્યાગ કરવાથી શુદ્ર થઈ જવાય છે. તેથી વેદનો ત્યાગ કરવો નહિ.]

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽस्पृहः ।
संन्यासेनापहत्यैनः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९६ ॥

આમ કર્મોનો ત્યાગ કરીને અને આત્મસાક્ષાત્કારના કાર્યમાં પરાયણ રહીને, સ્પૃહામુક્ત રહેલો તે સંન્યાસથી પાપોને દૂર કરી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૬

एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः ।
पुण्योऽक्षयफलः प्रेत्य राज्ञां धर्मं निबोधत ॥ ९७ ॥

પરલોકમાં અક્ષય ફળ આપવાવાળો આ પવિત્ર એવો બ્રાહ્મણનો ચતુર્વિધ ધર્મ તમને કહ્યો. હવે રાજાનો ધર્મ સાંભળો. ૯૭

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां षष्ठोऽध्यायः॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો સમાપ્ત

अध्याय ७ मो

राजधर्मान्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः ।
संभवश्च यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥

હવે હું રાજાના ધર્મો કહું છું. તેમજ તેના યોગ્ય આચરણ વિશે, તેની યોગ્ય ઉત્પત્તિ વિશે અને તેની યોગ્ય પરમ સિદ્ધિ વિશે હું કહીશ. ૧

સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરવો પણ એક વેદનો ત્યાગ ન કરવો. વેદનો ત્યાગ કરવાથી શૂદ્ર થઈ જવાય છે. તેથી વેદનો ત્યાગ કરવો નહિ.]

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽस्पृहः ।
संन्यासेनापहत्यैनः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९६ ॥

આમ કર્મોનો ત્યાગ કરીને અને આત્મસાક્ષાત્કારના કાર્યમાં પરાયણ રહીને, સ્પૃહામુક્ત રહેલો તે સંન્યાસથી પાપોને દૂર કરી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૬

एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः ।
पुण्योऽक्षयफलः प्रेत्य राज्ञां धर्मं निबोधत ॥ ९७ ॥

પરલોકમાં અક્ષય ફળ આપવાવાળો આ પવિત્ર એવો બ્રાહ્મણનો ચતુર્વિધ ધર્મ તમને કહ્યો. હવે રાજાનો ધર્મ સાંભળો. ૯૭

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां षष्ठोऽध्यायः॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો સમાપ્ત

अध्याय ७ मो

राजधर्मान्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः ।
संभवश्च यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥

હવે હું રાજાના ધર્મો કહું છું. તેમજ તેના યોગ્ય આચરણ વિશે, તેની યોગ્ય ઉત્પત્તિ વિશે અને તેની યોગ્ય પરમ સિદ્ધિ વિશે હું કહીશ. ૧

ब्राह्मं प्राप्तेन संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि।
सर्वस्यास्य यथान्यायं कर्तव्यं परिरक्षणम् ॥ २ ॥

યથાવિધિ ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા ક્ષત્રિયે ન્યાયપૂર્વક આ સર્વ લોકનું સંરક્ષણ કરવું. ૨

अराजके हि लोकेऽस्मिन्सर्वतो विद्रुते भयात्।
रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानमसृजत्प्रभुः ॥ ३ ॥

કેમકે રાજા વિનાના આ લોકમાં ચોમેર ભયથી નાસભાગ ચાલે છે. પ્રભુએ એ સર્વની રક્ષા માટે રાજા સર્જ્યો છે. ૩

રાજા દેવાંશી છે—

इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्च वरुणस्य च।
चन्द्रवित्तेशयोश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः ॥ ४ ॥

ઇન્દ્ર, વાયુ, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને કુબેરના સનાતન અંશોને લઇને રાજા સર્જ્યો છે. ૪

यस्मादेषां सुरेन्द्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः।
तस्मादभिभवत्येष सर्वभूतानि तेजसा ॥ ५ ॥

રાજાનું નિર્માણ આ ઇન્દ્રાદિ દેવોના અંશોથી થયું છે; તેથી તે પોતાના તેજથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રભાવ ભોગવે છે.

तपत्यादित्यवच्चैष चक्षूंषि च मनांसि च।
न चैनं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥ ६ ॥

તે મન ને આંખને સૂર્યની જેમ તપાવે છે. પૃથ્વીમાં કોઇ પણ તેની સામે જોવાને શક્તિમાન નથી. ૬

सोऽग्निर्भवति वायुश्च सोऽर्कः सोमः स धर्मराट्।
स कुबेरः स वरुणः स महेन्द्रः प्रभावतः ॥ ७ ॥

પ્રભાવ વડે તેજ અગ્નિ, તેજ વાયુ, તેજ સૂર્ય, તેજ સોમ, તેજ યમ, તેજ કુબેર, તેજ વરુણ અને તેજ ઇન્દ્ર થાય છે. ૭

बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८ ॥

રાજા બાળક હોય તો પણ તેને અપમાનવો નહિ; કેમકે એ તો મનુષ્યરૂપમાં મહાન દેવતા છે. ૮

एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणम् ।
कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसंचयम् ॥ ९ ॥

અગ્નિ તો એક પાસે આવનારનેજ બાળે છે, ત્યારે રાજરૂપી અગ્નિ તો પશુ અને ધનના સંગ્રહ સાથે સમસ્ત કુળને બાળે છે. ૯

कार्यं सोऽवेक्ष्य शक्तिं च देशकालौ च तत्त्वतः ।
कुरुते धर्मसिद्ध्यर्थं विश्वरूपं पुनः पुनः ॥ १० ॥

કાર્ય, શક્તિ અને દેશકાલનો તત્ત્વત વિચાર કરીને તે ધર્મની સિદ્ધિ અર્થે વારંવાર વિવિધરૂપ ધારણ કરે છે. ૧૦

यस्य प्रसादे पद्मा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।
मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ११ ॥

જેની પ્રસન્નતામાં કમલવાસિની લક્ષ્મી છે, જેના પરાક્રમમાં વિજય છે અને જેના ક્રોધમાં મૃત્યુનો નિવાસ છે, તે સાચેજ સર્વ તેજે ભર્યો છે. ૧૧

तं यस्तु द्वेष्टि संमोहात्स विनश्यत्यसंशयम् ।
तस्य ह्याशु विनाशाय राजा प्रकुरुते मनः ॥ १२ ॥

सर्वो दण्डजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।
दण्डस्य हि भयात्सर्वं जगद्भोगाय कल्पते ॥ २२ ॥

દંડથીજ સૌ લોક વશ છે કેમકે સ્વભાવથી નિર્દોષ એવો માણસ દુર્લભ છે. દંડના ભયથીજ આખું જગત પોત-પોતાના ભોગ ભોગવવા સમર્થ થાય છે. ૨૨

देवदानवगन्धर्वा रक्षांसि पतगोरगाः ।
तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनैव निपीडिताः ॥ २३ ॥

દેવો. દાનવો. ગંધર્વો. રાક્ષસો. પક્ષીઓ અને સર્પો એ બધાંજ દંડથી દબાઇનેજ પોતપોતાના ભોગ ભોગવી શકે છે.

दुष्येयुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन्सर्वसेतवः ।
सर्वलोकप्रकोपश्च भवेद्दण्डस्य विभ्रमात् ॥ २४ ॥

દંડના દુરુપયોગથી સર્વ વર્ણો દૂષિત થાય છે, સર્વ શાસ્ત્રસેતુઓ તૂટી પડે છે અને સર્વ લોકમાં ખળભળાટ ઊઠે છે.

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।
प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ २५ ॥

પાપનાશ કરનારો, શામળો અને લાલ આંખવાળો દંડ જ્યાં ઘૂમે છે અને જ્યાં દંડકર્તા ન્યાયપૂર્વક દંડવિધાન કરે છે ત્યાં પ્રજા મૂંઝાતી નથી. ૨૫

तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।
समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ २६ ॥

તે દંડનો વ્યવહાર કરનારો રાજા સત્યવાદી હોય, વિચાર-પૂર્વક કાર્ય કરનારો હોય, બુદ્ધિમાન હોય અને ધર્મ, અર્થ, તેમજ કામને સારી રીતે જાણનારો હોય, એમ શાસ્ત્રને જાણનારા કહે છે. ૨૬

सर्वो दण्डाजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।
दण्डस्य हि भयात्सर्वं जगद्भोगाय कल्पते ॥ २२ ॥

દંડથીજ સૌ લોક વશ છે. કેમકે સ્વભાવથી નિર્દોષ એવો માણસ દુર્લભ છે. દંડના ભયથીજ આખુ જગત પોતપોતાના ભોગ ભોગવવા સમર્થ થાય છે. ૨૨

देवदानवगन्धर्वा रक्षांसि पतगोरगाः ।
तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनैव निपीडिताः ॥ २३ ॥

દેવો, દાનવો, ગંધર્વો, રાક્ષસો, પક્ષીઓ અને સર્પો એ બધાંજ દંડથી દબાઇનેજ પોતપોતાના ભોગ ભોગવી શકે છે.

दुष्येयुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन्सर्वसेतवः ।
सर्वलोकप्रकोपश्च भवेद्दण्डस्य विभ्रमात् ॥ २४ ॥

દંડના દુરુપયોગથી સર્વ વર્ણો દૂષિત થાય છે, સર્વ શાસ્ત્રસેતુઓ તૂટી પડે છે અને સર્વ લોકમાં ખળભળાટ ઊઠે છે.

यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।
प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ २५ ॥

પાપનાશ કરનારો, શામળો અને લાલ આંખવાળો દંડ જ્યાં ઘૂમે છે અને જ્યાં દંડકર્તા ન્યાયપૂર્વક દંડવિધાન કરે છે ત્યાં પ્રજા મૂંઝાતી નથી ૨૫

तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।
समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ २६ ॥

તે દંડનો વ્યવહાર કરનારો રાજા સત્યવાદી હોય, વિચારપૂર્વક કાર્ય કરનારો હોય, બુદ્ધિમાન હોય અને ધર્મ, અર્થ, તેમજ કામને સારી રીતે જાણનારો હોય, એમ શાસ્ત્રને જાણનારા કહે છે ૨૬

तं राजा प्रणयन्सम्यक् त्रिवर्गेणाभिवर्धते ।
कामात्मा विषमः क्षुद्रो दण्डेनैव निहन्यते ॥ २७ ॥

જે રાજા તે [illegible] નો સારી રીતે પ્રયોગ કરી વ્યવહાર કરે તો તે [illegible] ત્રિવર્ગથી વૃદ્ધિ પામે છે. પણ તે જો [illegible] વિલાસી [illegible] અને અન્યાયી હોય છે તો તેને [illegible] અને [illegible] થીજ નાશે જાય છે. ૨૭

दण्डो हि सुमहत्तेजो दुर्धरश्चाकृतात्मभिः ।
धर्माद्विचलितं हन्ति नृपमेव सबान्धवम् ॥ २८ ॥

કેમકે દંડ મહાતેજસ્વી છે અસંસ્કારી આત્મા તેને ધારણ કરી શકતા નથી ધર્મથી વિચલિત થયેલા રાજાને તે પરિવાર સહિત મારી નાખે છે ૨૮

ततो दुर्गं च राष्ट्रं च लोकं च सचराचरम् ।
अन्तरिक्षगतांश्चैव मुनीन्देवांश्च पीडयेत् ॥ २९ ॥

પછી દુર્ગને, રાષ્ટ્રને, સચરાચર લોકને, અંતરિક્ષમાં રહેલા મુનિઓને તેમજ દેવોને પણ તે પીડા કરે છે. ૨૯

सोऽसहायेन मूढेन लुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
न शक्यो न्यायतो नेतुं सक्तेन विषयेषु च ॥ ३० ॥

જે રાજા અસહાય છે, જે મૂઢ અને લોભિયો છે, જે અસંસ્કારી બુદ્ધિનો છે અને જે વિષયોમાં આસક્ત છે, તે કદાપિ એ દંડને ન્યાયપૂર્વક ચલાવી શકતો નથી. ૩૦

शुचिना सत्यसन्धेन यथाशास्त्रानुसारिणा ।
प्रणेतुं शक्यते दण्डः सुसहायेन धीमता ॥ ३१ ॥

એ દંડને તો તેજ ચલાવી શકે છે, કે જે રાજા પવિત્ર

છે, સત્યવચની છે, શાસ્ત્રાનુસાર વર્તન રાખે છે, મંત્રી આદિ સહાયકોવાળો છે અને જે બુદ્ધિમાન છે. ૩૧

स्वराष्ट्रे न्यायवृत्तः स्याद्भृशदण्डश्च शत्रुषु ।
सुहृत्स्वजिह्मः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ॥ ३२ ॥

રાજાએ પોતાના રાષ્ટ્રમાં ન્યાયયુક્ત વર્તવું, શત્રુઓનું તીક્ષ્ણ દંડ વડે દમન કરવું, સ્નેહી મિત્રો વિશે સરળતા રાખવી અને બ્રાહ્મણો વિશે ક્ષમાયુક્ત રહેવું. ૩૨

एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः ।
विस्तीर्यते यशो लोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ ३३ ॥

આમ વર્તનારો રાજા શિલોંછવૃત્તિથી જીવતો હોય તો-પણ પાણીમાં તેલના ટીપાની જેમ તેનો યશ લોકલોકમાં પ્રસરે છે. ૩૩

अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरजितात्मनः ।
संक्षिप्यते यशो लोके घृतबिन्दुरिवाम्भसि ॥ ३४ ॥

આથી ઊલટું વર્તનારા અને વિષયવશ ચિત્તવાળા રાજાનો યશ, જેમ ઘીનું બિંદુ પાણીમાં સંકોચાઈ જાય છે, તેમ લોકમાં સંક્ષેપ પામે છે ૩૪

स्वे स्वे धर्मे निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः ।
वर्णानामाश्रमाणां च राजा सृष्टोऽभिरक्षिता ॥ ३५ ॥

પોતપોતાના ધર્મમાં અનુક્રમે રહેનારા સર્વ વર્ણોના તેમજ આશ્રમોના સંરક્ષક લેખે રાજાનું નિર્માણ છે ૩૫

तेन यद्यत्सभृत्येन कर्तव्यं रक्षता प्रजाः ।
तत्तद्वोऽहं प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ३६ ॥

પોતાના સેવકોની સહાયતાથી રાજાએ પ્રજાના રક્ષણ માટે જે જે કરવું જોઈએ છે, તે તે હું ક્રમપૂર્વક યથાવત્ કહીશ.

ब्राह्मणान्पर्युपासीत प्रातरुत्थाय पार्थिवः ।
त्रैविद्यवृद्धान्विदुषस्तिष्ठेत्तेषां च शासने ॥ ३७ ॥

પ્રાતઃકાળે ઊઠીને રાજાએ ત્રણ વેદોના જ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ એવા વિદ્વાનોની સેવા કરવી અને તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. ૩૭

वृद्धांश्च नित्यं सेवेत विप्रान्वेदविदः शुचीन् ।
वृद्धसेवी हि सततं रक्षोभिरपि पूज्यते ॥ ३८ ॥

રાજાએ વૃદ્ધ, વેદજ્ઞ અને પવિત્ર બ્રાહ્મણોની નિત્ય સેવા કરવી; કારણ કે, વૃદ્ધોની સેવા કરનારને રાક્ષસ પણ સતત સત્કારે છે. ૩૮

तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयं विनीतात्मापि नित्यशः ।
विनीतात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्हिचित् ॥ ३९ ॥

પોતે સુસંસ્કૃત હોય તો પણ રાજા વૃદ્ધો પાસેથી નિત્ય વિનય મેળવે, કેમકે વિનયી રાજાનો કદી વિનાશ થતો નથી.

बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः ।
वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ४० ॥

અવિનયી થવાથી અનેક રાજાઓ સકુટુંબ નાશ પામ્યા છે. તો વનવાસે રહેલાએ પણ વિનયે કરીને રાજ્યો મેળવ્યાં છે.

वेनो विनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैव पार्थिवः ।
सुदाः पैजवनश्चैव सुमुखो निमिरेव च ॥ ४१ ॥

વેન, નહુષ, પિજવન, સુદાસ, સુમુખ અને નિમિ એ રાજાઓ પણ વિનયરહિત થવાથી વિનાશ પામ્યા હતા. ૪૧

मृगयाऽक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः ।
तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ ४७ ॥

મૃગયા, જુગાર, દિવસે ઊંઘ, કુથલી, સ્ત્રીઓમાં આસક્તિ મદ્યપાન, નાચ, ગાન, વાદન તેમજ વ્યર્થ રખડ, એ દશ કામથી જન્મતાં વ્યસનો છે. ૪૭

पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् ।
वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥ ४८ ॥

ચાડીચુગલી, સાહસકાર્ય, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, દોષારોપણ, બીજાની વસ્તુનું હરણ, લેણું ન આપવું, કઠોર વાણી અને મારામારી એ આઠ ક્રોધથી ઉપજતાં વ્યસનો છે. ૪૮

द्वयोरप्येतयोर्मूलं यं सर्वे कवयो विदुः ।
तं यत्नेन जयेल्लोभं तज्जावेतावुभौ गणौ ॥ ४९ ॥

સર્વ પંડિતો આ બે સમૂહોના મૂળરૂપ એવા લોભને જાણે છે, તેને પ્રયત્નપૂર્વક જીતવો. એ લોભથીજ તે બે વ્યસન-જૂથો ઉપજે છે ૪૯

पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् ।
एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे गणे ॥ ५० ॥

દશ પ્રકારના કામોત્પન્ન દોષોમાં મદિરાપાન, જુગાર, અધર્મ્ય સ્ત્રીસંગ અને મૃગયા એ ચારને વિશેષ કષ્ટકારી જાણવાં.

दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे ।
क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥ ५१ ॥

અનુચિત્ત દંડ દેવો, કઠોર વાણી અને ધનહરણ એ ત્રણને ધથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યસનગણમાં સદા અત્યન્ત કષ્ટદાયી જાણવાં.

सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः ।
पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥ ५२ ॥

(મદિરાપાન ઇત્યાદિ ચાર અને માનનારી વગેરે ત્રણ એમ) આ સાત વ્યસનો આ [illegible] છે. તેમાં આત્મવાને આગળ આગળના તે તે વ્યસનને પછી પછીના તે તે કરતાં વિશેષ કષ્ટદાયક જાણવાં. ૫૨

व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते ।
व्यसन्यधोऽधो व्रजति स्वर्यात्यव्यसनी मृतः ॥ ५३ ॥

વ્યસન અને મૃત્યુ એ બેમાં વ્યસન વિશેષ કષ્ટકારી [illegible] વાય છે. વ્યસની માણસ નીચે ને નીચે નરકમાં પડે છે, [illegible] નિર્વ્યસની મરીને સ્વર્ગમાં જાય છે. ૫૩

मौलाञ्छास्त्रविदः शूराँल्लब्धलक्षान्कुलोद्गतान् ।
सचिवान्सप्त चाष्टौ वा प्रकुर्वीत परीक्षितान् ॥ ५४ ॥

ન શપર પરાથી સેવા કરનારા, શાસ્ત્રોને જાણનારા, [illegible] ધાર્યું લક્ષ સર કરનારા, શુદ્ધ કુળમાં જન્મેલા [illegible] સાચા નીવડેલા એવા સાત કે આઠ [illegible]

अपि यत्सुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम् ।
विशेषतोऽसहायेन किं तु राज्यं महोदयम् ॥ ५५ ॥

[illegible]

तैः सार्धं चिन्तयेन्नित्यं सामान्यं संधिविग्रहम् ।
स्थानं समुदयं गुप्तिं [illegible] ॥ ५६ ॥

अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान्देशकालवित् ।
वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मी दूतो राज्ञः प्रशस्यते ॥ ६४ ॥

રાજાનો તે દૂત વખણાય છે, જે પ્રીતિયુક્ત હોય, પવિત્ર, દક્ષ અને સ્મૃતિશક્તિવાળો હોય, જે દેશ અને કાલને જાણનારો હોય, તેમજ સુંદર બાંધાવાળો, નિર્ભય અને વાતચીત કરવામાં નિપુણ હોય. ૬૪

[संधिविग्रहकालज्ञान्समर्थानायतिक्षमान् ।
पैरहार्यान्शुद्धांश्च धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥
समाहर्तुं प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविपश्चितः ।
कुलीनान् वृत्तिसंपन्नान्निपुणान्कोशवृद्धये ॥

સંધિવિગ્રહનો કાલ જાણનારા, સમર્થ, ભવિષ્યમાં ફ્લોદય આપી શકનારા, બીજાઓથી ફૂટે નહિ એવા, ધર્મ, અર્થ અને કામની દૃષ્ટિએ ચોખ્ખા, સર્વ શાસ્ત્રોનાં વિદ્વાન, કુલીન, આજીવિકાયુક્ત અને નિપુણ એવા માણસોને કોશવૃદ્ધિ માટેના કર લાવવાનાં કાર્યોમાં યોજવા]

[आयव्ययस्य कुशलान् गणितज्ञानलोलुपान् ।
नियोजयेद्धर्मनिष्ठान्सम्यक्कार्यार्थचिन्तकान् ॥

આવકજાવકમાં કુશળ, ગણિત જાણનારા, લોલુપતાવિનાના, ધર્મનિષ્ઠ અને કામના પ્રયોજનને સારી રીતે વિચારનારાને આવકજાવકના કાર્યમાં નીમવા.]

[कर्माणि चातिकुशलान् लिपिज्ञानायतिक्षमान् ।
सर्वविश्वासिनः सत्यान् सर्वकार्येषु निश्चितान् ॥
अकृताशांस्तथा भर्तुः कालज्ञांश्च प्रसंगिनः ।
कार्यकामोपधाशुद्धान् बाह्याभ्यंतरचारिणः ॥

પોતાના [illegible] આપીને [illegible], [illegible] પોતાને [illegible] એવો પ્રયત્ન કરવો. ૬૮

जाङ्गलं सस्यसंपन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।
रम्यमानतसामन्तं स्वाजीव्यं देशमावसेत् ॥ ६९ ॥

જાંગલ [illegible] (પાણી આછાં ને પવન-તડકો વધારે એવા દેશ)માં વાસ કરવો જેમાં ખૂબ ધાન્ય થતું હોય, જેમાં મોટે ભાગે આર્યો રહેતા હોય, જે રોગાદિથી રહિત હોય, જે મનોહર હોય, જેમાં સામન્તો નમતા રહેતા હોય અને જેમાં ખેતી અને વેપાર સારાં ચાલતાં હોય. ૬૯

धन्वदुर्गं महीदुर्गमब्दुर्गं वार्क्षमेव वा ।
नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत्पुरम् ॥ ७० ॥

ત્યાં ધન્વદુર્ગ, મહીદુર્ગ, જળદુર્ગ, વૃક્ષદુર્ગ, મનુષ્યદુર્ગ અથવા ગિરિદુર્ગ એનો આશ્રય લઈને નગર વસાવવું. * ૭૦

सर्वेण तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् ।
एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ ७१ ॥

* ચારે બાજુએ દશ કોસ સુધી જે પ્રદેશ જળરહિત હોય તે ન્વદુર્ગ કહેવાય છે. જે કિલ્લો પથ્થર કે ઈંટનો બનાવેલો હોય, ાર હાથ ઊંચો હોય, ખૂબ વિસ્તારવાળો હોય, જેમાં વગર રોકે ફરીફરી શકાય એવું હોય, અને જેમાં જાળિયાં હોય, તે મહીદુર્ગ કહેવાય છે. જેની ચારે બાજુ અગાધ પાણી હોય, તે જળદુર્ગ છે, અને જોજન સુધી જેને ફરતી ઝાડોની ઝાડી હોય તે વૃક્ષદુર્ગ છે. ાથી, ઘોડા આદિનું સૈન્ય જેની રક્ષા માટે ચોતરફ ઊભું રખાતું , તે મનુષ્યદુર્ગ છે, અને જેના ઉપર ખૂબ મુશ્કેલીથી ચડી . છે તથા જે પર્વતો વચ્ચે હોય છે, તેને ગિરિદુર્ગ કહે છે.

એવું પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન દુર્ગોનો આશ્રય કરવો. કેમકે યો
અનેક ગુણોને લીધે તે ભાગમાં ... શ્રેષ્ઠ છે ૭૧

त्रीण्याद्यान्याश्रितास्तेषां मृगगर्ताश्रयाऽप्सराः ।
त्रीण्युत्तराणि क्रमशः प्लवंगनरामराः ॥ ७२ ॥

તે ધન્વદુર્ગ, મહીદુર્ગ અને જળદુર્ગ એ ત્રણ દુર્ગોમાં અનુક્રમે મૃગો, ગર્તાશ્રયો અને જળચરો રહે છે, ત્યારે પછીના ત્રણમાં અનુક્રમે વાંદરાં, મનુષ્ય અને દેવો રહે છે ૭૨

यथा दुर्गाश्रितानेतान्नोपहिंसन्ति शत्रवः ।
तथारयो न हिंसन्ति नृप दुर्गसमाश्रितम् ॥ ७३ ॥

દુર્ગોને આશ્રયે રહેલાં આ પ્રાણીઓને જેમ તેના શત્રુઓ મારી શકતા નથી; તેમ દુર્ગને આશ્રયે વસનાર રાજાને પણ તેઓ મારી શકતા નથી ૭૩

एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं दशसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विधीयते ॥ ७४ ॥

દુર્ગમાં રહેનારો એક ધનુર્ધારી યોદ્ધો સો યોદ્ધાઓ સામે અને સો ધનુર્ધારીઓ દશ હજાર યોદ્ધાઓ સામે ઝૂઝી શકે છે. આથી દુર્ગ અવશ્ય કરાવવો. ૭૪

[मंदरस्यापि शिखरं निर्मानुष्यं न शिष्यते ।
मनुष्यदुर्गं दुर्गाणां मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥

મંદરાચલનું શિખર મુદ્ધાં જો માણસ વિનાનું હોય, તો તે પ્રશંસા પામતું નથી તેથી દુર્ગોમાં મનુષ્યદુર્ગ શ્રેષ્ઠ છે, એમ સ્વાયંભુવ મનુએ કહ્યું છે]

तत्स्यादायुधसम्पन्नं धनधान्येन वाहनैः ।
ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यन्त्रैर्यवसेनोदकेन च ॥ ७५ ॥

તે દુર્ગ આયુધો, ધન ધાન્ય, વાહનો, બ્રાહ્મણો, શિલ્પીઓ, યંત્રો, ઘાસ અને પાણી આદિથી સંપન્ન હોય. ૭૫

तस्य मध्ये सुपर्याप्तं कारयेद्गृहमात्मनः ।
गुप्तं सर्वर्तुकं शुभ्रं जलवृक्षसमन्वितम् ॥ ७६ ॥

તે દુર્ગની મધ્યમાં પોતાનું નિવાસગૃહ કરાવવું; તે સારી રીતે પરિપૂર્ણ હોય, શત્રુઓથી સુરક્ષિત હોય, સર્વ ઋતુઓમાં સુખકારી હોય અને જલ તથા વૃક્ષથી સંપન્ન હોય. ૭૬

तदध्यास्योद्वहेद्भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ।
कुले महति संभूतां हृद्यां रूपगुणान्विताम् ॥ ७७ ॥

તે ગૃહમાં વસ્યા પછી પોતાની જાતની, શુભ લક્ષણવાળી, મોટા કુળમાં જન્મેલી, હૃદયહારી, રૂપવતી અને ગુણવતી એવી કન્યાને પરણવું. ૭૭

पुरोहितं च कुर्वीत वृणुयादेव चर्त्विजम् ।
तेऽस्य गृह्याणि कर्माणि कुर्युर्वैतानिकानि च ॥ ७८ ॥

રાજાએ પુરોહિત નિયુક્ત કરવો અને ઋત્વિજનું વરણ કરવું. તેઓ રાજાનાં ગૃહ્યકર્મો તથા વિતાનાગ્નિ સંબંધી હોમાદિ કાર્યો કરે. ૭૮

यजेत राजा क्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः ।
धर्मार्थं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान्धनानि च ॥ ७९ ॥

રાજાએ ખૂબ દક્ષિણાવાળા વિવિધ યજ્ઞોથી યજન કરવું; અને ધર્મ અર્થે બ્રાહ્મણોને ભોગ્ય વસ્તુઓ તેમજ ધન આપવાં.

सांवत्सरिकमाप्तैश्च राष्ट्रादाहारयेद्बलिम् ।
स्याच्चाम्नायपरो लोके वर्तेत पितृवन्नृषु ॥ ८० ॥

વિશ્વાસુ માણસો દ્વારા તેણે દેશમાંથી વાર્ષિક કરરૂ
બલિ ઉઘરાવવો. શાસ્ત્રાનુસાર વર્તન રાખવું અને પ્રજા પ્રત્યે
પિતાની જેમ વર્તવું ૮૦

अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः ।
तेऽस्य सर्वाण्यवेक्षेरन्नृणां कार्याणि कुर्वताम् ॥ ८१ ॥

રાજાએ તે તે કાર્યોમાં વિવિધ વિદ્વાન લોકોને અધ્યક્ષો
નીમવા. તેઓ રાજાના કાર્યકર્તા માણસોનાં સર્વ કાર્યો ઉપર
દેખરેખ રાખે. ૮૧

आवृत्तानां गुरुकुलाद्विप्राणां पूजको भवेत् ।
नृपाणामक्षयो ह्येष निधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥ ८२ ॥

રાજાએ ગુરુકુલથી સમાવર્તન લઈ આવેલા બ્રાહ્મણોનું
પૂજન કરવું જોઈએ. કેમકે એવા બ્રાહ્મણજ રાજાઓના અક્ષય
ભંડાર છે એમ કહેવાય છે. ૮૨

न तं स्तेना न चामित्रा हरन्ति न च नश्यति ।
तस्माद्राज्ञा निधातव्यो ब्राह्मणेष्वक्षयो निधिः ॥ ८३ ॥

તે ભંડારને ચોરો ચોરતા નથી અને શત્રુઓ નાશ કરતા
નથી. આથી રાજાએ બ્રાહ્મણોને વિશે અક્ષયનિધિ મૂકવો.
અર્થાત બ્રાહ્મણોને ધનધાન્યાદિ આપવું. ૮૩

न स्कन्दते न व्यथते न विनश्यति कर्हिचित् ।
वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य मुखे हुतम् ॥ ८४ ॥

બ્રાહ્મણના મુખમાં હોમેલી વસ્તુઓ કદી સ્ખલિત

न सुप्तं न विसन्नाहं न नग्नं न निरायुधम् ।
नायुध्यमानं पश्यन्तं न परेण समागतम् ॥ ९२ ॥

ન સૂતેલાને મરાય, ન કવચહીનને મરાય, ન નગ્નને મરાય, ન હથિયારરહિતને મરાય, ન યુદ્ધ ન કરનારને મરાય, ન યુદ્ધ જોનારાને મરાય તેમ બીજાની સાથે બાથ ભીડી રહેલાને મારવા નહિ. ૯૨

नायुधव्यसनप्राप्तं नार्तं नातिपरिक्षतम् ।
न भीतं न परावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ९३ ॥

સત્પુરુષોના ધર્મને સંભારનારો રાજા આયુધની ભીડમાં આવેલાને ન મારે, દુખિયારાને ન મારે, બેહદ જખમી થયેલાને ન મારે, ડરેલાને ન મારે અને પીઠ બતાવનારને પણ ન મારે. ૯૩

यस्तु भीतः परावृत्तः संग्रामे हन्यते परैः ।
भर्तुर्यद्दुष्कृतं किंचित्तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥ ९४ ॥

ભયભીત થયેલો અને પૂંઠ ફેરેલો જે યોદ્ધો યુદ્ધમાં શત્રુઓથી માર્યો જાય છે, તેને તેના સ્વામી રાજાનું સર્વ પાપ લાગે છે. ૯૪

यच्चास्य सुकृतं किंचिदमुत्रार्थमुपार्जितम् ।
भर्ता तत्सर्वमादत्ते परावृत्तहतस्य तु ॥ ९५ ॥

યુદ્ધમાં નાઠેલા અને ભગાવેલા યોદ્ધાએ પરલોકને માટે જે કાંઈ સુકૃત કર્યું હોય, તે બધું તેના રાજાને જાય છે. ૯૫

रथाश्वं हस्तिनं छत्रं धनं धान्यं पशून्स्त्रियः ।
सर्वद्रव्याणि कुप्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ ९६ ॥

રથ, ઘોડા, હાથી, છત્ર, ધન, ધાન્ય, પશુઓ, સ્ત્રીઓ, સર્વ પદાર્થો અને સોનારૂપા સિવાયની ધાતુઓ એ સર્વ જે જીતે તેનાં થાય છે. ૯૬

राज्ञश्च दद्युरुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
राज्ञा च सर्वयोधेभ्यो दातव्यमपृथग्जितम् ॥ ९७ ॥

જીતમાં મળેલી સુવર્ણાદિ ઉત્તમ વસ્તુઓ રાજાને અર્પણ કરવી. એમ વેદવિષયક શ્રુતિ કહે છે. વળી, રાજાએ પણ સામટી જીતેલી વસ્તુઓને સર્વ યોદ્ધાઓમાં વહેંચી આપવી. ૯૭

[भृत्येभ्यो विभजेदर्थान्नैकः सर्वहरो भवेत् ।
नाममात्रेण तुष्येत छत्रेण च महीपतिः ॥

મહીપતિએ સર્વ વસ્તુઓ સેવકોમાં વહેંચવી. પોતેજ બધી ન લેવી તેણે તો નામમાત્રથી તેમજ છત્રથી સંતોષ લેવો.]

एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो योधधर्मः सनातनः ।
अस्माद्धर्मान्न च्यवेत क्षत्रियो घ्नन्रणे रिपुन् ॥ ९८ ॥

યોદ્ધાનો આ શુદ્ધ સનાતન ધર્મ કહ્યો. રણમાં રિપુઓને મારતા ક્ષત્રિયે આ ધર્મથી ચ્યુત થવું નહિ. ૯૮

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्प्रयत्नतः ।
रक्षितं वर्धयेच्चैव वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ ९९ ॥

(ભૂમિ, રત્ન આદિ) જે મળ્યું નથી તે મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી અને જે મેળવ્યું છે તેની રક્ષા કરવી, રક્ષિત ધનની વૃદ્ધિ કરવી અને વૃદ્ધિ પામેલા ધનનું સત્પાત્રોમાં દાન કરવું. ૯૯

एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् ।
अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक्कुर्यादतन्द्रितः ॥ १०० ॥

सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः ।
सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये ॥ १०९

પંડિતો સામ આદિ ચાર ઉપાયોમાં રાષ્ટ્રની અભિ[illegible] અર્થે નિત્ય સામ અને દંડની પ્રશંસા કરે છે. ૧૦૯

यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति ।
तथा रक्षेन्नृपो राष्ट्रं हन्याच्च परिपन्थिनः ॥ ११० ॥

જેમ ખેડૂત ખેતરોમાં ઘાસકચરાને ઉખેડી નાખે છે [illegible] ધાનનું રક્ષણ કરે છે, તેમ રાજાએ પણ શત્રુઓનો નાશ કરી રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરવું. ૧૧૦

मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया ।
सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः ॥ १११ ॥

જે રાજા મૂર્ખાઈથી પોતાની પ્રજાને વગરવિચારે [illegible] પીડા આપે છે, તે ટૂંક વખતમાંજ સકુટુંબ રાજ્યથી તેમ જીવિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ૧૧૧

शरीरकर्षणात्प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।
तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् ॥ ११२ ॥

જેમ શરીરના શોષણે કરીને પ્રાણીઓના પ્રાણ ક્ષીણ થા[illegible] છે, તેમ રાષ્ટ્રના શોષણે કરીને રાજાના પ્રાણ પણ ક્ષય પામે [illegible]

राष्ट्रस्य संग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् ।
सुसंगृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेधते ॥ ११३ ॥

રાષ્ટ્રના રક્ષણ માટે રાજાએ નિત્ય આ (ઉપર કહેલી) વિધિ પ્રમાણે આચરવું; કેમકે જે રાજાનું રાજ્ય સુરક્ષિત [illegible] તે રાજાજ સુખ ભોગવે છે. ૧૧૩

द्वयोस्त्रयाणां पञ्चानां मध्ये गुल्ममधिष्ठितम् ।
तथा ग्रामशतानां च कुर्याद्राष्ट्रस्य संग्रहम् ॥ ११४ ॥

[illegible]

ग्रामस्याधिपतिं कुर्याद्दशग्रामपतिं तथा ।
विंशतीशं शतेशं च सहस्रपतिमेव च ॥ ११५ ॥

[illegible] ૧૧૫

ग्रामदोषान्समुत्पन्नान्ग्रामिकः शनकैः स्वयम् ।
शंसेद्ग्रामदशेशाय दशेशो विंशतीशिने ॥ ११६ ॥
विंशतीशस्तु तत्सर्वं शतेशाय निवेदयेत् ।
शंसेद्ग्रामशतेशस्तु सहस्रपतये स्वयम् ॥ ११७ ॥

[illegible] ૧૧૬, ૧૧૭

यानि राजप्रदेयानि प्रत्यहं ग्रामवासिभिः ।
अन्नपानेन्धनादीनि ग्रामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥ ११८ ॥

ગામવાસીઓએ અન્ન, પાન, ઇંધણાં વગેરે જે કાંઈ વસ્તુ-ના [illegible] આપવાનાં હોય, તે વસ્તુઓ ગામના અધિપતિએ લેવી. ૧૧૮

दशी कुलं तु भुञ्जीत विंशी पञ्च कुलानि च ।
ग्रामं ग्रामशताध्यक्षः सहस्राधिपतिः पुरम् ॥ ११९ ॥

દશ ગામનો અધિપતિ (પોતાના નિર્વાહ માટે) એક કુલ (છ બળદોનું એક હળ અને એવા બે હળથી ખેડાય એટલી જમીન)નો ઉપભોગ કરે, વીસ ગામનો અધિપતિ પાંચ કુલોનો ઉપભોગ કરે, સો ગામનો અધિપતિ એક ગામનો ઉપભોગ કરે અને હજાર ગામનો અધિકારી એક નગરનો ઉપભોગ કરે. ૧૧૯

तेषां ग्राम्याणि कार्याणि पृथक्कार्याणि चैव हि ।
राज्ञोऽन्यः सचिवः स्निग्धस्तानि पश्येदतन्द्रितः ॥ १२० ॥

એ અધિકારીઓનાં ગ્રામ સંબંધી તેમજ બીજા જે અલગ કાર્યો હોય, તેને રાજાના કોઈ સ્નેહપાત્ર મંત્રીએ સાવધતાથી તપાસવાં ૧૨૦

नगरे नगरे चैकं कुर्यात्सर्वार्थचिन्तकम् ।
उच्चैःस्थानं घोररूपं नक्षत्राणामिव ग्रहम् ॥ १२१ ॥

રાજાએ દરેક નગરમાં સર્વ કાર્યોનો એકએક વિચારક રાખવો. તે ઊંચ કુલનો હોય, સેના વગેરે અધિકારથી ઉગ્રરૂપ હોય અને નક્ષત્રોમાં શુક્રની જેમ તેજસ્વી હોય. ૧૨૧

स ताननुपरिक्रामेत्सर्वानेव सदा स्वयम् ।
तेषां वृत्तं परिणयेत्सम्यग्राष्ट्रेषु तच्चरैः ॥ १२२ ॥

તે નગરાધિપતિ ગ્રામના તે સર્વ અધિકારી વગેરેની પાછળ તપાસ રાખે અને પોતાના દૂતો દ્વારા તેમનાં વર્તનની ભાળ મેળવે. ૧૨૨

राज्ञो हि रक्षाधिकृताः परस्वादायिनः शठाः ।
भृत्या भवन्ति प्रायेण तेभ्यो रक्षेदिमाः प्रजाः ॥ १२३ ॥

કેમકે રક્ષાના અધિકારે નિમાયેલા રાજાના સેવકો ઘણું કરીને પારકો માલ ઉડાવનારા શઠ હોય છે. તેથી તેવાઓથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવું. ૧૨૩

ये कार्यिकेभ्योऽर्थमेव गृह्णीयुः पापचेतसः ।
तेषां सर्वस्वमादाय राजा कुर्यात्प्रवासनम् ॥ १२४ ॥

જે પાપી ચિત્તવાળાઓ કાર્યાર્થીઓ (મુકદ્દમાવાળાઓ) પાસેથી પૈસાની લાંચ લે. તેમનું રાજાએ સર્વસ્વ લઈ લેવું અને તેમને દેશપાર કરવા. ૧૨૪

राजा कर्मसु युक्तानां स्त्रीणां प्रेष्यजनस्य च ।
प्रत्यहं कल्पयेद्वृत्तिं स्थानं कर्मानुरूपतः ॥ १२५ ॥

કામમાં રોકવામાં આવેલી સ્ત્રીઓને તેમજ સેવકોને, તે તે કામ અને સ્થાનના પ્રમાણમાં રોજિંદી આજીવિકા બાંધી આપવી. ૧૨૫

पणो देयोऽवकृष्टस्य षडुत्कृष्टस्य वेतनम् ।
षाण्मासिकस्तथाच्छादो धान्यद्रोणस्तु मासिकः ॥ १२६ ॥

(વાળઝૂડ કરનારા અને પાણી ભરનારા જેવા) હલકા સેવકને રોજ એક પણનો પગાર, મહિને મહિને એક દ્રોણ* અનાજ અને ૭ ૭ માસે એક જોડ કપડાં, એમ આપવાં

* દ્રોણનું કોષ્ટક નીચે મુજબ છે.—૮ મૂઠી=૧ કુંચી; ૮ કુંચી=૧ પુષ્કલ, ૪ પુષ્કલ=૧ આઢક અને ૪ આઢક=૧ દ્રોણ; આમ, ૧૦૨૪ મૂઠી=૧ દ્રોણ.

[illegible]

[illegible]

यथा फलेन युज्येत राजा कर्ता च कर्मणाम् ।
तथावेक्ष्य नृपो राष्ट्रे कल्पयेत्सततं करान् ॥१२८॥

[illegible] ૧૨૮

यथाल्पाल्पमदन्त्याद्यं वार्योकोवत्सषट्पदाः ।
तथाल्पाल्पो ग्रहीतव्यो राष्ट्राद्राज्ञाब्दिकः करः ॥१२९॥

જેમ જળો વગેરે, વાછરડું દૂધ અને ભમરો મધ થોડાંને થોડું પીએ છે, તેમ રાજાએ પણ રાષ્ટ્ર પાસેથી અલ્પમાં અલ્પ વાર્ષિક વેરો લેવો જોઈએ. ૧૨૯

पञ्चाशद्भाग आदेयो राज्ञा पशुहिरण्ययोः ।
धान्यानामष्टमो भागः षष्ठो द्वादश एव वा ॥१३०॥

પશુ અને સુવર્ણના નફામાંથી રાજાએ પચાસમો ભાગ લેવો અને અનાજ આદિના નફામાંથી છઠ્ઠો, આઠમો કે બારમો ભાગ લેવો. ૧૩૦

आददीताथ षड्भागं द्रुमांसमधुसर्पिषाम् ।
गन्धौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च ॥ १३१ ॥

पत्रशाकतृणानां च चर्मणां वैदलस्य च ।
मृन्मयानां च भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च ॥ १३२ ॥

વૃક્ષ, માંસ. મધ, ઘી, સુગંધી દ્રવ્યો, ઔષધિ, રસ, ફૂલ, મૂળ, ફળ, પાંદડાં, શાક, તૃણ, ચામડાં, વાંસની બનાવટો અને માટીનાં તથા પથ્થરનાં સર્વ વાસણો—એટલાંના લાભમાંથી રાજાએ છઠ્ઠો ભાગ લેવો. ૧૩૧,૧૩૨

म्रियमाणोऽप्याददीत न राजा श्रोत्रियात्करम् ।
न च क्षुधास्य संसीदेच्छ्रोत्रियो विषये वसन् ॥ १३३ ॥

ધન વિના પોતે મરણહાલ થયો હોય તોય રાજાએ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ પાસેથી કર લેવો નહિ. તેમ તેના રાજ્યમાં વસતા શ્રોત્રિયને ભૂખની પીડા પણ ન હોવી જોઇએ. ૧૩૩

यस्य राज्ञस्तु विषये श्रोत्रियः सीदति क्षुधा ।
तस्यापि तत्क्षुधा राष्ट्रमचिरेणैव सीदति ॥ १३४ ॥

જે રાજાના દેશમાં શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ ભૂખથી રિબાયજ છે, તે રાજાના રાજ્યને એ ભૂખમરો જોતજોતાંમાં ગળીજ જાય છે. ૧૩૪

श्रुतवृत्ते विदित्वास्य वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत् ।
संरक्षेत्सर्वतश्चैनं पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ १३५ ॥

એ બ્રાહ્મણની શ્રોત્રિયતા અને એનુ સદાચરણ જાણી રાજાએ એને ધર્મ્ય આજીવિકા નિયત કરી દેવી. પિતા ને

પોતાના પુત્રનું સંરક્ષણ કરે છે, તેમ રાજાએ તેનુ પણ સર્વ રીતે સંરક્ષણ કરવું. ૧૩૫

संरक्ष्यमाणो राज्ञा यं कुरुते धर्ममन्वहम् ।
तेनायुर्वर्धते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च ॥१३६॥

રાજાથી રક્ષા પામતો એ બ્રાહ્મણ જે ધર્મ રોજ આચરે છે, તેનાથી રાજાનો આવરદા, ધન અને રાજ્ય વૃદ્ધિ પામે છે.

यत्किंचिदपि वर्षस्य दापयेत्करसंज्ञितम् ।
व्यवहारेण जीवन्तं राजा राष्ट्रे पृथग्जनम् ॥१३७॥

સાધારણ વહેવારથી રોજી ચલાવનારા રાજ્યના મામૂલી માણસ પાસેથી પણ રાજાએ કંઇ ને કંઇ વાર્ષિક કર લેવો. ૧૩૭

कारुकाञ्छिल्पिनश्चैव शूद्रांश्चात्मोपजीविनः ।
एकैकं कारयेत्कर्म मासि मासि महीपतिः ॥१३८॥

કારીગરો, શિલ્પીઓ અને શ્રમજીવી શૂદ્રો–એમની પાસે રાજાએ મહિને મહિને એક એક દિવસ કામ કરાવવું. ૧૩૮

नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलं परेषां चातितृष्णया ।
उच्छिन्दन्ह्यात्मनो मूलमात्मनं तांश्च पीडयेत् ॥१३९॥

રાજાએ અતિ તૃષ્ણાએ કરીને ન પોતાનું મૂળ ખોદવું ને ન પારકાંનું મૂળ ખોદવું; કેમકે પોતાનું મૂળ કાપનારો પોતાને અને પારકાને પીડા કરે છે. ૧૩૯

तीक्ष्णश्चैव मृदुश्च स्यात्कार्यं वीक्ष्य महीपतिः ।
तीक्ष्णश्चैव मृदुश्चैव राजा भवति संमतः ॥१४०॥

કાર્ય જોઈને રાજાએ કોમળ કે કઠોર થવું. યોગ્ય સમયે કોમળ અને કઠોર થનારો રાજા સર્વને પ્રિય થાય છે. ૧૪૦

अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं प्राज्ञं दान्तं कुलोद्गतम्।
स्थापयेदासने तस्मिन्खिन्नः कार्येक्षणे नृणाम् ॥१४१॥

પ્રજાનાં કાર્યો તપાસવામાં રાજા અશક્ત થયો હોય, તો તેણે ધર્મજ્ઞ, પ્રાજ્ઞ, જિતેન્દ્રિય અને કુલીન એવા મુખ્ય મંત્રીને તે આસને સ્થાપવો. ૧૪૧

एवं सर्वं विधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः।
युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः ॥१४२॥

આમ પોતાનું આ સર્વ કર્તવ્ય બરાબર બજાવીને રાજાએ પ્રમાદરહિત અને કાર્યપરાયણ રહી, પોતાની પ્રજાઓનું રક્ષણ કરવું. ૧૪૨

विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्राद्ध्रियन्ते दस्युभिः प्रजाः।
संपश्यतः सभृत्यस्य मृतः स न तु जीवति ॥१४३॥

સેવક આદિ દેખતાં જેના રાજ્યમાં ચોરડાકુઓ કકળતી પ્રજાને હરી જાય છે, તે રાજા મરેલોજ જાણવો; પછી ભલે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતો હોય. ૧૪૩

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानामेव पालनम्।
निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥१४४॥

પ્રજાનું પાલન એજ ક્ષત્રિયનો પરમધર્મ છે. કારણ કે બતાવ્યા પ્રમાણે કર વગેરે ફળ ભોગવનાર રાજા ધર્મના ફળનો ભોક્તા થાય છે. ૧૪૪

उत्थाय पश्चिमे यामे कृतशौचः समाहितः।
हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्च्य प्रविशेत्स शुभां सभाम् ॥१४५॥

રાજાએ રાત્રિને પાછલે પહોરે ઊઠવું, શૌચથી પરવારવું,

સ્વસ્થચિત્ત થવું, અગ્નિમાં હોમ કરવો, બ્રાહ્મણને સત્કાર આપવો અને પછી શુભ રાજસભામાં પ્રવેશ કરવો. ૧૪૫

तत्र स्थितः प्रजाः सर्वाः प्रतिनन्द्य विसर्जयेत् ।
विसृज्य च प्रजाः सर्वा मन्त्रयेत्सह मन्त्रिभिः ॥ १४६॥

સભામાં બેસીને રાજાએ સર્વ પ્રજાજનોને આનંદથી સત્કારી વિદાય આપવી. સર્વ પ્રજાજનોને વિદાય કર્યા પછી તેણે મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરવી. ૧૪૬

गिरिपृष्ठं समारुह्य प्रासादं वा रहोगतः ।
अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभावितः ॥ १४७॥

પર્વત ઉપર ચડીને, મહેલમાં બેસીને કે એકાંત જગ્યામાં અથવા ઝાડઝાંખરા વિનાના અરણ્યમાં કોઇ જાણે નહિ એમ મંત્રણા કરવી. ૧૪૭

यस्य मन्त्रं न जानन्ति समागम्य पृथग्जनाः ।
स कृत्स्नां पृथिवीं भुंक्ते कोशहीनोऽपि पार्थिवः ॥ १४८॥

કારણ કે સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ સાધારણ માણસો જેના મંત્રને જાણી શકતા નથી, તે રાજા કોશે ક્ષીણ હોય તો પણ સમગ્ર પૃથ્વીને ભોગવે છે. ૧૪૮

जडमूकान्धबधिरांस्तैर्यग्योनान्वयोतिगान् ।
स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मन्त्रकालेऽपसारयेत् ॥ १४९ ॥

જડબુદ્ધિ, મૂંગા, આંધળા, બહેરા, પોપટ વગેરે પંખીઓ, અતિવૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ, મ્લેચ્છો, રોગીઓ અને વધતા ઓછા અંગવાળાઓ—એટલાંને મંત્રણા વખતે દૂર કાઢવાં. ૧૪૯

भिन्दन्त्यवमता मन्त्रं तैर्यग्योनास्तथैव च।
स्त्रियश्चैव विशेषेण तस्मात्तत्रादृतो भवेत् ॥ १५० ॥

અપમાન પામતાં એ જન્તુ વગેરે ભેદ ખુલ્લો કરી દે છે. તેમજ પોપટ વગેરે પંખીઓ અને સ્ત્રીઓ પણ મંત્રનો ભેદ ખુલ્લો કરી નાખે છે, માટે વિશેષ સમયે તેમને દૂરજ રાખવાં. ૧૫૦

मध्यंदिनेऽर्धरात्रे वा विश्रान्तो विगतक्लमः।
चिन्तयेद्धर्मकामार्थान्सार्धं तैरेक एव वा ॥ १५१ ॥

બપોરે અથવા અડધી રાત્રે વિશ્રાંતિ લઈને, થાક ઉતારીને, તેણે તે મંત્રીઓ સાથે અથવા એકલાએ ધર્મ, અર્થ અને કામનું ચિંતન કરવું. ૧૫૧

परस्परविरुद्धानां तेषां च समुपार्जनम्।
कन्यानां संप्रदानं च कुमाराणां च रक्षणम् ॥ १५२ ॥

પરસ્પર વિરુદ્ધ જેવા તે ધર્માદિના વિરોધ ટાળી તેમને ઉપાર્જન કરવાનો, કન્યાઓને પરણાવવાનો, તેમજ કુમારોને શિક્ષણ–રક્ષણ આપવાનો તેણે વિચાર કરવો. ૧૫૨

दूतसंप्रेषणं चैव कार्यशेषं तथैव च।
अन्तःपुरप्रचारं च प्रणिधीनां च चेष्टितम् ॥ १५३ ॥

દૂતો મોકલવા વિશે, બાકી રહેલાં કામો વિશે, અંતઃવાસની હિલચાલો વિશે, તેમજ જાસૂસોની ચેષ્ટા-મંત્રણા કરવી. ૧૫૩

कृत्स्नं चाष्टविधं कर्म पञ्चवर्गं च तत्त्वतः।
अनुरागापरागौ च प्रचारं मण्डलस्य च ।

अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याः पञ्च चापराः ।
प्रत्येकं कथिता ह्येताः संक्षेपेण द्विसप्ततिः ॥ १५७॥

અમાત્ય, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ, કોશ અને દંડ એ બીજી પાંચ પ્રકૃતિ પણ છે. ઉપરની બાર પ્રકૃતિ અને એ દરેકની આ પાંચ પ્રકૃતિ એમ આ સાઠ મળી સંક્ષેપમાં તે બોંતેર કહી છે. ૧૫૭

अनन्तरमरिं विद्यादरिं सेविनमेव च ।
अरेरनन्तरं मित्रमुदासीनं तयोः परम् ॥ १५८॥

સીમાડા ઉપર રહેતા રાજાને શત્રુ જાણવો, શત્રુને સેવનાર રાજાને પણ શત્રુ જાણવો; શત્રુના સીમડા ઉપર રહેનાર રાજાને મિત્ર જાણવો અને એ બેઉથી અળગો રહેનારને ઉદાસીન જાણવો.

[विप्रकृष्टेष्वन्यद्वृत्त उदासीनो बलान्वितः ।
विजिगीपुर्मंडलार्थो यस्मिञ्ज्ञेयः स मध्यमः ॥

દ્વાદશ રાજમંડળમાં ભાગ ન લેનારો રાજા ઉદાસીન છે, બળવાન રાજા વિજિગીષુ છે અને રાજમંડળનો જે નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરી શકે છે તે મધ્યમ છે.]

तान्सर्वानभिसंदध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः ।
व्यस्तैश्चैव समस्तैश्च पौरुषेण नयेन च ॥ १५९॥

આ સર્વ શત્રુ આદિ રાજાઓને સામ આદિ સામટા ઉપાયોથી કે તે એક એક ઉપાયથી, પુરુષાર્થથી અને રાજનીતિથી વશ કરવા. ૧૫૯

संधिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभावं संश्रयं च षड्गुणांश्चिन्तयेत्सदा ॥ १६०॥

સંધિ, વિગ્રહ, યાન (શત્રુ ઉપર ચડાઇ), આસન (કિલ્લા-

નો પરાક્રમ રહેવું), દ્વૈધીભાવ (સેનાના બે ભાગ કરવા) અને સંશ્રય (બીજા સમર્થનો આશ્રય), એ છ ગુણોનો રાજાએ સદૈવ વિચાર કરવો. ૧૬૦

आसनं चैव यानं च संधिं विग्रहमेव च ।
कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ १६१॥

પોતાની વૃદ્ધિ અને શત્રુનાં હાનિરૂપ કાર્યો જોઈને આસન, યાન, સંધિ, વિગ્રહ, દ્વૈધીભાવ અને સંશ્રય એનો પ્રયોગ કરવો. ૧૬૧

संधिं तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च ।
उभे यानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥१६२॥

સંધિ, વિગ્રહ, યાન, આસન, દ્વૈધીભાવ અને સંશ્રય એ દરેકને રાજાએ બબ્બે પ્રકારનાં જાણવાં. ૧૬૨

समानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च ।
तदात्वायतिसंयुक्तः संधिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः ॥ १६३ ॥

તાત્કાલિક કે ભાવી ફળવાળી સંધિ બે પ્રકારની જાણવી: એક સમાનયાનકર્મા (જેમાં મિત્ર રાજાઓની સાથે મળીને બીજા એક ઉપર ચડાઈ કરવાની હોય), અને બીજી તેથી ઉલટી અસમાનયાનકર્મા (જેમાં એક મિત્ર રાજાએ અમુક રાજા ઉપર અને બીજાએ બીજા રાજા ઉપર ચડાઈ કરી જવાની હોય). ૧૬૩

स्वयंकृतश्च कार्यार्थमकाले काल एव वा ।
मित्रस्य चैवापकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ १६४ ॥

વિગ્રહ બે પ્રકારનો કહ્યો છે–યોગ્ય કે અયોગ્ય વખ

मन्येतारिं यदा राजा सर्वथा बलवत्तरम् ।
तदा द्विधा बलं कृत्वा साधयेत्कार्यमात्मनः ॥ १७३ ॥

રાજા જ્યારે જુએ કે શત્રુ સર્વથા વિશેષ બળવાન છે ત્યારે તેણે પોતાના સૈન્યના બે ભાગ કરી દ્વૈધીભાવથી પોતાનુ કાર્ય સાધી લેવું. ૧૭૩

यदा परबलानां तु गमनीयतमो भवेत् ।
तदा तु संश्रयेत्क्षिप्रं धार्मिकं बलिनं नृपम् ॥ १७४ ॥

જ્યારે રાજા ઉપર શત્રુનાં સૈન્યોને આવવુ અત્યંત સરલ થઈ જાય એમ હોય, ત્યારે તેણે તરતજ બીજા ધાર્મિક અને બળવાન રાજાનો આશ્રય લેવો. ૧૭૪

निग्रहं प्रकृतीनां च कुर्याद्योऽरिबलस्य च ।
उपसेवेत तं नित्यं सर्वयत्नैर्गुरुं यथा ॥ १७५ ॥

જે રાજા મંત્રી આદિ પ્રકૃતિને અને શત્રુના સૈન્યને વશ કરી શકે એવો હોય, તે રાજાની સેવા શરણે ગયેલા રાજાએ નિત્ય ગુરુની જેમ સર્વ પ્રયત્ને કરવી. ૧૭૫

यदि तत्रापि संपश्येद्दोषं संश्रयकारितम् ।
सुयुद्धमेव तत्रापि निर्विशङ्कः समाचरेत् ॥ १७६ ॥

આશ્રય આપનાર રાજામાં પણ જો તે દોષ દેખાય, તો નિઃશંક થઈને તેની સાથે પણ ઉત્તમ યુદ્ધ કરવું. ૧૭૬

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ।
यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १७७ ॥

નીતિજ્ઞ રાજાએ સર્વ ઉપાયોથી એવું કાર્ય કરવું કે જેથી તેના મિત્રો, ઉદાસીનો અને શત્રુઓ અધિક ન થાય.

आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत्।
अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषा च तत्त्वतः ॥ १७८ ॥

સર્વ કાર્યોનાં ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિચારવાં. તેમજ ભૂતકાળનાં સર્વ કાર્યોના ગુણદોષોને યથાર્થ રીતે તપાસવા. ૧૭૮

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः।
अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ १७९ ॥

ભૂતકાળનાં કાર્યોના ગુણદોષો જાણનારો, વર્તમાન કાર્યમાં તત્કાલ નિર્ણય કરનારો અને ભાવી કાર્યોના શેષને સમજનારો રાજા શત્રુઓથી પરાભવ પામતો નથી ૧૭૯

यथैनं नाभिसंदध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः।
तथा सर्वं संविदध्यादेष सामासिको नयः ॥ १८० ॥

મિત્રો, ઉદાસીનો અને શત્રુઓ પોતાને જે રીતે પીડી શકે નહિ, તે રીતે રાજાએ સઘળા ઉપાય કરવા—આ સંક્ષેપમાં નીતિ છે. ૧૮૦

यदा तु यानमातिष्ठेदरिराष्ट्रं प्रति प्रभुः।
तदानेन विधानेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८१ ॥

રાજાએ જ્યારે શત્રુના દેશ ઉપર ચડાઈ લઈ જવી હોય, ત્યારે તેણે આ (નીચેના) ઉપાયોથી ધીરે ધીરે શત્રુનગર તરફ જવું. ૧૮૧

मार्गशीर्षे शुभे मासि यायाद्यात्रां महीपतिः।
फाल्गुनं वाथ चैत्रं वा मासौ प्रति यथाबलम् ॥ १८२ ॥

રાજાએ પોતાના સૈન્યબળનો યોગ્ય વિચાર કરીને શુભ માગશર માસમાં અથવા ફાગણ માસમાં અથવા ચૈત્ર માસમાં શત્રુ ઉપર ચઢાઇ કરવી. ૧૮૨

मन्येतारिं यदा राजा सर्वथा बलवत्तरम् ।
तदा द्विधा बलं कृत्वा साधयेत्कार्यमात्मनः ॥ १७३ ॥

રાજા જ્યારે જુએ કે શત્રુ સર્વથા વિશેષ બળવાન છે ત્યારે તેણે પોતાના સૈન્યના બે ભાગ કરી દ્વૈધીભાવથી પોતાનું કાર્ય સાધી લેવું. ૧૭૩

यदा परबलानां तु गमनीयतमो भवेत् ।
तदा तु संश्रयेत्क्षिप्रं धार्मिकं बलिनं नृपम् ॥ १७४ ॥

જ્યારે રાજા ઉપર શત્રુનાં સૈન્યોને આવવું અત્યંત સરલ થઈ જાય એમ હોય, ત્યારે તેણે તરતજ બીજા ધાર્મિક અને બળવાન રાજાનો આશ્રય લેવો. ૧૭૪

निग्रहं प्रकृतीनां च कुर्याद्योऽरिबलस्य च ।
उपसेवेत तं नित्यं सर्वयत्नैर्गुरुं यथा ॥ १७५ ॥

જે રાજા મંત્રી આદિ પ્રકૃતિને અને શત્રુના સૈન્યને વશ કરી શકે એવો હોય, તે રાજાની સેવા શરણે ગયેલા રાજાએ નિત્ય ગુરુની જેમ સર્વ પ્રયત્ને કરવી. ૧૭૫

यदि तत्रापि संपश्येद्दोषं संश्रयकारितम् ।
सुयुद्धमेव तत्रापि निर्विशङ्कः समाचरेत् ॥ १७६ ॥

આશ્રય આપનાર રાજામાં પણ જો તે દોષ દેખાય, તો નિઃશંક થઈને તેની સાથે પણ ઉત્તમ યુદ્ધ કરવું. ૧૭૬

सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ।
यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १७७ ॥

નીતિજ્ઞ રાજાએ સર્વ ઉપાયોથી એવું કાર્ય કરવું કે જેથી તેના મિત્રો, ઉદાસીનો અને શત્રુઓ અધિક ન થાય.

आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत् ।
अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषा च तत्त्वतः ॥ १७८ ॥

સર્વ કાર્યોનાં ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિચારવાં. તેમજ ભૂતકાળનાં સર્વ કાર્યોના ગુણદોષોને યથાર્થ રીતે તપાસવા. ૧૭૮

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः ।
अतीते कार्यशेपज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ १७९ ॥

ભૂતકાળનાં કાર્યોના ગુણદોષો જાણનારો, વર્તમાન કાર્યમાં તત્કાલ નિર્ણય કરનારો અને ભાવી કાર્યોના શેષને સમજનારો રાજા શત્રુઓથી પરાભવ પામતો નથી. ૧૭૯

यथैनं नाभिसंदध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ।
तथा सर्वं संविदध्यादेप सामासिको नयः ॥ १८० ॥

મિત્રો, ઉદાસીનો અને શત્રુઓ પોતાને જે રીતે પીડી શકે નહિ, તે રીતે રાજાએ સઘળા ઉપાય કરવા—આ સંક્ષેપમાં નીતિ છે. ૧૮૦

यदा तु यानमातिष्ठेदरिराष्ट्रं प्रति प्रभुः ।
तदानेन विधानेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८१ ॥

રાજાએ જ્યારે શત્રુના દેશ ઉપર ચડાઈ લઈ જવી હોય, ત્યારે તેણે આ (નીચેના) ઉપાયોથી ધીરે ધીરે શત્રુનગર તરફ જવું. ૧૮૧

मार्गशीर्षे शुभे मासि यायाद्यात्रां महीपतिः ।
फाल्गुनं वाथ चैत्रं वा मासौ प्रति यथाबलम् ॥ १८२ ॥

રાજાએ પોતાના સૈન્યબળનો યોગ્ય વિચાર કરીને શુભ માગશર માસમાં અથવા ફાગણ માસમાં અથવા ચૈત્ર માસમાં શત્રુ ઉપર ચઢાઈ કરવી. ૧૮૨

સમરભૂમિમાં રથ અને ઘોડાઓથી લડવું, અનૂપ (પાણી-વાળા) પ્રદેશમાં નૌકા અને હાથીઓથી લડવું; ઝાડઝાંખરાં-વાળા ભાગમાં બાણોથી લડવું; અને કોરી જમીનમાં તલવાર, ઢાલ, તથા આયુધોથી લડવું. ૧૯૨

कुरुक्षेत्रांश्च मत्स्यांश्च पञ्चालाञ्शूरसेनजान् ।
दीर्घांल्लघूंश्चैव नरानग्रानीकेषु योजयेत् ॥ १९३ ॥

કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્ય, પંચાલ અને શૂરસેન એ દેશોમાં જન્મેલા દીર્ઘકાય અને લઘુકાય માણસોને સેનાને મોખરે યોજવા. ૧૯૩

प्रहर्षयेद्बलं व्यूह्य तांश्च सम्यक्परीक्षयेत् ।
चेष्टाश्चैव विजानीयादरीन्योधयतामपि ॥ १९४ ॥

સેનાને વ્યૂહમાં ગોઠવીને તેનો હર્ષ વધારવો, તેની સુવિધિએ પરીક્ષા કરવી અને શત્રુઓ સાથે લડી રહેલા યોદ્ધાઓની ચેષ્ટાઓ જોતા રહેવું. ૧૯૪

उपरुध्यारिमासीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ।
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनम् ॥ १९५ ॥

શત્રુને ચોતરફ ઘેરીને રહેવું, એના દેશને પગ નીચે રાખવો અને એનાં ઘાસ, અન્ન, પાણી, તેમજ ઇંધણાંને સતત દૂષિત કરવાં. ૧૯૫

भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारपरिखास्तथा ।
समवस्कन्दयेच्चैनं रात्रौ वित्रासयेत्तथा ॥ १९६ ॥

તેનાં જળાશયો, કોટકિલ્લા અને ખાઇઓ તોડી નાખવાં, તેને શિથિલ કરી મૂકવો, તેમજ રાત્રે તેને ત્રાસ આપવો. ૧૯૬

उपजप्यानुपजपेद्बुद्ध्येतैव च तत्कृतम् ।
युक्ते च दैवे युद्ध्येत जयप्रेप्सुरपेतभीः ॥ १९७ ॥

શત્રુના ફૂટી શકે એવા માણસોને ફોડવા અને તે પાસેથી શત્રુની યોજના જાણી લેવી. પછી દૈવ અનુકૂળ હો ત્યારે જય ઇચ્છનાર રાજાએ નિર્ભયતાથી યુદ્ધ કરવું. ૧૯૭

सान्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक्।
विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥ १९८ ॥

રાજાએ સામ, દાન, ભેદ એ ત્રણેનો પ્રયોગ કરીને અથવા એમાંના એકએકનો પ્રયોગ કરીને શત્રુઓને જીતવાનો પ્રયત્ન કરવો. પણ ક્યારેય પ્રથમ યુદ્ધથી જીતવાને પ્રયત્ન કરવો નહિ. ૧૯૮

अनित्यो विजयो यस्माद्दृश्यते युद्ध्यमानयोः।
पराजयश्च संग्रामे तस्माद्युद्धं विवर्जयेत् ॥ १९९ ॥

સંગ્રામમાં લડી રહેલા બેઉ રાજાઓના સંબંધમાં વિજય અને પરાજય અનિત્ય દેખાય છે તેથી યુદ્ધને વર્જવું.

त्रयाणामप्युपायानां पूर्वोक्तानामसंभवे ।
तथा युद्ध्येत संपन्नो विजयेत रिपून्यथा ॥ २०० ॥

પણ ઉપર કહેલા ત્રણ ઉપાયો જો અસફલ જાય, તો રાજાએ પોતાના શત્રુઓ સાથે વિજય થાય એવી રીતે તૈયાર થઇને યુદ્ધ કરવું. ૨૦૦

जित्वा संपूजयेद्देवान्ब्राह्मणांश्चैव धार्मिकान्।
प्रदद्यात्परिहारांश्च ख्यापयेदभयानि च ॥ २०१ ॥

એમ જય મેળવીને રાજાએ દેવો અને ધાર્મિક બ્રાહ્મણોને સત્કારવા, જીતેલી પ્રજાને ઉપકારાદિ કરવા અને સૌને અભય આપ્યાની જાહેરાત કરવી. ૨૦૧

सर्वेषां तु विदित्वैषां समासेन चिकीर्षितम् ।
स्थापयेत्तत्र तद्वंश्यं कुर्याच्च समयक्रियाम् ॥ २०२ ॥

જિતાયલા શત્રુરાજા તથા તેના મંત્રી આદિ સૌના અભિપ્રાયને ટૂંકમાં જાણી લેવાં. અને તે રાજાના કોઇ વંશજને ગાદીએ સ્થાપવો, તેમજ તેની સાથે યોગ્ય શરતો કરવી. ૨૦૨

प्रमाणानि च कुर्वीत तेषां धर्म्यान्यथोदितान् ।
रत्नैश्च पूजयेदेनं प्रधानपुरुषैः सह ॥ २०३ ॥

યોગ્ય રીતે આવેલા તેમના ધર્મ્ય આચારોને પ્રમાણરૂપ કરવા અને અભિષેક પામેલા એ રાજાને મુખ્ય પુરુષો સાથે રત્નોથી સત્કાર આપવો. ૨૦૩

आदानमप्रियकरं दानं च प्रियकारकम् ।
अभीप्सितानामर्थानां काले युक्तं प्रशस्यते ॥ २०४ ॥

કોઈ પાસેથી તેને ઇષ્ટ વસ્તુઓ લઇ લેવી એ અપ્રિયકારી છે અને તે આપવી એ પ્રિયકારી છે. તો પણ યોગ્યકાળે તે લેવું–આપવું પ્રશંસાપાત્ર છે. ૨૦૪

सर्वं कर्मेदमायत्तं विधाने दैवमानुषे ।
तयोर्दैवमचिन्त्यं तु मानुषे विद्यते क्रिया ॥ २०५ ॥

આ સર્વ કર્મ દૈવી અને માનવી વિધાનને અધીન છે. પણ તેમાં દૈવી વિધાન અચિંત્ય છે અને માનવી વિધાનમાં કાર્યની સાધના આવશ્યક છે. ૨૦૫

[दैवेन विधिना युक्तं मानुष्यं यत्प्रवर्तते ।
परिक्लेशेन महता तदर्थस्य समाधकम् ॥

દૈવની અનુકળતા નહિ હોવા છતાં જે માનુષી પુરુષાર્થ કરવામાં આવે છે, તે મહાક્લેશે હેતુની સિદ્ધિ આપે છે.]

[संयुक्तस्यापि दैवेन पुरुषकारेण वर्जितम्।
विना पुरुषकारेण फलं क्षेत्रं न यच्छति ॥
દેવની અનુકૂળતા છતાં જો પુરુષાર્થ કરવામાં આવે નહિ, તો ક્ષેત્ર પુરુષાર્થ વિના ફળ આપતું નથી.]

[चंद्रार्काद्या ग्रहा वायुरग्निरापस्तथैव च।
इह दैवेन साध्यन्ते पौरुषेण प्रयत्नतः ॥
સૂર્ય, ચંદ્ર આદિ ગ્રહો, વાયુ, અગ્નિ, તેમજ જળ એ બધાં પ્રયત્ન વડે દેવ અને પુરુષાર્થથી આ લોકમાં સાધ્ય થાય છે.]

सह वापि व्रजेद्युक्तः संधिं कृत्वा प्रयत्नतः।
मित्रं हिरण्यं भूमिं वा संपश्यंस्त्रिविध फलम् ॥ २०६ ॥

રાજાએ શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરવુ અથવા મૈત્રી, સુવર્ણ અને ભૂમિ એ ત્રણ પ્રકારના ફળનો વિચાર કરીને તેની સાથે પ્રયત્નપૂર્વક સંધિ કરીને પાછા આવવુ. ૨૦૬

पार्ष्णिग्राहं च संप्रेक्ष्य तथाक्रन्दं च मण्डले।
मित्रादथाप्यमित्राद्वा यात्राफलमवाप्नुयात् ॥ २०७ ॥

વિજયેચ્છુ રાજાએ રાજમંડલમાંના પાર્ષ્ણિગ્રાહ અને આક્રંદ એ બે રાજાઓ વિશે ધ્યાન રાખવુ અને શત્રુ તથા મિત્ર રાજા પાસેથી ચડાઈ કર્યાનો લાભ મેળવી લેવો. ૨૦૭

हिरण्यभूमिसंप्राप्त्या पार्थिवो न तथैधते।
यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कृशमप्यायतिक्षमम् ॥ २०८ ॥

રાજા સુવર્ણ અને ભૂમિ પ્રાપ્ત કરીને તેવી વૃદ્ધિ પામતો નથી, જેવી દુર્બલ છતાં ભાવીમાં કામ આપે એવી દઢ મૈત્રી મેળવીને તે પામે છે. ૨૦૮

धर्मज्ञं च कृतज्ञं च तुष्टप्रकृतिमेव च।
अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्यते ॥ २०९ ॥

ધર્મજ્ઞ, કૃતજ્ઞ, પ્રસન્નમન, અનુરક્ત, સ્થિર અને આરંભયુક્ત એવો નાનો મિત્ર પણ પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ૨૦૯

प्राज्ञं कुलीनं शूरं च दक्षं दातारमेव च।
कृतज्ञं धृतिमन्तं च कष्टमाहुररिं बुधाः ॥ २१० ॥

પ્રાજ્ઞ, કુલીન, શૂર, દક્ષ, દાતા, કૃતજ્ઞ અને ધૈર્યવાન એવા શત્રુને પંડિતો કષ્ટસાધ્ય કહે છે. ૨૧૦

आर्यता पुरुषज्ञानं शौर्यं करुणवेदिता।
स्थौललक्ष्यं च सततमुदासीनगुणोदयः ॥ २११ ॥

સભ્યતા, પુરુષપરીક્ષા, શૂરવીરતા, દયાળુતા અને ઔદાર્ય એ ઉદાસીન રાજાની સતતની ગુણસામગ્રી છે. ૨૧૧

क्षेम्यां सस्यप्रदां नित्यं पशुवृद्धिकरीमपि।
परित्यजेन्नृपो भूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥ २१२ ॥

રાજાએ પોતાની રક્ષા માટે કલ્યાણકારી, ધાન્યદાયી અને નિત્ય પશુની વૃદ્ધિ કરનારી ભૂમિને પણ વિચારમાં રહ્યા વિના ત્યજી દેવી. ૨૧૨

आपदर्थं धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि।
आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ २१३ ॥

આપત્તિને અર્થે ધનની રક્ષા કરવી, ધનથી પત્નીની રક્ષા અને ધન તેમજ પત્ની એ બન્નેથી સતત સ્વરક્ષા કરવી.

सह सर्वाः समुत्पन्नाः प्रसमीक्ष्यापदो भृशम्।
संयुक्तांश्च वियुक्तांश्च सर्वोपायान्सृजेद्बुधः ॥ २१४॥

બુદ્ધિમાન રાજાએ બધી આપત્તિઓને એકસામટી જથ્થામાં આવી ઊભેલી જોઇને, સામટા કે છૂટા છૂટા સર્વ ઉપાયો કરવા. ૨૧૪

उपेतारमुपेयं च सर्वोपायांश्च कृत्स्नशः।
एतत्त्रयं समाश्रित्य प्रयतेतार्थसिद्धये॥२१५॥

ઉપાય કરનારા, રાજાએ પોતાનો, ઉપાયયોગ્ય વસ્તુનો અને સામ આદિ સર્વ ઉપાયોનો એમ ત્રણેનો સમગ્ર રીતે વિચાર કરીને કાર્યસિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવો. ૨૧૫

एवं सर्वमिदं राजा सह संमन्त्र्य मन्त्रिभिः।
व्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत्॥ २१६॥

આ પ્રમાણે રાજાએ મંત્રીઓ સાથે આ સર્વની મંત્રણા કર્યા બાદ વ્યાયામ કરવો અને પછી સ્નાન કરી બપોરે અંતઃપુરમાં જમવા જવું. ૨૧૬

तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः।
सुपरीक्षितमन्नाद्यमद्यान्मन्त्रैर्विषापहैः॥२१७॥

ત્યાં જઇને રાજાએ એકનિષ્ઠ અને આત્મરૂપ સેવકોએ રાંધેલું એવું ખાતરી કરેલું અન્ન વિષહારી મંત્રોપૂર્વક જમવું.

विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत्।
विषघ्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत्सदा॥२१८॥

રાજાના ભોજનના સર્વ પદાર્થોમાં વિષનાશક ઔષધિઓ નાખવી અને રાજાએ નિયમપૂર્વક સદા વિષહારી રત્નો ધારણ કરવાં. ૨૧૮

परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं व्यजनोदकधूपनैः।
वेषाभरणसंशुद्धाः स्पृशेयुः सुसमाहिताः ॥ २१९ ॥

કસોટીમાં ખરી નીવડેલી, વસ્ત્ર અને આભૂષણમાં વિશુદ્ધ અને એકચિત્ત એવી સ્ત્રીઓ પંખો, પાણી, તેમજ સુગંધી ધૂપથી એ રાજાની સેવા કરે. ૨૧૯

एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने।
स्नाने प्रसाधने चैव सर्वालंकारकेषु च ॥ २२० ॥

વાહન, શય્યા, આસન, ભોજન, સ્નાન અને પ્રસાધન તેમજ સર્વ અલંકારો વિશે પણ રાજાએ આ પ્રમાણે પરીક્ષાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો. ૨૨૦

भुक्तवान्विहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह।
विहृत्य तु यथाकालं पुनः कार्याणि चिन्तयेत् ॥ २२१ ॥

જમ્યા બાદ, રાજાએ રાણીવાસમાં સ્ત્રીઓ સાથે વિહાર કરવો. આમ યથાસમય વિહાર કરીને તેણે ફરી પોતાનાં કાર્યોને વિચારવાં. ૨૨૧

अलंकृतश्च संपश्येदायुधीयं पुनर्जनम्।
वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ॥ २२२ ॥

પછી રાજાએ અલંકાર ધારણ કરી આયુધધારી યોદ્ધાઓને, સર્વ વાહનોને, શસ્ત્રોને અને આભૂષણોને તપાસવાં. ૨૨૨

संध्यां चोपास्य शृणुयादन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत्।
रहस्याख्यायिनां चैव प्रणिधीनां च चेष्टितम् ॥ २२३ ॥

પછી સંધ્યોપાસના કરી રાજાએ, મહેલના અંતરવાસમાં જઈ, શસ્ત્ર ધારણ કરી, ખાનગી ખબરો લાવનારા દૂતોનાં તેમજ એલચીઓનાં કામો સાંભળવાં. ૨૨૩

गत्वा कक्षान्तरं त्वन्यत्समनुज्ञाप्य तं जनम् ।
प्रविशेद्भोजनार्थं च स्त्रीवृतोऽन्तःपुरं पुनः ॥ २२४ ॥

ને બાદ તે દૂતને તથા બીજા એલચીને જવાની આજ્ઞા આપી તેણે બીજા ખંડમાં જવું અને ત્યાંથી સ્ત્રીઓ સાથે રહી ફરીથી ભોજન માટે રણવાસમાં જવું. ૨૨૪

तत्र भुक्त्वा पुनः किंचित्तूर्यघोषैः प्रहर्षितः ।
संविशेत्तु यथाकालमुत्तिष्ठेच्च गतक्लमः ॥ २२५ ॥

ત્યાં રાજાએ ફરીવાર થોડુંક જમવું અને પછી વાજિંત્રોના ઘોષોથી ઉલ્લાસિત થઈ તેણે યથાકાલે શયન કરવું અને વિશ્રામ લઇને યોગ્ય વખતે ઉઠવું. ૨૨૫

एतद्विधानमातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ।
अस्वस्थः सर्वमेतत्तु भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ २२६ ॥

નીરોગી રાજાએ આ વિધિએ રહેવું. પોતે અસ્વસ્થ હોય, તો તેણે તે સર્વ કાર્યોમાં સેવકોને યોજવા. ૨૨૬

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां सप्तमोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામા અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

अध्याय ८ मो

व्यवहारान्दिदृक्षुस्तु ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।
मन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैव विनीतः प्रविशेत्सभाम् ॥ १ ॥

વ્યવહાર× જોવા ઇચ્છતા રાજાએ બ્રાહ્મણો મંત્રીઓ સાથે વિનયપૂર્વક સભામાં પ્રવેશ કરવો. ૧

तत्रासीनः स्थितो वापि पाणिमुद्यम्य दक्षिणम् ।
विनीतवेषाभरणः पश्येत्कार्याणि कार्यिणाम् ॥ २ ॥

વિનીત વેષાલંકાર ધારણ કરી, જમણો હાથ ઊંચો રાખી, તેણે બેઠાં બેઠાં કે ઊભાં ઊભાં પક્ષકારોના દાવા તપાસવા. ૨

प्रत्यहं देशदृष्टैश्च शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः ।
अष्टादशसु मार्गेषु निबद्धानि पृथक्पृथक् ॥ ३ ॥

અઢાર જાતોમાં પડતા એ દાવાઓને રોજ દેશવ્યવહારના અને શાસ્ત્રવ્યવહારના હેતુઓપૂર્વક અલગ અલગ તપાસવા. ૩

[हिंसां यः कुरुते कश्चिद्देयं वा न प्रयच्छति ।
स्थाने ते द्वे विवादस्य भिन्नोऽष्टादशधा पुनः ॥

× અહીં 'વ્યવહાર' શબ્દ ખાસ ધ્યાનમાં [illegible] છે. એના [illegible] અર્થ થાય છે—[illegible] રીત, દાવો, [illegible] નિર્ણય વગેરે. એક અર્થ આવો છે—[illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] વિચાર. [illegible] વ્યવહાર: વિ નાનાર્થેઽવ સંદેહે હરણં હાર ઉચ્યતે। નાનાસંદેહહરણાદ્વ્યવહાર ઇતિ સ્મૃત: ॥

(જે હિંસા કરે છે, અથવા જે દેણું આપતો નથી, તે બે વિવાદ (દાવા)ના કારણરૂપ છે. વળી એ વિવાદ અઢાર જાતના છે.]

અઢાર જાતના વ્યવહાર—

तेषामाद्यमृणादानं निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः ।
संभूय च समुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च ॥ ४ ॥
वेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः ।
क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः ॥ ५ ॥
सीमाविवादधर्मश्च पारुष्ये दण्डवाचिके ।
स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च ॥ ६ ॥
स्त्रीपुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वय एव च ।
पदान्यष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह ॥ ७ ॥

દેણું ન આપવું, ધરાણે મૂકવું, વગર માલિકીએ પારકી વસ્તુ વેચવી, ભાગિયો વેપાર કરવો, આપેલું દાન પાછું ઝૂંટવવું, ઠરાવેલું વેતન ન આપવું, કરેલો કરાર તોડવો, ખરીદીવેચાણમાં કજિયો કરવો, ઢોરના માલિક અને ઢોર પાળનાર વચ્ચે ટંટો થવો, સીમનો ઝગડો થવો, ગાળાગાળી અને મારપીટ કરવી, ચોરી કરવી, જોરજબરાઈ કરવી, પરસ્ત્રીસંગ કરવો, સ્ત્રીપુરુષના ધર્મની વ્યવસ્થા, મિલકતની વહેંચણ, જુગાર અને હારજીતના દાવ—આ અઢાર વાતો માણસોના કજિયાનાં કારણ છે. ૪–૭

एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादं चरतां नृणाम् ।
धर्मं शाश्वतमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥ ८ ॥

આ કારણો ઉપર પુષ્કળ વિવાદ કરતા માણસોનાં કાર્યોનો નિર્ણય રાજાએ શાશ્વત ધર્મનો આશ્રય લઇને કરવો. ૮

વ્યવહારની પરિભાષા—

यदा स्वयं न कुर्यात्तु नृपतिः कार्यदर्शनम् ।
तदा नियुञ्ज्याद्विद्वांसं ब्राह्मणं कार्यदर्शने ॥ ९ ॥

કોઈ કારણથી રાજા પોતે એ કામની તપાસ ન કરી શકે તો તેણે એ તપાસ માટે વિદ્વાન બ્રાહ્મણની નિમણુક કરવી. ૯

सोऽस्य कार्याणि संपश्येत्सभ्यैरेव त्रिभिर्वृतः ।
सभामेव प्रविश्याग्र्यामासीनः स्थित एव वा ॥ १० ॥

તે વિદ્વાને ત્રણ સભ્યો સાથે રહી રાજસભામાં આવવું અને બેઠાં બેઠાં અથવા ઊભાં ઊભાં તે કાર્યો સારી રીતે તપાસવાં

यस्मिन्देशे निषीदन्ति विप्रा वेदविदस्त्रयः ।
राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान्ब्रह्मणस्तां सभां विदुः ॥ ११ ॥

જે દેશસભામાં વેદવેત્તા ત્રણ બ્રાહ્મણો તેમજ રાજાનો અધિકાર પામેલો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ બેસે છે, તેને પંડિતો બ્રહ્માની સભા કહે છે. ૧૧

धर्मो विद्धस्त्वधर्मेण सभां यत्रोपतिष्ठते ।
शल्यं चास्य न कृन्तन्ति विद्धास्तत्र सभासदः ॥ १२ ॥

જે સભામાં ધર્મ અધર્મથી વીંધાઈ ગયો છે, તે સભાના અધર્મથી વીંધાઈ ગયેલા સભાસદો, ધર્મને ભોંકાયેલી શલ્ય ખેંચી કાઢતા નથી (જ્યાં અન્યાય છે, ત્યાં ન્યાય નથી.

सभां वा न प्रवेष्टव्यं वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।
अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ १३ ॥

અથવા તો પહેલે સભામાંજ ન જવું અને જવું જ પડે તો સત્યજ કહેવું જોઈએ. ચુપ રહેવાથી કે જૂઠું બોલવાથી મનુષ્ય પાપી થાય છે. ૧૩

यत्र धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं यत्रानृतेन च ।
हन्यते प्रेक्षमाणानां हतास्तत्र सभासदः ॥ १४ ॥

જે સભામાં, નરી આંખ આગળ, અધર્મથી ધર્મને અને અસત્યથી સત્યને હણવામાં આવે છે, તે સભાના સભાસદો પોતેજ પાપથી માર્યા જાય છે. ૧૪

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोऽवधीत् ॥ १५ ॥

હણાયેલો ધર્મજ હાણ કરે છે. રક્ષાયેલો ધર્મ રક્ષા કરે છે; તેથી ધર્મને નજ હણવો. જોજો. હણાયેલો ધર્મ આપણો વધ ન કરે. ૧૫

वृषो हि भगवान्धर्मस्तस्य यः कुरुते ह्यलम् ।
वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं न लोपयेत् ॥ १६ ॥

ભગવાન ધર્મને 'વૃષ' કહે છે. જે એ 'વૃષ' નો નાશ કરે છે, તેને દેવો 'વૃષલ' અર્થાત્ શૂદ્ર કહે છે. આથી ધર્મનો લોપ કરવો નહિ. ૧૬

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति ॥ १७ ॥

એક ધર્મજ મિત્ર છે, જે મરણકાળે પણ સાથે આવે છે; બીજું બધું તો શરીરની સાથે જ નાશ પામે છે.

पादोऽधर्मस्य कर्तारं पादः साक्षिणमृच्छति।
पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति॥ १८॥

અધર્મનો એક ચોથો ભાગ તેના કર્તાને જાય છે, બીજો ચોથો ભાગ સાક્ષીને પહોંચે છે, ત્રીજો ચોથો ભાગ સભાસદોને મળે છે અને છેલ્લો ચોથો ભાગ રાજાને લાગે છે. ૧૮

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः।
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते॥ १९॥

પણ જે સભામાં નિંદાપાત્રની નિંદા થાય છે, તેમાં રાજા તેમજ સભાસદો પાપમુક્ત થાય છે અને પાપ માત્ર તેના કરનારને લાગે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः।
धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन॥ २०॥

પોતાની જાતિએ કરીનેજ આજીવિકા કરનારો અથવા માત્ર નામનો એવો બ્રાહ્મણ પણ રાજાનો ધર્મપ્રવક્તા (ન્યાયાધીશ) થઈ શકે, પરંતુ શૂદ્ર તો ક્યારેય તે નજ થાય. ૨૦

यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम्।
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः॥ २१॥

જે રાજાનું ધર્મવિવેચન (ન્યાયનિર્ણય) શૂદ્ર કરે છે, તે રાજાનો દેશ તેના જોતાં જોતાંમાંજ ગળાઈ જાય છે. ૨૧

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम्।
विनश्यत्याशु तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम्॥ २२॥

જે રાજ્ય શૂદ્રથી છલોછલ હોય, નાસ્તિકોથી ઊભરાતું હોય અને જેમાં દ્વિજવર્ણો ન હોય, તે સમગ્ર રાજ્ય દુકાળ અને વ્યાધિથી પીડાઇને તત્કાલ વિનાશ પામે છે. ૨૨

धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः।
प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३ ॥

ધર્માસન ઉપર બિરાજી, સર્વ અંગોને ઢાંકી, સ્વસ્થ ચિત્ત રહી અને લોકપાલોને પ્રણામ કરી રાજાએ કામોની તપાસ આરંભવી. ૨૩

अर्थानर्थावुभौ बुद्ध्वा धर्माधर्मौ च केवलौ।
वर्णक्रमेण सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्यिणाम् ॥ २४ ॥

અર્થ અને અનર્થ બન્ને જાણીને તેમજ કેવલ ધર્મ અને અધર્મને વિચારીને, વર્ણના ક્રમથી તેણે કાર્યાર્થીઓ (દાવાવાળાઓ) નાં સર્વ કામો તપાસવાં. ૨૪

बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम्।
स्वरवर्णेङ्गिताकारैश्चक्षुषा चेष्टितेन च ॥ २५ ॥

અવાજ, રંગ, અણુસારા, આકાર, આંખ, ચેષ્ટા તેમજ બહારનાં ચિહ્નો ઉપરથી તેણે માણસોના અંદરના ભાવ જાણી લેવા. ૨૫

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६ ॥

કંપ, રોમાંચ આદિ આકારોથી, ઇશારતોથી, હાલચાલથી, બોલવાથી અને આંખ તથા મોંના ફેરફારોથી મનનો ભેદ પમાય છે. ૨૬

बालदायादिकं रिक्थं तावद्राजानुपालयेत्।
यावत्स स्यात्समावृत्तो यावच्चातीतशैशवः ॥ २७ ॥

બાળકની વારસા આદિની મિલકતનું રાજાએ ત્યાં સુધી

पादोऽधर्मस्य कर्तारं पादः साक्षिणमृच्छति ।
पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति ॥ १८ ॥

અધર્મનો એક ચોથો ભાગ તેના કર્તાને જાય છે, બીજો ચોથો ભાગ સાક્ષીને પહોંચે છે, ત્રીજો ચોથો ભાગ સભાસદો ભજે છે અને છેલ્લો ચોથો ભાગ રાજાને લાગે છે. ૧૮

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः ।
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते ॥ १९ ॥

પણ જે સભામાં નિંદાપાત્રની નિંદા થાય છે, તેમાં ગ તેમજ સભાસદો પાપમુક્ત થાય છે અને પાપ માત્ર તેના નારને લાગે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन ॥ २० ॥

પોતાની જાતિએ કરીનેજ આજીવિકા કરનારો અથવા ના નામનો એવો બ્રાહ્મણ પણ રાજાનો ધર્મપ્રવક્તા (ન્યાયાધીશ થઈ શકે, પરંતુ શૂદ્ર તો ક્યારેય તે નજ થાય. ૨૦

यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम् ।
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः ॥ २१ ॥

જે રાજાનું ધર્મવિવેચન (ન્યાયનિર્ણય) શૂદ્ર કરે છે, તે રાજાનો દેશ તેના જોતાં જોતાંમાંજ ગળાઈ જાય છે. ૨૧

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ।
विनश्यत्याशु तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् ॥ २२ ॥

જે રાજ્ય શૂદ્રથી છલોછલ હોય, નાસ્તિકોથી ભરપુર હોય અને જેમાં દ્વિજવર્ણો ન હોય, તે સમગ્ર રાજ્ય દુકાળ અને વ્યાધિથી પીડાઈને તત્કાલ વિનાશ પામે છે. ૨૨

धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः।
प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३ ॥

ધર્માસન ઉપર બિરાજી, સર્વ અંગોને ઢાંકી, સ્વસ્થ
રહી અને લોકપાલોને પ્રણામ કરી રાજાએ કામોની ત
આરંભવી. ૨૩

अर्थानर्थावुभौ बुद्ध्वा धर्माधर्मौ च केवलौ।
वर्णक्रमेण सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्यिणाम् ॥ २४ ॥

અર્થ અને અનર્થ બન્ને જાણીને તેમજ કેવલ ધર્મ અને
ધર્મને વિચારીને, વર્ણના ક્રમથી તેણે કાર્યાર્થીઓ (દાવાવા-
ળા) નાં સર્વ કામો તપાસવાં. ૨૪

बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम्।
स्वरवर्णेङ्गिताकारैश्चक्षुषा चेष्टितेन च ॥ २५ ॥

અવાજ, રંગ, અણસારા, આકાર, આંખ, ચાળા તેમજ
કારનાં ચિહ્નો ઉપરથી તેણે માણસોના અંદરના ભાવ
ણી લેવા. ૨૫

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६ ॥

કંપ રોમાંચ આદિ આકારોથી, ઇશારતોથી, હાલચાલથી,
થી અને આંખ તથા મોંના ફેરફારોથી મનનો ભે
છે. ૨૬

बालदायादिकं रिक्थं तावद्राजानुपालयेत्।
यावत्स स्यात्समावृत्तो यावच्चातीतशैशवः ॥ २७ ॥

બાળકની વારસા આદિની મિલકતનું રાજાએ ત્યાં સુધી

पादोऽधर्मस्य कर्तारं पादः साक्षिणमृच्छति ।
पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति ॥ १८ ॥

અધર્મનો એક ચોથો ભાગ તેના કર્તાને જાય છે, બીજો ચોથો ભાગ સાક્ષીને પહોંચે છે, ત્રીજો ચોથો ભાગ સભાસદોને મળે છે અને છેલ્લો ચોથો ભાગ રાજાને લાગે છે. ૧૮

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः ।
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते ॥ १९ ॥

પણ જે સભામાં નિંદાપાત્રની નિંદા થાય છે, તેમાં રાજા તેમજ સભાસદો પાપમુક્ત થાય છે અને પાપ માત્ર તેના કરનારને લાગે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन ॥ २० ॥

પોતાની જાતિએ કરીનેજ આજીવિકા કરનારો અથવા નામનો એવો બ્રાહ્મણ પણ રાજાનો ધર્મપ્રવક્તા (ન્યાયાધીશ) થઈ શકે, પરંતુ શૂદ્ર તો ક્યારેય તે નજ થાય. ૨૦

यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम् ।
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः ॥ २१ ॥

જે રાજાનું ધર્મવિવેચન (ન્યાયનિર્ણય) શૂદ્ર કરે, તે રાજાનો [illegible] તેના જોતાં જોતાંમાંજ ગરકાઈ જાય છે. ૨૧

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ।
विनश्यत्याशु तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् ॥ २२ ॥

જે દેશમાં શૂદ્રો [illegible] હોય, નાસ્તિકો [illegible] દ્વિજ [illegible] ન હોય, તે [illegible] દુર્ભિક્ષ [illegible] નાશ પામે છે. ૨૨

धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः।
प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३ ॥

ધર્માસન ઉપર બિરાજી, સર્વ અંગોને ઢાંકી, સ્વસ્થ ચિ
રહી અને લોકપાલોને પ્રણામ કરી રાજાએ કામોની તપા
આરંભવી. ૨૩

अर्थानर्थावुभौ बुद्ध्वा धर्माधर्मौ च केवलौ।
वर्णक्रमेण सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्यिणाम् ॥ २४ ॥

અર્થ અને અનર્થ બન્ને જાણીને તેમજ કેવલ ધર્મ અને
અધર્મને વિચારીને, વર્ણના ક્રમથી તેણે કાર્યોથીઓ (દાવાવા-
ળાઓ) નાં સર્વ કામો તપાસવાં. ૨૪

बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम्।
स्वरवर्णेङ्गिताकारैश्चक्षुषा चेष्टितेन च ॥ २५ ॥

અવાજ, રંગ, અણસારા, આકાર, આંખ, ચેષ્ટા તેમજ
બહારનાં ચિહ્નો ઉપરથી તેણે માણસોના અંદરના ભાવ
જાણી લેવા. ૨૫

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६ ॥

કંપ રોમાંચ આદિ આકારોથી, ઇશારતોથી, હાલચાલથી,
બોલવાથી અને આંખ તથા મોંના ફેરફારોથી મનનો ભે
પમાય છે. ૨૬

बालदायादिकं रिक्थं तावद्राजानुपालयेत्।
यावत्स स्यात्समावृत्तो यावच्चातीतशैशवः ॥ २७ ॥

બાળકની વારસા આદિની મિલકતનું રાજાએ ત્યાં સુધી

पादोऽधर्मस्य कर्तारं पादः साक्षिणमृच्छति।
पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति॥ १८॥

અધર્મનો એક ચોથો ભાગ તેના કર્તાને જાય છે, બીજો ચોથો ભાગ સાક્ષીને પહોંચે છે, ત્રીજો ચોથો ભાગ સભાસદોને મળે છે અને છેલ્લો ચોથો ભાગ રાજાને લાગે છે. ૧૮

राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः।
एनो गच्छति कर्तारं निन्दार्हो यत्र निन्द्यते॥ १९॥

પણ જે સભામાં નિંદાપાત્રની નિંદા થાય છે, તેમાં રાજા તેમજ સભાસદો પાપમુક્ત થાય છે અને પાપ માત્ર તેના કરનારને લાગે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः।
धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन॥ २०॥

પોતાની જાતિએ કરીનેજ આજીવિકા કરનારો અથવા માત્ર નામનો એવો બ્રાહ્મણ પણ રાજાનો ધર્મપ્રવક્તા (ન્યાયાધીશ) થઈ શકે, પરંતુ શૂદ્ર તો ક્યારેય તે નજ થાય. ૨૦

यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम्।
तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः॥ २१॥

જે રાજાનું ધર્મવિવેચન (ન્યાયનિર્ણય) શૂદ્ર કરે છે, તે રાજાનો દેશ તેના જોતાં જોતાંમાંજ ગળાઈ જાય છે. ૨૧

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम्।
विनश्यत्याशु तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम्॥ २२॥

જે રાજ્ય શૂદ્રથી ભરપૂર હોય, નાસ્તિકોથી આક્રાન્ત હોય અને જેમાં દ્વિજવર્ણો ન હોય, તે સમગ્ર રાજ્ય દુકાળ અને વ્યાધિથી પીડાઈને તત્કાલ વિનાશ પામે છે. ૨૨

ममेदमिति यो ब्रूयात्सोऽनुयोज्यो यथाविधि ।
संवाद्य रूपसंख्यादीन्स्वामी तद्द्रव्यमर्हति ॥ ३१ ॥

જો કોઈ કહે કે, 'આ મારી મિલકત છે' તો તેને રાજા વિધિપૂર્વક પૂછપરછ કરવી. મિલકતની વસ્તુનાં રૂપ, સંખ્યા વગેરે વિશે જો તે ખાતરી કરાવે. તો તે ધણી તે દ્રવ્યને પાત્ર છે.

अवेदयानो नष्टस्य देशं कालं च तत्त्वतः ।
वर्णं रूपं प्रमाणं च तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३२ ॥

પણ, જો દાવાદાર એ ગુમ થયેલી વસ્તુનાં રંગ, રૂપ અને પ્રમાણને તેમજ તેના દેશકાળને બરાબર પુરવાર ન કરી શકે, તો એને તે વસ્તુની કિંમત જેટલો દંડ ઘટે છે. ૩૨

आददीताथ षड्भागं प्रणष्टाधिगतान्नृपः ।
दशमं द्वादशं वापि सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ ३३ ॥

ખોવાયેલી જે વસ્તુ રાજા પાસે આવે, તેમાંથી સત્પુરુષોના ધર્મને જાણનારો રાજા તેના રક્ષાદિ નિમિત્તે તેમાંથી છઠ્ઠો, દશમો કે બારમો ભાગ લે ૩૩

प्रणष्टाधिगतं द्रव्यं तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् ।
यांस्तत्र चौरान्गृह्णीयात्तान्राजेभेन घातयेत् ॥ ३४ ॥

ખોવાયેલું જે દ્રવ્ય રાજા પાસે આવ્યું હોય તેને યોગ્ય પહેરામાં રાખવું. ત્યાંથી જે ચોરો તેને લઈ જાય તેમને રાજાએ હાથીથી મરાવી નાખવા. ૩૪

ममायमिति यो ब्रूयान्निधिं सत्येन मानवः ।
तस्याददीत षड्भागं राजा द्वादशमेव वा ॥ ३५ ॥

જો કોઈ માણસ સત્યપૂર્વક કહે, કે આ મારો ધનભંડાર

दातव्यं सर्ववर्णेभ्यो राज्ञा चौरैर्हृतं धनम्।
राजा तदुपयुञ्जानश्चौरस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ ४० ॥

ચોરોએ ચોરેલું ધન રાજાએ તે તે સર્વ વર્ણોને પાછું આપવું. કારણ કે રાજા જો તે ધનનો ઉપયોગ કરે છે, તો તેને ચોરીનું પાપ લાગે છે. ૪૦

जातिजानपदान्धर्माञ्छ्रेणीधर्मांश्च धर्मवित्।
समीक्ष्य कुलधर्मांश्च स्वधर्मं प्रतिपादयेत् ॥ ४१ ॥

જાતિધર્મો, દેશધર્મો, શ્રેણીધર્મો તથા કુલધર્મોને બરાબર જાણીને ધર્મજ્ઞ રાજાએ ન્યાયનિર્ણય કરવો. ૪૧

स्वानि कर्माणि कुर्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः।
प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्मण्यवस्थिताः ॥ ४२ ॥

પોતપોતાના ધર્મોનું પાલન કરનારા અને પોતાનાં નિત્યકર્મો કર્યા કરનારા માણસો દૂર [illegible] લોકોનાં પ્રિય થાય છે. ૪૨

नोत्पादयेत्स्वयं कार्यं राजा नाप्यस्य पूरुषः।
न च प्रापितमन्येन ग्रसेदर्थं कथंचन ॥ ४३ ॥

રાજાએ પોતે અને તેના અધિકારીએ [illegible] ઊભો કરવો નહિ. તેમજ બીજાએ [illegible] આદિના [illegible] નહિ. ૪૩

यथा नयत्यसृक्पातैर्मृगस्य मृगयुः पदम्।
नयेत्तथाऽनुमानेन धर्मस्य नृपतिः पदम् ॥ ४४ ॥

શિકારી જેમ [illegible] ટીપાં [illegible] અનુસંધાન [illegible] રાજાએ [illegible] (ન્યાયનિર્ણય) [illegible] ૪૪

ધર્મ, વ્યવહાર, છળ, લાંઘણ વગેરે દબાણ અને પાંચમું બળ એ વડે ઉપાય કરીને લેણદારે પોતાનું લેણું સર કરવું.

यः स्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् ।
न स राज्ञाऽभियोक्तव्यः स्वकं संसाधयन्धनम् ॥ ५० ॥

જે લેણદાર પોતેજ દેણદાર પાસેથી પોતાનું માગતું ધન મેળવી લે, તો પોતાનું ધન મેળવી લેનારા એ લેણદારને રાજાએ ઠપકો આપવો નહિ. ૫૦

अर्थेऽपव्ययमानं तु करणेन विभावितम् ।
दापयेद्धनिकस्यार्थं दण्डलेशं च शक्तितः ॥ ५१ ॥

લેણા વિશે દેણદાર ના પાડતો હોય, છતાં તપાસથી તે લેણુ સિદ્ધ થતું હોય, તો લેણદારને તેનું લેણું અપાવવું અને દેણદારનો તેની શક્તિ અનુસાર થોડો દંડ કરવો. ૫૧

[यत्र न स्यात्कृतं यत्र करणं च न विद्यते ।
न चोपलम्भपूर्वोक्तस्तत्र दैवीक्रिया भवेत् ॥

જ્યાં લખાણપડાણજ ન કરાયુ હોય અને જ્યાં દસ્તાવેજ ન હોય, ત્યાં આગળ કહેલી તપાસ ન કરતાં દૈવી ક્રિયાજ કરવી.]

अपह्नवेऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि ।
अभियोक्ता दिशेद्देश्यं करणं वाऽन्यदुद्दिशेत् ॥ ५२ ॥

'આપી દે' એમ ન્યાયસભામાં કહેવા છતાં પણ દેણદાર દેણુ ગુપાવે, તો લેણદાર વાદીએ સાક્ષીઓ અથવા બીજા દેખત પુરાવાઓ રજૂ કરવા. ૫૨

अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापह्नुते च यः ।
यश्चाधरोत्तरानर्थान्विगीतान्नावबुद्ध्यते ॥ ५३ ॥

ધર્મ. વ્યવહાર. છળ, સાંવત્ વગેરે દબાણ અને પાંચમું બળ એ વડે ઉપાય કરીને લેણદારે પોતાનું લેણું સર કરવું.

यः स्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् ।
न स राज्ञाऽभियोक्तव्यः स्वकं संसाधयन्धनम् ॥ ५० ॥

જે લેણદાર પોતેજ દેણદાર પાસેથી પોતાનું માગતું ધન મેળવી લે, તો પોતાનું ધન મેળવી લેનારા એ લેણદારને રાજાએ ઠપકો આપવો નહિ. ૫૦

अर्थेऽपव्ययमानं तु करणेन विभावितम् ।
दापयेद्धनिकस्यार्थं दण्डलेशं च शक्तितः ॥ ५१ ॥

લેણા વિશે દેણદાર ના પાડતો હોય, છતાં તપાસથી તે લેણું સિદ્ધ થતું હોય, તો લેણદારને તેનું લેણું અપાવવું અને દેણદારનો તેની શક્તિ અનુસાર થોડો દંડ કરવો. ૫૧

[यत्र न स्यात्कृतं यत्र करणं च न विद्यते ।
न चोपलम्भपूर्वोक्तस्तत्र दैवीक्रिया भवेत् ॥

જ્યાં લખાણુપડાણુજ ન કરાયું હોય અને જ્યાં દસ્તાવેજ ન હોય, ત્યાં આગળ કહેલી તપાસ ન કરતાં દૈવી ક્રિયાજ કરવી.]

अपह्नवेऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि ।
अभियोक्ता दिशेद्देश्यं करणं वाऽन्यदुद्दिशेत् ॥ ५२ ॥

'આપી દે' એમ ન્યાયસભામાં કહેવા છતાં પણ દેણદાર દેણું છુપાવે, તો લેણદાર વાદીએ સાક્ષીઓ અથવા બીજા દેખત પુરાવાઓ રજૂ કરવા. ૫૨

अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापह्नुते च यः ।
यश्चाधरोत्तरानर्थान्विगीतान्नावबुद्ध्यते ॥ ५३ ॥

વાદી જો ક્રિયત પુરવાર કરે નહિ તો ન્યાયાનુસાર તેને બધન અને દંડ કરવાં ઘટે. પ્રતિવાદી જો ત્રણ પખવાડિયાંમાં પોતાનો બચાવ કરે નહિ, તો ન્યાય પ્રમાણે તે પ્રતિવાદીને હારી ગયેલો જાણવો. ૫૮

यो यावन्निह्नुवीतार्थं मिथ्या यावति वा वदेत् ।
तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ दाप्यौ तद्द्विगुणं दमम् ॥ ५९ ॥

જે દેણદાર દેણાની જેટલી રકમ છુપાવે અને જે લેણદાર લેણાનો જેટલો ખોટો દાવો કરે, તે બન્ને અધર્મીઓને રાજાએ તે તે રકમના જેટલા તેટલા પ્રમાણમાં બેવડો દંડ કરવો ૫૯

पृष्टोऽपव्ययमानस्तु कृतावस्थो धनैषिणा ।
त्र्यवरैः साक्षिभिर्भाव्यो नृपब्राह्मणसंनिधौ ॥ ६० ॥

રાજા અને બ્રાહ્મણ ન્યાયાધીશની હાજરીમાં પૂછવામાં આવતાં, જો દેણદાર દેણાનો ઇનકાર કરે, તો લેણદારે ઓછામાં ઓછા ત્રણ સાક્ષીઓથી પોતાનો દાવો સાબિત કરવો. ૬૦

સાક્ષીઓ કેવા કરવા ?—

यादृशा धनिभिः कार्या व्यवहारेषु साक्षिणः ।
तादृशान्संप्रवक्ष्यामि यथा वाच्यमृतं च तैः ॥ ६१ ॥

લેણદારોએ દાવાવહેવારોમાં કેવા સાક્ષીઓ કરવા જોઇએ અને તે સાક્ષીઓએ કેવી સાચી સાક્ષી પૂરવી જોઇએ, તે હવે કહીશ. ૬૧

गृहिणः पुत्रिणो मौलाः क्षत्रविट्शूद्रयोनयः ।
अर्थ्युक्ताः साक्ष्यमर्हन्ति न ये केचिदनापदि ॥ ६२ ॥

ઘરબારવાળાઓ, પુત્રવાળાઓ, એકજ ગામવાસી ક્ષત્રિય,

[illegible] નહિ. ૬૨

आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु कार्याः कार्येषु साक्षिणः ।
सर्वधर्मविदोऽलुब्धा विपरीतांस्तु वर्जयेत् ॥ ६३ ॥

સર્વ વર્ણોમાં જેઓ યથાર્થ કહેનારા હોય, જેઓ સર્વ ધર્મોના જાણનારા હોય અને જેઓ લોભરહિત હોય, તેમનેજ [illegible]ઓમાં સાક્ષીઓ કરવા, એથી વિપરીત ગુણવાળાઓને વર્જવા.

नार्थसंबन्धिनो नाप्ता न सहाया न वैरिणः ।
न दृष्टदोषाः कर्तव्या न व्याध्यार्ता न दूषिताः ॥ ६४ ॥

લેણામાં જેમનું લાગતું વળગતું હોય, જેઓ સ્નેહી-સંબંધી હોય, સહાયક હોય અને વૈરી હોય, જેમણે જૂઠા શપથ ખાધા હોય જેઓ રોગથી પીડાયેલા હોય તેમજ જેઓ દોષિત થયેલા હોય તેમને સાક્ષી કરવા નહિ. ૬૪

न साक्षी नृपतिः कार्यो न कारुककुशीलवौ ।
न श्रोत्रियो न लिङ्गस्थो न सङ्गेभ्यो विनिर्गतः ॥ ६५ ॥

રાજા, કારીગર, નટાદિ વેશધારીઓ, શ્રોત્રિય, બ્રહ્મચારી અને સંગમુક્ત સંન્યાસી—એમને સાક્ષીઓ કરવા નહિ. ૬૫

नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्मकृत् ।
न वृद्धो न शिशुर्नैको नान्त्यो न विकलेन्द्रियः ॥ ६६ ॥

દાસો, નિંદાપાત્રો, ચોરડાકુઓ, અવળાં કામો કરવાવાળા, વૃદ્ધો, બાળકો, ચંડાળો અને અપંગોને સાક્ષી કરવા નહિ. ૬૬

नार्तो न मत्तो नोन्मत्तो न क्षुत्तृष्णोपपीडितः ।
न श्रमार्तो न कामार्तो न क्रुद्धो नापि तस्करः ॥ ६७ ॥

દુખી, નશામાં પડેલો, ઉન્મત્ત થયેલો, ભૂખતરસથી પીડાયેલો, શ્રમથી થાકેલો, કામથી પીડિત અને ચોર એમને પણ સાક્ષીમાં લેવા નહિ. ૬૭

स्त्रीणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युर्द्विजानां सदृशा द्विजाः ।
शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥ ६८ ॥

સ્ત્રીઓની સાક્ષી સ્ત્રીઓ પૂરે, દ્વિજોની સાક્ષી દ્વિજો આપે, શૂદ્રોની સાક્ષી શૂદ્રો પૂરે અને ચંડાળજાતનાઓની સાક્ષી ચંડાળો આપે. ૬૮

अनुभावी तु यः कश्चित्कुर्यात्साक्ष्यं विवादिनाम् ।
अन्तर्वेश्मन्यरण्ये वा शरीरस्यापि चात्यये ॥ ६९ ॥

ઘરના અંતરવાસમાં, અરણ્યમાં કે શરીરના ઘાત સંબંધમાં જે કોઇ જાણકાર હોય તે પક્ષકારો તરફથી સાક્ષી થઈ શકે છે.

स्त्रियाऽप्यसंभवे कार्यं बालेन स्थविरेण वा ।
शिष्येण बन्धुना वापि दासेन भृतकेन वा ॥ ७० ॥

આનો અસંભવ હોય, તો સ્ત્રી, બાળક, વૃદ્ધ, શિષ્ય, સંબંધી, દાસ અને સેવકથી પણ સાક્ષી અપાય ૭૦

बालवृद्धातुराणां च साक्ष्येषु वदतां मृषा ।
जानीयादस्थिरां वाचमुत्सिक्तमनसां तथा ॥ ७१ ॥

બાળક, વૃદ્ધ, રોગી અને ચંચળ ચિત્તવાળાઓ એ સાક્ષીમાં જૂઠું બોલી નાખે છે, તો રાજાએ તેમની અસ્થિર વાણીને જાણી લેવી. ૭૧

साहसेषु च सर्वेषु स्तेयसंग्रहणेषु च।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्ये न परीक्षेत साक्षिणः ॥ ७२ ॥

સાહસકાર્ય, ચોરી, છિનાળું, ગાળાગાળી અને મારામારી એ સૌ કામોમાં સાક્ષીઓ સંબંધમાં ઉપરની જેમ ઝીણી પરીક્ષા કરવી નહિ. ૭૨

बहुत्वं परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधे नराधिपः।
समेषु तु गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोत्तमान् ॥ ७३ ॥

બેઉ પક્ષના સાક્ષીઓમાં વિરોધ હોય, તો જેના ઘણા સાક્ષીઓ હોય તે વાત રાજાએ માન્ય કરવી; જેમાં-સાક્ષીઓ સરખા પ્રમાણમાં સંમત અને અસંમત હોય, તેમાં રાજાએ ગુણવાન સાક્ષીઓની વાત સ્વીકારવી. અને જેમાં ગુણવાન સાક્ષીઓ પણ બેમત હોય, તેમાં તેણે દ્વિજોત્તમોની સાક્ષી માન્ય રાખવી ૭૩

સાક્ષીઓ સંબંધી—

समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिद्ध्यति।
तत्र सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७४ ॥

નજરેનજર દીઠું હોય અને કાનોકાન સાંભળ્યું હોય તો જુબાની સાચી ઠરે છે. તેમાં સત્ય બોલનારો સાક્ષી ધર્મ અને અર્થથી લેપાતો નથી. ૭૪

साक्षी दृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्यसंसदि।
अवाङ्नरकमभ्येति प्रेत्य स्वर्गाच्च हीयते ॥ ७५ ॥

જે સાક્ષી પોતે જોયું હોય અને સાંભળ્યું હોય તેથી ઊલટું જ આર્યસભામાં કહે છે, તે મરણ પછી ઊંધે માથે નરકમાં જાય છે અને સ્વર્ગથી વંચિત રહે છે. ૭૫

यत्रानिबद्धोऽपीक्षेत शृणुयाद्वापि किंचन ।
पृष्टस्तत्रापि तद्ब्रूयाद्यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ७६ ॥

સાક્ષી તરીકે ઊભો ન કરવામાં આવેલો માણસ પણ એ કામમાં જો કાંઇ જોઈ શકતો કે સાંભળી શકતો હોય, તો એને બોલાવવામાં આવે ત્યારે એણે પોતે જેવું જોયું અને સાંભળ્યું હોય તેવુંજ કહેવું. ૭૬

एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्याद्बह्व्यः शुच्योऽपि न स्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तु दोषैश्चान्येऽपि ये वृताः ॥ ७७ ॥

એક વણલોભી સાક્ષી બની શકે. પણ સ્ત્રીબુદ્ધિની અસ્થિરતાને લઇને અનેક પવિત્ર સ્ત્રીઓ પણ સાક્ષી તરીકે પૂરી લેખાય નહિ તેમજ બીજાઓ જે [illegible] ઘેરાયેલા છે, તેઓ પણ અપૂરતા ગણાય. ૭૭

स्वभावेनैव यद्ब्रूयुस्तद्ग्राह्यं व्यावहारिकम् ।
अतो यदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थं तदपार्थकम् ॥ ७८ ॥

સાક્ષીઓ જે સ્વાભાવિક રીતે કહે, તે [illegible] કરવું. પણ તે જે અવળસવળ બોલે તેને ન્યાયને [illegible] નિ-રર્થક જાણવું. ૭૮

सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसंनिधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिना तेन सान्त्वयन् ॥ ७९ ॥

વાદીપ્રતિવાદીઓની સમક્ષ સભામાં [illegible] વિવાદ શરૂ કરતા પહેલાં નીચેના [illegible]. ૭૯

यद्द्वयोरनयोर्वेत्थ कार्येऽस्मिंश्चेष्टितं मिथः ।
तद्ब्रूत सर्वं सत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ८० ॥

यत्रानिबद्धोऽपीक्षेत शृणुयाद्वापि किंचन ।
दृष्टस्तत्रापि तद्ब्रुयाद्यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ७६ ॥

સાક્ષી તરીકે ઊભો ન કરવામાં આવેલો માણસ પણ એ કામમાં જે કાંઇ જોઈ શકતો કે સાંભળી શકતો હોય, તો એને બોલાવવામાં આવે ત્યારે એણે પોતે જેવું જોયું અને સાંભળ્યું હોય તેવુંજ કહેવું. ૭૬

एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्याद्बह्व्यः शुच्योऽपि न स्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तु दोषैश्चान्येऽपि ये वृताः ॥ ७७ ॥

એક વણલોભી સાક્ષી બસ થાય પણ સ્ત્રીબુદ્ધિની અસ્થિરતાને લઇને અનેક પવિત્ર સ્ત્રીઓ પણ સાક્ષી તરીકે પૂરી લેખાય નહિ તેમજ બીજાઓ જે ચોરી આદિ દોષોથી ઘેરાયેલા છે, તેઓ પણ અપૂરતા ગણાય. ૭૭

स्वभावेनैव यद्ब्रूयुस्तद् ग्राह्यं व्यावहारिकम् ।
अतो यदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थं तदपार्थकम् ॥ ७८ ॥

સાક્ષીઓ જે સ્વાભાવિક રીતે કહે, તે દાવાને અંગે માન્ય કરવું. પણ તે જે અવળસવળ બોલે તેને ન્યાયને અર્થે નિરર્થક જાણવું ૭૮

सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसंनिधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिना तेन सान्त्वयन् ॥ ७९ ॥

વાદીપ્રતિવાદીઓની સમક્ષ સભામાં આવેલા સાક્ષીઓને વિવાદ શરૂ કરતા પહેલાં નીચેની વિધિએ સાંત્વન આપવું. ૭૯

यद्द्वयोरनयोर्वेत्थ कार्येऽस्मिंश्चेष्टितं मिथः ।
तद् ब्रूत सर्वं सत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ८० ॥

साहसेषु च सर्वेषु स्तेयसंग्रहणेषु च।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्ये न परीक्षेत साक्षिणः ॥७२॥

સાહસકાર્ય, ચોરી, છિનાળું, ગાળાગાળી અને મારામારી એ સૌ કામોમાં સાક્ષીઓ સંબંધમાં ઉપરની જેમ ઝીણી પરીક્ષા કરવી નહિ. ૭૨

बहुत्वं परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधे नराधिपः।
समेषु तु गुणोत्कृष्टान् गुणिद्वैधे द्विजोत्तमान् ॥७३॥

બેઉ પક્ષના સાક્ષીઓમાં વિરોધ હોય, તો જેના ઘણા સાક્ષીઓ હોય તે વાત રાજાએ માન્ય કરવી; જેમાં-સાક્ષીઓ સરખા પ્રમાણમાં સંમત અને અસંમત હોય, તેમાં રાજાએ ગુણવાન સાક્ષીઓની વાત સ્વીકારવી; અને જેમાં ગુણવાન સાક્ષીઓ પણ બેમત હોય, તેમાં તેણે દ્વિજોત્તમોની સાક્ષી માન્ય રાખવી. ૭૩

સાક્ષીઓ સંબંધી—

समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चैव सिद्ध्यति।
तत्र सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥७४॥

નજરેનજર દીઠું હોય અને કાનોકાન સાંભળ્યું હોય તો જુબાની સાચી ઠરે છે. તેમાં સત્ય બોલનારો સાક્ષી ધર્મ અને અર્થથી લેપાતો નથી. ૭૪

साक्षी दृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्यसंसदि।
अवाङ्नरकमभ्येति प्रेत्य स्वर्गाच्च हीयते ॥ ७५ ॥

જે સાક્ષી પોતે જોયું હોય અને સાંભળ્યું હોય તેથી ઊલટું જ આર્યસભામાં કહે છે, તે મરણ પછી ઊંધે માથે નરકમાં જાય છે અને સ્વર્ગથી વંચિત રહે છે. ૭૫

यत्रानिबद्धोऽपीक्षेत शृणुयाद्वापि किंचन ।
दृष्टस्तत्रापि तद्ब्रूयाद्यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ७६ ॥

સાક્ષી તરીકે ઉભો ન કરવામાં આવેલો માણસ પણ એ કામમાં જો કાંઇ જોઈ શકતો કે સાંભળી શકતો હોય, તો એને બોલાવવામાં આવે ત્યારે એણે પોતે જેવું જોયું અને સાંભળ્યું હોય તેવુંજ કહેવું. ૭૬

एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्याद्बह्व्यः शुच्योऽपि न स्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तु दोषैश्चान्येऽपि ये वृताः ॥ ७७ ॥

એક વણલોભી સાક્ષી બસ થાય. પણ સ્ત્રીબુદ્ધિની અસ્થિરતાને લઇને અનેક પવિત્ર સ્ત્રીઓ પણ સાક્ષી તરીકે પૂરી લેખાય નહિ. તેમજ બીજાઓ જે રોગી આદિ દોષોથી ઘેરાયેલા છે, તેઓ પણ અપૂરતા ગણાય. ૭૭

स्वभावेनैव यद्ब्रूयुस्तद्ग्राह्यं व्यावहारिकम् ।
अतो यदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थं तदपार्थकम् ॥ ७८ ॥

સાક્ષીઓ જે સ્વાભાવિક રીતે કહે, તે દાવાને અંગે માન્ય કરવું. પણ તે જે અવળસવળ બોલે તેને ન્યાયને અર્થે નિરર્થક જાણવું. ૭૮

सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसंनिधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिना तेन सान्त्वयन् ॥ ७९ ॥

વાદીપ્રતિવાદીઓની સમક્ષ સભામાં આવેલા સાક્ષીઓને વિવાદ શરૂ કરતા પહેલાં નીચેની વિધિએ સાંત્વન આપવું. ૭૯

यद्द्वयोरनयोर्वेत्थ कार्येऽस्मिंश्चेष्टितं मिथः ।
तद्ब्रूत सर्वं सत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ८० ॥

આ કામમાં તમે બેઉનો જે અન્યોન્ય વ્યવહાર થયો છે તે જાણો છો, તમે અહીં સાક્ષી છો, તો તે બધું તમે સત્યપૂર્વક કહો. ૮૦

सत्यं साक्ष्ये ब्रुवन्साक्षी लोकानाप्नोति पुष्कलान् ।
इह चानुत्तमां कीर्तिं वागेषा ब्रह्मपूजिता ॥ ८१ ॥

જે સાક્ષી સાક્ષી આપતાં સત્ય બોલે છે, તે ઉત્તમ લોકોને પામે છે અને આ લોકમાં અનુપમ કીર્તિ મેળવે છે. સત્યવાણીજ વેદમાં પૂજાઈ છે. ૮૧

साक्ष्येऽनृतं वदन्पाशैर्बद्ध्यते वारुणैर्भृशम् ।
विवशः शतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यं वदेदृतम् ॥ ८२ ॥

સાક્ષી આપતાં જે અસત્ય બોલે છે, તે સખત રીતે વરુણના પાશોથી બંધાય છે અને સો જન્મ સુધી પરાધીન થાય છે. આથી સાક્ષી આપતાં સત્યજ કહેવું. ૮૨

[ब्राह्मणो वै मनुष्याणामादित्यस्तेजसां दिवि ।
शिरो वा सर्वगात्राणां धर्माणां सत्यमुत्तमम् ॥

આકાશમાં તેજસ્વી પદાર્થોમાં જેમ સૂર્ય શ્રેષ્ઠ છે, મનુષ્યોમાં જેમ બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ અંગોમાં જેમ મસ્તક શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સકલ ધર્મોમાં સત્ય શ્રેષ્ઠ છે.]

[नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ।
साक्षिधर्मे विशेषेण तस्मात्सत्यं विशिष्यते ॥

સત્યથી વિશેષ કોઈ ધર્મ નથી, અસત્યથી વિશેષ કોઈ પાતક નથી, તેથી સાક્ષીના ધર્મકાર્યમાં સત્ય વિશેષે કરીને શ્રેષ્ઠ છે.

[एक एवाद्वितीयं तु प्रब्रुवन्नावबुध्यते ।
सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥

બ્રહ્મ એક અને અદ્વિતીય છે, એમ બોલવામાં આવે તેથી કંઈ એ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થતું નથી. મહાસાગરમાં નાવ જેમ તરવાની સીડી છે, તેમ સત્ય સ્વર્ગે જવાની સીડીરૂપે છે.]

सत्येन पूयते साक्षी धर्मः सत्येन वर्धते ।
तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यं सर्ववर्णेषु साक्षिभिः ॥ ८३ ॥

સત્યથી સાક્ષી પાવન થાય છે અને સત્યથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી સર્વ વર્ણોને વિશે સાક્ષીઓએ સત્યજ બોલવુ

आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी गतिरात्मा तथात्मनः ।
मावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणमुत्तमम् ॥ ८४ ॥

પોતેજ પોતાનો સાક્ષી છે અને પોતેજ પોતાની ગતિ છે. એટલે માણસોના ઉત્તમ સાક્ષીરૂપ પોતાના આત્માને તુ અવમાનીશ મા. ૮૪

मन्यन्ते वै पापकृतो न कश्चित्पश्यतीति नः ।
तांस्तु देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥ ८५ ॥

પાપ કરનારાઓ માને છે કે, 'અમને કોઈ જોતુ નથી.' પણ દેવો અને તેમનો પોતાનો અ તર્યામી આત્મા તેમને જુએજ છે. ૮૫

द्यौर्भूमिरापो हृदयं चन्द्रार्काग्नियमानिलाः ।
रात्रिः संध्ये च धर्मश्च वृत्तज्ञाः सर्वदेहिनाम् ॥ ८६ ॥

આકાશ, ભૂમિ, જલ, હૃદય, ચ દ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, યમ, વાયુ, રાત્રિ, બે સ ધ્યાઓ, તેમજ ધર્મ—એ સર્વ સૌ દેહધારીઓનાં વર્તનને જાણનારાં છે. ૮૬

देवब्राह्मणसांनिध्ये साक्ष्यं पृच्छेदृतं द्विजान् ।
उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वा पूर्वाह्णे वै शुचिः शुचीन् ॥८७॥

સવારના પહોરમાં શુદ્ધ થઇને, ન્યાયાધીશે, દેવ અને બ્રાહ્મણની સમક્ષમાં, ઉત્તર તથા પૂર્વ તરફ મોં રાખી રહેલા પવિત્ર બ્રાહ્મણોની સત્ય એવી સાક્ષી લેવી. ૮૭

ब्रूहीति ब्राह्मणं पृच्छेत्सत्यं ब्रूहीति पार्थिवम् ।
गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥८८॥

બ્રાહ્મણને 'કહો' એમ કહીને પૂછવું; ક્ષત્રિયને 'સાચું કહો' કહીને પૂછવું; વૈશ્યને ગાય, ઘી અને સોનાની ચોરીનું પાપ બતાવી પૂછવું અને શૂદ્રોને સર્વ પાપો બતાવી પૂછવું.

ब्रह्मघ्नो ये स्मृता लोका ये च स्त्रीबालघातिनः ।
मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य ते ते स्युर्ब्रुवतो मृषा ॥८९॥

જૂઠું બોલનારને તે તે લોક મળે છે, જે જે લોક બ્રહ્મહત્યારા, સ્ત્રીહત્યારા, બાલહત્યારા, મિત્રદ્રોહી અને કૃતઘ્ની માટે કહ્યા છે. ૮૯

जन्मप्रभृति यत्किंचित्पुण्यं भद्र त्वया कृतम् ।
तत्ते सर्वं शुनो गच्छेद्यदि ब्रूयास्त्वमन्यथा ॥९०॥

ભલા! જન્મથી માંડીને તું જે કાંઈ પુણ્ય કમાયો હશે, તે બધું તું જૂઠું બોલશે તો કૂતરાને મોંએ જશે. ૯૦

एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कल्याण मन्यसे ।
नित्यं स्थितस्ते हृद्येष पुण्यपापेक्षिता मुनिः ॥९१॥

ભલા ભાઈ! તું જે માને છે કે એક હું જ છું, પણ

તારા હૈયામાં તો પેલો પુણ્યપાપ જોનારો પરમાત્મા નિત્ય બેઠો છે તેને જો! ૯૧

यमो वैवस्वतो देवो यस्तवैष हृदि स्थितः ।
तेन चेदविवादस्ते मा गङ्गां मा कुरून्गमः ॥ ९२ ॥

એ વૈવસ્વત યમદેવ (પરમાત્મા) તારા હૃદયમાંજ રહ્યા છે. તને તેમની સાથે વિવાદ ન હોય, તો તો તું ગંગાએ ન જઈશ અને કુરુક્ષેત્રમાં પણ જઈશ નહિ. ૯૨

नग्नो मुण्डः कपालेन भिक्षार्थी क्षुत्पिपासितः ।
अन्धः शत्रुकुलं गच्छेद्यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ९३ ॥

જે જૂઠી સાક્ષી આપે છે, તેને નાગો, બોડકો, ભૂખતરસે પીડાયેલો અને આંધળો થઈ, ખપ્પર લઇ, શત્રુને ઘેર ભીખ માગવા જવું પડે છે. ૯૩

अवाक्शिरास्तमस्यन्धे किल्बिषी नरकं व्रजेत् ।
यः प्रश्नं वितथं ब्रूयात्पृष्टः सन् धर्मनिश्चये ॥ ९४ ॥

ન્યાયની નિર્ણયવેળાએ પૂછવામાં આવે, ત્યારે જે સાક્ષી પ્રશ્નનો ખોટો જવાબ આપે છે, તે પાપિયો ઊંધે માથે અંધ નરકે પડે છે. ૯૪

अन्धो मत्स्यानिवाश्नाति स नरः कण्टकैः सह ।
यो भाषतेऽर्थवैकल्यमप्रत्यक्षं सभां गतः ॥ ९५ ॥

ન્યાયસભામાં આવી, જે ગોટાળાભર્યા અર્થવાળું જૂઠાણું કહે છે, તે માણસ આંધળાની જેમ કાંટાઓ સાથે માછલાં ખાય છે. ૯૫

यस्य विद्वान् हि वदतः क्षेत्रज्ञो नाभिशङ्कते ।
तस्मान्न देवाः श्रेयांसं लोकेऽन्यं पुरुषं विदुः ॥ ९६ ॥

જે સાક્ષી આપનારનો વિદ્વાન અંતરાત્મા સત્યાસત્યની શંકા કરતો નથી, તે પુરુષ કરતાં બીજા કોઈને દેવો આ લોકમાં ચડિયાતો જાણતા નથી. ૯૬

यावतो बान्धवान्यस्मिन्हन्ति साक्ष्येऽनृतं वदन्।
तावतः संख्यया तस्मिञ्छृणु सौम्यानुपूर्वशः ॥ ९७॥

હે સૌમ્ય! સાક્ષીમાં અસત્ય બોલનારો જેટલા બાંધવોને નરકમાં ગબડાવે છે, તેટલાની સંખ્યા વિશે ક્રમપૂર્વક સાંભળ.

[एवं संबन्धनात्तस्मान्मुच्यते नियतानृतः।
पशून्गोश्वपुरुषाणां हिरण्यं भूर्यथाक्रमम् ॥

આમ પશુ, ગાય, ઘોડા, પુરુષ, સોનું અને ભૂમિ એ સંબંધમાં જે જૂઠું બોલે છે, તેના બાંધવો યથાક્રમે શ્રેય વિનાના થાય છે.]

पञ्च पश्वनृते हन्ति दश हन्ति गवानृते।
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ ९८ ॥

પશુસંબંધી અસત્ય બોલીને તે પાંચ બાંધવોને, ગાય-સંબંધી અસત્ય બોલીને દશ બાંધવોને, ઘોડા સંબંધી અ-સત્ય બોલીને સો બાંધવોને અને પુરુષ સંબંધી અસત્ય બોલીને તે હજાર બાંધવોને નરકે નાખે છે. ૯૮

हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन्।
सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः ॥ ९९ ॥

સુવર્ણને અર્થે અસત્ય બોલનારો જન્મેલા અને જન્મેલા બાંધવોને નરકવાસી કરે છે અને ભૂમિ સંબંધે અસત્ય કહેનારો સર્વ પ્રાણીઓને નરકમાં પાડે છે. તેથી ભૂમિ વિશે અસત્ય બોલીશ જ મા. ૯૯

अप्सु भूमिवदित्याहुः स्त्रीणां भोगे च मैथुने ।
अब्जेषु चैव रत्नेषु सर्वेष्वश्ममयेषु च ॥ १०० ॥

જલાશયો વિશે, સ્ત્રીઓના ભોગ–મૈથુન વિશે, મોતી વગે
વિશે, રત્નો વિશે, તેમજ સર્વ પાષાણ પદાર્થો વિશે જૂઠી
સાક્ષી આપનારને ભૂમિને લગતુ પાપફલ લાગે છે–એમ
ઋષિઓ કહે છે. ૧૦૦

[पशुवत्क्षौद्रघृतयोर्यानेषु च तथाऽश्ववत् ।
गोवद्रजतवस्त्रेषु धान्ये ब्राह्मणवद्विधिः ॥

મધ અને ઘીના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને પશુને લગતું,
વાહનો સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને ઘોડાને લગતું, ચાંદી અને
વસ્ત્રના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને ગાયને લગતુ અને ધાન્ય-
ના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને બ્રાહ્મણને લગતુ -એમ પાપનાં
ફળ લાગે છે.]

एतान्दोषानवेक्ष्य त्वं सर्वाननृतभाषणे ।
यथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वमेवाञ्जसा वद ॥ १०१ ॥

અસત્ય બોલવામાં આ દોષો રહ્યા છે એ જોઇને તું તે
બધું જેવું જોયુ ને સાંભળ્યુ હોય તેવું સત્ય કહે ૧૦૧

गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथा कारुकुशीलवान् ।
प्रैष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्राञ्छूद्रवदाचरेत् ॥ १०२ ॥

ઢોર ચારનારા, વણજ કરનારા, કારીગરો, નટાદિ ધંધા-
રીઓ, ચાકરો અને વ્યાજજીવી બ્રાહ્મણો એમની સાથે
જ શૂદ્રના જેમ આચાર રાખવો. ૧૦૨

[येऽप्यतीताः स्वधर्मेभ्यः परपिंडोपजीविनः ।
द्विजत्वमभिकांक्षन्ति तांश्च शूद्रानिवाचरेत् ॥

વળી જેઓ સ્વધર્મોથી ચ્યુત થયા છે, જેઓ પારકાનું અન્ન ખાઈ જીવનારા છે અને છતાં જેઓ બ્રાહ્મણપણાની આશા રાખે છે, તેમને પણ રાજાએ શૂદ્રની જેમ વર્તાવ આપવો.]

तद्वदन् धर्मतोऽर्थेषु जानन्नप्यन्यथा नरः।
न स्वर्गाच्च्यवते लोकाद्दैवीं वाचं वदन्ति ताम्॥ १०३॥

દાવાની બાબતમાં જાણકાર હોવા છતાં માણસ જો ધર્મને કારણે અન્યથા બોલે, તો તે સ્વર્ગલોકથી પતિત થતો નથી. ઋષિઓ તે વાણીને દૈવી કહે છે. ૧૦૩

शूद्रविट्क्षत्रविप्राणां यत्रर्तोक्तौ भवेद्वधः।
तत्र वक्तव्यमनृतं तद्धि सत्याद्विशिष्यते॥ १०४॥

સત્ય બોલવાથી જ્યાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનો વધ થાય એમ હોય, ત્યાં અસત્ય ભલે બોલવું. કેમકે તેવું અસત્ય સત્ય કરતાં વિશેષ છે. ૧૦૪

वाग्दैवत्यैश्च चरुभिर्यजेरंस्ते सरस्वतीम्।
अनृतस्यैनसस्तस्य कुर्वाणा निष्कृतिं पराम्॥ १०५॥

તેવા અસત્યના પાપના પરમ પ્રાયશ્ચિત્ત સારુ તે બોલનારે વાણીદેવતાને ઉદ્દેશીને ચરુઓ બનાવી સરસ્વતીનું યજન કરવું.

कूष्माण्डैर्वापि जुहुयाद्घृतमग्नौ यथाविधि।
उदित्यृचा वा वारुण्या त्र्यृचेनाब्दैवतेन वा॥ १०६॥

અથવા કુષ્માંડમંત્રો (यद्देवा देवहेडनम्) વડે અગ્નિમાં યથાવિધિ ઘીનો હોમ કરવો; અથવા (उदुत्तमं वरुणपाशं) એ વરુણદેવના કે (आपो हिष्ठा) આદિ મંત્રોથી જલદેવતાની ત્રણ ઋચાઓ વડે અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૦૬

त्रिपक्षादब्रुवन्साक्ष्यमृणादिषु नरोऽगदः ।
तदृणं प्राप्नुयात्सर्वं दशबन्धं च सर्वतः ॥ १०७ ॥

यस्य दृश्येत सप्ताहादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः ।
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणमृणं दाप्यो दमं च सः ॥ १०८ ॥

લેણદેણના દાવાઓમાં કરજદારનો સાક્ષી નીરોગી હોવા છતાંય જો ત્રણ પખવાડિયાં સુધી જુબાની ન આપે તો લેણાની બધી રકમ લેણદારને ભરે. અને તે સાક્ષીએ લેણાની તે રકમના દશમા ભાગ જેટલો રાજાને દંડ આપવો પડે. સાક્ષી આપી ગયેલા માણસને જો સાત દિવસમાં રોગ, આગ કે સંબંધીનું મરણ આવી પડેલું જણાય, તો રાજાએ કરજદાર પાસેથી લેણદારને તેનું લેણું અપાવવું અને તે સાક્ષીને દંડ કરવો.

असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः ।
अविन्दंस्तत्त्वतः सत्यं शपथेनापि लम्भयेत् ॥ १०९ ॥

જે દાવાઓમાં પરસ્પર પક્ષકારોના સાક્ષીઓ ન હોય અને જેમાં તાત્ત્વિક સત્ય જાણી શકાતું ન હોય, તેમાં શપથ આપીને સત્ય મેળવવું. ૧૦૯

महर्षिभिश्च देवैश्च कार्यार्थं शपथाः कृताः ।
वसिष्ठश्चापि शपथं शेपे पैजवने नृपे ॥ ११० ॥

દેવો અને મહર્ષિઓએ પણ કાર્યાર્થે શપથ ખાધા હતા. પિજવન પુત્ર સુદાસ રાજાની આગળ વસિષ્ઠે સુધ્ધાં સોગન ખાધા હતા. (વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠ ઉપર હત્યાનું આળ ચડાવ્યું હતું.) ૧૧૦

न वृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थे नरो बुधः।
वृथा हि शपथं कुर्वन्प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ १११ ॥

ડાહ્યા માણસે નાની વાતમાં પણ ખોટા સોગન ન ખાવા. ખોટા શપથ ખાનારો આ લોક ને પરલોક બન્નેમાં નાશ પામે છે. ૧૧૧

कामिनीषु विवाहेषु गवां भक्ष्ये तथेन्धने।
ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥ ११२ ॥

કામિનીઓ સાથેના વિલાસોમાં, વિવાહોમાં, ગાય ખાઈ ગઈ હોય ત્યારે, તેમજ યજ્ઞનાં ઇંધન સંબંધમાં અને બ્રાહ્મણ ઉપરની સંકટવેળાએ સોગન ખાવામાં પાપ નથી. ૧૧૨

सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः।
गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥ ११३ ॥

બ્રાહ્મણને સત્યના, ક્ષત્રિયને વાહન અને આયુધના, વૈશ્યને ગાય, ધાન્ય, તેમજ સુવર્ણના અને શૂદ્રને સર્વ પાપોના શપથ આપવા. ૧૧૩

अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनं निमज्जयेत्।
पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत्पृथक् ॥ ११४ ॥

એની પાસે દેવતા ઉપડાવવો અથવા એને પાણીનાં ડૂબકી લેવડાવવી અથવા એની પાસે પત્ની કે પુત્રને માથે હાથ મુકાવવો. ૧૧૪

यमिद्धो न दहत्यग्निरापो नोन्मज्जयन्ति च।
न चार्तिमृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथे शुचिः ॥ ११५ ॥

જેને ધગધગતો દેવતા બાળે નહિ, જેને પાણી ડુબાડે

કે નહિ અને જેને તત્કાળ મહાપીડા આવી પડે નહિ, તેને ગપથમાં શુદ્ધ જાણવો. ૧૧૫

वत्सस्य ह्यभिशस्तस्य पुरा भ्रात्रा यवीयसा।
नाग्निर्ददाह रोमापि सत्येन जगतः स्पशः ॥ ११६ ॥

પૂર્વે વત્સઋષિને તેના નાના ભાઇએ દોષ લગાડયો હતો (તુ શૂદ્ર છે. બ્રાહ્મણ નથી), ત્યારે સત્યને કારણે જગતનું બધું જાણનારા અગ્નિએ તેનું રુંવાડું સરખુ યે બાળ્યું નહોતું.

यस्मिन्यस्मिन्विवादे तु कौटसाक्ष्यं कृतं भवेत्।
तत्तत्कार्यं निवर्तेत कृतं चाप्यकृतं भवेत् ॥ ११७ ॥

જે જે દાવામાં ભળતી સાક્ષી અપાયેલી હોય, તે તે ફરી ચલાવવા અને થયેલું ન થયેલું ગણવું. ૧૧૭

लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्कामात्क्रोधात्तथैव च।
अज्ञानाद्बालभावाच्च साक्ष्यं वितथमुच्यते ॥ ११८ ॥

લોભ, મોહ, ભય, મૈત્રી, કામ, ક્રોધ, અજ્ઞાન અને નાદાનીને લીધે ખોટી સાક્ષી અપાય છે. ૧૧૮

एषामन्यतमे स्थाने यः साक्ष्यमनृतं वदेत्।
तस्य दण्डविशेषांस्तु प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ ११९ ॥

આમાંથી ગમે તે કોઇ કારણે જે જૂઠી સાક્ષી પૂરે, તેને કયા વિશિષ્ટ દંડ હોય, તે હું ક્રમપૂર્વક કહીશ. ૧૧૯

लोभात्सहस्रं दण्ड्यस्तु मोहात्पूर्वं तु साहसम्।
भयाद्द्वौ मध्यमौ दण्डौ मैत्रात्पूर्वं चतुर्गुणम् ॥ १२० ॥

લોભને કારણે એક હજાર પણનો દંડ થાય. મોહને કારણે પ્રથમ સાહસનો, ભયને કારણે બે મધ્યમ સાહસનો અને મૈત્રીને કારણે પ્રથમ સાહસનો ચોગણો એમ દંડ થાય. ૧૨૦

न वृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थे नरो बुधः।
वृथा हि शपथं कुर्वन्प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ १११ ॥

ડાહ્યા માણસે નાની વાતમાં પણ ખોટા સોગન ન ખાવા. ખોટા શપથ ખાનારો આ લોક ને પરલોક બન્નેમાં નાશ પામે છે. ૧૧૧

कामिनीषु विवाहेषु गवां भक्ष्ये तथेन्धने ।
ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥ ११२ ॥

કામિનીઓ સાથેના વિલાસોમાં, વિવાહોમાં, ગાય ખાઈ ગઈ હોય ત્યારે, તેમજ યજ્ઞનાં ઇંધન સંબંધમાં અને બ્રાહ્મણ ઉપરની સંકટવેળાએ સોગન ખાવામાં પાપ નથી. ૧૧૨

सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ।
गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥ ११३ ॥

બ્રાહ્મણને સત્યના, ક્ષત્રિયને વાહન અને આયુધના, વૈશ્યને ગાય, ધાન્ય, તેમજ સુવર્ણના અને શૂદ્રને સર્વ પાપોના શપથ આપવા. ૧૧૩

अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनं निमज्जयेत् ।
पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत्पृथक् ॥ ११४ ॥

એની પાસે દેવતા ઉપડાવવો અથવા એને પાણીમાં ડૂબકી લેવડાવવી અથવા એની પાસે પત્ની કે પુત્રને માથે હાથ મુકાવવો. ૧૧૪

यमिद्धो न दहत्यग्निरापो नोन्मज्जयन्ति च ।
न चार्तिमृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथे शुचिः ॥ ११५ ॥

જેને ધગધગતો દેવતા બાળે નહિ, જેને પાણી ડુબાડી

अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः।
सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत्। १२६ ॥

અપરાધીનાં આવર્તન, તેમના દેશકાલ, અપરાધીની સહનશક્તિ, તેમજ અપરાધ, એ બધાંનો યથાર્થ વિચાર કર્યા પછી રાજાએ દંડપાત્રોને દંડ કરવો. ૧૨૬

अधर्मदण्डनं लोके यशोघ्नं कीर्तिनाशनम्।
अस्वर्ग्यं च परत्रापि तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १२७ ॥

અધર્મપૂર્વક દંડ કરવાથી આ લોકમાં યશનો ઘાત થાય છે અને કીર્તિનાશ આવે છે. તેમજ તેથી પરલોકમાં સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાય છે—આથી દંડ અન્યાયથી કરવો નહિ. ૧૨૭

अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्।
अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ १२८ ॥

જે રાજા દંડને અયોગ્ય એવાને દંડે છે અને દંડને યોગ્ય એવાને દંડતો નથી, તે મહાન અપયશ પામે છે અને નરકને વિશે જાય છે ૧૨૮

वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद्धिग्दण्डं तदनन्तरम्।
तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम् ॥ १२९ ॥

પ્રથમ વાણીદંડ આપવો, પછી ધિક્કારરૂપી દંડ આપવો, એ પછી ધનનો દંડ કરવો અને છેલ્લે મારવાનો શારીરિક દંડ દેવો ૧૨૯

वधेनापि यदा त्वेतान्निग्रहीतुं न शक्नुयात्।
तदैषु सर्वमप्येतत्प्रयुञ्जीत चतुष्टयम् ॥ १३० ॥

શારીરિક દંડથી પણ જો તે અપરાધીઓ કબજે ન આવી શકે, તો તેમને વિશે ઉપરના ચારે દંડોનો સાથે પ્રયોગ કરવો.

कामाद्दशगुणं पूर्वं क्रोधात्तु त्रिगुणं परम्।
अज्ञानाद्द्वे शते पूर्णे बालिश्याच्छतमेव तु ॥१२१॥

કામને કારણે પ્રથમ સાહસથી દશગણો. ક્રોધને કારણે મધ્યમ સાહસથી ત્રણગણો, અજ્ઞાનને કારણે બસો પણનો અને નાદાનીને કારણે સો પણનો એમ દંડ કરવો. ૧૨૧

एतानाहुः कौटसाक्ष्ये प्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः।
धर्मस्याव्यभिचारार्थमधर्मनियमाय च ॥१२२॥

ધર્મની વિશુદ્ધિ અર્થે તેમજ અધર્મના અવરોધ માટે વિદ્વાનોએ ભળતી સાક્ષીના સંબંધમાં આ દંડો કહ્યા છે. ૧૨૨

कौटसाक्ष्यं तु कुर्वाणांस्त्रीन्वर्णान्धार्मिको नृपः।
प्रवासयेद्दण्डयित्वा ब्राह्मणं तु विवासयेत् ॥१२३॥

ખોટી સાક્ષી પૂરનારા બ્રાહ્મણ સિવાયના ત્રણ વર્ણોનાને ધાર્મિક રાજાએ દંડ કરી દેશવટો આપવો અને બ્રાહ્મણને માત્ર દેશનિકાલ કરવો. ૧૨૩

दश स्थानानि दण्डस्य मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत्।
त्रिषु वर्णेषु यानि स्युरक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥१२४॥

મનુએ દંડનાં જે દશ સ્થાનો કહ્યાં છે, તે બ્રાહ્મણેતર ત્રણ વર્ણો માટે છે. બ્રાહ્મણ તો અક્ષત રીતે દેશવટોજ પામે. ૧૨૪

उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पञ्चमम्।
चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च ॥१२५॥

ઉપસ્થ, ઉદર, જીભ, બે હાથ, બે પગ, એ પાંચ તેમજ બે આંખ, નાક, બે કાન, ધનસંપત્તિ અને શરીર એમ શિક્ષા માટેનાં દશ સ્થાનો છે. ૧૨૫

अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः।
सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत्। १२६॥

અપરાધીનાં આવર્તન, તેમના દેશકાલ, અપરાધીની સહનશક્તિ, તેમજ અપરાધ, એ બધાંનો યથાર્થ વિચાર કર્યા પછી રાજાએ દંડપાત્રોને દંડ કરવા. ૧૨૬

अधर्मदण्डनं लोके यशोघ्नं कीर्तिनाशनम्।
अस्वर्ग्यं च परत्रापि तस्मात्तत्परिवर्जयेत्॥ १२७॥

અધર્મપૂર્વક દંડ કરવાથી આ લોકમાં યશનો નાશ થાય છે અને કીર્તિનાશ આવે છે. તેમજ તેથી પરલોકમાં સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાય છે- આથી દંડ અન્યાયથી કરવો નહિ. ૧૨૭

अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्।
अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति॥ १२८॥

જે રાજા દંડને અયોગ્ય એવાને દંડે છે અને દંડને યોગ્ય એવાને દંડતો નથી, તે મહાન અપયશ પામે છે અને નરકને વિશે જાય છે. ૧૨૮

वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद्धिग्दण्डं तदनन्तरम्।
तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम्॥ १२९॥

પ્રથમ વાણીદંડ આપવો, પછી ધિક્કારરૂપી દંડ આપવો, એ પછી ધનનો દંડ કરવો અને છેલ્લે મારવાનો શારીરિક દંડ દેવો ૧૨૯

वधेनापि यदा त्वेतान्निग्रहीतुं न शक्नुयात्।
तदैषु सर्वमप्येतत्प्रयुञ्जीत चतुष्टयम्॥ १३०॥

શારીરિક દંડથી પણ જો તે અપરાધીઓ કબજે ન આવી શકે, તો તેમને વિશે ઉપરના ચારે દંડનો સાથે પ્રયોગ કરવો

लोकसंव्यवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।
ताम्ररूप्यसुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १३१ ॥

લોકના વહેવાર માટે જગતમાં તાંબાનાં, રૂપાનાં અને સુવર્ણનાં જે નાણાંનામો પ્રસિદ્ધ છે, તે હું અશેષે કહીશ. 131

जालान्तरगते भानौ यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।
प्रथमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥ १३२ ॥

જાળીમાં પડેલાં સૂર્યકિરણોમાં જે સૂક્ષ્મ રજ દેખાય છે, તે પ્રમાણોમાં પ્રથમ એવી ત્રસરેણુ કહેવાય છે. ૧૩૨

त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिक्षैका परिमाणतः ।
ता राजसर्षपस्तिस्रस्ते त्रयो गौरसर्षपः ॥ १३३ ॥

આ આઠ ત્રસરેણુઓને પરિમાણમાં એક લિક્ષા (લીખ) જાણવી. એ ત્રણ લિક્ષાનો એક રાજસર્ષપ (સરસવનો દાણો) થાય છે અને ત્રણ રાજસર્ષપનો એક ગૌરસર્ષપ (સફેદ સરસવ) બને છે. ૧૩૩

सर्षपाः षड् यवो मध्यस्त्रियवं त्वेककृष्णलम् ।
पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ १३४ ॥

છ સર્ષપનો એક મધ્યમ યવ થાય છે. ત્રણ યવની એક કૃષ્ણલ (રતી) થાય છે. પાંચ રતીનો એક માષ (માસો) થાય છે અને સોળ માસાનો એક સુવર્ણ થાય છે. ૧૩૪

पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश ।
द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रौप्यमाषकः॥ १३५ ॥

ચાર સુવર્ણનો એક પલ થાય છે અને દશ પલનો એક ધરણ છે. બે કૃષ્ણલ એકઠી થતાં એક રૌપ્યમાષક (ચાંદીનો માસો) જાણવો. ૧૩૫

ते षोडश स्याद्धरणं पुराणश्चैव राजतः ।
कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः ॥ १३६ ॥

એવા સોળ માસાનો ચાંદીનો એક ધરણ કે પુરાણ થાય છે. તાંબાના કાર્ષિક પણને કાર્ષાપણ જાણવો. (આ કાર્ષાપણ અથવા પણ પૈસાનો ભાગ છે) ૧૩૬

धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः ।
चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥ १३७ ॥

ચાંદીના દશ ધરણને એક શતમાન જાણવો અને ચાર સુવર્ણને એક નિષ્ક બરાબર જાણવો. ૧૩૭

पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहसः स्मृतः ।
मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥ १३८ ॥

અઢીસો પણનો પ્રથમ સાહસ કહેવાય છે. પાંચસો પણનો મધ્યમ સાહસ જાણવો અને હજાર પણનો ઉત્તમ સાહસ કહેવાય છે. ૧૩૮

લેણદેણના દાવા—

ऋणे देये प्रतिज्ञाते पञ्चकं शतमर्हति ।
अपह्नवे तद्द्विगुणं तन्मनोरनुशासनम् ॥ १३९ ॥

દેણું કબૂલ કરવામાં આવે તો દેણદારે પાંચ ટકા દંડ આપવો જોઈએ, પણ તે છુપાવે અને દેણું સાબિત થાય તો તેને તેનો બમણો દંડ થાય, એમ મનુની આજ્ઞા છે. ૧૩૯

वसिष्ठविहितां वृद्धिं सृजेद्वित्तविवर्धिनीम् ।
अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्धुषिकः शते ॥ १४० ॥

ધીરધાર કરનારો માણસ મુદ્દલ ઉપર મહર્ષિ વસિષ્ઠે ગ-
ણેલા દરથી વ્યાજ લઈ વધારો કરી શકે. એટલે કે, વ્યાજ લેનાર દરમાસે દરસેંકડે એંશીમો ભાગ (સવા ટકો) વ્યાજ લઇ શકે ૧૪૦

द्विकं शतं वा गृह्णीयात्सतां धर्ममनुस्मरन् ।
द्विकं शतं हि गृह्णानो न भवत्यर्थकिल्बिषी ॥ १४१ ॥

અથવા સજ્જનોના આચારનું સ્મરણ કરી સેંકડે બે ટકા પણ વ્યાજ લઈ શકે. કેમકે, સેંકડે બે ટકા લેનાર નાણાંની બાબતમાં પાપી થતો નથી. ૧૪૧

द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम् ।
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १४२ ॥

બ્રાહ્મણ વગેરે ચાર વર્ણોના ક્રમ પ્રમાણે બે ટકા, ત્રણ ટકા, ચાર ટકા અને પાંચ ટકા દરસેંકડે દરમાસે વ્યાજ તરીકે લેવાય.*

न त्वेवाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् ।
न चाधेः कालसंरोधान्निसर्गोऽस्ति न विक्रयः ॥ १४३ ॥

---

* શ્લોક ૧૪૦ થી ૧૪૨ સુધી જે વ્યાજની વાત લખી છે, તે વાચકને સંદેહમાં નાખે એવી છે. આમાંથી તાત્પર્ય એવું નીકળે છે કે, શાહુકાર જો દર મહિને દર સેંકડે સવા ટકો વ્યાજ લેતાં છતાં પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે નહિ, તો તેણે દર મહિને દર સેંકડે બે ટકા વ્યાજ લેવું. યાજ્ઞવલ્ક્ય આ સંબંધમાં જણાવે છે. "अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके। वर्णक्रमाच्छ द्वित्रिचतुष्पंचकमन्यथा ॥" એટલે, અવેજવાળી રકમોમાં દર મહિને દર સેંકડે સવા ટકો વ્યાજ લેવાય; ત્યારે વગરઅવેજની રકમોમાં બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોની પાસે અનુક્રમ પ્રમાણે બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ટકા વ્યાજ લેવાય.

નાણાંના અવેજમાં જે ઘરેણાં, જમીન વગેરે કઇ ઉપભોગ્ય વસ્તુ લેણદારને ત્યાં ગીરો મુકાઈ હોય, તો લેણદાર દેણદાર પાસેથી વ્યાજથી વધારે ન મેળવી શકે તેમજ, ખૂબ મુદત થઈ જાય તો પણ, તે લેણદાર ગીરવી આવેલી તે વસ્તુ કોઇને આપી શકે નહિ તેમ તેને વેચી પણ શકે નહિ. ૧૪૩

न भोक्तव्यो वलादाधिर्भुञ्जानो वृद्धिमुत्सृजेत्।
मूल्येन तोषयेच्चैनमाधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् ॥ १४४ ॥

ગીરવી આવેલી વસ્તુનો લેણદાર બળાત્કારે ઉપભોગ કરી શકે નહિ તે એવો ઉપભોગ કરે, તો તેણે વ્યાજ છોડી દેવું જોઇએ એવા ઉપભોગથી તે ગીરવી વસ્તુ બગડી હોય, તો લેણદારે દેણદારને એની કિંમત આપી સંતોષવો લેણદાર એથી ઊલટું કરે, તો તે ચોર ઠરે છે ૧૪૪

आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः।
अवहार्यौ भवेतां तौ दीर्घकालमवस्थितौ ॥ १४५ ॥

ગીરવી મિલકતને તેમજ સોંપેલી થાપણને મુદતનો બાધ લાગતો નથી ગીરવી રાખનારને ત્યાં તે લાંબી મુદત રહે, તો પણ મૂળધણી માગે ત્યારે તે પાછી આપી દેવી. ૧૪૫

संप्रीत्या भुज्यमानानि न नश्यन्ति कदाचन ।
धेनुरुष्ट्रो वहन्नश्वो यश्च दम्यः प्रयुज्यते ॥ १४६ ॥

ગાય, ઊંટ, સવારીનો ઘોડો અને બળદ વગેરે પ્રાણી જે ગીરવી મૂકયાં હોય અને પ્રીતિથી વાપરવા દીધાં હોય, તો તેથી ગીરવી રાખનાર મૂળધણીની માલિકી નાશ પામતી નથી. ૧૪૬

અવળી દશા થવાથી દેણદાર જો દેણું આપવાને અશક્ત થાય, તો દેશકાળ જોતાં એનો ઉદય થાય એ જોતા જઈને તેની પાસે તે દેણું ભરાવવું.]

ऋणं दातुमशक्तो यः कर्तुमिच्छेत्पुनः क्रियाम् ।
स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं करणं परिवर्तयेत् ॥ १५४ ॥

જે દેવું વાળવાને અશક્ત હોય અને ફરી લેખકામ કરવા ઇચ્છતો હોય, તે ચડેલું વ્યાજ આપીને નવું લખાણ કરી આપે. ૧૫૪

अदर्शयित्वा तत्रैव हिरण्यं परिवर्तयेत् ।
यावती संभवेद्वृद्धिस्तावतीं दातुमर्हति ॥ १५५ ॥

ચડેલું વ્યાજ આપ્યા વિના પણ તે લખાણ ફેરવી શકે; જેટલું વ્યાજ ચડયું હોય, તેટલું તેણે આપવું જોઈશે (એટલે કે નવા ખાતામાં આ વ્યાજનો સમાવેશ થાય.) ૧૫૫

चक्रवृद्धिं समारूढो देशकालव्यवस्थितः ।
अतिक्रामन्देशकालौ न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ १५६ ॥

નિશ્ચિત સ્થળ અને નક્કી વખત પ્રમાણે જો વાહનભાડું ઠરાવવામાં આવ્યું હોય અને પછી તે જગ્યાએ તે સમયમાં ન પહોંચડાય નહિ તો તે ધણીને વાહનભાડું મળે નહિ. ૧૫૬

समुद्रयानकुशला देशकालार्थदर्शिनः ।
स्थापयन्ति तु यां वृद्धिं सा तत्राधिगमं प्रति ॥ १५७ ॥

જળસ્થળની યાત્રામાં કુશળ અને દેશ તથા કાળને જાણનાર વેવારિયાઓ જે ભાડું નક્કી કરે, તે ત્યાં પ્રમાણરૂપ ગણાય. ૧૫૭

यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेह मानवः ।
अदर्शयन्स तं तस्य प्रयच्छेत्स्वधनादृणम् ॥ १५८ ॥

જે માણસ જે આસામીને હાજર કરવા માટે જામીન થાય, તે જો તેને હાજર ન કરી શકે, તો તેણે પોતાના ધનમાંથી પેલાનું દેવું ચૂકવી આપવું. ૧૫૮

प्रातिभाव्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकं च यत् ।
दण्डशुल्कावशेषं च न पुत्रो दातुमर्हति ॥ १५९ ॥

જામીનગીરી પેટેનું ધન, અમસ્તુ કરેલું દાન, જુગાર નિમિત્તનું દેવું, મદ્યપાન અર્થેનું દેવું, તેમજ દંડભરણાની અને વેરા આદિની બાકી રહેલી રકમ—એ સર્વ આપવાને પુત્ર (પિતાના મૃત્યુ પછી) બંધાયેલો નથી. ૧૫૯

दर्शनप्रातिभाव्ये तु विधिः स्यात्पूर्वचोदितः ।
दानप्रतिभुवि प्रेते दायादानपि दापयेत् ॥ १६० ॥

ઉપર કહેલો વિધિ દેણદારને હાજર કરવા માટે જામીન થયેલા માટેજ છે પણ દેવું અપાવવા માટે જે જામીન થયો હોય, ને જો મરણ પામે, તો તે દેવાની રકમ તેના વારસો પાસેથી પણ અપાવવી. ૧૬૦

अदातरि पुनर्दाता विज्ञातप्रकृतावृणम् ।
पश्चात्प्रतिभुवि प्रेते परीप्सेत्केन हेतुना ॥ १६१ ॥

દેણદાર દેવું આપે નહિ અને લેણદેણની ખરી વાત જાણનારો જામીન ગુજરી જાય, તો પછી લેણદારે પાછળથી કઈ રીતિએ લેણું મેળવવા ઇચ્છવું ? ૧૬૧

निरादिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलंधनः ।
स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्ट इति स्थितिः ॥ १६२ ॥

જો એ જામીન પાસે દેણદારે જામીનગીરી પેટે કંઈ ધન

ગીરોનું કામ અને અનામત માગે તો [illegible] ન હોય, તે એ અનામતના ધણી પોતાના [illegible] [illegible] આપવું. એવી ધર્મ[illegible] છે. ૧૬૨

मत्तोन्मत्तार्ताध्यधीनैर्बालेन स्थविरेण वा।
असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्ध्यति॥ १६३॥

નશાબાજ, ગાંડા, દુખિયારા, પરતંત્ર, બાળક અને ઘરડા એટલાથી થયેલો તેમજ વગરઅધિકારે કરવામાં આવેલો કરાર સાચો ઠરતો નથી. ૧૬૩

सत्या न भाषा भवति यद्यपि स्यात्प्रतिष्ठिता।
बहिश्चेद्भाष्यते धर्मान्नियताद्व्यावहारिकात्॥ १६४॥

એવો કરાર બરાબર લખાઇને પાકો થયો હોય, પણ જો તે નિશ્ચિત ધર્મવ્યવહારથી બહાર જતો હોય, તો તે કરાર કે લેખ સાચો ગણાય નહિ. ૧૬૪

योगाधमनविक्रीतं योगदानप्रतिग्रहम्।
यत्र वाप्युपधिं पश्येत्तत्सर्वं विनिवर्तयेत्॥ १६५॥

કોઇ વસ્તુ છળથી ગીરવી મૂકી હોય, વેચી હોય, દાનમાં આપી હોય, દાનમાં લીધી હોય અથવા જેમાં કપટ નજરે પડતું હોય, તે વસ્તુનો દાવો રાજાએ રદબાતલ કરવો. ૧૬૫

ग्रहीता यदि नष्टः स्यात्कुटुम्बार्थे कृतो व्ययः।
दातव्यं बान्धवैस्तत्स्यात्प्रविभक्तैरपि स्वतः॥ १६६॥

કરજ કરનારો જો મરી જાય અને એ ખરચ જો કુટુંબને અર્થે થયો હોય, તો ભાઇભાંડુઓ પોતે જુદા પડ્યા હોય તોપણ તેમણે તે કરજ ચૂકવી આપવું. ૧૬૬

कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि व्यवहारं समाचरेत् ।
स्वदेशे वा विदेशे वा तं ज्यायान्न विचालयेत् ॥ १६७ ॥

પોતાનો અધીન માણસ સ્વદેશમાં કે પરદેશમાં સ્વામીના કુટુમ્બને અર્થે જે વ્યવહાર કરે, તે સ્વામીએ ઉથાપવો નહિ.

बलाद्दत्तं बलाद्भुक्तं बलाद्यच्चापि लेखितम् ।
सर्वान्बलकृतानर्थानकृतान्मनुरब्रवीत् ॥ १६८ ॥

બળાત્કારે આપેલુ, બળાત્કારે ભોગવેલુ, બળાત્કારે લખાવી લીધેલું અને બળાત્કારે કરાવેલું એવું હરકોઈ કામ ન કર્યા જેવુ મિથ્યા સમજવું, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૧૬૮

त्रयः परार्थे क्लिश्यन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम् ।
चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ्नृपः ॥ १६९ ॥

સાક્ષી, જામીન અને સ્વજન એ ત્રણ પારકાને કારણે ક્લેશ પામે છે, ત્યારે બ્રાહ્મણ, ધનાઢ્ય લેણદાર, વણિક અને રાજા એ ચાર બીજાઓથી ચઢતી મેળવે છે—લાભ પામે છે ૧૬૯

अनादेयं नाददीत परिक्षीणोऽपि पार्थिवः ।
न चादेयं समृद्धोऽपि सूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥ १७० ॥

રાજા નિર્ધન હોય તો પણ તેણે અણઘટતું ધન લેવુ નહિ, તેમ સમૃદ્ધ હોવા છતાં, તેણે ઘટાગત એવી નજીવી વસ્તુ પણ છોડી દેવી નહિ. ૧૭૦

अनादेयस्य चादानादादेयस्य च वर्जनात् ।
दौर्बल्यं ख्याप्यते राज्ञः स प्रेत्येह च नश्यति ॥ १७१ ॥

જે રાજા અણઘટતુ ધન લે છે અને ઘટતુ મૂકી દે છે, તેની દુર્બળતા જાહેર થઇ જાય છે અને તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નાશ પામે છે. ૧૭૧

स्वादानाद्वर्णसंसर्गात्त्वबलानां च रक्षणात् ।
बलं सञ्जायते राज्ञः स प्रेत्येह च वर्धते ॥ १७२ ॥

ન્યાયપૂર્વક કર લેવાથી, વર્ણોનો સુમેળ રાખવાથી, તેમજ નિર્બળોનું રક્ષણ કરવાથી રાજાનું બળ વધે છે અને તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૭૨

तस्माद्यम इव स्वामी स्वयं हित्वा प्रियाप्रिये ।
वर्तेत याम्यया वृत्त्या जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ १७३ ॥

તેથી રાજાએ ધર્મરાજ યમની જેમ પોતાનુ ગમતું-અણગમતું છોડી દેવું અને ક્રોધને જીતી, જિતેન્દ્રિય રહી યમના જેવી સમદૃષ્ટિથી વર્તવું. ૧૭૩

यस्त्वधर्मेण कार्याणि मोहात्कुर्यान्नराधिपः ।
अचिरात्तं दुरात्मानं वशे कुर्वन्ति शत्रवः ॥ १७४ ॥

જે રાજા મોહે કરીને અધર્મપૂર્વક કાર્યો કરે છે, તે દુરાત્માને શત્રુઓ ટૂંક વખતમાંજ વશમાં લે છે. ૧૭૪

कामक्रोधौ तु संयम्य योऽर्थान्धर्मेण पश्यति ।
प्रजास्तमनुवर्तन्ते समुद्रमिव सिन्धवः ॥ १७५ ॥

પણ તે જો કામક્રોધને સંયમમાં રાખી ધર્મપૂર્વક કાર્યો સંભાળે છે, તો જેમ નદીઓ સાગરને અનુસરે છે તેમ પ્રજાઓ તે રાજાને અનુસરે છે. ૧૭૫

यः साधयन्तं छन्देन वेदयेद्धनिकं नृपे ।
स राज्ञा तच्चतुर्भागं दाप्यस्तस्य च तद्धनम् ॥ १७६ ॥

કરજદાર માણસ રાજાનો વહાલો થઈને બડાશ મારે કે લેણદાર જોરજબરીથી લેણું વસૂલ કરે છે, તો રાજાએ તેમ

નારને તેનું લેણું અપાવવું અને કરજદારને તે રકમના ચોથા ભાગનો દંડ કરવો. ૧૭૬

कर्मणापि समं कुर्याद्धनिकायाधमर्णिकः ।
समोऽवकृष्टजातिस्तु दद्याच्छ्रेयांस्तु तच्छनैः ॥ १७७ ॥

દેણદાર લેણદારની જાતનો હોય કે તેનાથી ઊતરતા વર્ણનો હોય. તો તેણે કામ કરીને પણ લેણદારને ઠરાવ અનુસાર નાણું ચૂકવી આપવું, પણ તે જો લેણદારથી ઊંચા વર્ણનો હોય, તો તેણે તે ધીરે ધીરે ભરપાઈ કરવું ૧૭૭

अनेन विधिना राजा मिथो विवदतां नृणाम् ।
साक्षिप्रत्ययसिद्धानि कार्याणि समतां नयेत् ॥ १७८ ॥

આ રીતે રાજાએ પરસ્પર પક્ષકાર માણસોની સાક્ષી-પુરાવાથી સિદ્ધ થયેલી બાબતોનો નિર્ણય આપવો. ૧૭૮

થાપણ વિષે—

कुलजे वृत्तसंपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।
महापक्षे धनिन्यार्ये निक्षेपं निक्षिपेद्बुधः ॥ १७९ ॥

કુળવાન, સદાચારસંપન્ન, ધર્મજ્ઞ, સત્યવાદી, કુટુંબકબી-લાવાળા અને ધનાઢ્ય એવા આર્યને ત્યાં ડાહ્યા મનુષ્યે થાપણ મૂકવી ૧૭૯

यो यथा निक्षिपेद्धस्ते यमर्थं यस्य मानवः ।
स तथैव ग्रहीतव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १८० ॥

જે માણસ જેના હાથમાં જે રીતે જે થાપણ મૂકે, તેણે તેજ રીતે તે થાપણ પાછી લેવી, જેમ અપાય તેમજ લેવાય.

यो निक्षेपं याच्यमानो निक्षेप्तुर्न प्रयच्छति ।
स याच्यः प्राड्विवाकेन तन्निक्षेप्तुरसंनिधौ ॥ १८१

થાપણ મૂકનાર થાપણ પાછી માગે ત્યારે જો થાપણ લેનાર તે પાછી ન આપે, તો ન્યાયાધીશે તે થાપણ મૂકનારની ગેરહાજરીમાં થાપણ લેનાર પાસે માગણી કરવી. ૧૮૧

साक्ष्यभावे प्रणिधिभिर्वयोरूपसमन्वितैः ।
अपदेशैश्च संन्यस्य हिरण्यं तस्य तत्त्वतः ॥ १८२ ॥

થાપણ મૂકનારનો જો કોઈ સાક્ષી ન હોય, તો થાપણ લેનારને ત્યાં રાજાએ અમુક બહાનાંએ વયવાન ને રૂપવાન એવા દૂતો દ્વારા પોતાનું સુવર્ણ અનામત મુકાવવું. ૧૮૨

स यदि प्रतिपद्येत यथान्यस्तं यथाकृतम् ।
न तत्र विद्यते किंचिद्यत्परैरभियुज्यते ॥ १८३ ॥

તે જો એ અનામત સુવર્ણ જે રીતે અને જે સ્થિતિમાં સોંપાયું હોય તેજ રીતે તેજ સ્થિતિમાં પાછું આપે, તો બીજાઓ આના ઉપર આરોપ મૂકે છે તેમાં કાંઇજ તથ્ય નથી એમ જાણવું.

तेषां न दद्याद्यदि तु तद्धिरण्यं यथाविधि ।
उभौ निगृह्य दाप्यः स्यादिति धर्मस्य धारणा ॥ १८४ ॥

જો તે તેમને તે સુવર્ણ યથાવિધિ આપે નહિ, તો તેને કબજે કરવો અને બન્ને થાપણો પાછી અપાવવી—આવો ધર્મનિર્ણય છે.

निक्षेपोपनिधी नित्यं न देयौ प्रत्यनन्तरे ।
नश्यतो विनिपाते तावनिपाते त्वनाशिनौ ॥ १८५ ॥

નિક્ષેપ (ગણીને ખુલ્લી મૂકેલી થાપણ) અને ઉપનિધિ (સીલબંધ મૂકેલી થાપણ) એ થાપણો જો મૂકનાર જીવતો હોય તો તેના વારસને કદી તે પાછી ન આપવી. કેમકે સોંપનાર મરી જતાં તે થાપણો નાશ પામે છે પણ એ જીવતો રહે તો તે અવિનાશી રહે છે. ૧૮૫

स्वयमेव तु यो दद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे।
न स राज्ञा नियोक्तव्यो न निक्षेप्तुश्च बन्धुभिः ॥ १८६ ॥

પણ થાપણ રાખનારો જો પોતાની મેળેજ મરનાર થાપણ મૂકનારના વારસને તે થાપણ પાછી આપે, તો રાજાએ તેમજ થાપણ મૂકનારના બાંધવોએ તેના ઉપર કામ ચલાવવું નહિ.

अच्छलेनैव चान्विच्छेत्तमर्थं प्रीतिपूर्वकम्।
विचार्य तस्य वा वृत्तं साम्नैव परिसाधयेत् ॥ १८७ ॥

તે થાપણની મિલકત નિષ્કપટ રીતે પ્રીતિપૂર્વક મેળવવા પૂછવી, અથવા થાપણ રાખનારના સદાચારનો વિચાર કરી ...લેહસ પથીજ તે મેળવવી. ૧૮૭

निक्षेपेष्वेषु सर्वेषु विधिः स्यात्परिसाधने।
समुद्रे नाप्नुयात्किंचिद्यदि तस्मान्न संहरेत् ॥ १८८ ॥

સર્વ નિક્ષેપો પાછા મેળવવા સબંધમાં આ વિધિ છે. પણ સીલબંધ થાપણમાંથી જો કાંઈ કાઢી લેવાયું હોય નહિ તો તેને વિશે કાંઇ દોષ લાગે નહિ. ૧૮૮

चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव वा।
न दद्याद्यदि तस्मात्स न संहरति किंचन ॥ १८९ ॥

જે થાપણને ચોરો ચોરી ગયા હોય, પાણી તાણી ગયું હોય અથવા આગે બાળી નાખી હોય અને જેના રાખનારે એમાંથી કંઈ પણ લીધું હોય નહિ, તે થાપણ થાપણ રાખ-રને ભરી આપવાની ન હોય. ૧૮૯

निक्षेपस्यापहर्तारमनिक्षेप्तारमेव च।
सर्वैरुपायैरान्विच्छेच्छपथैश्चैव वैदिकैः ॥ १९० ॥

નિક્ષેપ દબાવી બેસનારને તેમજ ખોટેખોટા નિક્ષેપનો દાવો કરનારને સર્વ ઉપાયોથી અને વૈદિક શપથોથી તપાસવા.

यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिक्षिप्य याचते।
तावुभौ चौरवच्छास्यौ दाप्यौ वा तत्समं दमम् ॥ १९१ ॥

જે નિક્ષેપ આપે નહિ અને જે મૂક્યા વિના નિક્ષેપની માગણી કરે, તે બન્નેને ચોરની જેમ શિક્ષા કરવી અથવા તેમને થાપણની કિંમત જેટલો દંડ કરવો. ૧૯૧

निक्षेपस्यापहर्तारं तत्समं दापयेद्दमम्।
तथोपनिधिहर्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥ १९२ ॥

નિક્ષેપના દબાવનારને તથા ઉપનિધિના પચાવનારને રાજાએ તે મિલકતની કિંમત જેટલો દંડ કરવો. ૧૯૨

उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः।
ससहायः स हन्तव्यः प्रकाशं विविधैर्वधैः ॥ १९३ ॥

જે માણસ છળપ્રપંચો કરીને પારકું ધન હરે છે, તેને તેના સહાયકો સહિત ખુલ્લામાં વિવિધ પ્રકારના મારથી મારવો.

निक्षेपो यः कृतो येन यावांश्च कुलसंनिधौ।
तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन्दण्डमर्हति ॥ १९४ ॥

જેણે સાક્ષીની હાજરીમાં જે અને જેટલો નિક્ષેપ મૂક્યો હોય, તેનો તે અને તેટલોજ નિક્ષેપ કબૂલ રખાય. એથી ઊંધુ બોલનારને દંડ દેવો. ૧૯૪

मिथो दायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा।
मिथ एव प्रदातव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १९५ ॥

જે થાપણ એકાંતમાં મૂકી હોય અને જે એકાંતમાં સ્વી-

दक्षिणासु च दत्तासु स्वकर्म परिहापयन् ।
कृत्स्नमेव लभेतांशमन्येनैव च कारयेत् ॥ २०७ ॥

દક્ષિણા સમયે દક્ષિણા આપાઈ ગઈ હોય અને ઋત્વિજ જો પોતાનું બાકી કામ ન કરી શકે, તો પણ તેને પૂરો દક્ષિણા ભાગ મળે ત્યારે બાકી રહેલું યજ્ઞકાર્ય બીજા પાસે કરાવી લેવાય

यस्मिन्कर्मणि यास्तु स्युरुक्ताः प्रत्यङ्गदक्षिणाः ।
स एव ता आददीत भजेरन्सर्व एव वा ॥२०८॥

જે કર્મોમાં પ્રત્યેક અંગ વિશે જે દક્ષિણાઓ કહી છે, તે દક્ષિણાઓ કર્મ કરાવનાર ઋત્વિજે લેવી અથવા સૌએ વહેંચી લેવી. ૨૦૮

रथं हरेत वाध्वर्युर्ब्रह्माधाने च वाजिनम् ।
होता वापि हरेदश्वमुद्गाता चाप्यनः क्रये ॥ २०९ ॥

આધાનકર્મમાં અધ્વર્યુ રથ લે, બ્રહ્મા ઘોડો લે, હોતા પણ ઘોડો લે અને ઉદ્ગાતા સોમની ખરીદી માટેનું ગાડું લે.

सर्वेषामर्धिनो मुख्यास्तदर्धेनार्धिनोऽपरे ।
तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्च पादिनः ॥ २१० ॥

અધ્વર્યુ આદિ એ ચાર મુખ્ય ઋત્વિજો સર્વ દક્ષિણાઓના અડધા ભાગના અધિકારી છે. બીજા ચાર (મૈત્રાવરુણ, પ્રતિપ્રસ્થાતા, બ્રાહ્મણાચ્છંસી અને પ્રસ્તોતા) એ પ્રથમ ચારની અડધી દક્ષિણાના હકદાર છે. ત્રીજા ચાર (અચ્છાવાક, ત્વષ્ટા, આગ્નીધ્ર અને પ્રતિહર્તા) એ પ્રથમ ચારની ત્રીજા ભાગની દક્ષિણાના હકદાર છે, અને ચોથા ચાર (ગ્રાવસ્તુત, ઉન્નેતા, પોતા અને સુબ્રહ્મણ્ય) એ પ્રથમ ચારની ચોથા ભાગની દક્ષિણાના હકદાર છે.

(આમ કુલ ભાગ [illegible] ચાર [illegible] [illegible] દક્ષિણા મળે એટલે [illegible] આ પ્રમાણે આવે ૪૮, [illegible], ૧૨=૧૦૦) ૨૧૦

संभूय स्वानि कर्माणि कुर्वद्भिरिह मानवैः।
अनेन विधियोगेन कर्तव्यांशप्रकल्पना॥२११॥

સ્વકર્મો કરનારા માણસોએ [illegible] વિધિયોગ પ્રમાણે દક્ષિણાભાગ કલ્પવા. ૨૧૧

धर्मार्थं येन दत्तं स्यात्कस्मैचिद्याचते धनम्।
पश्चाच्च न तथा तत्स्यान्न देयं तस्य तद्भवेत्॥२१२॥

[illegible] હોય (અથવા આપવા [illegible]) [illegible] ધર્મક્રિયા [illegible] નહિ, તો [illegible] યાચકનું થાય નહિ. ૨૧૨

यदि संसाधयेत्तत्तु दर्पाल्लोभेन वा पुनः।
राज्ञा दाप्यः सुवर्णं स्यात्तस्य स्तेयस्य निष्कृतिः॥२१३॥

[illegible] પોતાને [illegible] શુદ્ધિ માટે [illegible] ૨૧૩

दत्तस्यैषोदिता धर्म्या यथावदनपक्रिया।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वेतनस्यानपक्रियाम्॥२१४॥

[illegible]

જે માણસ કન્યાની ખોડખાંપણ કહ્યા વિનાજ તેનું દાન કરે છે, તેને રાજાએ છન્નુ પણનો દંડ કરવો. ૨૨૪

अकन्येति तु यः कन्यां ब्रूयाद्द्वेषेण मानवः ।
स शतं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्या दोषमदर्शयन् ॥ २२५ ॥

જે માણસ દ્વેષપૂર્વક કોઈ કન્યાને વિશે તે અકન્યા (ક્ષતયોનિ) છે એમ કહે અને તે કન્યાનો દોષ બતાવી શકે નહિ, રાજાએ તેને સો પણનો દંડ કરવો. ૨૨૫

पाणिग्रहणिका मन्त्राः कन्यास्वेव प्रतिष्ठिताः ।
नाकन्यासु क्वचिन्नृणां लुप्तधर्मक्रिया हि ताः ॥ २२६ ॥

મનુષ્યોના પાણિગ્રહણ સંબંધી મંત્રો કન્યાઓના વિષયમાંજ સ્થાપિત છે અકન્યાઓને તે ક્યારેય લાગુ પડતા નથી; કેમકે તે અકન્યાઓની ધર્મક્રિયાઓ તો લોપ પામી ચૂકી હોય છે. ૨૨૬

पाणिग्रहणिका मन्त्रा नियतं दारलक्षणम् ।
तेषां निष्ठा तु विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे ॥ २२७ ॥

પાણિગ્રહણના મંત્રો કન્યામાં પત્નીત્વ નિયત કરનારા છે વિદ્વાનોએ તેમની પૂરી સિદ્ધિ સપ્તપદીના સાતમે પગલે જાણવી

यस्मिन्यस्मिन्कृते कार्ये यस्येहानुशयो भवेत् ।
तमनेन विधानेन धर्म्ये पथि निवेशयेत् ॥ २२८ ॥

જે જે કાર્ય થયા પછી જેને તે તે સંબંધમાં પસ્તાવો થાય, તે માણસને રાજાએ આ વિધિએ ધર્મમાર્ગે મૂકવો. ૨૨૮

पशुषु स्वामिनां चैव पालानां च व्यतिक्रमे ।
विवादं संप्रवक्ष्यामि यथावद्धर्मतत्त्वतः ॥ २२९ ॥

ચેલાં પશુ એ રખવાળ સાથે હોય કે રખવાળ વિના હોય અને કંઈ રંજાડ કરે, તો તેમનો દંડ કરવો નહિ એમ મનુએ કહ્યું છે

क्षेत्रियस्यात्यये दण्डो भागाद्दशगुणो भवेत्।
ततोऽर्धदण्डो भृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्य तु॥ २४२॥

ખેતરના માલિકની ગફલતથી તેના પાકને હાનિ થાય, તો રાજભાગને થયેલી નુકસાનીથી દસગણી રકમનો તેને દંડ કરવો, પણ ખેતરધણીના નોકરોના અજ્ઞાનથી એ હાનિ થઈ હોય, તો ઉપરની રકમથી અડધી રકમનો દંડ કરવો. ૨૪૩

एतद्विधानमातिष्ठेद्धार्मिकः पृथिवीपतिः।
स्वामिनां च पशूनां च पालानां च व्यतिक्रमे॥ २४४॥

ધણી, ઢોર અને રખવાળોના અપરાધો સંબંધમાં ધાર્મિક પૃથ્વીપાલે આ વિધિએ વર્તવું. ૨૪૫

સીમાડાનો નિર્ણય—

सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे ग्रामयोर्द्वयोः।
ज्येष्ठे मासि नयेत्सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु॥ २४५॥

બે ગામના સીમાડા સંબંધમાં તકરાર ઊભી થાય, તો જેઠ મહિનામાં પાળ આદિ ચિહ્નો સાફ હોય ત્યારે સીમ નક્કી કરવી. ૨૪૬

सीमावृक्षांश्च कुर्वीत न्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान्।
शाल्मलीन्सालतालांश्च क्षीरिणश्चैव पादपान्॥ २४६॥
गुल्मान्वेणूंश्च विविधाञ्छमीवल्लीस्थलानि च।
शरान्कुब्जकगुल्मांश्च तथा सीमा न नश्यति॥ २४७॥

[illegible]

ઝાડ. ગુચ્છાદાર વૃક્ષો, વિવિધ વાંસો. સમડી. વેલાઓ. ટીંબા-
ઓ. બાણો અને કુબ્જકનાં ઝાંખરાં એ રોપી કરીને હદ દેર-
વવી એથી સીમા નાશ પામે નહિ. ૨૪૬, ૨૪૭

तडागान्युदपानानि वाप्यः प्रस्रवणानि च ।
सीमासंधिषु कार्याणि देवतायतनानि च ॥ २४८ ॥

તળાવ. કૂવા. વાવ. ઝરણુ અને દેવસ્થાનો સીમાના
સંધિભાગ ઉપર બાંધવાં ૨૪૮

उपच्छन्नानि चान्यानि सीमालिङ्गानि कारयेत् ।
सीमाज्ञाने नृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपर्ययम् ॥ २४९ ॥

સીમાના જ્ઞાન બાબતમાં લોકનાં નિત્ય ફેરફારી હોય છે,
એ જોઈને રાજાએ બીજાં ગુપ્ત સીમાચિહ્નો પણ કરાવવાં

अश्मनोऽस्थीनि गोवालांस्तुषान्भस्म कपालिकाः ।
करीषमिष्टकाङ्गाराञ्छर्करा वालुकास्तथा ॥ २५० ॥
यानि चैवंप्रकाराणि कालाद्भूमिर्न भक्षयेत् ।
तानि संधिषु सीमायामप्रकाशानि कारयेत् ॥ ॥ २५१ ॥

પથરા, હાડકાં, ગાયના વાળ, ફૂસકાં, રાખ, ઠીકરાં,
છાણાં, ઈંટ, કોયલા, પથ્થરની કપચી અને રેતી એ અને
એવી જાતની બીજી વસ્તુઓ જેમને લાંબે ગાળે જમીન ખાઈ
ન જાય, તેમને સીમાના સંધિભાગો ઉપર છૂપી રીતે
દટાવવી. ૨૫૦, ૨૫૧

एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां राजा विवदमानयोः ।
पूर्वभुक्त्या च सततमुदकस्यागमेन च ॥ २५२ ॥

ગામના લોકો સીમ સંબંધી કજિયો કરતા હોય,

ત્યારે રાજાએ આ ચિહ્નો ઉપરથી, પ્રથનના ભોગવટા ઉપરથી, તેમજ પાણી આવવાના માર્ગ ઉપરથી સીમા નક્કી કરવી.

यदि संशय एव स्याल्लिङ्गानामपि दर्शने ।
साक्षिप्रत्यय एव स्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥ २५३ ॥

નિશાનો જોયા છતાંય જો સંશય રહે, તો સાક્ષીઓની ખાતરી ઉપરથીજ સીમાના કજિયાનો નિકાલ થાય. ૨૫૩

ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः ।
प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः ॥ २५४ ॥

સીમા સંબંધમાં, તે પક્ષકારો અને ગામના કુળવાન પંચો સમક્ષમાં સાક્ષીઓને સીમાચિહ્નો પૂછવાં. ૨૫૪

ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चयम् ।
निबध्नीयात्तथा सीमां सर्वांस्तांश्चैव नामतः ॥ २५५ ॥

તે સાક્ષીઓને પૂછવામાં આવતાં તેઓ સમસ્ત રીતે સીમાનો જે નિર્ણય આપે તે પ્રમાણે સીમા બાંધવી અને તેમનાં નામ નોંધી લેવાં. ૨૫૫

शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीं स्रग्विणो रक्तवाससः ।
सुकृतैः शापिताः स्वैस्स्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम् ॥ २५६ ॥

માળા ધારણ કરેલા અને રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલા તે સાક્ષીઓએ માથે ધરતીની માટી ઉપાડવી અને પોતપોતાનાં પુણ્યના સોગન ખાઇ શુદ્ધ સીમાનિર્ણય આપવો. ૨૫૬

यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः ।
विपरीतं नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतं दमम् ॥ २५७ ॥

શાસ્ત્રોક્ત રીતે નિર્ણય કરનારા તે સત્ય સાક્ષીઓ પાપ

રહિત રહે છે. પણ એથી ઊલટું કહેનારા સાક્ષીઓ બસો પણના દંડને યોગ્ય થાય છે. ૨૫૭

साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः ।
सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयता राजसंनिधौ ॥ २५८ ॥

સાક્ષીના અભાવે આસપાસનાં ચાર ગામોમાં રહેનારા શ્રેષ્ઠજનોએ રાજાની હાજરીમાં પ્રયત્નપૂર્વક સીમાનો નિર્ણય કરવો. ૨૫૮

सामन्तानामभावे तु मौलानां सीम्नि साक्षिणाम् ।
इमानप्यनुयुञ्जीत पुरुषान्वनगोचरान् ॥ २५९ ॥
व्याधांश्छाकुनिकान्गोपान्कैवर्तान्मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुञ्छवृत्तीनन्यांश्च वनचारिणः ॥ २६० ॥

એ શ્રેષ્ઠજનો ન મળે તોજ સીમા વિષે અસલથી જાણકાર એવા માણસો ન મળે. તો વનમાં ફરનારા નીચેના માણસોને પણ સાક્ષીમાં લેવા પારધીઓ, પક્ષી મારી જીવનારાઓ, ગોવાળિયાઓ, માછીમારો, મૂળિયાં ખોદી આજીવિકા કરનારાઓ, સર્પ પકડનારાઓ, ઉંછવૃત્તિથી રહેનારાઓ અને બીજા વનચારી મનુષ્યો. ૨૫૯. ૨૬૦

ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः सीमासंधिषु लक्षणम् ।
तत्तथा स्थापयेद्राजा धर्मेण ग्रामयोर्द्वयोः ॥ २६१ ॥

પૂછવામાં આવતાં તેઓ સીમાસંધિને વિષે જે લક્ષણ કહે. તે પ્રમાણે રાજાએ ન્યાયપૂર્વક બે ગામો બંનેની સીમા સ્થાપવી. ૨૬૧

क्षेत्रकूपतडागानामारामस्य गृहस्य च ।
सामन्तप्रत्ययो ज्ञेयः सीमासेतुविनिर्णयः ॥ २६२ ॥

ત્યારે રાજાએ આ ચિહ્નો ઉપરથી, પ્રથમના ભોગવટા ઉપરથી તેમજ પાણી આવવાના માર્ગ ઉપરથી સીમા નક્કી કરવી.

यदि संशय एव स्याल्लिङ्गानामपि दर्शने।
साक्षिप्रत्यय एव स्यात्सीमावादविनिर्णयः॥ २५३॥

નિશાનો જોયા છતાંય જો સંશય રહે, તો સાક્ષીની ખાતરી ઉપરથીજ સીમાના કજિયાનો નિકાલ થાય. ૨૫૩

ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः।
प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः॥ २५४॥

સીમા સંબંધમાં, તે પક્ષકારો અને ગામના કુટુંબ પંચો સમક્ષમાં સાક્ષીઓને સીમાચિહ્નો પૂછવાં. ૨૫૪

ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चयम्।
निबध्नीयात्तथा सीमां सर्वांस्तांश्चैव नामतः॥ २५५॥

તે સાક્ષીઓને પૂછવામાં આવતાં તેઓ સમસ્ત રીતે સીમાનો જે નિર્ણય આપે તે પ્રમાણે સીમા બાંધવી અને તેમનાં નામ નોંધી લેવાં. ૨૫૫

शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीं स्रग्विणो रक्तवाससः।
सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम्॥ २५६॥

માળા ધારણ કરેલા અને રક્ત વસ્ત્ર પહેરેલા તે સાક્ષીઓએ માથે ધરતીની માટી ઉપાડવી અને પોતપોતાનાં પુણ્યના સોગન ખાઈ શુદ્ધ સીમાનિર્ણય આપવો. ૨૫૬

यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः।
विपरीतं नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतं दमम्॥ २५७॥

શાસ્ત્રોક્ત રીતે નિર્ણય કરનારા તે સત્ય સાક્ષીઓ પાપ

રહિત રહે છે. પણ એથી ઊલટું કહેનારા સાક્ષીઓ બસો પણના દંડને યોગ્ય થાય છે. ૨૫૭

साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः ।
सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयता राजसंनिधौ ॥ २५८ ॥

સાક્ષીના અભાવે આસપાસનાં ચાર ગામોમાં રહેનારા શ્રેષ્ઠજનોએ રાજાની હાજરીમાં પ્રયત્નપૂર્વક સીમાનો નિર્ણય કરવો. ૨૫૮

सामन्तानामभावे तु मौलानां सीम्नि साक्षिणाम् ।
इमानप्यनुयुञ्जीत पुरुषान्वनगोचरान् ॥ २५९ ॥
व्याधांश्छाकुनिकान्गोपान्कैवर्तान्मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुञ्छवृत्तीनन्यांश्च वनचारिणः ॥ २६० ॥

એ શ્રેષ્ઠજનો ન મળે તેમજ સીમા વિશે અસલથી જાણકાર એવા માણસો ન મળે, તો વનમાં ફરનારા નીચેના માણસોને પણ સાક્ષીમાં લેવા—પારધીઓ, પક્ષી મારી જીવનારાઓ, ગોવાળિયાઓ, માછીમારો, મૂળિયાં ઉખેડી આજીવિકા કરનારાઓ, સર્પ પકડનારાઓ, ઉંછવૃત્તિથી રહેનારાઓ અને બીજા વનચારી મનુષ્યો. ૨૫૯, ૨૬૦

ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः सीमासंधिषु लक्षणम् ।
तत्तथा स्थापयेद्राजा धर्मेण ग्रामयोर्द्वयोः ॥ २६१ ॥

પૂછવામાં આવતાં તેઓ સીમાસંધિને વિશે જે લક્ષણ કહે, તે પ્રમાણે રાજાએ ન્યાયપૂર્વક બે ગામો વચ્ચેની સીમા સ્થાપવી. ૨૬૧

क्षेत्रकूपतडागानामारामस्य गृहस्य च ।
सामन्तप्रत्ययो ज्ञेयः सीमासेतुविनिर्णयः ॥ २६२ ॥

[illegible]

सीमायामविषह्यायां स्वयं राजैव धर्मवित् ।
प्रदिशेद्भूमिमेकेषामुपकारादिति स्थितिः ॥ २६५ ॥

[illegible] જમીન નક્કી કરી આપવી એવો [illegible] છે. ૨૬૫

[ध्वजिनी मत्स्यिनी चैव निधानी भयवर्जिता ।
राजशासननीता च सीमा पंचविधा स्मृता ॥

ધ્વજિની, મત્સ્યિની, નિધાની, ભયવર્જિતા અને રાજશાસનનીતા એ પાંચ પ્રકારની સીમા કહી છે.*]

* ધ્વજિની—જેના ઉપર ધ્વજ રોપેલો હોય; મત્સ્યિની—જેના ઉપર માછલું ચઢાવ્યું હોય; નિધાની—જેના ઉપર નિધિ દાટી હોય; ભયવર્જિતા—જેના ઉપર નદી અને પર્વત વગેરે હોય અને રાજશાસનનીતા—જેનો રાજાએ નિર્ણય કર્યો હોય.

एषोऽखिलेनाभिहितो धर्मः सीमाविनिर्णये ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥ २६६ ॥

સીમા સંબંધીના નિર્ણય વિશેનો આ ધર્મ સંપૂર્ણ રીતે કહ્યો. હવે વાક્પારુષ્ય (ગાળાગાળી) સંબંધી નિર્ણય [illegible].

ગાળાગાળીનો નિર્ણય—

शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ।
वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति ॥ २६७ ॥

ક્ષત્રિય જો બ્રાહ્મણને ગાળ આપે, તો તેને સો પણનો દંડ થાય, વૈશ્ય જો બ્રાહ્મણને ગાળ આપે, તો તેને દોઢસો કે બસો પણનો દંડ થાય; પણ શૂદ્ર જો બ્રાહ્મણને ગાળ આપે, તો તેને મારની શિક્ષા થાય. ૨૬૭

पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने ।
वैश्ये स्यादर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ २६८ ॥

બ્રાહ્મણ જો ક્ષત્રિયને ગાળ દે તો તેને પચાસ પણ [illegible]. વૈશ્યને ગાળ દે તો તેને પચીસ પણનો [illegible] તો બાર પણનો દંડ થાય. ૨૬૮

समवर्णे द्विजातीनां द्वादशैव व्यतिक्रमे ।
वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ २६९ ॥

દ્વિજવર્ણોમાંનો [illegible] ને ગાળ દે, તો તેને બાર પણનો [illegible] ન બોલવા જેવી ગાળો આપે, તો [illegible]

[विप्रक्षत्रियवत्कार्यो दण्डो राजन्यवैश्ययोः ।
वैश्यक्षत्रिययोः शूद्रे विप्रे यः क्षत्रशूद्रयोः ॥

ક્ષત્રિય વૈશ્યને ગાળ આપે, તો તેને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયને ગાળ આપે ત્યારે જેમ થાય તેમ (પચાસ પણનો) દંડ કરવો; વૈશ્ય ક્ષત્રિયને ગાળ આપે, તો તેને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણને ગાળ આપે ત્યારે જેમ થાય તેમ (સો પણનો) દંડ કરવો; ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય શૂદ્રને ગાળ આપે, તો તેને બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ગાળ આપે ત્યારે જેમ થાય તેમ (બાર પણનો) દંડ કરવો; અને શૂદ્ર ક્ષત્રિય કે વૈશ્યને ગાળ આપે, તો તેને શૂદ્ર બ્રાહ્મણને ગાળ આપે ત્યારે જેમ થાય તેમ તેને મારની સજા આપવી.]

एकजातिर्द्विजातींस्तु वाचा दारुणया क्षिपन् ।
जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यप्रभवो हि सः ॥ २७०

જો શૂદ્ર દ્વિજવર્ણનાને ભયંકર ગાળો ભાંડે, તો તેની જીભનો છેદ કરવો. કેમકે, તે હલકી જાતનો છે. ૨૭૦

नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः ।
निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुर्ज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः ॥ २७१ ॥

જો શૂદ્ર એ દ્વિજવર્ણનાં નામ અને જાતિને દ્રોહથી એમને ભાંડે, તો લોઢાનો દશ આંગળનો એક ધગધગતો સળિયો એના મોંમાં ઘુસાડી દેવો. ૨૭૧

धर्मोपदेशं दर्पेण विप्राणामस्य कुर्वतः ।
तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ २७२ ॥

કોઈ શૂદ્ર જો છકી જઇને બ્રાહ્મણાદિ ત્રિવર્ણને ધર્મોપદેશ કરે, તો રાજાએ તેના મોંમાં અને કાનમાં કડકડતું તેલ રેડાવવું.

श्रुतं देशं च जातिं च कर्म शारीरमेव च ।
वितथेन ब्रुवन्दर्पाद्दाप्यः स्याद्द्विशतं दमम् ॥ २७३ ॥

જો કોઇ અભિમાનથી બીજાનાં વેદજ્ઞાન, દેશ, જાતિ અને શરીરના સંસ્કારકર્મ વિશે મિથ્યા બોલે, તો તેને બસો પણનો દંડ કરવો. ૨૭૩

काणं वाप्यथवा खञ्जमन्यं वापि तथाविधम् ।
तथ्येनापि ब्रुवन्दाप्यो दण्डं कार्षापणावरम् ॥ २७४ ॥

જો કોઈ બીજાને કાણો, લંગડો કે એવી બીજી ખોડવાળો કહે અને જો એ સાચું હોય તો પણ, તેને ઓછામાં ઓછો એક કાર્ષાપણનો દંડ કરવો. ૨૭૪

मातरं पितरं जायां भ्रातरं तनयं गुरुम् ।
आक्षारयञ्छतं दाप्यः पन्थानं चाददद्गुरोः ॥ २७५ ॥

મા, બાપ, પત્ની, ભાઈ, પુત્ર અને ગુરુ એમને ગાળ દેનાર પાસેથી તેમજ ગુરુને માર્ગ ન આપનાર પાસેથી સો પણનો દંડ લેવો જોઈએ. ૨૭૫

ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यां तु दण्डः कार्यो विजानता ।
ब्राह्मणे साहसः पूर्वः क्षत्रियो त्वेव मध्यमः ॥ २७६ ॥

બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય અંદરોઅંદર ગાળાગાળી કરે, તો ધર્મજ્ઞ રાજાએ બ્રાહ્મણને પૂર્વસાહસ (અઢીસો પણ) અને ક્ષત્રિયને મધ્યમસાહસ(પાંચસો પણ)નો દંડ કરવો. ૨૭૬

विट्शूद्रयोरेवमेव स्वजातिं प्रति तत्त्वतः ।
छेदवर्जं प्रणयनं दण्डस्येति विनिश्चयः ॥ २७७ ॥

વૈશ્ય અને શૂદ્ર પોતપોતાની જાતવાળાને સામાસામી ગાળ આપે, તો તેને જીભના છેદ સિવાયનો દંડપ્રયોગ કરવો, એવો નિર્ણય છે. (એટલે, વૈશ્યને અઢીસો પણનો શૂદ્રને પાંચસો પણનો દંડ થાય.) ૨૭૭

[पतितं पतितेत्युक्त्वा चौरं चौरेति वा पुनः ।
वचनात्तुल्यदोषः स्यान्मिथ्या द्विर्दोषतां व्रजेत् ॥
પતિતને પતિત કહેનારને અને ચોરને ચોર કહેનારને તેના એ વચનના અપરાધ સારુ આગળ પ્રમાણે દંડ કરવો. પણ તે જો આ ખોટેખોટું જ કહે તો તેનો અપરાધ બમણા દંડને પાત્ર થાય.]

મારામારીનો નિર્ણય—

एष दण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पारुष्यस्य तत्त्वतः ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपारुष्यनिर्णयम् ॥ २७८ ॥
ગાળાગાળી માટેનો આ તત્ત્વપૂર્વકનો દંડવિધિ કહ્યો. હવે મારામારી બાબતના દંડનિર્ણય વિશે કહીશ. ૨૭૮

येन केनचिदङ्गेन हिंस्याच्चेच्छ्रेष्ठमन्त्यजः ।
छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरनुशासनम् ॥ २७९ ॥
જો અંત્યજ પોતાના ગમે તે અવયવથી શ્રેષ્ઠપુરુષને મારે તો રાજાએ તેનો તે અવયવ છેદી નંખાવવો—એમ મનુની આજ્ઞા છે. ૨૭૯

पाणिमुद्यम्य दण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति ।
पादेन प्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥ २८० ॥
તે હાથ કે લાકડી ઉગામીને મારે, તો રાજાએ તેનો હાથ ।વી નાખવો ઘટે. તે ક્રોધ કરીને પગે પ્રહાર કરે, તો તેના છેદાવી નાખવા જોઈએ. ૨૮૦

सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजः ।
कट्यां कृताङ्को निर्वास्यः स्फिचं वाऽस्यावकर्तयेत् ॥२८१॥

હલકી વરણનો માણસ જો ચડિયાતી વર્ણના માણસ સાથે અભિમાનથી એક આસને બેસવા ચાહે, તો તેને કેડ ઉપર ડામ દઈ દેશવટો આપવો અને તેના કૂલા કતરાવી નાખવા. ૨૮૧

अवनिष्ठीवतो दर्पाद्द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः ।
अवमूत्रयतो मेढ्रमवशर्धयतो गुदम् ॥ २८२ ॥

નીચ વર્ણનો મનુષ્ય અહંકારથી ઊંચ મનુષ્યના ઉપર થૂંકે, મૂતરે કે પાદે, તો રાજાએ અનુક્રમે તેના બન્ને હોઠ, તેની જનનેન્દ્રિય કે તેની ગુદા કપાવી નાખવાં. ૨૮૨

केशेषु गृह्णतो हस्तौ छेदयेदविचारयन् ।
पादयोर्दाढिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च ॥ २८३ ॥

કોઈ હલકી જાતિનો મનુષ્ય કોઈ ચડિયાતી જાતિના મનુષ્યને વાળથી, પગથી, દાઢીથી, ગરદનથી કે વૃષણથી પકડે, તો વિનાવિચારેજ તેના બેઉ હાથ કાપી નાખવા. ૨૮૩

त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यो लोहितस्य च दर्शकः ।
मांसभेत्ता तु षण्निष्कान्प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥ २८४ ॥

સમાન વર્ણવાળાની ચામડી ઉતરડનારને તેમજ તેનું લોહી કાઢનારને સો પણનો દંડ કરવો. તેનું માંસ [illegible] નારને છ નિષ્કનો દંડ કરવો અને તેનાં હાડકાં [illegible] દેશનિકાલ કરવો. ૨૮૪

वनस्पतीनां सर्वेषामुपभोगं यथा यथा ।
तथा तथा दमः कार्यो हिंसायामिति धारणा ॥ २८५ ॥

જે જે વનસ્પતિઓનો જેવો જેવો [illegible]

ઉપભોગ થતો હોય, તો તે તે જાત વનસ્પતિઓને જે ઉપ
તેને તે ઉપભોગના પ્રમાણમાં (દામ, તાડન આદિ) દંડ ક
રવામાં આવે એવી વ્યવસ્થા છે. ૨૮૫

मनुष्याणां पशूनां च दुःखाय प्रहृते सति ।
यथा यथा महद्दुःखं दण्डं कुर्यात्तथा तथा ॥ २८६ ॥

મનુષ્યોને અને પશુઓને દુઃખ આપવા માટે માર મારવામાં આવે, તો તે તે મહાદુઃખના પ્રમાણમાં રાજાએ દંડ કરવો. ૨૮૬

अङ्गावपीडनायां च व्रणशोणितयोस्तथा ।
समुत्थानव्ययं दाप्यः सर्वदण्डमथापि वा ॥ २८७ ॥

કોઈ મનુષ્ય બીજાના હાથપગ આદિ અંગોને પીડા કરે, તેને જખમ કરે અથવા લોહી કાઢે, તો રાજાએ દરદી સાજો થાય ત્યાં સુધીનો તે મારનાર પાસેથી ખરચ અપાવવો અથવા તેને (ધનદંડ, શારીરદંડ વગેરે) સર્વ જાતના દંડ કરવા.

द्रव्याणि हिंस्याद्यो यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञे दद्याच्च तत्समम् ॥ २८८ ॥

જે માણસ જાણતાં કે અજાણતાં બીજાના માલને નુકસાન કરે, તેણે માલધણી પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું અને રાજાને તે નુકસાનની બરાબરનો દંડ ભરવો. ૨૮૮

चर्मचार्मिकभाण्डेषु काष्ठलोष्ठमयेषु च ।
मूल्यात्पञ्चगुणो दण्डः पुष्पमूलफलेषु च ॥ २८९ ॥

ચામડાને, ચામડાનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં પાત્રોને તેમજ ફૂલ, મૂળ અને ફળને નુકસાન કરનાર પાસેથી તે તે વસ્તુની કિંમતથી પાંચગણો દંડ લેવો. ૨૮૯

[illegible]

[illegible] ॥ २२० ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ २२१ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ २२२ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ २२३ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ २२४ ॥

[illegible]

ઉપભોગ થતો હોય, તેવા તે તે જાતિ વનસ્પતિઓને જે કાંઈ તેને એ ઉપભોગના પ્રમાણમાં ઉત્તમ, મધ્યમ આદિ દંડ કરવામાં આવે—એવી ન્યાયમર્યાદા છે. ૨૮૫

मनुष्याणां पशूनां न दुःखाय प्रहृते सति।
यथा यथा महद्दुःखं दण्डं कुर्यात्तथा तथा॥ २८६॥

મનુષ્યોને અને પશુઓને દુઃખ આપવા માટે જો મારવામાં આવે, તો તે તે મહાદુઃખના પ્રમાણમાં મોટો દંડ કરવો. ૨૮૬

अङ्गावपीडनायां च व्रणशोणितयोस्तथा।
समुत्थानव्ययं दाप्यः सर्वदण्डमथापि वा॥ २८७॥

કોઈ મનુષ્ય કોઈના હાથપગ આદિ અંગોને પીડા કરે તેને જખમ કરે અથવા લોહી કાઢે, તો રાજાએ દરદી સારો થાય ત્યાં સુધીનો તે મારનાર પાસેથી ખરચ અપાવવો અથવા તેને (ધનદંડ, શારીરદંડ વગેરે) સર્વ જાતના દંડ કરવા.

द्रव्याणि हिंस्याद्यो यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा।
स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञे दद्याच्च तत्समम्॥ २८८॥

જે માણસ જાણતાં કે અજાણતાં બીજાના માલને નુકસાન કરે, તેણે માલધણી પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું અને રાજાને તે નુકસાનની બરાબરનો દંડ ભરવો. ૨૮૮

चर्मचार्मिकभाण्डेषु काष्ठलोष्ठमयेषु च।
मूल्यात्पञ्चगुणो दण्डः पुष्पमूलफलेषु च॥ २८९॥

ચામડાને, ચામડાનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં પાત્રોને તેમજ ફૂલ, મૂળ અને ફળને નુકસાન કરનાર પાસેથી તે તે વસ્તુની કિંમતથી પાંચગણો દંડ લેવો. ૨૮૯

यानस्य चैव यातुश्च यानस्वामिन एव च।
दशातिवर्तनान्याहुः शेषे दण्डो विधीयते॥ २९० ॥

વાહન, વાહન ચલાવનાર અને વાહનના સ્વામી. એમને નીચેના દશ નિમિત્તોમાં દંડ કર્યો નથી. બાકીનામાં તેમને માટે દંડવિધાન છે. ૨૯૦

छिन्ननास्ये भग्नयुगे तिर्यक्प्रतिमुखागते।
अक्षभङ्गे च यानस्य चक्रभङ्गे तथैव च॥ २९१ ॥
छेदने चैव यन्त्राणां योक्त्ररश्म्योस्तथैव च।
आक्रन्दे चाप्यपैहीति न दण्डं मनुरब्रवीत्॥ २९२ ॥

નાથ તૂટી જાય, ધૂંસરી ભાંગી જાય, [illegible] સીધે વાહન તીરછું આવે, [illegible] તૂટી જાય, [illegible] જાય, વાહનનાં પૈડાં તૂટી જાય, [illegible] જોતરું તૂટી જાય, દોર-લગામ તૂટી જાય [illegible] થાય નહિ, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૨૯૧, ૨૯૨

यत्रापवर्तते युग्यं वैगुण्यात् प्राजकस्य तु।
तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो हिंसायां द्विशतं दमम्॥ २९३ ॥

પણ, હાંકનારની [illegible]

प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः प्राजको दण्डमर्हति।
युग्यस्थाः प्राजकेऽनाप्ते सर्वे दण्ड्याः शतं शतम्॥ २९४ ॥

[illegible]

તે હોશિયાર ન હોય તો ચાલકનમાં બેઠેલા દરેકને ર
પણનો દંડ કરવો. ૨૯૪

स चेत्तु पथि संरुद्धः पशुभिर्वा रथेन वा ।
प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्र दण्डोऽविचारितः ॥ २९५

ઢોરઢાંખરને લીધે કે સામે આવતા રથને કારણે તે
નારને રુકાવટ થઈ હોય અને છતાં તે વાહન આગળ
અને એમ કરતાં કોઈ પ્રાણીનો ઘાત થઈ જાય, તો
વિનાવિચારે તેનો નીચે પ્રમાણે દંડ કરવો. ૨૯૫

मनुष्यमारणे क्षिप्रं चौरवत्किल्बिषं भवेत् ।
प्राणभृत्सु महत्स्वर्धं गोगजोष्ट्रहयादिषु ॥ २९६ ॥

એ ઘાતમાં જો માણસ માર્યો જાય, તો તે હાંક
ચોરની પેઠે ૧૦૦૦ પણની શિક્ષા કરવી. પણ એમાં જો
હાથી અને ઘોડા વગેરે મોટાં પ્રાણીઓ માર્યાં ગયાં
તો તેથી અર્ધો દંડ (૫૦૦ પણનો) કરવો. ૨૯૬

क्षुद्रकाणां पशूनां तु हिंसायां द्विशतो दमः ।
पञ्चाशत्तु भवेद्दण्डः शुभेषु मृगपक्षिषु ॥ २९७ ।

નાનાં નાનાં પશુઓ માર્યાં જાય, તો બસો પણનો
કરવો. સારાં મૃગો ને પક્ષીઓ માર્યાં જાય, તો પચાસ પ
દંડ કરવો. ૨૯૭

गर्दभाजाविकानां तु दण्डः स्यात्पञ्चमाषिकः ।
माषकस्तु भवेद्दण्डः श्वसूकरनिपातने ॥ २९८

ગધેડાં અને મેંઢાંબકરાંની ઘાત થઈ જાય, તો
માષાનો દંડ કરવો. કૂતરાં અને ભૂંડ માર્યાં ગયાં હોય
એક માષાનો દંડ કરવો. ૨૯૮

भार्या पुत्रश्च दासश्च प्रेष्यो भ्राता च सोदरः।
प्राप्तापराधास्ताड्याः स्यू रज्ज्वा वेणुदलेन वा॥ २९९॥

પત્ની, પુત્ર, દાસ, વૈતરો અને નાનો ભાઇ એટલાં અપરાધ કરે, તો તેમને દોરડાથી અથવા વાંસની લાકડીથી તાડન કરવું. ૨૯૯

पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथंचन।
अतोऽन्यथा तु प्रहरन्प्राप्तः स्याच्चौरकिल्बिषम्॥ ३००॥

પણ, આ માર વાંસા ઉપર મારવો કયારેય મસ્તક આદિ ઉત્તમ અંગ ઉપર મારવો નહિ આથી ઊલટી રીતે પ્રહાર કરનારને ચોરની પેઠે શિક્ષા મળે. ૩૦૦

ચોરને શિક્ષા કરવાનો નિર્ણય—

एषोऽखिलेनाभिहितो दण्डपारुष्यनिर्णयः।
स्तेनस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डविनिर्णये॥ ३०१॥

આ મારામારી સંબંધીનો નિર્ણય સંપૂર્ણ રીતે કહ્યો હવે, ચોરના સંબંધમાં કરવાના શિક્ષાનિર્ણય વિશે વિધિ કહીશ. ૩૦૧

परमं यत्नमातिष्ठेत्स्तेनानां निग्रहे नृपः।
स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रं च वर्धते॥ ३०२॥

રાજાએ ચોરને કબજે કરવામાં પરમ યત્નવાન રહેવું. ચોરોને વશ રાખવાથી રાજાનો યશ અને તેનું રાજ વધે છે.

अभयस्य हि यो दाता स पूज्यः सततं नृपः।
सत्रं हि वर्धते तस्य सदैवाभयदक्षिणम्॥ ३०३॥

જે રાજા અભયના દાતા છે, તે સતત પૂજ્યપાત્ર થાય છે. તે રાજાનો અભયરૂપી દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ હમેશ વૃદ્ધિ પામે છે.

सर्वतो धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षतः ।
अधर्मादपि षड्भागो भवत्यस्य ह्यरक्षतः ॥ ३०४ ॥

દેશની રક્ષા કરનાર રાજાને સર્વ પ્રજાના ધર્મનો છઠ્ઠો ભાગ મળે છે. અને રક્ષા નહિ કરનાર રાજાને અધર્મનોય છઠ્ઠો ભાગ હાંસલ થાય છે. ૩૦૪

यदधीते यद्यजते यद्ददाति यदर्चति ।
तस्य षड्भागभाग्राजा सम्यग्भवति रक्षणात् ॥ ३०५ ॥

જે અધ્યયન, યજન, દાન અને અર્ચન થાય તેનો છઠ્ઠો ભાગ પ્રજાની રક્ષાને લીધે રાજાને મળે છે. ૩૦૫

रक्षन् धर्मेण भूतानि राजा वध्यांश्च घातयन् ।
यजतेऽहरहर्यज्ञैः सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३०६ ॥

પ્રાણીઓનું ધર્મપૂર્વક પાલન કરનારા અને દંડપાત્રોને યોગ્ય શિક્ષા દેનારા રાજાને પ્રતિદિન એક લાખ ગોદક્ષિણાવાળા યજ્ઞોનું ફળ સાંપડે છે. ૩૦૬

योऽरक्षन्बलिमादत्ते करं शुल्कं च पार्थिवः ।
प्रतिभागं च दण्डं च स सद्यो नरकं व्रजेत् ॥ ३०७ ॥

જે રાજા પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરતો છતાં, બલિ, કર, શુલ્ક પ્રતિભાગ અને દંડ લે છે, તે તત્કાલ નરકે જાય છે. ૩૦૭

अरक्षितारं राजानं बलिषड्भागहारिणम् ।
तमाहुः सर्वलोकस्य समग्रमलहारकम् ॥ ३०८ ॥

પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરનારો જે રાજા ધાન્યનો છઠ્ઠો ભાગ લે છે, તે સર્વ લોકોનાં સર્વ પાપનો ભાગી થાય છે. ૩૦૮

अनपेक्षितमर्यादं नास्तिकं विप्रलुम्पकम् ।
अनपेक्षितारमत्तारं नृपं विद्यादधोगतिम् ॥ ३०९ ॥

શાસ્ત્રમર્યાદાની ગણના નહિ રાખનારો, નાસ્તિક, પ્રજાને લૂંટનારો, પ્રજારક્ષણ નહિ કરનારો અને કર વગેરે હોઈયાં કરી જનારો રાજા અધોગતિ પામે છે, એમ જાણવું ૩૦૯

अधार्मिकं त्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः ।
निरोधनेन बन्धेन विविधेन वधेन च ॥ ३१० ॥

નિરોધન (કેદ), બન્ધ (બેડી) અને વિવિધ જાતના માર, એ ત્રણ ઉપાયોથી રાજાએ ચોર આદિને પ્રયત્નપૂર્વક શિક્ષા કરવી. ૩૧૦

निग्रहेण हि पापानां साधूनां संङ्ग्रहेण च ।
द्विजातय इवेज्याभिः पूयन्ते सततं नृपाः ॥ ३११ ॥

જેમ દ્વિજાતિઓ યજ્ઞાદિથી પવિત્ર થાય છે, તેમ રાજાઓ પાપીઓને સજા કરવાથી તેમજ સાધુઓને રક્ષણ આપવાથી સતત પવિત્ર થાય છે ૩૧૧

क्षन्तव्यं प्रभुणा नित्यं क्षिपतां कार्यिणां नृणाम् ।
बालवृद्धातुराणां च कुर्वता हितमात्मनः ॥ ३१२ ॥

દાવાના પક્ષકારો વગેરે માણસો, બાળકો, વૃદ્ધો, તેમજ રોગિયાઓ કંઈ આક્ષેપ કરી બેસે, તો રાજાએ પોતાનું હિત વિચારીને તેમને નિત્ય ક્ષમા આપવી. ૩૧૨

यः क्षिप्तो मर्षयत्यार्तैस्तेन स्वर्गे महीयते ।
यस्त्वैश्वर्यान्न क्षमते नरकं तेन गच्छति ॥ ३१३ ॥

પીડિત મનુષ્યોએ આક્ષેપ આપ્યા છતાં જે રાજા તેને

સજ્જન કરી લે છે, તે સ્વર્ગમાં મહિમા પામે છે; પણ જે રાજા પોતાના અપરાધને કારણે તેને શિક્ષા આપતો નથી તે નરકને વિશે જાય છે ૩૧૩

राजा स्तेनेन गन्तव्यो मुक्तकेशेन धावता ।
आचक्षाणेन तत्स्तेयमेवंकर्मास्मि शाधि माम् ॥ ३१४ ॥
स्कन्धेनादाय मुसलं लगुडं वापि खादिरम् ।
शक्तिं चोभयतस्तीक्ष्णामायसं दण्डमेव वा ॥ ३१५ ॥

મુશળ, ખેરની લાકડી, બેધારી બરછી અથવા લોખંડી ધોકો, એ ખભા ઉપર રાખી ચોરે છૂટે વાળે રાજા પાસે દોડતા જવું અને કહેવું કે, તે ચોરી મે કરી છે, મને શિક્ષા આપો.

[गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम् ।
वधेन शुध्यते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥

રાજાએ પોતે તે મુશળ લઈને તેને એકવાર પ્રહાર કરવો. ચોર મારથી અને બ્રાહ્મણ તપથીજ શુદ્ધ થાય છે.]

शासनाद्वा विमोक्षाद्वा स्तेनः स्तेयाद्विमुच्यते ।
अशासित्वा तु तं राजा स्तेनस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ ३१६ ॥

ચોરને શિક્ષા કરવાથી કે તેને છોડી દેવાથી તે ચોરીમાંથી મુક્ત થાય છે પણ તે ચોરને સજા ન કરવામાં આવે તો રાજા ચોરનું પાપ પામે છે. ૩૧૬

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्यापचारिणी ।
गुरौ शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम् ॥ ३१७ ॥

ગર્ભહત્યા કરનારો તે જેનું અન્ન ખાય છે તેને વિશે, ભિચારિણી પત્ની પતિને વિશે, શિષ્ય ગુરુને વિશે અને

યજમાન યાજકને નિમે જેમ પોતપોતાનાં પાપ ધુએ છે, તેમ ચોર રાજાને નિમે પોતાનું પાપ ધુએ છે. ૩૧૭

राजभिः कृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ ३१८ ॥

પાપી પુરુષો રાજા પાસેથી શિક્ષા પામીને નિર્મળ થાય છે અને પુણ્યશાળીઓની જેમ સ્વર્ગમાં જાય છે. ૩૧૮

यस्तु रज्जुं घटं कूपाद्धरेद्भिन्द्याच्च यः प्रपाम् ।
स दण्डं प्राप्नुयान्माषं तं च तस्मिन्समाहरेत् ॥ ૩૧૯ ॥

જે કૂવા પરથી દોરડું કે ઘડો હરી જાય અથવા પરબને તોડી નાખે, તેને એક માષો દંડ કરવો અને તે દોરડું વગેરે તે કૂવા ઉપર પાછાં મુકાવવાં. ૩૧૯

धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः ।
शेषेऽप्येकादशगुणं दाप्यस्तस्य च तद्धनम् ॥ ३२० ॥

દશ કુંભ કરતાં જે વધારે ધાન્યની ચોરી કરે, તેને ભારે મારની સજા કરવી. આથી ઓછા ધાન્યની જે ચોરી કરે, તેને ધાન્યના મૂલ્યથી અગિયારગણો દંડ કરવો અને ધણીનો તે માલ પાછો અપાવવો. ૩૨૦

तथा धरिममेयानां शतादभ्यधिके वधः ।
सुवर्णरजतादीनामुत्तमानां च वाससाम् ॥ ३२१ ॥

વળી ત્રાજવે તોળવા યોગ્ય સુવર્ણ અને ચાંદી વગેરેની તેમજ ઉત્તમ વસ્ત્રોની ચોરી સો પલથી વધુ વજનની હોય, તો ચોરનારને મારની શિક્ષા ઘટે. ૩૨૧

---

* બગો પણનો એક દ્રોણ અને વીસ દ્રોણનો એક કુંભ.

पञ्चाशतस्त्वभ्यधिके हस्तच्छेदनमिष्यते ।
शेषे त्वेकादशगुणं मूल्याद्दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ २२२ ॥

ને ગોરી પચાસ પલ કરતાં વધુ વજનની હોય, તો તે ચોરનારના હાથ છેદી નાખવા. પણ જો તે તેથી ઓછા વજનની હોય, તો તેને માલની કિંમતથી અગિયારગણો દંડ કરવો.

पुरुषाणां कुलीनानां नारीणां च विशेषतः ।
मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हति ॥ २२३ ॥

કુલીન પુરુષોનું અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનું તેમજ ઉત્તમ રત્નોનું હરણ કરનારને અંગછેદનની શિક્ષા ઘટે છે ૩૨૩

महापशूनां हरणे शस्त्राणामौषधस्य च ।
कालमासाद्य कार्यं च दण्डं राजा प्रकल्पयेत् ॥ २२४ ॥

મોટાં પશુઓના, શસ્ત્રોના અને ઔષધના હરણમાં સમય તથા અપરાધ જોઈને રાજાએ દંડ દેવો. ૩૨૪

गोषु ब्राह्मणसंस्थासु स्थूरिकायाश्च भेदने ।
पशूनां हरणे चैव सद्यः कार्योऽर्धपादिकः ॥ २२५ ॥

બ્રાહ્મણની ગાયો ચોરવા માટે, ગાયને નાથ નાખી બળદ જોડવા માટે તથા મોટાં એકરાં વગેરે પશુઓ હરવા માટે અપરાધીનો અર્ધો પગ તરતજ કાપી નાંખવો. ૩૨૫

सूत्रकार्पासकिण्वानां गोमयस्य गुडस्य च ।
दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य तृणस्य च ॥ २२६ ॥

वेणुवैदलभाण्डानां लवणानां तथैव च ।
मृन्मयानां च हरणे मृदो भस्मन एव च ॥ २२७ ॥

मत्स्यानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च।
मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यत्पशुसंभवम् ॥ ३२८ ॥
अन्येषां चैवमादीनां मद्यानामोदनस्य च।
पक्वान्नानां च सर्वेषां तन्मूल्याद्द्विगुणो दमः ॥ ३२९ ॥

દોરા, કપાસ, કેફનાં બીજ, છાણ, ગોળ, દહીં, દૂધ, છાશ, પીણું, તૃણ, વાંસનાં ટોપલા વગેરે પાત્રો, મીઠું, માટીનાં વાસણો, માટી, રાખ, માછલાં, પક્ષીઓ, તેલ, ઘી, માંસ, મધ, પશુમાંથી નીકળતી શિંગડાં વગેરે ચીજો, મદ્ય, રાંધેલા ભાત, તેમજ સર્વ પ્રકારનાં પકવાન્નો વગેરેની ચોરી કરનારને તે તે ચીજની કિંમતથી બમણો દંડ કરવો ૩૨૬-૩૨૯

पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मवल्लीनगेषु च।
अन्येष्वपरिपूतेषु दण्डः स्यात्पञ्चकृष्णलः ॥ ३३० ॥

ફૂલો, લીલાં ધાન, ગુલ્મો, વેલીઓ, વૃક્ષો અને સાફસૂફ કરી તૈયાર ન કરેલાં બીજાં ધાન્યો એમની ચોરી કરનારને પાંચ કૃષ્ણલનો દંડ કરવો. ૩૩૦

परिपूतेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च।
निरन्वये शतं दण्डः सान्वयेऽर्धशतं दमः ॥ ३३१ ॥

સાફ કરી તૈયાર કરેલાં ધાન્ય, શાક, મૂળ અને ફળ સંબંધી ચોરી કરનાર જો માલધણીનો સંબંધી હોય, તો તેને પચાસ પણનો અને સંબંધી ન હોય તો સો પણનો, એમ દંડ કરવો. ૩૩૧

स्यात्साहसं त्वन्वयवत्प्रसभं कर्म यत्कृतम्।
निरन्वयं भवेत्स्तेयं हृत्वाऽपव्ययते च यत् ॥ ३३२ ॥

ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः पूर्णं वापि शतं भवेत्।
द्विगुणा वा चतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविद्धि सः ॥ ३३८ ॥

ચોરીનાં શૂદ્રને આઠગણું, વૈશ્યને સોળગણું અને ક્ષત્રિયને બત્રીસગણું પાપ લાગે છે. બ્રાહ્મણ તેના ગુણદોષને જાણનારો છે. એટલે તેને ચોસઠગણું, પૂરું સોગણું કે એકસોઅઠાવીશગણું પાપ લાગે છે. ૩૩૭.૩૩૮

वानस्पत्यं मूलफलं दार्वग्न्यर्थं तथैव च।
तृणं च गोभ्यो ग्रासार्थमस्तेयं मनुरब्रवीत् ॥ ३३९ ॥

વનસ્પતિનાં મૂળ, ફળ, અગ્નિ માટેનાં લાકડાં અને ગાયના ગોતા માટે ઘાસ લેવાં એમાં ચોરી નથી. એમ મનુએ કહ્યું છે ૩૩૯

योऽदत्तादायिनो हस्ताल्लिप्सेत ब्राह्मणो धनम्।
याजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः ॥ ३४० ॥

જે બ્રાહ્મણ ચોરને યજ્ઞ અને વેદાધ્યયન કરાવીને તેની પાસેથી ધન મેળવવા ઇચ્છે છે. તેને ચોરના જેવોજ જાણવો.

द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षू द्वे च मूलके।
आददानः परक्षेत्रान्न दण्डं दातुमर्हति ॥ ३४१ ॥

વટેમાર્ગુ દ્વિજનુ જો ભાતું ખૂટી ગયુ હોય અને તે પારકા ખેતરમાંથી શેરડીના બે સાંઠા તથા બે મૂળા લે, તો તેને દંડ કરવો ન ઘટે. ૩૪૧

असंधितानां संधाता संधितानां च मोक्षकः।
दासाश्वरथहर्ता च प्राप्तः स्याच्चोरकिल्बिषम् ॥ ३४२ ॥

જે માણસ બીજાનાં છૂટાં પશુને બાંધી દે છે અને

[illegible]

अनेन विधिना राजा कुर्वाणः स्तेननिग्रहम् ।
यशोऽस्मिन्प्राप्नुयाल्लोके प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ३४३ ॥

[illegible] ૩૪૩

ऐन्द्रं स्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् ।
नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् ॥ ३४४ ॥

ઇન્દ્રસ્થાનની ઇચ્છા રાખનારા અને અક્ષય અને અવ્યય યશને ચાહનારા રાજાએ સાહસકર્મ કરનાર માણસની એક ક્ષણ પણ ઉપેક્ષા ન કરવી. ૩૪૪

वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैव दण्डेनैव च हिंसतः ।
साहसस्य नरः कर्ता विज्ञेयः पापकृत्तमः ॥ ३४५ ॥

ગાળ આપનારા, ચોરી કરનારા અને દંડથી મારનારા કરતાં પણ સાહસકર્મી માણસને વિશેષ પાપ કરનારો માનવો

साहसे वर्तमानं तु यो मर्षयति पार्थिवः ।
स विनाशं व्रजत्याशु विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ ३४६ ॥

જે રાજા સાહસ કરનારાને ક્ષમા કરે છે, તે તત્કાલ વિનાશને પામે છે અને પ્રજામાં દ્વેષપાત્ર થાય છે. ૩૪૬

न मित्रकारणाद्राजा विपुलाद्वा धनागमात् ।
समुत्सृजेत्साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥ ३४७ ॥

પ્રાણીમાત્રને ભય આપનારા સાહસિકોને રાજાએ મિત્રતાને લીધે કે વિપુલ ધનના લોભથી કદી છોડી દેવા નહિ. ૩૪૭

દ્વિજોએ શસ્ત્ર ક્યારે ધારણ કરવાં ?—

शस्त्रं द्विजातिभिर्ग्राह्यं धर्मो यत्रोपरुध्यते ।
द्विजातीनां च वर्णानां विप्लवे कालकारिते ॥ ३४८ ॥
आत्मनश्च परित्राणे दक्षिणानां च संगरे ।
स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च घ्नन्धर्मेण न दुष्यति ॥ ३४९ ॥

જ્યારે ધર્મકર્મને અટકાયત થતી હોય અને કાળબળને કારણે જ્યારે બ્રાહ્મણ આદિના વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મ સંબંધે બળવો જાગ્યા જેવું થયું હોય, ત્યારે ત્રણે દ્વિજવર્ણોએ શસ્ત્ર ધારણ કરવાં. આમ, પોતાની રક્ષા માટે, યજ્ઞના દક્ષિણાધનની રખવાળી માટે તેમજ સ્ત્રીઓ અને મિત્રો ઉપરની સંકટવેળાએ વહાર કરવા માટે, જે ધર્મયુદ્ધ થાય તેમાં હિંસા કરવાથી તે દ્વિજને દોષ લાગતો નથી ૩૪૮,૩૪૯

આતતાયીને મારવામા દોષ નથી—

गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ ३५० ॥

ગુરુ, બાળક, વૃદ્ધ અને બહુશ્રુત બ્રાહ્મણ એમાંથી જે કોઇ આતતાયી થઇ મારવા ચડી આવે અને પોતાની રક્ષાનો કોઇ ઉપાય ન હોય તો વિનાવિચારે તેને હણી નાખવો. ૩૫૦

[अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते ह्याततायिनः ॥

આગ લગાડનારો, ઝેર દેનારો, હાથે હથિયાર સજી

[illegible] [illegible] આતતાયીઓ [illegible]]

[उद्यतासिविषाग्निभ्यां शापोद्यतकरस्तथा ।
आथर्वणेन हन्ता च पिशुनश्चापि राजनि ॥
भार्यातिक्रमकारी च रन्ध्रान्वेषणतत्परः ।
एवमाद्यान्विजानीयात् सर्वानेवाततायिनः ॥

ઉગામેલી તલવારવાળો, ઝેરવાળો, અગ્નિવાળો, શાપ આપવા હાથ ઊંચો કરનારો, અથર્વવેદના અભિચારમંત્રથી મારનારો, રાજાને ચાડી ખાનારો, પત્નીનું હરણ કરનારો, [illegible] ફરનારો અને છિદ્રો શોધવામાં તત્પર રહેનારો—એ સૌ આતતાયીઓ જાણવા.]

नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ।
प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥ ३५१ ॥

હાંશી કે ખુલ્લી રીતે આવેલા આતતાયીનો વધ કરનાર હણનારને કંઇ દોષ લાગતો નથી. કેમકે, એકનો ક્રોધ તે બીજાના ક્રોધને વધારે છે. ૩૫૧

વળી પ્રકરણ—

परदाराभिमर्शेषु प्रवृत्तान्नॄन्महीपतिः ।
उद्वेजनकरैर्दण्डैश्छिन्नयित्वा प्रवासयेत् ॥ ३५२ ॥

પરસ્ત્રી સાથે સંભોગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુરુષોને રાજાએ ઉદ્વેગ કરાવે એવા દંડોથી નાક, કાન આદિ કપાવી દેશનિકાલ કરવા. ૩૫૨

तत्समुत्थो हि लोकस्य जायते वर्णसंकरः ।
येन मूलहरोऽधर्मः सर्वनाशाय कल्पते ॥ ३५३ ॥

કારણ કે જગતમાં વ્યભિચારથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા વર્ણસંકર થાય છે અને તેથી જગતના મૂળનો નાશ કરનારો અધર્મ સર્વનાશ કરી દે છે. ૩૫૩

परस्य पत्न्या पुरुषः संभाषां योजयन्रहः ।
पूर्वमाक्षारितो दोषैः प्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥ ३५४ ॥

અગાઉ વ્યભિચારાદિ દોષોથી દૂષિત થયેલો કોઇ પુરુષ ફરી વાર પારકાની પત્ની સાથે એકાંતમાં સંભાષણ કરે, તો તેને પ્રથમ સાહસનો દંડ કરવો. ૩૫૪

यस्त्वनाक्षारितः पूर्वमभिभाषेत कारणात् ।
न दोषं प्राप्नुयात्किंचिन्न हि तस्य व्यतिक्रमः ॥ ३५५ ॥

પણ જેને અગાઉ આવો દોષ લાગ્યો ન હોય, એવો પુરુષ કોઇ કારણસર એ પ્રમાણે વાત કરે, તો તેને કંઇ દોષ ન લાગે તેમ તેનો તે અપરાધ પણ ન ગણાય. ૩૫૫

परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा ।
नदीनां वापि संभेदे स संग्रहणमाप्नुयात् ॥ ३५६ ॥

જો કોઇ માણસ તીર્થ, અરણ્ય, વન કે નદીના સંગમ આગળ પરસ્ત્રી સાથે વાતચીત કરે, તો તેને સ્ત્રીસંગ્રહણનો દોષ લાગે. ૩૫૬

उपचारः क्रिया केलिः स्पर्शो भूषणवाससाम् ।
सह खट्वासनं चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ ३५७ ॥

પરસ્ત્રીને માલાચંદનાદિ ઉપચારો આપવા, તેને હાસ્ય અને આલિંગન ઇત્યાદિ કરવાં, તેનાં વસ્ત્રાભૂષણોને સ્પર્શ કરવો અને તેની સાથે એક ખાટલે બેસવું, એ બધું સંગ્રહણ કહેવાય છે. ૩૫૭

स्त्रियं स्पृशेददेशे यः स्पृष्टो वा मर्षयेत्तया।
परस्परस्यानुमते सर्वं संग्रहणं स्मृतम् ॥ ३५८ ॥

એકબીજાની સંમતિથી પુરુષ જો પરસ્ત્રીનાં અને સ્ત્રી જો પરપુરુષનાં કટેકાણાંને સ્પર્શ કરે છે, તેમજ જો બન્ને એવા સ્પર્શને સહી લે છે, તો તે બધું સંગ્રહણ કહેવાય છે. ૩૫૮

अब्राह्मणः संग्रहणे प्राणान्तं दण्डमर्हति ।
चतुर्णामपि वर्णानां दारा रक्ष्यतमाः सदा ॥ ३५९ ॥

કોઈ બ્રાહ્મણેતર જાતિનો પુરુષ સ્ત્રીસંગ્રહણ કરે, તો તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા ઘટે છે. ચારે વર્ણોની સ્ત્રીઓ સદૈવ શ્રેષ્ઠ રક્ષણને યોગ્ય છે. ૩૫૯

भिक्षुका बन्दिनश्चैव दीक्षिताः कारवस्तथा ।
संभाषणं सह स्त्रीभिः कुर्युरप्रतिवारिताः ॥ ३६० ॥

ભિક્ષુકો, બંદીજનો, યજ્ઞમાં દીક્ષા લેનારાઓ, રસોઈયાઓ તથા કારીગરો એ સૌ વગરરોકયે અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે વાત કરી શકે છે. ૩૬૦.

न संभाषां परस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् ।
निषिद्धो भाषमाणस्तु सुवर्णं दण्डमर्हति ॥ ३६१ ॥

જેને માટે નિષેધ થયો હોય તેવાએ પરસ્ત્રી સાથે સંભાષણ કરવું નહિ. નિષેધ થયા છતાં તે જો તેવું સંભાષણ કરે, તો તેને એક સુવર્ણનો દંડ ઘટે. ૩૬૧

नैष चारणदारेषु विधिर्नात्मोपजीविषु ।
सज्जयन्ति हि ते नारीर्निगूढाश्चारयन्ति च ॥ ३६२ ॥

પરંતુ નાચનારાઓ, ગાવાબજાવવાવાળાઓ તેમજ બેરી

ઉપર પેટભરનારાઓ એ લોકોની પત્ની સંબંધમાં આ નિષેધ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે, આ લોકો જાતેજ પોતાની ને સ્ત્રીઓને શણગાર આદિ સજાવે છે અને તેમને ગુપ્ત રીતે પર-પુરુષોમાં ફેરવે છે ૩૬૨

किंचिदेव तु दाप्यः स्यात्संभाषां ताभिराचरन् ।
प्रैष्यासु चैकभक्तासु रहः प्रव्रजितासु च ॥ ३६२ ॥

છતાં, તેવી સ્ત્રીઓ સાથે તથા કોઈની રખાત દાસી સાથે અને વેરાગણ સાથે જે એકાંતમાં વાતચીત કરે, તેને કંઈક તો દંડ કરવોજ જોઈએ. ૩૬૩

योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति ।
सकामां दूषयंस्तुल्यो न वधं प्राप्नुयान्नरः ॥ ३६४ ॥

જે માણસ કામરહિત કન્યાને બગાડે, તેને તત્કાલ વધ ઘટે; પણ સજાતિ માણસ કામાસક્ત કન્યાને દૂષિત કરે, તો તેને વધ અપાય નહિ. ૩૬૪

कन्यां भजन्तीमुत्कृष्टं न किंचिदपि दापयेत् ।
जघन्यं सेवमानां तु संयतां वासयेद्गृहे ॥ ३६५ ॥

ચડિયાતા પુરુષને ભજનારી કન્યાને કંઈ દંડ કરવો નહિ, પણ ઊતરતા પુરુષને સેવનારી કન્યાને ઘરમાં જતનપૂર્વક પૂરી રાખવી. ૩૬૫

उत्तमां सेवमानस्तु जघन्यो वधमर्हति ।
शुल्कं दद्यात्सेवमानः समामिच्छेत्पिता यदि ॥ ३६६ ॥

હીન જાતિનો પુરુષ ઉત્તમ જાતિની કન્યાને સેવે, તો તે વધને યોગ્ય છે, પણ તે પોતાનીજ જાતની કન્યાને સેવે ત્યારે તે કન્યાનો પિતા ઇચ્છે તો તે કન્યાનું મૂલ્ય આપે ૩૬

अभिषह्य तु यः कन्यां कुर्याद्दर्पेण मानवः ।
तस्याशु कर्त्ये अङ्गुल्यौ दण्डं चार्हति षट्शतम् ॥ ३६७॥

જે માણસ બળજબરી કરી અહંકારપૂર્વક કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તેની બન્ને આંગળીઓ તરતજ કાપી નંખાવવી અને તેને છસો પણનો દંડ કરવો. ૩૬૭

सकामां दूषयंस्तुल्यो नाङ्गुलिच्छेदमाप्नुयात् ।
द्विशतं तु दमं दाप्यः प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥ ३६८ ॥

જે સજાતિ પુરુષ કામેચ્છાવાળી કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તો તેને આંગળીઓના છેદની શિક્ષા આપવી નહિ, પણ અત્યાસક્તિના નિવારણ બદલ તેને બસો પણનો દંડ કરવો.

कन्यैव कन्यां या कुर्यात्तस्याः स्याद्द्विशतो दमः ।
शुल्कं च द्विगुणं दद्याच्छिफाश्चैवाप्नुयाद्दश ॥ ३६९ ॥

જે કન્યા બીજી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) બગાડે, તેને બસો પણનો દંડ કરવો. વળી દૂષિત કરાયેલી કન્યાના પિતાને તેણે બમણું મૂલ્ય આપવું અને દૂષિત કરનારીને દસ ચાબખાનો માર મારવો. ૩૬૯

या तु कन्यां प्रकुर्यात्स्त्री सा सद्यो मौण्ड्यमर्हति ।
अङ्गुल्योरेव वा छेदं खरेणोद्वहनं तथा ॥ ३७० ॥

જો કોઈ સ્ત્રી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તો તેને તરતજ મુંડન કરી નાખવું, તેની આંગળીઓ કાપી નંખાવવી અને તેને ગધેડે બેસાડી ફેરવવી. ૩૭૦

भर्तारं लङ्घयेद्या तु स्त्री ज्ञातिगुणदर्पिता ।
तां श्वभिः खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते ॥ ३७१ ॥

જે સ્ત્રી પોતાનાં સગાંવહાલાં વિશેના ધન ડને લીધે તથા સ્ત્રી દર્પના અભિમાને કરીને પોતાના સ્વામીનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને રાજાએ ઘણા માણસોના મેળાની જગાએ કુતરાં પાસે ફાડી ખવડાવવી. ૩૭૧

पुमांसं दाहयेत्पापं शयने तप्त आयसे।
अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत्॥ ३७२॥

વ્યભિચારનું પાપ કરનાર માણસને રાજાએ લોઢાના ધગધગતા ખાટલા ઉપર બાળી મૂકવો અને તે પાપ કરનારો ત્યાં બળીને ખાખ થાય તે સારૂ ઉપર લાકડાં મૂકવાં ૩૭૨

संवत्सराभिशस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणो दमः।
व्रात्यया सह संवासे चाण्डाल्या तावदेव तु॥ ३७३॥

એક જ વરસમાં જેના ઉપર ફરીવાર વ્યભિચારનો આરોપ આવે. તે દુષ્ટનો બમણો દંડ કરવો. વ્રાત્ય જાતિની સ્ત્રી અને ચંડાળણ સાથે સંભોગ કરનારનો બમણો દંડ કરવો. ૩૭૩

शूद्रो गुप्तमगुप्तं वा द्वैजातं वर्णमावसन्।
अगुप्तमङ्गसर्वस्वैर्गुप्तं सर्वेण हीयते॥ ३७४॥

કોઈ શૂદ્ર દ્વિજાતિની કોઈ ધણિયાતી કે નધણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કરે, તો નધણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કર્યા બદલ તેની ગુહ્યેન્દ્રિય છેદી નાખવી અને ધણિયાતી સ્ત્રી સાથે તે કર્યા બદલ તેનાં સર્વ અંગો કાપી નાખવાં તથા તેનું સર્વ ધન હરી લેવું. ૩૭૪

वैश्यः सर्वस्वदण्डः स्यात्संवत्सरनिरोधतः।
सहस्रं क्षत्रियो दण्ड्यो मौण्ड्यं मूत्रेण चार्हति॥ ३७५॥

अभिषह्य तु यः कन्यां कुर्याद्दर्पेण मानवः।
तस्याशु कर्त्ये अङ्गुल्यौ दण्डं चार्हति षट्शतम् ॥३६७॥

જે માણસ બળજબરી કરી અહંકારપૂર્વક કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તેની બન્ને આંગળીઓ તરત કાપી નંખાવવી અને તેને છસો પણનો દંડ કરવો. ૩૬૭

सकामां दूषयंस्तुल्यो नाङ्गुलिच्छेदमाप्नुयात्।
द्विशतं तु दमं दाप्यः प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥३६८॥

જે સજાતિ પુરુષ કામેચ્છાવાળી કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તો તેને આંગળીઓના છેદની શિક્ષા આપવી નહિ, પણ અત્યાસક્તિના નિવારણ બદલ તેને બસો પણનો દંડ કરવો.

कन्यैव कन्यां या कुर्यात्तस्याः स्याद्द्विशतो दमः।
शुल्कं च द्विगुणं दद्याच्छिफाश्चैवाप्नुयाद्दश ॥३६९॥

જે કન્યા બીજી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) બગાડે, તેને બસો પણનો દંડ કરવો. વળી દૂષિત કરાયેલી કન્યાના પિતાને તેણે બમણું મૂલ્ય આપવું અને દૂષિત કરનારીને દસ ચાબખાનો માર મારવો. ૩૬૯

या तु कन्यां प्रकुर्यात्स्त्री सा सद्यो मौण्ड्यमर्हति।
अङ्गुल्योरेव वा छेदं खरेणोद्वहनं तथा ॥३७०॥

જે કોઈ સ્ત્રી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તો તેને તરતજ મુંડન કરી નાખવું, તેની આંગળીઓ કાપી નંખાવવી અને તેને ગધેડે બેસાડી ફેરવવી. ૩૭૦

भर्तारं लङ्घयेद्या तु स्त्री ज्ञातिगुणदर्पिता।
तां श्वभिः खादयेद्राजा संस्थाने बहुसंस्थिते ॥३७१॥

જે સ્ત્રી પોતાનાં સગાંવહાલાં વિશેના ઘમંડને લીધે તથા સૌંદર્યના અભિમાને કરીને પોતાના સ્વામીનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને રાજાએ ઘણા માણસોના મેળાની જગાએ કૂતરાં પાસે ફાટી ખવડાવવી. ૩૭૧

पुमांसं दाहयेत्पापं शयने तप्त आयसे।
अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत् ॥ ३७२ ॥

વ્યભિચારનું પાપ કરનાર માણસને રાજાએ લોઢાના ધગધગતા ખાટલા ઉપર બાળી મૂકવો અને તે પાપ કરનારો ત્યાં બળીને ખાખ થાય તે સારુ ઉપર લાકડાં મૂકવાં ૩૭૨

संवत्सराभिशस्तस्य दुष्टस्य द्विगुणो दमः।
व्रात्यया सह संवासे चाण्डाल्या तावदेव तु ॥ ३७३ ॥

એકજ વરસમાં જેના ઉપર ફરીવાર વ્યભિચારનો આરોપ આવે, તે દુષ્ટનો બમણો દંડ કરવો. વ્રાત્ય જાતિની સ્ત્રી અને ચંડાળણ સાથે સંભોગ કરનારનો બમણો દંડ કરવો. ૩૭૩

शूद्रो गुप्तमगुप्तं वा द्वैजातं वर्णमावसन्।
अगुप्तमङ्गसर्वस्वैर्गुप्तं सर्वेण हीयते ॥ ३७४ ॥

કોઈ શૂદ્ર દ્વિજજાતિની કોઈ પણિયાતી કે નપણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કરે, તો નપણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કર્યા બદલ તેની ગુહ્યેન્દ્રિય છેદી નાખવી અને પણિયાતી સ્ત્રી સાથે તે કર્યા બદલ તેનાં સર્વ અંગો કાપી નાખવાં તથા તેનું સર્વ ધન હરી લેવું. ૩૭૪

वैश्यः सर्वस्वदण्डः स्यात्संवत्सरनिरोधतः।
सहस्रं क्षत्रियो दण्ड्यो मौण्ड्यं मूत्रेण चार्हति ॥ ३७५ ॥

વૈશ્ય જો ધણિયાતી બ્રાહ્મણ સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરે, તો તેને એક વર્ષની કેદ આપવી. જો ક્ષત્રિય તે પ્રમાણે કરે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો અને ગધેડાના મૂતરથી તેનું માથું મુંડાવવું. ૩૭૫

ब्राह्मणीं यद्यगुप्तां तु गच्छेतां वैश्यपार्थिवौ ।
वैश्यं पञ्चशतं कुर्यात्क्षत्रियं तु सहस्रिणम् ॥ ३७६ ॥

જો વૈશ્ય અને ક્ષત્રિય નધણિયાતી બ્રાહ્મણી પાસે જાય, તો વૈશ્યને પાંચસો પણનો અને ક્ષત્રિયને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૩૭૬

उभावपि तु तावेव ब्राह्मण्या गुप्तया सह ।
विप्लुतौ शूद्रवद्दण्ड्यौ दग्धव्यौ वा कटाग्निना ॥ ३७७ ॥

તે બન્ને જો કોઈ ધણિયાતી બ્રાહ્મણી સાથે સંગ કરે, તો તેમને શૂદ્રની જેમ દંડ કરવો અથવા તેમને કટ જાતના ઘાસના અગ્નિ વડે ફુંકી મુકવા. ૩૭૭

सहस्रं ब्राह्मणो दण्ड्यो गुप्तां विप्रां बलाद्व्रजन् ।
शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यादिच्छन्त्या सह संगतः ॥ ३७८ ॥

જો કોઈ બ્રાહ્મણ રક્ષિત બ્રાહ્મણી સાથે બળાત્કારે સંગ સેવે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો; પણ તે જો તે બ્રાહ્મણીની ઈચ્છાથી તેનો સમાગમ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરાય. ૩૭૮

मौण्ड्यं प्राणान्तिको दण्डो ब्राह्मणस्य विधीयते ।
इतरेषां तु वर्णानां दण्डः प्राणान्तिको भवेत् ॥ ३७९ ॥

વ્યભિચારના અપરાધમાં બ્રાહ્મણનું માથું બોડી નખાવું

એજ એને માટે દેહાંતદંડરૂપ છે. પણ બીજા વર્ણોને તો એ અપરાધ બદલ દેહાંતદંડની શિક્ષા હોયજ. ૩૭૯

न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्वपि स्थितम्।
राष्ट्रादेनं बहिः कुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥ ३८० ॥

બ્રાહ્મણ ભલે બધાંય પાપોમાં ડૂબ્યો હોય, તોપણ તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા ન કરવી, પરંતુ તેને તો સમગ્ર ધન સાથે અક્ષત શરીરે દેશપાર કરવો. ૩૮૦

न ब्राह्मणवधाद्भूयानधर्मो विद्यते भुवि ।
तस्मादस्य वधं राजा मनसाऽपि न चिन्तयेत् ॥ ३८१ ॥

જગતમાં બ્રાહ્મણવધથી ભૂંડો કોઈ અધર્મ નથી. તેથી રાજાએ એના વધ માટે મનમાં પણ વિચાર કરવો નહિ. ૩૮૧

वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुप्तां वैश्यां वा क्षत्रियो व्रजेत्।
यो ब्राह्मण्यामगुप्तायां तावुभौ दण्डमर्हतः ॥ ३८२ ॥

વૈશ્ય જો ધણિયાતી ક્ષત્રાણી પાસે જાય અથવા ક્ષત્રિય જો ધણિયાતી વૈશ્ય સ્ત્રી પાસે જાય, તો નધણિયાતી બ્રાહ્મણીનો સંગ કરનારને જેટલો દંડ થાય તેટલો આ બેને પણ થાય.

[क्षत्रियां चैव वैश्यां च गुप्तां तु ब्राह्मणो व्रजन् ।
न मूत्रमुण्डः कर्तव्यो दाप्यस्तूत्तमसाहसम् ॥

જો બ્રાહ્મણ ધણિયાતી ક્ષત્રિયાણી કે વૈશ્યાનો સંગ કરે તો મૂતરથી તેનું માથું મુંડાવવું નહિ. પણ તેને ઉત્તમ સાહસનો દંડ કરવો]

सहस्रं ब्राह्मणो दण्डं दाप्यो गुप्ते तु ते व्रजन् ।
शूद्रायां क्षत्रियविशोः साहस्रो वै भवेद्दमः ॥ ३८३ ॥

જો બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય કે વૈશ્યની ધણિયાતી સ્ત્રી પાસે જાય, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. જો ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય ધણિયાતી શૂદ્ર સ્ત્રીમાં ગમન કરે, તો તેને પણ એક હજાર પણનો દંડ થાય. ૩૮૩

क्षत्रियायामगुप्तायां वैश्ये पञ्चशतं दमः ।
मूत्रेण मौण्ड्यमिच्छेत्तु क्षत्रियो दण्डमेव वा ॥ ३८४ ॥

વૈશ્ય જો નધણિયાતી ક્ષત્રાણીનો સંગ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. પણ ક્ષત્રિય જો નધણિયાતી ક્ષત્રિયાણીનો સંગ કરે તો મૂતરથી તેનું મુંડન કરાવવું અથવા તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. ૩૮૪

अगुप्ते क्षत्रियावैश्ये शूद्रां वा ब्राह्मणो व्रजन् ।
शतानि पञ्च दण्ड्यः स्यात्सहस्रं त्वन्त्यजस्त्रियम् ॥ ३८५ ॥

બ્રાહ્મણ જો નધણિયાતી ક્ષત્રિયાણી, વૈશ્યા કે શૂદ્રાનો સંગ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. તે જો અંત્યજ સ્ત્રીને સેવે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૩૮૫

[शूद्रोत्पन्नांशपापीयान्न वै मुच्येत किल्बिषात् ।
तेभ्यो दण्डाहृतं द्रव्यं न कोशे संप्रवेशयेत् ॥
अयाजिकं तु तद्राजा दद्याद्भृतकवेतनम् ।
यथा दण्डगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यस्तु लंभयेत् ॥

શૂદ્રથી ભિન્ન વર્ણની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલા પાપી પુરુષ પાપમુક્ત થતા નથી. તેમની પાસેથી દંડરૂપે લીધેલું ધન ભંડારમાં દાખલ ન કરવું. જેમ દંડમાં આવેલું ધન બ્રાહ્મણોને આપવામાં આવે છે, તેમ ગવાયાગમાં અનુપયોગી એવું તે ધન રાજાએ નોકરચાકરોને વેતનમાં આપવું.]

यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।
न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥ ३८६ ॥

જે રાજાના નગરમાં ચોર નથી, પરસ્ત્રીગામી નથી, અપશબ્દ બોલનારો નથી, સાહસકર્મી નથી, તેમ મારામારી કરનારો નથી, તે રાજા ઇન્દ્રલોક ભોગવે છે. ૩૮૬

एतेषां निग्रहो राज्ञः पञ्चानां विषये स्वके ।
साम्राज्यकृत्सजात्येषु लोके चैव यशस्करः ॥ ३८७ ॥

પોતાના દેશમાં જે રાજા આ પાંચેને વશ રાખે છે, તે પોતાના સમાન રાજાઓમાં સામ્રાજ્ય ભોગવે છે અને લોકમાં યશ પામે છે. ૩૮૭

ऋत्विजं यस्त्यजेद्याज्यो याज्यं चार्त्विक्त्यजेद्यदि ।
शक्तं कर्मण्यदुष्टं च तयोर्दण्ड शतं शतम् ॥ ३८८ ॥

કર્મ કરાવી શકનારા અને શક્તિમાન એવા ઋત્વિજને જો યજમાન છોડી દે અને જો ઋત્વિજ કર્મ કરાવવાને યોગ્ય એવા નિર્દોષ યજમાનને તજી દે, તો તે બન્નેને સો સો પણનો દંડ કરવો. ૩૮૮

न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति ।
त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् ॥ ३८९ ॥

માતા, પિતા, પત્ની અને પુત્ર એમનો ત્યાગ કરવો નહિ. જે આ અપતિતોને તજે છે, તેનો રાજાએ છસો પણનો દંડ કરવો. ૩૮૯

आश्रमेषु द्विजातीनां कार्ये विवदतां मिथः ।
न [illegible]पो धर्मं चिकीर्षन्हितमात्मनः ॥ ३९० ॥

यथार्हमेतानभ्यर्च्य ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।
सान्त्वेन प्रशमय्यादौ स्वधर्मं प्रतिपादयेत् ॥ ३९१ ॥

બ્રાહ્મણ આદિ ત્રિવર્ણો ગૃહસ્થાદિ આશ્રમો સંબંધે પોતાનાં કાર્યો વિશે પરસ્પર વિવાદ કરતા હોય, તો આત્મહિત ઇચ્છતા રાજાએ વચ્ચે પડી ધર્મનિર્ણય કહી નાંખવો નહિ. રાજાએ તો પોતાના બ્રાહ્મણો સહિત તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. પ્રથમ તેમને સાંત્વન આપવું અને પછી તેમને સ્વધર્મ સમજાવવો. ૩૯૦, ૩૯૧

प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिद्विजे ।
अर्हावभोजयन्विप्रो दण्डमर्हति माषकम् ॥ ३९२ ॥

મંગલપ્રસંગે વીસ બ્રાહ્મણોને ભોજન અપાતું હોય, ત્યાં જે બ્રાહ્મણ ઘરમાં કાયમ રહેનારા અને આંતરેઆંતરે ત્યાં આવનારા યોગ્ય બ્રાહ્મણોને ન જમાડે, તેને રૂપાના એક માષાનો દંડ કરવો. ૩૯૨

श्रोत्रियः श्रोत्रियं साधुं भूतिकृत्येष्वभोजयन् ।
तदन्नं द्विगुणं दाप्यो हिरण्यं चैव माषकम् ॥ ३९३ ॥

જે શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ ઉત્સવકાર્યોમાં ઉત્તમ શ્રોત્રિયને જમાડે નહિ, તેણે બમણું અન્ન અને એક સુવર્ણ માષો એટલો દંડ આપવો. ૩૯૩

જુદા જુદા કર લેવા વિષે—

अन्धो जडः पीठसर्पी सप्तत्या स्थविरश्च यः ।
श्रोत्रियेषूपकुर्वंश्च न दाप्याः केनचित्करम् ॥ ३९४ ॥

આંધળો, બહેરો, પાંગળો, સિત્તેર વરસનો ઘરડો અને

શ્રોત્રિયોને ઉપકારક એટલા પાણીથી કોઈ પણ જાતનો કર રાજાએ ન લેવો. ૩૯૪

श्रोत्रियं व्याधितार्तौ च बालवृद्धावकिंचनम् ।
महाकुलीनमार्यं च राजा संपूजयेत्सदा ॥ ३९५ ॥

શ્રોત્રિય, રોગી, દુઃખી, બાલક, વૃદ્ધ, અકિંચન, મહાકુલીન અને આર્ય એમને રાજાએ સદૈવ સત્કાર આપવો. ૩૯૫

शाल्मलीफलके श्लक्ष्णे नेनिज्यान्नेजकः शनैः ।
न च वासांसि वासोभिर्निर्हरेन्न च वासयेत् ॥ ३९६ ॥

ધોબીએ શીમળાના લીસા પાટિયા ઉપર ધીરે ધીરે લુગડાં ધોવાં. તેણે એકબીજાનાં લુગડાં [illegible], તેમ બીજાને પહેરવા પણ આપવાં નહિ. ૩૯૬

तन्तुवायो दशपलं दद्यादेकपलाधिकम् ।
अतोऽन्यथा वर्तमानो दाप्यो द्वादशकं दमम् ॥ ३९७ ॥

વણકરે દશ પલ સૂતર લઈ [illegible] પાછું આપવું. તે તેથી [illegible] તો, [illegible] દંડ કરવો. ૩૯૭

शुल्कस्थानेषु कुशलाः सर्वपण्यविचक्षणाः ।
कुर्युरर्घं यथापण्यं ततो विंशं नृपो हरेत् ॥ ३९८ ॥

[illegible] ૩૯૮

राज्ञः प्रख्यातभाण्डानि प्रतिषिद्धानि यानि च ।
तानि निर्हरतो लोभात्सर्वहारं हरेन्नृपः ॥ ३९९ ॥

હાથી, ઘોડા આદિ જે વસ્તુઓ રાજાના કામની ઠરી થઈ હોય અને જે વસ્તુઓને પરદેશમાં વેચવાની રાજાએ બંધી કરી હોય, તેને જો કોઈ વેપારી લોભથી દેશાંતરમાં સરકાવી દે. તો રાજાએ તેનું સર્વસ્વ હરી લેવું. ૩૯૯

शुल्कस्थानं परिहरन्नकाले क्रयविक्रयी।
मिथ्यावादी च संख्याने दाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ॥ ४००॥

જે દાણનાં નાકાં ચુકાવી દે, જે કવખતે ખરીદી-વેચાણ કરે અને જે માલનો ભળતો આંકડો આપે, તેને રાજાએ માલની કિંમતથી આઠગણો દંડ કરવો. ૪૦૦

आगमं निर्गमं स्थानं तथा वृद्धिक्षयावुभौ।
विचार्य सर्वपण्यानां कारयेत्क्रयविक्रयौ ॥ ४०१ ॥

માલની આયાત અને નિકાસ, તેનાં સ્થાન, તેમજ તેનો નફોતોટો એ બધું વિચારીને સર્વ માલના ખરીદી–વેચાણના ભાવ ઠરાવવા. ૪૦૧

पञ्चरात्रे पञ्चरात्रे पक्षे पक्षेऽथवा गते।
कुर्वीत चैषां प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनं नृपः ॥ ४०२॥

રાજાએ એ વેપારીઓની હાજરીમાં પાંચ પાંચ દિવસે કે પખવાડિયે પખવાડિયે એ સર્વ માલના ભાવ ઠેરવવા. ૪૦૨

तुलामानं प्रतीमानं सर्वं च स्यात्सुलक्षितम्।
षट्सु षट्सु च मासेषु पुनरेव परीक्षयेत् ॥ ४०३ ॥

તમામ કાંટા ને માપિયાંને બરાબર તપાસેલાં રાખવાં અને છ છ મહિને તેમની ફરીથી પરીક્ષા કરવી. ૪૦૩

નૌકામાં બેસનારાઓનો વ્યવહાર—

पणं यानं तरे दाप्यं पौरुषोऽर्धपणं तरे।
पादं पशुश्च योषिच्च पादार्धं रिक्तकः पुमान् ॥ ४०४ ॥

પારઉતરણ માટે ખાલી વાહનનો એક પણ, ભાર સાથેના પુરુષનો અર્ધો પણ, પશુ તથા સ્ત્રીનો એક ચતુર્થાંશ પણ અને ભાર વિનાના પુરુષનો એક અષ્ટમાંશ પણ એમ લેવું ૪૦૪

भाण्डपूर्णानि यानानि तार्यं दाप्यानि सारतः।
रिक्तभाण्डानि यत्किंचित्पुमांसश्चापरिच्छदाः ॥ ४०५ ॥

માલથી ભરેલાં વાહનોની પારઉતરાઈ તેમના માલના પ્રમાણમાં લેવી. માલ વિનાનાં વાહનો અને ગરીબ માણસો પાસે સાધારણ જેવી ઉતરાઈ લેવી. ૪૦૫

दीर्घाध्वनि यथादेशं यथाकालं तरो भवेत्।
नदीतीरेषु तद्विद्यात्समुद्रे नास्ति लक्षणम् ॥ ४०६ ॥

સફર લાંબા પંથની હોય, તો દેશ અને કાળ [illegible] ઉતરાઈ લેવી. આ ઉતરાઈની રચના નદીપાર [illegible] માં જાણવી—તે સમુદ્રપાર કરવા સંબંધમાં નથી. ૪૦૬

गर्भिणी तु द्विमासादिस्तथा प्रव्रजितो मुनिः।
ब्राह्मणा लिङ्गिनश्चैव न दाप्यास्तारिकं [illegible]

બે મહિના ઉપરની ગર્ભવતી [illegible] બ્રાહ્મણ અને બ્રહ્મચારી એમની [illegible] ઉતરાઈ લેવી નહિ. ૪૦૭

यन्नावि किंचिद्दाशानां [illegible]
तद्दाशैरेव दातव्यं [illegible]

ખલાસીઓના અપરાધે કરીને વહાણમાં જે કાંઈ ભાંગ તૂટ થાય, તે ખલાસીઓએજ ભેગા મળીને પોતાના હિસ્સા પ્રમાણે ભરી આપવી. ૪૦૮

एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य निर्णयः ।
दाशापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः ॥ ४०९ ॥

વહાણવટીઓના વ્યવહાર સંબંધી આ નિર્ણય કહ્યો. ખલાસીઓનો અપરાધ હોય, ત્યારેજ તેમણે આ નુકસાની ભરી આપવાની હોય; પણ આસમાની વખતે તેમના ઉપર આ બંધન ન હોય. ૪૦૯

દાસ તથા સ્વામીનો સંબંધ—

वाणिज्यं कारयेद्वैश्यं कुसीदं कृषिमेव च ।
पशूनां रक्षणं चैव दास्यं शूद्रं द्विजन्मनाम् ॥ ४१० ॥

વૈશ્ય પાસે રાજાએ વેપાર, વ્યાજવટંતર, ખેતી અને પશુરક્ષણ કરાવવાં, શૂદ્ર પાસે તેણે દ્વિજવર્ણોની સેવા કરાવવી.

क्षत्रियं चैव वैश्यं च ब्राह्मणो वृत्तिकर्शितौ ।
बिभृयादानृशंस्येन स्वानि कर्माणि कारयन् ॥ ४११ ॥

ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો જો આજીવિકા ચલાવવામાં દુખમાં પડ્યા હોય, તો બ્રાહ્મણે દયાપૂર્વક પોતાનાં કર્મો તેમની પાસે કરાવી તેમનું ભરણપોષણ કરવું. ૪૧૧

दास्यं तु कारयँल्लोभाद्ब्राह्मणः संस्कृतान्द्विजान् ।
अनिच्छतः प्राभवत्याद्राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् ॥४१२॥

દાસપણું કરાવતો જે બ્રાહ્મણ સંસ્કારવાળા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને તેમની અનિચ્છા છતાં લોભે કરીને દાસકર્મમાં જોડે, તો તેને રાજાએ છસો પણનો દંડ કરવો

शूद्रं तु कारयेद्दास्यं क्रीतमक्रीतमेव वा।
दास्यायैव हि सृष्टोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयंभुवा॥ ४१३॥

ખરીદેલા અથવા ન ખરીદેલા એવા શૂદ્ર પાસેજ બ્રાહ્મણે દાસકર્મ કરાવવું. કેમકે સ્વયંભૂ બ્રહ્માએ શૂદ્રને બ્રાહ્મણના દાસપણા માટેજ સર્જ્યો છે. ૪૧૩

न स्वामिना निसृष्टोऽपि शूद्रो दास्याद्विमुच्यते।
निसर्गजं हि तत्तस्य कस्तस्मात्तदपोहति॥ ४१४॥

સ્વામી જો શૂદ્રને દાસપણામાંથી મુક્ત કરે, તોપણ તે શૂદ્ર તેમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. એ દાસપણું તો એને માટે સ્વભાવસિદ્ધ છે, તો કોણ એને તેમાંથી છોડાવી શકે? ૪૧૪

ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्रिमौ।
पैत्रिको दण्डदासश्च सप्तैते दासयोनयः॥ ४१५॥

ધ્વજાહૃત (યુદ્ધમાં જીતી આણેલો), ભક્તદાસ (ખાવા બદલ રહેલો), ગૃહજ (ઘરની દાસીને પેટે જન્મેલો), ક્રીત (વેચાતો લીધેલો), દત્રિમ (કોઈએ દાનમાં આપેલો), પૈત્રિક (પેઢીદર ચાકરી કરતો) અને દંડદાસ (દંડ ભરવાની અશક્તિને લીધે ચાકરીએ આવેલો), એમ સાત પ્રકારના દાસો છે.

भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः।
यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम्॥ ४१६॥

પત્ની, પુત્ર અને દાસ એ ત્રણેને અધન (ધનના સ્વામીપણા વિનાનાં) કહ્યાં છે. તેઓ જે ધન સંપાદન કરે છે, તે તેઓ જેમનાં હોય તેમનું થાય છે. ૪૧૬

विस्रब्धं ब्राह्मणः शूद्राद्द्रव्योपादानमाचरेत् ।
नहि तस्यास्ति किंचित्स्वं भर्तृहार्यधनो हि सः ॥ ४१७॥

બ્રાહ્મણે પોતાના શૂદ્ર દાસ પાસેથી તેનું દ્રવ્ય નિઃસંકોચ લઈ લેવું; કેમકે તે દાસને પોતાનુ એવુ કંઈ દ્રવ્ય નથી. એનુ ધન હોય તે પણ સ્વામીએ લઈ લેવાનું છે. ૪૧૭

वैश्यशूद्रौ प्रयत्नेन स्वानि कर्माणि कारयेत् ।
तौ हि च्युतौ स्वकर्मभ्यः क्षोभयेतामिदं जगत् ॥ ४१८॥

રાજાએ વૈશ્યો પાસે ખેતીવાડી, વેપાર વગેરે કર્મ કરાવવાં અને શૂદ્રોની પાસે સેવા વગેરે કર્મ કરાવવાં. સ્વકર્મોથી ચ્યુત થયેલા તેઓ આ જગતને ખળભળાવી મૂકે છે.

अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मान्तान्वाहनानि च ।
आयव्ययौ च नियतावाकरान्कोशमेव च ॥ ४१९ ॥

રાજાએ રોજરોજ આરંભેલાં કર્મનાં પરિણામોની, વાહનોની, નિયમિત આવકજાવકની, ખાણોની તેમજ ભંડારની તપાસ કરવી. ૪૧૯

एवं सर्वानिमान्राजा व्यवहारान्समापयन् ।
व्यपोह्य किल्बिषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ४२० ॥

જે રાજા આ પ્રમાણે આ સર્વ વ્યવહારોની યથાર્થ સિદ્ધિ કરે છે, તે સર્વ પાપોનો નાશ કરીને પરમગતિને પામે છે. ૪૨૦

॥ इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां अष्टमोऽध्यायः॥
ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

अध्याय ९ मो

पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव धर्म्ये वर्त्मनि तिष्ठतोः।
संयोगे विप्रयोगे च धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ १ ॥

ધર્મમાર્ગે રહેનારાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓના સંયોગ અને વિયોગ સંબંધી જે સનાતન ધર્મો છે તે હું કહીશ. ૧

अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैः स्वैर्दिवानिशम्।
विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे ॥ २ ॥

પુરુષોએ પોતે સ્ત્રીઓને રાતદિવસ અસ્વતંત્ર રાખવી. વળી વિષયોમાં સજ્જ થનારી સ્ત્રીઓને પોતાના વશમાં લાવવી. ૨

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું—

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने।
रक्षन्ति स्थविरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ३ ॥

એને કૌમારમાં પિતા રક્ષે, યૌવનમાં પતિ રક્ષે અને ઘડપણમાં પુત્રો રક્ષે–સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા ન ઘટે. ૩

कालेऽदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः।
मृते भर्तरि पुत्रस्तु वाच्यो मातुररक्षिता ॥ ४ ॥

યોગ્યકાલે કન્યાદાન ન કરનારો પિતા, ઋતુકાલે પત્નીગમન ન કરનાર પતિ અને ભર્તા અવસાન પામતાં માતાને રક્ષણ ન આપનારો પુત્ર, એ નિંદાપાત્ર થાય છે. ૪

सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियो रक्ष्या विशेषतः।
द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ५ ॥

સૂક્ષ્મ પ્રસંગોથી પણ સ્ત્રીઓનુ ખાસ રખોપુ કરવુ. રખોપા વિનાની તે સ્ત્રીઓ પિયર અને સાસરું એમ બે કુળને સંતાપ લાવે છે. ૫

[भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ।
प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પ્રજા રક્ષિત થાય છે. પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પોતે પંડે રક્ષિત બને છે.]

इमं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ।
यतन्ते रक्षितु भार्यां भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ६ ॥

સર્વ વર્ણો માટેના સ્ત્રીરક્ષણરૂપી આ ઉત્તમ ધર્મને જોનારા પતિઓ પોતે દુર્બળ હોય તો પણ પત્નીનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. ૬

स्वां प्रसूतिं चरित्रं च कुलमात्मानमेव च ।
स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन्हि रक्षति ॥ ७ ॥

જે પુરુષ પોતાની પત્નીને રક્ષે છે, તે પોતાનાં સંતાનને, ચારિત્ર્યને, કુળને, પંડને, તેમજ ધર્મને પણ પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષે છે. ૭

पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ।
जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ८ ॥

પતિ પત્નીમાં (શુક્રરૂપે) પ્રવેશી ગર્ભરૂપ (પુત્રરૂપે) થઈ આ લોકમાં ફરી જન્મે છે. આમ, પુરુષ ફરીને પત્નીમાં જન્મ પામે છે. તેનાથી જ જાયાનું જાયાપણું છે. ૮

यादृशं भजते हि स्त्री सुतं सूते तथाविधम् ।
तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं रक्षेत्प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

સ્ત્રી જેવા પુરુષને ભજે છે, તેવાજ પુત્રને તે જન્મ આપે છે. તેથી પ્રજાની વિશુદ્ધિ સારુ સ્ત્રીને પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષવી. ૯

न कश्चिद्योषितः शक्तः प्रसह्य परिरक्षितुम् ।
एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १० ॥

કોઈ પણ માણસ બળજબરાઈથી સ્ત્રીને રક્ષી શકે નહિ; પરંતુ નીચેના ઉપાયોના યોગોથીજ રક્ષી શકાય. ૧૦

સ્ત્રીના રક્ષણના ઉપાય—

अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् ।
शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ ११ ॥

ધનના સંગ્રહનાં, તેના ખરચનાં, સ્નાન આદિ શૌચનાં, પૂજા આદિ ધર્મનાં, રસોઈનાં અને ઘરવખરીની સંભાળનાં એ કામોની સોંપણ સ્ત્રીને કરવી. ૧૧

अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १२ ॥

વિશ્વાસુ અને આજ્ઞાધીન માણસો દ્વારા ઘરમાં ગોંધી રાખવાથી સ્ત્રીઓ અરક્ષિત છે. પણ જે સ્ત્રીઓ પોતેજ પોતાને રક્ષે છે, તેજ સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત રહી શકે છે. ૧૨

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीसंदूषणानि षट् ॥ १३ ॥

મદ્યપાન, દુર્જનની સોબત, પતિનો વિયોગ, રખડરઝળ, ઊંઘણશીપણું અને પરઘેર વાસ—એ ૭ નારીઓનાં દૂષણ છે.

नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।
सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १४ ॥

સૂક્ષ્મ પ્રસંગોથી પણ સ્ત્રીઓનું ખાસ રક્ષણ કરવું. રક્ષણ વિનાની તે સ્ત્રીઓ પિયર અને સાસરું એમ બેઉ કુળને સંતાપ લાવે છે. ૫

[भार्यायां रक्ष्यमाणायां प्रजा भवति रक्षिता ।
प्रजायां रक्ष्यमाणायामात्मा भवति रक्षितः ॥

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પ્રજા રક્ષિત થાય છે. પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પોતે પણ રક્ષિત બને છે.]

इमं हि सर्ववर्णानां पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ।
यतन्ते रक्षितुं भार्यां भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ६ ॥

સર્વ વર્ણો માટેના સ્ત્રીરક્ષણરૂપી આ ઉત્તમ ધર્મને જોનારા પતિઓ પોતે દુર્બળ હોય તો પણ પત્નીનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. ૬

स्वां प्रसूतिं चरित्रं च कुलमात्मानमेव च ।
स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन्हि रक्षति ॥ ७ ॥

જે પુરુષ પોતાની પત્નીને રક્ષે છે, તે પોતાનાં સંતાનને, ચારિત્ર્યને, કુળને, પંડને, તેમજ ધર્મને પણ પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષે છે. ૭

पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ।
जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ८ ॥

પતિ પત્નીમાં (શુક્રરૂપે) પ્રવેશી ગર્ભરૂપ (પુત્રરૂપે) થઈ આ લોકમાં ફરી જન્મે છે. આમ, પુરુષ ફરીને પત્નીમાં જન્મ પામે છે, તેથી જ જાયાનું જાયાપણું છે. ૮

यादृशं भजते हि स्त्री सुतं सूते तथाविधम् ।
तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं रक्षेत्प्रयत्नतः ॥ ९ ॥

સ્ત્રી જેવા પુરુષને ભજે છે, તેવાજ પુત્રને તે જન્મ આપે છે. તેથી પ્રજાની વિશુદ્ધિ સારૂ સ્ત્રીને પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષવી. ૯

न कश्चिद्योषितः शक्तः प्रसह्य परिरक्षितुम् ।
एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १० ॥

કોઈ પણ માણસ બળજબરાઇથી સ્ત્રીને રક્ષી શકે નહિ; પરંતુ નીચેના ઉપાયોના યોગોથીજ રક્ષી શકાય. ૧૦

સ્ત્રીના રક્ષણના ઉપાય—

अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् ।
शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ ११ ॥

ધનના સંગ્રહનાં, તેના ખરચનાં, સ્નાન આદિ શૌચનાં, પૂજા આદિ ધર્મનાં, રસોઈનાં અને ઘરવખરીની સંભાળનાં એ કામોની સોંપણ સ્ત્રીને કરવી ૧૧

अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १२ ॥

વિશ્વાસુ અને આજ્ઞાધીન માણસો દ્વારા ઘરમાં ગોંધી રાખવાથી સ્ત્રીઓ અરક્ષિત છે પણ જે સ્ત્રીઓ પોતેજ પોતાને રક્ષે છે, તેજ સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત રહી શકે છે. ૧૨

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीसंदूषणानि षट् ॥ १३ ॥

મદ્યપાન, દુર્જનની સોબત, પતિનો વિયોગ, રખડવું, ઊંઘણશીપણું અને પરઘેર વાસ—એ છ નારીઓનાં દૂષણ છે

नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।
सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १४ ॥

દુરાચારિણી સ્ત્રીઓ રૂપ તપાસતી નથી, તેમ વયની સ્થિતિ પણ જોતી નથી. પુરુષ સુરૂપ હોય કે કુરૂપ હોય તો પણ તેને તે ભોગવે છે. ૧૪

पौंश्चल्याच्चलचित्ताच्च नैस्नेह्याच्च स्वभावतः ।
रक्षिता यत्नतोऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते ॥ १५ ॥

અસતીપણું, ચિત્તની ચંચળતા તેમજ સ્વાભાવિક સ્નેહનો અભાવ, એ કારણોને લીધે તે સ્ત્રીઓ પોતે યત્નપૂર્વક રક્ષાયેલી હોય તો પણ, પોતાના પતિ વિશે અભાવ રાખે છે.

एवं स्वभावं ज्ञात्वाऽऽसां प्रजापतिनिसर्गजम् ।
परमं यत्नमातिष्ठेत्पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ १६ ॥

એમનો આવો સ્વભાવ બ્રહ્માની સૃષ્ટિ સાથે જન્મ્યો છે, એમ જાણી પુરુષે તેમના રક્ષણની બાબતમાં પરમ પ્રયત્નવાન રહેવું. ૧૬

સ્ત્રીનું કાર્ય—

शय्यासनमलंकारं कामं क्रोधमनार्जवम् ।
द्रोहभावं कुचर्यां च स्त्रीभ्यो मनुरकल्पयत् ॥ १७ ॥

શય્યા, આસન, અલંકાર, કામ, ક્રોધ, કુટિલતા, દ્રોહભાવ અને દુરાચાર એ મનુએ સ્ત્રીઓ માટે કલ્પ્યું છે. ૧૭

नास्ति स्त्रीणां क्रिया मन्त्रैरिति धर्मे व्यवस्थितिः ।
निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः ॥ १८ ॥

સ્ત્રીઓને વૈદિક મંત્રોથી જાતકર્માદિ સંસ્કારક્રિયા થઈ શકે નહિ, એવી ધર્મશાસ્ત્રોની વ્યવસ્થા છે. તેમને શ્રુતિ અને સ્મૃતિનો તેમજ મંત્રોનો અધિકાર નથી. આથી તેઓ અસત્યની જેમ અશુભ છે. ૧૮

तथा च श्रुतयो बह्वयो निगीता निगमेष्वपि ।
स्वालक्षण्यपरीक्षार्थं तासां शृणुत निष्कृतीः ॥ १९ ॥

તે સ્ત્રીઓની વ્યભિચારશીલતાની પરીક્ષા અર્થે વેદો-
માંય અનેક શ્રુતિઓ ગવાઈ છે, તેમાંથી પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થેની
શ્રુતિઓ સાંભળો. ૧૯

यन्मे माता प्रलुलुभे विचरन्त्यपतिव्रता ।
तन्मे रेतः पिता वृक्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥ २० ॥

જો મારી માતા અપતિવ્રતા થઈ પરપુરુષની કામના-
વાળી થઈ હોય, તો મારા પિતા તેના રજને શુદ્ધ કરો આ
તેનું ઉદાહરણ છે. માતાના માનસિક વ્યભિચારની શંકાવાળા
કોઈ પુત્રની આ ઉક્તિ છે ૨૦

ध्यायत्यनिष्टं यत्किंचित्पाणिग्राहस्य चेतसा ।
तस्यैष व्यभिचारस्य निह्नवः सम्यगुच्यते ॥ २१ ॥

સ્ત્રી મનથી પણ પોતાના પતિનું જે કાંઈ અનિષ્ટ (એટલે
પરપુરુષનું ગમન) ચિંતવે છે. તે માનસિક વ્યભિચારનું
આ (મંત્રમાં) બલીભાંતિ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. ૨૧

यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि ।
तादृग्गुणा सा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ॥ २२ ॥

નદી જેમ સમુદ્ર સાથેના સંગમથી સમુદ્રના ગુણવાળી
થાય છે, તેમ સ્ત્રી જેવા ગુણવાળા પતિને પરણે છે, તેવા
ગુણવાળી તે થાય છે. ૨૨

अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताऽधमयोनिजा ।
शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥ २३ ॥

નીચ જાતિમાં જન્મેલી અક્ષમાલા વસિષ્ઠ સાથે અને શારંગી મન્દપાલ સાથે લગ્નથી જોડાવાથી પૂજ્યપણું પામી હતી. ૨૩

एताश्चान्याश्च लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।
उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥ २४ ॥

આ લોકમાં એ ને બીજી હીન જાતિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ પોતપોતાના સ્વામીઓના શુભ ગુણોને લીધે કરીને ઉત્કર્ષને પામી છે. ૨૪

एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा ।
प्रेत्येह च सुखोदर्कान्प्रजाधर्मान्निबोधत ॥ २५ ॥

સ્ત્રીપુરુષની આ નિત્યની શુભ લોકયાત્રા [illegible]

[illegible]

प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः ।
स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥ २६ ॥

[illegible]

उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।
प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्री निबन्धनम् ॥ २७ ॥

[illegible]

अपत्यं धर्मकार्याणि शुश्रूषा रतिरुत्तमा ।
दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितॄणामात्मनश्च ह ॥ २८ ॥

[illegible] પિતૃઓનું [illegible] ૨૮

पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता ।
सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ २९ ॥

[illegible] વાણી અને [illegible] પતિલોકને [illegible] ૨૯

व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री लोके प्राप्नोति निन्द्यताम् ।
शृगालयोनिं प्राप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥ ३० ॥

પણ [illegible] સ્ત્રી સ્વામીની [illegible] લોકમાં નિંદા પામે છે અને [illegible] તથા (ક્ષય, કુષ્ઠ વગેરે [illegible] ૩૦

पुत्रं प्रत्युदितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः ।
विश्वजन्यमिमं पुण्यमुपन्यासं निबोधत ॥ ३१ ॥

સત્પુરુષોએ અને પૂર્વજ [illegible] પુત્ર [illegible] વિશ્વહિતકારી અને પવિત્ર [illegible] ૩૧

બીજનો અને [illegible]

भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधं तु कर्तरि ।
आहुरुत्पादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः ॥ ३२ ॥

પુત્ર એ ભર્તાનો (પિતાનો) [illegible] ભર્તા સંબંધમાં બે જાતની શ્રુતિ છે. ૩૨

ઉત્પાદકનો માને છે, તો બીજા તેને જેની સ્ત્રીમાં તે જન્મ્યો હોય તેનો માને છે. ૩૨

क्षेत्रभूता स्मृता नारी बीजभूतः स्मृतः पुमान्।
क्षेत्रबीजसमायोगात्संभवः सर्वदेहिनाम् ॥ ३३ ॥

સ્ત્રીને ક્ષેત્રરૂપ કહી છે અને પુરુષને બીજરૂપ કહ્યો છે. ક્ષેત્ર અને બીજના સમયોગથી સૌ દેહધારીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે.

विशिष्टं कुत्रचिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित्।
उभयं तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते ॥ ३४ ॥

કોઈક સ્થળે બીજ વિશિષ્ટ ગણાય છે, તો ક્યાંક ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ ગણાય છે. પણ જ્યાં બીજ અને ક્ષેત્ર બન્ને સમાન મનાય છે, ત્યાં પ્રજા પ્રશંસાપાત્ર છે. ૩૪

बीजस्य चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते।
सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥ ३५ ॥

બીજ અને યોનિ એ બેમાં બીજ ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય છે, કારણ કે પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિમાં બીજનાં રૂપ, રંગ રચના ઇત્યાદિ લક્ષણો જોવામાં આવે છે. ૩૫

यादृशं तूप्यते बीजं क्षेत्रे कालोपपादिते।
तादृग्रोहति तत्तस्मिन्बीजं स्वैर्व्यञ्जितं गुणैः ॥ ३६ ॥

પ્રાપ્ત કાલે ક્ષેત્રમાં જે જાતનું બીજ વાવવામાં આવે છે, તે જાતનું બીજ પોતાના ગુણો સાથે વ્યક્ત થઈને ક્ષેત્રમાં (છોડરૂપે) ફૂટે છે. ૩૬

इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते।
न च योनिगुणान्कांश्चिद्बीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥ ३७ ॥

આ ભૂમિને પ્રાણીઓની સનાતન યોનિ કહી છે, પણ બીજમાંથી ઊગેલા છોડમાં ક્ષેત્રના જેવા કોઈ પણ ગુણ હોતા નથી. ૩૭

भूमावप्येककेदारे कालोप्तानि कृषीवलैः ।
नानारूपाणि जायन्ते बीजानीह स्वभावतः ॥ ३८ ॥

ભૂમિમાં એકજ ક્યારડામાં ખરી મોસમે ખેડૂતો જે બીજો વાવે છે, તે પોતાના સ્વભાવે કરીને વિવિધરૂપે બહાર ફૂટે છે.

व्रीहयः शालयो मुद्गास्तिला माषास्तथा यवाः ।
यथाबीजं प्ररोहन्ति लशुनानीक्षवस्तथा ॥ ३९ ॥

સાઠી અને કોલમની ડાંગર, મગ, તલ, અડદ, જવ, લસણ અને શેરડી વગેરે પોતપોતનાં બીજ પ્રમાણે ઊગે છે. ૩૯

अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यते यद्धि यद्बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ ४० ॥

પરંતુ એક બીજ વાવ્યુ હોય અને ઊગે તે બીજું હોય–એમ બનતું નથી. જે બીજ વાવવામાં આવે, તેજ ઊગી આવે છે ૪૦

तत्प्राज्ञेन विनीतेन ज्ञानविज्ञानवेदिना ।
आयुष्कामेन वप्तव्यं न जातु परयोषिति ॥ ४१ ॥

તેથી આયુષ્યની ઇચ્છા રાખનારા બુદ્ધિમાન, વિનયવાન અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા પુરુષે ક્યારેય પરસ્રીમાં બીજ વાવવુ નહિ (પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી નહિ.) ૪૧

अत्र गाथा वायुगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
यथा बीजं न वप्तव्यं पुंसा परपरिग्रहे ॥ ४२ ॥

ઉત્પાદકનો માને છે, તો બીજા તેને જેની સ્ત્રીમાં તે જન્મ્યો હોય તેનો માને છે. ૩૨

क्षेत्रभूता स्मृता नारी बीजभूतः स्मृतः पुमान्।
क्षेत्रबीजसमायोगात्संभवः सर्वदेहिनाम् ॥ ३३ ॥

સ્ત્રીને ક્ષેત્રરૂપ કહી છે અને પુરુષને બીજરૂપ કહ્યો છે. ક્ષેત્ર અને બીજના સમયોગથી સૌ દેહધારીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે.

विशिष्टं कुत्रचिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित्।
उभयं तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते ॥ ३४ ॥

કોઈક સ્થળે બીજ વિશિષ્ટ ગણાય છે, તો ક્યાંક ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ ગણાય છે. પણ જ્યાં બીજ અને ક્ષેત્ર બને સમાન મનાય છે, ત્યાં પ્રજા પ્રશંસાપાત્ર છે. ૩૪

बीजस्य चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते।
सर्वभूतप्रसूतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥ ३५ ॥

બીજ અને યોનિ એ બેમાં બીજ ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય છે; કારણ કે પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિમાં બીજનાં રૂપ, રંગ રચના ઇત્યાદિ લક્ષણો જોવામાં આવે છે. ૩૫

यादृशं तूप्यते बीजं क्षेत्रे कालोपपादिते।
तादृग्रोहति तत्तस्मिन्बीजं स्वैर्व्यञ्जितं गुणैः ॥ ३६ ॥

પ્રાપ્ત કાળે ખેતરમાં જે જાતનું બીજ વાવવામાં આવે છે તે જાતનું બીજ પોતાના ગુણો સાથે વ્યક્ત થઈને તેમાં (નીકળી) ફૂટે છે. ૩૬

इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते।
न च योनिगुणान्कांश्चिद्बीजं पुष्यति पुष्टिषु ॥ ३७ ॥

આ ભૂમિને પ્રાણીઓની સનાતન યોનિ કહી છે; પણ બીજમાંથી ઊગેલા છોડમાં ક્ષેત્રના જેવા કોઇ પણ ગુણ હોતા નથી. ૩૭

भूमावप्येककेदारे कालोप्तानि कृषीवलैः ।
नानारूपाणि जायन्ते बीजानीह स्वभावतः ॥ ३८ ॥

ભૂમિમાં એકજ ક્યારડામાં ખરી મોસમે ખેડૂતો જે બીજો વાવે છે, તે પોતાના સ્વભાવે કરીને વિવિધરૂપે બહાર ફૂટે છે.

व्रीहयः शालयो मुद्गास्तिला माषास्तथा यवाः ।
यथाबीजं प्ररोहन्ति लशुनानीक्षवस्तथा ॥ ३९ ॥

સાઠી અને ડાંગરની ડાંગર, મગ, તલ, અડદ, જવ, લસણ અને શેરડી વગેરે પોતપોતનાં બીજ પ્રમાણે ઊગે છે. ૩૯

अन्यदुप्तं जातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यते यद्धि यद्बीजं तत्तदेव प्ररोहति ॥ ४० ॥

પરંતુ એક બીજ વાવ્યું હોય અને ઊગે તે બીજું હોય— એમ બનતું નથી. જે બીજ વાવવામાં આવે, તેજ ઊગે ઊગી આવે છે. ૪૦

तत्प्राज्ञेन विनीतेन ज्ञानविज्ञानवेदिना ।
आयुष्कामेन वप्तव्यं न जातु परयोषिति ॥ ४१ ॥

તેથી આયુષ્યની ઇચ્છા રાખનારા બુદ્ધિમાન, વિનયવાન અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા પુરુષે ક્યારેય પરસ્ત્રીમાં બીજ વાવવું નહિ. (પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી નહિ.) ૪૧

अत्र गाथा वायुगीताः कीर्तयन्ति पुराविदः ।
यथा बीजं न वप्तव्यं पुंसा परपरिग्रहे ॥ ४२ ॥

વારસાભાગ એકજ વાર પડે. કન્યાદાન એકજ વાર થાય અને વચન એકજ વાર અપાય. સત્પુરુષો આ ત્રણે બાબતો એકજ વાર કરે છે. ૪૭

यथा गोऽश्वोष्ट्रदासीषु महिष्यजाविकासु च ।
नोत्पादकः प्रजाभागी तथैवान्याङ्गनास्वपि ॥ ४८ ॥

જેમ ગાય, ઘોડી, ઊંટડી, દાસી, ભેંસ, બકરી અને ઘેટી વગેરેમાં પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનારો પ્રજાનો સ્વામી થતો નથી, તેમ પરસ્ત્રીમાં પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનારો પ્રજાનો ધણી ગણાતો નથી. ૪૮

येऽक्षेत्रिणो वीजवन्तः परक्षेत्रप्रवापिणः ।
ते वै सस्यस्य जातस्य न लभन्ते फलं क्वचित् ॥ ४९ ॥

ક્ષેત્રના સ્વામી નહિ એવા જે બીજવાળાઓ પારકાના ખેતરમાં વાવણી કરે છે, તેઓ ક્યારેય ઊગેલા ધાન્યનું ફળ પામતાજ નથી. ૪૯

यदन्यगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ।
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्कन्दितमार्षभम् ॥ ५० ॥

કદી કોઈનો સાંઢ પારકી ગાયમાં સેંકડો વાછરડાં પેદા કરે, તો પણ તે વાછરડાં ગાયના ધણીનાંજ ગણાય અને એ સાંઢનું વીર્યસિંચન નિષ્ફળ જાય ૫૦

तथैवाक्षेत्रिणो वीजं परक्षेत्रप्रवापिणः ।
कुर्वन्ति क्षेत्रिणामर्थं न वीजी लभते फलम् ॥ ५१ ॥

તેજ પ્રમાણે, ક્ષેત્રનો સ્વામી નહિ એવો જે પુરુષ પર-ક્ષેત્રમાં રોપણી કરે છે, તે ક્ષેત્રના સ્વામીનું કામ સારે છે–બીજ વાવનાર તેનું ફલ પામતાં નથી. ૫૧

फलं त्वनाभिसंधाय क्षेत्रिणां वीजिनां तथा।
प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो वीजाद्योनिर्गरीयसी ॥ ५२ ॥

ક્ષેત્રવાળાઓ અને બીજવાળાઓ બંનેએ ફળ સંબંધમાં કંઈ નિશ્ચય ન કર્યો હોય, તો પ્રત્યક્ષ ફળ સ્પષ્ટ રીતે એના સ્વામીનું જ થાય છે. કેમકે, બીજ કરતાં યોનિ વિશેષ ગૌરવાળી છે. ૫૨

क्रियाभ्युपगमात्त्वेतद्वीजार्थं यत्प्रदीयते।
तस्येह भागिनौ दृष्टौ वीजी क्षेत्रिक एव च ॥ ५३ ॥

પણ ક્રિયાફળ વિશે ઠરાવ કરીને જો તે ક્ષેત્ર બીજ સારુ આપવામાં આવે, તો ક્ષેત્રસ્વામી અને બીજસ્વામી એ બંને તેના ફળના ભાગિયા ગણાય. ૫૩

ओघवाताहृतं वीजं यस्य क्षेत्रे प्ररोहति।
क्षेत्रिकस्यैव तद्वीजं न वप्ता लभते फलम् ॥ ५४ ॥

પ્રવાહથી કે પવનથી તણાઈ આવેલું બી જેના ખેતરમાં ઊગી આવે છે, તે ખેતરના ધણીનું જ થાય છે અને વાવનારને તેનું ફલ મળતું નથી. ૫૪

एष धर्मो गवाश्वस्य दास्युष्ट्राजाविकस्य च।
विहंगमहिषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्रति ॥ ५५ ॥

ગાય, ઘોડી, દાસી, ઊંટડી, બકરી, ઘેટી, પંખણી અને ભેંસ વગેરેની ઓલાદ સંબંધમાં આ ધર્મ જાણવો. ૫૫

સ્ત્રીઓના આપદ્ધર્મ—

एतद्वः सारफल्गुत्वं वीजयोन्योः प्रकीर्तितम्।
अतः परं प्रवक्ष्यामि योषितां धर्ममापदि ॥ ५६ ॥

આ તમને બીજ અને યોનિની પ્રધાનતા અને ગૌણતા વિશે કહ્યું. હવે સ્ત્રીઓના આપદ્ધર્મ વિશે કહીશ. ૫૬

भ्रातुर्ज्येष्ठस्य भार्या या गुरुपत्न्यनुजस्य सा ।
यवीयसस्तु या भार्या स्नुषा ज्येष्ठस्य सा स्मृता ॥ ५७ ॥

મોટા ભાઈની વહુ તે નાના ભાઈને ગુરુપત્નીરૂપ અને નાના ભાઈની વહુ તે મોટા ભાઈને પુત્રવધૂરૂપ ગણાઈ છે ૫૭

ज्येष्ठो यवीयसो भार्यां यवीयान्वाऽग्रजस्त्रियम् ।
पतितौ भवतो गत्वा नियुक्तावप्यनापदि ॥ ५८ ॥

આપત્કાળ ન હોય ત્યારે જે મોટો ભાઈ નાના ભાઈની પત્નીમાં અને જે નાનો ભાઈ મોટા ભાઈની પત્નીમાં નિયોગગમન કરે છે, તે બંને પતિત થાય છે. ૫૮

देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ्नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्या संतानस्य परिक्षये ॥ ५९ ॥

સંતાનનો સમૂળગો ક્ષય થયો હોય, તો પ્રજાની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીએ દિયર કે સપિંડી સાથે વિધિપૂર્વક નિયોગગમન કરવું. ૫૯

विधवायां नियुक्तस्तु घृताक्तो वाग्यतो निशि ।
एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथंचन ॥ ६० ॥

વિધવાનાં નિયોગની આજ્ઞા પામેલા પુરુષે શરીરે ઘી ચોપડવું, વાણીને સંયમમાં રાખવી અને રાત્રે સંગ કરવો એ રીતે તેણે એકજ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, ક્યારેય બીજા પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી નહિ. ૬૦

द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ।
अनिर्वृतं नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तयोः ॥ ६१ ॥

નિયોગવિધિ જાણનારા કેટલાક એક પુત્રથી સંપૂર્ણતા નિયોગનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી એમ જુએ છે. તેથી તેઓ સ્ત્રીઓ વિધિ ધર્મપૂર્વક બીજો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો એમ માને છે. ૬૧

विधवायां नियोगार्थे निर्वृत्ते तु यथाविधि ।
गुरुवच्च स्नुषावच्च वर्तेयातां परस्परम् ॥ ६२ ॥

વિધવા વિશે નિયોગનું પ્રયોજન યથાવિધિ સિદ્ધ થયા પછી, તે પુરુષે તે સ્ત્રી પ્રત્યે ગુરુપત્ની કે પુત્રવધૂની જેમ પરસ્પર વર્તન રાખવું. ૬૨

नियुक्तौ यौ विधिं हित्वा वर्तेयातां तु कामतः ।
तावुभौ पतितौ स्यातां स्नुषागगुरुतल्पगौ ॥ ६३ ॥

નિયોગગમન કરનાર જે બે ભાઈઓ વિધિને ઉલ્લંઘી કામવશ થઇ વર્તે છે, તે બંને પતિત થાય છે અને પુત્રવધૂમાં કે ગુરુપત્નીમાં ગમન કર્યાના પાપી ગણાય છે. ૬૩

नान्यस्मिन्विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः ।
अन्यस्मिन्हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥६४॥

દ્વિજાતિઓએ વિધવા સ્ત્રીને અન્ય પુરુષ સાથે નિયોગ ન કરાવવો. આમ અન્ય પુરુષ સાથે નિયોગ કરાવનારાઓ સનાતન ધર્મનો નાશ કરે છે. ૬૪

नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् ।
न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः ॥ ६५ ॥

વૈવાહિક મંત્રોમાં ક્યારેય પણ નિયોગ કહેવાતો નથી. તેમ વિવાહવિધિમાં વિધવાનુ પુનર્લગ્ન પણ કહ્યું નથી. ૬૫

अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः।
मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्यं प्रशासति ॥ ६६ ॥

પણ વિદ્વાન દ્વિજોએ આ પશુધર્મને નિંદ્યો છે. એ પશુધર્મ નો વેનરાજા રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે મનુષ્યોમાં પ્રવર્ત્યો હતો. ૬૬

स महीमखिलां भुञ्जन्राजर्षिप्रवरः पुरा।
वर्णानां संकरं चक्रे कामोपहतचेतनः ॥ ६७ ॥

પૂર્વે અખિલ પૃથ્વીને ભોગવતા તે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠે કામથી મૂઢચિત્ત થઈને વર્ણોની આ સંકરતા ચલાવી હતી. ૬૭

ततः प्रभृति यो मोहात्प्रमीतपतिकां स्त्रियम्।
नियोजयत्यपत्यार्थं तं विगर्हन्ति साधवः ॥ ६८ ॥

ત્યારથી જે પુરુષ મોહવશ થઈને વિધવા સ્ત્રીને સંતતિને અર્થે નિયોગમાં યોજે છે. તેને સત્પુરુષો નિંદે છે. ૬૮

यस्या म्रियेत कन्याया वाचा सत्ये कृते पतिः।
तामनेन विधानेन निजो विन्देत देवरः ॥ ६९ ॥

વાણીપૂર્વક જે કન્યાના દાનનો સંકલ્પ થયો હોય, તે કન્યાનો પતિ મરી જાય, તો તેનો દિયર તેને નીચેની વિધિથી પરણી શકે. ૬૯

यथाविध्यधिगम्यैनां शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम्।
मिथो भजेताप्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतौ ॥ ७० ॥

શ્વેત વસ્ત્રવાળી અને પવિત્ર વ્રતવાળી તે કન્યાને દિયરે વિધિપૂર્વક પરણવી અને તેને સંતાન થાય ત્યાં સુધી પ્રત્યેક ઋતુએ તેની સાથે એકએક વાર સંગ કરવો. ૭૦

જાય, તે પીએ નિયમપૂર્વક જીવન જીવવું. જેનો પતિ આવી ભોગવાઈ કર્યાં વિનાજ પ્રવાસે જાય, તેણે નિંદારહિત કામ-ધંધાએ કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવવો. ૭૫

प्रोषितो धर्मकार्यार्थं प्रतीक्ष्योऽष्टौ नरः समाः।
विद्यार्थं षड्यशोऽर्थं वा कामार्थं त्रींस्तु वत्सरान्॥७६॥

પતિ જો ધર્મકાર્ય માટે પરદેશ ગયો હોય, તો પત્નીએ તેની આઠ વર્ષ સુધી રાહ જોવી. તે જો વિદ્યા માટે કે યશ સારૂ ગયો હોય, તો તેણે છ વર્ષ સુધી રાહ જોવી; પણ તે જો કામભોગ સારૂ પરદેશ ગયો હોય, તો પત્નીએ ત્રણ વર્ષ સુધી તેની રાહ જોવી. ૭૬

संवत्सरं प्रतीक्षेत द्विषन्तीं योषितं पतिः।
ऊर्ध्वं संवत्सरात्त्वेनां दायं हृत्वा न संवसेत्॥७७॥

પતિએ દ્વેષ કરતી પત્નીને એક વર્ષ સુધી સહન કરવી. એક વર્ષ પછી પણ તે સુધરે નહિ તો તેણે તેનાં ઘરેણાંગાંઠાં લઈ લેવાં અને તેની સાથે સહવાસ કરવો નહિ. ૭૭

अतिक्रामेत्प्रमत्तं या मत्तं रोगार्तमेव वा।
सा त्रीन्मासान्परित्याज्या विभूषणपरिच्छदा॥७८॥

જે સ્ત્રી પોતાના પ્રમાદી, નશાખોર અને રોગાતુર પતિનું ઉલ્લંઘન કરે, તેનાં ઘરેણાં અને રાચરચીલાં છીનવી લેવાં; તેમજ તેનો ત્રણ માસને માટે ત્યાગ કરવો. ૭૮

उन्मत्तं पतितं क्लीबमबीजं पापरोगिणम्।
न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्तनम्॥७९॥

પણ સ્ત્રી જો ઉન્મત્ત, પતિત, નપુંસક, બીજરહિત અ

उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च।
अप्राप्तामपि तां तस्मै कन्यां दद्याद्यथाविधि ॥ ८८ ॥

ઉત્કૃષ્ટ, સુંદર અને યોગ્ય એવો વર મળી આવે, તો તેને યથાવિધિ કન્યા આપવી—પછી ભલે તે કન્યા ઉંમરે ન આવી હોય. ૮૮

[प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यामृतुकालभयान्वितः।
ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यामेनो दातारमृच्छति ॥

ઋતુકાલના ભયવાળાએ કન્યાને તેની નગ્નિકાવયમાં વરાવી દેવી. કેમકે, તે ઋતુમતી થતી હોય તો દાતાને પાપ લાગે છે.]

काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि।
न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ ८९ ॥

કન્યા ઋતુમતી થતી હોય તોય ભલે તે મરણ સુધી ઘેર રહે, પણ તેને કદીય ગુણહીન વરને ન આપવી. ૮૯

त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती।
ऊर्ध्वं तु कालादेतस्माद्विन्देत सदृशं पतिम् ॥ ९० ॥

ઋતુમતી કુમારિકાએ ત્રણ વર્ષ સુધી રાહ જોવી. ને વખત પછી તેણે પોતેજ લાયક વરને વરી લેવું. ૯૦

अदीयमाना भर्तारमधिगच्छेद्यदि स्वयम्।
नैनः किंचिदवाप्नोति न च यं साऽधिगच्छति ॥ ९१ ॥

કન્યા જો આમ કોઈથી ન અપાતાં પોતેજ પતિ કરી લે, તો તે કન્યાને તેમ તે જેને પરણે તેને કશું પાપ લાગતું નથી. ૯૧

अलंकारं नाददीत पित्र्यं कन्या स्वयंवरा।
मातृकं भ्रातृदत्तं वा स्तेना स्याद्यदि तं हरेत् ॥ ९२ ॥

આ રીતે ઇચ્છાવર કરનારી કન્યાએ પિતા, માતા અથવા ભાઇ તરફનાં ઘરેણાં લેવાં નહિ. જો તે લઇ જાય તો ચોર ઠરે છે. ૯૨

पित्रे न दद्याच्छुल्कं तु कन्यामृतुमतीं हरन्।
स हि स्वाम्यादतिक्रामेदृतूनां प्रतिरोधनात् ॥ ९३ ॥

ઋતુમતી કન્યાને લઇ જનારે કન્યાના પિતાને દ્રવ્ય આપવાનું હોય નહિ કેમકે, કન્યાના ઋતુકાળોને રોકવાથી કન્યા ઉપરનું તે પિતાનું સ્વામિત્વ જતું રહે છે. ૯૩

त्रिंशद्वर्षो वहेत्कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीम्।
त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः ॥ ९४ ॥

ત્રીસ વર્ષના પુરુષે બાર વરસની મનોરમ કન્યા પરણવી, અથવા ચોવીસ વર્ષનાએ આઠ વર્ષની કન્યાને વરવી [illegible] ધર્મવિષયમાં આપત્તિ હોય તો જલદી પરણવું ૯૪

देवदत्तां पतिर्भार्यां विन्दते नेच्छयाऽऽत्मनः।
तां साध्वीं बिभृयान्नित्यं देवानां प्रियमाचरन् ॥ ९५ ॥

પતિ દેવે દીધેલી પત્નીને પરણે છે, [illegible] નથી, તેથી દેવોનું પ્રિય આચરનાર તેણે તે [illegible] ભરણપોષણ કરવું. ૯૫

प्रजनार्थं स्त्रियः सृष्टाः संतानार्थं च मानवाः।
तस्मात्साधारणो धर्मः श्रुतौ पत्न्या सहोदितः ॥ ९६ ॥

ગર્ભાધાન માટે સ્ત્રીઓ [illegible]

પુરુષો સર્જ્યા છે. તેથી, પતિએ સાધારણ ધર્માચરણ પત્ની ની સાથે કરવું એમ વેદમાં કહ્યુ છે. ૯૬

कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि शुल्कदः ।
देवराय प्रदातव्या यदि कन्याऽनुमन्यते ॥ ९७ ॥

જે કન્યા માટે મૂલ્ય આપ્યું હોય તે કન્યાનો મૂલ્ય આપનાર પતિ જો મરી જાય અને જો કન્યા સંમત હોય તો તે તેના દિયરને આપવી. ૯૭

आददीत न शूद्रोऽपि शुल्कं दुहितरं ददन् ।
शुल्कं हि गृह्णन्कुरुते छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ ९८ ॥

દીકરીનુ દાન કરતાં શૂદ્રે પણ દીકરીનું મૂલ્ય લેવું નહિ. જે પુત્રીના પૈસા લે છે, તે છૂપી રીતે પુત્રીનું વેચાણ કરે છે.

एतत्तु न परे चक्रुर्नापरे जातु साधवः ।
यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीयते ॥ ९९ ॥

એકને વચન આપીને બીજાને કન્યા આપવાગાં આવે એવું સત્પુરુષોએ પૂર્વે કર્યું નથી કે નથી તેઓ હમણાં કરતા.

नानुशुश्रुम जात्वेतत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ।
शुल्कसंज्ञेन मूल्येन छन्नं दुहितृविक्रयम् ॥ १०० ॥

શુલ્કરૂપી મૂલ્ય લઈને ગુપ્ત રીતે દીકરીનું વેચાણ થતું હોય એવું અમે પૂર્વજન્મો વિશેય કદી સાંભળ્યું નથી. ૧૦૦

अन्योन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः ।
एष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ १०१ ॥

મરણપર્યંત સ્ત્રી અને પુરુષે પરસ્પર અવ્યભિચારી રહેવું. આ સ્ત્રીપુરુષનો પરમ ધર્મ સંક્ષેપમાં સમજો. ૧૦૧

तथा नित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ ।
यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥ १०२ ॥

વિવાહસંસ્કાર પામેલાં સ્ત્રીપુરુષે નિત્ય એવી રીતે યત્ન કરવો કે તે બન્ને એકમેકથી વિખૂટાં પડી ધર્માચરણ કરે નહિ.

एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्मो वो रतिसंहितः ।
आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत ॥ १०३ ॥

આ મેં તમને સ્રીપુરુષનો પ્રીતિયુક્ત ધર્મ કહ્યો, તેમ આપત્કાલે સંતતિપ્રાપ્તિ વિશે પણ કહ્યું. હવે દાયભાગ વિશે સાંભળો. 103

દાયભાગ—

ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ।
भजेरन्पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः ॥ १०४ ॥

માતપિતાના મરણ પછી ભાઈઓએ એકઠા મળીને બાપીકી મિલકતની બરાબર વહેંચણ કરવી; પણ માતપિતા જીવતાં તેઓ તે વહેંચણ કરવાને અધિકારી નથી. ૧૦૪

ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात्पित्र्यं धनमशेषतः ।
शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥ १०५ ॥

મોટો પુત્રજ પિતાના સંપૂર્ણ ધનને ગ્રહણ કરે અને બીજા ભાઈઓ તો, પિતાને સ્થાને મોટા ભાઈને અધીન રહીને આજીવિકા ચલાવે. ૧૦૫

ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ।
पितॄणामनृणश्चैव स तस्मात्सर्वमर्हति ॥ १०६ ॥

જ્યેષ્ઠ પુત્રના જન્મવાથીજ મનુષ્ય પુત્રવાન થાય છે અ

एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया।
पृथग्विवर्धते धर्मस्तस्माद्धर्म्या पृथक्क्रिया॥ १११ ॥

[illegible] ૧૧૧

ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम्।
ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीयं तु यवीयसः॥ ११२ ॥

[illegible] ભાગ [illegible] આપવો. [illegible] વચલાને તેનો અર્ધો ભાગ એટલે મિલકતના ચાળીસમા ભાગ જેટલાનો આપવો. અને સૌથી નાનાને મોટાનો ચોથો ભાગ એટલે મિલકતના એંશીમા ભાગ જેટલાનો આપવો. ૧૧૨

ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च संहरेतां यथोदितम्।
येऽन्ये ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां तेषां स्यान्मध्यमं धनम्॥ ११३ ॥

મોટાએ તેમજ નાનાએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાના ભાગ લેવા. મોટા અને નાનાની વચ્ચે જે વચેટ ભાઈઓ હોય, તેઓ વચેટના જેમ ધનના ચાળીસના ભાગના અધિકારી છે. ૧૧૩

सर्वेषां धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः।
यच्च सातिशयं किञ्चिद्दशतश्चाप्नुयाद्वरम्॥ ११४ ॥

સર્વ ધન મિલકતમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય, તે જ્યેષ્ઠ પુત્ર લે. તેમજ ગાય આદિ દશ પશુઓમાં જે ઉત્તમ હોય તે પણ તે લે. ૧૧૪

उद्धारो न दशस्वस्ति संपन्नानां स्वकर्मसु।
यत्किंचिदेव देयं तु ज्यायसे मानवर्धनम्॥ ११५ ॥

સંખ્યામાં હોય, તો તેના ભાગ નહિ પાડવા, પણ તે વિષમ સંખ્યાનાં બકરાંમેંઢાં સૌથી મોટા ભાઈનેજ આપવાં. ૧૧૯

यवीयाञ्ज्येष्ठभार्यायां पुत्रमुत्पादयेद्यदि ।
समस्तत्र विभागः स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १२० ॥

નાનો ભાઈ જો મોટા ભાઈની પત્નીમાં નિયોગથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે, તો તે પુત્રને તેને ઉત્પન્ન કરનાર કાકાના જેટલો ભાગ મળે, એવી ધર્મમર્યાદા છે. ૧૨૦

उपसर्जनं प्रधानस्य धर्मतो नोपपद्यते ।
पिता प्रधानं प्रजने तस्माद्धर्मेण तं भजेत् ॥ १२१ ॥

(એ ક્ષેત્રજ પુત્રને) પ્રધાન (એવા પિતા)ના જેટલો ભાગ ધર્મ પ્રમાણે ઘટતો નથી. પુત્રોત્પત્તિમાં પિતાજ પ્રધાન છે. તેથી ક્ષેત્રજ પુત્ર ઉપર કહેલા ધર્મ પ્રમાણેજ ભાગ પામે.

पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठायां कनिष्ठायां च पूर्वजः ।
कथं तत्र विभागः स्यादिति चेत्संशयो भवेत् ॥ १२२ ॥

પ્રથમની સ્ત્રીમાં જન્મેલો પુત્ર નાનો હોય અને પછીની સ્ત્રીમાં જન્મેલો પુત્ર મોટો હોય, તો તે વખતે સંશય થાય ત્યારે ભાગ કેવી રીતે પાડવો ? ૧૨૨

एकं वृषभमुद्धारं संहरेत स पूर्वजः ।
ततोऽपरेऽज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमातृतः ॥ १२३ ॥

પ્રથમ પત્નીમાં જન્મેલા પુત્રે એક શ્રેષ્ઠ બળદ વધારાનો લેવો અને તે પુત્રના તેજ માતાથી થયેલા બીજા નાના ભાઈ-ઓએ સાધારણ બળદો લેવા. ૧૨૩

ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठायां हरेद्वृषभषोडशाः ।
ततः स्वमातृतः शेषा भजेरन्निति धारणा ॥ १२४ ॥

નુસારે કોઈ વિશેષ નથી. તેમનાં માતપિતાના દેહ તે આ મળમાંથી બનાયા છે. ૧૩૩

पुत्रिकायां कृतायां तु यदि पुत्रोऽनुजायते।
समस्तत्र विभागः स्याज्ज्येष्ठता नास्ति हि स्त्रियाः॥ १३४॥

પુત્રિકા કર્યા પછી જો પુત્રજન્મ થાય, તો પુત્ર અને દૌહિત્ર એ બેઉના સરખા ભાગ પડે. તેમાં જન્મદાતી સ્ત્રીઆનું મોટાપણું ન ગણાય. ૧૩૪

अपुत्रायां मृतायां तु पुत्रिकायां कथंचन।
धनं तत्पुत्रिकाभर्ता हरेतैवाविचारयन्॥ १३५॥

પુત્રિકા કરાયેલી પુત્રી જો કદી અપુત્ર મરી જાય, તો પુત્રિકાનો સ્વામી તેનું ધન વગરવિચારે હરી લે. ૧૩૫

अकृता वा कृता वापि यं विन्देत्सदृशात्सुतम्।
पौत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्धनम्॥ १३६॥

કુંવારીને પુત્રિકા કરી હોય કે ન કરી હોય, તો પણ તે પુત્રિકાને [illegible] પતિથી જે પુત્ર થાય, તેનાથી માતામહ પૌત્રવાન [illegible] [illegible] તેનું ધન [illegible]

पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम्॥ १३७॥

[illegible]

पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात्त्रायते पितरं सुतः।
तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा॥ १३८॥

[illegible]

पौत्रदौहित्रयोर्लोके विशेषो नोपपद्यते।
दौहित्रोऽपि ह्यमुत्रैनं संतारयति पौत्रवत् ॥ १३९ ॥

પાકના પૌત્ર અને દૌહિત્ર એ બેમાં કાંઈ વિશેષ નથી. દૌહિત્ર પણ પૌત્રની જેમ એ નાનાબાપને પરલોકમાં તારે છે.

मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिकासुतः।
द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तत्पितुः पितुः ॥ १४० ॥

પુત્રિકાના પુત્રે પ્રથમ પિંડ માતાને આપવો. બીજો પિંડ નાનાબાપને આપવો. અને ત્રીજો પરનાનાબાપને આપવો. ૧૪૦

उपपन्नो गुणैः सर्वैः पुत्रो यस्य तु दत्रिमः।
स हरेतैव तद्रिक्थं संप्राप्तोऽप्यन्यगोत्रतः ॥ १४१ ॥

જે દત્તક પુત્ર સર્વ ગુણોથી યુક્ત હોય, તે અન્ય ગોત્રમાંથી આવ્યો હોવા છતાં દત્તક લેનાર પિતાની સર્વ સંપત્તિ લે. ૧૪૧

गोत्ररिक्थे जनयितुर्न हरेद्दत्रिमः क्वचित्।
गोत्ररिक्थानुगः पिण्डो व्यपैति ददतः स्वधा ॥ १४२ ॥

બીજે ગયેલો પુત્ર કદાપિ તેના જનક પિતાના ગોત્રને તથા મિલકતને ધારણ કરી શકે નહિ, કેમકે તે જેનાં ગોત્ર અને મિલકતને સ્વીકારે છે, તેનેજ તે પિંડદાન કરી શકે છે. જે પિતા પુત્રને દત્તક આપે છે, તેનો તેની પાસેથી શ્રાદ્ધ લેવાનો અધિકાર જતો રહે છે. ૧૪૨

अनियुक्तासुतश्चैव पुत्रिण्याप्तश्च देवरात्।
उभौ तौ नार्हतो भागं जारजातककामजौ ॥ १४३ ॥

નિયો [illegible] પામેલી સ્ત્રીનો પુત્ર, તેમજ પુત્રવ

દિયરથી મેળવેલો પુત્ર–એ બેઉ મિલકતના ભાગના અધિકારી નથી. તેમાં પહેલો જારથી જન્મ્યો છે ને બીજો કામથી થયો છે.

नियुक्तायामपि पुमान्नार्यां जातोऽविधानतः ।
नैवार्हः पैतृकं रिक्थं पतितोत्पादितो हि सः ॥ १४४ ॥

નિયોગ પામેલી સ્ત્રીમાં જે પુત્ર વિધિ (ની આજ્ઞા વગેરે) વિના જન્મ પામ્યો હોય, તે બાપની મિલકતનો હકદાર નથી, કેમકે તે પતિતથી જન્મ્યો છે. ૧૪૪

हरेत्तत्र नियुक्तायां जातः पुत्रो यथौरसः ।
क्षेत्रिकस्य तु तद्बीजं धर्मतः प्रसवश्च सः ॥ १४५ ॥

પણ નિયોગ પામેલી સ્ત્રીમાં જે પુત્ર વિધિપૂર્વક [illegible] પામે છે, તે ઔરસ પુત્ર સમાન છે. કારણ કે તેમાં [illegible] બીજ છે. અને તે [illegible] છે. ૧૪૫

धनं यो बिभृयाद्भ्रातुर्मृतस्य स्त्रियमेव च ।
सोऽपत्यं भ्रातुरुत्पाद्य दद्यात्तस्यैव तद्धनम् ॥ १४६ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ १४७ ॥

[illegible]

एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैकयोनिषु ।
बह्वीषु चैकजातानां नानास्त्रीषु निबोधत ॥ १४८ ॥

એક જાતિની સ્ત્રીઓમાં એક પતિથી થયેલા પુત્રોના ભાગ વિશે આ વિધાન જાણવું. હવે વિવિધ જાતિની અનેક સ્ત્રીઓમાં એક પતિથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોના ભાગ વિશે સાંભળો.

ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण चतस्रस्तु यदि स्त्रियः ।
तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४९ ॥

બ્રાહ્મણને જો અનુક્રમે ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ હોય, તો તેમને થયેલા પુત્રોના વિભાગ વિશે આ નીચેનો વિધિ કહ્યો છે

कीनाशो गोवृषो यानमलङ्कारश्च वेश्म च ।
विप्रस्यौद्धारिकं देयमेकांशश्च प्रधानतः ॥ १५० ॥

ખેડૂત, ખૂંટ, વાહન, અલંકાર અને ઘર તેમજ અન્ય સંપત્તિ, એમાં જે ભાગ મોટો હોય તે બ્રાહ્મણીના પુત્રને વધારા તરીકે આપવો. ૧૫૦

त्र्यंशं दायाद्धरेद्विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुतः ।
वैश्याजः सार्धमेवांशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५१ ॥

બ્રાહ્મણીના પુત્રે ત્રણ ભાગ, ક્ષત્રિયાણીના પુત્રે બે ભાગ, વૈશ્ય સ્ત્રીના પુત્રે દોઢ ભાગ અને શૂદ્રાના પુત્રે એક ભાગ એમ મિલકતના ભાગ લેવા. ૧૫૧

सर्वं वा रिक्थजातं तद्दशधा परिकल्प्य च ।
धर्म्यं विभागं कुर्वीत विधिनाऽनेन धर्मवित् ॥ १५२ ॥

અથવા આખી મિલકતના દશ ભાગ કલ્પવા; અને ધર્મજ્ઞ પુરુષે નીચેની વિધિએ ધર્માનુસાર ભાગો પાડવા. ૧૫

चतुरोऽशान्हरेद्विप्रस्त्रीनंशान्क्षत्रियासुतः ।
वैश्यापुत्रो हरेद्द्व्यंशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५३ ॥

બ્રાહ્મણીનો પુત્ર ચાર ભાગ લે, ક્ષત્રાણીનો પુત્ર ત્રણ ભાગ લે, વૈશ્યાનો પુત્ર બે ભાગ લે અને શૂદ્રાનો પુત્ર એક ભાગ લે.

यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रोऽप्यसत्पुत्रोऽपि वा भवेत् ।
नाधिकं दशमाद्दद्याच्छूद्रापुत्राय धर्मतः ॥ १५४ ॥

બ્રાહ્મણને દ્વિજાતિ સ્ત્રીઓથી પુત્ર હોય કે ન હોય, તો પણ શૂદ્રાના પુત્રને ધર્મપૂર્વક દશમા ભાગથી વિશેષ આપવું નહિ.

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रापुत्रो न रिक्थभाक् ।
यदेवास्य पिता दद्यात्तदेवास्य धनं भवेत् ॥ १५५ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને શૂદ્રાથી જે પુત્ર થાય તે મિલકતનો ભાગિયો થતો નથી. પિતા પોતાની હયાતીમાં તેને જે આપે તેજ તેનું ધન હોય છે. ૧૫૫

समवर्णासु ये जाताः सर्वे पुत्रा द्विजन्मनाम् ।
उद्धारं ज्यायसे दत्त्वा भजेरन्नितरे समम् ॥ १५६ ॥

દ્વિજોને સમાન જાતિની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્રો જન્મ્યા તેમાં મોટા ભાઈને અમુક ઉત્તમ ભાગ કાઢી આપીને [illegible] ભાગે વહેંચી લેવી. ૧૫૬

शूद्रस्य तु सवर्णैव नान्या भार्या विधीयते ।
तस्यां जाताः समांशाः स्युर्यदि पुत्रशतं भवेत् ॥ १५७ ॥

[illegible]

पुत्रान्द्वादश यानाह नृणां स्वायंभुवो मनुः।
तेषां षड्बन्धुदायादाः षडदायादबान्धवाः ॥ १५८ ॥

સ્વાયંભુવ મનુએ મનુષ્યોના જે બાર જાતના પુત્રો કહ્યા છે. તેમાં પહેલા છ બાંધવો દાયાદો (વારસાના અધિકારી) છે. તો પાછલા છ બાંધવો અદાયાદો (વારસાના અનધિકારી) છે

औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च।
गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्च दायादा बान्धवाश्च षट् ॥ १५९ ॥

ઔરસ, ક્ષેત્રજ, દત્તક, કૃત્રિમ, ગૂઢોત્પન્ન અને અપવિદ્ધ એ છ બાંધવો દાયાદો છે. ૧૫૯

कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा।
स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबान्धवाः ॥ १६० ॥

કાનીન, સહોઢ, ક્રીત, પૌનર્ભવ, સ્વયંદત્ત અને શૌદ્ર એ છ બાંધવો અદાયાદો છે. ૧૬૦

यादृशं फलमाप्नोति कुप्लवैः संतरञ्जलम्।
तादृशं फलमाप्नोतिः कुपुत्रैः संतरंस्तमः ॥ १६१ ॥

તૂટેલી હોડીઓથી જળને તરનારો માણસ જેવું ફળ પામે છે, તેવું ફળ કુપુત્રોથી તમસ (અંધકાર)ને પાર કરનારો માણસ મેળવે છે. ૧૬૧

यद्येकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ।
यस्य यत्पैतृकं रिक्थं स तद्गृह्णीत नेतरः ॥ १६२ ॥

જો એક મિલકતમાં ઔરસ અને ક્ષેત્રજ એમ બે પુત્રો હોય, તો તે મિલકત જેના પિતાની હોય તે તે મિલકતને લે. બીજો ક્ષેત્રજ પુત્ર એમ ન લે. ૧૬૨

एक एवौरसः पुत्रः पित्र्यस्य वसुनः प्रभुः ।
शेषाणामानृशंस्यार्थं प्रदद्यात्तु प्रजीवनम् ॥ १६२ ॥

પિતાની ધનસંપત્તિનો સ્વામી એક ઔરસ પુત્ર જ છે. પરંતુ ક્ષેત્રજ આદિ બાકીના પુત્રોને તો તેણે દયા કરીને આજીવિકા પૂરતું આપવાનું હોય. ૧૬૩

षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात्पैतृकाद्धनात् ।
औरसो विभजन्दायं पित्र्यं पञ्चममेव वा ॥ १६४ ॥

ઔરસ પુત્રે બાપીકા વારસાનો ભાગ પાડતાં પિતાના ધનમાંથી ક્ષેત્રજ પુત્રને છઠ્ઠો કે પાંચમો ભાગ આપવો. ૧૬૪

औरसक्षेत्रजौ पुत्रौ पितृरिक्थस्य भागिनौ ।
दशापरे तु क्रमशो गोत्ररिक्थांशभागिनः ॥ १६५ ॥

ઔરસ અને ક્ષેત્રજ એ બેઉ પુત્રો બાપીકી [illegible] બાકીના [illegible] પ્રકારના પુત્રો તો અનુક્રમે [illegible] ૧૬૫

स्वक्षेत्रे संस्कृतायां तु स्वयमुत्पादयेद्धि यम् ।
तमौरसं विजानीयात्पुत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ १६६ ॥

[illegible]

[illegible]
[illegible] नियुक्तायां स पुत्रः [illegible]

[illegible]

माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि ।
सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्रिमः सुतः ॥ १६८ ॥

આપત્કાળે માતાપિતા પોતાની જાતિવાળાને પ્રસન્નતાપૂર્વક અને પાણીના સંકલ્પ સાથે જે પુત્રનું દાન આપે, તે દત્રિમ (દત્તક) પુત્ર જાણવો. ૧૬૮

सदृशं तु प्रकुर्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् ।
पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं स विज्ञेयश्च कृत्रिमः ॥ १६९ ॥

પોતાની જાતના, ગુણદોષને જાણનારા અને પુત્રના ગુણોથી યુક્ત એવા જે પુત્રને માણસ પોતાનો પુત્ર કરી ગણે તેને કૃત્રિમ પુત્ર જાણવો. ૧૬૯

उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य सः ।
स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः ॥ १७० ॥

કોઈના ઘરમાં અમુક સ્ત્રીને એક પુત્ર જન્મે અને તે પુત્ર સજાતીય હોવા છતાં તે કોનો છે એની ખાત્રી ન થાય, તો ઘરમાં જેની સ્ત્રીને એ જન્મ્યા હોય, તેનો એ ગૂઢોત્પન્ન પુત્ર કહેવાય. ૧૭૦

मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा ।
यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥ १७१ ॥

માતાપિતાએ અથવા તેમનામાંના એકે કાઢી મૂક્યો હોય અને બીજો કોઈ પુરુષ તેને સ્વીકારી લે, તો તે પુત્ર તેને સ્વીકારનારનો અપવિદ્ધ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૧

पितृवेश्मनि कन्या तु यं पुत्रं जनयेद्रहः ।
तं कानीनं वदेन्नाम्ना वोढुः कन्यासमुद्भवम् ॥ १७२ ॥

જો કન્યા પિતાને ઘેર એકાંતમાં કોઈ પુત્રને જન્મ આપે છે, તો કન્યાને થયેલા એ પુત્રને 'કાનીન' નામે ઓળખવામાં આવે છે અને એ તે કન્યાને પરણનારનો પુત્ર ગણાય છે. ૧૭૨

या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती।
वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते॥ १७३॥

ગર્ભવતી તરીકે જાણીતી કે અજાણીતી એવી કોઈ સ્ત્રીનો વિવાહ–સંસ્કાર થાય, તો તેનો તે ગર્ભ તે સ્ત્રીને પરણનાર પતિનો થાય અને તે સહોઢ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૩

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात्।
स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा॥ १७४॥

પુત્ર દાખલ જે સજાતિ કે પરજાતિ પુત્રને તેનાં માતાપિતા પાસેથી વેચાતો લેવામાં આવે તો તે ક્રીતક પુત્ર કહેવાય છે. ૧૭૪

या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया।
उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते॥ १७५॥

પતિથી ત્યજાયેલી અથવા વિધવા થયેલી સ્ત્રી સ્વેચ્છાપૂર્વક પુનર્લગ્ન કરી જે પુત્રને જન્મ આપે, તે પુત્ર પૌનર્ભવ કહેવાય છે. ૧૭૫

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागताऽपि वा।
पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति॥ १७६॥

તે સ્ત્રી જો અક્ષતયોનિ હોય તો પુનર્લગ્ન કરનાર પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કારને યોગ્ય છે. તે જો એક પતિને છોડીને બીજા પાસે ગઈ હોય અને પાછી મૂળ પતિ પાસે આવી હોય તો મૂળ પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે.

मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात् ।
आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स स्मृतः ॥ १७७ ॥

જે પુત્ર માતપિતાથી વિહીન હોય અથવા જે વગરકારણે ત્યજાયેલો હોય, તે પુત્ર પોતે જ પોતાને કોઇને અર્પિત કરે તો તેને સ્વયંદત્ત પુત્ર કહ્યો છે. ૧૭૭

यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत्सुतम् ।
स पारयन्नेव शवस्तस्मात्पारशवः स्मृतः ॥ १७८ ॥

બ્રાહ્મણ કામને વશ થઇ વિવાહિત શૂદ્રાને વિશે જે પુત્ર પેદા કરે, તે જીવતાં છતાં મૂઆ જેવો છે, તેને 'પારશવ' કહે છે.

दास्यां वा दासदास्यां वा यः शूद्रस्य सुतो भवेत् ।
सोऽनुज्ञातो हरेदंशमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७९ ॥

દાસીમાં કે દાસની સ્ત્રીમાં શૂદ્રનો જે પુત્ર જન્મે, તે પિતાની આજ્ઞાથી પોતાનો મિલકતભાગ લે, એવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૧૭૯

क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश यथोदितान् ।
पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १८० ॥

ક્ષેત્રજ આદિ જે આ અગિયાર પુત્રો કહ્યા છે, તેમને વિદ્વાનોએ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાઓનો લોપ ન થાય તેટલા સારુ પુત્રના પ્રતિનિધિરૂપ ગણ્યા છે. ૧૮૦

य एतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः ।
यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु ॥ १८१ ॥

આ પ્રસંગે, અન્યના બીજથી જન્મેલા જે પુત્રોનું વર્ણન કર્યું છે, તે જેના બીજથી જન્મ્યા હોય તેનાજ પુત્રો છે, બીજાના નથીજ. ૧૮૧

જો કન્યા પિતાને ઘેર એકાંતમાં કોઈ પુત્રને જન્મ આપે છે, તો કન્યાને થયેલા એ પુત્રને 'કાનીન' નામે ઓળખવામાં આવે છે અને એ તે કન્યાને પરણનારનો પુત્ર ગણાય છે. ૧૭૨

या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती ।
वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते ॥ १७३ ॥

ગર્ભવતી તરીકે જાણીતી કે અજાણીતી એવી કોઈ સ્ત્રીનો વિવાહ–સંસ્કાર થાય, તો તેનો તે ગર્ભ તે સ્ત્રીને પરણનાર પતિનો થાય અને તે સહોઢ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૩

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् ।
स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ १७४ ॥

પુત્ર દાખલ જે સજાતિ કે પરજાતિ પુત્રને તેનાં માતા પિતા પાસેથી વેચાતો લેવામાં આવે તો તે ક્રીતક પુત્ર કહેવાય છે. ૧૭૪

या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया ।
उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ १७५ ॥

પતિથી ત્યજાયેલી અથવા વિધવા થયેલી સ્ત્રી સ્વેચ્છા પૂર્વક પુનર્લગ્ન કરી જે પુત્રને જન્મ આપે, તે પુત્ર પૌનર્ભવ કહેવાય છે. ૧૭૫

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागताऽपि वा ।
पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १७६ ॥

તે સ્ત્રી જો અક્ષતયોનિ હોય તો પુનર્લગ્ન કરનાર પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કારને યોગ્ય છે. તે જો એક પતિને છોડીને બીજા પાસે ગઈ હોય અને પાછી મૂળ પતિ પાસે આવી હોય તો મૂળ પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે.

मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात् ।
आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स स्मृतः ॥ १७७ ॥

જે પુત્ર માતપિતાથી વિહીન હોય અથવા જે વગરકારણે ત્યજાયેલો હોય, તે પુત્ર પોતે જ પોતાને કોઈને અર્પિત કરે તો તેને સ્વયંદત્ત પુત્ર કહ્યો છે. ૧૭૭

यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत्सुतम् ।
स पारयन्नेव शवस्तस्मात्पारशवः स्मृतः ॥ १७८ ॥

બ્રાહ્મણ કામને વશ થઈ વિવાહિત શૂદ્રાને વિષે જે પુત્ર પેદા કરે, તે જીવતાં છતાં મૂઆ જેવો છે, તેને 'પારશવ' [illegible]

दास्यां वा दासदास्यां वा यः शूद्रस्य सुतो भवेत् ।
सोऽनुज्ञातो हरेदंशमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७९ ॥

દાસીમાં કે દાસની સ્ત્રીમાં શૂદ્રનો જે [illegible], તે પિતાની આજ્ઞાથી પોતાનો નિયતભાગ [illegible] ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૧૭૯

क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश यथोदितान् ।
पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १८० ॥

ક્ષેત્રજ આદિ જે આ અગિયાર [illegible] કહ્યા છે, [illegible] શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાઓનો લોપ ન થાય [illegible] પ્રતિનિધિરૂપ ગણ્યા છે. ૧૮૦

य एतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः ।
यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु ॥ १८१ ॥

આ પ્રસંગે, [illegible] બીજથી [illegible] તે જેના બીજથી [illegible] [illegible]. ૧૮૧

જો કન્યા પિતાને ઘેર એકાંતમાં કોઈ પુત્રને જન્મ આપે છે, તો કન્યાને થયેલા એ પુત્રને 'કાનીન' નામે ઓળખવામાં આવે છે અને એ તે કન્યાને પરણનારનો પુત્ર ગણાય છે. ૧૭૨

या गर्भिणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती।
वोढुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते ॥ १७३॥

ગર્ભવતી તરીકે જાણીતી કે અજાણીતી એવી કોઈ સ્ત્રીનો વિવાહ-સંસ્કાર થાય, તો તેનો તે ગર્ભ તે સ્ત્રીને પરણનાર પતિનો થાય અને તે સહોઢ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૩

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात्।
स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ १७४॥

પુત્ર દાખલ જે સજાતિ કે પરજાતિ પુત્રને તેનાં માતાપિતા પાસેથી વેચાતો લેવામાં આવે તો તે ક્રીતક પુત્ર કહેવાય છે. ૧૭૪

या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया।
उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ १७५॥

પતિથી ત્યજાયેલી અથવા વિધવા થયેલી સ્ત્રી સ્વેચ્છાપૂર્વક પુનર્લગ્ન કરી જે પુત્રને જન્મ આપે, તે પુત્ર પૌનર્ભવ કહેવાય છે. ૧૭૫

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागताऽपि वा।
पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १७६॥

તે સ્ત્રી જો અક્ષતયોનિ હોય તો પુનર્લગ્ન કરનાર પતિ સાથે તે ફરી વિવાહ-સંસ્કારને યોગ્ય છે. તે જો એક પતિને છોડી બીજા પાસે ગઈ હોય અને પાછી મૂળ પતિ પાસે આવી હોય, તો મૂળ પતિ સાથે તે ફરી વિવાહ-સંસ્કાર કરવાને યોગ્ય.

मातापितृविहीनो यस्त्यक्तो वा स्यादकारणात्।
आत्मानं स्पर्शयेद्यस्मै स्वयंदत्तस्तु स स्मृतः ॥ १७७ ॥

જે પુત્ર માતપિતાથી વિહીન હોય અથવા જે વગરકારણે ત્યજાયેલો હોય, તે પુત્ર પોતે જ પોતાને કોઇને અર્પિત કરે તો તેને સ્વયંદત્ત પુત્ર કહ્યો છે. ૧૭૭

यं ब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पादयेत्सुतम्।
स पारयन्नेव शवस्तस्मात्पारशवः स्मृतः ॥ १७८ ॥

બ્રાહ્મણ કામને વશ થઇ વિવાહિત શૂદ્રાને વિશે જે પુત્ર પેદા કરે, તે જીવતાં છતાં મૂઆ જેવો છે, તેને 'પારશવ' કહે છે.

दास्यां वा दासदास्यां वा यः शूद्रस्य सुतो भवेत्।
सोऽनुज्ञातो हरेदंशमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १७९ ॥

દાસીમાં કે દાસની સ્ત્રીમાં શૂદ્રનો જે પુત્ર જન્મે, તે પિતાની આજ્ઞાથી પોતાનો મિલકતભાગ લે, એવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૧૭૯

क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादश यथोदितान्।
पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १८० ॥

ક્ષેત્રજ આદિ જે આ અગિયાર પુત્રો કહ્યા છે, તેમને વિદ્વાનોએ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાઓનો લોપ ન થાય તેટલા સારુ પુત્રના પ્રતિનિધિરૂપ ગણ્યા છે. ૧૮૦

य एतेऽभिहिताः पुत्राः प्रसङ्गादन्यबीजजाः।
यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु ॥ १८१ ॥

આ પ્રસંગે, અન્યના બીજથી જન્મેલા જે પુત્રોનું વર્ણન કર્યું છે, તે જેના બીજથી જન્મ્યા હોય તેનાજ પુત્રો છે, બીજાના નહીજ. ૧૮૧

કોઈ અપુત્ર મરી જાય, તો તેના ગોત્રમાંથી એક પુત્ર લેવો અને મરનારનું જે ધન હોય તે તેને સુપરત કરવું. ૧૯૦

द्वौ तु यौ विवदेयातां द्वाभ्यां जातौ स्त्रिया धने।
तयोर्यद्यस्य पित्र्यं स्यात्तत्स गृह्णीत नेतरः॥ १९१॥

એક સ્ત્રીમાં બે પુરુષોથી થયેલા બે પુત્રો જો મિલકત વિશે ઝગડો કરે, તો તે ધન જેના પિતાનું હોય તે તે ધનને લે, બીજો પુત્ર તે ન લે. ૧૯૧

जनन्यां संस्थितायां तु समं सर्वे सहोदराः।
भजेरन्मातृकं रिक्थं भगिन्यश्च सनाभयः॥ १९२॥

માતા ગુજરી જતાં, સર્વ સગા ભાઈઓએ તથા બહેનોએ માતાની મિલકત સરખે ભાગે વહેંચી લેવી. ૧૯૨

यास्तासां स्युर्दुहितरस्तासामपि यथार्हतः।
मातामह्या धनात्किञ्चित्प्रदेयं प्रीतिपूर्वकम्॥ १९३॥

તે બહેનોને જે દીકરીઓ હોય, તેમને પણ યોગ્યતા પ્રમાણે આજી(માની મા)ના ધનમાંથી કંઈક પ્રીતિપૂર્વક આપવું.

अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि।
भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम्॥ १९४॥

અધ્યગ્નિ (વિવાહ વખતે અગ્નિ સમક્ષ પિતા આદિએ આપેલું) ધન, અધ્યાવાહનિક (લગ્ન પછી સાસરે જતી વખતે મળેલું) ધન, પ્રીતિપૂર્વક આપવામાં આપેલું ધન, ભાઈ તરફથી, માતા તરફથી અને પિતા તરફથી મળેલું ધન—એમ છ પ્રકારનું સ્ત્રીધન કહ્યું છે. ૧૯૪

નહિ કરવો, તેમ પોતાના ધનમાંથીય પોતાના પતિની આજ્ઞા વિના કંઇ ઘરેણાંગાંઠાં ન કરાવવાં. ૧૯૯

पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।
न तं भजेरन्दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥ २०० ॥

સ્ત્રીઓ પતિના જીવતાં જે અલંકારો પહેરતી હોય, તે વારસદારોએ ઉતરાવી લેવાં નહિ. તેમ કરનારાઓ પતિત થાય છે. ૨૦૦

अनंशौ क्लीबपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा ।
उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः ॥ २०१ ॥

નપુંસક, પતિત, જન્માંધ, બહેરો, ગાંડો, બેવકૂફ, મૂંગો અને જે નિરિન્દ્રિય હોય, તે સૌ પિતાની મિલકતના વારસ થઈ શકતા નથી. ૨૦૧

सर्वेषामपि तु न्याय्यं दातुं शक्त्या मनीषिणा ।
ग्रासाच्छादनमत्यन्तं पतितो ह्यददद्भवेत् ॥ २०२ ॥

પરંતુ વિદ્વાને યથાશક્તિ અને યથાન્યાય એ સૌને જીવતાં સુધી ખાનપાન અને વસ્ત્રાદિ આપવાં. તે નહિ આપનારો પતિત થાય છે. ૨૦૨

यद्यर्थिता तु दारैः स्यात्क्लीबादीनां कथंचन ।
तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यं दायमर्हति ॥ २०३ ॥

જો નપુંસક આદિ કેમેય પત્ની કરવા ઇચ્છે, તો તેમને થયેલા ક્ષેત્રજ પુત્રના પુત્રને વારસાનો હક રહે. ૨૦૩

यत्किंचित्पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालितः ॥ २०४ ॥

सर्व एव विकर्मस्था नार्हन्ति भ्रातरो धनम् ।
न चादत्त्वा कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकम् ॥ २१४ ॥

[illegible] પોતાના [illegible] [illegible] પાછ્યોને [illegible] ૨૧૪

भ्रातॄणामविभक्तानां यद्युत्थानं भवेत्सह ।
न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथंचन ॥ २१५ ॥

[illegible] ભાગ [illegible] ૨૧૫

ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्धनम् ।
संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत स तैः सह ॥ २१६ ॥

[illegible] પુત્ર પિતાની મિલકતનો [illegible] ૨૧૬

अनपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ।
मातर्यपि च वृत्तायां पितुर्माता हरेद्धनम् ॥ २१७ ॥

અપુત્ર મરી ગએલા પુત્રના ભાગ તેની માતા પામે. માતા પણ મુએલી હોય, તો પિતાની માતા તે ધનની વારસ થાય.

ऋणे धने च सर्वस्मिन्प्रविभक्ते यथाविधि ।
पश्चाद्दृश्येत यत्किंचित्तत्सर्वं समतां नयेत् ॥ २१८ ॥

ઋણ ને ધન યથાવિધિ વહેંચાઈ ગયા પછી કઇ ધન-મિલકતની ખબર થાય, તો તે સરખે ભાગે વહેંચી લેવી. ૨૧૮

वस्त्रं पत्रमलङ्कारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ २१९॥

વસ્ત્ર, વાહન, અલંકાર, પકવાન્ન, કૂવા, દાસી, મંત્રી, પુરોહિત, છત્ર, ચામર અને ઘરનો પ્રવેશમાર્ગ, એટલાના ભાગ ન પડાય, એમ કહ્યું છે. ૨૧૯

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः।
क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत ॥ २२०॥

આ તમને ક્ષેત્રજ આદિ પુત્રોના વારસા વિશે તેમજ તેમની ક્રિયાવિધિ વિશે અનુક્રમે કહ્યું. હવે જુગાર સબંધી વ્યવસ્થા સાંભળો. ૨૨૦

જુગાર બંધ કરવો—

द्यूतं समाह्वयं चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत्।
राजान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१॥

રાજાએ દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બંનેને દેશમાંથી દૂર કરવાં. કેમકે, પૃથ્વીપતિના એ બન્ને દોષો તેના રાજ્યનો નાશ કરનારા છે ૨૨૧

प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ।
तयोर्नित्यं प्रतिघाते नृपतिर्यत्नवान्भवेत ॥ २२२॥

દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બન્ને ઉઘાડી ચોરી છે; રાજાએ એમનો નાશ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું ૨૨૨

अप्राणिभिर्यत्क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते।
प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ २२३॥

પ્રાણરહિત વસ્તુઓથી (પાસા, કોડાં, વગેરેથી) જે જુગાર

રમાય છે, તે દ્યૂત કહેવાય છે: અને પ્રાણીઓ (ગાય, બકરી, વગેરે) થી જે હારજીત રમાય છે, તે સમાહ્વય જાણવો. ૨૨૩

द्यूतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत वा ।
तान्सर्वान्घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥ २२४ ॥

જેઓ દ્યૂત કે સમાહ્વય રમત રમે કે બીજાને રમાડે, તે સૌને તેમજ બ્રાહ્મણવેશી શૂદ્રોને રાજાએ શિક્ષા કરવી ૨૨૪

कितवान्कुशीलवान् क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् ।
विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ २२५ ॥

જુગારી, ભવાયા, ઘાતકી, પાખંડી, અવળાં કરમ કરનારા તથા કલાલ એ લોકોને રાજાએ તત્કાલ નગર બહાર કાઢવા.

एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।
विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ २२६ ॥

કેમકે, રાજાના રાજ્યમાં તેઓ છૂપા ચોર જેવા રહે છે અને પોતાનાં અવળાં આચરણોથી તેઓ ભદ્ર પ્રજાને નિત્ય બાધા કરે છે ૨૨૬

द्यूतमेतत्पुरा कल्पे दृष्टं वैरकरं महत् ।
तस्माद् द्यूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् ॥ २२७ ॥

પહેલા કલ્પમાંય આ દ્યૂત મહાવૈર કરાવનારું અનુભવાયુ છે તેથી બુદ્ધિમાને વિનોદને અર્થે પણ દ્યૂતનું સેવન કરવું નહિ ૨૨૭

प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेत यो नरः ।
तस्य दण्डविकल्पः स्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥ २२८ ॥

જે માણસ છાની કે છતી રીતે જૂગટુ રમે, તેને રાજાએ યથેચ્છ દંડની સજા કરવી. ૨૨૮

वस्त्रं पत्रमलङ्कारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ २१९॥

વસ્ત્ર, વાહન, અલંકાર, પકવાન્ન, કૂવા, દાસી, મંત્રી, પુરોહિત, છત્ર, ચામર અને ઘરનો પ્રવેશમાર્ગ, એટલાના ભાગ ન પડાય, એમ કહ્યું છે ૨૧૯

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः।
क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत ॥ २२०॥

આ તમને ક્ષેત્રજ આદિ પુત્રોના વારસા વિશે તેમજ તેમની ક્રિયાવિધિ વિશે અનુક્રમે કહ્યું. હવે જુગાર સંબંધી વ્યવસ્થા સાંભળો. ૨૨૦

જુગાર બંધ કરવો—

द्यूतं समाह्वयं चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत्।
राजान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१॥

રાજાએ દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બંનેને દેશમાંથી દૂર કરવાં. કેમકે, પૃથ્વીપતિના એ બન્ને દોષો તેના રાજ્યનો નાશ કરનારા છે ૨૨૧

प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ।
तयोर्नित्यं प्रतिघाते नृपतिर्यत्नवान्भवेत ॥ २२२॥

દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બન્ને ઉઘાડી ચોરી છે; રાજાએ એમનો નાશ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું. ૨૨૨

अप्राणिभिर्यत्क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते।
प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ २२३॥

પ્રાણરહિત વસ્તુઓથી (પાસા, કોડાં, વગેરેથી) જે જુગાર

રમાય છે, તે દ્યૂત કહેવાય છે. અને પ્રાણીઓ (ગાય, બકરી, વગેરે) થી જે હોડ રમાય છે, તે સમાહ્વય જાણવો. ૨૨૩

एतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत वा ।
तान्सर्वान्घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥ २२४ ॥

એવાં દ્યૂત કે સમાહ્વય કરે અથવા બીજાને રમાડે, તે સૌને તેમજ બ્રાહ્મણવેષી શૂદ્રોને રાજાએ શિક્ષા કરવી. ૨૨૪

कितवान्कुशीलवान् क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् ।
विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ २२५ ॥

જુગારી, નચવા, ક્રૂર, પાખંડી, અવળાં કર્મ કરનાર તથા કલાલ એ લોકોને રાજાએ તત્કાળ નગર બહાર કાઢવા.

एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।
विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ २२६ ॥

કેમકે, રાજાના રાજ્યમાં તેઓ છૂપા ચોર જેવા રહે છે અને પોતાનાં અવળાં આચરણોથી તેઓ ભદ્ર પ્રજાને નિત્ય બાધા કરે છે ૨૨૬

द्यूतमेतत्पुरा कल्पे दृष्टं वैरकरं महत् ।
तस्माद् द्यूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् ॥ २२७ ॥

પહેલા કલ્પમાંય આ દ્યૂત મહાવૈર કરાવનારું અનુભવાયું છે તેથી બુદ્ધિમાને વિનોદને અર્થે પણ દ્યૂતનું સેવન કરવું નહિ. ૨૨૭

प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेत यो नरः ।
तस्य दण्डविकल्पः स्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥ २२८ ॥

જે માણસ છાની કે છતી રીતે જુગટું રમે, તેને રાજાએ યથેચ્છ દંડની સજા કરવી. ૨૨૮

वस्त्रं पत्रमलङ्कारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः।
योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते ॥ २१९॥

વસ્ત્ર, વાહન, અલંકાર, પકવાન, કૂવા, દાસી, મંત્રી, પુરોહિત, છત્ર, ચામર અને ઘરનો પ્રવેશમાર્ગ, એટલાના ભાગ ન પડાય, એમ કહ્યું છે. ૨૧૯

अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः।
क्रमशः क्षेत्रजादीनां द्यूतधर्मं निबोधत ॥ २२०॥

આ તમને ક્ષેત્રજ આદિ પુત્રોના વારસા વિશે તેમજ તેમની ક્રિયાવિધિ વિશે અનુક્રમે કહ્યું. હવે જુગાર સંબંધી વ્યવસ્થા સાંભળો. ૨૨૦

જુગાર બંધ કરવો—

द्यूतं समाह्वयं चैव राजा राष्ट्रान्निवारयेत्।
राजान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् ॥ २२१ ॥

રાજાએ દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બંનેને દેશમાંથી દૂર કરવાં. કેમકે, પૃથ્વીપતિના એ બન્ને દોષો તેના રાજ્યનો નાશ કરનારા છે. ૨૨૧

प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ।
तयोर्नित्यं प्रतिघाते नृपतिर्यत्नवान्भवेत ॥ २२२ ॥

દ્યૂત અને સમાહ્વય એ બન્ને ઉઘાડી ચોરી છે; રાજાએ એમનો નાશ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું. ૨૨૨

अप्राणिभिर्यत्क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते।
प्राणिभिः क्रियते यस्तु स विज्ञेयः समाह्वयः ॥ २२३ ॥

પ્રાણરહિત વસ્તુઓથી (પાસા, કોગળાં, વગેરેથી) જે જુગાર

રમાય છે. ને ધૂત કહેવાય છે અને પ્રાણીઓ (ગાય, બકરી, વગેરે) થી જે હોડકરી રમાય છે, ને સમાહ્વય જાણવો. ૨૨૩

द्यूतं समाह्वयं चैव यः कुर्यात्कारयेत वा ।
तान्सर्वान्घातयेद्राजा शूद्रांश्च द्विजलिङ्गिनः ॥ २२४ ॥

જેઓ ધૂત કે સમાહ્વય સ્વયં રમે કે બીજાને રમાડે, તે સૌને તેમજ બ્રાહ્મણવેષી શૂદ્રોને રાજાએ શિક્ષા કરવી ૨૨૪

कितवान्कुशीलवान् क्रूरान्पाषण्डस्थांश्च मानवान् ।
विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत्पुरात् ॥ २२५ ॥

જુગારી, નચવૈયા, ઘાતકી, પાખંડી, અવળાં કર્મ કરનારા તથા કલાલ એ લોકોને રાજાએ તત્કાલ નગર બહાર કાઢવા.

एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।
विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ २२६ ॥

કેમકે, રાજાના રાજ્યમાં તેઓ છૂપા ચોર જેવા રહે છે અને પોતાનાં અવળાં આચરણોથી તેઓ ભદ્ર પ્રજાને નિત્ય બાધા કરે છે. ૨૨૬

द्यूतमेतत्पुरा कल्पे दृष्टं वैरकरं महत् ।
तस्माद् द्यूतं न सेवेत हास्यार्थमपि बुद्धिमान् ॥ २२७ ॥

પહેલા કલ્પનાંય આ ધૂત મહાવૈર કરાવનારું અનુભવાયું છે. તેથી બુદ્ધિમાને વિનોદને અર્થે પણ ધૂતનું સેવન કરવું નહિ. ૨૨૭

प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेत यो नरः ।
तस्य दण्डविकल्पः स्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥ २२८ ॥

જે માણસ છાની કે છતી રીતે જૂગટું રમે, તેને રાજાએ યથેચ્છ દંડની સજા કરવી ૨૨૮

क्षत्रविट्शूद्रयोनिस्तु दण्डं दातुमशक्नुवन् ।
आनृण्यं कर्मणा गच्छेद्विप्रो दद्याच्छनैः शनैः ॥ २२९ ॥

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ જાતનો માણસ દંડ ન ભરી શકે, તો તેણે કામ કરાવીને તે દંડનું કરજ વાળવું. બ્રાહ્મણે તે કરજ ધીરે ધીરે વાળવું. ૨૨૯

स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानां दरिद्राणां च रोगिणाम्।
शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम् ॥ २३० ॥

સ્ત્રી, બાલક, ગાંડા, વૃદ્ધ, દરિદ્રી અને રોગી એમને રાજાએ કોરડાથી, વાંસની સોટીથી કે રસી વગેરેથી શિક્ષા કરવી. ૨૩૦

ये नियुक्तास्तु कार्येषु हन्युः कार्याणि कार्यिणाम् ।
धनोष्मणा पच्यमानास्तान्निस्वान्कारयेन्नृपः ॥ २३१ ॥

જેઓ લોકોનાં કામો ઉપર નિમાયેલા હોય, તેઓ ધનની ગરમીથી ફદફદી ઊઠી કામોને હાનિ કરે, તો રાજાએ તેમને મિલકત વગરના કરાવી દેવા. ૨૩૧

कूटशासनकर्तॄंश्च प्रकृतीनां च दूषकान् ।
स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्च हन्याद्द्विट्सेविनस्तथा ॥ २३२ ॥

કડકપટથી શાસન કરનારા, મંત્રીઓમાં બગાડ ઘાલનારા, સ્ત્રીઓ, બાલકો અને બ્રાહ્મણોને હણનારા, તેમજ શત્રુને સેવનારા માણસોને રાજાએ હણી નાખવા. ૨૩૨

तीरितं चानुशिष्टं च यत्र क्वचन यद्भवेत् ।
कृतं तद्धर्मतो विद्यान्न तद्भूयो निवर्तयेत् ॥ २३३ ॥

જે કામમાં ક્યારેક શાસ્ત્રાનુસાર દંડ સુધીનો ફેંસલો અપાયો હોય અને જેમાં આરોપીને શિક્ષાયે થઈ હોય, તે કામ ધર્મ[illegible] પૂર્ણ થયેલું જાણવું—તેની ફેરતપાસ ન કરવી.

રાજાએ અપરાધીઓને શિક્ષા કરવી—

अमात्याः प्राड्विवाको वा यत्कुर्युः कार्यमन्यथा ।
तत्स्वयं नृपतिः कुर्यात्तान्सहस्रं च दण्डयेत् ॥ २३४ ॥

મંત્રી કે ન્યાયાધીશ જે કામ ઊલટી રીતે પતાવે, તે રાજાએ પોતે ફરી ચલાવવું અને તે મંત્રીઓ કે ન્યાયાધીશોને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૨૩૪

ब्रह्महा च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
एते सर्वे पृथग्ज्ञेया महापातकिनो नराः ॥ २३५ ॥

બ્રહ્મહત્યા કરનારો, મદ્યપાન કરનારો, ચોરી કરનારો અને ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારો—આ સૌને અલગ અલગ મહાપાપી માણસો જાણવા. ૨૩૫

चतुर्णामपि चैतेषां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ।
शारीरं धनसंयुक्तं दण्डं धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ २३६ ॥

આ ચારમાંથી જે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, તેને રાજાએ ધર્મપૂર્વક દંડ સાથે નીચેની શારીરિક સજા કરવી. ૨૩૬

गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ।
स्तेये च श्वपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिरा पुमान् ॥ २३७ ॥

ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનાર પુરુષને કપાળે સ્ત્રીયોનિના ડાઘ દેવા, મદ્યપાન કરનારને કલાલની ધ્વજાનો ડાઘ દેવા, ચોરી કરનારને કૂતરાના પગનો ડાઘ દેવો અને બ્રહ્મહત્યા કરનારને માથા વિનાના ધડનો ડાઘ દેવો. ૨૩૭

असंभोज्या ह्यसंयाज्या असंपाठ्याऽविवाहिनः ।
चरेयुः पृथिवीं दीनाः सर्वधर्मबहिष्कृता ॥ २३८

તેવાઓ સાથે જમાય નહિ, તેમના યજ્ઞ ન કરાવાય, તેમની સાથે વેદાદિ પાઠ ન થાય, તેમજ તેમની સાથે વિવાહ-સંબંધ ન રખાય. સર્વ ધર્મથી બહિષ્કૃત થયેલા તે દીનો પૃથ્વી ઉપર ભલે ભટક્યા કરે. ૨૩૮

ज्ञातिसंबन्धिभिस्त्वेते त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः ।
निर्दया निर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥ २३९ ॥

સગાંસંબંધીઓએ અને જ્ઞાતિજનોએ આ ડામ પામેલાઓનો ત્યાગ કરવો; તેમના ઉપર દયા ન કરવી, તેમજ તેમને નમસ્કાર પણ ન કરવા, એ મનુની આજ્ઞા છે. ૨૩૯

प्रायश्चित्तं तु कुर्वाणाः सर्ववर्णा यथोदितम् ।
नाङ्क्या राज्ञा ललाटे स्युर्दाप्यास्तूत्तमसाहसम् ॥ २४० ॥

પણ જેઓ યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, તે સર્વ વર્ણના માણસોને કપાળે રાજાએ ડામ ન દેવડાવવો–તેમની પાસે તેણે ઉત્તમ સાહસનો દંડ લેવો. ૨૪૦

आगःसु ब्राह्मणस्यैव कार्यो मध्यमसाहसः ।
विवास्यो वा भवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यः सपरिच्छदः ॥ २४१ ॥

બ્રાહ્મણ જો ઉપલા અપરાધમાં આવ્યો હોય, તો તેને મધ્યમ સાહસનો દંડ કરવો અથવા તેને સકુટુંબ ધનમાલ સાથે દેશપાર કરવો. ૨૪૧

इतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः ।
सर्वस्वहारमर्हन्ति कामतस्तु प्रवासनम् ॥ २४२ ॥

પરંતુ બીજા વર્ણવાળાઓ જો અજાણતાં પણ આ પાપો કરે તો તેમનું સર્વસ્વ હરી લેવું. તેઓ જો જાણીજોઈને આ પાપો કરે તો તેમને દેશનિકાલ કરવા. ૨૪૨

नाददीत नृपः साधुर्महापातकिनो धनम् ।
आददानस्तु तल्लोभात्तेन दोषेण लिप्यते ॥ २४३ ॥

ધાર્મિક રાજાએ મહાપાપીનુ ધન ન લેવું લોભે કરીને જે તે ધન લે છે, તે દોષથી ખરડાય છે. ૨૪૩

अप्सु प्रवेश्य तं दण्डं वरुणायोपपादयेत् ।
श्रुतवृत्तोपपन्ने वा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ॥ २४४ ॥

દંડરૂપે આવેલ તે ધનને પાણીમાં નાખી વરુણદેવને અર્પવું અથવા વેદસંપન્ન સદાચારી બ્રાહ્મણને આપી દેવું.

ईशो दण्डस्य वरुणो राज्ञां दण्डधरो हि सः ।
ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ २४५ ॥

દંડનો સ્વામી વરુણ છે, કેમકે તે રાજાઓનેય દંડ દેનારો છે; અને વેદમાં પારગત થયેલો બ્રાહ્મણ અખિલ જગતનો ઈશ છે.

यत्र वर्जयते राजा पापकृद्भ्यो धनागमम् ।
तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ २४६ ॥

જ્યાં રાજા પાપ કરનારાઓ તરફથી આવતા ધનને વર્જે છે, ત્યાં માણસો કાળે કરીને લાંબી આવરદાવાળાં થાય છે. ૨૪૬

निष्पद्यन्ते च सस्यानि यथोप्तानि विशां पृथक् ।
बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते ॥ २४७ ॥

ત્યાં જમીનમાં વિવિધ ધાન્યો વાવ્યા પ્રમાણે પાકે છે, ત્યાં બાલકો મરતાં નથી અને કોઈ ખોડખાંપણવાળુ પણ જનમતું નથી ૨૪૭

ब्राह्मणान्बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् ।
हन्याच्चित्रैर्वधोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥ २४८ ॥

અન્ય વર્ણનો જે કોઈ માણસ બ્રાહ્મણને જાણીજોઈને પીડા કરે છે, તેને રાજાએ ઉદ્વેગ પમાડે એવા અનેક વધોપાયોથી મારી નાખવો. ૨૪૮

यावानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य मोक्षणे।
अधर्मो नृपतेर्दृष्टो धर्मस्तु विनियच्छतः॥ २४९॥

વધને અયોગ્ય એવા માણસનો વધ કરવાથી રાજાને જેટલો અધર્મ લાગે છે, તેટલો અધર્મ તેને વધને યોગ્ય એવા માણસને છોડી દેવાથી લાગે છે. પરંતુ યથાશાસ્ત્ર દંડ દેવાથી રાજા ધર્મફળ પામે છે. ૨૪૯

उदितोऽयं विस्तरशो मिथो विवदमानयोः।
अष्टादशसु मार्गेषु व्यवहारस्य निर्णयः॥ २५०॥

રાજાનું કર્તવ્ય—

અઢાર જાતના વ્યવહારો વિશે પરસ્પર વિવાદ કરનારાઓના સંબંધમાં આ વિસ્તારપૂર્વક નિર્ણય કહ્યો. ૨૫૦

एवं धर्म्याणि कार्याणि सम्यक्कुर्वन्महीपतिः।
देशानलब्धांल्लिप्सेत लब्धांश्च परिपालयेत्॥ २५१॥

આમ રૂડી રીતે ધર્મ્ય કાર્યો કરનારો રાજા નહિ મળેલા દેશોને મેળવવા ઇચ્છે અને મેળવેલા દેશોનું પાલન કરે. ૨૫૧

सम्यङ्निविष्टदेशस्तु कृतदुर्गश्च शास्त्रतः।
कण्टकोद्धरणे नित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम्॥ २५२॥

[illegible]

रक्षणादार्यवृत्तानां कण्टकानां च शोधनात् ।
नरेन्द्रास्त्रिदिवं यान्ति प्रजापालनतत्पराः ॥ २५३ ॥

પ્રજાપાલનમાં તત્પર રહેલા રાજાઓ, સદાચારી માણસોનું રક્ષણ કરવાથી તથા કંટકરૂપ દુષ્ટોને યોગ્ય દંડ દેવાથી સ્વર્ગને વિશે જાય છે. ૨૫૩

अशासंस्तस्करान्यस्तु बलिं गृह्णाति पार्थिवः ।
तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं स्वर्गाच्च परिहीयते ॥ २५४ ॥

પણ જે રાજા ચોરોને સજા કરતા નથી અને છતાં કર લે છે, તેનું રાજ્ય ખળભળી ઊઠે છે અને તે સ્વર્ગથી [illegible] થાય છે. ૨૫૪

निर्भयं तु भवेद्यस्य राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् ।
तस्य तद्वर्धते नित्यं सिच्यमान इव द्रुमः ॥ २५५ ॥

પરંતુ જે રાજાના બાહુબળના આશ્રયે કરીને રાજ્ય નિર્ભય રહે છે, તેનું રાજ્ય નિત્ય સિંચન પામતા વૃક્ષની જેમ [illegible] પામે છે. ૨૫૫

द्विविधांस्तस्करान्विद्यात्परद्रव्यापहारकान् ।
प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्च चारचक्षुर्महीपतिः ॥ २५६ ॥

પારકું દ્રવ્ય હરી લેનારા [illegible] ચોરોને [illegible] ૨૫૬

प्रकाशवञ्चकास्तेषां नानापण्योपजीविनः ।
प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये स्तेनाटविकादयः ॥ २५७ ॥

તેમાં [illegible] ૨૫૭

उत्कोचकाश्चोपधिका वञ्चकाः कितवास्तथा ।
मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह ॥ २५८ ॥
असम्यक्कारिणश्चैव महामात्राश्चिकित्सकाः ।
शिल्पोपचारयुक्ताश्च निपुणाः पण्ययोषितः ॥ २५९ ॥
एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशाँल्लोककण्टकान् ।
निगूढचारिणश्चान्याननार्यानार्यलिङ्गिनः ॥ २६० ॥

લાંચ લેનારા, ભય બતાવી પૈસા પડાવનારા, છળકપટ કરનારા, જુગારી, ખોટી મંગલ વાતો કહી પેટ ભરનારા, ભલું ભલું બતાવી પૈસા કઢાવનારા, હાથની રેખા ઉપરથી ફલાદેશ કહી પેટિયું મેળવનારા, અવળાં કામો કરનારા મોટા અધિકારીઓ, ધૂર્ત વૈદ્યો, શિલ્પના ધંધામાં રહી ધન ફોસલાવી જનારાઓ, હોશિયાર બજારુ સ્ત્રીઓ વગેરે લોકનાં ખુલ્લાં કંટકરૂપોને તેમજ આર્યવેશ ધારણ કરનારા બીજા છૂપા ફરતા અનાર્યોને રાજાએ વર્તી લેવા. ૨૫૮–૨૬૦

तान्विदित्वा सुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः ।
चारैश्चानेकसंस्थानैः प्रोत्साद्य वशमानयेत् ॥ २६१ ॥

પોતાના કામમાં કુશળ, સુચરિત, ગુપ્ત અને અનેક સ્થાનોમાં રહેનારા દૂતો દ્વારા ઉપર કહેલા લોકો વિશે જાણી લેવું અને તેમને ચોર વગેરેને આગળ લાવીને વશ કરવા. ૨૬૧

तेषां दोषानभिख्याप्य स्वे स्वे कर्मणि तत्त्वतः ।
कुर्वीत शासनं राजा सम्यक्सारापराधतः ॥ २६२ ॥

રાજાએ તે ચોર વગેરેના જે જે અપરાધો હોય, તે તત્ત્વતાએ પ્રકટ કરવા અને તેમના અપરાધ પ્રમાણે તેમને યથાર્થ શિક્ષા કરવી. ૨૬૨

न हि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः ।
स्तेनानां पापबुद्धीनां निभृतं चरतां क्षितौ ॥ २६३ ॥

પૃથ્વી ઉપર છાનાછપકા ફરતા પાપી મનના ચોરોનાં પાપોને દંડ સિવાય અંકુશમાં લાવી શકાતાં નથી. ૨૬૩

सभाप्रपापूपशालावेशमद्यान्नविक्रयाः ।
चतुष्पथाश्चैत्यवृक्षाः समाजाः प्रेक्षणानि च ॥ २६४ ॥
जीर्णोद्यानान्यरण्यानि कारुकावेशनानि च ।
शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च ॥ २६५ ॥
एवंविधान्नृपो देशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।
तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥ २६६ ॥

સભા, પરબ, મીઠાઈની દુકાન, [illegible] વીશી, બાગ, મોટાં પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો, મેળાઓ, [illegible] જુના બગીચાઓ, અરણ્યો, કારીગરોનાં મકાનો, [illegible] અને ઉપવનો [illegible] અને એવા સ્થાનોમાં [illegible] સ્થાવર અને જંગમ [illegible] તપાસ રખાવવી. ૨૬૪-૨૬૬

तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः ।
विद्यादुत्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः ॥ २६७ ॥

[illegible]

भक्ष्यभोज्योपदेशैश्च ब्राह्मणानां च दर्शनैः ।
शौर्यकर्मापदेशैश्च कुर्युस्तेषां समागमम् ॥ २६८ ॥

તે ભેદુઓએ ખાનપાનનાં નિમંત્રણનાં, બ્રાહ્મણનાં દર્શનનાં અને બહાદુરીભર્યાં કામોના પ્રદર્શનનાં બહાનાં વડે તે ચોરોને ભેગા કરવા. ૨૬૮

ये तत्र नोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताश्च ये ।
तान्प्रसह्य नृपो हन्यात्समित्रज्ञातिबान्धवान् ॥ २६९ ॥

જે ચોરો ત્યાં આવે નહિ તથા જેઓ આ દૂતોથી સાવધ રહી અળગા રહે, તેઓને રાજાએ બળપૂર્વક પકડી તેમના મિત્ર, નાતવાળા તથા બાંધવોની સાથે મારી નાખવા. ૨૬૯

न होढेन विना चौरं घातयेद्धार्मिको नृपः ।
सहोढं सोपकरणं घातयेदविचारयन् ॥ २७० ॥

ધાર્મિક રાજાએ ચોરને મુદ્દામાલ વિના ઘાત ન આપવો, પણ તે જો મુદ્દામાલ સાથે મળી આવે, તો તેનો વિચાર ન કરતાં ઘાત કરવો. ૨૭૦

ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः ।
भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वांस्तानपि घातयेत् ॥ २७१ ॥

ગામોમાંય જે કોઈ ચોરોને ખાવાનું, સામાન કે આશરો આપતા હોય, તે સૌનેય મારી નંખાવવા. ૨૭૧

राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान्सामन्तांश्चैव चोदितान् ।
अभ्याघातेषु मध्यस्थाञ्छिष्याच्चौरानिव द्रुतम् ॥ २७२ ॥

રાજ્યમાં રખવાળું કરવા નિમાયેલા અધિકારીઓ ધાડ વખતે જો તટસ્થ રહે, તો તેમને ચોરોની જેમ તત્કાલ શિક્ષા કરવી. ૨૭૨

समैर्हि विषमं यस्तु चरेद्वै मूल्यतोऽपि वा ।
समाप्नुयाद्दमं पूर्वं नरो मध्यममेव वा ॥ २८७ ॥

જે સરખી કિંમતની વસ્તુના બદલામાં ભારેઓછી કિંમતની વસ્તુ લે છે, તે માણસને વસ્તુના મૂલ્યના પ્રમાણે પ્રથમ કે મધ્યમ સાહસનો દંડ મળે. ૨૮૭

बन्धनानि च सर्वाणि राजा मार्गे निवेशयेत् ।
दुःखिता यत्र दृश्येरन्विकृताः पापकारिणः ॥ २८८ ॥

રાજાએ સર્વ કારાગૃહો રસ્તા ઉપર રાખવાં, તેથી તેમાંના દુ:ખી અને વિકૃત પાપાચારીઓ લોકોની નજરે પડે. ૨૮૮

प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणां च पूरकम् ।
द्वाराणां चैव भंक्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥ २८९ ॥

કોટકિલ્લાને તોડનારા, ખાઈઓ પૂરી દેનારા અને દરવાજા ભાંગી નાખનારા એ સૌને તરતજ દેશનિકાલ કરવા.

अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः ।
मूलकर्मणि चानाप्तेः कृत्यासु विविधासु च ॥ २९० ॥

સૌ જાતના મારણપ્રયોગો, આપ્તજન સિવાયનાંએ કરેલાં વશીકરણો અને વિવિધ ઉચ્ચાટનો, એમાં જો માણસ મરણ ન પામે, તો તે કરનારાને બસો પણનો દંડ કરવો (માણસ મરણ પામે, તો તેને વધનો દંડ થાય.) ૨૯૦

अबीजविक्रयी चैव बीजोत्कृष्टं तथैव च ।
मर्यादाभेदकश्चैव विकृतं प्राप्नुयाद्वधम् ॥ २९१ ॥

ન ઊગે એવાં બી વેચનારો, સારાં બી ભેગાં નઠારાં બી ભેળવનારો, તેમજ ગામ અને શહેરની સીમાને તોડનારો એ સર્વને નાકકાન વગેરે કાપી વિરૂપ કરવા. ૨૯૧

सर्वकण्टकपापिष्ठं हेमकारं तु पार्थिवः ।
प्रवर्तमानमन्याये छेदयेल्लवशः क्षुरैः ॥ २९२ ॥

સર્વ ચોરોમાં અત્યંત પાપી એવા સોની જો અન્યાયે પ્રવર્તે, તો રાજાએ છરાથી તેના [illegible] કરી નાખવા. ૨૯૨

सीताद्रव्यापहरणे शस्त्राणामौषधस्य च ।
कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ २९३ ॥

ખેતીનાં ઓજારો, શસ્ત્રો તથા ઔષધિઓની [illegible] નારને રાજાએ કાળ અને વખત જોઈને સજા કરવી. ૨૯૩

स्वाम्यमात्यौ पुरं राष्ट्रं कोशदण्डौ सुहृत्तथा ।
सप्त प्रकृतयो ह्येताः सप्ताङ्गं राज्यमुच्यते ॥ २९४ ॥

સ્વામી, અમાત્ય, પુર, રાષ્ટ્ર, કોશ, [illegible] સાત પ્રકૃતિઓ છે; અને રાજ્ય આ સાત [illegible] ૨૯૪

सप्तानां प्रकृतीनां तु राज्यस्यासां यथाक्रमम् ।
पूर्वं पूर्वं गुरुतरं जानीयाद्व्यसनं महत् ॥ २९५ ॥

રાજ્યની આ સાત પ્રકૃતિઓમાં [illegible] પહેલી છે, તે પછી પછીની કરતાં અધિક [illegible] બગડવાની [illegible] મોટું ૨૯૫

सप्ताङ्गस्येह राज्यस्य विष्टब्धस्य त्रिदण्डवत् ।
अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किंचिदतिरिच्यते ॥ २९६ ॥

[illegible]

तेषु तेषु तु कृत्येषु तत्तदङ्गं विशिष्यते ।
येन यत्साध्यते कार्यं तत्तस्मिञ्श्रेष्ठमुच्यते ॥ २९७ ॥

તે તે અંગ તેનાં તેનાં કાર્યોમાં વિશેષ છે. જે કામ જેનાથી સધાય, તે કામનાં તે અંગ શ્રેષ્ઠ કહેવાય. ૨૯૭

चारेणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् ।
स्वशक्तिं परशक्तिं च नित्यं विद्यान्महीपतिः ॥ २९८ ॥

દૂતો દ્વારા ઉત્સાહના યોગથી, તેમજ કાર્યોની ક્રિયાથી રાજાએ પોતાની અને શત્રુની શક્તિને નિત્ય જાણવી. ૨૯૮

पीडनानि च सर्वाणि व्यसनानि तथैव च ।
आरभेत ततः कार्यं संचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ २९९ ॥

સર્વ જાતનાં પીડાદુઃખો અને સંકટોનું ભારેપણું તથા હલકાપણું વિચાર્યા પછી રાજાએ કાર્ય આરંભવું. ૨૯૯

आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः ।
कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥ ३०० ॥

થાક ઉપર થાક લાગે, તોય રાજાએ ફરી ફરીને કર્મો આરંભ્યાજ કરવાં કેમકે લક્ષ્મી કર્મો આરંભનાર પુરુષનેજ સેવે છે ૩૦૦

कृतं त्रेतायुगं चैव द्वापरं कलिरेव च ।
राज्ञो वृत्तानि सर्वाणि राजा हि युगमुच्यते ॥ ३०१ ॥

[illegible]ત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ સર્વ યુગો રાજાના [illegible] આધારે છે. કેમકે, રાજાનેજ યુગરૂપ કહ્યો છે ૩૦૧

[illegible] प्रसुप्तो भवति स जाग्रद्द्वापरं युगम् ।
[illegible] विचरंस्तु कृतं युगम् ॥ ३०२ ॥

રાજા ઊંઘતો રહે, તો કલિયુગ છે: તે જાગ્રત રહે, તો દ્વાપર-યુગ છે, તે કર્મમાં તત્પર રહે, તો ત્રેતાયુગ છે: અને તે કર્માનુષ્ઠાનમાં વિચરતો રહે, તો સત્યયુગ છે. ૩૦૨

इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च।
चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोवृत्तं नृपश्चरेत्॥ ३०३॥

ઇન્દ્ર, સૂર્ય, વાયુ, યમ, વરુણ, ચન્દ્ર, અગ્નિ અને પૃથ્વી—એમનાં જેવાં તેજસ્વી આચરણ રાજાએ આચરવાં ૩૦૩

वार्षिकांश्चतुरो मासान्यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति।
तथाभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन्॥ ३०४॥

ઇન્દ્ર જેમ વરસમાં ચાર માસ વૃષ્ટિ કરે છે, તેમ રાજાએ ઇન્દ્રવ્રત આચરી પોતાના રાજ્યમાં સર્વ કામનાઓની વૃષ્ટિ કરવી. ૩૦૪

अष्टौ मासान्यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः।
तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत्॥ ३०५॥

સૂર્ય જેમ પોતાનાં કિરણોદ્વારા આઠ માસ જલ લે છે, તેમ રાજાએ સૂર્યવ્રત રાખી રાષ્ટ્ર પાસેથી નિત્ય કર લેવો.

प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः।
तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम्॥ ३०६॥

વાયુ જેમ સર્વ ભૂતોમાં પ્રવેશીને વિચરે છે, તેમ રાજાએ દૂતો દ્વારા બધે પ્રવેશવું—એજ વાયુવ્રત છે. ૩૦૬

यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति।
तथा राज्ञा नियन्तव्याः प्रजास्तद्धि यमव्रतम्॥ ३०७॥

યમ જેમ પ્રિય અને અપ્રિયને યથાકાલે દંડ આપે છે, તેમ રાજાએ પણ પ્રજા ઉપર નિયમન રાખવું —તેજ યમવ્રત છે. ૩૦૭

वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एवाभिदृश्यते ।
तथा पापान्निगृह्णीयाद् व्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ३०८ ॥

પ્રાણી જેમ વરુણથી પાશોવડે બંધાયેલો જણાય છે, તેમ રાજાએ પણ પાપીઓને કબજે રાખવા—એ તેનું વરુણવ્રત છે.

परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यन्ति मानवाः ।
तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चान्द्रव्रतिको नृपः ॥ ३०९ ॥

જેમ પૂરા ખીલેલા ચંદ્રને જોઈને મનુષ્યો હરખ પામે છે, તેમ જે રાજાને વિશે પ્રકૃતિમંડળ આનંદ પામે છે, તેને ચંદ્રવ્રતી જાણવો. ૩૦૯

प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात्पापकर्मसु ।
दुष्टसामन्तहिंस्रश्च तदाग्नेयं व्रतं स्मृतम् ॥ ३१० ॥

જે રાજા પ્રતાપયુક્ત હોય, જે પાપાચારીઓ સંબંધમાં નિત્ય તેજસ્વી હોય અને જે દુષ્ટ સામન્તો પ્રત્યે હિંસક હોય, તેને અગ્નિવ્રતી કહ્યો છે ૩૧૦

यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् ।
तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिवं व्रतम् ॥ ३११ ॥

ધરતી જેમ ભૂતમાત્રને સરખી રીતે ધારે છે, તેમ રાજાએ સર્વ ભૂતોને સમાન રીતે પાળવાંપોષવાં—એ તેનું પૃથ્વીવ્રત છે.

एतैरुपायैरन्यैश्च युक्तो नित्यमतन्द्रितः ।
स्तेनान् राजा निगृह्णीयात्स्वराष्ट्रे पर एव च ॥ ३१२ ॥

આ અને બીજા ઉપાયોથી યુક્ત એવા રાજાએ નિત્ય

સાવધાન રહીને પોતાના રાજ્યમાંના તેમજ પરરાજ્યમાંના ચોરોને કબજે રાખવા. ૩૧૨

परामप्यापदं प्राप्तो ब्राह्मणान्न प्रकोपयेत् ।
ते ह्येनं कुपिता हन्युः सद्यः सबलवाहनम् ॥ ३१३ ॥

મહાઆપત્તિ આવી પડી હોય, તો પણ બ્રાહ્મણોને કોપાવવા નહિ, કેમકે કુપિત થયેલા તેઓ તરતજ રાજાનો તેનાં સેનાબલ અને વાહન સાથે નાશ કરે છે. ૩૧૩

यैः कृतः सर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्च महोदधिः ।
क्षयी चाप्यायितः सोमः को न नश्येत्प्रकोप्य तान् ॥३१४॥

જે બ્રાહ્મણોએ અગ્નિને સર્વભક્ષી કર્યો છે, મહાસાગરને અપેય કર્યો છે અને ચંદ્રને ક્ષયવાળો છતાં પૂર્ણ કલાવાન કર્યો છે, તેમને કોપાવીને કોણ નાશ નોતરતો નથી ? ૩૧૪

लोकानन्यान्सृजेयुर्ये लोकपालांश्च कोपिताः ।
देवान्कुर्युरदेवांश्च कः क्षिण्वंस्तान्समृध्नुयात् ॥ ३१५ ॥

જે છંછેડાયેલા બ્રાહ્મણો અન્ય લોકોને અને લોકપાલોને સર્જે છે અને જે દેવોને અદેવ કરી નાખે છે, તેમને સંતાપનારો કયો માણસ સમૃદ્ધિ પામી શકે ? ૩૧૫

यानुपाश्रित्य तिष्ठन्ति लोका देवाश्च सर्वदा ।
ब्रह्म चैव धनं येषां को हिंस्यात्तांजिजीविषु ॥ ३१६ ॥

લોકો અને દેવો સદા જે બ્રાહ્મણોને આશ્રયે રહેલા છે, અને વેદજ જેમનું ધન છે, તેવા તેમને [illegible] જીવવાની ઇચ્છાવાળો દુભવે ? ૩૧૬

अविद्वांश्चैव विद्वांश्च ब्राह्मणो दैवतं महत्।
प्रणीतश्चाप्रणीतश्च यथाऽग्निर्दैवतं महत्॥३१७॥

અગ્નિ વેદમંત્રોથી પ્રગટાવ્યો હોય કે વેદમંત્રો વિના પ્રગટાવ્યો હોય, તો પણ તે જેમ મહાન દેવતારૂપ છે, તેમ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હોય કે અવિદ્વાન હોય, તો પણ તે મહાન દૈવતરૂપ છે. ૩૧૭

श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति।
हूयमानश्च यज्ञेषु भूय एवाभिवर्धते॥३१८॥

તેજસ્વી અગ્નિ શ્મશાનમાંય અપવિત્ર થતો નથી, તેમ યજ્ઞોમાં હોમ થવાથી તે ફરીને વધે છે. ૩૧૮

एवं यद्यप्यनिष्टेषु वर्तन्ते सर्वकर्मसु।
सर्वथा ब्राह्मणाः पूज्याः परमं दैवतं हि तत्॥३१९॥

આમ, બ્રાહ્મણો સર્વ અનિષ્ટ કર્મોમાં વર્તે, તો પણ સર્વથા પૂજ્ય છે, કેમકે, તે પરમ દૈવતરૂપ છે. ૩૧૯

क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्य ब्राह्मणान्प्रति सर्वशः।
ब्रह्मैव संनियन्तृ स्यात्क्षत्रं हि ब्रह्मसंभवम्॥३२०॥

બ્રાહ્મણને સર્વદા અત્યંત દુઃખ દેનાર ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણેજ વશમાં આણવો કેમકે ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણમાંથીજ થયા છે. ૩૨૦

अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम्।
तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वासु योनिषु शाम्यति॥३२१॥

જળમાંથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણમાંથી ક્ષત્રિય અને પથ્થરમાંથી લોઢું એમ ઉત્પન્ન થયું છે. તેમનું સર્વત્ર વ્યાપક તેજ પોત- પોતાનાં કારણરૂપોમાં શમી જાય છે. ૩૨૧

नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते।
ब्रह्म क्षत्रं च संपृक्तमिह चामुत्र वर्धते ॥ ३२२ ॥

બ્રાહ્મણ વિના ક્ષત્રિય વૃદ્ધિ પામતો નથી અને ક્ષત્રિય વિના બ્રાહ્મણ વૃદ્ધિ પામતો નથી. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બન્ને ભેગા મળીને આ લોક અને પરલોકમાં વૃદ્ધિ મેળવે છે. ૩૨૨

दत्त्वा धनं तु विप्रेभ्यः सर्वदण्डसमुत्थितम्।
पुत्रे राज्यं समासृज्य कुर्वीत प्रायणं रणे ॥ ३२३

દંડનું સર્વ ધન બ્રાહ્મણોને આપીને તેમજ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપીને રાજાએ રણમાં પ્રાણત્યાગ કરવો ૩૨૩

एवं चरन्सदा युक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः।
हितेषु चैव लोकस्य सर्वान्भृत्यान्नियोजयेत् ॥ ३२४ ॥

રાજાએ રાજધર્મોમાં નિત્ય પરાયણ રહીને આ પ્રમાણે વર્તવુ અને સર્વ સેવકોને લોકહિતનાં કામો ઉપર યોજવા. ૩૨૪

एषोऽखिलः कर्मविधिरुक्तो राज्ञः सनातनः।
इमं कर्मविधिं विद्यात्क्रमशो वैश्यशूद्रयोः ॥ ३२५ ॥

રાજાનો આ સનાતન કર્મવિધિ સંપૂર્ણતાએ કહ્યો, હવે વૈશ્ય અને શૂદ્રનો ક્રમપૂર્વક કર્મવિધિ જાણવો. ૩૨૫

વૈશ્યનું કર્તવ્ય—

वैश्यस्तु कृतसंस्कारः कृत्वा दारपरिग्रहम्।
वार्तायां नित्ययुक्तः स्यात्पशूनां चैव रक्षणे ॥ ३२६ ॥

જાતકર્માદિ સંસ્કાર પામેલા વૈશ્યે લગ્ન કરવું અને ખેતીવાડી, વેપાર વગેરેમાં તથા ઢોરઢાંખરના પાલનમાં નિત્ય પરાયણ રહેવુ ૩૨૬

प्रजापतिर्हि वैश्याय सृष्ट्वा परिददे पशून्।
ब्राह्मणाय च राज्ञे च सर्वाः परिददे प्रजाः॥ ३२७॥

કેમકે, પ્રજાપતિએ પશુઓ સર્જીને વૈશ્યને સોંપ્યાં છે અને સર્વ પ્રજાઓ તેણે બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયને સુપરત કરી છે.

न च वैश्यस्य कामः स्यान्न रक्षेयं पशूनिति।
वैश्ये चेच्छति नाऽन्येन रक्षितव्याः कथंचन॥ ३२८॥

વૈશ્ય એવી ઇચ્છા કરેજ નહિ કે હું પશુઓનું રક્ષણ ન કરું. જ્યાં સુધી વૈશ્ય એ પશુપાલન ઇચ્છે, ત્યાં સુધી બીજા કોઇએ પણ ક્યારેય તે પાલન ન કરવું. ૩૨૮

मणिमुक्ताप्रवालानां लोहानां तान्तवस्य च।
गन्धानां च रसानां च विद्यादर्घबलाबलम्॥ ३२९॥

મણિઓ, મોતીઓ, પરવાળાં, લોઢું, વસ્ત્ર, સુગંધો અને રસો એમના ચડતાઊતરતા ભાવોની વૈશ્યે જાણ રાખવી. ૩૨૯

बीजानामुप्तिविच्च स्यात्क्षेत्रदोषगुणस्य च।
मानयोगं च जानीयात्तुलायोगांश्च सर्वशः॥ ३३०॥

તે બિયાં રોપવાની રીતનો જાણકાર હોય, ખેતરના ગુણ-દોષોનો જાણનાર હોય અને તે બધી જાતનાં માપિયાં અને કાટલાંને જાણતો હોય. ૩૩૦

सारासारं च भाण्डानां देशानां च गुणागुणान्।
लाभालाभं च पण्यानां पशूनां परिवर्धनम्॥ ३३१॥

માલનું સારાસારપણું, મુલકના ગુણઅવગુણ, વેપારનો નફોતોટો તેમજ પશુઓનો ઉછેર—એ તેણે જાણવાં જોઇએ. ૩૩૧

भृत्यानां च भृतिं विद्याद्भाषाश्च विविधा नृणाम्।
द्रव्याणां स्थानयोगांश्च क्रयविक्रयमेव च॥ ३३२॥

નોકરચાકરોનો પગાર, માણસોની વિવિધ ભાષાઓ, માલની સાચવણ અને ખરીદી તથા વેચાણ-એ તેણે જાણવાં જોઈએ ૩૩૨

धर्मेण च द्रव्यवृद्धावातिष्ठेयत्नमुत्तमम्।
दद्याच्च सर्वभूतानामन्नमेव प्रयत्नतः ॥ ३३३ ॥

તેણે ધર્મપૂર્વક દ્રવ્યવૃદ્ધિ સંબંધે ઉત્તમ રીતે પ્રયત્નશીલ રહેવું અને જતનપૂર્વક તેણે સર્વ ભૂતોને અન્ન આપવું. ૩૩૩

શૂદ્રનું કર્તવ્ય—

विप्राणां वेदविदुषां गृहस्थानां यशस्विनाम् ।
शुश्रूषैव तु शूद्रस्य धर्मो नैश्रेयसः परः ॥ ३३४ ॥

વેદવેત્તા, ગૃહસ્થી અને યશસ્વી એવા બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી, એજ શૂદ્રનો પરમ કલ્યાણકારી ધર્મ છે ૩૩૪

शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्मृदुवागनहंकृतः ।
ब्राह्मणाद्याश्रयो नित्यमुत्कृष्टां जातिमश्नुते ॥ ३३५ ॥

પવિત્ર, ઊંચી સેવા કરનારો, કોમળ બોલનારો, અહંકાર વિનાનો અને બ્રાહ્મણ આદિના આશ્રયવાળો શૂદ્ર નિત્ય ઊંચી જાતિને પામે છે. ૩૩૫

एषोऽनापदि वर्णानामुक्तः कर्मविधिः शुभः ।
आपद्यपि हि यस्तेषां क्रमशस्तन्निबोधत ॥ ३३६ ॥

આ સર્વ વર્ણો માટેનો આપત્તિરહિત કાલનો શુભ કર્મ-વિધિ કહ્યો હવે આપત્કાલે તેમનો જે ધર્મ છે તે ક્રમશ સાંભળો.

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां नवमोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

अध्याय १० नो

अधीयीरंस्त्रयो वर्णाः स्वकर्मस्था द्विजातयः ।
प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषां नेतराविति निश्चयः ॥ १ ॥

સ્વકર્મમાં રહેલી ત્રણે દ્વિજાતિઓએ વેદાધ્યયન કરવું પરંતુ બ્રાહ્મણેજ તે અધ્યયન કરાવવું. બીજી બે વર્ણોએ તે ન કરાવવું, આવો નિર્ણય છે. ૧

सर्वेषां ब्राह्मणो विद्याद्वृत्त्युपायान्यथाविधि ।
प्रब्रूयादितरेभ्यश्च स्वयं चैव तथा भवेत् ॥ २ ॥

બ્રાહ્મણે સર્વ વર્ણોના આજીવિકાના યથાવિધિ ઉપાયો જાણવા અને તે બીજાઓને ભણાવવા તેમજ પોતેય તેમ કરવું.

वैशेष्यात्प्रकृतिश्रैष्ठ्यान्नियमस्य च धारणात् ।
संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ३ ॥

વિશેષતા, સ્વાભાવિક શ્રેષ્ઠતા, નિયમની ધારણા, તેમજ સંસ્કારની ઉત્તમતા એને લઈને બ્રાહ્મણ સર્વ વર્ણોનો પ્રભુ છે. ૩

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः ॥ ४ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ વર્ણો દ્વિજાતિ છે. ચોથો શૂદ્ર એકજાતિ છે, પણ પાંચમો વર્ણ નથી. ૪

અનુલોમ પ્રતિલોમ પ્રજા—

सर्ववर्णेषु तुल्यासु पत्नीष्वक्षतयोनिषु ।
आनुलोम्येन संभूता जात्या ज्ञेयास्त एव ते ॥ ५ ॥

સૌ વર્ણોમાં પોતપોતાના વર્ણની અક્ષતયોનિ પત્નીઓમાં વિધિ ક્રમપૂર્વક જે સંતાન જન્મે તે તે, તે વર્ણનાં જાણવાં. ૫

स्त्रीष्वनन्तरजातासु द्विजैरुत्पादितान्सुतान् ।
सदृशानेव तानाहुर्मातृदोषविगर्हितान् ॥ ६ ॥

દ્વિજોએ એક એક ઊતરતી જાતિની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હોય, તેઓ પિતાની સરખી જાતિના ગણાય છે, પણ માતાના દોષને લીધે નિંદિત કહેવાય છે ૬

अनन्तरासु जातानां विधिरेष सनातनः ।
द्व्येकान्तरासु जातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिम् ॥ ७ ॥

એકએક ઊતરતી જાતિમાં જન્મેલાં સંતાન [illegible] આ સનાતન વિધિ છે. [illegible] ઊતરતી જાતિની સ્ત્રીઓમાં જન્મેલાં સંતાનના સંબંધમાં આ ધર્મ્ય વિધિ જાણવો ૭

ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठो नाम जायते ।
निषादः शूद्रकन्यायां यः पारशव उच्यते ॥ ८ ॥

બ્રાહ્મણથી વૈશ્ય કન્યામાં 'અંબષ્ઠ' જન્મે [illegible] શૂદ્ર કન્યામાં નિષાદ થાય છે, જે 'પારશવ' [illegible] ૮

क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां क्रूराचारविहारवान् ।
क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रो नाम प्रजायते ॥ ९ ॥

ક્ષત્રિયથી શૂદ્ર કન્યામાં ક્રૂર [illegible] ક્ષત્રિય તથા શૂદ્રના બેગા [illegible] જન્મે છે ૯

विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः ।
वैश्यस्य वर्णे चैकस्मिन्षडेतेऽपसदाः स्मृताः ॥ १० ॥

[illegible]

क्षत्रियाद्विप्रकन्यायां सूतो भवति जातितः ।
वैश्यान्मागधवैदेहौ राजविप्राङ्गनासुतौ ॥ ११ ॥

બ્રાહ્મણ કન્યામાં ક્ષત્રિયથી સૂત જાતિનો પુત્ર થાય છે વૈશ્યથી બ્રાહ્મણીમાં વૈદેહ જાતિનો થાય છે અને તેનાથી ક્ષત્રિયાણીમાં માગધ જાતનો થાય છે. ૧૧

शूद्रादायोगवः क्षत्ता चण्डालश्चाधमो नृणाम् ।
वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसंकराः ॥ १२ ॥

વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ એ જાતિની સ્ત્રીઓમાં શૂદ્રથી અનુક્રમે આયોગવ, ક્ષત્તા તથા મનુષ્યમાં અધમ એવા ચંડાળ જન્મે છે. શૂદ્રથી ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ વર્ણસંકર છે. ૧૨

एकान्तरे त्वानुलोम्यादम्बष्ठोग्रौ यथा स्मृतौ ।
क्षत्तृवैदेहकौ तद्वत्प्रातिलोम्येऽपि जन्मनि ॥ १३ ॥

એકએકના આંતરાની જાતિમાં જન્મેલા જેમ અનુલોમતાથી અમ્બષ્ઠ અને ઉગ્ર કહેવાય છે, તેમ તે રીતે પ્રતિલોમતાથી જન્મેલા, ક્ષત્તા અને વૈદેહ ગણાય છે. ૧૩

पुत्रा येऽनन्तरस्त्रीजाः क्रमेणोक्ता द्विजन्मनाम् ।
ताननन्तरनाम्नस्तु मातृदोषात्प्रचक्षते ॥ १४ ॥

દ્વિજોને અનુક્રમે એકએક અને બબ્બે ઊતરતી જાતિઓની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્રો જન્મતા કહ્યા છે, તે માતાના દોષને લીધે 'અનંતર' નામે કહેવાય છે. ૧૪

ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते ।
आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यां तु धिग्वणः ॥ १५ ॥

બ્રાહ્મણથી ઉગ્ર કન્યામાં આવૃત, અંબષ્ઠ કન્યામાં આ-

ભીર અને આયોગવી કન્યામાં જન્મેલા ધિગ્વણ પુત્ર જન્મે છે. ૧૫

आयोगवश्च क्षत्ता च चण्डालश्चाधमो नृणाम् ।
प्रातिलोम्येन जायन्ते शूद्रादपसदास्त्रयः ॥ १६ ॥

આયોગવ, ક્ષત્તા અને નરાધમ ચંડાળ એ ત્રણ અપસદ શૂદ્રથી પ્રતિલોમતાએ જન્મે છે. ૧૬

वैश्यान्मागधवैदेहौक्षत्रियात्सुत एव तु ।
प्रतीपमेते जायन्ते परेऽप्यपसदास्त्रयः ॥ १७ ॥

જેમ વૈશ્યથી માગધ અને વૈદેહ તથા ક્ષત્રિયથી સૂત થાય છે, તેમ પ્રતિલોમતાથી પણ બીજા ત્રણ અપસદો જન્મે છે. ૧૭

जातो निषादाच्छूद्रायां जात्या भवति पुक्कसः ।
शूद्राज्जातो निषाद्यां तु स वै कुक्कुटकः स्मृतः ॥ १८ ॥

નિષાદથી શૂદ્રામાં થયેલો પુત્ર જાતિએ પુક્કસ થાય છે. શૂદ્રથી નિષાદીમાં થયેલો તે કુક્કુટક કહેવાય છે. ૧૮

क्षत्तुर्जातस्तथोग्रायां श्वपाक इति कीर्त्यते ।
वैदेहकेन त्वम्बष्ठ्यामुत्पन्नो वेण उच्यते ॥ १९ ॥

ક્ષત્તાથી ઉગ્ર કન્યામાં થયેલો પુત્ર 'શ્વપાક' કહેવાય છે અને વૈદેહથી અમ્બષ્ટ કન્યામાં ઉત્પન્ન થયેલો 'વેણ' કહેવાય છે. ૧૯

द्विजातयः सवर्णासु जनयन्त्यव्रतांस्तु यान् ।
तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानिति विनिर्दिशेत्

દ્વિજવર્ણો પોતાની સવર્ણા સ્ત્રીઓમાં
તે જો ઉપનયન આદિ વ્રતથી રહિત હોય,
રહિતોને 'વ્રાત્ય' નામે નિર્દેશવા. ૨૦

व्रात्यात्तु जायते विप्रात्पापात्मा भूर्जकण्टकः ।
आवन्त्यवाटधानौ च पुष्पधः शैख एव च ॥ २१ ॥

વ્રાત્ય બ્રાહ્મણથી પાપાત્મા ભૂર્જકંટક જન્મે છે અને તેઓ આવંત્ય, વાટધાન, પુષ્પધ તથા શૈખ પણ કહેવાય છે. ૨૧

झल्लो मल्लश्च राजन्याद् व्रात्यान्निच्छिविरेव च ।
नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव च ॥ २२ ॥

વ્રાત્ય ક્ષત્રિયથી જે સંતાન થાય, તે ઝલ્લ, મલ્લ, નિચ્છિવી, નટ, કરણ, ખસ અને દ્રવિડ કહેવાય છે. ૨૨

वैश्यात्तु जायते व्रात्यात्सुधन्वाचार्य एव च ।
कारुषश्च विजन्मा च मैत्रः सात्वत एव च ॥ २३ ॥

વ્રાત્ય વૈશ્યથી વ્રાત્ય વૈશ્ય સ્ત્રીમાં સુધન્વાચાર્ય, કારુષ, વિજન્મા, મૈત્ર અને સાત્વત—એ જન્મે છે. ૨૩

व्यभिचारेण वर्णानामवेद्यावेदनेन च ।
स्वकर्मणां च त्यागेन जायन्ते वर्णसंकराः ॥ २४ ॥

વર્ણોના પરસ્પર વ્યભિચારથી, અયોગ્ય લગ્નથી અને સ્વકર્મના ત્યાગથી વર્ણસંકરો જન્મ પામે છે ૨૪

संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः ।
अन्योन्यव्यतिषक्ताश्च तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ २५ ॥

અનુલોમ અને પ્રતિલોમથી જન્મેલી તેમજ તે પરસ્પરના સંબંધે થયેલી જે વર્ણસંકર જાતિઓ છે, તે હું અશેષે કહું છું. ૨૫

सूतो वैदेहकश्चैव चण्डालश्च नराधमः ।
मागधः क्षत्तृजातिश्च तथाऽयोगव एव च ॥ २६ ॥

एते षट् सदृशान्वर्णाञ्जनयन्ति स्वयोनिषु ।
मातृजात्यां प्रसूयन्ते प्रवरासु च योनिषु ॥ २७ ॥

સૂત, વૈદેહક, નરાધમ ચંડાળ, માગધ, ક્ષત્તા અને આયોગવ એ છને પોતાની જાતિની, માતાની જાતિની અને બીજી ચડિયાતી જાતિઓની સ્ત્રીઓમાં પોતાની જાતિના પુત્રો થાય છે.

यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरात्मास्य जायते ।
आनन्तर्यात्स्वयोन्यां तु तथा बाह्येष्वपि क्रमात् ॥ २८ ॥

જેમ બ્રાહ્મણ આદિ ત્રિવર્ણમાંના બેના યોગથી જે પુત્ર થાય છે તે અનંતર હોવાથી દ્વિજજાતિમાં ગણાય છે, તેમ બાહ્ય જાતિઓ સંબંધમાં પણ પ્રતિલોમતાએ જાણવું. (આ રીતે બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય જાતિની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્ર થાય, તે પણ દ્વિજ ગણાય છે. હવે, ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીમાં તેમજ વૈશ્યને બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય સ્ત્રીમાં જે સૂત, માગધ અને વૈદેહ પુત્રો થાય છે, તે શૂદ્રથી ત્રિવર્ણની સ્ત્રીમાં થયેલા પ્રતિલોમ પુત્રો કરતાં ચડિયાતા છે, અને તેમને ઉપનયનનો અધિકાર છે.)

ते चापि बाह्यान्सुबहूंस्ततोऽप्यधिकदूषितान् ।
परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् ॥ २९ ॥

તે આયોગવ વગેરે છ જાતના વર્ણસંકરો પરસ્પરની સ્ત્રીઓમાં પોતાથી પણ અધિક દૂષિત એવા અનેક નિંદિત બાહ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે. ૨૯

यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यां बाह्यं जन्तुं प्रसूयते ।
तथा बाह्यतरं बाह्यश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयते ॥ ३० ॥

જેમ શૂદ્ર બ્રાહ્મણીમાં બાહ્ય (ચંડાળ) પુત્ર પેદા કરે

તેમ ચંડાળો વળી ચારે વર્ણોમાં પોતાથીય અધમ બાહ્યપુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે. ૩૦

प्रतिकूलं वर्तमाना बाह्या बाह्यतरान्पुनः ।
हीना हीनान्प्रसूयन्ते वर्णान्पञ्चदशैव तु ॥ ३१ ॥

વળી, પ્રતિલોમથી થયેલા હીન બાહ્યો પોતાથી ચઢિયાતી જાતિની કન્યાઓમાં વિશેષ હીન બાહ્યોને પેદા કરે છે. તેમની પંદર જાતિઓ થાય છે. ૩૧

प्रसाधनोपचारज्ञमदासं दासजीवनम् ।
सैरिन्ध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे ॥ ३२ ॥

દસ્યુથી આયોગવી સ્ત્રીમાં તે સૈરિન્ધ્ર જન્મે છે, જે શણગાર આદિ પ્રસાધનોના ઉપચારોને જાણે છે, જે દાસ ન હોવા છતાં દાસજીવન ગાળે છે અને જે જાળ પાથરી પશુ પકડી ગુજારો કરે છે. ૩૨

मैत्रेयकं तु वैदेहो माधूकं संप्रसूयते ।
नॄन्प्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोऽरुणोदये ॥ ३३ ॥

વૈદેહથી આયોગવી સ્ત્રીમાં ગીત ગાનારો મૈત્રેયક થાય છે, જે પરોઢિયે ઘંટા વગાડી માણસોની નિત્ય પ્રશંસા કર્યા કરે

* [illegible]

निषादो मार्गवं सूते दासं नौकर्मजीविनम्।
कैवर्तमिति यं प्राहुरार्यावर्तनिवासिनः ॥ ३४ ॥

નિષાદથી આયોગવી સ્ત્રીમાં માર્ગવ અથવા દાસ જન્મે છે, જે નાવ ચલાવીને જીવિકા ચલાવે છે અને જેને આર્યાવર્તના નિવાસીઓ કૈવર્તક કહે છે. ૩૪

मृतवस्त्रभृत्सु नारीषु गर्हितान्नाशनासु च।
भवन्त्यायोगवीष्वेते जातिहीनाः पृथक् त्रयः ॥ ३५ ॥

શબ પરનાં વસ્ત્રો પહેરનારી અને નિંદિત અન્ન ખાનારી આયોગવી સ્ત્રીઓમાં ઉપરના ત્રણ જુદા જુદા હીન જાતિના પુત્રો જન્મે છે. ૩૫

कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते।
वैदेहिकादन्ध्रमेदौ बहिर्ग्रामप्रतिश्रयौ ॥ ३६ ॥

નિષાદથી વૈદેહી સ્ત્રીમાં 'કારાવર' નામે ચર્મકાર (મોચી) જન્મે છે અને વૈદેહિકથી તેમાં અંધ્ર તથા મેદ નામે ગામ બહાર વસનારા ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૬

चण्डालात्पाण्डुसोपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान्।
आहिण्डिको निषादेन वैदेहामेव जायते ॥ ३७ ॥

વૈદેહી સ્ત્રીમાં ચંડાળથી પાંડુસોપાક જાતિનો પુત્ર થાય છે, જે ઝાડની છાલની તથા વાંસની બનાવટોથી ગુજરાન કરે છે. નિષાદથી વૈદેહી સ્ત્રીમાં આહિંડક જાતનો પુત્ર જન્મે છે

चण्डालेन तु सोपाको मूलव्यसनवृत्तिमान्।
पुक्कस्यां जायते पापः सदा सज्जनगर्हितः ॥ ३८ ॥

સજ્જનોથી સદા નિંદિત, પાપી અને અપરાધીઓ

મારીને જીવિકા ચલાવનારો (કાંગિયો) 'સોપાક' ચંડાલથી પુક્કસીમાં જન્મે છે. ૩૮

निषादस्त्री तु चण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम्।
श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम् ॥ ३९ ॥

ચંડાળથી નિષાદસ્ત્રીમાં 'અંત્યાવસાયી' પુત્ર થાય છે, જે શ્મશાનમાં વસે છે અને જે બાહ્યોથીય નિંદિત છે. ૩૯

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।
प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्मभिः ॥ ४० ॥

પિતા અને માતાના ભેદપૂર્વક જણાવેલી આ વર્ણસંકર જાતિઓ થઈ. છાની કે ઉઘાડી એવી તેમને તેમનાં કર્મોથી જાણી લેવી. ૪૦

सजातिजानन्तरजाः षट् सुता द्विजधर्मिणः ।
शूद्राणां तु सधर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः ॥ ४१ ॥

પોતાની જાતિની કન્યામાં તેમજ પોતાથી એકએક ઊતરતી જાતિની કન્યામાં એમ દ્વિજોએ ઉત્પન્ન કરેલા છ પ્રકારના પુત્રો દ્વિજધર્મી ગણાય છે અને પ્રતિલોમવિધિથી ઉત્પન્ન થયેલા સર્વે પુત્રો શૂદ્ર સમાન છે. ૪૧

तपोबीजप्रभावैस्तु ते गच्छन्ति युगे युगे ।
उत्कर्षं चापकर्षं च मनुष्येष्विह जन्मतः ॥ ४२ ॥

તપ અને બીજના પ્રભાવને લીધે તેઓ યુગે યુગે આ માણસોમાં જન્મને કારણે ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ પામે છે. ૪૨

शनकैस्तु क्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः ।
वृषलत्वं गता लोके ब्राह्मणादर्शनेन च ॥ ४३ ॥

पौण्ड्रकाश्चौड्रद्राविडाः काम्बोजा यवनाः शकाः ।
पारदा पह्लवाश्चीनाः किराता दरदाः खशाः ॥ ४४ ॥

નીચેની ક્ષત્રિયજાતિઓ ધીરે ધીરે ક્રિયાના લોપ વગેરેથી તેમજ બ્રાહ્મણના અસંગથી સંસારમાં વૃષલપણાને પામી છે–પૌંડ્રક, ઔડ્ર, દ્રવિડ, કમ્બોજ, યવન, શક, પારદ, પહ્લવ, ચીન, કિરાત, દરદ અને ખશ ૪૩,૪૪

मुखबाहूरुपज्जानां या लोके जातयो बहिः ।
म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः ॥ ४५ ॥

મુખ, બાહુ, ઊરુ અને પગ એમાંથી અનુક્રમે થયેલા બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોમાંથી લોકમાં જે બાહ્ય જાતિના થયા છે, તે સર્વ દસ્યુઓ કહેવાય છે. પછી ભલે તેઓ મ્લેચ્છ ભાષા અને આર્ય ભાષા બોલનારા હોય. ૪૫

વર્ણસંકરની આજીવિકા—

ये द्विजानामपसदा ये चापध्वंसजाः स्मृताः ।
ते निन्दितैर्वर्तयेयुर्द्विजानामेव कर्मभिः ॥ ४६ ॥

દ્વિજોમાં જેઓ અપસદો છે તથા જેઓ પ્રતિલોમથી થયેલા કહેવાયા છે, તેઓએ દ્વિજોનાંજ નિન્દિત કર્મોથી જીવિકા ચલાવવી. ૪૬

सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानां चिकित्सनम् ।
वैदेहकानां स्त्रीकार्यं मागधानां वणिक्पथः ॥ ४७ ॥
मत्स्यघातो निषादानां त्वष्टिस्त्वायोगवस्य च ।
मेदान्ध्रचुञ्चुमद्गूनामारण्यपशुहिंसनम् ॥ ४८ ॥
क्षत्त्रुग्रपुक्कसानां तु बिलौकोवधबन्धनम् ।
धिग्वणानां चर्मकार्यं वेणानां भाण्डवादनम् ॥ ४९ ॥

न तैः समयमन्विच्छेत्पुरुषो धर्ममाचरन् ।
व्यवहारो मिथस्तेषां विवाहः सदृशैः सह ॥ ५३ ॥

ધર્માચારી પુરુષે તેમની સાથે બોલવા સરખો પ્રસંગ ન શોધે. તેમણે પોતાની જાતવાળાઓ સાથેજ પરસ્પર વ્યવહાર અને વિવાહસંબંધ કરવા. ૫૩

अन्नमेषां पराधीनं देयं स्याद्भिन्नभाजने ।
रात्रौ न विचरेयुस्ते ग्रामेषु नगरेषु च ॥ ५४ ॥
दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः ।
अबान्धवं शवं चैवं निर्हरेयुरिति स्थितिः ॥ ५५ ॥
वध्यांश्च हन्युः सततं यथाशास्त्रं नृपाज्ञया ।
वध्यवासांसि गृह्णीयुः शय्याश्चाभरणानि च ॥ ५६ ॥

બીજાને હાથે અને જુદાંજ વાસણમાં તેમને અન્ન આપવું. તેઓ રાતે ગામ કે નગરમાં ન ફરે તેઓ રાજશાસનનો પટો રાખી દિવસે કામપ્રસંગે ફરે નધણિયાતા શબને તેઓ વગે કરે, એવી મર્યાદા છે. વધની શિક્ષા પામેલાઓને તેઓ રાજાની આજ્ઞાથી યથાશાસ્ત્ર સદૈવ હણે અને એ વધ્ય મનુષ્યનાં વસ્ત્રો, શય્યાઓ તથા અલંકારો લઇ લે. ૫૪–૫૬

वर्णापेतमविज्ञातं नरं कलुषयोनिजम् ।
आर्यरूपमिवानार्यं कर्मभिः स्वैर्विभावयेत् ॥ ५७ ॥

જાતિભ્રષ્ટ થયેલા, દૂષિત યોનિમાં જન્મેલા અને આર્યના જેવા જણાતા અજાણ્યા અનાર્યને તેનાં કર્મો ઉપરથી જાણી લેવાય. ૫૭

अनार्यता निष्ठुरता क्रूरता निष्क्रियात्मता ।
पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम् ॥ ५८ ॥

અનાર્યતા, નિષ્ઠુરતા, ક્રૂરતા અને નિષ્ક્રિયતા—એ જગતમાં અપ્રજ્ઞાત પુરુષને છતો કરે છે. ૫૮

पित्र्यं वा भजते शीलं मातुर्वोभयमेव वा ।
न कथंचन दुर्योनिः प्रकृतिं स्वां नियच्छति ॥ ५९ ॥

એ અપ્રજ્ઞાત પુરુષ પિતાના, માતાના, કે બંનેના શીલને ભજે છે-પણ ક્યારેય તે પોતાનો સ્વભાવ ઢાંકી શકતો નથી.

कुले मुख्येऽपि जातस्य यस्य स्याद्योनिसंकरः ।
संश्रयत्येव तच्छीलं नरोऽल्पमपि वा बहु ॥ ६० ॥

ઉત્તમ કુલમાં જન્મ્યા છતાં પણ જેનો જાતિનાશ થયો છે, તે માણસ તેના જનકના શીલને થોડું કે ઝાઝું મેળવે છે. ૬૦

यत्र त्वेते परिध्वंसाज्जायन्ते वर्णदूषकाः ।
राष्ट्रिकैः सह तद्राष्ट्रं क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ ६१ ॥

જે દેશમાં [illegible] આ વર્ણદૂષકો જન્મે છે, તે દેશ [illegible] સાથે તરત જ વિનાશ પામે છે. ૬૧

ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
स्त्रीबालाभ्युपपत्तौ च बाह्यानां सिद्धिकारणम् ॥ ६२ ॥

[illegible]

अहिंसा [illegible] शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
[illegible] चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ ६३ ॥

[illegible]

[श्राद्धकर्मातिथेयं च दानमस्तेयमार्जवम् ।
प्रजनं स्वेषु दारेषु तथा चैवानसूयता ॥

શ્રાદ્ધકર્મ, અતિથિસત્કાર, દાન, અસ્તેય, સરલતા, સ્વપત્નીમાં પ્રજોત્પત્તિ તથા ઇર્ષ્યારહિતપણું—એ ચારે વર્ણોના સંક્ષેપમાં ધર્મ છે]

शूद्रायां ब्राह्मणाज्जातः श्रेयसा चेत्प्रजायते ।
अश्रेयान् श्रेयसीं जातिं गच्छत्यासप्तमाद्युगात् ॥ ६४ ॥

શૂદ્રસ્ત્રીમાં બ્રાહ્મણથી થયેલી કન્યા બ્રાહ્મણને પરણે અને તેથી તેને જે કન્યા થાય તેને વળી બ્રાહ્મણ પરણે—આમ જે અનુક્રમે સાતમો પુરુષ થાય છે તે બ્રાહ્મણજાતિને પામે છે.

शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चैति शूद्रताम् ।
क्षत्रियाज्जातमेवं तु विद्याद्वैश्यात्तथैव च ॥ ६५ ॥

આ રીતે શૂદ્ર બ્રાહ્મણતા મેળવે છે અને બ્રાહ્મણ શૂદ્રતા મેળવે છે. તેજ રીતે ક્ષત્રિયથી તેમજ વૈશ્યથી શૂદ્ર કન્યામાં જન્મેલા પુરુષ વિશે જાણવું. ૬૫

अनार्यायां समुत्पन्नो ब्राह्मणात्तु यदृच्छया ।
ब्राह्मण्यामप्यनार्यात्तु श्रेयस्त्वं क्वेति चेद्भवेत् ॥ ६६ ॥

દૈવસંયોગે અનાર્ય સ્ત્રીમાં બ્રાહ્મણથી અને બ્રાહ્મણીમાં અનાર્ય પુરુષથી જે પુત્રો થાય. તેમાં ચડિયાતાપણું ક્યાં હોય ? ૬૬

जातो नार्यामनार्यायामार्यादार्यो भवेद्गुणैः ।
जातोऽप्यनार्यादार्यायामनार्य इति निश्चयः ॥ ६७ ॥

અનાર્ય સ્ત્રીમાં આર્યથી થયેલો પુત્ર તે ગુણોએ કરીને

આર્ય થાય છે; તેમ આર્ય સ્ત્રીમાં અનાર્ય પુરુષથી થયેલો પુત્ર અનાર્યજ છે, એવો શાસ્ત્રનિર્ણય છે. ૬૭

तावुभावप्यसंस्कार्याविति धर्मो व्यवस्थितः ।
वैगुण्याज्जन्मनः पूर्व उत्तरः प्रतिलोमतः ॥ ६८ ॥

પહેલો જાતિની વિગુણતાને લીધે અને બીજો પ્રતિલોમતાથી જન્મ્યો હોવાથી, તે બન્ને ઉપનયનસંસ્કારને અયોગ્ય છે—એવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૬૮

सुबीजं चैव सुक्षेत्रे जातं संपद्यते यथा ।
तथाऽऽर्याज्जात आर्यायां सर्वं संस्कारमर्हति ॥ ६९ ॥

સારું બીજ સારા ક્ષેત્રમાં રૂડી રીતે ખીલે છે, તેમ આર્ય પુરુષથી આર્યસ્ત્રીમાં જન્મેલાનેજ સર્વ સંસ્કારો ઘટે છે. ૬૯

બીજનો અને ક્ષેત્રનો નિર્ણય—

बीजमेके प्रशंसन्ति क्षेत्रमन्ये मनीषिणः ।
बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः ॥ ७० ॥

કોઈક ઋષિઓ બીજને, બીજા કોઈક ક્ષેત્રને, તો વળી બીજા બીજ તથા ક્ષેત્ર બન્નેને પ્રશંસે છે. પણ તે વિશે વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે. ૭૦

अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति ।
अबीजकमपि क्षेत्रं केवलं स्थण्डिलं भवेत् ॥ ७१ ॥

ઊખર ભૂમિમાં નાખેલું બીજ અંદરજ મરી જાય છે, બીજરહિત ક્ષેત્ર કેવળ સાફ ઓટલોજ રહે છે. ૭૧

यस्माद्बीजप्रभावेण तिर्यग्जा ऋषयोऽभवन् ।
पूजिताश्च प्रशस्ताश्च तस्माद्बीजं प्रशस्यते ॥ ७२ ॥

બીજના પ્રભાવે કરીને નિર્ગુણયોનિમાં જન્મેલાઓ પણ ઋષિઓ થયા છે અને પૂજ્ય તથા પ્રશંસા પામ્યા છે. તેથી બીજ પ્રશંસાપાત્ર છે. ૭૨

अनार्यमार्यकर्माणमार्यं चानार्यकर्मिणम् ।
संप्रधार्याब्रवीद्धाता न समौ नासमाविति ॥७३॥

આર્યકર્મી અનાર્ય અને અનાર્યકર્મી આર્ય તે બન્ને સમાન નથી તેમ અસમાન પણ નથી, એમ બ્રહ્માએ તુલના કરીને કહ્યું છે. ૭૩

દ્વિજવર્ણની આજીવિકા—

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ये स्वकर्मण्यवस्थिताः ।
ते सम्यगुपजीवेयुः षट्कर्माणि यथाक्रमम् ॥ ७४ ॥

સ્વકર્મમાં પરાયણ અને બ્રહ્મમાં ધ્યાનનિષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણોએ નીચેના ક્રમનાં છ કર્મોથી રૂડી રીતે આજીવિકા ચલાવવી.

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चैव षट्कर्माण्यग्रजन्मनः ॥७५॥

ભણવું, ભણાવવું, યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞ કરાવવો, દાન લેવું અને દાન આપવું, એ બ્રાહ્મણનાં ષટ્કર્મો છે. ૭૫

षण्णां तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जीविका ।
याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रहः ॥ ७६ ॥

આ છ કર્મોમાં યજ્ઞ કરાવવો, ભણાવવું અને વિશુદ્ધ જાતિ પાસેથી દાન લેવું, એ ત્રણ એની આજીવિકા માટે છે.

त्रयो धर्मा निवर्तन्ते ब्राह्मणात्क्षत्रियं प्रति ।
अध्यापनं याजनं च तृतीयश्च प्रतिग्रहः ॥ ७७ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ ७८ ॥

[illegible]

शस्त्रास्त्रभृत्त्वं क्षत्रस्य वणिक्पशुकृषिर्विशः ।
आजीवनार्थं धर्मस्तु दानमध्ययनं यजिः ॥ ७९ ॥

[illegible]

वेदाभ्यासो ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य च रक्षणम् ।
वार्ता कर्मैव वैश्यस्य विशिष्टानि स्वकर्मसु ॥ ८० ॥

વેદાભ્યાસ, પ્રજારક્ષણ અને પશુપાલનાદિ એ અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનાં વિશિષ્ટ સ્વકર્મ છે. ૮૦

આપત્કાળના આપદ્ધર્મનો નિર્ણય—

अजीवंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा ।
जीवेत्क्षत्रियधर्मेण स ह्यस्य प्रत्यनन्तरः ॥ ८१ ॥

કહેલા સ્વકર્મથી બ્રાહ્મણ જો પોતાનો નિર્વાહ ન કરી [illegible] તે ક્ષત્રિયધર્મથી ઉપજીવિકા ચલાવે—કેમકે, તે ધર્મ તેની પછીના વર્ણનો છે. ૮૧

उभाभ्यामप्यजीवंस्तु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।
कृषिगोरक्षमास्थाय जीवेद्वैश्यस्य जीविकाम् ॥ ८२ ॥

બ્રાહ્મણ તે આ બંને કર્મોથી પણ જીવન ન ચલાવી શકે તો તેણે ખેતીવાડી અને ગોરક્ષા સિવાય વૈશ્યની આજી-વિકાથી નભાવ કરવો. ૮૨

वैश्यवृत्त्यापि जीवंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा ।
हिंसाप्रायां पराधीनां कृषिं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ८३ ॥

જે વૈશ્યવૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરતા બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિયે બહુધાં હિંસામય અને પરાધીન એવી ખેતીને યત્નપૂર્વક વર્જવી

कृषिं साध्विति मन्यन्ते सा वृत्तिः सद्विगर्हिता ।
भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ॥ ८४ ॥

કેટલાક ખેતીને સારી માને છે, પણ સજ્જનો તે વૃત્તિને નિંદે છે. કેમકે લોઢાના મોંવાળું લાકડું ભૂમિને તથા ભૂમિમાં રહેલા જીવોને હણે છે. ૮૪

इदं तु वृत्तिवैकल्यात्त्यजतो धर्मनैपुणम् ।
विट्पण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् ॥ ८५ ॥

બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય સ્વકર્મથી જીવનનિર્વાહ ન કરી શકે અને વૃત્તિના અભાવે તેઓ પોતાની ધર્મનિપુણતા છોડે, તો તેમણે વૈશ્યના વેપારમાલમાંથી નિષિદ્ધ પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, બાકીના ધનવૃદ્ધિ કરનારા પદાર્થોનું વેચાણ કરવું ૮૫

सर्वान्रसानपोहेत कृतान्नं च तिलैः सह ।
अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः ॥ ८६ ॥

તેણે સર્વ રસો, રાંધેલું અન્ન, તલ, પથ્થર, મીઠું અને મનુષ્યોને ઉપકારી એવાં પશુઓ એટલાં વેચવાં નહિ. ૮૬

[illegible]

वैश्योऽजीवन्स्वधर्मेण शूद्रवृत्त्यापि वर्तयेत् ।
अनाचरन्नकार्याणि निवर्तेत च शक्तिमान् ॥ ९८ ॥

[illegible]

अशक्नुवंस्तु शुश्रूषां शूद्रः कर्तुं द्विजन्मनाम् ।
पुत्रदारात्ययं प्राप्तो जीवेत्कारुककर्मभिः ॥ ९९ ॥

જે શૂદ્રનાં પુત્ર અને પત્ની આપત્તિમાં હોય અને જે દ્વિજાતિઓની સેવા કરવા શક્તિમાન ન હોય, તેણે [illegible] થી (સુતારી, કુંભારી આદિથી) [illegible]

कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्ते द्विजातयः ।
कारुककर्माणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १०० ॥

જે કર્મો કર્યાથી દ્વિજવર્ણોની સેવા થઈ શકે છે, તેવાં અનેક પ્રકારનાં શિલ્પનાં અને કારીગરીનાં કર્મો શૂદ્રે કરવાં.

वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणः स्वे पथि स्थित ।
अवृत्तिकार्षितः सीदन्निमं धर्मं समाचरेत् ॥ १०१ ॥

આજીવિકા વિના દુઃખી થયેલો કલેશયુક્ત બ્રાહ્મણ વૈશ્યવૃત્તિથી ન રહેતાં સ્વકર્મને માર્ગેજ વર્તે, તો તેણે આ નીચેનો ધર્મ આચરવો. ૧૦૧

सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयं गतः ।
पवित्रं दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥ १०२ ॥

દુઃખમાં આવેલો વિપદ્ગ્રસ્ત બ્રાહ્મણ સૌ કોઈ પાસેથી દાન લે; કેમકે પવિત્રને દૂષણ લાગે છે, એવો ધર્મમત નથી. ૧૦૨

नाध्यापनाद्याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् ।
दोषो भवति विप्राणां ज्वलनाम्बुसमा हि ते ॥ १०३ ॥

આપત્તિકાલે નિંદિતોને વેદ ભણાવવાથી, તેમને યજ્ઞ કરાવવાથી અથવા તેમની પાસેથી દાન લેવાથી બ્રાહ્મણોને દોષ લાગતો નથી, કેમકે તેઓ અગ્નિ અને જલ સમાન પવિત્ર છે.

जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः ।
आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥ १०४ ॥

પ્રાણસંકટમાં આવી પડેલો માણસ જ્યાંથી ત્યાંથી અન્ન જમે, તો જેમ આકાશ કાદવથી લેપાતું નથી તેમ તે પાપથી લેપાતો નથી ૧૦૪

अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासर्पद्बुभुक्षितः ।
न चालिप्यत पापेन क्षुत्प्रतीकारमाचरन् ॥ १०५ ॥

यो लोभादधमो जात्या जीवेदुत्कृष्टकर्मभिः।
तं राजा निर्धनं कृत्वा क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥ ९६ ॥

અધમ જાતિનો જે માણસ લોભથી ઊંચી જાતિનાં કર્મોથી જીવિકા ચલાવે, તેને રાજાએ તરતજ નિર્ધન કરીને દેશ-નિકાલ આપવો. ૯૬

वरं स्वधर्मो विगुणो न पारक्यः स्वनुष्ठितः।
परधर्मेण जीवन् हि सद्यः पतति जातितः ॥ ९७ ॥

ભલે ગુણે ઓછો હોય તોપણ સ્વધર્મ ચડિયાતો છે-પારકો ધર્મ સારી રીતે આચરી શકાતો હોય તોપણ ચડિયાતો નથી. જે પરધર્મથી આજીવિકા કરે છે, તે તરતજ નીતિભ્રષ્ટ થાય છે. ૯૭

वैश्योऽजीवन्स्वधर्मेण शूद्रवृत्त्याऽपि वर्तयेत् ।
अनाचरन्नकार्याणि निवर्तेत च शक्तिमान् ॥ ९८ ॥

સ્વધર્મથી આજીવિકા ન ચલાવી શકતા વૈશ્યે શૂદ્રની વૃત્તિથી નિર્વાહ કરવો, પણ તેણે શૂદ્રનાં અયોગ્ય કાર્યો આચરવાં નહિ અને શક્તિમાન થતાં એ વૃત્તિમાંથી મુક્ત થવું. ૯૮

अशक्नुवंस्तु शुश्रूषां शूद्रः कर्तुं द्विजन्मनाम् ।
पुत्रदारात्ययं प्राप्तो जीवेत्कारुककर्मभिः ॥ ९९ ॥

જે શૂદ્રનાં પુત્ર અને પત્ની આપત્તિમાં હોય અને જે પોતે દ્વિજજાતિઓની સેવા કરવા શક્તિમાન ન હોય, તેણે કારીગરકામથી (સુતારી, લુહારી આદિથી) જીવિકા ચલાવવી.

यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्ते द्विजातयः ।
तानि कारुककर्माणि शिल्पानि विविधानि च ॥ १०० ॥

જે કર્મો કર્યાથી દ્વિજવર્ણોની સેવા થઈ શકે છે. તેવાં અનેક પ્રકારનાં શિલ્પનાં અને કારીગરીનાં કર્મો શૂદ્રે કરવાં.

वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणः स्वे पथि स्थित ।
अवृत्तिकर्षितः सीदन्निमं धर्मं समाचरेत् ॥ १०१ ॥

આજીવિકા વિના દુઃખી થયેલો કલેશયુક્ત બ્રાહ્મણ વૈશ્યવૃત્તિથી ન રહેતાં સ્વકર્મને માર્ગે જ વર્તે, તો તેણે આ નીચેનો ધર્મ આચરવો. ૧૦૧

सर्वतः प्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयं गतः ।
पवित्रं दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥ १०२ ॥

દુઃખમાં આવેલો વિપદ્ગ્રસ્ત બ્રાહ્મણ સૌ કોઈ પાસેથી દાન લે: કેમકે પવિત્રને દૂષણ લાગે છે, એવો ધર્મમત નથી. ૧૦૨

नाध्यापनाद्याजनाद्वा गर्हिताद्वा प्रतिग्रहात् ।
दोषो भवति विप्राणां ज्वलनाम्बुसमा हि ते ॥ १०३ ॥

આપત્તિકાલે નિંદિતોને વેદ ભણાવવાથી, તેમને યજ્ઞ કરાવવાથી અથવા તેમની પાસેથી દાન લેવાથી બ્રાહ્મણોને દોષ લાગતો નથી: કેમકે તેઓ અગ્નિ અને જલ સમાન પવિત્ર છે.

जीवितात्ययमापन्नो योऽन्नमत्ति यतस्ततः ।
आकाशमिव पङ्केन न स पापेन लिप्यते ॥ १०४ ॥

પ્રાણસંકટમાં આવી પડેલો માણસ જ્યાંથી ત્યાંથી અન્ન જમે, તો જેમ આકાશ કાદવથી લેપાતું નથી તેમ તે પાપથી લેપાતો નથી. ૧૦૪

अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासर्पद्बुभुक्षितः ।
न चालिप्यत पापेन क्षुत्प्रतीकारमाचरन् ॥ १०५ ॥

અજીગર્ત ઋષિ ભૂખના માર્યા પુત્ર (શુનઃશેપ)ને હણવા તૈયાર થયા હતા; ભૂખનો આમ ઉપાય કરવાથી તેમને પાપનો લેપ લાગ્યો નહોતો. ૧૦૫

श्वमांसमिच्छन्नार्तोऽत्तुं धर्माधर्मविचक्षणः ।
प्राणानां परिरक्षार्थं वामदेवो न लिप्तवान् ॥ १०६ ॥

ધર્માધર્મને જાણનારા દુઃખી વામદેવ ઋષિએ પ્રાણ સારુ કૂતરાનું માંસ ખાવા ઇચ્છ્યું હતું, તો પણ તે પા' લેપાયા નહોતા ૧૦૬

भरद्वाजः क्षुधार्तस्तु सपुत्रो विजने वने ।
बह्वीर्गाः प्रतिजग्राह वृधोस्तक्ष्णो महातपाः ॥ १०७ ॥

મહાતપસ્વી ભરદ્વાજ ઋષિએ અને તેમના પુત્રે, ભૂખ પીડાઇને, નિર્જન વનમાં વૃધુ નામના સુથાર પાસેથી અં ગાયો લીધી હતી. ૧૦૭

क्षुधार्तश्चात्तुमभ्यागाद्विश्वामित्रः श्वजाघनीम् ।
चण्डालहस्तादादाय धर्माधर्मविचक्षणः ॥ १०८ ॥

પીડા પામતાં, ધર્મ અને અધર્મને જાણવાવાળ વિશ્વામિત્ર ઋષિ ભૂખને લીધે ચંડાલના હાથમાંથી લઇ કૂતરાની જાંઘ ખાવા તૈયાર થયા હતા. ૧૦૮

प्रतिग्रहाद्याजनाद्वा तथैवाध्यापनादपि ।
प्रतिग्रहः प्रत्यवरः प्रेत्य विप्रस्य गर्हितः ॥ १०९ ॥

પ્રતિગ્રહ, યાજન (યજ્ઞ કરાવવો) અને અધ્યાપન એમ સૌમાં પ્રતિગ્રહ (દાન લેવું) સૌથી નીચો છે અને તે બ્રાહ્મણનો પરભવ બગાડનારો છે. ૧૦૯

याजनाध्यापने नित्यं क्रियेते संस्कृतात्मनाम् ।
प्रतिग्रहस्तु क्रियते शूद्रादप्यन्त्यजन्मनः ॥ ११० ॥

યાજન અને અધ્યાપન તો નિત્ય સંસ્કારી પુરુષોને કરાવવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિગ્રહ તો શૂદ્ર અને અંત્યજો પાસેથી પણ લેવાય છે. ૧૧૦

जपहोमैरपैत्येनो याजनाध्यापनैः कृतम् ।
प्रतिग्रहनिमित्तं तु त्यागेन तपसैव च ॥ १११ ॥

નિષિદ્ધ યાજન અને અધ્યાપન કરાવ્યાથી લાગેલું પાપ જપહોમથી નાશ પામે છે; પરંતુ નિષિદ્ધ પ્રતિગ્રહને નિમિત્તે લાગેલું પાપ ત્યાગ તથા તપથીજ દૂર થાય છે. ૧૧૧

शिलोञ्छमप्याददीत विप्रोऽजीवन्यतस्ततः ।
प्रतिग्रहाच्छिलः श्रेयांस्ततोऽप्युञ्छः प्रशस्यते ॥ ११२ ॥

જ્યાંત્યાંથી દાન લઈ જીવિકા ચલાવવા ન ઇચ્છતા બ્રાહ્મણે શિલોંછવૃત્તિ રાખવી. એ પ્રતિગ્રહ કરતાં *શિલવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે, અને શિલ કરતાંય ઉછવૃત્તિ શ્રેષ્ઠતર છે. ૧૧૨

सीदद्भिः कुप्यमिच्छद्भिर्धनं वा पृथिवीपतिः ।
याच्यः स्यात्स्नातकैर्विप्रैरदित्संस्त्यागमर्हति ॥ ११३ ॥

વિપત્તિમાં ગળાતા અને ધાન્ય, વસ્ત્ર તથા યજ્ઞાદિ અર્થે ધનની ઇચ્છાવાળા એવા સ્નાતક વિપ્રોએ રાજાને યાચવો—તે જો ન આપે તો તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૧૩

* અનાજ ખેતરમાંથી ખળામાં લઈ જવાય, ત્યારે જે દાણા ખેતરમાં રહે તેનાથી જે જીવનનિર્વાહ કરાય તે શિલવૃત્તિ અને ખળામાં ગયા પછી ખેતરમાં જે દાણા પડી રહે, તે વીણી ખાવા એ ઉંછવૃત્તિ.

अकृतं च कृतात्क्षेत्राद्गौरजाविकमेव च।
हिरण्यं धान्यमन्नं च पूर्वं पूर्वमदोषवत्॥११४॥

ખેડેલા ખેતર કરતાં વગર ખેડેલું ખેતર દોષહીન છે. તેમ, ગાય, બકરાં, ઘેટાં, સોનું, ધાન્ય અને રાંધેલું અન્ન એમાં પહેલાં પહેલાં તે પછી પછીનાં કરતાં વિશેષ દોષહીન છે. ૧૧૪

सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः क्रयो जयः।
प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिग्रह एव च॥११५॥

ધનની આવકના આ સાત ધર્મસંમત માર્ગો છે—વારસો, અકસ્માત્ લાભ, માલવેચાણ, રણમાં વિજય, વ્યાજ વગેરેના પ્રયોગ, ખેતીવાડી વગેરેના કર્મયોગ અને સત્પાત્ર પાસેથી મળેલું દાન. ૧૧૫

विद्या शिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यं विपणिः कृषिः।
धृतिर्भैक्ष्यं कुसीदं च दश जीवनहेतवः॥११६॥

વિદ્યા, શિલ્પ, નોકરી, સેવાચાકરી, પશુપાલન, દુકાનદારી, ખેતી, સંતોષપૂર્વક થોડાથી જીવવાની ધીરજ, ભિક્ષાવૃત્તિ, અને વ્યાજવટાવ, એ દશ જીવનહેતુઓ છે. ૧૧૬

ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि वृद्धिं नैव प्रयोजयेत्।
कामं तु खलु धर्मार्थं दद्यात्पापीयसेऽल्पिकाम्॥११७॥

બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય વ્યાજવટું તો નજ કરે. છતાં, જોઈએ તો, નીચ લોકને તે ધર્મને નિમિત્તે થોડે વ્યાજે ધન આપે. ૧૧૭

चतुर्थमाददानोऽपि क्षत्रियो भागमापदि।
प्रजा रक्षन्परं शक्त्या किल्बिषात्प्रतिमुच्यते॥११८॥

આપત્કાલમાં રાજા ચોથો ભાગ લઈને પણ જો સ્વશક્તિ પ્રમાણે પ્રજાનું રક્ષણ કરે, તો તે પાપમાંથી મુક્ત થાય છે.

स्वधर्मो विजयस्तस्य नाहवे स्यात्पराङ्मुखः ।
शस्त्रेण वैश्यान् रक्षित्वा धर्म्यमाहारयेद्बलिम् ॥ ११९ ॥

રણમાં વિજય એ તેનો સ્વધર્મ છે. યુદ્ધમાં તેણે પીઠ ન બતાવવી, તેણે શસ્ત્રોથી વૈશ્યોની રક્ષા કરવી અને ધર્મમાર્ગે કર લેવો. ૧૧૯

धान्येऽष्टमं विंशं शुल्कं विंशं कार्षापणावरम् ।
कर्मोपकरणाः शूद्राः कारवः शिल्पिनस्तथा ॥ १२० ॥

વૈશ્યો પાસેથી તેણે ધાન્યનો આઠમો ભાગ લેવો, સુવર્ણથી કાર્ષાપણ સુધીના ધનનો દશમો ભાગ લેવો અને શૂદ્રો, સુતારો, શિલ્પીઓ પાસે કામરૂપે ભાગ લેવો. ૧૨૦

शूद्रस्तु वृत्तिमाकाङ्क्षन्क्षत्रमाराधयेद्यदि ।
धनिनं वाप्युपाराध्य वैश्यं शूद्रो जिजीविषेत् ॥ १२१ ॥

જીવિકા ઇચ્છતા શૂદ્રે જોઈએ તો ક્ષત્રિયને સેવવો અથવા ધનવાન વૈશ્યને સેવી તેણે ગુજરો કરવા ઇચ્છવું. ૧૨૧

स्वर्गार्थमुभयार्थं वा विप्रानाराधयेत्तु सः ।
जातब्राह्मणशब्दस्य सा ह्यस्य कृतकृत्यता ॥ १२२ ॥

પણ સ્વર્ગને અર્થે અથવા આ લોક અને પરલોક એ બંનેને સારુ તેણે બ્રાહ્મણોનેજ સેવવા જોઇએ. તે 'અમુક બ્રાહ્મણનો સેવક છે' એટલા શબ્દોમાંય તેની કૃતાર્થતા રહી છે.

विप्रसेवैव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्यते ।
यदतोऽन्यद्धि कुरुते तद्भवत्यस्य निष्फलम् ॥ १२३ ॥

બ્રાહ્મણની સેવા એજ શૂદ્રનું વિશિષ્ટ કર્મ કહેવાય છે આથી બીજુ એ જે કંઈ કરે, તે એને માટે નિષ્ફળ જાય છે.

प्रकल्प्या तस्य तैर्वृत्तिः स्वकुटुम्बाद्यथार्हतः ।
शक्तिं चावेक्ष्य दाक्ष्यं च भृत्यानां च परिग्रहम् ॥ १२४ ॥

તે શૂદ્રની શક્તિ, હોશિયારી અને તેમના આશ્રિત પરિવાર એનો વિચાર કરીને તે બ્રાહ્મણોએ પોતાના કુટુંબમાંથી તેને માટે યથાયોગ્ય આજીવિકા બાંધી આપવી. ૧૨૪

उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानि वसनानि च ।
पुलाकाश्चैव धान्यानां जीर्णाश्चैव परिच्छदाः ॥ १२५ ॥

તેને વધ્યું અન્ન, જૂનાં થયેલાં વસ્ત્રો અને ધાન્યોનાં છાંટણ આપવાં, તેમજ પુરાણી સાધનસામગ્રીઓ આપવી. ૧૨૫

न शूद्रे पातकं किंचिन्न च संस्कारमर्हति ।
नास्याधिकारो धर्मेऽस्ति न धर्मात्प्रतिषेधनम् ॥ १२६ ॥

શૂદ્રને લસણ વગેરે ખાવા સંબંધમાં કંઈ જ પાતક નથી, તેમ તે ઉપનયન આદિ સંસ્કારને પણ યોગ્ય નથી. તેને અગ્નિહોત્રાદિ ધર્મનો અધિકાર નથી, તેમ મંત્ર વિનાના પાકયજ્ઞાદિ ધર્મનો નિષેધ નથી. ૧૨૬

धर्मेप्सवस्तु धर्मज्ञाः सतां वृत्तमनुष्ठिताः ।
मन्त्रवर्ज्यं न दुष्यन्ति प्रशंसां प्राप्नुवन्ति च ॥ १२७ ॥

ધર્મજ્ઞ અને સત્પુરુષોના આચારમાં રહેવાવાળા ધર્મેચ્છુ શૂદ્રો જે મંત્ર વિના પંચમહાયજ્ઞો કરે છે, તો તેઓ દોષમાં પડતા નથી પણ પ્રશંસા પામે છે. ૧૨૭

यथा यथा हि सद्वृत्तमातिष्ठत्यनसूयकः ।
तथा तथेमं चामुं च लोकं प्राप्नोत्यनिन्दितः ॥ १२८ ॥

ઈર્ષ્યારહિત રહીને જે શૂદ્ર જેમ જેમ સદાચરણને સેવે છે,

તેમ તેમ તે અનિન્દિત થઇને આ લોક અને પરલોકમાં સુખ પામે છે. ૧૨૮

शक्तेनापि हि शूद्रेण न कार्यो धनसञ्चयः ।
शूद्रो हि धनमासाद्य ब्राह्मणानेव बाधते ॥ १२९ ॥

શક્તિમાન હોય તો પણ શૂદ્રે ધનસંચય કરવો નહિ. કેમકે, શૂદ્ર ધન મેળવીને બ્રાહ્મણોને પીડા કરે છે. ૧૨૯

एते चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकीर्तिताः ।
यान्सम्यगनुतिष्ठन्तो व्रजन्ति परमां गतिम् ॥ १३० ॥

ચારે વર્ણોના આ આપદ્ધર્મો કહ્યા તેમને રૂડી રીતે અનુસરનારાઓ પરમગતિને પામે છે. ૧૩૦

एष धर्मविधिः कृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्तितः ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥ १३१ ॥

ચાતુર્વર્ણ્યનો આ સમગ્ર ધર્મવિધિ કહ્યો. હવે પ્રાયશ્ચિત્તનો શુભ વિધિ કહીશ. ૧૩૧

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां दशमोऽध्यायः ॥
ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૧૦ નો સમાપ્ત

अध्याय ११ मो

યાચકોને દાન આપવું—

सांतानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सर्ववेदसम् ।
गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः ॥ १ ॥
नवैतान्स्नातकान्विद्याद्ब्राह्मणान्धर्मभिक्षुकान् ।
निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥ २ ॥

સંતાનના પ્રયોજન સારુ વિવાહ કરવા ઇચ્છતો, યજ્ઞયાગાદિ કરવાની ઇચ્છા રાખતો, વટેમાર્ગુ, સર્વસ્વની દક્ષિણાવાળો વિશ્વજિત્ યજ્ઞ કરનારો, ગુરુ અને માતપિતા માટે ભોજનવસ્ત્રની ઇચ્છા કરનો, સ્વાધ્યાયના હેતુવાળો અને રોગી—એ નવ સ્નાતક બ્રાહ્મણોને ધર્મભિક્ષુક જાણવા; અને તે નિર્ધનોને તેમની વિદ્યાની વિશેષતા પ્રમાણે દાન આપવું. ૧,૨

एतेभ्यो हि द्विजाग्र्येभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।
इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नं देयमुच्यते ॥ ३ ॥

આ દ્વિજવરોને દક્ષિણા સાથે અન્ન આપવું અને બીજાઓને વેદીની બહાર રાંધેલુ અન્ન આપવું—એમ કહેવાયું છે. ૩

सर्वरत्नानि राजा तु यथार्हं प्रतिपादयेत् ।
ब्राह्मणान्वेदविदुषो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् ॥ ४ ॥

વેદવેત્તા બ્રાહ્મણોને રાજાએ યજ્ઞને માટેનું દક્ષિણાધન તથા સર્વ રત્નો એ યથાયોગ્ય જોઈને આપવાં. ૪

कृतदारोऽपरान्दारान्भिक्षित्वा योऽधिगच्छति ।
रतिमात्रं फलं तस्य द्रव्यदातुस्तु सन्ततिः ॥ ५ ॥

પત્નીવાળો જે માણસ દ્રવ્ય માગીને બીજી પત્નીઓ કરે છે, તે માત્ર રતિફલ પામે છે. તેની સંતતિ તો તેને દ્રવ્યનું દાન કરનારની કહેવાય છે. ૫

धनानि तु यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् ।
वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥ ६ ॥

વેદજ્ઞ અને અનાસક્ત બ્રાહ્મણોને યથાશક્તિ ધન આપવું; તેથી મરણ પછી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય છે. ૬

यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ।
अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥ ७ ॥

પોષ્યવર્ગના ભરણપોષણ માટે જે બ્રાહ્મણ પાસે ત્રણ વર્ષ ચાલે એટલું અથવા તેથી અધિક અન્ન હોય, તેણે સોમયાગ કરવો ઘટે છે. ૭

अतः स्वल्पीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः ।
स पीतसोमपूर्वोऽपि न तस्याप्नोति तत्फलम् ॥ ८ ॥

જે દ્વિજ પાસે એથી ઓછું દ્રવ્ય હોય તે જો સોમયાગ કરે, તો તેણે પ્રથમથી સોમપાન કર્યું હોવા છતાં તેને તેનું ફળ મળતું નથી. ૮

शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि ।
मध्वापातो विषास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥ ९ ॥

જે સંપન્ન માણસ સ્વજનોને દુઃખમાં જીવતા રાખી પરજનોને દાન આપે છે, તે આરંભે મધ પીએ છે પણ પરિણામે વિષ ચાખે છે–તે ધર્મનો ઓળોજ સેવે છે. ૯

भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकम् ।
तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतश्च मृतस्य च ॥ १० ॥

જે માણસ પોષ્યવર્ગને અવગણીને પારલૌકિક કર્મો કરે છે, તો તે ધર્મકાર્યો તેને જીવતાં અને મર્યા પછી દુઃખદાયી થાય છે. ૧૦

[वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या शिशुः सुतः ।
अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरब्रवीत् ॥

ઘરડાં માબાપ, સાધ્વી પત્ની અને બાળક પુત્ર એમનું બીજાં

સો કામો પડતાં મૂકીને ભરણપોષણ કરવું, એમ મનુએ કહ્યું છે.]

યજ્ઞ માટે ધન હરી લાવવું—

यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धः स्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः ।
ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥ ११ ॥
यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ।
कुटुम्बात्तस्य तद्द्रव्यमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥ १२ ॥

રાજા ધાર્મિક હોય ત્યારે યજમાનનો—ખાસ કરીને બ્રાહ્મણનો યજ્ઞ જો એક અંગ સારુ અટકી પડે તો જે વૈશ્ય ઘણાં ઢોરઢાંખરવાળો હોય અને જે યજ્ઞયાગ તથા સોમયજ્ઞ ન કરતો હોય, તેના કુટુંબમાંથી તે યજ્ઞની સિદ્ધિ અર્થે તેટલું ધન લઈ લેવું. ૧૧,૧૨

आहरेत्त्रीणि वा द्वे वा कामं शूद्रस्य वेश्मनः ।
न हि शूद्रस्य यज्ञेषु कश्चिदस्ति परिग्रहः ॥ १३ ॥

જો યજ્ઞનાં બે કે ત્રણ અંગ રહ્યાં હોય, તો કદી શૂદ્રને ઘેરથી તે જોઈતું લેવું; કારણકે શૂદ્રને યજ્ઞો વિષે કંઈજ સંબંધ હોતો નથી. ૧૩

योऽनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।
तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥ १४ ॥

સો ગાયો છતાં જેણે અગ્નિહોત્ર ન રાખ્યો હોય અને હજાર ગાયો છતાં જેણે યજ્ઞ ન કર્યો હોય, તે બન્નેનાં કુટુંબોમાંથી વિચાર કર્યા વિના ધન લઇ લેવું. ૧૪

आदाननित्याच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः ।
तथा यशोऽस्य प्रथते धर्मश्चैव प्रवर्धते ॥ १५ ॥

જે નિત્ય દાન લેતો હોય પણ દાન આપતો ન હોય, તે ધન ન આપે તો પણ તેની પાસેથી તે લઈ લેવું. તેમ કરવાથી એ ધન લાવનારનો જશ ફેલાય છે અને ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૫

तथैव सप्तमे भक्ते भक्तानि षडनश्नता।
अश्वस्तनविधानेन हर्तव्यं हीनकर्मणः॥ १६॥

તેમજ જે માણસ છ ટંકથી ભૂખ્યો હોય તેણે ભોજનના સાતમા ટંકે, હીન કર્મ કરવાવાળાને ત્યાંથી પણ એક દિવસના પૂરા ભોજન પૂરતું અન્ન હરી લેવું ૧૬

खलात्क्षेत्रादगाराद्वा यतो वाऽप्युपलभ्यते।
आख्यातव्यन्तु तत्तस्मै पृच्छते यदि पृच्छति॥ १७॥

તેણે ખળામાંથી, ખેતરમાંથી, ઘરમાંથી અથવા જ્યાંથી મળે ત્યાંથી તે હરી લેવું. અને પૂછનાર જો પૂછે તો તેને સાચી વાત કહી દેવી. ૧૭

ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं क्षत्रियेण कदाचन।
दस्युनिष्क्रिययोस्तु स्वमजीवन्हर्तुमर्हति॥ १८॥

છતાં ક્ષત્રિયે ક્યારેય બ્રાહ્મણનું ધન હરવું નહિ. પોતાની આજીવિકા ન ચાલતી હોય, તો તેણે દસ્યુઓ અને ક્રિયાહીનો પાસેથી તે હરણ કરવું ૧૮

योऽसाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति।
स कृत्वा प्लवमात्मानं संतारयति तावुभौ॥ १९॥

જે અસાધુઓ પાસેથી લાવીને સાધુઓને આપે છે. તે પોતાને નૌકારૂપ કરીને એ બન્નેને તારે છે. ૧૯

यद्धनं यज्ञशीलानां देवस्वं तद्विदुर्बुधाः।
अयज्वनां तु यद्वित्तमासुरस्वं तदुच्यते॥ २०॥

[illegible]

न तस्मिन्धारयेद्दण्डं धार्मिकः पृथिवीपतिः ।
क्षत्रियस्य हि बालिश्याद्ब्राह्मणः सीदति क्षुधा ॥ २१ ॥

[illegible] ધાર્મિક રાજાએ શિક્ષા કરવી નહિ, [illegible] ક્ષત્રિયના મૂર્ખાઈને લીધે જ બ્રાહ્મણ ભૂખે મરાય છે. ૨૧

तस्य भृत्यजनं ज्ञात्वा स्वकुटुम्बान्महीपतिः ।
श्रुतशीले च विज्ञाय वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥

રાજાએ તો તે બ્રાહ્મણનાં આશ્રિતોને યોગ્ય કુટુંબીઓને જાણી લેવાં અને તેની વિદ્વત્તા તથા સદાચાર સમજી તેને ધર્મયુક્ત આજીવિકા કરી આપવી. ૨૨

कल्पयित्वाऽस्य वृत्तिं च रक्षेदेनं समन्ततः ।
राजा हि धर्मषड्भागं तस्मात्प्राप्नोति रक्षितात् ॥ २३ ॥

એને આજીવિકા બાંધી આપીને એનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરવું; કારણ કે બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવાથી રાજા તેના ધર્મનો છઠ્ઠો ભાગ મેળવે છે. ૨૩

न यज्ञार्थं धनं शूद्राद्विप्रो भिक्षेत कर्हिचित् ।
यजमानो हि भिक्षित्वा चण्डालः प्रेत्य जायते ॥ २४ ॥

બ્રાહ્મણે યજ્ઞને અર્થે કદી પણ શૂદ્ર પાસેથી ધનની ભિક્ષા માગવી નહિ. કારણ કે એમ ભીખીને યજ્ઞ કરનાર મરણ પછી ચંડાળ જન્મે છે. ૨૪

यज्ञार्थमर्थं भिक्षित्वा यो न सर्वं प्रयच्छति ।
स याति भासतां विप्रः काकतां वा शतं समाः ॥२५॥

યજ્ઞને માટે ભિક્ષા માગીને જે તે સર્વ યજ્ઞમાં આપતો નથી, તે બ્રાહ્મણ સો વરસ સુધી ભાસપક્ષીની કે કાગડાની જાતિને પામે છે. ૨૫

દેવનું ધન ખાઇ જનાર વગેરેની અધોગતિ—

देवस्वं ब्राह्मणस्वं वा लोभेनोपहिनस्ति यः ।
स पापात्मा परे लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति ॥ २६ ॥

જે માણસ દેવધનને કે બ્રાહ્મણધનને લોભથી ઓળવી જાય છે, તે પાપાત્મા બીજા જન્મમાં ગીધની એંઠથી જીવે છે. ૨૬

इष्टिं वैश्वानरीं नित्यं निर्वपेदब्दपर्यये ।
क्लृप्तानां पशुसोमानां निर्वपेदब्दपर्यये ॥ २७ ॥

વરસ બદલાતાં સુધીમાં જો વિહિત પશુ અને સોમયાગો ન થઇ શક્યા હોય, તો બીજા વર્ષના આરંભમાં [illegible] પાપેથી મુક્ત થઇને વૈશ્વાનર યજ્ઞ કરે. ૨૭

आपत्कल्पेन यो धर्मं कुरुतेऽनापदि द्विजः ।
स नाप्नोति फलं तस्य परत्रेति विचारितम् ॥ २८ ॥

જે દ્વિજ અનાપત્તિના વખતમાં પણ આપત્કાળના ધર્મને અનુસરે છે, તે પરલોકમાં [illegible] ફળ પામતો [illegible] શાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. ૨૮

विश्वैश्च देवैः साध्यैश्च ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधेः प्रतिनिधिः कृतः ॥ २९ ॥

[illegible]

प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ।
न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ ३० ॥

જે બ્રાહ્મણ મુખ્ય વિધિ કરવાને સમર્થ હોવા છતાં ગૌણ વિધિએ વર્તે છે, તે દુર્બુદ્ધિને પારલૌકિક ફળ સાંપડતું નથી. ૩૦

न ब्राह्मणो वेदयेत किंचिद्राजनि धर्मवित् ।
स्ववीर्येणैव ताञ्छिष्यान्मानवानपकारिणः ॥ ३१ ॥

ધર્મવેત્તા બ્રાહ્મણે રાજાને કોઈના અપરાધ વિષે કંઈ નિવેદન કરવું નહિ. પોતાના સામર્થ્યથીજ તેણે તે માણસોને શિક્ષા કરવી. ૩૧

स्ववीर्याद्राजवीर्याच्च स्ववीर्यं बलवत्तरम् ।
तस्मात्स्वेनैव वीर्येण निगृह्णीयादरीन्द्विजः ॥ ३२ ॥

પોતાનું સામર્થ્ય અને રાજાનું સામર્થ્ય એ બેમાં પોતાનું સામર્થ્ય વિશેષ બળવતું છે. તેથી બ્રાહ્મણે પોતાનાજ સામર્થ્યથી શત્રુઓને વશ કરવા. ૩૨

श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीः कुर्यादित्यविचारयन् ।
वाक्शस्त्रं वै ब्राह्मणस्य तेन हन्यादरीन्द्विजः ॥ ३३ ॥

તેણે વિચારવા અટક્યા વિના જ અથર્વવેદના અંગિરા ઋષિએ કહેલા મંત્રો ભણી અભિચાર કરવો. મંત્ર એ જ બ્રાહ્મણનું શસ્ત્ર છે. તેનાથી બ્રાહ્મણે શત્રુઓને હણવા. ૩૩

क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः ।
धनेन वैश्यशूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥ ३४ ॥

ક્ષત્રિય બાહુબળથી પોતાની આપત્તિને તરે; વૈશ્ય અને શૂદ્ર ધનથી આપત્તિ તરે; પણ દ્વિજવર જપહોમોથી આપત્તિ તરે. ૩૪

विधाता शासिता वक्ता मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
तस्मै नाकुशलं ब्रूयान्न शुष्कां गिरमीरयेत् ॥ ३५ ॥

બ્રાહ્મણને વિહિત કર્મોના વિધાન કરનારો, પુત્ર તથા શિષ્ય આદિને શિક્ષણ આપનારો, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે ધર્મોનો કહેનારો, તેમજ સકલ પ્રાણીઓ વિશે મૈત્રી રાખનારો કહ્યો છે. તેને અકુશળ કહેવું નહિ તેમ તેને કડવા બોલ કહેવા નહિ. ૩૫

न वै कन्या न युवतिर्नाल्पविद्यो न बालिशः ।
होता स्यादग्निहोत्रस्य नार्तो नासंस्कृतस्तथा ॥ ३६ ॥

કન્યા, યુવતી, અલ્પ વિદ્યાવાળો, મૂર્ખ, રોગી અને ઉપનયન સંસ્કારથી રહિત એટલાંએ અગ્નિહોત્રમાં હોમ કરવો નહિ. ૩૬

नरके हि पतन्त्येते जुह्वन्तः स च यस्य तत् ।
तस्माद्वैतानकुशलो होता स्याद्वेदपारगः ॥ ३७ ॥

કન્યા આદિ તેઓ જો આમ હોમ કરે છે, તો તેઓ અને જેની વતી તેઓ હોમે છે તે, એમ બધાં નરકમાં પડે છે. આથી શ્રૌતકર્મમાં કુશળ અને વેદમાં પારંગત એવાએ જ હોતા થવું. ૩૭

પુણ્યના કામ કરવા—

प्राजापत्यमदत्त्वाऽश्वमग्न्याधेयस्य दक्षिणाम् ।
अनाहिताग्निर्भवति ब्राह्मणो विभवे सति ॥ ३८ ॥

અગ્નિહોત્ર રાખીને જે બ્રાહ્મણ સંપન્ન હોવા છતાં પ્રજાપતિ દૈવતવાળા અશ્વની દક્ષિણા આપતો નથી, તે અગ્નિહોત્ર રાખ્યા છતાં અગ્નિહોત્રનું ફળ પામતો નથી. ૩૮

पुण्यान्यन्यानि कुर्वीत श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ।
न त्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजन्ते ह कथंचन ॥ ३९ ॥

શ્રદ્ધાસંપન્ન જિતેન્દ્રિય બ્રાહ્મણે ભલે બીજાં પુણ્યકાર્યો કરવાં, પણ ક્યારેય અલ્પ દક્ષિણાયુક્ત યજ્ઞોથી યજન ન કરવું.

इन्द्रियाणि यशः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजाः पशून् ।
हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञस्तस्मान्नाल्पधनो यजेत् ॥ ४० ॥

અલ્પ દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ ઇન્દ્રિયો, યશ, સ્વર્ગ, આયુ, કીર્તિ, પ્રજા અને પશુઓને હણે છે. તેથી અલ્પ ધનવાળાએ યજ્ઞ કરવો નહિ. ૪૦

अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन्ब्राह्मणः कामकारतः ।
चान्द्रायणं चरेन्मासं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ ४१ ॥

જે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ જાણીબૂઝીને સવારસાંજ અગ્નિનાં હોમ ન કરે, તેણે એક માસ ચાંદ્રાયણવ્રત આચરવું. કેમકે, હોમત્યાગ પુત્રહત્યા સમાન છે. ૪૧

ये शूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ।
ऋत्विजस्ते हि शूद्राणां ब्रह्मवादिषु गर्हिताः ॥ ४२ ॥

જે બ્રાહ્મણો શૂદ્ર પાસેથી ધન લઈને અગ્નિહોત્રને ઉપાસે છે, તેઓ શૂદ્રોના ઋત્વિજો છે અને તેઓ બ્રહ્મવાદીઓમાં નિંદાને પામે છે. ૪૨

तेषां सततमज्ञानां वृषलाग्न्युपसेविनाम् ।
पदा मस्तकमाक्रम्य दाता दुर्गाणि संतरेत् ॥ ४३ ॥

આમ શૂદ્રની પાસેથી ધન લઈને વ્રતબાહ્ય અગ્નિહોત્ર ઉપાસનારા તે અજ્ઞાની બ્રાહ્મણોનાં માથાં ઉપર શૂદ્ર દાતા સતત પગ મૂકી ચડે છે અને પરલોકમાં સર્વ સંકટો તરી જાય છે. (અર્થાત્ ફળ તે અગ્નિહોત્રીઓને મળતું નથી, પણ શૂદ્ર દાતાને મળે છે.) ૪૩

પતિતનુ લક્ષણ—

अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितं च समाचरन् ।
प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ४४ ॥

જે માણસ વિહિત કર્મ કરતો નથી અને નિંદિત કર્મ આચરે છે, તેમજ જે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં લીન રહે છે તે પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર છે. ૪૪

પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત—

अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः ।
कामकारकृतेऽप्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४५ ॥

વિદ્વાનો અજાણતાં થયેલા પાપ સબંધમાં પ્રાયશ્ચિત્ત હોય એમ કહે છે. કેટલાક વિદ્વાનો શ્રુતિનુ ઉદાહરણ આપી જાણીજોઇને કરેલાં પાપ વિશેય પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. ૪૫

अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन शुद्ध्यति ।
कामतस्तु कृतं मोहात्प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः ॥ ४६ ॥

અજાણતાં થયેલા પાપની શુદ્ધિ વેદના અભ્યાસથી થાય છે, પણ જાણીબૂઝીને મોહમાં કરેલા પાપની શુદ્ધિ તો જુદી જુદી જાતનાં પ્રાયશ્ચિત્તોથી થાય છે. ૪૬

प्रायश्चित्तीयतां प्राप्य दैवात्पूर्वकृतेन वा ।
न संसर्गं व्रजेत्सद्भिः प्रायश्चित्तेऽकृते द्विजः ॥ ४७ ॥

જે દ્વિજ દૈવે કરીને કે પૂર્વજન્મના કર્મ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત-ને પાત્ર થાય છે, તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વિના સજ્જનોની સાથે સંસર્ગ કરવો નહિ. ૪૭

[प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते ।
तपो निश्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम् ॥

'આગ' નામ પાપનું કહ્યું છે અને 'વિત' એટલે નિવૃત્ત કહેવાય છે. તેથી, નિવૃત્તપણું જે તે 'આગવિત' છે એમ કહ્યું છે.]

[illegible]

इह दुश्चरितैः केचित्केचित्पूर्वकृतैस्तथा ।
प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम् ॥ ४८ ॥

કેટલાક દુરાત્મા માણસો આ જન્મનાં તો કેટલાક આગલા જન્મનાં દુરાચરણોને લીધે રૂપની વિકૃતિને પામે છે. ૪૮

सुवर्णचौरः कौनख्यं सुरापः श्यावदन्तताम् ।
ब्रह्महा क्षयरोगित्वं दौश्चर्म्यं गुरुतल्पगः ॥ ४९ ॥
पिशुनः पौतिनासिक्यं सूचकः पूतिवक्त्रताम् ।
धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वमातिरेक्यं तु मिश्रकः ॥ ५० ॥
अन्नहर्ताऽमयावित्वं मौक्यं वागपहारकः ।
वस्त्रापहारकः श्वैत्र्यं पङ्गुतामश्वहारकः ॥ ५१ ॥
एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्विगर्हिताः ।
जडमूकान्धबाधिरा विकृताकृतयस्तथा ॥ ५२ ॥

સોનું ચોરનારના નખ ભૂંડા થાય, દારૂ પીનારના દાંત કાળા પડે; બ્રહ્મહત્યારાને ક્ષયરોગ લાગે, ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારને ચામડીના રોગ થાય, ચૂગલીખોરનું નાક ગંધાય; ખોટી કૂથલી કરનારાનું મોં વાસ મારે, અનાજ ચોરનારો અંગે ન્યૂન થાય, ભેગસેગ કરનારો અંગે અધિક થાય, અન્ન હરનારને મંદાગ્નિ થાય, વાણી ચોરનારને ગૂંગાપણું મળે.
ચોરનારને સફેદ કોઢ થાય અને ઘોડો ચોરી જનાર પાંગળો

થાય છે. આમ ખાસ ખાસ કર્મે કરીને જડ, મૂંગા, આંધળા, બહેરા તેમજ વિકૃત આકૃતિવાળા જન્મે છે અને તેઓ સજ્જનોથી નિંદા પામે છે. ૪૯-૫૨

[दीपहर्ता भवेदन्धः काणो निर्वापको भवेत् ।
हिंसया व्याधिभूयस्त्वमरोगित्वमहिंसया ॥

દીવો ચોરનારો આંધળો થાય છે, ત્યારે દીવો બુઝાવી દેનારો કાણો થાય છે. હિંસા કરનારો અનેક વ્યાધિવાળો થાય છે, પણ અહિંસાથી આરોગિતા રહે છે]

चरितव्यमतो नित्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ।
निन्द्यैर्हि लक्षणैर्युक्ता जायन्तेऽनिष्कृतैनसः ॥ ५३ ॥

આથી, વિશુદ્ધિ માટે નિત્ય પ્રાયશ્ચિત આચરવું. કારણ કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત ન કરનારાઓ નિંદ્ય લક્ષણો સાથે જન્મે છે.

મહાપાપ—

ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ ५४ ॥

બ્રહ્મહત્યા, મદ્યપાન, સોના વગેરેની ચોરી, ગુરુપત્ની સાથે ગમન અને એ કરનારા સાથેનો સંસર્ગ, એને મહાપાપો કહ્યાં છે ૫૪

अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।
गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ५५ ॥

આપવડાઈમાં જૂઠાણું હાંકવું, રાજા આગળ ચાડીચૂગલી કરવી અને ગુરુને ખોટો દોષ લગાડવો, એ પાપો બ્રહ્મહત્યા સમાન છે. ૫૫

ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।
गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ५६ ॥

વેદ વિસારે મૂકવા, વેદની નિંદા કરવી, ખોટી સાક્ષી પૂરવી, મિત્રનો વધ કરવો અને નિંદિત તથા નિષિદ્ધ વસ્તુઓ ખાવી—એ ૭ પાપો સુરાપાન સમાન છે. ૫૬

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।
भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ ५७ ॥

કોઇની અનામત ઉચાપત કરવી તથા મનુષ્ય, અશ્વ, ચાંદી, ભૂમિ, હીરા અને મણિનું હરણ કરવું, એ પાપ સુવર્ણની ચોરી સમાન ગણ્યું છે. ૫૭

रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।
सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ ५८ ॥

સગી બહેનોમાં, કુંવારી કન્યાઓમાં, અંત્યજ સ્ત્રીઓમાં તેમજ મિત્ર અને પુત્રની પત્નીઓમાં વીર્યસિંચન કરવું, એ ગુરુપત્ની સાથે ગમન કર્યા સમાન જાણવું. ૫૮

ઉપપાતક—

गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः ।
गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥ ५९ ॥
परिवित्तितानुजेऽनूढे परिवेदनमेव च ।
तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ६० ॥
कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतलोपनम् ।
तडागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ६१ ॥

ब्रात्यता बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च ।
भृत्या चाध्ययनादानमपण्यानां च विक्रयः ॥ ६२ ॥
सर्वाकरेष्वधिकारो महायन्त्रप्रवर्तनम् ।
हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽभिचारो मूलकर्म च ॥ ६३ ॥
इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम् ।
आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दितान्नादनं तथा ॥ ६४ ॥
अनाहिताग्निता स्तेयमृणानामनपक्रिया ।
असच्छास्त्राधिगमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया ॥ ६५ ॥
धान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्तिक्यं चोपपातकम् ॥ ६६ ॥

ગાયનો વધ કરવો, યજ્ઞને યોગ્ય નથી એવાને યજ્ઞ કરાવવો, પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવું, પોતાની જાતનું વેચાણ કરવું, ગુરુ, માતા, પિતા, વેદનો સ્વાધ્યાય, શ્રૌતસ્માર્ત્ત અગ્નિઓ તથા પુત્રનો ત્યાગ કરવો, મોટાભાઈને કુંવારો રાખીને નાનાભાઈએ પરણી મોટાને *પરિવિત્તિ કરવો, આમ નાનાએ પરણીને અગ્નિહોત્ર રાખી પરિવેત્તા થવું, એ બન્નેને કન્યા આપવી, એ બેઉના યજ્ઞ કરાવવા, કન્યાને દૂષિત કરવી, અયોગ્ય વ્યાજ લેવું, વ્રતનો લોપ કરવો, જલાશય, બાગ, પત્ની તથા પુત્રને વેચવાં, ઉપનયન આદિ સંસ્કારો ન કરવા, બાંધવોનો ત્યાગ કરવો, પગારથી અધ્યાપન કરવું, પગાર આપી અધ્યયન કરવું, વેચાણને અયોગ્ય એવી વસ્તુઓ વેચવી, [illegible]

* નાનો પરણે ને મોટો કુંવારો રહે, તો મોટો [illegible] અને પરણનાર નાનો, તે પરિવેત્તા [illegible]

વગેરેની સર્વ ખાણો ઉપર અધિકાર કરવો, મોટાં યંત્રો ચલાવવાં, ઔષધિઓ વાઢવી, સ્ત્રી ઉપર ગુજરાન ચલાવવું, મારણ પ્રયોગ કરવા, વશીકરણાદિ કરવું, ઈંધણાં માટે લીલાં ઝાડ કાપી નાખવાં, આપહેતુથીજ પાકાદિ ક્રિયા કરવી, નિંદિત અન્ન ખાવું, અગ્નિહોત્રનો ત્યાગ કરવો, ચોરી કરવી ઋણ ન વાળવું, અસત્ શાસ્ત્રોનું સેવન કરવું, નાચ, નાટક આદિ તમાશા કરવા, ધાન્ય, સોનાચાંદી સિવાયની ધાતુઓ અને પશુઓની ચોરી કરવી, દારૂડિયણ સ્ત્રીનો સંગ કરવો, સ્ત્રી, શૂદ્ર, વૈશ્ય તથા ક્ષત્રિયનો વધ કરવો, અને નાસ્તિકતા—એ સર્વ ઉપપાતકો છે. ૫૯–૬૬

જાતિભ્રંશકરણ પાપ—

ब्राह्मणस्य रुजःकृत्या घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ।
जैह्म्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥ ६७ ॥

બ્રાહ્મણને પ્રહારપીડા આપવી, દુર્ગંધવાળા પદાર્થો અને મદ્ય સૂંઘવાં, કુટિલતા અને પુરુષની સાથે મૈથુન—એને જાતિભ્રંશકર (જાતિ ભ્રષ્ટ કરનાર) પાપ કહ્યાં છે. ૬૭

સંકરીકરણ પાપ—

खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा ।
संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ ६८ ॥

ગધેડાં, ઘોડાં, ઊંટ, મૃગ, હાથી, ઘેટાં, બકરાં, માછલાં, સાપ અને પાડા એટલાંનો વધ કરવો, એને સંકરીકરણ પાપ જાણવું. (એટલે, તે વધ કરનારો વર્ણસંકર થાય છે.) ૬૮

અપાત્રીકરણ પાપ—

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ।
अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ ६९ ॥

નિંદિતો પાસેથી ધન લેવું, વેપાર કરવો, શૂદ્રની સેવા કરવી અને અસત્ય બોલવું, એને અપાત્રીકરણ પાપ જાણવું (અર્થાત્ એ કરનારને અપાત્ર જાણવો.) ૬૯

મલિનીકરણ પાપ—

कृमिकीटवयोहत्या मद्यानुगतभोजनम् ।
फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यं च मलावहम् ॥ ७० ॥

કૃમિ, કીટ અને પક્ષીની હત્યા, દારૂ સાથે ભળેલું ભોજન, ફળ, લાકડાં અને ફૂલની ચોરી અને અધીરતા—એટલાં મલિનીકરણ (મલિન કરવાવાળાં) પાપો છે ૭૦

एतान्येनांसि सर्वाणि यथोक्तानि पृथक्पृथक् ।
यैर्यैर्व्रतैरपोह्यन्ते तानि सम्यङ्निबोधत ॥ ७१ ॥

આ જે જુદાંજુદાં સર્વ પાપો કહ્યાં, તે જે જે વ્રતોથી નાશ પામે છે તે વિશે યથાવિધિ સાંભળો. ૭૧

મહાપાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તો—

ब्रह्महा द्वादश समाः कुटीं कृत्वा वने वसेत् ।
भैक्षाश्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ ७२ ॥

બ્રહ્મહત્યા કરનારાએ પોતાની વિશુદ્ધિ અર્થે બાર વરસ સુધી વનમાં ઝૂપડી બાંધી રહેવું, મારાં ગયેલા બ્રાહ્મણની ખોપરીનું કપાળે નિશાન રાખવું અને ભિક્ષાથી ભોજન કરવું.

लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः ।
प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ ७३ ।

અથવા પોતે સ્વેચ્છાથી શસ્ત્ર ધારણ કરનાર વિદ્વાનોનું નિશાનરૂપ થવું. અથવા પોતે ભડભડતા અગ્નિમાં ત્રણવાર ઊંધે માથે ઝંપલાવવું. ૭૩

यजेत वाऽश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा।
अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृताग्निष्टुतापि वा ॥ ७४ ॥

અથવા, તેણે અશ્વમેધ, સ્વર્ગજિત્, ગોસવ, અભિજિત્, વિશ્વજિત્ યજ્ઞ અથવા તો ત્રિવૃત્ કે અગ્નિષ્ટુત્ યજ્ઞ કરવો.

जपन् वाऽन्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत्।
ब्रह्महत्यापनोदाय मितभुङ्नियतेन्द्रियः ॥ ७५ ॥

અથવા બ્રહ્મહત્યા ટાળવા સારુ તેણે ઇંદ્રિયોને સંયમમાં રાખીને તથા પરિમિત ભોજન સેવીને ગમે તે વેદનો જપ કરતાં કરતાં સો યોજન જવું. ૭૫

सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत्।
धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥ ७६ ॥

અથવા, તેણે વેદવેત્તા બ્રાહ્મણને પોતાનું સર્વસ્વ આપી દેવું અથવા તેને જીવન માટે પૂરું ધન આપવું અથવા તેને બધા રાચરચીલા સાથે ઘર આપવું. ૭૬

हविष्यभुग्वाऽनुसरेत्प्रतिस्रोतः सरस्वतीम्।
जपेद्वा नियताहारस्त्रिर्वै वेदस्य संहिताम् ॥ ७७ ॥

અથવા, હવિષ્યાન્નનું ભોજન રાખી, તેણે સરસ્વતીના પ્રવાહ સાથે ચાલ્યા કરવું; અથવા નિયમિત આહારવાળા રહી તેણે ત્રણવાર વેદની સંહિતા જપવી. ૭૭

कृतवापनो निवसेद्ग्रामान्ते गोव्रजेऽपि वा ।
आश्रमे वृक्षमूले वा गोब्राह्मणहिते रतः ॥ ७८ ॥

અથવા, મુંડન રાખી, ગાય અને બ્રાહ્મણના હિતમાં પરાયણ રહી તેણે ગામને છેડે, ગોંદરે, આશ્રમમાં, કે વૃક્ષના મૂળમાં વાસ કરવો. ૭૮

ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् ।
मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोर्ब्राह्मणस्य च ॥ ७९ ॥

અથવા તેણે ગાય કે બ્રાહ્મણને માટે તત્કાલ પ્રાણ ઓવારી નાખવા. ગાય અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનારો બ્રહ્મહત્યાના પાપથી છૂટે છે. ૭૯

त्रिवारं प्रतिरोद्धा वा सर्वस्वमवजित्य वा ।
विप्रस्य तन्निमित्ते वा प्राणालाभे विमुच्यते ॥ ८० ॥

અથવા, કોઇ ચોર બ્રાહ્મણનું સર્વસ્વ હરી જતો હોય ત્યારે તેણે ત્રણવાર તેનો સામનો કરવો અથવા તે ધન પાછું મેળવી આપવા પ્રયત્ન કરવો અથવા તેને નિમિત્તે પોતાના પ્રાણ અળગા કરવા—આથી તે બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્ત થાય. ૮૦

एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ।
समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ८१ ॥

આમ દૃઢ વ્રત રાખતો, નિત્ય બ્રહ્મચર્ય પાળતો અને સ્વસ્થચિત્ત રહેતો તે બાર વર્ષ વીત્યે બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્ત થાય છે. ૮૧

शिष्ट्वा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागमे ।
स्वमेनोऽवभृथस्नातो हयमेधे विमुच्यते ॥ ८२ ॥

અથવા અશ્વમેધ યજ્ઞ વખતે, બ્રાહ્મણો તથા રાજાઓના સંમેલન આગળ જે પોતાનું પાપ નિવેદિત કરી અવભૃથસ્નાન કરે છે, તે પોતાના બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્તિ પામે છે. ૮૨

धर्मस्य ब्राह्मणो मूलमग्रं राजन्य उच्यते ।
तस्मात्समागमे तेषामेनो विख्याप्य शुद्ध्यति ॥ ८३ ॥

બ્રાહ્મણ ધર્મના મૂળરૂપ છે અને ક્ષત્રિય તેના અગ્રભાગરૂપ કહેવાય છે. તેથી તેમના સંમેલન પ્રસંગે પાપનિવેદન કરવાથી વિશુદ્ધિ મેળવાય છે. ૮૩

ब्राह्मणः संभवेनैव देवानामपि दैवतम् ।
प्रमाणं चैव लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम् ॥ ८४ ॥

જન્મથી જ બ્રાહ્મણ દેવોનુંય દૈવત છે. તે લોકમાં પ્રમાણરૂપ છે. આ વિષે વેદ જ કારણરૂપ છે. ૮૪

तेषां वेदविदो ब्रूयुस्त्रयोऽप्येनः सुनिष्कृतिम् ।
सा तेषां पावनाय स्यात्पवित्रा विदुषां हि वाक् ॥ ८५ ॥

તેમનામાંથી ત્રણ વેદવેત્તાઓ પણ પાપનું જે પ્રાયશ્ચિત બતાવે, તે પ્રાયશ્ચિત પાપીઓને પાવનકારી થાય છે; કેમકે વિદ્વાનોની વાણી પાવનકારી છે. ૮૫

अतोऽन्यतममास्थाय विधिं विप्रः समाहितः ।
ब्रह्महत्याकृतं पापं व्यपोहत्यात्मवत्तया ॥ ८६ ॥

સાવધાનચિત્ત બ્રાહ્મણ આમાંની ગમે તે વિધિ આચરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અને આત્મજ્ઞાની થઈને બ્રહ્મહત્યાથી લાગેલું પાપ દૂર કરે. ૮૬

हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत्।
राजन्यवैश्यौ चेजानावात्रेयीमेव च स्त्रियम् ॥ ८७ ॥

અજાણ્યા ગર્ભનો, યજ્ઞમાં બેઠેલા ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો તેમજ આત્રેયી સ્ત્રી(રજસ્વલા, અથવા ગર્ભવતી, અથવા અત્રિ ગોત્રની)નો વધ કરીને આ જ પ્રાયશ્ચિતવ્રત આદરવું.

उक्त्वा चैवानृतं साक्ष्ये प्रतिरुध्य गुरुं तथा।
अपहृत्य च निःक्षेपं कृत्वा च स्त्रीसुहृद्वधम् ॥ ८८ ॥

ખોટી સાક્ષી પૂરીને, ગુરુને દોષ ચોંટાડીને, થાપણ પચાવી પાડીને, તેમજ સ્ત્રી તથા મિત્રનો વધ કરીને બ્રહ્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કરવું. ૮૮

इयं विशुद्धिरुदिता प्रमाप्याकामतो द्विजम्।
कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते ॥ ८९ ॥

વગર ઇરાદે બ્રાહ્મણને માર્યો હોય તો તેની ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધિ કહી છે. ઇરાદાપૂર્વક બ્રાહ્મણવધ કરવામાં આવ્યો હોય, તો તે માટે (મરણ સિવાય) પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન જ નથી. ૮૯

વ્યસનનિષેધ—

सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत्।
तया स काये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥ ९० ॥

બ્રાહ્મણ મોહે કરીને મદિરા પીએ, તો તેણે અગ્નિના જેવી રાતીચોળ સુરા પીવી. એમ પીવાથી તેની કાયા બળી જાય છે ત્યારે તે સુરાપાનના પાપથી છૂટે છે ૯૦

गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा।
पयो घृतं वाऽऽमरणाद्गोशकृद्रसमेव वा ॥ ९१ ॥

અથવા તેણે મરણ આવે ત્યાં સુધી ગાયનું મૂતર, પાણી, દૂધ, ઘી, અથવા ગાયના છાણનો રસ એમને અગ્નિનાં જેવાં લાલચોળ કરી પીવાં. ૯૧

कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि।
सुरापानापनुत्त्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी॥९२॥

અથવા સુરાપાનનું પાપ દૂર કરવા સારુ તેણે એક વરસ સુધી રાતે એક વાર ચોખાની કણકી તથા તલનો ખોળ ખાવાં, તેમજ વાળનાં વસ્ત્ર પહેરવાં, જટા રાખવી અને મદ્યપાત્રના ચિહ્નવાળી ધજા રાખવી. ૯૨

सुरा वै मलमन्नानां पाप्मा च मलमुच्यते।
तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत्॥९३॥

સુરા એ અન્નનો મળ છે અને મળને પાપ કહે છે. તેથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે સુરા પીવી નહિ. ૯૩

गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा।
यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः॥९४॥

* ગૌડી, પૈષ્ટી અને માધ્વી એ ત્રણ જાતની સુરા જાણવી. જેવી એક છે, તેવી બધી છે. તેથી દ્વિજવરોએ તે નજ પીવી.

यक्षरक्षःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासवम्।
तद्ब्राह्मणेन नात्तव्यं देवानामश्नता हविः॥९५॥

મદ્ય, માંસ, સુરા અને આસવ એ યક્ષ, રાક્ષસો અને પિશાચોનું ભોજન છે. તેથી દેવોના હવિષ ખાતા બ્રાહ્મણે તે ખાવાંપીવાં નહિ. ૯૫

---

* ગોળમાંથી જે દારૂ નીકળે તે ગૌડી, ઘઉં, ચોખા, જવ વગેરે લોટમાંથી જે નીકળે તે પૈષ્ટી, અને મહુડામાંથી જે થાય તે માધ્વી.

अमेध्ये वा पतेन्मत्तो वैदिकं वाप्युदाहरेत् ।
अकार्यमन्यत्कुर्याद्वा ब्राह्मणो मदमोहितः ॥ ९६ ॥

દારૂથી ગાંડો થયેલો બ્રાહ્મણ અપવિત્ર જગાએ પડી જાય, અગર તેના વેદના મંત્રો બબડી નાખે અથવા ન કરવાનાં કામ કરી બેસે. ૯૬

यस्य कायगतं ब्रह्म मद्येनाप्लाव्यते सकृत् ।
तस्य व्यपैति ब्राह्मण्यं शूद्रत्वं च स गच्छति ॥ ९७ ॥

બ્રાહ્મણની કાયામાં રહેલો જીવ એકવાર પણ જો મદ્યથી ભીંજાય, તો તેનું બ્રાહ્મણત્વ નાશ થાય છે અને તે શૂદ્રત્વને પામે છે. ૯૭

एषा विचित्राऽभिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः ।
उत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥ ९८ ॥

સુરાપાન સંબંધી આ જુદાંજુદાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો. હવે સુવર્ણની ચોરીના પ્રાયશ્ચિત્ત વિશે કહીશ. ૯૮

सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु ।
स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ ९९ ॥

સુવર્ણની ચોરી કરનાર બ્રાહ્મણે રાજા પાસે જઇ પોતાનું કર્યું કામ નિવેદિત કરી કહેવું કે આપ મને શિક્ષા આપો. ૯૯

गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम् ।
वधेन शुद्ध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव तु ॥ १०० ॥

રાજાએ પોતે હાથમાં મુશલ લઇને તેને એકવાર મારવો. ચોર મારથી અને બ્રાહ્મણ તપથીજ શુદ્ધ થાય છે ૧૦૦

तपसापनुनुत्सुस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ।
चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ १०१ ॥

સોનાની ચોરીને લીધે લાગેલા પાપને જે બ્રાહ્મણ તપથી દૂર કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે અરણ્યમાં ચીંથરાં પહેરીને બ્રહ્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૦૧

एतैर्व्रतैरपोहेत पापं स्तेयकृतं द्विजः।
गुरुस्त्रीगमनीयं तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ १०२ ॥

ચોરીથી લાગેલા પાપને દ્વિજ આ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિથી દૂર કરે. પણ ગુરુપત્ની સાથે ગમન કર્યાના પાપને તે નીચેનાં વ્રતોથી નિવારે. ૧૦૨

गुरुतल्प्याभिभाष्यैनस्तप्ते स्वप्यादयोमये।
सूर्मीं ज्वलन्तीं स्वाश्लिष्येन्मृत्युना स विशुद्ध्यति ॥१०३॥

ગુરુપત્નીની સાથે ગમન કરનારે પોતાનું પાપ જાહેર કરવું, લોઢાની ધગધગતી શય્યા ઉપર સૂવું અને લાલચોળ બળતી લોઢાની બનાવેલી સ્ત્રીને બરાબર આલિંગી રહેવું. આમ મૃત્યુ પામીને તે પાપમુક્તિ પામે. ૧૦૩

स्वयं वा शिश्नवृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ।
नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदानिपातादजिह्मगः ॥ १०४ ॥

અથવા પોતેજ પોતાના ઉપસ્થને તથા વૃષણોને કાપી નાખે અને તેમને ખોબામાં રાખી તે શરીર પડે ત્યાં સુધી નૈર્ઋત્ય ખૂણામાં સીધો ચાલતો રહે. ૧૦૪

खट्वाङ्गी चीरवासा वा श्मश्रुलो विजने वने।
प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रमब्दमेकं समाहितः ॥ १०५ ॥

અથવા, હાથમાં ખાટલાની ઈસ રાખી, ચીંથરાંનાં કપડાં પહેરી અને મૂંછદાઢી વધારીને તે નિર્જન વનમાં રહે અને

સાવધાન ચિત્તે એક વર્ષ સુધી પ્રાજાપત્ય વ્રત કરે. ૧૦૫

चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्येन्नियतेन्द्रियः ।
हविष्येण यवाग्वा वा गुरुतल्पापनुत्तये ॥ १०६ ॥

અથવા ગુરુપત્ની સાથેના ગમનના પાપને દૂર કરવા તે જિતેન્દ્રિય રહીને હવિષ્યાન્ન કે જવની રાબડીથી ત્રણ માસ સુધી ચાંદ્રાયણવ્રત કરે. ૧૦૬

एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनो मलम् ।
उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः ॥ १०७ ॥

મહાપાતક કરનારાઓએ પોતાના મળ આ વ્રતોથી શુદ્ધ કરવા. ઉપપાતક કરનારાઓ નીચેનાં વિવિધ વ્રતોથી પાપમુક્ત થાય છે. ૧૦૭

ઉપપાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત—

उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मासं यवान्पिबेत् ।
कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्मणा तेन संवृतः ॥ १०८ ॥
चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणं मितम् ।
गोमूत्रेणाचरेत्स्नानं द्वौ मासौ नियतेन्द्रियः ॥ १०९ ॥
दिवाऽनुगच्छेद्गास्तास्तु तिष्ठन्नूर्ध्वं रजः पिबेत् ।
शुश्रूषित्वा नमस्कृत्य रात्रौ वीरासनं वसेत् ॥ ११० ॥
तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तु व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् ।
आसीनासु तथाऽऽसीनो नियतो वीतमत्सरः ॥ १११ ॥
आतुरामभिशस्तां वा चौरव्याघ्रादिभिर्भयैः ।
पतितां पङ्कलग्नां वा सर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥ ११२ ॥
उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥ ११३

બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહેલો દ્વિજ જો ઇચ્છાપૂર્વક વીર્યને સ્ખલિત કરે, તો ધર્મજ્ઞ બ્રહ્મવાદીઓ તેણે વ્રતનો ભંગ કર્યો કહે છે.

मारुतं पुरुहूतं च गुरुं पावकमेव च।
चतुरो व्रतिनोऽभ्येति ब्राह्मं तेजोऽवकीर्णिनः ॥ १२१ ॥

અવકીર્ણીવ્રતીનું વેદાધ્યયન આદિનું જે તેજ હોય, તે ઇન્દ્ર, વાયુ બૃહસ્પતિ તથા અગ્નિ એ ચારમાં ચાલ્યું જાય છે.

एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम्।
सप्तागारांश्चरेद्भैक्षं स्वकर्म परिकीर्तयन् ॥ १२२ ॥

આ અવકીર્ણ પાતક લાગે ત્યારે તે અવકીર્ણીએ ગધેડાનું ચામડું ઓઢી, પોતાના પાપનો ઢંઢેરો કરતાં સાત ઘેરથી ભિક્ષા માગવી. ૧૨૨

तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयन्नेककालिकम्।
उपस्पृशंस्त्रिषवणं त्वब्देन स विशुद्ध्यति ॥ १२३ ॥

તે ઘરોથી મળેલી ભિક્ષા વડે તેણે એક વેળા ભોજન કરવું અને રોજ ત્રણવાર સ્નાન કરતા રહેવું. આમ તે એક વર્ષમાં વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૨૩

જાતિભ્રંશકરનું પ્રાયશ્ચિત—

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वाऽन्यतममिच्छया।
चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ १२४ ॥

કોઈ જાતિભ્રંશકર પાપ ઇચ્છાપૂર્વક કરાય, તો તે કરનારે સાંતપનવ્રત કરવું. તે પાપ જો અજાણતાં થઈ જાય, તો તેણે પ્રાજાપત્યવ્રત કરવું. ૧૨૪

સંકરીકરણ, મલિનીકરણ તથા અપાત્રીકરણનું પ્રાયશ્ચિત—

संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् ।
मलिनीकरणीयेषु तप्तः स्याद्यावकैस्त्र्यहम् ॥ १२५ ॥

સંકરીકરણ અને અપાત્રીકરણ એ પાપોમાંથી કોઈ પાપ કર્યું હોય, તો શુદ્ધિ માટે એક માસ ચાંદ્રાયણવ્રત કરવું. જો મલિનીકરણ પાપોમાંનું કોઈ પાપ કર્યું હોય, તો ત્રણ દહાડા સુધી જવની ઉકાળેલી રાબ પીવી. ૧૨૫

ક્ષત્રિયાદિ વર્ણની હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત—

तुरीयो ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियस्य वधे स्मृतः ।
वैश्येऽष्टमांशो वृत्तस्थे शूद्रे ज्ञेयस्तु षोडशः ॥ १२६ ॥

ક્ષત્રિયના વધ સંબંધમાં બ્રહ્મહત્યાના પ્રાયશ્ચિત્તના ચોથા ભાગ (ત્રણ વર્ષ)નું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યુ છે. વૈશ્યના વધ સંબંધમાં તે તેના આઠમા ભાગ (દોઢ વર્ષ)નું છે, ત્યારે વ્રતસ્થ શૂદ્રના વધ સંબંધમાં તે તેના સોળમા ભાગ (નવ માસ) નું જાણવું. ૧૨૬

अकामतस्तु राजन्यं विनिपात्य द्विजोत्तमः ।
वृषभैकसहस्रा गा दद्यात्सुचरितव्रतः ॥ १२७ ॥

જે દ્વિજવર વગર ઇરાદે ક્ષત્રિયનો વધ કરે, તેણે સારી રીતે પ્રાયશ્ચિત્તવ્રત આચરી એક બળદ અને એક હજાર ગાયો દાનમાં આપવાં ૧૨૭

त्र्यब्दं चरेद्वा नियतो जटी ब्रह्महणो व्रतम् ।
वसन्दूरतरे ग्रामाद्वृक्षमूलनिकेतनः ॥ १२८ ॥

[illegible] ॥ १२९ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ १३० ॥

[illegible]

સાપને મારીને બ્રાહ્મણે લોઢાનો અણિદાર સળિયો દાનમાં આપવો. પંઢને મારીને તેણે એક ભાર પરાળ અથવા એક માસો સીસું દાન કરવું. ૧૩૩.

घृतकुम्भं वराहे तु तिलद्रोणं च तित्तिरौ।
शुके द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायणम्॥ १३४॥

વરાહને મારીને ઘીનો એક ઘાડવો, તેતરને મારીને દ્રોણ-ભાર તલ, પોપટને મારીને બે વરસનો વાછરડો અને ક્રૌંચને મારીને ત્રણ વરસનો વાછરડો એમ દાન આપવાં. ૧૩૪

हत्वा हंसं बलाकां च बकं बर्हिणमेव च।
वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद्ब्राह्मणाय गाम्॥ १३५॥

હંસ, બગલી, બગલો, મોર, વાંદરો, બાજ અને ભાસ એમાંથી કોઇને મારીને બ્રાહ્મણને ગાય આપવી. ૧૩૫

वासो दद्याद्धयं हत्वा पञ्च नीलान्वृषान्गजम्।
अजमेषावनड्वाहं खरं हत्वैकहायनम्॥ १३६॥

ઘોડાને મારીને વસ્ત્રદાન કરવું, હાથીને મારીને પાંચ નીલ બળદો દાન કરવા, મેઢાંબકરાંને મારીને એક બળદનું દાન આપવું અને ગધેડાને મારીને એક વર્ષનો વાછરડો દાનમાં આપવો. ૧૩૬

क्रव्यादांस्तु मृगान्हत्वा धेनुं दद्यात्पयस्विनीम्।
अक्रव्यादान्वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम्॥ १३७॥

માંસાહારી પશુઓને મારી એક દૂધ દેતી ગાયનું દાન કરવું, માંસ ન ખાનારાં પશુઓને મારી વાછરડી દાનમાં આપવી અને ઊંટને મારીને એક એક રતી સોનાનું દાન દેવું.

जीनकार्मुकबस्तावीन्पृथग्दद्याद्विशुद्धये ।
चतुर्णामपि वर्णानां नारीर्हत्वाऽनवस्थिताः ॥ १३८ ॥

ચારે વર્ણોની ભ્રષ્ટ સ્ત્રીઓને મારતાં વિશુદ્ધિ માટે વર્ણક્રમે મૃગચર્મ, ધનુષ, બકરો અને ઘેટું એ દાનમાં આપવાં.

[वर्णानामानुपूर्व्येण त्रयाणामविशेषतः ।
अमत्या च प्रमाप्य स्त्रीं शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણોની સ્ત્રીને અજાણતાં મારીને શૂદ્રની હત્યા પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.]

दानेन वधनिर्णेकं सर्पादीनामशक्नुवन् ।
एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥ १३९ ॥

સર્પાદિની હત્યાના પ્રાયશ્ચિત્ત સારુ જે બ્રાહ્મણ દાન કરવા અસમર્થ હોય, તે પાપશુદ્ધિ અર્થે એક એક કૃચ્છ્રવ્રત કરે.

अस्थिमतां तु सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।
पूर्णे चानस्यनस्थ्नां तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ १४० ॥

હાડકાંવાળા એક હજાર પ્રાણી માર્યાં હોય અને હાડકાં વિનાનાં એક ગાડું ભરીને પ્રાણી માર્યાં હોય, તો શૂદ્રની હત્યા પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૪૦

किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ १४१ ॥

હાડકાંવાળા જીવોને મારીને બ્રાહ્મણને કંઇક તો દાન કરવું જ. હાડકાંવિનાના જીવોની હિંસામાં પ્રાણાયામથી શુદ્ધ થવાય છે. ૧૪૧

फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।
गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥ १४२ ॥

ફળાઉ ઝાડોને, ગુચ્છોને, વેલાઓને, લતાઓને તેમજ ફૂલવાળી વેલીઓને છેદી હોય, તો સો ઋચાનો જપ કરવો.

अन्नाद्यजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः ।
फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राशो विशोधनम् ॥ १४३ ॥

અનાજમાં, રસમાં, ફ્લમાં અને ફૂલમાં થતા જીવોની હિંસા થાય, તો કેવળ ઘીનું પ્રાશન કરવાથી શુદ્ધિ મેળવાય છે.

कृष्टजानामोषधीनां जातानां च स्वयं वने ।
वृथालम्भेऽनुगच्छेद्गां दिनमेकं पयोव्रतः ॥ १४४ ॥

ખેતીથી થયેલી તથા વનમાં આપોઆપ થઈ આવેલી ઔષધિઓને જો નિરર્થક કાપવામાં આવે, તો એક દિવસ માત્ર દૂધ પીને રહેવું અને ગાયની પાછળ ફરવું. ૧૪૪

एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनो हिंसासमुद्भवम् ।
ज्ञानाज्ञानकृतं कृत्स्नं शृणुतानाद्यभक्षणे ॥ १४५ ॥

જાણ્યે-અજાણ્યે હિંસા કરવાને લીધે જે કંઇ પાપ થયું હોય, તે ઉપરનાં વ્રતોથી દૂર કરવામાં આવે. હવે અભક્ષ્ય ભક્ષણ સંબંધી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત સાંભળો. ૧૪૫

અભક્ષ્ય ભક્ષણનું અને અપેયપાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત—

अज्ञानाद्वारुणीं पीत्वा संस्कारेणैव शुद्ध्यति ।
मतिपूर्वमनिर्देश्यं प्राणान्तिकमिति स्थितिः ॥ १४६ ॥

વારુણી નામે મદિરા અજાણ્યે પીધી હોય, તો ફરી સંસ્કાર કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. પણ જાણીજોઈને તે પીવામાં આવી હોય, તો પ્રાણાન્તિક પ્રાયશ્ચિત્ત સિવાયનું આગમ કહ્યું પ્રાયશ્ચિત કરવું, એવી ધર્મમર્યાદા છે. ૧૪૬

अपः सुराभाजनस्था मद्यभाण्डस्थितास्तथा ।
पञ्चरात्रं पिबेत्पीत्वा शङ्खपुष्पीशृतं पयः ॥ १४७ ॥

સુરાના કે મદ્યના વાસણમાં રહેલું પાણી પીધું હોય, તો પાંચ રાત્રિ સુધી તેણે શંખાવલી સાથે વાટેલું પાણી પીવું.

स्पृष्ट्वा दत्त्वा च मदिरां विधिवत्प्रतिगृह्य च ।
शूद्रोच्छिष्टाश्च पीत्वापः कुशवारि पिबेत्त्र्यहम् ॥ १४८ ॥

જે મદિરાને અડ્યો હોય, જેણે તે આપી હોય અને જેણે તે વિધિપૂર્વક સ્વીકારી હોય, તેમજ જેણે શૂદ્રનું ઉચ્છિષ્ટ પાણી પીધું હોય, તેણે ત્રણ રાત સુધી દર્ભ સાથેનું પાણી પીવું.

ब्राह्मणस्तु सुरापस्य गन्धमाघ्राय सोमपः ।
प्राणानप्सु त्रिरायम्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ १४९ ॥

સોમપાન કરનારો બ્રાહ્મણ જો સુરા પીનારની વાસ લે, તો તે પાણીમાં રહી ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાથી તેમજ ઘીનું પ્રાશન કરવાથી વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૪૯

अज्ञानात्प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ १५० ॥

ત્રણે દ્વિજવર્ણોનો કોઈ માણસ નરક, મૂત્ર અને સુરાના સ્પર્શવાળી કોઈ ચીજને અજ્ઞાનમાં ખાય, તો તેને ફરી ઉપનયનસંસ્કાર કરવા ઘટે છે. ૧૫૦

वपनं मेखलादण्डौ भैक्षचर्या व्रतानि च ।
निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ १५१ ॥

દ્વિજોનાં ફરીનાં સંસ્કારકર્મોમાં મુંડન, મેખલાબંધન, દંડધારણ, ભિક્ષાચરણ તથા વ્રતો એ કંઈ કરવાં નહિ. ૧૫૧

अभोज्यानां तु भुक्त्वाऽन्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव च।
जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान्पिबेत्॥ १५२॥

અયોગ્યનુ ભોજન જમીને, સ્ત્રી તેમજ શૂદ્રનું ઉચ્છિષ્ટ ખાઇને અને અભક્ષ્ય માંસાહાર કરીને સાત રાત્રિ સુધી જવનો સાથવો પીવો. ૧૫૨

शुक्तानि च कषायांश्च पीत्वा मेध्यान्यपि द्विजः।
तावद्भवत्यप्रयतो यावत्तन्न व्रजत्यधः॥ १५३॥

આથાઓ અને શુદ્ધ કવાથો પીધા પછી, માણસ ત્યાં સુધી અશુદ્ધ રહે છે જ્યાં સુધી તે પદાર્થો પચીને નીચે ન જાય.

विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः।
प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥ १५४॥

ગાય, ભૂંડ, ગધેડાં, ઊંટ, શિયાળ, વાંદરાં અને કાગડાંનાં મળમૂત્રને જે દ્વિજ આરોગે, તેણે ચાંદ્રાયણ વ્રત આચરવું.

शुष्काणि भुक्त्वा मांसानि भौमानि कवकानि च।
अज्ञातं चैव सूनास्थमेतदेव व्रतं चरेत्॥ १५५॥

સૂકાં માંસ, જમીનમાં થતા બિલાડીના ટોપ આદિ, અજાણ્યાં માંસ, તેમજ કસાઇખાનામાંનું માંસ એ ખાનારે પણ તેજ ચાંદ્રાયણવ્રત કરવું. ૧૫૫

क्रव्यादसूकरोष्ट्राणां कुक्कुटानां च भक्षणे।
नरकाकखराणां च तप्तकृच्छ्रं विशोधनम्॥ १५६॥

કાચું માંસ ખાનાર પ્રાણીઓ, સૂવરો, ઊંટો, કૂકડાં, માણસો, કાગડાઓ અને ગધેડાં, એમનું માંસ ખાઇને શુદ્ધિ માટે તપ્તકૃચ્છ્રવ્રત કરવું. ૧૫૬

मासिकान्नं तु योऽश्नीयादसमावर्तको द्विजः ।
स त्रीण्यहान्युपवसेदेकाहं चोदके वसेत् ॥ १५७ ॥

સમાવર્તન ન પામેલો દ્વિજ જો માસિયાનું ભોજન લે, તો તેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા અને એક દિવસ પાણીમાં રહેવું. ૧૫૭

ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधु मांसं कथंचन ।
स कृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ १५८ ॥

જે બ્રહ્મચારી ક્યારેય મદ્ય અને માંસ જમે, તેણે પ્રાજાપત્ય વ્રત કરીને શેષ વ્રતની સમાપ્તિ કરવી. ૧૫૮

बिडालकाकाखूच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च ।
केशकीटावपन्नं च पिबेद्ब्रह्मसुवर्चलाम् ॥ १५९ ॥

બિલાડાં, કાગડા, ઉંદર, કૂતરાં અને નોળિયા એમનું એંઠેલું તથા વાળ તેમજ કીડા પડેલું અન્ન ખાવામાં આવતાં બ્રહ્મસુવર્ચલા (બ્રાહ્મી)નો કાઢો પીવો. ૧૫૯

अभोज्यमन्नं नात्तव्यमात्मनः शुद्धिमिच्छता ।
अज्ञानभुक्तं तूत्तार्यं शोध्यं वाप्याशु शोधनैः ॥ १६० ॥

પોતાની શુદ્ધિ ઇચ્છનાર માણસે અભોજ્ય અન્ન જમવું નહિ. અજ્ઞાનમાં તે ખવાઈ ગયું હોય, તો ઊલટી કરીને કાઢી નાખવું અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત વડે તરત શુદ્ધિ કરવી. ૧૬૦

एषोऽनाद्यादनस्योक्तो व्रतानां विविधो विधिः ।
स्तेयदोषापहर्तॄणां व्रतानां श्रूयतां विधिः ॥ १६१ ॥

અનાદ્ય ભોજન ખાનારનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનો આ વિવિધ વિધિ કહ્યો. હવે ચોરીના દોષને હરનારાં પ્રાયશ્ચિત્તોનો વિધિ સાંભળો. ૧૬૧

—ચોરીનાં પ્રાયશ્ચિત્ત—

धान्यान्नधनचौर्याणि कृत्वा कामाद्द्विजोत्तमः ।
स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुद्ध्यति ॥ १६२ ॥

જે બ્રાહ્મણ પોતાની નાતવાળાના ઘરથી ધાન્ય, અન્ન અને ધનની ઈચ્છાપૂર્વક ચોરી કરે, તે એક વર્ષ સુધી પ્રાજાપત્ય વ્રત કરીને શુદ્ધ થાય છે. ૧૬૨

मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
कूपवापीजलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १६३ ॥

જે માણસ, સ્ત્રી, ખેતર અને ઘરનું હરણ કરે, અથવા કૂવા અને વાવનાં પાણી ચોરે, તેને માટે ચાંદ્રાયણવ્રત કહ્યું છે.

द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वान्यवेश्मतः ।
चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥ १६४ ॥

પારકાના ઘરમાંથી ઓછી કિંમતનાં દ્રવ્યોની ચોરી કરી હોય, તો તે પદાર્થો મૂળ ધણીને પાછા આપવા અને પોતે આત્મશુદ્ધિ માટે સાંતપન કૃચ્છ્ર આચરવું. ૧૬૪

भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च ।
पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ १६५ ॥

લાડુ વગેરે ભક્ષ્યો અને ખીર આદિ ભોજ્યો, વાહન, શય્યા, આસન, ફૂલ, મૂળ અને ફળ એટલાંની ચોરીમાં પંચગવ્ય (ગાયનાં દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર અને છાણ)નું આશન કરી વિશુદ્ધ થવાય. ૧૬૫

तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ।
चेलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १६६ ॥

ઘાસ, લાકડાં, ઝાડ, સૂકાં અન્ન, ગોળ, વસ્ત્ર, ચામડાં અને માંસ, એની ચોરી કરી હોય, તો ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરવા. ૧૬૬

मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।
अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नता ॥ १६७ ॥

મણિ, મોતી, પરવાળાં, તાંબુ, રૂપું, લોઢું, કાંસું અને પથ્થર એટલાંની ચોરીમાં બાર દિવસ સુધી કણકી ખાવી. ૧૬૭

कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।
पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ॥ १६८ ॥

કપાસ, રેશમ, ઊન, બે ખરીનાં અને એક ખરીનાં પશુઓ, પક્ષીઓ, સુગંધી પદાર્થો, ઔષધિઓ, તેમજ દોરડાં [illegible] એની જે ચોરી કરે, તેણે ત્રણ દિવસ સુધી માત્ર દૂધ પીને રહેવું. ૧૬૮

पैतृष्वसेयीं भगिनीं स्वस्त्रीयां मातुरेव च ।
मातुश्च भ्रातुस्तनयां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७१ ॥

જે ફોઈયાત, માસિયાત અને મોસાળ બહેન સાથે ગમનાગમન કરે, તેણે ચાંદ્રાયણ વ્રત આચરવું. ૧૭૧

एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् ।
ज्ञातित्वेनानुपेयास्ताः पतति ह्युपयन्नधः ॥ १७२ ॥

બુદ્ધિમાન માણસે એ ત્રણને પત્ની તરીકે સ્વીકારવી નહિ; બંધુભાવને કારણે તેમની સાથે વિવાહ યોગ્ય નહિ; તેમને જે પરણે છે, તે અધોગતિને પામે છે. ૧૭૨

अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु ।
रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ १७३ ॥

જે પુરુષ મનુષ્યેતર યોનિમાં, રજસ્વલા સ્ત્રીઓમાં, યોનિ સિવાયનાં અંગોમાં અને જલમાં વીર્યપાત કરે છે, તેણે સાંતપન વ્રત આચરવું. ૧૭૩

मैथुनं तु समासेव्य पुंसि योषिति वा द्विजः ।
गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७४ ॥

બળદગાડીમાં, જળમાં અને દિવસે જે દ્વિજ સ્ત્રી સાથે કે પુરુષ સાથે મૈથુન કરે, તેણે વસ્ત્ર સાથે સ્નાન કરવું. ૧૭૪

चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु गच्छति ॥ १७५ ॥

જે બ્રાહ્મણ અજ્ઞાનમાં ચંડાળણ કે અંત્યજ સ્ત્રીનો સંગ કરે, તેમનું અન્ન જમે અને તેમની પાસેથી દાન લે, તે પતિત થાય છે. તે જો જાણીબૂજીને એ કાર્યો કરે, તો તે ચંડાળ અને અંત્યજ સમાન થાય છે. ૧૭૫

विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि ।
यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्व्रतम् ॥ १७६ ॥

વ્યભિચારથી ભ્રષ્ટ થયેલી સ્ત્રીને સ્વામીએ એક ઘરમાં કબજે રાખવી અને પુરુષ જે પરસ્ત્રીગમન કરે ત્યારે તેણે જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે, તે તે સ્ત્રી પાસે કરાવવું. ૧૭૬

सा चेत्पुनः प्रदुष्येत्तु सदृशेनोपयन्त्रिता ।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तदस्याः पावनं स्मृतम् ॥ १७७ ॥

તે સ્ત્રી જો સજાતિ પુરુષની સેટી ફરી ભ્રષ્ટ થાય, તો તેની શુદ્ધિ માટે ચાંદ્રાયણવ્રત કહ્યું છે. ૧૭૭

[ब्राह्मणक्षत्रियविशां स्त्रियः शूद्रेऽपसङ्गताः ।
अप्रजाता विशुध्येयुः प्रायश्चित्तेन नेतराः ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની સ્ત્રીઓ શૂદ્ર સાથે સંગ પામી હોય, પણ તેમને જો ગર્ભ ન રહ્યો હોય, તો તેઓ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય છે—ગર્ભ પામેલી સ્ત્રીઓ એ રીતે શુદ્ધ ન થાય.]

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः ।
तद्भैक्ष्यभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ १७८ ॥

દ્વિજને વૃષલીના એક રાતના સંગથી જે પાપ લાગે છે, તે ત્રણ વર્ષ સુધી ભિક્ષા માગી જમવાથી તથા નિત્ય ગાયત્રીજપ કરવાથી દૂર થાય છે. ૧૭૮

एषा पापकृतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः ।
पतितैः संप्रयुक्तानामिमाः शृणुत निष्कृतीः ॥ १७९ ॥

આ ચારેના પાપ કરનારાઓના સંબંધમાં આ પ્રાયશ્ચિત્ત

રહ્યાં. હવે પતિતો સાથેના સંસર્ગ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તો સાંભળો. ૧૭૯

સંસર્ગી ક્યારે પતિત થાય છે—

संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।
याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानासनाशनात् ॥ १८० ॥

પતિત સાથે એક વર્ષ સુધી વાહન, આસન અને ભોજનમાં સહચાર રાખનારો પતિત થાય છે, પણ તેની સાથે યજ્ઞ કરાવવાનો, વેદ ભણાવવાનો તથા લગ્નસંબંધ રાખવાનો આચાર રાખનારો તો તુરતજ પતિત થાય છે. ૧૮૦

સંસર્ગીએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું—

यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ।
स तस्यैव व्रतं कुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ॥ १८१ ॥

જે માણસ એ પતિતોમાંથી જેની સાથે સંસર્ગ પામે, તે માણસે તે સંસર્ગથી શુદ્ધ થવા સારુ તે તે પતિત માટેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૮૧

કાળે વડે સ્નાનનો વિધિ—

पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः ।
निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञात्यृत्विग्गुरुसंनिधौ ॥ १८२ ॥

પતિતના સપિંડીઓએ તથા બાંધવોએ નિન્દિત દિવસે સાંજે ગામબહાર, જ્ઞાતિજનો, ઋત્વિજો તથા ગુરુજનો સમક્ષ તે પતિતના જીવતાંજ તેની ઉદકક્રિયા કરવી. ૧૮૨

दासी घटमपां पूर्णं पर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ।
अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचं बान्धवैः सह ॥ १८३ ॥

દાસીએ પાણીથી ભર્યા ઘડાને તે પ્રેત હોય તેમ પગથી ફોડી નાખવો અને પતિતના સપિંડીઓ બાંધવો સાથે એક રાત્રિદિવસનું સૂતક પાળે. ૧૮૩

निवर्तेरंश्च तस्मात्तु संभाषणसहासने।
दायाद्यस्य प्रदानं च यात्रा चैव हि लौकिकी॥ १८४॥

તેઓ તે પતિત સાથે સંભાષણ ન કરે, તેની સાથે ન બેસે, તેને વારસાભાગ ન આપે, તેમજ તેની સાથે લૌકિક વહેવાર ન રાખે. ૧૮૪

ज्येष्ठता च निवर्तेत ज्येष्ठावाप्यं च यद्धनम्।
ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः॥ १८५॥

તે પતિતને મોટાપણું ન આપવું અને તેને મોટા તરીકેના ઉદ્ધારનું ધન આપવું નહિ, મોટા ભાઈ તરીકેનો ભાગ જે હોય તે તેને ન અપાય; પણ તેના અધિક ગુણવાન નાના ભાઈને આપવામાં આવે. ૧૮૫

प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकुम्भमपां नवम्।
तेनैव सार्धं प्रास्येयुः स्नात्वा पुण्ये जलाशये॥ १८६॥

પણ એ પતિત જો પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, તો સપિંડીઓ તથા બાંધવોએ તેની સાથે પવિત્ર જલાશય ઉપર જઈ સ્નાન કરવું અને પાણીનો ભરેલો નવો ઘડો તેમાં નાખવો. ૧૮૬

स त्वप्सु तं घटं प्रास्य प्रविश्य भवनं स्वकम्।
सर्वाणि ज्ञातिकार्याणि यथापूर्वं समाचरेत्॥ १८७॥

તે પતિત તે ઘડાને પાણીમાં નાખીને પોતાને ઘેર આવે ને પોતાનાં સર્વ જ્ઞાતિકાર્યો પૂર્વની જેમ કરે. ૧૮૭

एतदेव विधिं कुर्याद्योषित्सु पतितास्वपि।
वस्त्रान्नपानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके॥ १८८॥

પતિત થયેલી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં પણ આ વિધિ કરવો. તેમને વસ્ત્ર તથા ખાનપાન આપવાં અને પોતાના ઘરની પાસે એકાંતવાસ આપવો. ૧૮૮

एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं किंचित्सहाचरेत्।
कृतनिर्णेजनांश्चैव न जुगुप्सेत कर्हिचित्॥ १८९॥

પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય એવા પાપીઓ સાથે કશોય વ્યવહારસંબંધ ન રાખવો; તેમ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તેવાઓની ક્યારેય નિંદા કરવી નહિ. ૧૮૯

बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः।
शरणागतहन्तॄंश्च स्त्रीहन्तॄंश्च न संवसेत्॥ १९०॥

બાલહત્યા કરનારાઓ, કૃતઘ્નો, શરણે આવેલાઓને હણનારાઓ, તેમજ સ્ત્રીહત્યારાઓ—એ પ્રાયશ્ચિત્ત વડે શુદ્ધ થાય તો પણ તેમની સાથે સહવાસ કરવો નહિ ૧૯૦

येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि।
तांश्चारयित्वा त्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत्॥ १९१॥

જે દ્વિજોને યથાકાલે યથાવિધિ ગાયત્રી ઉપદેશ અપાયો હોય નહિ, તેમને ત્રણ પ્રાજાપત્ય કરાવીને યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કાર કરવો. ૧૯૧

प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः।
ब्रह्मणा च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत्॥ १९२॥

અન્ય કર્મોમાં રહેલા જે દ્વિજો પ્રાયશ્ચિત્ત ઇચ્છતા હોય

અને જેઓ વેદથી ત્યજાયેલા હોય, તેમને પણ આજ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું. ૧૯૨

यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।
तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जप्येन तपसैव च ॥ १९३ ॥

જે બ્રાહ્મણો નિંદિત કર્મથી ધન રળે છે, તેઓ તે ધનનો ત્યાગ કરીને તેમજ જપ અને તપ કરીને શુદ્ધ થાય છે. ૧૯૩

जपित्वा त्रीणि सावित्र्याः सहस्राणि समाहितः ।
मासं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥ १९४॥

અયોગ્યનું દાન લીધું હોય તો તે પુરુષે, સાવધાનચિત્તે ત્રણ હજાર ગાયત્રીનો જપ કરવો અને એક મહિનો ગાયની કોઢમાં રહી દૂધ પીને રહેવું; આમ તે પાપમુક્ત થાય છે. ૧૯૪

उपवासकृशं तं तु गोव्रजात्पुनरागतम् ।
प्रणतं प्रति पृच्छेयुः साम्यं सौम्येच्छसीति किम् ॥१९५॥

ઉપવાસથી દૂબળા થયેલા અને ગાયની કોઢમાંથી આવેલા તે વિનમ્રને બ્રાહ્મણોએ પૂછવું—'હે સૌમ્ય ! તું અમારી સાથે બરાબરી ઇચ્છે છે ને ?' ૧૯૫

सत्यमुक्त्वा तु विप्रेषु विकिरेद्यवसं गवाम् ।
गोभिः प्रवर्तिते तीर्थे कुर्युस्तस्य परिग्रहम् ॥ १९६ ॥

તેણે બ્રાહ્મણોને 'હા સત્ય છે' એમ કહી ગાયને ઘાસ નીરવું અને બ્રાહ્મણોએ ગાયની પગવાટના પવિત્ર તીર્થમાં તેનો સ્વીકાર કરવો. ૧૯૬

व्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च ।
अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १९७ ॥

વ્રાત્યોને યજ્ઞ કરાવીને, માતપિતા સિવાયના નિષિદ્ધોની ઉત્તરક્રિયા કરીને, મારણક્રિયા કરીને, તેમજ અહીન નામનો યાગ કરીને જે પાપ લાગે, તે ત્રણ પ્રાજાપત્ય વ્રત કરવાથી દૂર થાય છે. ૧૯૭

शरणागतं परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विजः।
संवत्सरं यवाहारस्तत्पापमपमेधति ॥ १९८ ॥

જે દ્વિજ શરણાગતનો ત્યાગ કરે છે અને અનધિકારીઓ-ને વેદ ભણાવે છે. તે એક વર્ષ સુધી જવનો આહાર રાખીને પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૯૮

श्वसृगालखरैर्दष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्भिरेव च।
नराश्वोष्ट्रवराहैश्च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ १९९ ॥

જેને ગામનું કૂતરું, શિયાળ, ગધેડું, માણસ, ઘોડું, ઊંટ, ડુક્કર કે માંસાહારી પશુ કરડે, તે પ્રાણાયામ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૯૯

[शुनाघ्रातोपलीढस्य दन्तैर्विदलितस्य च।
अद्भिः प्रक्षालनं प्रोक्तमग्निना चोपचूलनम् ॥

જે માંસને કૂતરાએ સૂંઘ્યું હોય, ચાટ્યું હોય કે દાંતે કરડ્યું હોય, તેને પાણીથી ધોઈ અગ્નિથી ઉકાળવું, એમ કહ્યું છે.]

षष्ठान्नकालता मासं संहिताजप एव वा।
होमाश्च सकला नित्यमपाङ्क्त्यानां विशोधनम् ॥२००॥

જે પંક્તિબાહ્ય છે તેણે એક માસ સુધી છઠ્ઠી છઠ્ઠી વેળે કાળે ભોજન કરવું. વેદસંહિતાનો નિત્ય પાઠ કરવો, અથવા

देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा વગેરે આઠ સાકલમંત્રોથી હોમ કરવા. એ તેમની શુદ્ધિ છે. ૨૦૦

उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं तु कामतः।
स्नात्वा तु विप्रो दिग्वासा प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ २०१ ॥

જે બ્રાહ્મણ ઇચ્છાપૂર્વક ઊંટ–ગધેડાની સવારી કરે અથવા જે નાગો નાગો નાહે તે પ્રાણાયામ કરીને શુદ્ધ થાય છે.

विनाऽद्भिरप्सु वाऽप्यार्तः शारीरं संनिवेश्य च।
सचैलो बहिराप्लुत्य गामालभ्य विशुद्ध्यति ॥ २०२ ॥

રોગી હોય તો પણ, જે વગર પાણીએ કે પાણીમાં શરીરનાં મળમૂત્રનું વિસર્જન કરે છે, તે તે બહાર આવીને સવસ્ત્ર સ્નાન કરે અને જળમાંથી બહાર આવીને ગાયને સ્પર્શે તો તેથી તે શુદ્ધ થાય છે. ૨૦૨

वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे।
स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ २०३ ॥

જેણે વેદોક્ત નિત્ય કર્મોનો ત્યાગ કર્યો હોય અને જેણે સ્નાતકના વ્રતનો લોપ કર્યો હોય, તેને માટે એક દિવસનો ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત છે. ૨૦૩

हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः।
स्नात्वानश्नन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥ २०४ ॥

બ્રાહ્મણને હુંકાર અને શ્રેષ્ઠને તુંકાર કર્યો હોય, તો તે દિવસે સ્નાન કરી, ઉપવાસ રાખી, તેમને વંદનાપૂર્વક પ્રસન્ન કરવા. ૨૦૪

ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वाबध्य वाससा।
विवादे वा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ २०५ ॥

બ્રાહ્મણને તણખલાથીયે માર્યો હોય, અથવા તેને ગળે લૂગડાથી બાંધ્યો હોય. અથવા વિવાદમાં તેને હરાવ્યો હોય, તો તેને પગે લાગીને પ્રસન્ન કરવો. ૨૦૫

अवगूर्य त्वब्दशतं सहस्रमभिहत्य च ।
जिघांसया ब्राह्मणस्य नरकं प्रतिपद्यते ॥ २०६ ॥

બ્રાહ્મણને મારવા માટે લાકડી ઉગામીને માણસને સો વર્ષ સુધીનો અને તેને મારીને હજાર વરસ સુધીનો નરકવાસ મળે છે. ૨૦૬

शोणितं यावतः पांसून्संगृह्णाति महीतले ।
तावन्त्यब्दसहस्राणि तत्कर्ता नरके वसेत् ॥ २०७ ॥

બ્રાહ્મણનું લોહી પૃથ્વીતલના જેટલા રજકણોને ભીંજવે છે તેટલાં હજાર વરસો સુધી તે કર્મનો કરનારો નરકવાસ સેવે છે.

अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥ २०८ ॥

બ્રાહ્મણને મારવા સારુ લાકડી ઉગામી હોય, તો પ્રાજાપત્યવ્રત કરવું, તેને લાકડી મારી હોય તો અતિકૃચ્છ્ર વ્રત કરવું; અને તેને લોહી કાઢ્યું હોય તો કૃચ્છ્ર અને અતિકૃચ્છ્ર બન્ને વ્રતો કરવાં ૨૦૮

अनुक्तनिष्कृतीनां तु पापानामपनुत्तये ।
शक्तिं चावेक्ष्य पापं च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ २०९ ॥

જે પાપોની શુદ્ધિ સારુ પ્રાયશ્ચિત્તો ન [illegible] હોય તે માટે શક્તિ જોઈને તથા પાપ તપાસીને પ્રાયશ્ચિત્ત [illegible] કરવી. ૨૦૯

यैरभ्युपायैरेनांसि मानवो व्यपकर्षति।
तान्वोऽभ्युपायान्वक्ष्यामि देवर्षिपितृसेवितान्॥ २१०॥

માણસો જે વ્રતઉપાયોથી પાપોને દૂર કરે છે, તે દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓએ સેવેલા વ્રતોપાયો વિશે હું તમને કહીશ. ૨૧૦

વ્રતો—

त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम्।
त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विजः॥ २११॥

પ્રાજાપત્ય વ્રત આચરનારા દ્વિજે ત્રણ દિવસ સવારે અને ત્રણ દિવસ સાંજે તથા ત્રણ દિવસ માગ્યા વિના મળેલું ભોજન લેવું, તેમજ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. ૨૧૧

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिः सर्पिः कुशोदकम्।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम्॥ २१२॥

એક દિવસ ગાયનું મૂતર, ગાયનું છાણ, તેનું દૂધ, તેનું દહીં, તેનું ઘી તથા દર્ભનું જલ એનુંજ ભેગું ભોજન કરવું અને બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો: આને સાંતપન કૃચ્છ્ર કહ્યું છે. ૨૧૨

एकैकं ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत्।
त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन्द्विजः॥ २१३॥

અતિકૃચ્છ્ર આચરતા દ્વિજે પહેલા ત્રણ દિવસે મધ્યાહ્નને, બીજા ત્રણ દિવસ સાંજે અને ત્રીજા ત્રણ દિવસ માગ્યા વિના એમ નવ દિવસ એકએક કોળિયો જમવું અને છેલ્લે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. ૨૧૩

तप्तकृच्छ्रं चरन्विप्रो जलक्षीरघृतानिलान्।
प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णान्सकृत्स्नायी समाहितः ॥ २१४ ॥

તપ્તકૃચ્છ્ર કરતા દ્વિજે સાવધાન ચિત્તે સ્નાન કરીને પહેલા ત્રણ દિવસ ઊનું પાણી પીવું, બીજા ત્રણ દિવસ ઊનું દૂધ લેવુ અને ત્રીજા ત્રણ દિવસ ઊનું ઘી ચાટવું અને છેલ્લા ત્રણ દિવસ વાયુભક્ષી (ઉપવાસી) રહેવું. ૨૧૪

[अपां पिबेच्च त्रिपलं पलमेकं च सर्पिषः।
पयः पिबेत्तु त्रिपलं त्रिमात्रं चोक्तमानतः ॥

એણે કહ્યા માપ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ત્રણ ત્રણ પલ પાણી પીવું, ત્રણ દિવસ એક એક પલ ઘી પીવુ અને ત્રણ દિવસ ત્રણ ત્રણ પલ દૂધ પીવુ.]

यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम्।
पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः ॥ २१५ ॥

સાવધ રહી, મનને નિયમમાં રાખી, બાર દિવસ સુધી અનશન કરવું, એ સર્વ પાપોનુ નાશ કરનારું પરાક નામે કૃચ્છ્ર છે ૨૧૫

एकैकं ह्रासयेत्पिण्डं कृष्णे शुक्ले च वर्धयेत्।
उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ २१६ ॥

ભળકે, મધ્યાહ્નપોરે અને સાંજે એમ ત્રણવાર સ્નાન કરવુ તથા સુદમાં એક એક કોળિયો વધારતા જવુ અને વદમાં એક એક કોળિયો ઓછો કરતા રહેવુ, એને (પિપિલિકામધ્ય) ચાંદ્રાયણવ્રત કહ્યુ છે. ૨૧૬

एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेद्यवमध्यमे।
शुक्लपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ २१७ ॥

વમધ્યમ ચાંદ્રાયણવ્રત આચરનારા દ્વિજ સુખથી વ્રતા-
કરી, નિયમપરાયણ રહી, એજ સમગ્ર વિધિ આચરવો.

अष्टावष्टा समश्नीयात्पिण्डान्मध्यंदिने स्थिते।
नियतात्मा हविष्याशी यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ २१८ ॥

યતિચાંદ્રાયણવ્રત કરતા દ્વિજ જિતેન્દ્રિય રહીને હવિષ્યા-
ન્નના રોજ મધ્યાહ્નને આઠ આઠ ગ્રાસ ખાવા. ૨૧૮

चतुरः प्रातरश्नीयात्पिण्डान्विप्रः समाहितः।
चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥ २१९ ॥

સ્વસ્થચિત્ત બ્રાહ્મણ ચાર કોળિયા સવારે ખાય અને ચાર
સૂર્ય અસ્ત પામ્યે ખાય, તો તે શિશુચાંદ્રાયણવ્રત કહેવાય છે.

यथा कथंचित्पिण्डानां तिस्रोऽशीतीः समाहितः।
मासेनाश्नन्हविष्यस्य चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥२२०॥

જે દ્વિજ નિયમચિત્ત રહી, એક માસમાં હવિષ્યાન્નના
... બસો ચાલીશ કોળિયા ખાય છે, તે ચંદ્રના

...दित्या वसवश्चाचरन्व्रतम्।
...कुशलमोक्षाय मरुतश्च महर्षिभिः ॥ २२१ ॥

રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, મરુતો અને મહર્ષિઓએ સર્વ
અકુશલોથી છૂટવા માટે આ વ્રત આચર્યું છે. ૨૨૧

महाव्याहृतिभिर्होमः कर्तव्यः स्वयमन्वहम्।
अहिंसासत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥ २२२ ॥

વ્રત કરનારે રોજરોજ મહાવ્યાહૃતિઓથી હોમ કરવો
અને અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ તથા ઋજુતા રાખવાં. ૨૨૨

त्रिरह्नस्त्रिर्निशायां च सवासा जलमाविशेत् ।
स्त्रीशूद्रपतितांश्चैव नाभिभाषेत कर्हिचित् ॥ २२३ ॥

તેણે દિવસે અને રાતે ત્રણ ત્રણ વાર વસ્ત્ર સાથે જલમાં સ્નાન કરવું અને ક્યારેય સ્ત્રી, શૂદ્ર તથા પતિતો સાથે ભાષણ ન કરવું. ૨૨૩

स्थानासनाभ्यां विहरेदशक्तोऽधः शयीत वा ।
ब्रह्मचारी व्रती च स्याद्गुरुदेवद्विजार्चकः ॥ २२४ ॥

તેણે સ્થાન અને આસન સાથેજ ઊઠવું–બેસવું, અથવા અશક્ત હોય તો નીચે સૂવું. તેણે બ્રહ્મચારી અને વ્રતી રહેવું તેમજ ગુરુ, દેવ અને દ્વિજની અર્ચના કરવી. ૨૨૪

सावित्रीं च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
सर्वेष्वेव व्रतेष्वेवं प्रायश्चित्तार्थमादृतः ॥ २२५ ॥

તેણે શક્તિ અનુસાર નિત્ય ગાયત્રીજપ કરવો તથા અઘમર્ષણ આદિ પવિત્ર મંત્રો જપવા. પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થે સર્વ વ્રતોમાં આજ રીતે કરવું. ૨૨૫

एतैर्द्विजातयः शोध्या व्रतैराविष्कृतैनसः ।
अनाविष्कृतपापांस्तु मन्त्रैर्होमैश्च शोधयेत् ॥ २२६ ॥

જેમનાં પાપ પ્રસિદ્ધ થયાં હોય, એવા દ્વિજો આ વ્રતોથી શુદ્ધ થાય પણ જેમનાં પાપ પ્રકટ થયાં ન હોય તેમને મંત્રો અને હોમોથી શુદ્ધ કરાય. ૨૨૬

ख्यापनेनानुतापेन तपसाध्ययनेन च ।
पापकृन्मुच्यते पापात्तथा दानेन चापदि ॥ २२७ ॥

પાપ પ્રકટ કરવાથી, પશ્ચાત્તાપથી, તપથી, અધ્યયનથી અને આપત્કાળે દાનથી પણ પાપ કરનારો પાપથી મુક્ત થાય છે

यथा यथा नरोऽधर्मं स्वयं कृत्वानुभाषते ।
तथा तथा त्वचेवाहिस्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥ २२८ ॥

માણસ અધર્મ કરીને જેમ જેમ પોતાની મેળેજ તે પ્રકટ કરી દે છે, તેમ તેમ તે તે અધર્મથી મુક્ત થાય છે—માનો, સાપ કાંચળીથી છૂટે છે. ૨૨૮

यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति ।
तथा तथा शरीरं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥ २२९ ॥

તેનું મન જેમ જેમ પોતાના દુષ્કૃત્યને નિંદે છે, તેમતેમ તેનું શરીર તે તે અધર્મથી મુક્ત થાય છે. ૨૨૯

कृत्वा पापं हि संतप्य तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।
नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः ॥ २३० ॥

પાપ કરીને સંતાપ કરનારો માણસ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. 'આવું ફરી નહિ કરું' એમ નિવૃત્તિરૂપી નિશ્ચય કરવાથી તે પવિત્ર થાય છે. ૨૩૦

एवं संचिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् ।
मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यं शुभं कर्म समाचरेत् ॥ २३१ ॥

મરણ પછી કર્મનું ફલ આવું મળશે એમ મનથી વિચારીને માણસે મન, વાણી અને કાયાથી નિત્ય શુભ કર્મ આચરવું.

अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्कृत्वा कर्म विगर्हितम् ।
तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्द्वितीयं न समाचरेत् ॥ २३२ ॥

અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી નિંદિત કર્મ કર્યા પછી તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા ઇચ્છનારે ફરીને એવું બીજું કર્મ ન આચરવું.

ગુપ્ત પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત—

सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश ।
अपि भ्रूणहणं मासात्पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ २४८ ॥

જો રોજરોજ વ્યાહૃતિ અને ઓંકાર સાથે સોળ પ્રાણાયામ એક માસ સુધી કરવામાં આવે, તો ભ્રૂણહત્યારાને પણ તે શુદ્ધ કરે. ૨૪૮

कौत्सं जप्त्वाप इत्येतद्वासिष्ठं च प्रतीत्यृचम् ।
माहित्रं शुद्धवत्यश्च सुरापोऽपि विशुद्ध्यति ॥ २४९ ॥

કૌત્સઋષિ જેના દ્રષ્ટા છે તે 'अप नःशोशुचदघम्' એ સૂક્તનો, વસિષ્ઠ જેના દ્રષ્ટા છે તે 'प्रतिस्तोमेभिरुषसं' એ ઋચાનો, 'महित्रीणामवोऽस्तु' એ સૂક્તનો, તેમજ 'एतोन्विन्द्रं स्तवाम शुद्धम्' એ ત્રણ ઋચાઓનો જો એક માસ સુધી જપ કરવામાં આવે, તો તેથી સુરા પીનારોય શુદ્ધ થાય છે.

सकृज्जप्त्वास्य वामीयं शिवसंकल्पमेव च ।
अपहृत्य सुवर्णं तु क्षणाद्भवति निर्मलः ॥ २५० ॥

એક માસ સુધી 'अस्य वामस्य पलितस्य' એ સૂક્તનો તેમજ 'यज्जाग्रतो दूरमुदैति' એ શિવસંકલ્પ સૂક્તનો રોજ એકએક પાઠ કરવામાં આવે, તો તેથી સોનાની ચોરી કરનારો નિર્મલ થાય છે. ૨૫૦

हविष्यन्तीयमभ्यस्य न तमंह इतीति च ।
जपित्वा पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतल्पगः ॥ २५१ ॥

ગુરુપત્નીની સાથે ગમન કરનારો પાતકી 'हविष्पान्तमजरं स्वर्विदि' એ ઓગણીસ ઋચાઓનો, અથવા 'न तमंहो न

दुरितम्' એ આઠ ઋચાઓનો અથવા तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु એ સૂક્તનો, અથવા 'सहस्रशीर्षा पुरुषः' એ પૂરુષસૂક્તનો એક માસ સુધી જપ કરે, તો તે પાપથી તે મુક્ત થાય છે. ૨૫૧

एनसां स्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनम् ।
अवेत्यृचं जपेदब्दं यत्किंचेदमितीति वा ॥ २५२ ॥

સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ મહાપાતકોની શુદ્ધિ ઇચ્છતા માણસે 'अव ते हेळो वरुण नमोभिः' એ ઋચાનો, અથવા 'यत्किंचेदं वरुण दैव्ये जने' એ ઋચાનો અથવા તો 'शिवसंकल्पमस्तु' એ સૂક્તનો એક વરસ સુધી નિત્ય જપ કરવો. ૨૫૨

प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यं भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
जपंस्तरत्समन्दीयं पूयते मानवस्त्र्यहात् ॥ २५३ ॥

જેણે અયોગ્ય દાન લીધું હોય અથવા નિંદિત ભોજન કર્યું હોય, તે માણસ 'तरत्समन्दी धावति' એ ચાર ઋચાઓ જપવાથી ત્રણ દિવસમાં શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૩

सोमारौद्रं तु बह्वेना मासमभ्यस्य शुद्ध्यति ।
स्रवन्त्यामाचरन्स्नानमर्यम्णामिति च तृचम् ॥ २५४ ॥

અનેક પાપો કરનારો માણસ જો 'सोमारुद्रा धारयेथामसुर्यम्' એ ચાર ઋચાઓનો અથવા 'अर्यमणं वरुणं मित्रं च' એ ત્રણ ઋચાઓનો એક માસ સુધી સ્નાન કરીને નિત્ય અભ્યાસ કરે તો તે તે પાપોમાંથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૪

अब्दार्धमिन्द्रमित्येतदेनस्वी सप्तकं जपेत् ।
अप्रशस्तं तु कृत्वाप्सु मासमासीत भैक्षभुक् ॥ २५५ ॥

પાપી માણસ ૭ માસ સુધી 'इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निम्' એ સાત ઋચાઓનો જપ કરે. તેણે જલમાં અયોગ્ય ક્રિયા કરી હોય, તો તે એક માસ સુધી ભિક્ષા માગી જમે. ૨૫૫

मन्त्रैः शाकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः ।
सुगुर्वप्यपहन्त्येनो जप्त्वा वा नम इत्यृचम् ॥ २५६ ॥

'**देवकृतस्य**' વગેરે શાકલ હોમના મંત્રોથી દ્વિજ જો ઘી હોમે, તેમજ '**नमः इन्द्रश्च**' એ ઋચાનો એક વર્ષ સુધી જપ કરે, તો તેનું મહાપાપ દૂર થાય છે. ૨૫૬

महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्गाः समाहितः ।
अभ्यस्याब्दं पावमानीर्भैक्षाहारो विशुद्ध्यति ॥ २५७ ॥

મહાપાતકવાળો પુરુષ સાવધાનચિત્ત થઇ જો એક વર્ષ સુધી ભિક્ષાથી આહાર કરે, નિત્ય ગાયનું અનુગમન કરે, અને '**यः पावमानीरध्येति**' વગેરે પવમાન ઋચાઓનો અભ્યાસ કરે, તો તે તેથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૭

अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहिताम् ।
मुच्यते पातकैः सर्वैः पराकैः शोधितस्त्रिभिः ॥ २५८ ॥

ત્રણ પરાક વ્રતોથી શુદ્ધ થયેલો માણસ અરણ્યમાં પ્રયત્નપૂર્વક વેદસંહિતાનો ત્રણ વાર અભ્યાસ કરે, તો તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૨૫૮

त्र्यहं तूपवसेद्युक्तस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः ।
मुच्यते पातकैः सर्वैस्त्रिर्जपित्वाघमर्षणम् ॥ २५९ ॥

નિયમયુક્ત રહી, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી અને ત્રણ કાલ

પાણીમાં સ્નાન કરી જે 'ऋतं च सत्यं च' એ અઘમર્ષણ મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરે છે, તે બધાં પાપોથી છૂટે છે. ૨૫૯

यथाऽश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥ २६० ॥

સર્વ યજ્ઞોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અશ્વમેધ જેમ સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે, તેમ આ અઘમર્ષણ સૂક્ત સર્વ પાપોને દૂર કરી દે છે. ૨૬૦

हत्वा लोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपि यतस्ततः ।
ऋग्वेदं धारयन्विप्रो नैनः प्राप्नोति किञ्चन ॥ २६१ ॥

ઋગ્વેદને ધારણ કરનારો વિપ્ર કદી આ ત્રણે લોકોને હણે અને ગમે ત્યાંથી ભોજન કરે, તો પણ તેને કશુંય પાપ લાગતું નથી. ૨૬૧

ऋक्संहितां त्रिरभ्यस्य यजुषां वा समाहितः ।
साम्नां वा सरहस्यानां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २६२ ॥

જે સમચિત્ત મનુષ્ય ઋક્, યજુર્ અને સામ એ વેદોનો અથવા બ્રાહ્મણ તથા ઉપનિષદ્ સાથેની સામસંહિતાનો ત્રણ-વાર અભ્યાસ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૨૬૨

यथा महाह्रदं प्राप्य क्षिप्तं लोष्टं विनश्यति ।
तथा दुश्चरितं सर्वं वेदे त्रिवृति मज्जति ॥ २६३ ॥

જેમ મોટા ધરામાં નાખેલું માટીનું ઢેફું નાશ પામે છે, તેમ ત્રિવૃત્ વેદમાં સર્વ દુશ્ચરિતો ડૂબી જાય છે. ૨૬૩

ऋचो यजूंषि चान्यानि सामानि विविधानि च ।
एष ज्ञेयस्त्रिवृद्वेदो यो वेदैनं स वेदवित् ॥ २६४ ॥

ઋક્, યજુર્ અને સામ તથા એ ત્રણેનાં વિવિધ બ્રાહ્મણાદિ શાસ્ત્ર એને ત્રિવૃત્‌વેદ જાણવા. જે એ ત્રિવૃત્‌વેદને જાણે છે, તે વેદજ્ઞ છે. ૨૬૪

आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन्प्रतिष्ठिता ।
स गुह्योऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यस्तं वेद स वेदवित् ॥ २६५ ॥

જે ત્રણ અક્ષરવાળો (ૐ) આદ્ય બ્રહ્મરૂપ છે અને જેમાં ત્રણ વેદ સમાયેલા છે, તે ગુહ્ય એવો બીજો ત્રિવૃત્‌વેદ છે. જે એને જાણે છે, તે વેદવેત્તા છે. ૨૬૫

[**पृथग् ब्राह्मणकल्पाभ्यां स हि वेदस्त्रिवृत्स्मृतः ॥**

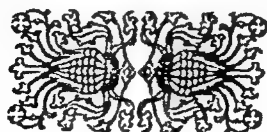
સંહિતા, બ્રાહ્મણ અને કલ્પ એ ત્રણ ભેગાં ત્રિવૃત્‌વેદ કહેવાય છે.]

[**एष वोभिहितः कृत्स्नः प्रायश्चित्तस्य निर्णयः ।**
निःश्रेयसं धर्मविधिं विप्रस्येमं निबोधत ॥

પ્રાયશ્ચિત્તનો આ સમગ્ર નિર્ણય તમને કહ્યો. હવે બ્રાહ્મણને કલ્યાણકારી એવો આ ધર્મવિધિ સાંભળો.]

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां एकादशोऽध्यायः॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

अध्याय १२ मो

चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नोऽयमुक्तो धर्मस्त्वयाऽनघ ।
कर्मणां फलनिर्वृत्तिं शंस नस्तत्त्वतः पराम् ॥ १ ॥

હે નિષ્પાપ! તમે ચાતુર્વર્ણ્યનો આ સમગ્ર ધર્મ કહ્યો. હવે તમે અમને કર્મની પરમ ફળપ્રાપ્તિ વિશે યથાર્થ કહો. ૧

स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन्मानवो भृगुः ।
अस्य सर्वस्य शृणुत कर्मयोगस्य निर्णयम् ॥ २ ॥

ધર્માત્મા તે મનુપુત્ર ભૃગુએ તે મહર્ષિઓને કહ્યુ કે આ સર્વ કર્મયોગનો નિર્ણય તમે સાંભળો ૨

ત્રણ જાતનાં કર્મ—

शुभाशुभफलं कर्म मनोवाग्देहसंभवम् ।
कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥ ३ ॥

મન, વાણી અને દેહે કરીને થયેલાં કર્મનું શુભ કે અશુભ ફળ મળે છે, અને તે તે કર્મ પ્રમાણે મનુષ્યોને ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ ગતિઓ આવે છે. ૩

तस्येह त्रिविधस्यापि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः ।
दशलक्षणयुक्तस्य मनो विद्यात्प्रवर्तकम् ॥ ४ ॥

દેહધારીઓનાં દશ લક્ષણવાળાં અને ત્રણ જાતની ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ ગતિ આપનારાં ત્રણ જાતનાં જે કર્મો છે તેમના પ્રવર્તક તરીકે મનને જાણવું. ૪

परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५ ॥

ઋક, યજુર અને સામ એ ત્રણ વેદોનાં વિવિધ બ્રાહ્મણાદિ ભાગ એને ત્રિવૃત્વેદ જાણવા. જે એ ત્રિવૃત્વેદને જાણે છે, તે વેદજ્ઞ છે. ૨૬૪

आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन्प्रतिष्ठिता ।
स गुह्योऽन्यस्त्रिवृद्वेदो यस्तं वेद स वेदवित् ॥ २६५ ॥

જે ત્રણ અક્ષરવાળો (ॐ) આદ્ય બ્રહ્મરૂપ છે અને જેમાં ત્રણ વેદ સમાયેલા છે, તે ગુહ્ય એવો બીજો ત્રિવૃત્વેદ છે. જે એને જાણે છે, તે વેદવેત્તા છે. ૨૬૫

[पृथग् ब्राह्मणकल्पाभ्यां स हि वेदस्त्रिवृत्स्मृतः ॥

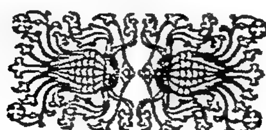
સંહિતા, બ્રાહ્મણ અને કલ્પ એ ત્રણ ભેગાં ત્રિવૃત્વેદ કહેવાય છે.]

[एष वोऽभिहितः कृत्स्नः प्रायश्चित्तस्य निर्णयः ।
निःश्रेयसं धर्मविधिं विप्रस्येमं निबोधत ॥

પ્રાયશ્ચિત્તનો આ સમગ્ર નિર્ણય તમને કહ્યો. હવે બ્રાહ્મણને કલ્યાણકારી એવો આ ધર્મવિધિ સાંભળો.]

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां एकादशोऽध्यायः॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ।
वाचिकैः पक्षिमृगतां मानसैरन्त्यजातिताम् ॥ ९ ॥

શરીરથી થયેલા કર્મદોષોએ કરીને માણસ સ્થાવરતા (વૃક્ષો, પર્વત વગેરેને) પામે છે. વાણીથી થયેલા દોષોને લીધે પશુપક્ષીનો અવતાર પામે છે; અને માનસિક કર્મદોષોથી તે અંત્યજ જાતિમાં જન્મ ધરે છે. ૯

[शुभैः प्रयोगैर्देवत्वं व्यामिश्रैर्मानुषो भवेत् ।
अशुभैः केवलैश्चैव तिर्यग्योनिषु जायते ॥

શુભ કર્મયોગોથી માણસ દેવત્વ મેળવે છે, મિશ્રિત કર્મયોગોથી તે માનવ જન્મે છે અને કેવળ અશુભ કર્મયોગથી તે પક્ષીયોનિમાં જન્મ પામે છે.]

[वाग्दण्डोथ भवेन्मौनं मनोदण्डस्त्वनाशनम् ।
शारीरस्य हि दण्डस्य प्राणायामो विधीयते ॥

મૌન એ વાગ્દંડરૂપ છે; અનશન એ મનોદંડરૂપ છે અને પ્રાણાયામ એ શારીર દંડરૂપ છે.]

[वाग्दण्डो हन्ति विज्ञानं मनोदण्डः परां गतिम् ।
कर्मदंडस्तु लोकांस्त्रीन्हन्यादपरिरक्षितः ॥

દંડને બરાબર રક્ષિત રાખ્યા હોય નહિ, તો વાગ્દંડ વિજ્ઞાનને હણે છે, મનોદંડ પરમગતિને હણે છે અને કર્મદંડ ત્રણે લોકોને હણે છે.]

[त्रिदण्डं धारयेद्योगी शारीरं न तु वैणवम् ।
वाचिकं कायिकं चैव मानसं च यथाविधि ॥

યોગીએ આ શારીર આદિનો નહિ કે વાંસનો ત્રિદંડ ધારવો.

પરદ્રવ્ય વિશે નજર બગાડવી, મનથી અનિષ્ટ ચિંતવવું, અને નાસ્તિક વિચારગ્રહ રાખવો, એ ત્રણ જાતનાં માનસિક પાપકર્મો છે. ૫

पारुष्यमनृतं चैव पैशून्यं चापि सर्वशः ।
असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥ ६ ॥

કઠોર ભાષણ, અસત્ય વચન, બધી બાજુથી ચાડી-ચૂગલી અને ફાવે તેમ બકવાદ, એ ચાર જાતનાં વાણી સંબંધી પાપકર્મો છે. ૬

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥ ७ ॥

આપ્યા વિનાનું પરદ્રવ્ય લઇ લેવું, શાસ્ત્રવિધાન વિનાની હિંસા કરવી અને પરપત્નીગમન કરવું, એ ત્રણ જાતનાં શરીરવિષયક પાપકર્મો છે. ૭

मानसं मनसैवायमुपभुंक्ते शुभाशुभम् ।
वाचा वाचा कृतं कायेनैव च कायिकम् ॥ ८ ॥

શુભ અને અશુભ એવાં માનસ કર્મોનું ફલ માણસ મનથીજ ભોગવે છે, તેમ તેવાં વાચિક કર્મોનું ફલ તે વાચાથી ભોગવે છે અને તેવાં કાયિક કર્મોનું ફલ તે કાયાથી ભોગવે છે.

[**त्रिविधं च शरीरेण वाचा चैव चतुर्विधम् ।**
मनसा त्रिविधं कर्म दशाधर्मपथांस्त्यजेत् ॥

આ ત્રણ જાતનાં કાયિક કર્મ, ચાર જાતનાં વાચિક કર્મ અને ત્રણ જાતનાં માનસિક કર્મ એમ દશ પ્રકારનાં આ અધર્મ કર્મોને મનુષ્યે તજવાં.]

મહાન (સૂક્ષ્મ શરીર) અને ક્ષેત્રજ્ઞ (જીવાત્મા) તે બન્ને પંચ મહાભૂતો સાથે જોડાઈ રહીને નાનાંમોટાં સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલા તે પરમાત્માના આશ્રયથી રહે છે. ૧૪

[उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥

ઉત્તમ પુરુષ તો બીજોજ છે—તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તે અવિનાશી ઈશ્વર ત્રણે લોકમાં પ્રવેશીને તેમનું ભરણપોષણ કરે છે.]

असंख्या मूर्तयस्तस्य निष्पतन्ति शरीरतः ।
उच्चावचानि भूतानि सततं चेष्टयन्ति याः ॥ १५ ॥

તે પરમાત્માના શરીરમાંથી અસંખ્ય જીવો નીકળીને ઉચનીચ સર્વ ભૂતોને સતત ચેષ્ટામય કરે છે. ૧૫

ધર્માધર્મનું ફળ—

पञ्चभ्य एव मात्राभ्यः प्रेत्य दुष्कृतिनां नृणाम् ।
शरीरं यातनार्थीयमन्यदुत्पद्यते ध्रुवम् ॥ १६ ॥

દુષ્કૃત્ય કરનારા માણસોને મરણ પછી, કર્મની યાતના ભોગવવા સારુ પંચ તન્માત્રાઓમાંથી બીજું (સૂક્ષ્મ) શરીર ઉપજે છે. ૧૬

तेनानुभूय ता यामीः शरीरेणेह यातनाः ।
तास्वेव भूतमात्रासु प्रलीयन्ते विभागशः ॥ १७ ॥

તે શરીરથી યમલોકની યાતનાઓ ભોગવીને તેઓ પાછા ભૂતોની માત્રાઓમાં વિભાગ પ્રમાણે લય પામે છે.

તેણે યથાવિધિ વાચિક, કાયિક અને માનસિક એ ત્રણ દંડ ધારણ કરવા.]

वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च।
यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते ॥ १० ॥

વાગ્દંડ, મનોદંડ, અને કાયિક દંડ એ જેની બુદ્ધિમાં નિયમપૂર્વક રહ્યા છે, તે ત્રિદંડી કહેવાય છે. ૧૦

त्रिदण्डमेतन्निक्षिप्य सर्वभूतेषु मानवः।
कामक्रोधौ तु संयम्य ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ११ ॥

જે માણસ આ ત્રણે દંડોથી પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે વ્યવહાર કરે છે અને જે કામક્રોધને સંયમમાં રાખે છે, તે પરમસિદ્ધિ પામે છે. ૧૧

ક્ષેત્રજ્ઞ અને ભૂતાત્મા—

योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते।
यः करोति तु कर्माणि स भूतात्मोच्यते बुधैः ॥ १२ ॥

જે આ શરીરને કર્મ કરાવનારો છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે અને જે કર્મો કરે છે તેને પંડિતો ભૂતાત્મા (શરીર) કહે છે.

जीवसंज्ञोऽन्तरात्माऽन्यः सहजः सर्वदेहिनाम्।
येन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु ॥ १३ ॥

સર્વ દેહધારીઓની સાથેજ બીજો જીવ સંજ્ઞાવાળો અંતરાત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી જન્મજન્મમાં સર્વ સુખદુઃખો જાણવામાં આવે છે. ૧૩

तावुभौ भूतसंपृक्तौ महान्क्षेत्रज्ञ एव च।
उच्चावचेषु भूतेषु स्थितं तं व्याप्य तिष्ठतः ॥ १४ ॥

મહાન (સૂક્ષ્મ શરીર) અને ક્ષેત્રજ્ઞ (જીવાત્મા) તે બન્ને પંચ મહાભૂતો સાથે જોડાઈ રહીને નાનાંમોટાં સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલા તે પરમાત્માના આશ્રયથી રહે છે. ૧૪

[उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥

ઉત્તમ પુરુષ તો બીજોજ છે–તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તે અવિનાશી ઈશ્વર ત્રણે લોકમાં પ્રવેશીને તેમનું ભરણપોષણ કરે છે.]

असंख्या मूर्तयस्तस्य निष्पतन्ति शरीरतः ।
उच्चावचानि भूतानि सततं चेष्टयन्ति याः ॥ १५ ॥

તે પરમાત્માના શરીરમાંથી અસંખ્ય જીવો નીકળીને ઊંચનીચ સર્વ ભૂતોને સતત ચેષ્ટામય કરે છે ૧૫

ધર્માધર્મનું ફળ —

पञ्चभ्य एव मात्राभ्यः प्रेत्य दुष्कृतिनां नृणाम् ।
शरीरं यातनार्थीयमन्यदुत्पद्यते ध्रुवम् ॥ १६ ॥

દુષ્કૃત્ય કરનારા માણસોને મરણ પછી, કર્મની [illegible] ભોગવવા સારુ પંચ તન્માત્રાઓમાંથી બીજું ([illegible]) શરીર ઉપજે છે. ૧૬

तेनानुभूय ता यामीः शरीरेणेह यातनाः ।
तास्वेव भूतमात्रासु प्रलीयन्ते विभागशः ॥ १७ ॥

તે શરીરથી યમલોકની [illegible]
[illegible] પંચભૂતોની માત્રાઓમાં [illegible]

सोऽनुभूयासुखोदर्कान्दोषान्विषयसङ्गजान् ।
व्यपेतकल्मषोऽभ्येति तावेवोभौ महौजसौ ॥ १८ ॥

વિષયસંગથી જન્મેલા દુઃખપરિણામી દોષોને અનુભવીને તે જીવ પાપમુક્ત થઇને પાછા તેજ બે મહાઓજસ્વી (મહત્તત્ત્વ અને ક્ષેત્રજ્ઞ) નો આશ્રય લે છે. ૧૮

तौ धर्मं पश्यतस्तस्य पापं चातन्द्रितौ सह ।
याभ्यां प्राप्नोति संपृक्तः प्रेत्येह च सुखासुखम् ॥ १९ ॥

તંદ્રારહિત તે બેઉ જીવનાં પાપ અને પુણ્ય વિચારે છે, અને જીવ એ પાપપુણ્યથી જોડાઇને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ ને દુઃખ પામે છે. ૧૯

यद्याचरति धर्मं स प्रायशोऽधर्ममल्पशः ।
तैरेव चावृतो भूतैः स्वर्गे सुखमुपाश्नुते ॥ २० ॥

જીવ જો અલ્પ એવોજ અધર્મ કરે છે અને મોટે ભાગે ધર્મજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી વીંટાઈને તે સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. ૨૦

यदि तु प्रायशोऽधर्मं सेवते धर्ममल्पशः ।
तैर्भूतैः स परित्यक्तो यामीः प्राप्नोति यातनाः ॥ २१ ॥

પણ, તે જો મોટે ભાગે અધર્મનેજ સેવે છે અને ધર્મને અલ્પ પ્રમાણમાંજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી છૂટો પડીને તે યમલોકની યાતનાઓને પામે છે. ૨૧

यामीस्ता यातनाः प्राप्य स जीवो वीतकल्मषः ।
तान्येव पञ्च भूतानि पुनरप्येति भागशः ॥ २२ ॥

તે જીવ યમલોકની એ યાતનાઓ ભોગવીને અને પાપ-મુક્ત થઈને, ફરીથી તેજ પંચમહાભૂતોને વિભાગવાર ધારે છે.

एता दृष्ट्वास्य जीवस्य गतीः स्वेनैव चेतसा ।
धर्मतोऽधर्मतश्चैव धर्मे दध्यात्सदा मनः ॥ २३ ॥

ધર્મ અને અધર્મ પ્રમાણેની જીવની આ ગતિને સ્વ-બુદ્ધિથી જોઈને મનુષ્યે મનને સદાય ધર્મમાં જોડવું. ૨૩

સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણના લક્ષણ—

सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रीन्विद्यादात्मनो गुणान् ।
यैर्व्याप्येमान्स्थितो भावान्महान्सर्वानशेषतः ॥ २४ ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ આત્મા ([illegible])ના ગુણો જાણવા. મહાન તે ગુણો વડે આ સર્વ પદાર્થોને અશેષે વ્યાપીને રહ્યું છે. ૨૪

यो यदैषां गुणो देहे साकल्येनातिरिच्यते ।
स तदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ २५ ॥

જે ગુણોમાંથી જીવના શરીરમાં [illegible] હોય છે, તે ગુણ શરીરધારીને [illegible] પોતાનાં [illegible] કરે છે. ૨૫

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः स्मृतम् ।
एतद्व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः ॥ २६ ॥

[illegible] છે. [illegible] છે. [illegible] શરી[illegible]

सोऽनुभूयासुखोदर्कान्दोषान्विषयसङ्गजान् ।
व्यपेतकल्मषोऽभ्येति तावेवोभौ महौजसौ ॥ १८ ॥

વિષયસંગથી જન્મેલા દુ:ખપરિણામી દોષોને અનુભવીને તે જીવ પાપમુક્ત થઇને પાછા તેજ બે મહાઓજસ્વી (મહત્તત્ત્વ અને ક્ષેત્રજ્ઞ) નો આશ્રય લે છે. ૧૮

तौ धर्मं पश्यतस्तस्य पापं चातन्द्रितौ सह ।
याभ्यां प्राप्नोति संपृक्तः प्रेत्येह च सुखासुखम् ॥ १९ ॥

તંદ્રારહિત તે બેઉ જીવનાં પાપ અને પુણ્ય વિચારે છે, અને જીવ એ પાપપુણ્યથી જોડાઇને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ ને દુ ખ પામે છે. ૧૯

यद्याचरति धर्मं स प्रायशोऽधर्ममल्पशः ।
तैरेव चावृतो भूतैः स्वर्गे सुखमुपाश्नुते ॥ २० ॥

જીવ જો અલ્પ એવોજ અધર્મ કરે છે અને મોટે ભાગે ધર્મજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી વીંટાઈને તે સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. ૨૦

यदि तु प्रायशोऽधर्मं सेवते धर्ममल्पशः ।
तैर्भूतैः स परित्यक्तो यामीः प्राप्नोति यातनाः ॥ २१ ॥

પણ, તે જો મોટે ભાગે અધર્મનેજ સેવે છે અને ધર્મને અલ્પ પ્રમાણમાંજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી વિખૂટો પડીને તે યમલોકની યાતનાઓને પામે છે. ૨૧

यामीस्ता यातनाः प्राप्य स जीवो वीतकल्मषः ।
तान्येव पञ्च भूतानि पुनरप्येति भागशः ॥ २२ ॥

તે જીવ યમલોકની એ યાતનાઓ ભોગવીને અને પાપમુક્ત થઈને, ફરીથી તેજ પંચમહાભૂતોને વિભાગવાર ધારે છે.

एता दृष्ट्वास्य जीवस्य गतीः स्वेनैव चेतसा ।
धर्मतोऽधर्मतश्चैव धर्मे दध्यात्सदा मनः ॥ २३ ॥

ધર્મ અને અધર્મ પ્રમાણેની જીવની આ ગતિને સ્વબુદ્ધિથી જોઇને મનુષ્યે મનને સદાય ધર્મમાં જોડવું. ૨૩

સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણના લક્ષણ—

सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रीन्विद्यादात्मनो गुणान् ।
यैर्व्याप्येमान्स्थितो भावान्महान्सर्वानशेषतः ॥ २४ ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ આત્મા (મહત્)ના ગુણો જાણવા. મહત્તત્ત્વ તે ગુણો વડે આ સર્વ પદાર્થોને અશેષે વ્યાપીને રહ્યું છે. ૨૪

यो यदैषां गुणो देहे साकल्येनातिरिच्यते ।
स तदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ २५ ॥

એ ગુણોમાંથી જીવના શરીરમાં જે ગુણ વિશેષે કરીને હોય છે, તે ગુણ શરીરધારી જીવને પોતાનાં લક્ષણોથી યુક્ત કરે છે. ૨૫

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः स्मृतम् ।
एतद्व्याप्तिमदेतेषां सर्वभूताश्रितं वपुः ॥ २६ ॥

જ્ઞાન સત્ત્વગુણ છે, અજ્ઞાન તમોગુણ છે અને રાગદ્વેષ રજોગુણ છે, એમ કહ્યું છે. પ્રાણીમાત્રને આશ્રયે રહેલું આ શરીર આ ગુણોની વ્યાપ્ત છે. ૨૬

तत्र यत्प्रीतिसंयुक्तं किंचिदात्मनि लक्षयेत् ।
प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ २७ ॥

તેમાં આત્મામાં જે કંઈ પ્રીતિયુક્ત, પ્રશાંત અને શુદ્ધ પ્રકાશરૂપ જણાય, તેને સત્ત્વગુણ જાણવો. ૨૭

यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः ।
तद्रजोऽप्रतिपं विद्यात्सततं हारि देहिनाम् ॥ २८ ॥

પણ જે દુઃખયુક્ત હોય, આત્માને જે અપ્રીતિકર હોય અને દેહધારીઓને જે સતત પ્રતિકૂળ (વિષયો) તરફ ખેંચતો હોય, તેને રજોગુણ જાણવો. ૨૮

यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ २९ ॥

વળી, જે મોહયુક્ત હોય, જે અપ્રકટ વિષયાત્મક હોય, જેને વિશે તર્ક ન કરી શકાય અને જેને વિશે જાણી ન શકાય, તેને તમોગુણ માનવો. ૨૯

त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः ।
अग्र्यो मध्यो जघन्यश्च तं प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ३० ॥

આ ત્રણે ગુણોની ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એવી જે ફલપ્રાપ્તિ છે, તે હું સંપૂર્ણતાએ કહીશ. ૩૦

वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धर्मक्रियाऽऽत्मचिन्ता च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ३१ ॥

વેદાભ્યાસ, તપ, જ્ઞાન, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ધર્મક્રિયા અને આત્મચિંતન એ સત્ત્વગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૧

आरम्भरुचिताऽधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः ।
विषयोपसेवा चाजस्रं राजसं गुणलक्षणम् ॥ ३२ ॥

આરંભમાં રુચિ, અધીરતા. અસત્કાર્યોનો સ્વીકાર અને નિત્ય વિષયોનું સેવન એ રજોગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૨

लोभःस्वप्नोऽधृतिः क्रौर्यं नास्तिक्यं भिन्नवृत्तिता ।
याचिष्णुता प्रमादश्च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ३३ ॥

લોભ, ઊંઘણશીપણું, અધીરાઈ, ક્રૂરતા, નાસ્તિકતા, આચારભ્રષ્ટતા, માગણવૃત્તિ અને પ્રમાદ એ તમોગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૩

त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रिषु तिष्ठताम् ।
इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशो गुणलक्षणम् ॥ ३४ ॥

ત્રણે કાલમાં રહેવાવાળા આ સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણોના આ અનુક્રમે સંક્ષેપમાં ગુણ તથા લક્ષણો જાણવાં. ૩૪

यत्कर्म कृत्वा कुर्वंश्च करिष्यंश्चैव लज्जति ।
तज्ज्ञेयं विदुषा सर्वं तामसं गुणलक्षणम् ॥ ३५ ॥

જે કર્મ કરીને, કરતી વખતે અને કર્યા પછી [illegible] છે, તે સર્વ કર્મને વિદ્વાને તમોગુણનાં લક્ષણમાં [illegible]

येनास्मिन्कर्मणा लोके ख्यातिमिच्छति पुष्कलाम् ।
न च शोचत्यसंपत्तौ तद्विज्ञेयं तु राजसम् ॥ ३६ ॥

જે કર્મથી મનુષ્ય આ લોકમાં [illegible]

यत्सर्वेणेच्छति ज्ञातुं यन्न लज्जति चाचरन् ।
येन तुष्यति चात्मास्य तत्सत्त्वगुणलक्षणम् ॥ ३७ ॥

જે કર્મથી મનુષ્ય જ્ઞાન ઇચ્છે છે, જે આચરતાં તેને લજવાપણું નથી અને જેથી એના આત્માને સંતોષ થાય છે, તે સર્વ કર્મ સત્ત્વગુણનાં લક્ષણવાળાં છે. ૩૭

तमसो लक्षणं कामो रजसस्त्वर्थ उच्यते ।
सत्त्वस्य लक्षणं धर्मः श्रैष्ठ्यमेषां यथोत्तरम् ॥ ३८ ॥

તમોગુણનું મુખ્ય લક્ષણ કામ છે, રજોગુણનું મુખ્ય લક્ષણ અર્થ છે અને સત્ત્વગુણનું મુખ્ય લક્ષણ ધર્મ છે; એમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠતા છે. ૩૮

સત્ત્વાદિક ગુણોથી થનારી ગતિઓ—

येन यस्तु गुणेनैषां संसारान्प्रतिपद्यते ।
तान्समासेन वक्ष्यामि सर्वस्यास्य यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥

એ ગુણોમાંથી જે ગુણથી જીવ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે, તે એ સર્વની ગતિઓને હું યથાક્રમે સંક્ષેપમાં કહીશ. ૩૯

देवत्वं सात्त्विका यान्ति मनुष्यत्वं च राजसाः ।
तिर्यक्त्वं तामसा नित्यमित्येषा त्रिविधा गतिः ॥ ४० ॥

સાત્ત્વિક દેવપણું પામે છે, રાજસીઓ મનુષ્યપણું પામે છે અને તામસીઓ તિર્યગ્યોનિપણું પામે છે. આમ [illegible] ૪૦

त्रिविधा त्रिविधैषा तु विज्ञेया गौणिकी गतिः ।
अधमा मध्यमाग्र्या च कर्मविद्याविशेषतः ॥ ४१ ॥

વળી કર્મ અને વિદ્યાના વિશેષે કરીને એ ત્રિવિધ ગતિ પાછી અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ પ્રકારની જાણવી.

स्थावराः कृमिकीटाश्च मत्स्याः सर्पाः सकच्छपाः ।
पशवश्च मृगाश्चैव जघन्या तामसी गतिः ॥ ४२ ॥

વૃક્ષાદિ સ્થાવરો, કૃમિઓ, કીડાઓ, માછલાં, સર્પો, કાચબાઓ, પશુઓ અને મૃગો એ તમોગુણની અધમ ગતિ છે. ૪૨

हस्तिनश्च तुरंगाश्च शूद्रा म्लेच्छाश्च गर्हिताः ।
सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च मध्यमा तामसी गतिः ॥ ४२ ॥

હાથીઓ, ઘોડાઓ, શૂદ્રો, નિંદિત મ્લેચ્છો, સિંહો, વાઘો અને ભૂંડો એ તમોગુણની મધ્યમ ગતિ છે. ૪૩

चारणाश्च सुपर्णाश्च पुरुषाश्चैव दाम्भिकाः ।
रक्षांसि च पिशाचाश्च तामसीषूत्तमा गतिः ॥ ४४ ॥

ચારણો, ગરુડ આદિ પક્ષીઓ, દાંભિક પુરુષો, રાક્ષસો અને પિશાચો એ તમોગુણની ઉત્તમ ગતિ છે. [illegible]

झल्ला मल्ला नटाश्चैव पुरुषाः शस्त्रवृत्तयः ।
द्यूतपानप्रसक्ताश्च जघन्या राजसी गतिः ॥ ४५ ॥

[illegible] પીનારાઓ [illegible]

राजानः क्षत्रियाश्चैव राज्ञां चैव पुरोहिताः ।
वादयुद्धप्रधानाश्च मध्यमा राजसी गतिः ॥ ४६ ॥

[illegible]

गन्धर्वा गुह्यका यक्षा विबुधानुचराश्च ये।
तथैवाप्सरसः सर्वा राजसीषूत्तमा गतिः ॥ ४७ ॥

ગન્ધર્વો, ગુહ્યકો, યક્ષો, દેવોના અનુચરો અને અપ્સરાઓ, એ સર્વ રજોગુણની ઉત્તમ ગતિ છે. ૪૭

तापसा यतयो विप्रा ये च वैमानिका गणाः।
नक्षत्राणि च दैत्याश्च प्रथमा सात्त्विकी गतिः ॥ ४८ ॥

તાપસો, યતિઓ, બ્રાહ્મણો, વિમાનચારી ગણો, નક્ષત્રો અને દૈત્યો, એ સત્ત્વગુણની પ્રથમ ગતિ છે. ૪૮

यज्वान ऋषयो देवा वेदा ज्योतींषि वत्सराः।
पितरश्चैव साध्याश्च द्वितीया सात्त्विकी गतिः ॥ ४९ ॥

યજમાનો, ઋષિઓ, દેવો, વેદો, નક્ષત્રો, વર્ષો, પિતૃઓ અને સાધ્યો, એ સત્ત્વગુણની મધ્યમ ગતિ છે. ૪૯

ब्रह्मा विश्वसृजो धर्मो महानव्यक्तमेव च।
उत्तमां सात्त्विकीमेतां गतिमाहुर्मनीषिणः ॥ ५० ॥

બ્રહ્મા, પ્રજાપતિઓ, ધર્મ, મહત્તત્ત્વ અને અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ) અને પંડિતો સત્ત્વગુણની ઉત્તમ ગતિ કહે છે. ૫૦

एष सर्वः समुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्य कर्मणः।
त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः संसारः सार्वभौतिकः ॥ ५१ ॥

ત્રણ પ્રકારના કર્મનાં ત્રણ પ્રકારનાં ફળ અને એમનો પાછો ત્રણત્રણ જાતનો સર્વ પ્રાણીઓનો આ સંસાર, સંપૂર્ણ રીતે કહ્યો. ૫૧

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन धर्मस्यासेवनेन च।
[illegible] संसारानविद्वांसो नराधमाः ॥ ५२ ॥

મૂર્ખ નરાધમો ઇન્દ્રિયોના અતિસંગથી અને ધર્મના અસેવનથી પાપી સંસારગતિને પામે છે. ૫૨

કર્મવિપાક—

यां यां योनिं तु जीवोऽयं येन येनेह कर्मणा ।
क्रमशो याति लोकेऽस्मिंस्तत्तत्सर्वं निबोधत ॥ ५३ ॥

આ જીવ અહીં આ લોકમાં જે જે કર્મથી જે જે યોનિને ક્રમાનુસારે પામે છે, તે તે સર્વ સાંભળો. ૫૩

बहून्वर्षगणान्घोरान्नरकान्प्राप्य तत्क्षयात् ।
संसारान्प्रतिपद्यन्ते महापातकिनस्त्विमान् ॥ ५४ ॥

મહાપાતકીઓ અનેકાનેક વર્ષો સુધી નરકમાં પડ્યા રહે છે અને પાપક્ષય થતાં તેઓ ફરી આ સંસારોને પામે છે. ૫૪

श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणाम् ।
चण्डालपुक्कसानां च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ५५ ॥

બ્રહ્મહત્યા કરનારો માણસ કૂતરાં, ભૂંડ, ગધેડાં, ઊંટ, બળદ, બકરાં, ઘેટાં, મૃગ, પંખી, ચંડાલ અને પુક્કસ એ યોનિઓને પામે છે. ૫૫

कृमिकीटपतङ्गानां विड्भुजां चैव पक्षिणाम् ।
हिंस्राणां चैव सत्त्वानां सुरापो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ ५६ ॥

સુરાપાન કરનારો બ્રાહ્મણ કૃમિ, કીટ, પતંગિયાં, વિષ્ઠા ખાનારાં પક્ષીઓ અને હિંસક પ્રાણીઓની યોનિમાં જાય છે.

लूताहिसरटानां च तिरश्चां चाम्बुचारिणाम् ।
हिंस्राणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ॥ ५७ ॥

धान्यं हृत्वा भवत्याखुः कांसं हंसो जलं प्लवः ॥
मधु दंशः पयः काको रसं श्वा नकुलो घृतम् ॥ ६२ ॥
मांसं गृध्रो वपां मद्गुस्तैलं तैलपकः खगः ।
चीरीवाकस्तु लवणं बलाका शकुनिर्दधि ॥ ६३ ॥
कौशेयं तित्तिरिर्हृत्वा क्षौमं हृत्वा तु दर्दुरः ।
कार्पासतान्तवं क्रौञ्चो गोधा गां वाग्गुदो गुडम् ॥ ६४ ॥
छुच्छुन्दरिः शुभान् गन्धान् पत्रशाकं तु बर्हिणः ।
श्वावित्कृतान्नं विविधमकृतान्नं तु शल्यकः ॥ ६५ ॥

અનાજ ચોરવાથી ઉંદર, કાંસું ચોરવાથી હંસ, જલ ચોરવાથી પ્લવપક્ષી, મધ ચોરવાથી ડાંસ, દૂધ ચોરવાથી કાગડો, રસ ચોરવાથી કૂતરો, ઘી ચોરવાથી નોળિયો, માંસ ચોરવાથી ગીધ, ચરબી ચોરવાથી જલકૂકડી. તેલ ચોરવાથી તૈલપ (તેલ પીનારું) પક્ષી, મીઠું ચોરવાથી ચીરીવાક (ઊંચા સ્વરવાળું) પક્ષી, દહીં ચોરવાથી બલાકા પક્ષી, રેશમી વસ્ત્ર ચોરવાથી તેતર, અળસીનું વસ્ત્ર ચોરવાથી દેડકા, સુતરાઉ વસ્ત્ર ચોરવાથી સારસ, ગાય ચોરવાથી ઘો, ગોળ ચોરવાથી વાગ્ગુદ પક્ષી, શુભ સુગંધી પદાર્થો ચોરવાથી છછૂંદર, શાકપાન ચોરવાથી મોર, વિવિધ પકવાન્ન ચોરવાથી શ્વાવિધ (મોટી સેહાઇ) અને કાચાં અન્ન ચોરવાથી શલ્યક (નાની સેહાઇ)—એ પ્રમાણે તે તે યોનિઓમાં જન્મ થાય છે. ૬૨–૬૫

बको भवति हृत्वाऽग्निं गृहकारी ह्युपस्करम् ।
रक्तानि हृत्वा वासांसि जायते जीवजीवकः ॥ ६६ ॥

અગ્નિ ચોરવાથી બગલાનો, ઘરરચીલું ચોરવાથી ગૃહ-

કારી (ગિંધેલ) નો અને રંગેલાં વસ્ત્રો ચોરવાથી ચકોરપક્ષીનો જન્મ આવે છે. ૬૬

वृको मृगेभं व्याघ्रोऽश्वं फलमूलं तु मर्कटः ।
स्त्रीमृक्षः स्तोकको वारि यानान्युष्ट्रः पशूनजः ॥ ६७ ॥

મૃગ તથા હાથીને ચોરનારો વરુનો, ઘોડા ચોરનારો વાઘનો, ફલમૂળ ચોરનારો માંકડાનો, સ્ત્રીહરણ કરનારો રીંછનો, પાણી ચોરનારો બપૈયાનો, વાહન ચોરનારો ઊંટનો અને પશુ ચોરનારો બકરાનો અવતાર પામે છે. ૬૭

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।
अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥ ६८ ॥

જે માણસ ગમે તેવું તોપણ પરદ્રવ્યનું હરણ કરે છે તેમજ જે હોમ્યા વિનાનું હવિ ખાય છે, તે અવશ્ય પશુપંખીની યોનિને પામે છે. ૬૮

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हृत्वा दोषमवाप्नुयुः ।
एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ॥ ६९ ॥

સ્ત્રીઓ ચોરી કરે, તો તેમને પણ આ પ્રમાણે દોષ લાગે છે અને તેઓ તે તે જીવોની નારી થઈ જન્મે છે. ૬૯

स्वेभ्यः स्वेभ्यस्तु कर्मभ्यश्च्युता वर्णा ह्यनापदि ।
पापान्संसृत्य संसारान् प्रेष्यतां यान्ति शत्रुषु ॥ ७० ॥

આપત્તિરહિત સમયમાં પણ પોતપોતાના સ્વકર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા ચારે વર્ણવાળાઓ પાપી યોનિઓમાં અવતરી ને શત્રુઓનું દાસપણું પામે છે. ૭૦

वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतो विप्रो धर्मात्स्वकाच्च्युतः ।
अमेध्यकुणपाशी च क्षत्रियः कटपूतनः ॥ ७१ ॥

સ્વધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલો વિપ્ર ઓકેલું ખાનારો ઉલ્કામુખ (જ્વાલામુખ) નામે પ્રેત થાય છે, તેમ તેવો ક્ષત્રિય વિષ્ટા અને શબ ખાનારો કટપૂતન નામે પ્રેત થાય છે. ૭૧

मैत्राक्षज्योतिकः प्रेतो वैश्यो भवति पूयभुक् ।
चैलाशकश्च भवति शूद्रो धर्मात्स्वकाच्च्युतः ॥ ७२ ॥

સ્વકર્મથી ભ્રષ્ટ વૈશ્ય પરુનું ભોજન કરનારો મૈત્રાક્ષજ્યોતિક નામે પ્રેત થાય છે; તેમ સ્વધર્મથી ચૂકેલો શૂદ્ર લૂગડાંમાંની જૂ વગેરે ખાનારો ચૈલાશક નામે પ્રેત થાય છે. ૭૨

यथा यथा निषेवन्ते विषयान्विषयात्मिकाः ।
तथा तथा कुशलता तेषां तेषूपजायते ॥ ७३ ॥

વિષયચિત્ત માણસો જેમ જેમ વિષયોને સેવે છે. તેમ તેમ તેઓ તેમાં કુશલતા આણે છે. ૭૩

तेऽभ्यासात्कर्मणां तेषां पापानामल्पबुद्धयः ।
संप्राप्नुवन्ति दुःखानि तासु तास्विह योनिषु ॥ ७४ ॥

તે ટૂંકી બુદ્ધિવાળાઓ પાપી કર્મોના અભ્યાસે કરીને તે તે યોનિઓમાં દુઃખ પામે છે. ૭૪

तामिस्रादिषु चोग्रेषु नरकेषु विवर्तनम् ।
असिपत्रवनादीनि बन्धनच्छेदनानि च ॥ ७५ ॥

તેઓ તામિસ્ર આદિ ઘોર નરકોમાં ફેરા લે છે, તેમજ અસિપત્ર વન આદિ બંધનો અને છેદન આદિ યાતનાઓ પામે છે. ૭૫

विविधाश्चैव संपीडाः काकोलूकैश्च भक्षणम् ।
करम्भवालुकातापान् कुंभीपाकांश्च दारुणान् ॥ ७६ ॥

તેઓ વિવિધ પીડાઓ ભોગવે છે, તેમને કાગડાઓ અને ઘુવડો ખાય છે, તેમને ધગધગતી રેતીના તાપ સહેવા પડે છે, તેમજ તેમને કુંભીપાક વગેરે દારુણ નરકો મળે છે. ૭૬

संभवाश्च वियोनीषु दुःखप्रायासु नित्यशः ।
शीतातपाभिघातांश्च विविधानि भयानि च ॥ ७७ ॥

તેઓ મુખ્યત્વે દુ:ખભરી એવી તિર્યક્ આદિ યોનિઓમાં વારંવાર જન્મ પામે છે અને ટાઢતડકાની પીડાઓ તથા વિવિધ ભય ભોગવે છે. ૭૭

असकृद्गर्भवासेषु वासं जन्म च दारुणम् ।
बन्धनानि च काष्ठानि परप्रेष्यत्वमेव च ॥ ७८ ॥

તેમને વારવાર ગર્ભવાસમાં રહેવાનું આવે છે, દારુણ જન્મ લેવા પડે છે, કષ્ટદાયી બંધનો પડે છે, તેમજ પારકાની ચાકરી કરવાની આવે છે. ૭૮

बन्धुप्रियवियोगांश्च संवासं चैव दुर्जनैः ।
द्रव्यार्जनं च नाशं च मित्रामित्रस्य चार्जनम् ॥ ७९ ॥

તેમને બંધુઓ અને પ્રિયજનોના વિયોગો આવે છે, દુર્જનો સાથે સહવાસ આવે છે, ધન રળવાને મથવું પડે છે, ધનનો નાશ આવે છે, મુશ્કેલીએ મિત્ર મળે છે અને અકારણ શત્રુઓ થાય છે. ૭૯

जरां चैवाप्रतीकारां व्याधिभिश्चोपपीडनम् ।
क्लेशांश्च विविधांस्तांस्तान्मृत्युमेव च दुर्जयम् ॥ ८० ॥

તેમને અટળ ઘડપણ આવે છે, વ્યાધિઓથી પીડા થાય છે, વિવિધ ક્લેશો આવે છે અને તેઓ દુર્જય મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૦

यादृशेन तु भावेन यद्यत्कर्म निषेवते ।
तादृशेन शरीरेण तत्तत्फलमुपाश्नुते ॥ ८१ ॥

જે જે ભાવથી મનુષ્ય જેવું જેવું કર્મ કરે છે, તેવું તેવું શરીર પામીને તે તે કર્મનું ફળ ભોગવે છે. ૮૧

एष सर्वः समुद्दिष्टः कर्मणां वः फलोदयः ।
नैःश्रेयसकरं कर्म विप्रस्येदं निबोधत ॥ ८२ ॥

આ તમને કર્મોની સર્વ ફલપ્રાપ્તિ વિશે કહ્યું. હવે જે કર્મોથી બ્રાહ્મણનો મોક્ષ થાય છે તે સાંભળો. ૮૨

બ્રાહ્મણનાં શ્રેયસ્કર કર્મ—

वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ।
अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् ॥ ८३ ॥

વેદાભ્યાસ, તપ, જ્ઞાન, ઇંદ્રિયસંયમ, અહિંસા અને ગુરુસેવા એ બ્રાહ્મણોનાં પરમ કલ્યાણકારી કર્મ છે. ૮૩

सर्वेषामपि चैतेषां शुभानामिह कर्मणाम् ।
किंचिच्छ्रेयस्करतरं कर्मोक्तं पुरुषं प्रति ॥ ८४ ॥

આ લોકમાં આ સર્વ શુભ કર્મોમાંથી એક કર્મ પુરુષને વિશે વિશેષ શ્રેયસ્કર કહ્યું છે. ૮૪

सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ।
तद्ध्यग्र्यं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः ॥ ८५ ॥

આ સૌ કર્મોમાં આત્મજ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. કેમકે તે સર્વ વિદ્યાઓમાં ઉત્તમ છે અને તેથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૫

षण्णामेषां तु सर्वेषां कर्मणां प्रेत्य चेह च ।
श्रेयस्करतरं ज्ञेयं सर्वदा कर्म वैदिकम् ॥ ८६ ॥

આ સર્વ ખટકર્મોમાં આ લોક તેમજ પરલોકમાં વૈદિક કર્મને સર્વદા અધિક કલ્યાણકારી જાણવું. ૮૬

वैदिके कर्मयोगे तु सर्वाण्येतान्यशेषतः ।
अन्तर्भवन्ति क्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥ ८७ ॥

વૈદિક કર્મયોગ(જ્યોતિષ્ટોમાદિ)ના તે તે ક્રિયાવિધિમાં બાકીનાં સર્વ કર્મો, ક્રમપૂર્વક અંતર્ગત થાય છે. ૮૭

सुखाभ्युदयिकं चैव नैःश्रेयसिकमेव च ।
प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ८८ ॥

સ્વર્ગાદિ સુખનો અભ્યુદય કરનારું 'પ્રવૃત્ત કર્મ' અને મોક્ષ આપનારું 'નિવૃત્ત કર્મ'—આમ વૈદિક કર્મ બે પ્રકારનાં છે. ૮૮

इह चामुत्र वा काम्यं प्रवृत्तं कर्म कीर्त्यते ।
निष्कामं ज्ञानपूर्वं तु निवृत्तमुपदिश्यते ॥ ८९ ॥

આ લોક તથા પરલોકના સુખની કામના માટેનું કર્મ 'પ્રવૃત્ત' કહેવાય છે, અને જ્ઞાનપૂર્વક નિષ્કામ કર્મ 'નિવૃત્ત' મનાય છે. ૮૯

[अकामोपहतं नित्यं निवृत्तं च विधीयते ।
कामतस्तु कृतं कर्म प्रवृत्तमुपदिश्यते ॥

નિત્ય નિષ્કામભાવે કરેલું કર્મ નિવૃત્ત કર્મ છે. ત્યારે કામનાપૂર્વક કરેલું કર્મ પ્રવૃત્ત કહેવાય છે.]

प्रवृत्तं कर्म संसेव्य देवानामेति साम्यताम् ।
निवृत्तं सेवमानस्तु भूतान्यत्येति पञ्च वै ॥ ९० ॥

પ્રવૃત્ત કર્મ સેવીને માણસ દેવોનું સામ્યત પામે છે, ત્યારે નિવૃત્ત કર્મ સેવનારો પંચમહાભૂતોને વટાવીને મોક્ષ મેળવે છે. ૯૦

सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति ॥ ९१ ॥

પ્રાણીમાત્રને વિશે જ પોતાના આત્માને જુએ છે, તેમ જ જે પોતાના આત્મામાં પ્રાણીમાત્રને જુએ છે, એમ સમ દૃષ્ટિથી જોનારો ને આત્મયજ્ઞ કરનાર પુરુષ સ્વારાજ્ય (મોક્ષ) ને પામે છે. ૯૧

यथोक्तान्यपि कर्माणि परिहाय द्विजोत्तमः ।
आत्मज्ञाने शमे च स्याद्वेदाभ्यासे च यत्नवान् ॥ ९२ ॥

શાસ્ત્રમાં કહેલાં કર્મોને પણ છોડીને બ્રાહ્મણે આત્મજ્ઞાન, ઇંદ્રિયજય અને વેદાભ્યાસ વિશે પ્રયત્નવાન રહેવું. ૯૨

एतद्धि जन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
प्राप्यैतत्कृतकृत्यो हि द्विजो भवति नान्यथा ॥ ९३ ॥

બ્રાહ્મણની એજ વિશેષે કરીને જન્મસફલતા છે. તે એને પામીને કૃતાર્થ થાય છે; બીજી રીતે નહિ ૯૩

વેદનું માહાત્મ્ય—

पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुः सनातनम्।
अशक्यं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रमिति स्थितिः॥ ९४॥

વેદ એ પિતૃઓ, દેવો અને મનુષ્યોનું સનાતન નેત્ર છે. વેદશાસ્ત્ર અશક્ય (અપૌરુષેય) અને અપ્રમેય (મીમાંસા તથા ન્યાયશાસ્ત્ર વિના માપી શકાય નહિ એવું) છે, એવી વ્યવસ્થા છે. ૯૪

या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः॥ ९५॥

જે સ્મૃતિઓ વેદબાહ્ય છે અને જે શાસ્ત્રો વેદવિરુદ્ધ કુતર્કમૂલક છે. તે સૌ પરલોકમાં અફળ જનારાં છે. કેમકે સ્મૃતિશાસ્ત્રો નરકવાસ આપનારાં છે. ૯૫

उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च यान्यतोऽन्यानि कानिचित्।
तान्यर्वाक्कालिकतया निष्फलान्यनृतानि च॥ ९६॥

વેદમૂલક નહિ એવાં જે કોઈ શાસ્ત્રો રચાય છે, તેઓ નાશ પામે છે. તેમની અર્વાચીનતાને લીધે તેઓ નિષ્ફળ અને અસત્ય છે. ૯૬

चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक्।
भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं वेदात्प्रसिध्यति॥ ९७॥

ચાર વર્ણ, ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ), ચાર જુદા જુદા આશ્રમો, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ સર્વ વેદ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. ૯૭

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधश्च पञ्चमः ।
वेदादेव प्रसूयन्ते प्रसूतिगुणकर्मतः ॥ ९८ ॥

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને પાંચમો ગંધ, એ સત્વાદિ ગુણોના કર્મો વડે વેદમાંથીજ પ્રસવ પામે છે. ૯૮

बिभर्ति सर्वभूतानि वेदशास्त्रं सनातनम् ।
तस्मादेतत्परं मन्ये यज्जन्तोरस्य साधनम् ॥ ९९ ॥

સનાતન વેદશાસ્ત્ર ભૂતમાત્રોનું ધારણપોષણ કરે છે; તેથી હું એને પ્રાણીના પરમ કલ્યાણકારી સાધનરૂપ માનું છું. ૯૯

सैनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदर्हति ॥ १०० ॥

વેદશાસ્ત્રને જાણનારો માણસ સેનાપતિપણું, રાજ્ય, દંડનું નેતાપણું, તેમજ સર્વ લોક ઉપર આધિપત્ય પામવાને યોગ્ય છે. ૧૦૦

यथा जातबलो वह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ १०१ ॥

જેમ ભડભડ થયેલો અગ્નિ લીલાં ઝાડોને પણ બાળી નાખે છે, તેમ વેદજ્ઞ મનુષ્ય કર્મથી થયેલા પોતાના દોષને ખાખ કરે છે. ૧૦૧

[न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरुचिर्भवेत् ।
अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहते कर्म नेतरत् ॥

વેદના બળનો આશ્રય કરી પાપી [illegible] થવી નહીં. [illegible]]

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे वसन् ।
इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ १०२ ॥

વેદના શાસ્ત્રાર્થનો તત્ત્વજ્ઞ માણસ ગમે તે કોઇ આશ્રમમાં વસતો હોય, તો પણ આ લોકમાં રહેતો ને બ્રહ્મરૂપને યોગ્ય છે.

अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।
धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः ॥ १०३ ॥

વેદના અજ્ઞાનીઓ કરતાં વેદગ્રંથનો પાઠ કરનારા શ્રેષ્ઠ છે; એ ગ્રંથપાઠીઓ કરતાં વેદને સ્મરણમાં ધારણ કરનારા શ્રેષ્ઠ છે; એ સ્મરણમાં ધારણ કરનારા કરતાં વેદના જ્ઞાનવાળા શ્રેષ્ઠ છે; અને એ જ્ઞાનવાળાઓ કરતાં તદ્વત્ આચરનારાઓ શ્રેષ્ઠ છે.

तपो विद्या च विप्रस्य निःश्रेयसकरं परम् ।
तपसा किल्बिषं हन्ति विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥ १०४ ॥

તપ અને વિદ્યા એ બ્રાહ્મણને પરમ કલ્યાણકારી છે. તપથી તે પાપ નાશ કરે છે અને વિદ્યાથી તે અમૃત (મોક્ષ) ભોગવે છે. ૧૦૪

प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम् ।
त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥ १०५ ॥

ધર્મતત્ત્વને જાણવા ઇચ્છનારાએ પ્રત્યક્ષ (શ્રુતિ), અનુમાન (સ્મૃતિ) અને વિવિધ આગમશાસ્ત્રો—એ ત્રણને સારી રીતે જાણવાં જોઇએ. ૧૦૫

आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना ।
यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मं वेद नेतरः ॥ १०६ ॥

*ઋષિસેવિત વેદનું અને સ્મૃતિ આદિ ધર્મોપદેશનું જે

વેદને અવિરોધી એવા તર્કથી (ન્યાયથી) અનુસંધાન કરે છે, તે ધર્મને જાણે છે, બીજો તેને જાણતો નથી. ૧૦૬

नैःश्रेयसमिदं कर्म यथोदितमशेषतः ।
मानवस्यास्य शास्त्रस्य रहस्यमुपदिश्यते ॥ १०७ ॥

મોક્ષદાયી સર્વ કર્મો આ યથાશાસ્ત્ર કહ્યાં હવે આ માનવશાસ્ત્રનું રહસ્ય ઉપદેશું છું. ૧૦૭

अनाम्नातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।
यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशङ्कितः ॥ १०८ ॥

અહીં નહિ કહેવાયેલા ધર્મો સંબંધી જો 'શું કરવું' એવી શંકા થાય, તો શિષ્ટ બ્રાહ્મણો જેને ધર્મ કહે તે નિઃશંક રીતે ધર્મ જાણવો. ૧૦૮

શિષ્ટ બ્રાહ્મણો—

धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः सपरिबृंहणः ।
ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ १०९ ॥

જેમણે ધર્મપૂર્વક સર્વાંગસમેત વેદનું અધ્યયન કર્યું હોય, તે શ્રુતિને પ્રત્યક્ષ કરવામાં કારણરૂપ એવા બ્રાહ્મણોને શિષ્ટ જાણવા ૧૦૯

दशावरा वा परिषद्यं धर्मं परिकल्पयेत् ।
त्र्यवरा वापि वृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ११० ॥

દશ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોની પરિષદ્ અથવા ત્રણ સદાચારી બ્રાહ્મણો જે ધર્મ ઠરાવે, તે ધર્મને ઉથાપવો નહિ. ૧૧૦

[पुराणं मानवो धर्मः साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् ।
आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

અને જાતિના નામ માત્રે પેટ ભરનારાઓ હજારોની સંખ્યામાં ભેગા થાય, તો પણ તે પરિષદ નથી બની. ૧૧૪

यं वदन्ति तमोभूता मूर्खा धर्ममतद्विदः।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄननुगच्छति ॥ ११५ ॥

વેદને યથાર્થ નહિ જાણનારા તમોગુણી મૂર્ખાઓ જે પ્રાયશ્ચિત્તાદિક ધર્મ કહે છે, તેનું પાપ સેંકડો ગણું થઇને તેના બોલનારાઓને લાગે છે. ૧૧૫

एतद्वोऽभिहितं सर्वं निःश्रेयसकरं परम्।
अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ११६ ॥

આ તમને પરમ કલ્યાણકારી સર્વ સાધન કહ્યું. જે બ્રાહ્મણ આમાંથી ચલિત થતો નથી, તે પરમ ગતિને પામે છે. ૧૧૬

एवं स भगवान्देवो लोकानां हितकाम्यया।
धर्मस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ११७ ॥

આ પ્રકારે, તે ભગવાન મનુદેવે લોકોના હિતની ઇચ્છાથી ધર્મનું આ સર્વ પરમરહસ્ય કહ્યું છે. ૧૧૭

દ્વિજને ઉપદેશ—

सर्वमात्मनि संपश्येत्सच्चासच्च समाहितः।
सर्वं ह्यात्मनि संपश्यन्नाधर्मे कुरुते मनः ॥ ११८ ॥

સાવધાન ચિત્તે સત્ અને અસત એ સર્વને આત્મામાં જોવાં. કેમકે એમ સર્વને આત્મામાં જોનાર અધર્મમાં મન કરતો નથી. ૧૧૮

आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम्।
आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ११९ ॥

પુરાણો, માનવધર્મશાસ્ત્ર, ષડંગ વેદ, તેમજ આયુર્વેદ એ ચાર આજ્ઞાસિદ્ધ છે, કુતર્કોથી તેમનો નાશ કરાય નહિ.]

પરિષદ—

त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः ।
त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वे परिषत्स्याद्दशावरा ॥ १११ ॥

ત્રણ વેદોને જાણનારા, ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, મીમાંસાના તર્કને જાણનાર, નિરુક્ત જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી અને વાનપ્રસ્થી એ ત્રણ આશ્રમીઓ એમ ઓછામાં ઓછા દશ વિદ્વાનોની પરિષદ થાય છે. ૧૧૧

ऋग्वेदविद्यजुर्विच्च सामवेदविदेव च ।
त्र्यवरा परिषज्ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥ ११२ ॥

અથવા ધર્મના સંશય વગેરેને નિર્ણય કરવા માટે ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર અને સામવેદ જાણનાર એ ત્રણની પરિષદ જાણવી. ૧૧૨

एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः ।
स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥ ११३ ॥

અથવા એક પણ વેદના જાણનાર દ્વિજવર જે ધર્મ ઠરાવે તેને પરમ ધર્મ જાણવો. ૧૦ હજાર અજ્ઞાનીઓ જેનો નિર્ણય કરે તેને ધર્મરૂપ નહિ જાણવો. ૧૧૩

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ११४ ॥

[illegible]

અને જાતિના નામ માત્રે પેટ ભરનારાઓ હજારોની સંખ્યામાં ભેગા થાય, તો પણ તે પરિષદ નથી થતી. ૧૧૪

यं वदन्ति तमोभूता मूर्खा धर्ममतद्विदः।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तॄननुगच्छति ॥ ११५ ॥

વેદને યથાર્થ નહિ જાણનારા તમોગુણી મૂર્ખાઓ જે પ્રાયશ્ચિત્તાદિક ધર્મ કહે છે, તેનું પાપ સેંકડો રૂપો લઈને તેના બોલનારાઓને લાગે છે. ૧૧૫

एतद्वोऽभिहितं सर्वं निःश्रेयसकरं परम्।
अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ११६ ॥

આ તમને પરમ કલ્યાણકારી સર્વ સાધન કહ્યું. જે બ્રાહ્મણ આમાંથી ચલિત થતો નથી, તે પરમ ગતિને પામે છે. ૧૧૬

एवं स भगवान्देवो लोकानां हितकाम्यया।
धर्मस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ११७ ॥

આ પ્રકારે, તે ભગવાન મનુદેવે લોકોના હિતની ઇચ્છાથી ધર્મનું આ સર્વ પરમરહસ્ય કહ્યું છે. ૧૧૭

દ્વિજને ઉપદેશ—

सर्वमात्मनि संपश्येत्सच्चासच्च समाहितः।
सर्वं ह्यात्मनि संपश्यन्नाधर्मे कुरुते मनः ॥ ११८ ॥

સાવધાન ચિત્તે સત્ અને અસત્ એ સર્વને આત્મામાં જોવાં. કેમકે એમ સર્વને આત્મામાં જોનાર અધર્મમાં મન કરતો નથી. ૧૧૮

आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम्।
आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ११९ ॥

પુરાણો, માનવધર્મશાસ્ત્ર, ષડંગ વેદ, તેમજ આયુર્વેદ એ ચાર આજ્ઞાસિદ્ધ છે, કુતર્કોથી તેમનો નાશ કરાય નહિ.]

પરિષદ—

त्रैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरुक्तो धर्मपाठकः ।
त्रयाश्चाश्रमिणः पूर्वे परिषत्स्याद्दशावरा ॥ १११ ॥

ત્રણ વેદોને જાણનારા, ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, મીમાંસાના તર્કને જાણનાર. નિરુક્ત જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી અને વાનપ્રસ્થી એ ત્રણ આશ્રમીઓ એમ ઓછામાં ઓછા દશ વિદ્વાનોની પરિષદ થાય છે. ૧૧૧

ऋग्वेदविद्यजुर्विच्च सामवेदविदेव च ।
त्र्यवरा परिषज्ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥ ११२ ॥

અથવા ધર્મના સંશય વખતે નિર્ણય કરવા માટે ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર અને સામવેદ જાણનાર એ ત્રણની પરિષદ જાણવી. ૧૧૨

एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः ।
स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥ ११३ ॥

અથવા એક પણ વેદજ્ઞ દ્વિજવર જે ધર્મ ઠરાવે તેને પરમ ધર્મ જાણવો. પણ દશ હજાર અજ્ઞાનીઓ જેનો નિર્ણય કરે તેને ધર્મરૂપ નહિ જાણવો. ૧૧૩

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ११४ ॥

બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રત વિનાના, વેદમંત્રના અધ્યયનથી રહિત

અને જાતિના નામ માત્રે પેટ ભરનારાઓ હજારોની સંખ્યામાં ભેગા થાય, તો પણ તે પરિષદ્ નથી થતી. ૧૧૪

यं वदन्ति तमोभूता मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृननुगच्छति ॥ ११५ ॥

વેદને યથાર્થ નહિ જાણનારા તમોગુણી મૂર્ખાઓ જે પ્રાયશ્ચિત્તાદિક ધર્મ કહે છે, તેનું પાપ સેંકડો રૂપો લઈને તેના બોલનારાઓને લાગે છે. ૧૧૫

एतद्वोऽभिहितं सर्वं निःश्रेयसकरं परम् ।
अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ११६ ॥

આ તમને પરમ કલ્યાણકારી સર્વ સાધન કહ્યું. જે બ્રાહ્મણ આમાંથી ચલિત થતો નથી, તે પરમ ગતિને પામે છે. ૧૧૬

एवं स भगवान्देवो लोकानां हितकाम्यया ।
धर्मस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ११७ ॥

આ પ્રકારે, તે ભગવાન મનુદેવે લોકોના હિતની ઇચ્છાથી ધર્મનું આ સર્વ પરમરહસ્ય કહ્યું છે. ૧૧૭

દ્વિજને ઉપદેશ—

सर्वमात्मनि संपश्येत्सच्चासच्च समाहितः ।
सर्वं ह्यात्मनि संपश्यन्नाधर्मे कुरुते मनः ॥ ११८ ॥

સાવધાન ચિત્તે સત્ અને અસત એ સર્વને આત્મામાં જોવાં. કેમકે એમ સર્વને આત્મામાં જોનાર અધર્મમાં મન કરતો નથી. ૧૧૮

आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् ।
आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ११९ ॥

આત્માજ સર્વ દેવતાઓ છે. આત્મામાંજ સૌ કાંઈ રહેલું છે. આત્માજ આ શરીરધારીઓના કર્મયોગને ઉત્પન્ન કરે છે.

खं संनिवेशयेत्खेषु चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् ।
पंक्तिदृष्ट्योः परं तेजः स्नेहेऽपो गां च मूर्तिषु ॥ १२० ॥
मनसीन्दुं दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुं बले हरम् ।
वाच्यग्निं मित्रमुत्सर्गे प्रजने च प्रजापतिम् ॥ १२१ ॥

બાહ્ય આકાશને અંદરના આકાશોમાં, વાયુને ચેષ્ટા અને સ્પર્શોમાં, અગ્નિના તેજને જઠરાગ્નિમાં, સૂર્યના તેજને નેત્રમાં, જલને સ્નેહમાં, પૃથ્વીને શરીરોમાં, ચંદ્રને મનમાં, દિશાઓને કાનોમાં, વિષ્ણુને ચરણગતિમાં, હરને બળમાં, અગ્નિને વાણીમાં, મિત્રને ગુદામાં અને પ્રજાપતિને જનનેન્દ્રિયમાં એમ એકભાવ કરવો. ૧૨૦,૧૨૧

प्रशासितारं सर्वेषामणीयांसमणोरपि ।
रुक्माभं स्वप्नधीगम्यं विद्यात्तं पुरुषं परम् ॥ १२२ ॥

તે પરમ પુરુષને પ્રીછવો–જે સર્વનો નિયંતા છે. જે અણુથી પણ અણુ છે, જે સુવર્ણ કાંતિવાળો છે અને જે સ્વપ્નની બુદ્ધિ (નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન)થી સાક્ષાત્કાર યોગ્ય છે. ૧૨૨

एनमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिम् ।
इन्द्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १२३ ॥

એને કોઇક અગ્નિ કહે છે, તો કોઇક મનુ કહે છે; કોઇક પ્રજાપતિ કહે છે, તો કોઇક ઇંદ્ર કહે છે, કોઇક વળી એને પ્રાણ કહે છે, તો વળી બીજા એને શાશ્વત બ્રહ્મ કહે છે. ૧૨૩

एष सर्वाणि भूतानि पञ्चभिर्व्याप्य मूर्तिभिः ।
जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् ॥ १२४ ॥

એ પરમાત્મા સર્વ ભૂતોને પંચમહાભૂતો વડે વ્યાપ્ત કરે છે અને નિત્ય ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરીને તેમને ચક્રની જેમ સંસારમાં ઘુમાવે છે. ૧૨૪

एवं यः सर्वभूतेषु पश्यत्यात्मानमात्मना ।
स सर्वसमतामेत्य ब्रह्माभ्येति परं पदम् ॥ १२५ ॥

આ રીતે જે માણસ પ્રાણીમાત્રને વિશે પોતાના આત્માએ કરીને પોતાનાજ આત્માને જુએ છે, તે સર્વને વિશે સમતા પામીને પરમપદરૂપ બ્રહ્મને પામે છે. ૧૨૫

મનુસ્મૃતિ ભણવાનું ફળ—

[चतुर्वेदसमं पुण्यमस्य शास्त्रस्य धारणात् ।
भूयोवाप्यतिरिच्येत पापनिर्यातनं महत् ॥

આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાથી ચાર વેદોનાં અધ્યયન જેટલું પુણ્ય મળે છે. વિશેષમાં આ છે કે, તેથી પાપનો પણ નાશ થાય છે.]

इत्येतन्मानवं शास्त्रं भृगुप्रोक्तं पठन्द्विजः ।
भवत्याचारवान्नित्यं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् ॥ १२६ ॥

ભૃગુએ કહેલા આ માનવશાસ્ત્રનો જે દ્વિજ પાઠ કરે છે, તે નિત્ય આચારસંપન્ન થાય છે અને ઇચ્છિત ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૨૬

[मनुः स्वायंभुवो देवः सर्वशास्त्रार्थपारगः ।
तस्यास्यान्निर्गतं धर्मं विचार्य बहुविस्तरम् ॥

ये पठन्ति द्विजाः केचित्सर्वपापोपशान्तिदम् ।
ते गच्छन्ति परं स्थानं ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥

સ્વયંભૂના પુત્ર મનુદેવ સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થોના પારગામી હતા. તેમના મુખમાંથી નીકળેલા ખૂબ વિસ્તારવાળા અને સર્વ પાપોની શાંતિ કરનારા આ ધર્મશાસ્ત્રને જે કોઇ દ્વિજો વિચારપૂર્વક ભણે છે, ને પરમસ્થાનને—બ્રહ્મના સનાતન ધામને—પામે છે.]

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુકથિત સંહિતામા અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

